

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

HISTORISKE MEDDELELSER
OM
KØBENHAVN

UDGIVNE AF KØBENHAVNS KOMMUNALBESTYRELSE

VED

AXEL LINVALD
RAADSTUEARKIVAR

ANDEN RÆKKE
V. BIND

HEFTE I-II

KØBENHAVN
I KOMMISSION HOS G. E. C. GAD
1931

INDHOLD

AFHANDLINGER		Side
Kaptajn <i>Ove Bauditz</i> : Fra »Støvlet-Kathrine«s unge Aar		534
Forfatter <i>Carl C. Christensen</i> : Kierulffs Have. Et forsvundet christianshavnsk Forlystelsessted		319
Arkitekt <i>Charles Christensen</i> : Udgravningerne ved Valkendorfs Kollegium i St. Pederstræde		390
Raadstuearkivar, Dr. phil. <i>Villads Christensen</i> (†): Skrædernes Laugshus paa Gammelmønt 1748—1868		270
Kommunelærer <i>Hans Dragehjelm</i> : Legepladserne i København..		420
Proprietær <i>Fr. Hjort</i> : En Embedsmand, der ønsker sin Løn udbetalt i Stangjern		349
Oversergent <i>Victor Krohn</i> : Krudttaarnene i Kastellet Frederikshavn		408
— Forgattering og andre gamle københavnske Minder		554
Cand. phil. <i>Henrik Larsen</i> : Utterslev By igennem Tiderne		357
Raadstuearkivar, Magister <i>Axel Linvald</i> : Københavns Kommune og de store Landboreformer		1
Professor, Dr. polit. <i>Axel Nielsen</i> : Korporationer		249
Professor, Dr. phil. <i>William Norvin</i> : Det ridderlige Akademi i København		105
Bibliotekar <i>R. Paulli</i> : En københavnsk Revolutionsplan fra Glücksborgernes første Dage		58
Museumsinspektør, Kaptajn <i>Otto Smith</i> : En By i Vaaben		38
Havearkitekt <i>Johannes Tholle</i> : Almuehavedyrkning i Omegnen af Hovedstaden		65
— Amagerhavebrug		490
Fhv. Adjunkt <i>Fr. Weilbach</i> : Det gamle Havehus i Allégade.		236
— Den kongelige Vogngaard ved Christiansborg.		304
— Bygningsvæsenet under Frederik IV (indtil 1716)		469

SMAASTYKKER

1. Jens Bangs Gravsted paa Assistents Kirkegaard. Af Direktør for Begravelsesvæsenet <i>August Nielsen</i>	95
2. Claus Pedersen, Præst i Brønshøj 1654—82. Af Viceskoleinspektør <i>V. Møller</i>	96

	Side
3. Til Oplysning om hvor Morderen Worms Hoved havnede. Af Dr. med. <i>Victor Lange</i>	101
4. Ligrøveri i 1748. Af Dr. med. <i>K. Carøe</i> (†)	356
5. J. C. Krieger og det kgl. Palæ i Kalveboderne. Af Docent, Dr. phil. <i>C. Elling</i>	430
6. Et Begravelses-Bedrageri for 150 Aar siden. Af Direktør <i>Th.</i> <i>Hauch-Fausbøll</i>	432
 Raadstuearkivar, Magister <i>Axel Linvald</i> : Meddelelser fra Raadstue- arkivet 1930—32	 435
 Register	 567
 Rettelser	 593

BILLEDFORTEGNELSE

	Side
Plan til en Bondehave 1787. Tegning af J. L. Mansa	75
Skizze af Havetype fra Slutningen af Aarhundredet	89
Have fra Herringløse. Fot. 1920	90
Akademiets Bygning paa Nytorv. Tegning paa Kort i Bymuseet	105
Marcus Gjøe. Maleri paa Hvedholm	153
Christian von Lente. Maleri paa Frederiksborg	197
Carl Ahlefeldt. Maleri	199
Akademiets Segl. Nationalmuseet	235
Udsnit af et Kort over Frederiksberg Have og Frederiksberg By, ca. 1750. Nationalmuseets Arkiv	240
Gaardfaçade af Havehuset i Allégade. Opmaaling 1927—28	241
Stueplan af Havehuset i Allégade. Opmaaling 1927—28	242
Prospekt set imod Nikolai Kirke. Tegning af J. J. Bruun 1755	308
Slotskirken og Vogngaarden, set fra Gammelstrand. Stik af J. Fosie ca. 1745	309
Den kgl. Vogngaard. Façade mod Stormbroen	311
— Grundplan	313
— Snit og Gaardfaçade	315
Valkendorfs Kollegium i det 18. Aarhundrede. Maleri af Rach og Eegberg. Nationalmuseet	390
Valkendorfs Kollegium. Udgravningsplan 1929	397
Opmaaling af Kollegiet før Nedrivningen i 1865. Kgl. Biblioteks Kortsamling	402
Rester af Muren om Auditoriebygningen. Tegning	403
Krudttaarnet i Dronningens Bastion. Fot.	409
Grundrids, vestre Façade, Gavl og Tværsnit af Krudttaarnet i Grevens Bastion. Tegning i Ingeniørkorpsets hist. Kortsaml.	411
Grundrids af Krudttaarnet i Grevens Bastion. Tegning i Hærens Arkiv	415
Generalkommissariatet	480
Staldmestergaarden	481
General C. F. Ingenhaven	545

KØBENHAVNS KOMMUNE OG DE STORE LANDBOREFORMER¹⁾.

Af AXEL LINVALD.

Fra Midten af det 18. Aarhundrede drøftede man Bøndernes Frigørelse og Forbedringen af deres Kaar.

Kong Frederik V's Ven og Hofmarskal, Grev A. G. Moltke, havde ved Kongens Tronbestigelse gjort opmærksom paa Landbrugets vanskelige Vilkaar. Sikkert paa hans Tilskyndelse udstedte Kongen d. 31. Marts 1755 en Opfordring til at skrive og indlevere Afhandlinger om Landets økonomiske Forhold. En offentlig Forhandling blev derved indledet, som skulde fortsættes Aarhundredet igennem og bestandig ledsage Regeringens Foranstaltninger, kritiserende og vejledende, hæmmende og ansporende. Alle Spørgsmaal af Betydning for Proprietærer og Bønder blev taget op til frimodig og sagkyndig Behandling. Stort og smaat mellem hinanden: Indførelsen af nye Driftsmaader og nyttige Kulturplanter, Ændringer i Arbejdssystemet og sociale Reformers, Afskaffelse af Hoveri og Livsfæste, Udstykning af Ho-

¹⁾ Paa Tilskyndelse af Kommunalbestyrelsen udarbejdes for Tiden en Fremstilling af Bistrup Gods' Historie i det godt halvtredje Aarhundrede, det har været i Hovedstadens Eje. Det her meddelte Afsnit offentliggøres for yderligere at henlede Opmærksomheden paa en særlig tiltalende og hidtil ganske ukendt Side af Bystyrets Virksomhed i sidste Halvdel af det 18. Aarhundrede.

vedgaardsmarkerne, Indførelse af Arvefæste eller Selvejendom, Ophævelsen af Stavnsbaandet. Reformerne havde indsigtfulde Talsmænd, den bestaaende Tilstand mægtige Forkæmpere. Stadig stærkere voksede der dog en offentlig Mening frem, som krævede en Ændring i Landboforholdene.

Til Tider forsigtigt og tøvende, til Tider dristigt og maalbevidst fulgte Regeringen den almindelige Stemning. Dens Administration blev paavirket af Tidsaanden, dens Lovgivning omformet efter dens Krav. Tilbageslag var ikke i Stand til at standse Udviklingens Gang. Da Kronprins Frederik d. 14. April 1784 tog Magten i sin Haand, var Vejen banet for en straalende Reformlovgivning, som i Løbet af et Par Aartier skulde omforme Landbefolkningens Kaar, gøre Bonden fri og grundlægge hans Velstand.

Mange Mænd har baaret Sten til Grundlæggelsen af vor Landbostands sociale og økonomiske Frigørelse. Maaske den største Fortjeneste tilkommer de Godsejere, som i den første vanskelige Tid iværksatte Reformer paa deres egne Godser og gav praktiske Beviser paa deres Nytte og Gennemførlighed. Tit og mange Gange er der givet Beskrivelser af Forandringerne paa Hørsholm og Bernstorff, 1759—61 paa det første Gods, 1764—67 paa det sidstnævnte¹⁾. Bønderne fik Arvefæsteskøder paa deres Gaarde, og Hoveriet blev afløst af en Pengeafgift. Paa Bernstorff ophævede man tillige Fællesskabet, paa Hørsholm udstykkede man Hovedgaardsmarkerne. Adskillige andre Godsreformer kan nævnes, de fleste mindre vidtgaende, en enkelt, paa de store

¹⁾ Se derom: C. Christensen: Hørsholms Historie, S. 171 ff.; T. Baden: Beskrivelse over den paa Godset Bernstorff iværksatte nye Indretning i Landbruget (1774); Aage Friis: Andreas Peter Bernstorff og »den nye Indretning i Landbruget« paa Bernstorff, Festskr. t. Edv. Holm, Hist. Tidsskr. 8. Rk. IV Bd. S. 98 ff.

Krongodser i Antvorskov- og Vordingborg Amter (1768—74)¹⁾, omfattende og dristig i dens Anlæg, men lammet af Tidens hyppige Regeringsforandringer, ufuldført og standset.

I denne Række har ogsaa Danmarks Hovedstad sin Plads. Til Ære for den daværende Magistrat blev Københavns Kommune mellem de første Godsejere, som imødekom Tidens Krav.

Fra Midten af det 17. Aarhundrede raadede det ejendommelige, maaske enestaaende Forhold, at Byen København hørte til Landets største Landejendomsbesiddere. Efter Svenskekrigens heldige Udfald og Enevældens Indførelse havde Hovedstaden til Belønning for Borger-skabets Mod i Kampen mod Statens Fjende og Trofasthed mod Kongen og hans Hus faaet indrømmet nye og vidtgaaende Privilegier. Til evig Berømmelse, hedder det, burde dets Tjenester notificeres Posteriteten saa længe Verden staar, og Staden opmuntres til at continuere i saadan deres underdanigste och skyldigste Troskab og tapper Modighed²⁾.

Dertil kom en kongelig Gave: Roskilde Len.

Det ligger udenfor Rammen af denne lille Afhandling at fortælle de nærmere Omstændigheder ved Overdragelsen. Nogen fuldstændig Gave har Godset sikkert ikke været. I høj Grad medtaget var det ogsaa, af Landets egne Soldater og af Fjendens Tropper, som var rykket frem og tilbage til og fra København eller havde ligget i Kvarter i Landsbyerne langs de store Landeveje. Alligevel har Bistrup i de forløbne Aartier været en værdifuld og indbringende Besiddelse for Hovedstaden og dens Magistrat.

¹⁾ Axel Linvald: Antvorskov og Vordingborg Krongodser 1768—1774. Fra Arkiv og Museum. III Bd. S. 234 ff. IV Bd. S. 175 ff.

²⁾ Villads Christensen: Københavns Privilegier. Til Minde om den 24. Juni 1661, udg. af Københavns Kommunalbestyrelse, S. 39.

Stor og omfattende var Ejendommen. Hovedgaarden blev ved Christian V's Matrikel ansat til 85 Tdr. 2 Skpr. 2 Frdk. 2 Alb. Ager og Engs Hartkorn, samt 2 Tdr. 2 Skpr. 2 Frdk. 2 Alb. Skovskyld. Bøndergodset har ved samme Tidspunkt¹⁾ udgjort 2469 Tdr. 3 Skpr. 1 Frdk. Ager og Engs Hartkorn, 30 Tdr. 5 Skpr. 3 Frdk. Skovskyld og 31 Tdr. 4 Skpr. Mølleskyld, ialt 2531 Tdr. 5 Skpr. I Løbet af det 18. Aarhundrede kom endnu ca. 80 Tdr. Hartkorn til. Et formeligt Grevskab var saaledes bleven Byens Ejendom: Bistrup Ladegaard med dens Hovedgaardsmarker i St. Jørgensbjerg Sogn, Bøndergodset, ved Midten af det 18. Aarh. næsten 300 Gaarde og 250 Husmænd, spredt ud over Midtsjælland, Hovedmassen i det nuværende Københavns Amt, Resten i Holbæk, Sorø og Præstø Amter, i Sømme, Voldborg, Tune, Ramsø og Merløse Herreder, i Alsted, Ringsted og Vester Flakkebjerg Herreder, samt i Bjeverskov Herred. Mod Nord naaede Ejendommene op til Jyllinge ved Roskilde Fjord, mod Sydøst saa langt som til Landsbyerne Hundige, Mosede, Solrød og Jersie, Ølsemagle, Ølby og Lille Salby i Nærheden af Køge. Mod Nordvest havde Byen Besiddelser paa den anden Side Holbæk, i Borup, Rigstrup og Hanerup, helt ned til Verup. I Kastrup, Tostrup og Regnemark, navnlig dog i Endeslev Syd for Køge laa de fjerneste Ejendomme paa denne Kant.

Hundreder af Landbofamiliers Velfærd var saaledes afhængig af det københavnske Bystyre. En Skildring af Bistrup Gods' Historie i det sidste halvtredje Aarhundrede vil vise, at dets Ledere i det hele og store har røgtet Opgaven med Samvittighedsfuldhed og social Forstaaelse. I det følgende fremdrages kun et enkelt Afsnit af deres Gerning til Gavn for de sjællandske Gaard- og

¹⁾ Synsforretning 1713. Nogen samlet Opgørelse foreligger ikke fra et tidligere Tidspunkt. — Hvor ikke andet meddeles, findes de citerede Akter i Raadstuearkivet.

Husmænd: Magistratens Arbejde for paa Byens Gods at gennemføre de store Landboreformer.

Under Forhandlingerne om Reformens Iværksættelse lovede Forvalteren, at Magistraten skulde høste Pris for et Værk, »som af alle, endog Efterkommerne, maa admireres«¹⁾. Først sent gaar hans Udsagn i Opfyldelse. Om Grev Chr. Günther Stolbergs Indsats vidner en Støtte ved Hørsholms Sø; til Minde om J. H. E. Bernstorffs Velgerninger mod hans Bønder rejstes Stenen paa Gentofte Bakke. Hvad der udrettedes paa Enkedronningens Gods og paa den fornemme Udenrigsministers faldt enhver i Øjnene. Københavns Kommunes Bestræbelser har ingen fundet det fristende at beskæftige sig med. I den Grad er dens Værk gaaet i Glemme, at Magistratens Fortjeneste af de Bistrup Bønder for første Gang omtales i denne Afhandling.

Og dog var Reformen paa Bistrup Gods mellem de tidligste, som fandt Sted, i 1763—64 og i 1767—68.

Først blev Hoveriet afløst.

I Hovedsagen var dets Ordning den samme, som for en Del af Bøndernes Vedkommende var bleven indført ved det 17. Aarhundredes Begyndelse. Kun hist og her var der sket Forandringer. Paa nogle Gaarde var Fæsterne bleven fritaget for Arbejde paa Ladegaardsmarkerne, paa andre var de til Gengæld bleven hoveripligtige²⁾. I Begyndelsen af 1760'erne var der 110 Bønder, som boede Hovedgaarden nærmest, der udførte det almindelige Ladegaardshoveri, medens 187 svarede en Pengeafgift. Tyve Aar i Forvejen havde Tallene været henholdsvis 116 og 175. Heller ikke i Arbejdsydelsens Omfang og Karakter var der indtraadt nogen Ændring.

¹⁾ Se nedenfor anf. Skr. f. Forvalteren ⁸⁰/₁₀ 1763.

²⁾ Endnu i Foraaret 1762 blev 4 Bøndergaarde gjort hoverifri og deres Arbejde paalagt 3 Gaarde i Marbjerg (Mag. Res. prot. ¹⁰/₆ 1762).

Mærkelig tilfældige er de Spor, som Reformen har efterladt i Datidens Protokoller og Aktpakker. Ingen Optegnelse meddeler Navnet paa dens første Talsmand. Kun faa er de Skrivelser, som gør det muligt at følge Sagens Gang. Da den tidligste Omtale findes i en Ordre fra Godsdirektionen, er det alene sandsynligt, at et af dens Medlemmer, Overpræsident V. A. v. d. Lühe eller Borgmester Schrödersee, har taget Initiativet. I Almindelighed var Reformvennerne saa overbevist om den raadende Mangel paa Arbejdskraft, at Hovedgaardsmarkernes Udparcellering blev anset for en nødvendig Forudsætning for Hoveriets fuldstændige Ophør. Maaske er det Kommunalbestyrelsens største Fortjeneste, at den førte det praktiske Bevis for dens Overflødighed. Intet tyder paa, at Betragtningen har øvet den ringeste Indflydelse under Overvejelserne. Retfærdigheden byder dog at indrømme, at Byens Styrelse kunde tage Sagen lettere end de private Godsejere. Hvad der for den første forringede Indtægterne, vilde for de sidste betyde økonomisk Ruin.

I Efteraaret 1763, da Forpagtningskontraktens Fornyelse stod for Døren, blev det paalagt Forvalteren at føre de nødvendige Forhandlinger¹⁾. Med Forpagteren skulde han blive enig om en Afgift, fastsat under Hensyn til, at han ikke længere vilde faa Bøndernes Arbejdskraft stillet til Raadighed. De hoveripligtige Fæstere skulde han sammenkalde, hvert Fogderi for sig, og indhente deres Svar, om de vilde betale Hoveripenge eller foretrak, »ligesom ved andre Hoved-Gaarde skeer«, at gøre »fuld Hoverie«. Da de Bistrup Bønder var heldigere stillet end de fleste private Godsejeres Fæstere, indeholdt Anvisningen en Trusel, som neppe vilde forfejle sin Virkning.

¹⁾ Skr. t. Forvalteren ^o/₁₀ 1763. Magistratsdir.'s Kopib.

Efter kun tre Ugers Forløb var Forholdet bragt i Orden og Aftalerne truffet¹⁾.

Alle Parter var tilfredse, erklærede Forvalteren. Bønderne maatte »bekjende at have megen Lettelse frem for andre Proprietairers Bønder«, men foretrak dog en Afløsning, »at de kunne i Sæde- og Høstetiid forblive ved deres eget Arbejde i Roelighed og befries for Rejser og anden Besværlighed der med følger«. Hovedstaden, forsikrede han, vilde ikke i Øjeblikket lide noget Tab i Indtægter; i Fremtiden vilde man snarest høste Fordele.

Det fortjener at understreges, at kun eet Medlem af Magistraten — Raadmand Hæseker — ved den afgørende Forhandling d. 14. November 1763²⁾ stemte imod, »at nogen betydelig Forandring imod gammel Brug i Henseende anden Indretning med Hoveriet skeer«. Skønt adskillige indenfor Magistraten ønskede Sagen forelagt de 32 Mænd, forhindrede Flertallet, at de fik Lejlighed til at udtale sig. Om man har frygtet, at Forsamlingen skulde rejse Indvendinger, faar staa hen.

Ved Reformen blev Bønderne fritaget for Ladegaardshoveriet og de fleste Kørsler³⁾. Tilbage blev nogle Smaaarbejder. Paa Slægerup Mark skulde Bønderne slaa Græs og desuden køre 100 Læs Hø til København, aflevere 60 Læs Halm i de kongelige Stalde, hver besørge en »Herskabsrejse« paa indtil 4 Mil, samt hugge og hjemkøre 22 Læs Brændved; fra Hovedgaarden skulde de køre Gødningen ud paa Markerne og sprede den, og naar Byggearbejder fandt Sted, besørge de nødvendige Til-

¹⁾ Skr. f. Forvalteren ^{30/10} 1763. Pk: Dokumenter vedr. Bistrup Gods 1739—75.

²⁾ Mag. Res. prot.

³⁾ Foreningen med Bønderne, approberet ^{19/12} 1763, er indført i Jordebogen 1761. Jvnf. »Forklaring og Jordebog«, indsendt t. Generallandvæsenskomm. 1771, og Skr. t. Forvalteren ^{19/12} 1770. Magistratsdir.'s Kopib.

kørsler. Endelig paahvilede det dem stadig at »lukke« alle Gærder og Grøfter omkring Hovedgaardsmarkerne. Altsammen Arbejder, som var forholdsvis ubetydelige og delvis afløst med særlige Smaaafgifter. Gødningskørselen, anslog man, lagde Beslag paa højst 2 à 2¹/₂ Dag om Aaret. For at blive fri for Transporten af Brændevedet svarede Bønderne 75 Rdl. til Roskilde Jomfrukloster; for Gærdelukningen betalte de nogle Husmænd.

Til ca. 900 Rdl. havde man paa Forhaand anslaaet den samlede Afløsningssum. Resultatet blev, at den beløb sig til 901 Rdl. 4 $\frac{1}{2}$. Da det hoveripligtige Hartkorn udgjorde 949 Tdr. 7 Skpr. 3 Fdk. 1 Alb., var Afgiften gennemsnitlig noget under 1 Rdl. pr. Tønde. Paa Bernstorff udgjorde den 2 Rdl. 3 $\frac{1}{2}$ og paa Hørsholm 2 Rdl. 2 $\frac{1}{2}$ ¹⁾. Ogsaa ved Fastsættelsen af Afløsningsvilkaarene var Magistraten saaledes gaaet lemfældigt til Værks.

Forpagtningen havde tidligere indbragt 1700 Rdl., men blev for den følgende Periode nedsat til 800 Rdl. Afløsningssummen svarede ganske til det Afslag, man maatte indrømme Forpagteren.

I 1767—68 førte man Reformen til Ende og gav Bønderne Arvefæstesködér paa deres Gaarde.

Om Forberedelsen af denne Beslutning ved man kun, at Forvalteren d. 22. April 1767 »i underdanig Følge Deres Excellence og høye Herrers givne Anledning« — sagtens en mundtlig Befaling — har udarbejdet det første Koncept til de nye Skøder. Foranstaltningen, skriver han, vil være overmaade heldig for Bønderne, der sikkert »over alt ville blive meged fornøyet med denne Forandring, som kand beskiærme dem mod ald Anfald«. For Magistraten, tilføjer han, vil det »i mange Hen-

¹⁾ T. Baden: Anf. Arb. S. 68 f. og C. Christensen: Anf. Arb. S. 188.

seender« være nødvendigt og »dend rette Tiid til at befordre dette vigtige Værk«. Ordene røber muligvis, at der har været ytret Misfornøjelse med, at Godsstyrelsen tilsyneladende havde ladet det bero ved Hoveriafløsningen.

Reformen satte adskillige af Magistratsmedlemmerne i Bevægelse¹⁾. Forvalter Rosteds Koncept til Arvefæsteskøderne blev hurtigt lagt til Side og et nyt udarbejdet, som det synes af Raadmand H. N. Nissen. Dertil knyttede Overpræsident v. d. Lühe en Række Anmærkninger. Det rettede Udkast fremkaldte Forvalterens udførlige Kommentar og talrige Ændringsforslag, som foranledigede nye Udtalelser af Borgmester Chr. Fædder og Raadmand Nissen. Den sidste var i høj Grad irriteret over Forvalterens Kritik, men kunde ikke forhindre, at hans Kolleger anerkendte dens Berettigelse.

Raadmand Nissen repræsenterede den mest bondevenlige Opfattelse. Ikke alene var det hans Bestræbelse at forme Arvefæstebrevet saa kort og fyndigt som muligt. Bestandig mærker man tillige hans Iver for at fremhæve og udvide Bøndernes Rettigheder og samtidig en stærk Mistænksomhed overfor Ridefogden. Gang efter Gang henviser han spydig til Rosteds Ønske om »at faae desto flere Poster«, Gang efter Gang tillægger han ham egennyttige Motiver. Forvalterens Embedsførelse forklarer denne Stemning, men udelukker ikke, at han har haft skarpere Blik for Nødvendigheden af at forme Skøderne,

¹⁾ Forarbejderne til Reformen findes dels indheftet i Mag.'s Kopib. som Bil. t. Ansøgning t. Kongen $\frac{9}{3}$ 1768 Nr. 126, dels i en særlig Pk: Forarbejder t. Arvefæstebreve 1768. Ved den første findes Forvalter Rosteds Betænkning og Koncept $\frac{22}{4}$ 1767, Magistratens (Nissens) i H. t. Overpræsidentens Anmærkninger rettede Udkast (udat.), Rosteds Anmærkninger $\frac{9}{5}$ 1767, Nissens Antikritik (udat.), samt det derefter opsatte Koncept. I den særlige Pk. findes Overpræsidentens og Fædders Betænkninger (udat. og u. Underskrifter), samt et Eks. af Mag.'s (Nissens) oprindelige Udkast med paaførte Rettelser.

saa der ikke kunde blive Tvivl om Bestemmelsernes Rækkevidde og Parternes Rettigheder. Sikkert er det, at Magistratsflertallet nærrede Sympati for Forvalterens Bestræbelser for at varetage Kommunens Rettigheder. »Jeg nævner mig vist en Bonde Patron — skriver han — men ikke desmindre ville jeg dog aldrig binde mig fastere, end at jeg dog aldtid havde saa megen Frihed mig reserveret til min particulare Nytte, om Godset var mit eget, og ligesom jeg da ville handle [med] mine egne [Bønder], om jeg var Ejere af Godset . . .«

Som Helhed har Forhandlingen stor Interesse og giver et Indtryk af de Overvejelser og Betragtninger, som i Reformbevægelsens første Aartier har gjort sig gældende.

Endogsaa Stavnsbaandet er blevet inddraget i Drøftelsen. Ganske vist var dets Opretholdelse et Lovgivningsanliggende, som ikke kunde løses af den enkelte Godsejer. Kun gennem Retten til at udstede Fripasser havde han Mulighed for at øve Indflydelse paa dets Virkninger. Saa helt uden Betydning var det derfor ikke, at Arvefæsteskøderne kom til at indeholde en Omtale af Husbondens Adgang til »paa billige Vilkaar« at give Ansøgere »Frihed fra Føde Stæd«¹⁾. Af en Bemærkning, som Overpræsident v. d. Lühe har knyttet til denne Passus, synes det endda at have været paa Tale at give de Bistrup Arvefæstere en Ret til for et engang fastsat Beløb at faa udstedt Fripas. Overpræsidentens Indvendinger bevirkede, at en saa vidtgaaende Bestemmelse forsvandt af de ny Skøder. »Som Population i Almindelighed er et Lands Styrcke — skriver han — saa er det i Besynderlighed en umistelig og nødvendig Herlighed wid Jordegods«, for at faa Gaardene besat,

¹⁾ Efter Udstedelsen af Forordningen om Stavnsbaandsløsningen 20/6 1788 udgik denne Vending (Mag. Res. prot. ^{30/1} 1792).

have tilstrækkelige Tjenestefolk og kunne stille Mandskab til Landmilitzen. Slapper man Baandene, tilføjer han, vil Ungdommen opgive Landbruget eller søge bort til de frugtbareste Egne. »Derom haver mand hafft Bevieser nock i de Tiider, da det var Bønderkarlene tilladt at opsigte deris Tieniste og at kræve Pas, naar de vilde«.

Bønderne skulde have Arvefæste paa deres Gaarde, men ingen Ejendomsret. Saa vidt var alle enige. Vanskeligere var Formuleringen. Saa længe Fæsterne, de nuværende og de fremtidige, overholdt deres Forpligtelser, stod der i [Nissens og] Magistratens første Udkast, skulde de »i aldt ansees som de selv virkelig eyed« deres Gaarde. Forvalteren og Overpræsidenten var betænkelige ved dette Udtryk. Bonden maa ikke være i mindste Tvivl om Ejendomsforholdet, hævdede den sidste, »huorover der i Fyhn haver været mange Processer imellum Proprietarier og slige indbildte Selv Eyere«. Fra første Færd, paastod han, skal man være klar over, at Arvefæstet »er en frievillig Concession, uden Betaling givet af Huusbonden til Belønning for en stræbsom Bonde og till Encouragement for andre at blive lige-saa«. Resultatet blev et Kompromis. Den omtalte Passus blev staaende, men samtidig indførtes der nogle Vendinger, som fremhævede Kommunens fortsatte Ejendomsret.

En enkelt — betydningsfuld — Indskrænkning i Arvefæsternes Rettigheder — i et Forhold, som ellers var overladt »Selvejeres« Forgodtbefindende — blev tilføjet i de ny Skøder: »Ingen nye Husmænds Huus [maatte] bygges enten paa Gade, Grund eller Gaardens Fortoug, uden Magistratens Minde og Resolution om, hvad Afgift og Pligt paa Huuset skal hæfte«.

Magistraten — hedder det i Skøderne — bortsteder og fæster Gaardene »arveligen«. Den nuværende Besidder, »hands Arvinger og Effterkommere« bliver det »til-

ladt at afstaae og overlade samme til hvilken af deres Børn, og om de ingen Børn have, Slegt eller Fremmede, hvem de vil, naar Persohnen dertil af Herskabet findes duelig og beqvem«. »Efter foregaaende Overlæg med Herskabet og deres Samtycke« kunde Fæsteren tillige »deele« . . . Gaardens Hartkorn »imellem sig og een af sine Børn eller mellem 2de af sine Børn eller Arvinger«.

Disse Arvefæstebrevets afgørende Bestemmelser havde været Genstand for mange Betragtninger.

Raadmand Nissen havde for Udøvelsen af Arvefæstestens Overdragelsesret foreslaaet den svagere Begrænsning: »med Herskabets Forevidende og Samtykke«. Forvalteren kæmpede til Gengæld for at sikre Magistraten en vidtgaaende Vetoret. Kun derved, hævdede han, kunde man forhindre, at Gaardene blev »afstaaet til et Skarn efter andet, som ruinerer Stædet«; kun derved kunde man forebygge Slægtstrætter, Slagsmaal, Processer og mange Fortrædeligheder. Overpræsidenten indrømmede, at der intel fandtes, »som i Almindelighed encouragerer Mennsker till Fliid og Stræbsomhed, end det Haab, at deris Børn og Afkom kand høste Frugten deraf, huilken Regæll strækker sig fra den høyste till den laveste og følgelig till Bunden med.« Praktisk Erfaring bevirkede dog, at han støttede Forvalteren. »En god Bunde kand som andre ofte have en liderlig og uduelig Søn«.

Ogsaa om Delingsretten havde der været Diskussion. Var Gaarden af et vist Hartkorn — d. v. s. tilstrækkelig stor — hævdede Borgmester Fædder, var det unødvendigt at kræve Magistratens Samtykke til dens Udøvelse. Med denne Opfattelse stod han alene.

Under Forhandlingerne udtalte Forvalteren nogle profetiske Ord¹⁾: »I øvrigt er disse Fæster af saadan Vig-

¹⁾ Betænkning ^o/s 1767.

tighed, at mand formedelst Følgerne deraf i dend efterkommende Tiid har Aarsag med langsom Eftertanke og got Overlæg at skrive i denne Materie, at hverken Herskab eller Fæstere skal blive bunden endten for hart eller for løøst, og endda tør jeg frit siige, at Efterkommerne formedelst Tidernes medførende Forandringer vil finde noget derpaa at udsætte«.

Al Umage til Trods havde Arvefæstereglerne mange Mangler.

Lad være, at ingen Bestemmelse sikrede Enkerne den fortsatte Besiddelse af Gaardene. Ingen har i Tidens Løb bestridt deres Ret, som man rimeligvis har betragtet som en simpel Følge af den almindelige Fæstelovgivning. Uheldigere var det, at heller ingen Ordning blev truffet for det Tilfælde, at en Arvefæster døde uden at have iværksat nogen Overdragelse. Kunde han træffe Disposition ved et Testamente? Faldt Gaarden tilbage til Herskabet, eller skulde en Slægtning have den overdraget?¹⁾ Betegnelsen »Arvefæste« syntes at sikre Slægtens Rettigheder, men viste sig uden Betydning. Testamentariske Bestemmelser har Godsstyret aldrig anerkendt. Tilstedeværelsen af en stedse gældende »Arveret« har Domstolene benægtet²⁾. Kort før Aarhundredets Udgang døde en Enke i Snoldelev uden i rette Tid at have overladt Gaarden til en Søn. Kommissionen, som paa dette Tidspunkt stod for Styret, var villig til at sælge Ejendommen, men nægtede at lade Sønnen overtage den i Arvefæste. Fremragende Jurister blev hørt. Kammer-

¹⁾ Forvalter Rosted havde uden Virkning foreslaaet, at en Gaard, hvis Besidder døde uden at have truffet nogen Bestemmelse, paa uforandrede Vilkaar skulde overdrages til et af hans Børn, som Herskabet vilde vælge.

²⁾ Om den flg. Sag se Bistrup-Kommissionens Kopib. Skr. t. Danske Kanc. ^{18/5} 1800 Nr. 630, t. Kammeradvokat Schönheyder ^{16/7} 1800 Nr. 672, t. Forvalter Albrecht ^{2/5} 1801 Nr. 77, ^{16/6} 1801 Nr. 124 og ^{24/6} 1801 Nr. 125.

advokat Schönheyder holdt paa Arveretten¹⁾, Chr. Colbjørnsen paa Godsejerens Dispositionsret²⁾). Domstolene var ligesaa uenige. Hof- og Stadsretten godkendte den første³⁾, Højesteret den sidste⁴⁾). Da Arvefæsteskedet, fastslog Dommen, maatte antages at give udtømmende Besked om Fæsternes Rettigheder, var Tavshed ensbetydende med, at ingen Arveret var indrømmet.

Arvefæstet har saaledes i Virkeligheden kun givet Besidderne en Overdragelsesret og begrænset dens Udøvelse til deres Livstid⁵⁾. Følgen maatte blive — og blev — at Bønderne i deres Livstid ordnede sig med deres Efterfølgere og gik paa Aftægt hos dem.

En yderligere, dog midlertidig Indskrækning medførte Statens Lovgivning. Ifølge Forordningen af 14. September 1774 maatte ingen Bondekarl fæste Gaard, med mindre han havde været Soldat eller i det mindste én Gang havde passeret Mønstringen. Magistraten var straks opmærksom paa, at Bestemmelsen kunde lægge Hindringer i Vejen for Arvefæsterens fri Udnyttelse af hans Dispositionsret⁶⁾). En Bonde kunde blive gammel og skrøbelig eller have andre Aarsager til at afstaa sin Gaard. Havde den udvalgte, en Søn, en Svigersøn eller en Fremmed, der ikke havde kunnet opfylde Lovens Forskrifter, var han afskaaret derfra.

For Udøvelsen af Arvefæsterens Dispositionsret havde Kommunen fastsat den vigtige Indskrækning, at den

¹⁾ Kammeradvokat Schönheyders Betænkning ²¹/₄ 1800. Bistrup Komm.'s Journalsag Nr. 688.

²⁾ Se Chr. Colbjørnsens Betænkning ²²/₁₂ 1795. Smstds Nr. 1.

³⁾ Hof- og Stadsretsdom ⁸/₁₂ 1800. Domprot. XIII B. S. 444.

⁴⁾ Højesteretsdom ¹⁸/₄ 1801. Domprot. 1801 Nr. 108. Jvnf. Hof- og Stadsretsdom ²⁰/₁ 1834 (Jurid. Tidsskr. 32 Bd. S. 13 ff.).

⁵⁾ I Praksis har man dog sikkert altid givet Arvefæsternes Børn og Slægtninge et Fortrin fremfor andre. (Se Skr. t. Forvalteren ⁶/₄ 1775. Magistratsdir.'s Kopib.).

⁶⁾ Se Ansøgning t. Kongen ⁸/₃ 1775. Mag. Kopib. Nr. 147. Kancellibrev ²²/₄ 1775 Nr. 572. Jvnf. Mag. Res. prot. ²⁴/₄ 1775.

ny Besidder af Magistraten skulde findes »duelig og bequem«. Bestemmelsen var uklar. Var Godsstyret i Stand til at vrage alle foreslaede Kandidater, blev Fæsterens Rettigheder værdiløse. Hvis ikke, kunde der altid være Tvivl om Rækkevidden af dets Myndighed. I 1779 kom det til en Proces om en af Kappellev-Gaardene. Da en Enke mod Aftægt havde overdraget Ejendommen til en Mand udenfor Godset, protesterede Magistraten og lod Chr. Colbjørnsen føre Sagen. Hof- og Stadsretten stadfæstede dens Ret til uden nærmere Begrundelse eller Hensyntagen til foreliggende Attester om Kandidatens gode Forhold at afvise Ansøgerens Krav om at faa udstedt Skøde¹⁾. Denne Gang dømte Højesteret til Fordel for Arvefæsterne²⁾. Kun naar Herskabet med gode Grunde — maatte det være Dommens Følge — kunde godtgøre Ansøgerens Mangler, havde det Ret til at benytte sit Veto.

Dommen fremkaldte Forfærdelse³⁾. Dens Konsekvenser — klagede Magistratsdirektionen — blev til Godsets Skade. Mod Arvefæstebrevenes »Esprit og det Øyemerke, hvor udi de ere givne«, kunde fremmede Folk, født udenfor Godset, komme til at gaa forud for dets egne Børn. Næsten aldrig, tilføjede den, vil en Gaard falde tilbage til Byen og f. Eks. gøre det muligt at skaffe Husmændene Jord.

»Heraf vil nu følge, at Arvefæsterne i Stæden for een Lykke vil blive til megen Uhæld for Godsets Mandskab og een Hindring for gode og nyttige Indretninger paa Godset, ja give Andledning til, at Godsets Egne bliver kleinmodige, taber Lysten til Stræbsomhed og endelig ved Lejlighed undviger for at undgaae Kongens og Godsets Tieneste som Soldat. Naar Bondekarlen, [der] ved sin gode Opførsel, troe Tieneste og Sparsommelighed har erhvervet sig noget, skal see paa, at Fremmede skal

¹⁾ Hof- og Stadsretsdom ²⁰/₈ 1781. Domprot. VII S. 295.

²⁾ Højesteretsdom ²⁷/₈ 1782. Vot. prot. pag. 46 ff.

³⁾ Se Mag. Res. prot. ¹⁰/₄ 1782. Skr. f. Dir. t. Mag. ²/₆ 1782. Magistratsdir.'s Kopib.

have de bedste Gaarde og Stæder til Fæste, hvortil han frem for andre har gjort sig meriteret, hvad Fortrydelse giver det icke, og hvad har da Herskabet at belønne Troskab og Flid med, thi een gammel og med slætte Jorder aflagt Gaard er icke andet end et vist Slaverie for et Menneskes Leveds Tiid.«

Saa vanskelig følte man Stillingen, at det var paa-tænkt at ansøge Kongen om en Forandring af Arve-fæstebrevene, hvorefter Besidderne kun skulde kunne afstaa deres Ejendomme til Ikke-Slægtinge, som hørte hjemme paa Godset.

Omfanget af Delingsretten kunde ligeledes være Tvivl underkastet. Gjaldt den alene een Gang, eller kunde den ogsaa anvendes paa de Parceller, som opstod ved en Udstykning? Var den begrænset til Børn og Arvinger, eller kunde den udnyttes til Fordel for fremmede? I hvilket Tilfælde kunde Magistraten nægte sit Samtykke?

Arvefæstebrevene gjorde nøjagtig Rede for Bøndernes Pligter, baade de fælles, som var ens for alle, og de særlige, som paahvilede et større eller mindre Antal. Hovedpunktet var, at alle Byrder, Afgifter og Arbejdsydelse skulde forblive uforandrede i Fæsterens Levetid og i hans Efterfølgeres.

»Viidere end foreskrevet staaer — hedder det — maae hverken under Navn af Hoverie eller i andre Maader, under [hvad] Nafn nefnes kand, af os eller vore Efterkommere, Eyere og Possessores af Bistrup Gods, af denne Bondegaard fordres eller kræves af sammes nu værende eller efterkommende Arvefestere og Besiddere . . . [Skulde Gaarden ved Kontraktens] mislige Holdelse og Efterlevelse, nu værende eller efterkommende Herskab og Eiere til frie Disposition og Bortfestning paa loulig Maade hiemfalde¹⁾, skal det dog aldrig være tilladt

¹⁾ Forgæves havde Forvalteren ønsket tilføjet »efter uvillige Mænds Syn og Kiendelse«. Raadmand Nissen indvendte, at en saadan Passus »kunde alleiitider tiene en Foged ligesaa got som det Ord »Fæld« for at holde Bonden under Aaget.«

samme i deslige eller andre Tilfælde paa andre eller tyngere Vilkaar end foreskrevet staaer paa nye at bortfæste, saasom Øyemerket af dette Arve Feste Brev efter Hans Maysts. allermildeste Intention er, [at denne] som alle øvrige Residence Staden og dens Magistrat for nærværende Tiid tilhørende Bønder Gaarde aldrig meere til evig Tiid med ydermere Hoverie, under hvad Prætext, Opspind eller Paaskud være maatte, skaal eller maae belegges eller bebyrdes.«

Og dog kunde der rejses Tvivl.

Landgildens Størrelse og Sammensætning blev indført i hvert enkelt Skøde og kunde ikke forhøjes. Kornydelseerne skulde leveres in natura i København, men maatte for Rugens og Byggens Vedkommende efter Arvefæsterens Ønske — som skulde være meddelt inden September Maanedes Udgang paa Bistrup Skrivestue — godtgøres med Penge »efter neste sættende Capitelstaxt«. Smaaredslen, blev det fastsat, skulde ligeledes leveres i København, men kunde efter Herskabets Tilladelse omsættes til Penge »efter Jordebogens Taxt«. Lige til Aarhundredets Udgang blev det ved denne Ordning. Først da den særlige Bistrup Kommission, i sine Bestræbelser for at forøge Godsindtægten, blev opmærksom paa Misforholdet mellem Naturalydelsernes virkelige Værdi og deres Afløsning og krævede enten Levering in natura eller Betaling efter en højere Takst, kom det til Strid om Smørafgiften. Lejre Herredsting¹⁾ og Hof- og Stadsretten²⁾ gik ud fra, at 41 Aars Praksis havde givet Hævd paa den lave Afløsning. Højesteret stadfæstede derimod, at de paagældende Fæstere maatte levere Varen in natura eller finde sig i Forhøjelsen³⁾.

Hoveriet var i Forvejen afløst. De forskellige Arbejdsydelser, som var tilbage, foreslog Forvalteren,

¹⁾ Lejre Herredstings Dom ⁷/₁ 1811. Justitsprot. 1807—18 A. Fol. 336 b.

²⁾ Hof- og Stadsretsdom ¹⁰/₈ 1811. Domprot. XVIII A. S. 530.

³⁾ Højesteretsdom ¹⁰/₄ 1812. Domprot. 1812 Nr. 10.

skulde optages i et Fællesreglement¹⁾. Magistraten satte dog igennem, at der i selve Arvefæstebrevene blev gjort nøjagtig Rede for de Præstationer, som paahvilede den enkelte Besidder.

Paa eet Punkt forblev Arvefæsternes Forpligtelser ubestemte. »De fornødne Reyser med Herskabet« skulde de vedblivende udføre, naar Direktørerne »enten gjøre den aarlige Udviisning af Skovene eller i andre Tilfælde maae reyse til Gaard og Godsens Fornødenhed.« Forvalteren havde oprindelig fundet det tilstrækkeligt, men ogsaa nødvendigt, at betinge en 4 Mils- og en 2 Mils Rejse af hver Gaardmand. Raadmand Nissen fandt Kravet overdrevent — »uden det skulle være nu, Forpagteren er bleven Forvalterens Svigersøn«. Overpræsidenten og Borgmester Fædder ønskede dog slet ingen Begrænsning. »Thi det er beder — erklærede den første — at Husbonden kand eftergive noget af det, hand med Rette kand kræve, end at hand forgiver sin Ret till at kræve det, hand efter Omstændigheder høylig kunde behøve.«

Hoveriafløsningen blev en Smule omreguleret²⁾. Paa Gaardene, som fra gammel Tid havde været arbejdsfri, blev den forhøjet med ialt 234 Rdl. 1 $\frac{1}{2}$ 14 β . Enkelte af de i 1763 fastsatte Beløb blev til Gengæld nedsat, med 5 Rdl. 8 β . Ingen betalte over 1 Rdl. pr. Td. Hartkorn, adskillige saa meget mindre, at Gennemsnittet laa under 5 $\frac{1}{2}$. Paa Godsets ca. 2550 Tdr. Hartkorn udgjorde den samlede Afgift 1997 Rdl. 1 $\frac{1}{2}$ 14 β .

Om Indfæstningen havde der staaet Strid. Baade Forvalteren og Raadmand Nissen fandt et Spillerum nødvendigt, som kunde gøre det muligt for Godsstyret at tage Hensyn til de skiftende Konjunkturer. Begge erklærede de, at Beløbet ikke maatte overskride 10 Rdl.

¹⁾ Skr. f. Forvalteren ³⁰/₄ 1768. Pk: Sager vedr. Bistrup Gods 1739—75.

²⁾ Skr. f. Forvalteren ¹⁶/₇ 1768. Smstds.

pr. Td. Hartkorn. Resultatet blev en Indfæstning, som skulde betales, »hver Gang Gaarden til nogen nye Beboere henfalder, afstaaes eller overlades«, men som »ej nogen sinde maae eller skal overstige 10 Rdl. pr. Td. Ager og Engs Hartkorn.«

Da det i adskillige Aar efter 1768 var umuligt at opnaa Indfæstninger, som svarede til det fastsatte Maximum, har Bestemmelsen sat Magistraten i Stand til at øve Indflydelse paa ethvert Besidderskifte. Først da Forholdene i den Grad bedredes, at de 10 Rdl. pr. Td. Hartkorn kunde betales uden Vanskelighed, blev Overdragelsesretten en Realitet, uafhængig af Godsstyrets Forgodtbefindende.

I Marts 1768 var Forberedelserne afsluttet og de afgørende Beslutninger truffet. Den 9. Marts kunde Magistraten allerunderdanigst tilstille Kongen Konzeptet til de nye Arvefæstebreve og ansøge om dets Approbation¹⁾.

»Ligesom det stedse har været vores Intention — skrev den — at see Bidstrup Gaard og Godsens Bønder, hvormed vi pro officio og Staden af de fremfarne souveraine Konger allernaadigst ere forlehnede, satte i saa gode Omstændigheder som mueligt, paa det Bonden kunde encourageres til med desto meere Fliid og Vindskibelighed til sin egen Fordeel og det almindelige Beste at fremme Agerdyrkningen, . . . saa ere vi nu og betænkte paa at ville meddeele enhver Bonde især Arvefæste paa sin Gaard eller Huus, som end meere ville opmuntre dem til Stræbsomhed, naar de derved blive forsikrede, at deres Børn og Arvinger efter dem skulle besidde Gaardene uden Forandring eller Paalæg af Hoverie.«

En kongelig Kabinetsordre — af 16. Marts 1768 — gav derefter Kancelliet Ordre til at udfærdige Godkendelsen, som meddeltes d. 25. Marts²⁾.

¹⁾ Ansøgning t. Kongen ⁹/₃ 1768. Mag. Kopib. Nr. 126.

²⁾ Danske Kanc. Sjæll. aabne Breve ²⁶/₈ 1768 Nr. 157. — Arvefæstebrevenes Ordlyd blev indført baade i Fæsteprot. 1761—1823 Fol. 108 ff. og i en ny udarbejdet Jordebog, dat. ²⁹/₃ 1769. Arvefæstet blev med-

Tilsyneladende var Reformen afsluttet og ingen Forandring mulig. Alligevel skulde der inden længe blive rettet et Angreb mod den hele Foranstaltning. Struensee og hans Tilhængere var nok bondevenlige, men dog endnu ivrigere for at skaffe Stat og Kommune forøgede Indtægter. En lille Episode, uden Følger, men af historisk Interesse, lægger for Dagen, at en Konflikt mellem disse Synspunkter kunde komme til at foreligge.

Kun i nogle Maaneder havde den Struenseeske Magistrat været ved Magten, da den opdagede, at Arvefæstebrevene var en Hindring for at forøge Godsoverskuddet. Overvejelserne var i de Dage faa, Skruplerne endnu færre. Øjeblikkelig indgik en Ansøgning til Kongen¹⁾. Da Arvefæstebrevene hindrede »adskillige nyttige og fordelagtige Indretninger«, burde de forandres, og Herskabet have Lejlighed til ved Fæsteledighed at forhøje Afgifterne, »paa det den kunde faae erstattet de anvendte og udlagte Omkostninger paa de til et saadant Steds oeconomiske Forbedring gjordte Indretninger med meere«.

Til Lykke for de Bistrup Bønder fik Generallandvæsenkommissionen Lejlighed til at udtale sig. Naturligvis forstod den, at den foreslaeede Ændring vilde ødelægge Reformens Virkninger. Fremfor alt, hævdede den, maatte man ikke rokke ved Arvefæsterens Forvisning, at »han og hans« paa uforandrede Vilkaar vilde beholde Gaarden. »Følgerne af en saadan Tilliid — skrev den —

delt næsten alle Gaarde, men ingen Huse. Undtaget blev nogle faa Ejendomme, for hvilke særlige Forhold gjorde sig gældende: De tre Møller, Lille Værebros, Lille Ladegaards og Langvads, de to Gaarde i Gevninge og Tostrup, til hvilke der var knyttet Krohold, to Gaardlodder, der var tillagt Præsterne i Reerslev og Ørsted, Birkedommergaarden i Himmelev og Birkeskrivergaarden i Tjæreby, en Gaard i Veddelev, den Gang uden Bygninger, de to Lerbækgaarde, Boserupgaarden samt Dyrlundgaarden.

¹⁾ Ansøgning ^{10/7} 1771. Mag. Kopib. Nr. 313.

kand ikke andet end være gode saavel for Bonden selv som [for] det almindelige, da den meere end noget andet opmuntrer ham til at søge sit Stæds Opkomst og Forbedring«.

»Det skal have sit Forblivende« ved den engang vedtagne Ordning, lød Kancelliets Afgørelse¹⁾.

Om Hoveri og Arvefæste gik Anskuelserne vidt fra hinanden. Anderledes med Hensyn til Driftsmaaden. At Trevangsbruget var forældet og Fællesskabet en Hindring for Fremskridt, var almindelig anerkendt. Dog ogsaa, at deres Ophævelse frembød overordentlige Vanskeligheder. Saa indviklede var Forholdene, at en Menneskealder skulde forløbe, inden Fællesskabet havde mistet sin Betydning. Paa Bøndergodset levede det længst. Paa Hovedgaardene, som forlængst var frie af enhver Forbindelse med Bønderbrugene, kunde Ejerne adskillig lettere gaa over til det holstenske Koppelbrug. Allerede i 1770 var der 59, af 116, sjællandske Sædegaarde, som arbejdede med 5—19 Skifter; 10 Gaarde havde 11, 12 havde 7²⁾. Grev A. G. Moltkes Reform paa Bregentved havde mere end noget andet bidraget til dette Resultat.

Paa Bistrup Gods skulde det 18. Aarhundrede næsten gaa til Ende, før et tidssvarende Driftssystem blev bragt i Anvendelse. At Magistraten saa langt hurtigere gennemførte Reformen til Nytte for dens Bønder, lægger for Dagen, at dens sociale Forstaaelse var større end dens økonomiske Sans.

Allerede i 1757 havde Forpagteren anmodet om Til-

¹⁾ Kancellibrev 21/9 1771. Raadstueark. Kollegiebreve 1771 B. Nr. 89. Brevet synes ikke indført i Kancelliets Brevbog. Jvnf. Mag. Res. prot. 25/9 1771.

²⁾ Axel Linvald: Antvorskov og Vordingborg Krongodser 1768—74. Fra Arkiv og Museum III. Bd. S. 255 f.

ladelse til at inddele Jorden i 6 Marker, hvoraf Halvparten skulde hvile i tre Aar. Var hans Ønske bleven imødekommet, havde Bistrup været mellem de første Godser, som havde forladt det gamle Trevangsbrug. Først en Snes Aar senere var det holstenske Kobbølbrug bleven prøvet paa mange Ejendomme, og havde Erfaringen i den Grad godtgjort dets Fordele, at Godsdirektionens Betæneligheder var ryddet af Vejen. I 1775 — forud for en Forpagtningskontrakts Udløb — stillede Borgmester Hersleb Forslag om Antagelse af en Landmaaler, som sammen med Fæsteren, siden Ejeren, af Sprettinge Gaard under Bregentved, Niels Larsen, kunde forberede Indførelsen af det nye Driftssystem paa Bistrup¹⁾. Reformen, anslog han, vilde i det højeste koste 100 Rdl. og sikkert »aarlig . . . rendere Staden igien og dertil giøre Magistraten Ære«²⁾.

Borgmester Herslebs Indstilling blev godkendt og Opmaalingen iværksat. Saa stærk var dog Vanens Magt, at man ikke kunde bekvemme sig til helt at opgive den gamle Markinddeling. Ifølge den ny Forpagtningskontrakt gældende i 8 Aar, fra 1776—84³⁾, fandtes der 4 Marker, til Rug og Byg, som skulde bære Sæd i 2 og have Hvile i 4 Aar. Kun i 2 à 3 Tønder Land var det Forpagteren tilladt at saa Hvede. De to Oldenmarker var bleven inddelt i tre, skulde benyttes til Havre og hvile i 6 Aar. Hvert Aar var der besaaet 60 Tdr. Land med Rug, 60 med Byg og 90 Tdr. med Havre. Al den øvrige Jord henlaa til Græsning eller som Enge.

¹⁾ Om Niels Larsen se Jens Hansen: A. G. Moltkes Forbedring af Agerdyrkningen paa Bregentved. Aarb. f. Sorø Amt, VI (1917), S. 106.

²⁾ Mag. Res. prot. $\frac{1}{3}$ 1775; Magistratsdir.'s Res. prot. $\frac{1}{3}$ 1775 og Økonomikomm.'s Prot. $\frac{1}{3}$ 1775.

³⁾ Dat. $\frac{11}{6}$ 1775 Kopi i Pk: Bistrup Gods Forpagtningskontrakter 1712—93. Jvnf. Forpagtningskontrakter $\frac{15}{10}$ 1783 (for 1784—90) og $\frac{20}{11}$ 1786 (for 1787—93). Smstds.

Først i Begyndelsen af 1790'erne bevirkede de 32 Mænds Klager over den ringe Forpagtningsafgift, at man alvorlig overvejede Mulighederne for en forbedret Driftsmaade. Forvalteren erklærede¹⁾, at det anvendte System var det »sletteste af alle«, umuliggjorde Dyrkningen af Hvede og Kløver og gav uoverkommeligt Foraarsarbejde. Han fraraadede at udstykke Hovedgaardsmarkerne — hvad der vilde gøre Ladegaardsbygningerne overflødige og fremkalde Mangel paa Skov og Tørveskær til de mange Tilflyttere — og anbefalede at gaa over til et 12 Marks Brug med Sædskiftet: Brak, Hvede, Rug, Byg, Havre, Kløver og 5 Aars Græsning og Hvile.

Med nogle Ændringer blev hans Forslag gennemført. Ved Forpagtningskontraktens Udløb blev der for den ny Forpagtningstid, fra 1795—1809, indført følgende Drift paa de nye Hovedgaardsmarker²⁾.

Hovedgaardsmarkernes Numre.

Aar	1	2	3	4	5	6	7	8	9
1795	Græs	Havre m. Kløver	Hvede	Rug	Græs	Brak	Byg	Græs	Græs
1796	—	Græs	Byg	Havre m. Kløver	Brak	Hvede	Rug	—	—
1797	—	—	Rug	Græs	Hvede	Byg	Havre m. Kløver	Brak	—
1798	—	—	Græs	—	Byg	Rug	Græs	Hvede	Brak
1799	Brak	—	—	Havre	Rug	Græs	—	Byg	Hvede
1800	Hvede	Brak	—	Græs	Græs	—	Havre m. Kløver	Rug	Byg

¹⁾ Betænkning af Forvalteren ^{20/4} 1793. Indk. Sager.

²⁾ Forpagtningskontrakt ^{10/9} 1794. Mag. Kopib. f. Bistrup. Nr. 218.

Aar	1	2	3	4	5	6	7	8	9
1801	Byg	Hvede	Brak	Græs	Græs	Græs	Græs	Havre m. Kløver	Rug
1802	Rug	Byg	Hvede	Brak	—	Havre	—	Græs	Græs
1803	Havre m. Kløver	Rug	Byg	Hvede	Brak	Græs	—	—	—
1804	Græs	Havre m. Kløver	Rug	Byg	Hvede	Brak	—	—	—
1805	—	Græs	Havre m. Kløver	Rug	Byg	Hvede	Brak	—	—
1806	—	—	Græs	Havre m. Kløver	Rug	Byg	Hvede	Brak	—
1807	—	—	—	Græs	Havre m. Kløver	Rug	Byg	Hvede	Brak
1808	Brak	—	—	—	Græs	Havre m. Kløver	Rug	Byg	Hvede

De tre Oldenmarker bar Havre i 3 Aar og hvilede i 6. Forpagteren maatte paa egen Bekostning sætte Hegn om Markerne og grave »Brakgrøvter« mellem Agrene, 1 Alen brede og $\frac{3}{4}$ Alen dybe.

Magistraten sørgede for, at det nødvendige Efteraarsarbejde var tilendebragt inden Vinteren 1795, saaledes at alt kunde være rede, naar den ny Forpagter tiltraadte¹⁾.

Lovgivningen søgte at fremme Udskiftning. Tre store Forordninger udkom allerede i Frederik V's Regeringstid (²⁹/₁₂ 1758, ²⁸/₁₂ 1759 og ⁸/₃ 1763), som havde til Formaal at afskaffe Fællesskabet mellem Lodsejere.

¹⁾ Mag. Res. prot. ¹/₁₂ 1794.

²⁸/₇ 1769 fulgte en ny Lov, der rettede Opmærksomheden mod Overdrevene og de mange Tilfælde, hvor flere Landsbyer laa i Fællig. Afgørende blev Forordningen af ²³/₄ 1781. Fra nu af, hedder det, gik Udskiftning og Udflytning sin ustandselige Gang. Med denne Lov, er det bleven sagt, indledes Rækken af de store Landboreformer¹).

Intet Under, at Fællesskabets Ophævelse mødte mange Vanskeligheder. Omkostningerne var store, Bruddet med tilvante Forestillinger endnu føleligere. Tidligere havde Bonden været et Led i det lille Bysamfund og vant til at holde Trit og Fodslag med sine Fæller. Pludselig blev han en Ener, overladt til sig selv. Forandringen rokkede hans Forestillinger om Ejendomsretten og omformede hans daglige Arbejde. De gamle Markgrænser, han havde arvet fra sine Fædre, saa han forsvinde. Nye Strækninger blev ham overdraget, som han ikke kendte, og hvis Dyrkning krævede større Anspændelse. Sværest var Udflytningerne. Med tungt Hjerte maatte mangan Bonde se sit Hjem i Landsbyen revet ned og genopført i en Udmark, alene og fjernt fra hans Kendinge²).

Københavns Kommune fik en særlig Tilskyndelse til at virke for denne Reform. Samtidig med at Kongen godkendte Arvefæsteskøderne, gav han Kancelliet Ordre til at fremhæve Hovedstadens Forpligtelse overfor Udskiftningen³):

»Jeg ønsker og haaber — erklærede han — at Magistraten tilligemed stræber at ophæve det saa skadelige Fælledskab, og venter af deres mig bekendte Nidkierhed for det almindelige Beste, at de i alle Maade benytte

¹) Edv. Holm: Danmark—Norges Historie 1772—84, II. Bog, S. 399.

²) Jvnf. Axel Linvald: Oplysningens Tidsalder. Det danske Folks Hist. VI. Bd. S. 184 f.

³) Anf. Kab. Ordre ¹⁰/₃ 1768. Incl. t. Sjæll. aabne Breve ²⁵/₃ 1768 Nr. 157.

sig af de Fordeele, som i Fremtiden af den for Danmark nedsatte Land-Commission maatte kunde findes til Landvæsenets Forbedring og Bondestandens Opkomst.«

Paa Viljen skortede det ikke, kunde Magistraten svare i den Redegørelse, som blev den afkrævet. Uheldigere stod det med Evnen¹⁾.

I de færreste Landsbyer var Kommunen eneste Lods-ejer, i mangfoldige delte den Ejendomsretten med Nabo-godsejere. Mageskifter kunde rydde adskillige Hindringer af Vejen, men havde mange Betænkeligheder. En Bonde, skriver Magistraten, »som har etableret sig og sin Familie paa et frie Gods, hvor han har gjort sig det faste Haab, at han og Børn efter ham skulde beholde deres Frihed«, vilde neppe være tilfreds med at »blive afgivet til Hoverie Gods«.

Det manglede ikke paa Opfordringer. Snart den ene, snart den anden Proprietær indledede Forhandlinger om Bytning af Gaarde, Køb eller Salg. Beständig henviste de til Ønsket om at ophæve Fællesskabet; jævnlig fremhævede de Hensynet til Kongens Vilje. I Virkeligheden var det Arronderings- og Udvidelseslyster, som fremkaldte de fleste Anmodninger. Kun faa blev de Ejendomshandler, som kom i Stand²⁾. I Reglen kunde Magistraten nøjes med at henvise til det tredobbelte Vederlag, som Privilegieerne forlangte³⁾. Undertiden var det tilstrækkeligt at gøre opmærksom paa Arvefæstebrevene, som udelukkede Hoveri⁴⁾. I nogle Tilfælde blev det nødvendigt at skyde med skarpt. De kongelige Forordninger, erklærede man overfor Vinhandler Fr. Barfred,

¹⁾ Skr. t. Generallandvæsenskoll. ²/₅ 1768. Mag. Kopib. Nr. 214.

²⁾ Se f. Ex. Mag. Res. prot. ⁴/₁₀ 1762, ¹¹/₁ 1763, ¹²/₈ 1767.

³⁾ Se f. Ex. Skr. t. Landsdommer Brabrand ¹²/₄ 1779. Mag. Kopib. Nr. 261.

⁴⁾ Se f. Ex. Mag. Res. prot. ²³/₃ 1778.

Ejeren af Benzonsdal, taler alene »om skadelig Felledskabs Ophævelse, og ikke at den eene Proprietarius skal kunde tilvinde sig den andens Eyendom«¹⁾. For Kap-tajn Schumacher paa Benzonseje, udtalte man²⁾, er det »vel meere at gjøre at faae gode Bønder for slette end at hensee til nøttige Indretninger«.

En Mulighed er det, at Arvefæstebrevene har sinket Reformen og gjort det vanskeligere at overvinde Bøndernes Konservatisme. 8. Juni 1787 udkom en Forordning, som fastsatte de Tilfælde, i hvilke Fæstebønder var forpligtede til at lade deres Gaarde udflytte og mod Erstatning afgive Parter af deres Tilliggende. Magistraten fandt den »ikke at være aldeles anvendelig« paa Bistrup »eller i alt med deres havende Arvefæste Breve at kunde bestaae«. Kan Bistrup-Bønderne betragtes som andre Fæstere, spurgte den³⁾, kan de mod deres Vilje gøres lige i Hartkorn? Kan man berøve dem Jord for at udlægge den til Husmænd eller til Skov? Har en enkelt Bonde Ret til at forlange sin Jord udskiftet? Hvem bestemmer, hvilke Gaarde der skal flyttes ud, og hvem skal dække Omkostningerne?

Et Par Eksempler viser, hvor vanskelige Forholdene kunde være.

I Svoverslev By hørte 4 Gaarde under Bistrup Gods. Ledreborg ejede 7, Universitetet 4 og Roskilde Jomfrukloster 1⁴⁾). Ikke nok, at disse Lodsejere skulde enes. I en af Byens Marker, »Kongemarken«, havde Græsningsretten oprindeligt været fælles for Godsets Bønder i Svoverslev, Boserup, Kattinge, Trellerup og Øgaard, men var i Tidens Løb hvert tredje Aar bleven overdraget samtlige Beboere i Svoverslev for 6 Tdr. Havre i aarlig

¹⁾ Skr. t. Stiftamtmand Grev Knuth 17/9 1764. Mag. Kopib. Nr. 153.

²⁾ Mag. Res. prot. 5/12 1763.

³⁾ Skr. t. Danske Kanc. 12/3 1788. Mag. Kopib. f. Bistrup Nr. 8.

⁴⁾ Om denne Sag se Indk. Sager 1786 og 1787.

Afgift. Landinspektøren fastsatte 27 Tdr. Land som en rimelig Erstatning. Magistraten gav efter, men forlangte, at Ejeren af Øgaard, Besidderen af Hovedgaarden Lindholm, skulde yde en Part af Vederlaget. Det komplicerede Forholdet, at Lindholms 4 Gaarde i Kattinge ved en Omrebning i 1767 havde faaet Part med Øgaard i Kongemarkens Græsning¹⁾. Et lille Mageskifte — opnaaet efter langvarige Drøftelser — maatte til, før ogsaa denne Vanskelighed var ryddet af Vejen.

Utallige var de Forhandlinger, som førtes om Udskiftningen af Særløse Overdrev²⁾. Allerede i 1763 rejste Grev Holstein Sagen³⁾. Hans Synspunkt, Deling efter Hartkorn, kunde Magistraten dog ikke gaa ind paa. Ifølge Mageskiftet med Rentemester Henrik Müller, svarede den⁴⁾, maatte Udskiftningen finde Sted paa Grundlag af det Antal Kvæg, som de interesserede Parter havde Ret til at lade græsse. Iøvrigt, tilføjede den, kunde der intet udrettes uden Samtykke af Kommunitetet og Grevinde Danneskiold-Laurvigen paa Skjoldnæsholm. 5 Aar senere kom Drøftelsen i Gang, og blev der tilvejebragt et Kort⁵⁾. Forvalteren kom til Enighed med Greven og Grevinden, men blev desavoueret af Magistraten⁶⁾. I 1775 blev Sagen genoptaget, men strandede paany⁷⁾. Skønt Amtmand og Rentekammer blev inddraget, skulde lange Tider gaa hen, inden en Overenskomst kom i Stand.

1) Mag. Res. prot. ²⁷/₅ 1767.

2) Om denne Sag se bl. a. Skr. t. Amtmanden ¹⁰/₁₀ 1776. Mag. Kopib. Nr. 168. Jvnf. Skr. t. Forvalteren ¹⁷/₅ 1779. Magistratsdir.'s Kopib. Mag. Res. prot. ¹⁹/₅ 1779.

3) Mag. Res. prot. ¹¹/₇ 1763.

4) Skr. t. Grev Holstein ¹⁵/₈ 1763. Mag. Kopib. Nr. 86.

5) Mag. Res. prot. ²⁰/₂ 1769.

6) Se Skr. t. Grevinde Danneskiold-Laurvigen ³⁰/₈ 1769. Mag. Kopib. Nr. 113.

7) Skr. t. d. teologiske Fakultet ³/₄ 1775. Mag. Kopib. Nr. 191, Mag. Res. prot. ¹⁰/₇ 1775, ¹⁵/₇ 1776, ¹⁶/₈ 1777.

Da Kommunen i 1768 gav Generallandvæsenskollegiet Beretning om sit Reformværk, fik ogsaa Udskiftningen en Omtale¹⁾. Meget var der ikke at fremhæve. I adskillige Landsbyer havde man holdt Møder med Bønderne og beregnet Indhegningsarbejdet. Bestandig havde det vist sig, at »Lukningen falder dem saa umuelig at bestride, at man nødvendigt har maattede frafalde det Forsætt«. Kun hist og her havde nogle »aparte Indhegninger« fundet Sted; paa enkelte Overdrev havde man faaet Græsningen indskrænket. Eet Resultat kunde man paapege, Delingen af Glim. Da Halvparten af Byen — 9 af 19 Gaarde — var brændt, enedes Magistraten med den største Lodsejer, Grev Holstein paa Ledreborg, om at dele Landsbyen i to, genopbygge de afbrændte Gaarde²⁾ langs Vejen mellem Roskilde og Ledreborg og give dem Jord i de fjerneste Marker. Gaardbygningerne i Ny Glim (nu Helvigmagle) laa med 300 Alens Afstand fra hverandre, adskilte ved dobbelte beplantede Diger, hvad der »giver een behagelig Anseelse i deres Egalité og lige Linje«. Fæsterne i Gl. Glim havde stedse været fattige og behøvet Forstrækninger. Efter Forandringen »befinder de dem alle vel, forbedres daglig og betaler alt, hvad de bør«.

Kun langsomt gik det fremad i de følgende Aar. Den Struenseeske Magistrat viste forgæves sin gode Vilje ved at udsætte to Pengepræmier, paa 200 og 100 Rdl., for de første Bønder, som udflyttede deres Gaarde³⁾. Saa sent som 1790⁴⁾ var der kun 19 Gaarde — i 11 Byer — som var bleven fuldstændig udskiftet. I 15 Byer, med 71 Gaarde, var Godsets Bønder alene bleven adskilt fra

¹⁾ Anf. Skr. t. Generallandvæsenskoll. ²/₅ 1768.

²⁾ De tre hørte til Bistrup, de 6 ejede Ledreborg.

³⁾ Bekendtgørelse ⁵/₄ 1771. Mag. Kopib. Nr. 4.

⁴⁾ Beretning f. Forvalteren ¹⁰/₁₂ 1790. Pk: Supplementer og Bilag t. Jordebøgerne 1790—1871.

andre Lodsejeres og gjort lige i Hartkorn. Derefter kom der lidt mere Fart i Bevægelsen. I de følgende Aar udskiftedes Gevninge (9 Gaarde) og Marbjerg (10 Gaarde)¹⁾. Det var dog først, efter at en særlig Administrationskommission fra 1796 havde overtaget det samlede Godsstyre, at det lykkedes at gennemføre Reformen. 1809 udskiftedes Mosede som den sidste af Godsets Landsbyer.

Grundpillen i det gamle Landbosystem — Stavnsbaandet — blev bestaaende indtil 1788. Indtil da maatte Magistraten indrette sig efter de Vilkaar, Lovgivningen bød den. Saa lidt som andre Godsejere kunde den se bort fra, at Soldaterudskrivningen efter Hartkorn gjorde det nødvendigt for den at sørge for Tilstedeværelsen af det nødvendige Mandskab. Ogsaa paa Bistrup viste det sig undertiden vanskeligt at finde egnede Gaardfæstere.

Ved en enkelt Lejlighed optraadte Forvalteren med overdreven Nidkærhed. Paa en Klage fra Hofapoteker Becker paa Hejnstrupgaard i Gundsømagle Sogn maatte Magistraten i 1762 udlevere en Dreng, som Rosted »ulovlig og egenmægtig havde bortsnappet«²⁾. Oftere fandt den det dog fornødent at lægge Forvalteren paa Sinde at føre nøje Tilsyn med Godsets unge Mandskab og sørge for dets Anbringelse. »Til den Ende, hedder det engang³⁾, bliver det hermed Forvalter From alvorligen befaleet ikke at tillade eller være Vidne, at noget af Godsets Mandskab, hvad enten de fra Godset ere udgaaet i hans Formands eller udi Deres Betienings Tiid, tiene uden for Godset uden med Directionens Samtykke«. Særlig var man ængstelig for, at Bønderkarlene skulde tage Ophold i Roskilde. Man ved altfor vel, skriver

1) Mag. Res. prot. 3/s 1795.

2) Mag. Res. prot. 3/s 1762.

3) Skr. t. Forvalteren 20/s 1777. Magistratsdir.'s Kopib.

Direktionen¹⁾, at de derved bliver »vandt til Dovenskab og Liderlighed og derefter uskikkede til Bondearbejde og Levemaade.«

Saa sent som i 1783 gjorde Ejeren af Svenstrup et plumpt Forsøg paa at opnaa Magistratens Medvirkning til at sætte sig ud over Stavnsbaandslovgivningens Bestemmelse om, at Bøndersønner i de allerførste Barndomsaar var fri for Hjemstavnsforpligtelsen. Mandskab fra Landsbyer, i hvilke Hovedstaden og han selv var fælles Lodsejere, som indkom paa Svenstrup Gods, foreslog han, skulde anses for at tilhøre det Gods, hvor vedkommende var født, »uden [at] det nogensinde mellem os skal komme under Qvæstion, paa hvilket Gods det hæftende Aar er opfyldt«. Henvendelsen — som giver et Indtryk af haardhændede Proprietærers Virkemaade — blev selvfølgelig afslaaet²⁾.

Saa vidt det stod i Magistratens Magt — og var forenelig med dens Interesser — har Magistraten altid sørgt for at tage menneskelige Hensyn og bryde Brodden af Lovgivningens og Sædvanerettens værste Haardheder. Adskillige Bøndersønner har mod en passende Godtgørelse erhvervet Frihedspas og dermed Muligheden for at prøve Lykken andetsteds. Bystyret havde altid næret Betænkeligheder ved at opfylde Godsejernes hyppige Anmodninger om mod senere Gengæld at faa udleveret Bønderkarle til Fæsteovertagelse paa deres Ejendomme. I Tidens Løb viste det stadig større Uvilje mod disse Ombytninger. Ikke alene humane Betragtninger gjorde det gældende, ogsaa Hensynet til egen Fordel førte det i Marken. Da man maa tro, skriver Magistratsdirektionen lejlighedsvis³⁾, at enhver Godsforvalter vil sit Herskabs Vel, er det paa Forhaand sandsynligt, at han for en god

¹⁾ Skr. t. sm. $\frac{1}{3}$ 1784. Smstds.

²⁾ Skr. t. Forvalteren $\frac{20}{6}$ 1783. Magistratsdir.'s Kopib.

³⁾ Magistratsdir.'s Res. prot. $\frac{20}{2}$ 1773.

Karl giver en slet eller maadelig. Nogen fast Praksis udviklede der sig ikke. Undertiden har man imødekommet Anmodninger, som var i Bønderkarlenes Interesse — i Reglen drejede det sig om Ægteskaber, som medførte Overtagelse af Fæstegaarde — undertiden fremkom Kravet fra saa mægtige Mænd, f. Eks. Greven paa Ledreborg, at man ikke mente at kunne sidde det overhørigt¹⁾. I det hele og store synes Magistraten altid at have taget Hensyn til Bønderkarlenes Ønsker. Da intet garanterede, at de private Godsejere, som skulde yde Erstatning af deres eget Mandskab, viste en lignende Humanitet, havde Transaktionerne dog altid en mislig Side.

Mangfoldige Foranstaltninger kan nævnes — Følger af Reformlovene eller Udslag af Tidens humane Tankegang — som havde Betydning for Bistrups Bønder og bidrog til at forandre deres Livsvilkaar.

Fæstebondens Retsforhold sikredes ved Forordningen af 8. Juni 1787. Naar Fæstere tiltraadte en Gaard, skulde der holdes lovlig Synsforretning, at Bygningerne var i Stand, Besætning og Redskaber i Orden. Den samme Synsforretning skulde lægges til Grund, naar Bonden afstod Fæstet, og Godtgørelse udbetales, om Ejendommen var bleven forbedret. Tilsvarende Regler havde forlængst faaet Gyldighed paa Bistrup Gods. Et Spørgsmaal var det dog — fandt Magistraten — om ikke Arvefæstet havde gjort en saadan Forandring i Bøndernes Forhold, at de nye og mere omstændelige Lovbestemmelser maatte være uanvendelige paa Kommunens Ejendomme²⁾. Da Misligholdelse af Skøderne, svarede Kancelliet³⁾, bevirkede, at Gaardene hjemfaldt til Kom-

¹⁾ Se f. Eks. Skr. t. Grev Holstein ^{20/7} 1772. Mag. Kopib. Nr. 38.

²⁾ Skr. f. Mag. t. Danske Kanc. ^{12/3} 1788. Mag. Kopib. f. Bistrup Nr. 8.

³⁾ Kancellibrev ^{25/7} 1789 Nr. 2504.

munen, og disse Fæstere »i det væsentligste icke ere meget forskiellige fra andre Fæstebønder, . . . saa følger deraf, at de i Forordningen befalede Synsforretninger ved Overleveringen og Tiltrædelsen bør have Stæd.«

Husbondens Skiftejurisdiktion havde i Tidens Løb givet Anledning til mange Misbrug. Efter alt at dømme har Forholdene dog ogsaa i denne Henseende været særlig gode paa Bistrup. Det mærkes bestandig, at Godsstyrelsens Repræsentanter, Forvalter og Birke-dommer, har betragtet sig som »Embedsmænd« og handlet som saadanne. Give Slip paa Skifteretten vilde man derimod ikke. Da Kancelliet udtalte et Ønske i denne Retning¹⁾, gjorde Magistraten opmærksom paa, at Sportlerne hørte med til Forvalterens Løn og derfor ikke kunde bortfalde uden Erstatning²⁾.

For Almuens Oplysning viste Tiden sin store Interesse. Næst efter Bondesagen blev det Skolespørgsmaal, som satte de fleste Penne i Bevægelse. Præsterne gik i Spidsen, det oplyste Borgerskab og fremskridtsvenlige Godsejere fulgte i deres Spor. Allerede under Chr. VI udkom en Række Skolelove. I Slutningen af det 18. Aarhundrede var det navnlig den Reventlow-Schimmelmannske Kreds, som forstod, at det sociale Arbejde var halvgjort Gerning, om den ikke blev fulgt af vidtgaaende Skolereformer.

Paa Bistrup som paa andre Steder i Landet virkede Bekostningen ofte afskrækkende. Man maa ikke være »for generøs eller liberal«, skrev Godsdirektionen i 1740³⁾, »thi disse Ting sigter til et bestandigt og ævigt Væsen og des meere haver mand at observere, at mand icke binder sig anderleedes i Dag, end mand kand udholde det i Lengden«. Adskilligt blev dog udrettet. I

¹⁾ Kancellibrev ²⁶/₆ 1790 Nr. 2285.

²⁾ Skr. t. Danske Kanc. ⁸/₉ 1790. Mag. Kopib. f. Bistrup Nr. 101.

³⁾ Skr. t. Ridefogden ⁵/₇ 1740. Magistratsdir.'s Kopib.

Aarene 1741—44¹⁾ blev der opført nye Skolebygninger i Gevinge, Solrød og Højby (Rorup Sogn) og indrettet »Degneskoler« i Degnenes Boliger eller hos Husmænd, som til »Skoeehold vare beqvemme«²⁾, i Kamstrup, Himmelev, Fløng, Gadstrup og Snadelev. Bekostningen udgjorde 916 Rdl. 8 β, hvoraf 338 Rd. 3 $\frac{1}{2}$ β blev godtgjort af andre Proprietærer, som havde Fæstegods i de samme Sogne. Til Skolevæsenet i Byer, hvor Kommunen havde Strøgods, maatte den til Gengæld bidrage med 668 Rd. 1 $\frac{1}{8}$ β.

Med denne Anstrengelse synes man at have udtømt Kræfterne. I de følgende Aartier er der kun blevet ofret lidt paa Skolevæsenet.

Inden de store Landboreformer havde Husmændene hyppigt været heldigere stillet end Gaardfæsterne³⁾. Selv om Husene var jordløse, sikrede de som oftest deres Indehavere Ret til at lade nogle Kreaturer græsse med paa Overdrevene. Da Udskiftningen ophævede denne Begunstigelse, mistede Husmændene et væsentligt Grundlag for deres Eksistens. Ganske vist fik de bedre Betaling for deres Arbejde paa Herre- og Bøndergaarde. Da samtidig Livsfornødenhederne steg i Pris, blev deres Fortjeneste dog snarest ringere. Andre Forhold kom til, som svækkede deres Stilling. Ændrede Driftsmaader medførte Anvendelsen af større Arbejdskraft især paa visse Aars-tider, i Saa- og Høsttiden. Man kunde ikke nøjes med faste Tjenestefolk, men behøvede Daglejere. Herremændene byggede nye Huse, og Bønderne fulgte deres Eksempel. Som en Del af Lejeafgiften betingede de sig jævnlig visse Arbejdsdage. Skrøbelighederne ved det

¹⁾ Se Regnskaberne.

²⁾ Skr. t. Ridefogden $\frac{7}{3}$ 1741. Magistratsdir.'s Kopib.

³⁾ Det fig. se Axel Linvald: Oplysningens Tidsalder. Det Danske Folks Historie, VI Bind, S. 147 f. og 191.

gamle Fæsteforhold vendte tilbage i nye Former. Den retslige Afhængighed var mindre, den økonomiske til Gengæld større. Et nyt Hoveri voksede frem, delvis med de samme sociale Følger som det tidligere.

Ogsaa paa Bistrup mærkes disse Forhold.

Fra Midten af det 18. Aarhundrede — fra 1755 — er bevaret en Udtalelse, som viser, at man betragtede Husmændene som en begunstiget Befolkningsklasse, hvis Tilløkkelser ikke burde forøges. Højst, erklærer man¹⁾, maa de være i Stand til at holde en Ko eller 6 Faar. Har de flere, lægger de Beslag paa Bondens Græsning, »lever alt for vel« »og gider icke arbeidet, med mindre Bonden vil betale dem dobbelt og give dem hvilken Agger eller Eng, som de forlanger.« Husene, hedder det en Snes Aar senere²⁾, bør fortrinsvis besættes med »skikkelige Gaardmænd«, som uden egen Skyld er kommet i Vanskeligheder. Unge Karle, som en Tid har levet som Husmænd, bliver derved vant til en anden og bedre Økonomi, end der passer sig for Gaardmænd.

Det var en Virkning af denne Betragtningmaade, at Arvefæstebrevene udtrykkelig forbød Bønderne uden Godstyrelsens Samtykke at opføre og bortleje Huse.

Udviklingens Gang lod sig dog ikke standse. 1761 var der 318 Husmænd og 282 Huse. 1798 var Tallene 333 og 316³⁾. Den største Tilvækst — 18 nye Huse — som i 1768 og de følgende Aar blev opført paa en af Hovedgaardens Marker, Skyttemarken — var den direkte Følge af Landboreformen. Da Forpagteren gav Afkald paa Bøndernes Hoveri, maatte Husmandsarbejdet yde Erstatning for Tabet.

I 1761 var der 5 Husmænd, 2 i Jyllinge og 3 i Høje

¹⁾ Skr. t. Stiftamtmand Scheel ^{18/9} 1755. Magistratsdir.'s Kopib.

²⁾ Magistratsdir.'s Res. Prot. ^{20/2} 1773.

³⁾ Se Jordebøgerne for de nævnte Aar.

Taastrup, der havde saa megen Jord, at de var sat i Hartkorn, de fleste for 1 Skp. 1798 var der 9.

Adskillige flere har haft nogle Tdr. Land, som satte dem i Stand til at holde et Par Kreaturer, nogle Faar og Grise. Godsstyrelsen gjorde i hvert Fald sit for at skaffe dem disse Fordele. Til hver af Skyttemarkens 18 Huse — Margrethehaab kaldtes Kolonien — blev der udlagt 4 Tdr. Land¹⁾. Hvor der var Lejlighed til det, hjalp man andre²⁾. Ofte stødte man dog paa Vanskeligheder. I Høje Taastrup ønskede 9 Husmænd, at Magistraten skulde sætte dem i Stand til at købe og udstykke Størsteparten af en Bondegaard. Imidlertid regnede den ud, at de vilde komme til at sidde for en aarlig Udgift paa over 171 Rdl. og anbefalede dem at nøjes med Erhvervelsen af 16 Tdr. Land. Da Ansøgerne afviste denne Udvej, gik Sagen i sig selv³⁾. Af andre Grunde maatte man afvise 12 Husmænd i Marbjerg, som ved Udskiftningen mistede deres Græsningsret. Gaardejerne lod sig ikke bevæge — og kunde ikke tvinges — til at afstaa nogen Del af deres Marker⁴⁾.

Størsteparten af Husmændene betalte Huspenge — i Reglen 1 à 2 Rdl. — og ydede forskelligt Arbejde paa Hovedgaardsmarkerne. Strengere var Vilkaarene for Margrethehaab-Kolonisterne⁵⁾. I den første Tid skulde de betale 8 Rdl. i aarlig Afgift og desuden arbejde 1 Ugedag for Forpagteren. Siden slap de for Afgiften,

¹⁾ Mag. Res. prot. $7/11$ 1768.

²⁾ Se smstds. $25/10$ 1784; Skr. t. Forvalteren $10/3$ 1785. Mag. Kopib. Nr. 232.

³⁾ Skr. t. Forvalteren $13/2$ 1788. Mag. Kopib. vedr. Bistrup Nr. 2 og Skr. t. Rentek. $14/10$ 1789 smstds. Nr. 68.

⁴⁾ Mag. Res. prot. $17/10$ 1792; Skr. t. Forvalteren $7/11$ 1792. Mag. Kopib. vedr. Bistrup Nr. 162. Jvnf. Forvalterens Betænkning $6/3$ 1795. Smstds. Nr. 240. Bil.

⁵⁾ Det flg. se Skr. t. Forvalteren $10/11$ 1768. Magistratsdir.'s Kopib. Forpagtningskontrakt 1795—1809. Mag. Kopib. f. Bistrup Nr. 218.

men skulde til Gengæld arbejde 2 Dage og desuden 4 i Høsten. Tjenesten varede om Sommeren fra Kl. 5 om Morgenen til Solnedgang, paa de andre Aarstider fra Kl. 6 eller 7^{1/2}. Kun i Høsten var Arbejdstiden »den iblant Landmanden heri Egnen sædvanlige«. Betænkelige var Forbudet, at de ikke maatte tage Tjeneste hos andre uden i Forvejen at have tilbudt sig til Forpagteren for en bestemt Betaling. I 1768 varierede Daglønnen efter Aarstiden fra 12 β til 1 ₤ 4 β; i Aarhundredets sidste Aar var den fastsat til 1 ₤ 8 β.

De store Landboreformer forbedrede Gaardmændenes Kaar. Derimod havde deres Forkæmpere kun i ringe Grad Forstaaelsen af, at de samtidig skabte et nyt socialt Spørgsmaal, som det blev Opgaven for en senere Eftertid at bringe til Løsning.

EN BY I VAABEN.

Af OTTO SMITH.

Da krigen med Sverige brød ud i 1658, kom der som altid ved et krigsudbrud en travl tid på Christian IV's tøjhus syd for Københavns slot. Her opbevaredes krigsmateriel af enhver art, men særlig velforsynet med det, der må betegnes som håndvåben, var tøjhuset ikke; thi kun elleve år før denne krig var der opstået en ildebrand, der ødelagde hele det mægtige tag, som var inddelt i tre lofter, samt raserede det derunder liggende rustkammer, som indeholdt harnisker og håndvåben af enhver art. Hvælvingerne over nederste stokværk modstod dog branden, så at alt artillerimateriel blev reddet.

Efter Christian IV's død tog hans søn og efterfølger, Frederik III, fat på at udbedre skaderne fra denne brand. Bygningen genopførtes nøjagtig i den skikkelse, den havde haft tidligere, og den eneste påviselige forskel lå deri, at taget ikke som hidtil tækkedes med bly, og at man opgav at genopføre den spadseregang, der hidtil havde gået langs tagryggen.

Genopbygningen påbegyndtes i de første måneder af 1654. Man måtte fremskaffe mursten af den gamle store form, så at de i »storlighed« blev lig dem, Christian IV havde benyttet til sit tøjhus. Det indkøbte antal mursten, 41,500, tyder på, at de skader, som selve murene havde fået ved branden, ikke var særlig store¹⁾. Rejsningen af

¹⁾ R. A. Afregninger IX, 8, XXIV.

tagets mægtige tømmerkonstruktion, som står den dag i dag, kunde da også begynde, endnu før man gik i gang med at udbedre murene.

Det var de københavnske tømmermestre Bartel Beyer, Tobias Hebenstrid og Mathis Lønnert, der rejste taget. De begyndte på arbejdet den 10. februar og havde ialt 32 svende igang samt disponerede over c. 70 af holmens og tøjhusets arbejdere som håndlangere¹⁾. Nybygningen foretoges under ledelse af kongens bygmester Albert Mathiesen.

Fra Holland indforskrevs glaserede Harlinger tagsten i et antal af c. 200,000, og de samme kviste, der oprindeligt havde prydet det mægtige tag, rejstes påny i et antal af 84 i tre rækker på hver side. De var meget store, men ikke alle af samme størrelse. Vinduerne i de nederste var 3 alen høje og 6 alen brede, i de mellemste 11 kvarter høje og 5 alen brede og i de øverste 10 kvarter høje og $4\frac{1}{2}$ alen brede²⁾. Glarmesterarbejdet udførtes af den bekendte mester Hans Marr, som forpligtedes til at udføre det af »gemen« glas og stærkt bly og tin efter en opgivet model af spidse ruder (rhombeformede), så at der gik 49 ruder til hvert vindue på en kvadratalen³⁾.

Også gavlkonstruktionen med en altan ud for hver ende af 3. loft bibeholdtes efter det oprindelige udseende, og altanernes gulv lagdes med ølandske fliser⁴⁾. På gavlspidserne ovenover altanerne anbragtes to store »kobberknopper med kobberflammer«, altså bomber, som tilsammen vejede 65 skålpund, og som blev forgyldt af maleren Willum Horenald⁵⁾.

Hele taganlægget var færdigt ved udgangen af 1655,

1) R. A. Afregninger IX, 8, XXI.

2) Afregninger IX, 8, XXIV.

3) Afregninger IX, 8, XXXIII.

4) Afregninger XII, 15.

5) Afregninger IX, 8, XXIV.

men endnu inden det var helt færdigt, var man gået i gang med at opstille stilladser på rustkammersalen til ophængning af harnisker. Indtil da havde man klaret sig med et interimistisk rustkammer i proviantgården¹⁾). Nu kunde man altså påny anvende Christian IV's tøjhusbygning efter dens oprindelige bestemmelse.

Denne genopbygning af tøjhuset var blevet fulgt med megen opmærksomhed af den svenske gesandt Magnus Durell, der den 2. august 1655 rapporterede til Carl Gustav, at nu arbejdedes der så kraftigt på taglægningen, at der daglig arbejdede 200 mand derpå²⁾).

Men huset alene gjorde det ikke! Det måtte påny fyldes med våben for at kunne svare til de krav, man vilde stille til det i tilfælde af en krig.

Artilleribeholdningen havde som allerede nævnt ikke lidt noget særligt ved branden. Dette våben forøgedes dog stærkt i de følgende år efter den plan for artilleriets udvikling, som Christian IV havde udkastet, og de kongelige stykkestøbere Claus v. Dam og Hans Meyer var i fuld gang med leverancen af »Neldeblade«, »Svaner«, »danske Konger« og hvilke andre kanontyper, de havde i arbejde³⁾). Desuden hjemførtes der gennem den kongelige faktor i Lybeck, Henrik Werger, en række jernkanoner fra udlandet.

Værre var det med håndvåbnene, hvoraf kun et mindretal var blevet reddet ud af den brændende bygning. Praktisk talt stod rigets forsvar våbenløst efter tøjhusets ødelæggelse, og det gjaldt om så hurtigt som muligt at fremskaffe nye beholdninger. De hjemlige harniskmagere, bøssemagere og sværdfe gere formåede ikke at levere våben i så stort et antal, som det nu var nødvendigt, og

¹⁾ Tøjhusregnskaber 1650—51. Smedenens regnskab.

²⁾ P. W. Becker: Samlinger til Danmarks historie under Frederik III. I Bd. 66.

³⁾ Afregninger XIII, 20.

samtlige danske faktorer i udlandet: Henrik Werger, Albert Baltzer Brendtz, Leonhart Marcellius, Gabriel Gómez og Jacque de la Porte i Lybeck, Hamborg og Danzig fik ordre til at købe våben, som derefter i tusindvis indførtes i landet.

Allerede i November 1648 kom den første levering fra Hamborg i form af 5000 musketter, 2000 pikenerharnisker, 2000 lange piker og 50 halve piker, som Corfits Ulfeldt kvitterede for¹⁾. Og derefter fulgte en række andre store leverancer, omfattende foruden de nævnte kategorier: morgenstjerner, bandolerrør, pistoler, degnen, pampertter, hellebarder og partisaner.

Musketterne, der altid leveredes med tilhørende bandolerer (hvor i patronerne [d. v. s. krudtbeholderne] hang) og forketstokke (gaffelstokke til anlæg for geværet) må have været luntemusketter, da hjullåsgeværer altid på den tid betegnedes som fyrrør. Skønt hjullåsen allerede dengang var en c. 150 år gammel opfindelse, var den både for usikker i påtændingen og for sindrig i mekanismen til at den nogensinde slog helt igennem på soldatervåben i fodfolket.

Pikerne, hvormed c. $\frac{3}{4}$ af fodfolksafdelingerne var udstyret, var lange smækre lanser på indtil 16 fods længde, men forekom også under navnet halve piker i mindre udgaver.

Morgenstjerner anvendtes navnlig på flåden og til fæstningsforsvar i meget store og svære former.

Bandolerrør var karabiner, som rytteriet anvendte både til hest og til fods, og var som oftest, ligesom pistolerne, forsynet med hjullåse, da luntelåsen kun dårligt lod sig bruge fra hesteryg.

Ved degen forstodes til den menige mands udrustning altid kommisdegen, d. v. s. en kårde, som imidlertid adskilte sig betydeligt fra datidens ridderkårder både ved at

¹⁾ Afregninger IX, 8, VII.

være kortere, have en anden og simplere fæsteform og ved at være af langt ringere kvalitet. Pamperten var et sabelformet sideværge, der oftest brugtes til søs, altså som huggert.

Hellebarderne og partisanerne var stagevåben, der dog på denne tid mere må opfattes som befalingsmændenes kommandotegn, selv om de naturligvis var ganske anvendelige i nærkamp. Hellebarderne havde et økseblad til den ene side, medens partisanerne havde en kraftig tveægget klinge og var symmetriske om midterlinien.

I kort begreb har vi således her en oversigt over datidens håndvåben og deres anvendelse uden at være kommet ind på de talrige specialformer og forskellen på ældre og nyere former inden for de enkelte kategorier. Nævnes skal kun hagebøsserne (dobbelthager, hager og halvhager), svære lunte- eller hjullåsbøsser, der dannede en overgang mellem kanon og gevær og senere kaldtes voldbøsser.

Ved krigsudbruddet 1658 blev naturligvis en stor mængde af disse våben udleveret fra tøjhuset. Forskellige afdelinger fik deres ældre og slidte våben erstattet med nye, fæstningerne rundt om i riget fik deres beholdninger suppleret, og foruden til flådens nytillagte skibe udleveredes der også våben til en række kaperskibe. Tøjmesteren, Mathias Kalthoff, havde en travl tid, og selv da svenskerne havde oversvømmet landet, og København i krigens andet afsnit blev indesluttet, blev travlheden ikke mindre.

Thi nu greb Københavns borgere til våben!

De regulære tropper, der ved den svenske overrumpling slap ind i fæstningen, var yderst få. Fodfolk og dragoner talte kun c. 2700 mand og rytteriet 600. Hertil kom c. 600 matroser¹⁾. Kongens appel til Københavns borgere og hans løfte om at ville dø i sin rede opildnede disse til et

¹⁾ Rockstroh i Hans Schack: Mindeskrift for Stormen paa København. Udg. af L. F. la Cour. Kbh. 1909. S. 64 f.

indgreb i begivenhederne, som er ganske enestående i landets historie.

En borgervæbning kendtes herhjemme lige fra middelalderen, hvor det følte som en naturlig sag, at købstædernes indbyggere forsvarede deres ejendele mod fjendtlige indgreb. Efter reformationen udgik der hyppigt kongelige ordrer til købstæderne om at lade borgerne — hvoraf hver enkelt våbenfør mand skulde være forsynet med så moderne våben som muligt — mønstre og indeksercere, og navnlig i Christian IV's tid havde opsigten med, at borgerne virkelig opfyldte de krav, man stillede til dem, været meget effektiv.

Alligevel har danske købstæders borgervæbninger aldrig indlagt sig krigerske fortjenester. Så snart »noget fjendtligt kom på«, lagde de hænderne i skødet, opgav på forhånd enhver tanke om at gøre modstand mod de fjendtlige regulære tropper og gemte deres våben bort, når fjenden nærmede sig, eller udleverede dem frivilligt, når byen blev besat.

Således gik det også rundt om i landet i denne svenskekrig — undtagen i København og som bekendt i Nyborg.

Naturligvis anvendtes de ni borgerkompagnier, som repræsenterede byens forskellige kvarterer, og som stod under befaling af deres egne anførere, ikke på de mest udsatte steder, men de ydede en fortrinlig hjælp til fæstningens udbedring og en virksom reserve, hvor de forrest kæmpende led for store tab. Også i de forskellige udfald deltog de, og når det har været hævdet, at de på grund af uduelighed overhovedet ikke blev anvendt i kamp, modsiges dette, som det senere skal ses, af nyfundet arkivstof.

Der var et par afdelinger uden for det egentlige borgerkab, som i særlig grad kom til at spille en rolle. Det var købmandssvendene under Andreas Borrass og håndværksvendene, hvoraf de sidste var inddelt i 6 kompagnier.

Disse unge mænd viste sig i særlig grad anvendelige ved siden af de regulære tropper, hvilket også gjaldt studenterne, som stillede 250 mand, inddelt i 4 kompagnier.

Hvad bevæbningen angår, var borgerskabet jo til enhver tid pligtig til at holde sig selv med våben, men det siger sig selv, at der under så alvorlige forhold tiltrængtes forskellige forbedringer og erstatninger. Det unge mandskab derimod har neppe været i besiddelse af så gode våben, at de kunde anvendes under krigsforhold, og skydevåben har de i alle tilfælde ikke ejet. Enhver vandrede håndværkssvend bar vel nok en degen (kårde) ved siden, som han ved ankomsten til købstæderne måtte aflevere i byvagten eller deponere hos krofaderen på laugshuset, men disse våben må antages at have været af temmelig ringe kvalitet, hvilket også godtgøres af den omstændighed, at praktisk talt ikke et eneste stykke er blevet bevaret til nutiden.

Det kan derfor ikke undre, at man under disse omstændigheder søgte til byens tøjhus, som også beredvilligt udleverede af sine beholdninger.

Forrest i disse udleveringer stod naturligvis, hvad der var nødvendigt til kaperens udstyr med våben. Det fremgår heraf, at denne kaper-udrustning strakte sig lige fra marts måned 1657 til sent på året 1659¹⁾.

Cornelius Knudsen den yngre forsynedes med 2 5-pds. kanoner med alt tilbehør samt kugler og krudt. Desuden med forskellige håndvåben: flintelåspistoler, musketter, skibspampter, entrebiler og skarpladte jernhåndgranater. Senere suppleredes udstyret med 2 3-pds. metalkanoner.

Af andre kapere kan nævnes Claus Michelsen, Hans Pettersen Klein, Jens Larsen, proviantskriver Hans Jansen, kongens kammertjener Jacob Pettersen, Nicolay Bennick, Gjordt (Gert) Træskomager (Treschow) på Møen og Harmand Isenberg. For adskillige af disse bringer tøj-

¹⁾ R. A. Militære regnskabssager XI, 8 b og c.

husregnskabet efterretning om, hvad skæbne deres kapere fik. Hans Pettersen Kleins, Jens Larsens, Gjordt Træskomagers og Harmand Isenbergs erobrede af svenskerne. Claus Mikkelsens led så meget i en kamp, at han overgav sin resterende udrustning til admiral Heldt, der måske reddede ham ud af klemmen. Udleveringen fra tøjhuset var kun et lån, og det tabte måtte erstattes, hvilket også ses af en vedlagt erklæring fra Hans Pettersen Klein, der lover, at han skal levere lige så gode sager igen, som han har mistet.

Foruden med våben forsynede tøjhuset også borgerne med læderspande, for at de kunde slukke opstående ildebrande under belejringen. Rentekamret samt Danske og Tyske kancelli forsynede sig først, derefter kom rentemester Mogens Friis på Gammeltorv, Oluf Parsbjerg, Frederik Reedtz, renteskriver Thomas Thomassen, Lucas Jensen og en række andre borgere. En del af dem blev også forsynet med jernspader.

Kendskabet til disse udleveringer fra tøjhuset stammer ikke fra selve tøjhusregnskaberne, der desværre er gået tabt fra disse år, men fra en liste, som tøjhuskriver Elias Bremer formerede i 1663, da man forsøgte at komme på det rene med, hvor det udleverede var blevet af. Dette forsøg på ved uddrag af de nu tabtgåede tøjhusregnskaber at få et grundlag for et nyt tøjhusinventar, er særlig interessant ved at give et supplement til Marquard: Københavns Borgere 1659. Listen indeholder nemlig en række navne på borgere, som mærkelig nok ikke forekommer i de i Marquards bog gengivne indkvarterings- og borgerlister. Som helhed er den et udmærket supplement til kendskabet til de borgere, der gik til volds, og rummer en række oplysninger om forholdene under belejringen. På den senere gengivne liste er i almindelig parentes angivet enkelte oplysninger om vedkommende, som kendes fra Marquards bog, medens der i skarp

klamme er vedføjet de oplysninger, som fremgår af bilag, der er vedlagt listen. Et stykke inde i listen er foretaget nogle letfattede forkortelser over de udleverede genstande, idet man altid kan regne med, at en musket ledsagedes af et bandoler (hvorpå »patronerne« hang) og en kårde af et gehæng til at bære den i.

Selvfølgelig er de enkeltpersoner, der har fået udleveret flest våben, førerne for borgerkompagnierne, som var nødsaget til at supplere den udrustning, borgerne mødte med, eller som i den foreliggende situation har fået en yderligere tilgang af mandskab til deres kompagnier.

Possementmager Paul Førster fik til Østerkvarters kompagni 23 musketter, 11 kårder og 30 halve piker. Farver Nicolaj Rendtz fik til Vesterkvarters kompagni 39 musketter. Købmand Herman Mercker behøvede derimod kun 6 musketter og 4 kårder til Frimandskompagniet, og også Guldsmed Niels Enevoldsen havde kun 5 musketter og 1 kårde nødvendig til Snarens kompagni. Bager Michel Røpke fik 9 musketter, 10 kårder og 3 af de gammeldags dobbelthager til Klædebokompagniet, medens guldsmed Johan Stichman foruden 10 musketter og 7 kårder fik to stykker af den nyeste geværtype, nemlig flintebøsser.

Af de øvrige poster fremgår det tydeligt, at har end selve borgerskabet på forhånd været nogenlunde vel udrustet, har man på tøjhuset måttet hente våben til tjenerskabet. Christoffer Gabel, som efter mandtallet stillede 4 mand, hvoriblandt hans børns præceptor, fik udrustning til dem alle på tøjhuset. Rådmand Morten Michelsen, der mødte selvtrædie, måtte også forlange våben til sig selv. Apoteker Dirich Strube, der stillede sammen med to mand, behøvede derimod kun at forlange udrustning til folkene. Og således videre.

Mærkeligere ser det ud, at brygger Hans Justesen, der efter sin egen opgivelse til mandtalslisten mødte »selvtrædie med fuldt gevær«, har fået udleveret hele 38 mu-

sketter og 1 kårde, ligesom en person ved navn Wilhelm le Eschouw har fået udleveret fuldt udstyr til 20 mand. Også kleinsmed Jørgen Hartvig, som opgives at være mødt selvtredie, har kvitteret for 20 musketter. Der er en mulighed for, at disse sidste har været med til at udruste nogle af de kapere, som sættes i søen for at holde kysterne fri for fjender.

Det almindelige udstyr var 1 musket med tilhørende bandoler og 1 kårde med gehæng, der bares over skulderen. En student har på vers skildret sin udrustning:

De paa mig lagd' en lang musket,
som vel til måls kund' drage

— — —

En bandelerer jeg og bar
med lunte, task og bytter.
En ulveklinge skarp og skjøn
hængd' og til gode rede,
den skulde være deres løn,
som mig for nær vild' træde.

Adskillige har dog også været udstyrret med pistoler. F. eks. har smeden Andreas Knack, som mødte selvferde, fået udleveret 4 flintepistoler, og Morten tømmermand, der nok vilde til volds, men ingen våben ejede, fik udleveret både den obligate musket og degen, men desuden en pistol.

Iøvrigt var der ingen system i denne udlevering. Der udleveredes i flæng af både moderne skydevåben med flintelåse, gamle dobbelthager med luntelås og karabiner med hjullås. Der forekommer ret ofte et våben af en egen art. Det kaldes en entrebile med fyrslås, altså hjullås. Entrebilen er en maritim økse, og når den omtales i samme åndedræt som en fyrslås, kommer man uvilkårligt til at tænke på et af de mange kombinerede våben fra datiden, hvor kårder og økser tillige var indrettet med pistoler, hvis løb lå langs klingens eller inde i økseskaftet. Egentlige entreøkser i denne skikkelse kendes imidlertid

ikke i våbenhistorien. Forklaringen på fænomenet fremgår af en leverance på 200 par pistoler med flintelåse fra Selius Marselius i 1657, som i kontrakten af 10. juli kaldes »enterpistoler«¹⁾. Selv om de i regnskabet nævnte entrebiler er med fyrlås, ligger det derefter nær at antage, at der blot er tale om en speciel form for pistoler.

En anden våbenhistorisk interessant oplysning om datidens bevæbning findes i et brev fra Magnus Durell til Carl Gustav²⁾. Den angår vel ikke borgernes udrustning, men derimod soldaternes. Samtidig forklarer den i nogen grad, hvorledes tøjhuset trods krigstilstanden og den korte tid til supplering af beholdningerne efter branden har været i stand til at udlevere et så relativt stort antal musketter til borgerne.

Den 14. marts 1657 skriver Durell: »Her er kommet (d. v. s. til Danmark) en oberst fra Holland, som skal hverve et regiment dragoner. I stedet for musketter vil man give soldaterne fyrrør (d. v. s. hjullåsbøsser eller -karabiner) efter Ulrich Christians forslag, som har set dette ved den spanske hær. Nogle siger, at disse fyrrørs (d. v. s. soldater med fyrrør) til hest skal tages i Gynges herred og der bruges på grænsen til at gøre indfald«.

Liste

over københavnske borgere m. fl., der i årene 1657—58 har fået udleveret våben m. m. fra Københavns tøjhus. (Uddrag af R. A. Militære regnskabssager. Kgl. ordrer udtagne af tøjhusregnskaberne 1649—88 m. m. XI, 8 b, c).

Postmester *Rasmus Andersen*, (1660 ³/₃): 4 dobbelthager, 4 musketter med bandoler, 4 skibspampter m. m.

Bryghusskriver *Johan Wolff* (1659 ¹⁰/₉): 20 musketter med bandolerer, 20 kommisdegen m. gehæng, 6 hele piker, 12 halve piker. 1 sadel med bidsel, 1 degen m. gehæng. [Tilbageleveret].

¹⁾ Afregninger III, 90.

²⁾ Becher: Bidrag til Danmarks Historie under Frederik III, I, 177 f.

- Rigens Drost*: 14 musketter m. bandoler, 14 degen m. gehæng.
 Hr. *Olluff Pasbjerg*: 6 læderspande, 2 jernspader, 1 musket m. bandoler, 1 degen m. gehæng.
 Hr. *Fredrich Reedtz*: 12 læderspande.
 Velb. *Christen Scheel*: 2 musketter, 2 bandolerer, 2 degen m. gehæng.
 Velb. *Gunder Rosenkrantz*: 3 flinterør, 2 halve piker.
 Velb. *Otte Krag*: 1 fyrrør, 1 flinterør.
 Velb. *Petter Riedtz*: 1 flinterør, 2 fyrrør, 3 musketter m. bandoler, 3 degen m. gehæng, 1 flinterør med en musketlås.
 Velb. *Mogens Fries* (Rentemester): 10 jernspader, 10 læderspande m. m.
 Erich Krag's tjener *Peder Saxe* (Fax). [Senere tolder i Stavanger]. (Margrethe Peder Sachxs havde 2 studenter til huse): 2 entrebiler med flintelåse.
 Velb. *Lauge Beck*: 2 musketter m. bandoler, 2 degen m. gehæng.
 Fru *Riesse* (*Regitze*) *Grubes* tjener (Gift med Hans Ulrich Gyl-denløve. Boede paa Østergade. Stillede 2 Mand): 1 musket m. b., 1 degen m. geh.
 Fru *Abel Sandbierg*: 1 degen, 2 gehæng.
Rentekammeret ved Jacob fyrbøder: 5 læderspande.
Thomas Thomassen (Renteskriver? Stillede sønnen og 2 karle): 1 dragon saddel, 1 degen, 5 læderspande [tilbageleveret 1662 ^{7/10}].
Hans Woxsel: 2 entrebiler med flintelås. 1 musket m. b. [Lever nu i Trondhjem].
Lucas Jansen: 5 læderspande.
Claus Jørgensen: 1 degen m. geh.
Jørgen Hansen: 1 fyrrør, 1 degen m. geh.
Lauridtz Justsen (Renteskriver): 1 degen m. geh. [Er laugniånd udi Stavanger].
Elias Biener (Renteskriver): 1 degen.
Peder Madsen (Købmagergade?. Boede udi kielderen. Gik selv til Volds): 1 degen m. geh.
 Fyrbøder *Jacob Poffvelsen*: 1 degen m. geh., 1 Morgenstjerne.
Peder Lauritzeu hos Liessebeth Niels Olluffsen: 1 fyrrør, 1 degen m. geh.
Danske cancellie: 10 læderspande.
Tyske cancellie: 9 læderspande [Beholdtes i cancellierne].
Cornelius Lercke (til Nielstrup og Aarsmark. Stillede kun 2 mand) 14 musketter m. b. 17 degen m. geh.

Rein Frank: 2 degen m. g.

Rasmus Rasmussen udi kancelliet hans tjener *Jesper*: 1 gammelt fyrrør, 1 par flintelåspistoler, 1 degen m. g.

Augustinus i tyske kancelli: 1 entrebile med flintelås, 1 gammelt fyrrør, 1 flintepistol.

Fyrbøder *Niels Christensen* i tyske kancelli: 1 gehæng.

Underskriver paa klædekamret *Johan Madsen*: 1 degen m. g.

Lorendtz (Laurits) Holmer (Boede Amagertorv): 1 degen m. g.

En ligger *Hans Hansen*: efter *Kristoffer v. Körbidtz* ordre 20 entrebiler.

Petrus Bulich: 2 musketter m. b., 3 degen m. g.

Johannes Boysen: 5 musketter m. b., 3 degen m. g.

Oberstløjtnant *Beaufort* til »fiere Gabbels Karrel (Christopher Gabel stillede 4 mand, deriblandt børnenes præceptor): 4 musketter m. b., 4 degen m. gh.

Musikant *Alexander Leverentz*: 1 musket m. b.

Musikant *Christian Møller*: 1 musket m. b.

Musikant *Hans Pedersen*: 1 degen m. g.

Musikant *Johannes Kocksius*: 1 musket m. b., 1 degen.

Musikant *Johannes Langius*: 1 musket m. b.

Uldrich musikant: 1 flintebøsse.

Christian Fiescher Vinskenck: 5 degen m. g.

Mester *Michel Kock* (Sikkert skrædermester *Mikkel Kiøge* i Kongensgade, der mødte selv tredie): 3 degen m. g., 1 par jernsporer.

Mester *Jacob Kock*: 1 musket m. b., 1 degen m. g.

Skræder *Andreas Hoff*: 6 degen m. g., 1 par flintepistoler.

Skræder *Gerhardt Slutter*: 1 musket m. b.

Casper gartner i kongens have: 1 fyrrør.

Hendrich gartner: 1 fyrrør med spænder.

Hofbarber *Godtfriedt Hampel*: 1 flinterør, 1 musket m. b., 1 degen m. g.

Bøssemager *Mathias Kalthoff*: 1 sadel, 1 gehæng [1663 ³⁰/₃ at-
testerer denne, at dette er »verbraucht« på rejsen til Fyn].

Køkkenskriver *Hans Ollufsen*: 3 degen m. g., 2 morgenstjerner,
2 bandolerer, 4 patrontasker.

Ko. Maj. Urmager *Gabriel Volradt*: 1 flinterør, 1 morgenstjerne.

Kobberstikker *Albrecht*: 1 flintepistol, 1 degen m. g.

Hendrich Balcke (Hofsnedker. Mødte selvfjerde): 1 musket m. g.,
1 flintepistol. [Han kender intet dertil. Hans daværende folk
har måske forlangt dem i hans navn, men hvor de nu er
»ist Gott bekannt«].

- Ko. maj. brygger *Jens Michelsen*: 6 læderspande.
 Hofkleinsmed *Jørgen Winckel (Winckler)* (Mødte selvtrødie): 1 degen, 2 gehæng [1663 ¹⁰/₃ erklærer han, at dem er hans læredrenge stukket af med efter freden].
Jochum Waxpossier: 1 musket m. b., 2 gh. [tilbageleveret]. 1 patrontaske.
Christoffer Pliedtzfoged: 2 degen m. g., 1 degen m. g., 2 jernspænder.
 Ko. maj. rustvognssmed *Jørgen Nistad*: 1 degen m. g.
 Magister *Brammer*: 1 degen m. g., 1 musket m. b.
Anna Dochter Caspers: 1 musket m. b., 1 degen m. g.
 Magister *Niels Andersen*: 1 flinterør.
 Kansler *Lenthe*: 3 musketter m. b., 8 gehæng, 5 degen, 2 morgenstjerner.
 Dr. *Paull Moth* (Mødte selv): 1 musket, 1 degen m. b. [Erklærer 1663 ¹⁰/₃ på tøjmaster Peter Kalthoffs anfordring, at musketten og kården var udleveret til en studiosus Mathis Henriksen, født i Jylland. Musketteren var sprunget og kården knækket].
 Slagter *Hans Hermansden*: 2 musketter m. b., 2 degen m. g.
Niels distellör: 2 musketter m. b., 2 flintepistoler, 2 morgenstjerner.
 Ko. maj. bundtmager: 1 musket m. b., 1 degen m. g.
Roudolff Rolland: 1 fyrrør, 1 degen, 1 patrontaske.
 Fhv. køkkenskriver *Lauridtz Jørgensen*: 4 musketter m. b., 4 degen m. g.
 Tolder *Jens Böysen* (Boede på Reberbanen. Mødte selvfjerde og havde 12 mand i indkvartering): 4 musketter m. b., 4 degen m. g.
Heindrich Baltzer og *Jan Timb*: 1 par pistoler.
Johan Adolff Zoega: 1 musket m. b., 1 degen m. g.
 Underskriver *Anders Nielsen*: 1 bandoler, 1 degen m. g.
 Plidtzfoged *Lauridtz Nielsen*: 10 musketter m. b., 10 degen m. g.
Kunst Casper: 12 læderspande, 1 musket m. b. [Caspar Herbach erklærer 1663 ¹⁰/₃, at han aldrig har haft dette nødig i sit hus, da han af en beholdning paa 12 endog har udlånt 2, som endnu findes i »Ihre Mayestete Hause«].
 Mester *Philip barber*: 1 par pistoler, 1 degen, 1 sadel, 2 entrebiler med flintelås, 3 musketkugleforme.
Niels Sørensen af Frederiksborg: 1 degen.
Tipon vognmester: 1 degen m. g.
Ruberth glaspuuster: 1 entrebile med flintelås, 1 pistol, 1 bandoler, 2 gehæng.

- Frantzt Rask*: 1 musket m. b., 1 degen m. g.
- Johan Adolff Meyer*: 1 Fangejernbolt med 7 bøjler, 15 jernskuffer, 40 flinterør, 40 patrontasker, 40 rytterdegen m. g., 5 hele piker, 25 halve piker, 5 hakker og en boløkse.
- Portner *Niels Ebesen*: 1 flintepistol.
- Ko. maj. skomager: 2 musketter, 1 bandoler.
- Jørgen Riedtzer*: 1 musket m. b., 1 degen m. g.
- Johannes Alter* (Fattig. Boede i Lavendelstræde): 1 degen m. g., 1 halv pike.
- Heindrich Niemand*: 10 flinterør, 40 par sporer, 20 degen m. g.
- Norsk postmester *Anders Jørgensen*: 1 musket m. b.
- Paul Fürster (Förster)* (Possementmager. Førte Østerkvarters kompagni): 23 musketter m. b., 11 degen m. g., 30 halve piker. [En del afleveres igen med stadsoberst Fredrich Thuresens attestation. En del er tabt gået under belejringen].
- Arend Dyssel* (Kongensgade †): 1 musket m. b., 1 degen m. g.
- Mouridtz Degentofft (Degetov)* (Kaptajn i Norge): 8 skuffer (skovle), 4 spader.
- Andreas Knack* (Smed, mødte selvtrædie): 4 flintepistoler.
- Guldsmed *Albrecht Carstensen*: 12 musketter, 6 bandolerer, 6 degen m. g.
- Rasmus Andersen*: 1 flintepistol, 1 degen m. g.
- Nicolaj Rendtz* (Farver. Førte Vesterkvarters borgerkompagni): 39 musketter, 6 bandolerer, 4 gehæng.
- Jørgen Hartvig* (Kleinsmed. Mødte selvtrædie): 20 musketter.
- Niels Michelsen*: 1 flinterør.
- Paulus Zøega*: 1 musket m. b., 1 gehæng.
- Rådmand *Morten Michelsen* (Admiralgade. Mødte selvtrædie): 3 musketter m. b., 3 degen m. g.
- Sophia Jan (Jean) le Clerch* (Bag Børsen. Stillede 4 mand): 2 musketter m. b., 2 degen m. g.
- Byens kæmner *Thomas Nielsen*: 20 jernlænker, 40 krydshakker, 60 jernskuffer (skovle), 4 hele piker.
- Rodemester *Poffuel Svendsen*: 12 morgenstjerner.
- Herman Eysskerck*: 2 morgenstjerner.
- Hans Josten (Justesen)* brygger (Nørregade. Mødte selvtrædie med fuldt gevær): 38 musketter m. b., 1 degen m. g.
- Willem (Willum) Danielsen* (Brygger. Mødte selvtrædie med fuldt gevær): 2 dobbelthager.
- Brygger *Niels Andersen*: 1 flintebøsse.
- Wilhelm le Eschouw*: 20 musketter m. b., 20 degen m. g.
- Jorn (Jon) Söffrensen* (Brygger? Mødte selvtrædie): 2 musketter.

- Peder Lauritzen Colding*: 1 karabin m. fyrilås og spænder, 6 musketter m. b., 6 degen m. g.
- Niels Endvoldsen* (Guldsmed. Førte Snaarens kompagni): 5 musketter m. b., 1 degen m. g.
- Kandestøber Jens Hansen*: 1 flintebøsse.
- Hermand Mercker* (Købmand. Førte Frimands kompagni): 6 musketter m. b., 4 degen, 2 gehæng, 6 læderspande.
- Paul Paulsen*: 12 musketter m. b., 9 gehæng.
- Nicolay Bøy*: 1 musket.
- Michel Nansen* (Amagertorv. Gik selv med sin tjener. Død inden 9. oktober): 26 musketter m. b., 26 degen m. g.
- Johan Söffrensen*: 1 musket m. b., 1 degen m. g.
- Jørgen Karck* (Bager. Mødte selvtredie med fuldt gevær): 2 musketter, 2 degen.
- Michel Röbbike (Röbbke)* (Bager. Førte Klædebo kompagni): 9 musketter m. b., 10 degen m. g., 3 dobbelthager.
- Lorentz Poffuelsen*: 1 musket m. b.
- Johan Stichman* (Guldsmed. Førte Købmager kompagniet): 10 musketter, 8 bandolerer, 7 degen, 8 gehæng, 2 flinterør.
- Berrendt knapmager*: 1 dobbelthage.
- Jens Jensen* i Pilestræde: 1 musket, 1 degen m. g.
- Claus Rauffn*: (Byfoged. Stillede 3 mand, der alle haver gevær. 1659 ¹⁴/₁): 2 musketter, 4 bandolerer, 2 gehæng.
- Morten tømmermand*: 1 musket, 1 degen, 1 pistol.
- Hendrich Behrens*: 1 musket.
- Jacob Lichtmacker*: 1 degen m. g.
- Jørgen Willemsen*: 10 musketter m. b., 10 degen m. g., 2 morgenstjerner.
- Hendrich Höckell*: 2 musketter, 12 bandolerer, 3 degen m. g., 8 halve piker.
- Hans Tesch(e)* (mødte selvfjerde): 1 musket m. b., 1 degen m. g., 2 morgenstjerner, 1 halv pike.
- Borgmestrene *Jens Sørensen* og *Hans Sørensen* (på Christianshavn): 60 musketter m. b., 100 degen m. g., 80 hele piker. Senere modtaget gennem Willem Mogensen 40 musketter m. b., 40 gehæng, 18 læderspande, 10 entreøkser. [Må vist nu eftersøges hos den nuværende magistrat].
- Borgerskabet i Kbh. *Albrecht Idtzen (Itzen)* (Kræmmer. Mødte selvfemte): 6 musketter m. b., 6 degen m. g. [A. I. erklærer 1663 ²⁴/₂ ved tilbagelevring af noget, at andet er havnet på rentemester Christoffer Gabels galliot].
- Anne Dirich* glarmesters i St. Pederstræde: 1 degen m. g.

- Possementmager *Anders Ibsen*: 1 degen m. g.
Anders Willemsen Riisser: 1 musket m. b., 1 degen m. g.
 Vognmand *Adolff Bilfeld*: 1 degen m. g.
 Guldsmed *Andreas Feige*: 4 læderspande, 1 flintepistol.
 Byskriver *Arendt Berendtsen* (Ved Stranden. Stiller 4 mand, hvoraf en student. 6 mand i indkvartering): 8 læderspande.
Anders Nielsen: 1 degen m. g., 1 bandoler.
Anders Roede: 1 entrebile m. flintelås.
Albrecht Nielsen Kock: 1 musket m. b., 1 degen.
Berendt Børgesen (Bent Børresen): 1 degen m. g.
 Mester *Casper Mahler*: 1 musket m. b., 1 degen.
Cornelius Böeskab (Böckan) hos Poffuel Förster: 1 musket m. b., 1 degen m. g. (Possementmager Povl Förster førte Österkvarters kompagni) [1663 ¹⁰/₂ erklærer han, at den gik i stykker »den tid vi hug de træer af uden porten« og tilbyder at bevise det med hele korporalskabet].
 Grovsmed *Christen Christensen*: 1 musket.
 Kræmmer *Cordt Mercker* (Amagertorv. Stillede kun en mand): 4 degen m. gehæng, 2 bandolerer.
Christian Flöit (Skomager?) hos Jørgen Flensborger: 1 musket m. b., 1 degen m. g.
Clemend Lauridtsen og *Söffren Logere* hos Söffren Christensen paa Nørregade: 2 musketter m. b.
Christian Musikant i Pilestræde: 1 degen m. g., 1 patrontaske.
Christian hos Arent byskriver: 1 entrebile med flintelås.
Dirich Strube (Apoteker. Mødte selvtredie): 2 musketter m. b., 2 degen m. g., 1 pistol m. fyrlås.
Daniel von der Heide: 1 entrebile med flintelås.
Ellen sal. Jochum Dorens Garben: 2 musketter m. b., 1 degen m. g.
 Glarmester *Erndt Schuldt*: 1 musket m. b., 1 gehæng.
 Stadthauptmand *Fredrich Turesen* (Stillede 4 mand foruden sig selv): 6 entreøkser, 1 entrebile m. flintelås, 1 degen m. g.
 Bogbinder *Frantz Fellemand* (Feldermand) (Store Kannikestræde. Stillede ingen): 1 degen m. g.
Gabriel Guldsmed: 1 par sporer.
Gabriel Gomme af Hamborg: 2 musketter m. b.
 Kleinsmed *Gabril Bovmand*: 1 bandoler.
 Ko. maj. stykkestøber *Hans Meyer* (Stillede 3 mand): 1 fyrrør m. b., 2 musketter m. b., 2 degen m. g.
Hans Hop på Christianshavn (Købmand. Stillede 4 svende): 1 bandoler.

- Harmand Isenberg* (Østergade. Stillede 5 mand): 2 degen, 3 gehæng.
- Nattelmager Harmand Jansen*: 1 musket m. b., 1 degen m. g.
- Hendrich Rembsnider*: 3 degen m. g.
- Hans Jensen* brygger: 1 gehæng.
- Garver *Hans Jørgensen*: 1 musket m. b., 1 degen m. g.
- Bødker *Hans Boldt*: 1 musket m. b., 1 degen m. g.
- Hans Jensen* hos Anders Pedersen i Kongensgade: 1 musket m. b., 1 degen m. g.
- Hendrich Clausen* hos Peder Jensen, bogtrykker: 1 musket m. b., 1 degen m. g.
- Vinskænk *Hans Dirichsen*: 3 degen m. gehæng.
- Grynmaler *Hans Giödicke* (Stillede 1 mand): 2 degen m. g.
[Hans enke erklærer 1663 ¹⁴/₂, at de var uddelt i korporalskabet i udfaldet].
- Skræder *Hans Lauritsen Skotte* i Christianshavn: 2 entreøkser.
- Knapmager *Hans Sander*: 1 degen m. g.
- Hans Bastian(sen)* i Kompagnistræde, (Står ikke anført i rullen med stillede svende): 1 degen m. g., 1 bandoler. [Erklærer 1663 ¹⁸/₂, at det, han har lånt, er opslidt på volden, og da han i belejringens tid har holdt 2 mand til volds foruden sig selv, mener han, at han bør undgå tiltale for manglen].
- Hans Pedersen* i Teglgårdsstræde: 1 degen m. g.
- Jockum Krøger* hos David Sort possementmager: 1 musket m. b., 1 degen m. g.
- Unge *Jens Pedersen*, slagter: 1 degen m. g.
- Jørgen Liumb* i Michel Weibes gård: 1 musket.
- Jens Jensen* i den nye børs (Stillede selvfemte): 4 degen med gehæng, 1 par sporer.
- Guldsmed *Jørgen Stielcke* (Købmagergade. Stillede selvfjerde med fuldt gevær): 3 læderspande.
- Jørgen urmager*: 1 degen m. g.
- Grovsmed *Jens Nielsen*: 1 musket m. b., 1 degen m. g.
- Kræmmer *Jochum Friedebolt* (Stillede 4 mand): 1 entrebile med flintelås.
- Rebslager *Jens Jensen*: 1 degen m. g.
- Rebslager *Jens Andersen*: 1 musket m. b., 1 degen m. g.
- Jørgen Barkenstein* i Østergade: 1 musket, 1 degen.
- Brygger *Jens Andersen*: 1 musket, 1 degen.
- Jørgen Jensen* på den gammel mønt: 1 degen.
- Jörgen Lauritzen*, vognmand: 1 bandoler.

- Jens Christensen* hos Christen Christensen, grovsmed: 1 musket, 1 degen [1663 ¹⁴/₂ erklærer to mænd på C. C.'s enkes vegne, at de to svende Jens C. og Peder C. har afleveret både over- og undergevær på rådhuset, da stormen var overstaaet, og der må det være].
- Jacob Peitersen* i Købmagergade: 5 læderspande.
- Brygger *Lauridtz Söffrensen*: 1 musket, 1 degen.
- Lauridtz Pedersen* hos Peder Mörising: 1 m., 1 d.
- Mouridtz Degetou* på Østergade: 1 m., 1 d.
- Morten Jensen* bådscher: 1 fyrrør.
- Bødker *Markus Boldt* (Ulkegade. Var i kongens tjeneste): 2 m., 2 d.
- Margrette sal. Claus Hönnickes* (Stillede 2 mand): 1 m., 1 d., 1 flintepistol.
- Maria Christoffer Tremmer*: 1 m., 1 d.
- Mickel Godtfriedtsen* i Østergade: 1 m., 1 d.
- Maren sal. Jens Vævers* udi Pederstræde: 1 m., 1 d.
- Pottemager *Niels Kiehl*: 1 flintebøsse.
- Skriver *Niels Pedersen*: 1 m.
- Possementmager *Niels Pedersen*: 1 d.
- Nagelsmed *Niels Berendsen*: 1 m., 1 d.
- Kaptajn *Nicolaj Farstuer*: 2 skansegravsforke, 2 lendzer.
- Nicolaj Rotgieler* i Badstuestræde: 2 m., 2 d.
- Hjulmand *Nicolaj Ferster* hos pligtfogden: 1 m., 1 d.
- Teltmager *Niels Erlandsen*: 1 flintebøsse, 1 m., 4 d., 1 skansegravsfork.
- Niels Jensen* hos byfogden: 1 entrebile m. flintelås.
- Orstel sal. Christoffer Harboes*: 3 læderspande.
- Peder Christensen* hos Grovsmed Christen Christensen: 1 m., 1 degen (se foreg. side Jens Christensen).
- Kandestøber *Peder Hansen*: 1 m., 1 d.
- Possementmager *Peder Lauridzen*: 1 m., 1 d. [Erklærer 1663 ¹⁰/₃, at sagerne blev borte med hans svend under udfaldet].
- Barber *Peiter Peitersen*: 3 musketter, 2 degen.
- Skomager *Poffuel Jørgensen*: 3 m., 3 d.
- Peder Jensen* under capt. Hans Tydsk på Nørregade: 1 m., 1 d.
- Peder skoflikker*: 1 m.
- Peder Jensen* under capt. Hermand Merker: 1 m.
- Grovsmed *Peder Lessinne*: 2 m., 2 d.
- Murmester *Peder Rasmussen*: 10 entreøkser.
- Peder Lauridtsen* i Lille Lauridts Biørnsstræde: 2 m., 1 d.
- Kurvemager *Peder Jensen*: 1 m., 1 d.

- Peder Christensen* ved Dronningens have: 1 m.
Hører i Vor frue skole *Peder Rasmussen*: 1 flintebøsse.
Poffuel Grap (Amagertorv. Stillede 2 mand): 10 læderspande.
Skomager Rasmus Fisker: 1 d., 1 flintepistol. [Pistolen blev straks skudt itu].
Postmester Rasmus Andersen: 1 m., 1 d.
Rasmus kornmahler på Proviantgården: 1 d.
Snedker Söffren Rasmussen: 1 m., 1 d.
Brygger Svend Bendtzen: 1 m., 1 d.
Stephen drejer på Christianshavn: 1 entrebile med flintelås.
Svend Jansen Gjøng på Dragør: 1 entrebile med flintelås.
Murmestrene Simon Nielsen og Knud Joensen: 10 entreøkser, 2 boelløkser, 3 jernbreckestænger.
Trine Johan Weigers: 1 m.
Thomas Rasmussen hos Johan possementmager: 1 m.
Thor Seigleger: 2 par sporer.
Murmester Thomas Jørgensen: 3 entrebiler.
Mester Willumb Maller (Må sikkert være maleren Willum Horembald): 1 entrebile med flintelås.
-

EN KØBENHAVNSK REVOLUTIONSPLAN FRA GLYCKSBORGERNES FØRSTE DAGE.

Meddelt af R. PAULLI.

Det er en bekendt Sag, at Christian IX i sine første Regeringsaar var højst upopulær i de københavnske nationalliberal-skandinaviske Kredse. Foruden hans og hans Dronnings tyske Ekstraktion og hans politiske Holdning som Helstatsmand imod den »nationale« Ejderpolitik var hans antiskandinaviske Indstilling Aarsag hertil, bortset fra, at hans og hans Families blotte Eksistens var en Hindring for Nordens dynastiske Enhed. Ønsket om at blive ham kvit, for at Danmark kunde forenes med Sverige-Norge, spores adskillige Steder, omend det ellers ikke kommer frem i saa fast Form som i det her meddelte lille Dokument. Betegnende er det, at allerede i Februar 1864, kort efter Dannevirkes Rømning, gik der i Jylland Rygter om, at man i København havde forsøgt at udraabe Carl XV til Konge¹⁾. Nylig er et andet karakteristisk Træk fremdraget²⁾, nemlig at den bekendte Kaptajn Aarøe under Vaabenstilstanden i Maj 1864 erklærede sig parat til, hvis han og hans Strejfkorps kaldtes fra Krigsskuepladsen til København, da »at køre Kongen og hele Rakkerpakket til Helvede«. Samtidig tænkte man dog ogsaa paa fredeligere Udveje; det var Skandinavernes lønlige Haab, at en Familiepagt

¹⁾ Otto Møller og Skat Rørdam. Brevveksling. I. 1915, S. 71.

²⁾ Personhistorisk tidskrift. XXXII. Stockholm 1931, S. 57.

mellem Nordens Kongehuse vilde bane Vejen for Bernadotterne til Danmarks Trone, og en saadan Pagt var netop paa Tale under de svensk-danske Unionsforhandlinger, som førtes i Marts—Maj 1864, og hvoraf en af de Rollehavende, E. v. Qvanten, senere har givet en Fremstilling¹⁾).

Det er iblandt denne Mands efterladte Papirer, at den her aftrykte Plan er fundet under det Arbejde, som »Videnskabernes Selskabs Kommission for Registrering af literære Kilder til dansk Historie« har ladet udføre i Kungl. Biblioteket, Stockholm. *Emil von Qvanten* (1827—1903) var finsk af Fødsel og gjorde sig bekendt som Digter, bl. a. af den berømte »Suomis sång«. 1857 erhvervede han svensk Statsborgerret og fik 1864 Ansættelse hos sin Ven Carl XV som privat Bibliotekar. Det var som Kongens uofficielle Underhaandsagent, at han to Gange, i Marts og April 1864, opholdt sig i København for med Christian IX, Monrad og andre Politikere at drøfte det Unionsforslag, hvis egentlige Ophavsmand var den ivrige danske Skandinav, v. Qvantens gode Ven, C. Rosenberg.

Disse Forhandlinger førte ikke til noget Resultat, og til Skuffelsen herover kom nu for de danske Skandinaver Misfornøjelsen med Ministerskiftet i Juli Maaned, der bragte Regeringsmagten i Hænderne paa reaktionære, antiskandinaviske Mænd som Bluhme, David og Heltzen, og endelig Sorgen over Krigens Udfald og Slesvigs Tab, der besegledes, da Fredstraktaten i Begyndelsen af November var ratificeret. I den følgende Tid har Stemningen i de ultraskandinaviske Kredse i København nærmest været desperat. Tanken om at styrte det glycksborgske Kongehus og faa Carl XV paa Tronen har endnu

¹⁾ Udgivet 1889 som en Række Artikler paa Svensk og paa Dansk henholdsvis i »Ur dagens krönika« og »Af Dagens Krönike«. Jvf. »Tilskueren« 1891, S. 201—205.

engang faaet Livskraft, og i en af Vintermaanederne 1864—65 er det da, at v. Qvanten faar Revolutionsplanen tilsendt, at dømme efter den Omtale, som deri findes, af Jules Hansens Møde med Bismarck i Biarritz, der havde fundet Sted i Oktober 1864.

Planen er maaske snarest at datere til Slutningen af 1864, hvis man sætter den i Forbindelse med Polemiken »om at rydde Kongen afvejen«, som rasede i Aarets sidste Maaned. Striden aabnedes af Nationalbankdirektør C. Liebenberg, der i en Pièce »Om at rydde Kongen af Veien m. m.«, som efterfulgtes af talrige Indlæg fra begge Sider¹⁾, forsøgte en Mistænkeliggørelse af de skandinaviske Liberale. Med nedenstaaende Plan for Øje maa man indrømme, at Beskyldningerne for højforræderiske Tendenser ikke har været helt grebet ud af Luften.

Det skal ikke kunne siges, hvem der er Fader til denne Plan, som i al sin fantastiske Umulighed er karakteristisk for den Desperation, som kan bemægtige sig Sindene efter en tabt Krig. Rosenberg er det ialfald ikke, at dømme efter de Breve, der er bevaret fra ham til v. Qvanten. Dokumentet selv giver ingen Oplysning desangaaende; v. Qvanten, der aabenbart har været en diskret Mand²⁾, har formodentlig bevidst udslettet de Spor, der kunde røbe Ophavsmanden og bringe ham i Fortræd. Det er kun en Afskrift, vi har for os, og som Fejlskrivningerne viser, er denne besørget af en Svensker, dog ikke v. Qvanten selv. Egenhændig af ham er der imod den tilføjede Notits, som viser, at Planen virkelig

¹⁾ Jvf. ogsaa C. Rosenbergs Blade til Menigmand fra Danske Skandinaver. III: Ville Skandinaverne »rydde Kongen af Vejen«? Kbhvn. 1865. — N. Neergaard: Under Junigrundloven. II, 2. 1916, S. 1557 f.

²⁾ Det fremgaar saaledes af Brevene, at han har været Formidler, da der i dybeste Hemmelighed skulde udbetales Understøttelse fra svensk Side til Rosenberg, efter at denne i 1866 af politiske Grunde var blevet afskediget fra sin Stilling som Fuldmægtig i Kultusministeriet.

er blevet forelagt Carl XV, der naturligvis pure har afslaaet at have med et saa vanvittigt Foretagende at gøre.

Tre Ting ere fornemlig til Hinder for et heldigt Udfald af en skandinavisk Omvæltning i Danmark:

- 1) Hærens Officerer ere for Størstedelen glycksburgske, reactionære og især antiskandinavisk sindede.
- 2) Stemningen hos Jyderne er fjendtlig mod Hovedstaden, til dels glycksburgsk og endnu ikke almindeligen skandinavisk.
- 3) Rusland støtter den glycksburgske Æt og vil rimligvis, i Tilfælde af en Opstand i Kjøbenhavn, enten selv ile Kongen til Hjælp, eller tilskynde Preussen til at gjøre det.

Enhver Tanke om, at Skandinaverne i Kjøbenhavn paa egen Haand skulde kunne afstedkomme en Følgebevægelse, der kunde styrte Kongehuset, maa derfor opgives: et saadant Forsøg, selv om det blev iværksat, vilde kun lede til Borgerkrig og Fremmedes Indfald i Landet; Følelsen heraf, Overbevisningen herom er stærk og klar nok selv hos de ivrigste Skandinaver, til at gjøre ethvert saadant Forsøg utænkligt. Skal Tingen gennemføres, maa det ske ved en pludselig og rask udført Gjerning, der paa en Gang kan fjerne Kongefamiljen, forebygge en militair Reisning og vinde Folkestemningen for Danmarks Forening med Sverig, samtidig med at Jyllands Rolighed sikkres og Rusland holdes borte.

Dette maa ske paa følgende Maade:

En i Kjøbenhavn stiftet Sammensværgelse af raske Mænd — Antallet af de Indviede behøver ikke at være stort, men der findes hos Ungdommen rigeligt Stof til at danne i det afgjørende Øjeblik en Skare af den fornødne Styrke — drager en Nat ud til Bernstorf — helst om Vaaren eller i Høsten, naar Nætterne endnu ere nogenlunde lange og Færdslen om Natten paa Strandvejen ikke er begyndt, man omringer i Stilhed Slottet, afskærer det fra den militære Station Jægersborg, forcerer Indgangene, griber Kongefamiljens Personer og fører dem til en udenfor Holdende Vogn samt fører dem derefter øjeblikkelig ud til stranden (omtrent en halv dansk Mil).

I nogen Afstand fra Stranden udfør Charlottenlund indfinder sig om Aftenen et Dampskib, dertil lejet (helst Svensk) som holder en Baad tilfreds ved Landingsbroen ved Charlottenlund. Her indskibes¹⁾ Kongehusets Personer, medens de sam-

¹⁾ I Ms.: udskibes.

mensvorne holde det muligvis tililende Krigsfolk tilbage. Dampskibet gaar strax til Malmø, hvis Kommendant har Ordre til at modtage og tage i stræng Forvaring de Fanger, der maatte blive ham udleverede.

Samtidig indespærre de sammensvorne i Kjøbenhavn hver af Ministrene samt Kommendanten og de faa ellers farlige Personer, navnlig af Officerstanden i deres Boliger. En Revolutionsregering danner sig, som kalder Borgerne under Vaaben, erklærer Dynastiet for afsat, lover at sammenkalde Rigsdagen, hvis den ikke er samlet, og Udraaber Kong Carl den femtende til Konge. Den svensk norske Minister maa da strax modtage Valget paa sin Herres Vegne og love det danske Folk, at Danmark skal som et frit Rige forenes med Sverig og Norge ved fælles Kongehus, Udenrigsstyrelse og Organisation af Forsvarsvæsenet, samt en Konstitutionel Forbundsforfattning, med hensyn til disse Anliggender — Alt under forbehold af de lovlige Representationers Samtykke.

Skal alt dette lykkes, skal det gjøres umuligt for Modstanderne at fremkalde Kamp i Hovedstaden eller i nogen af Provindserne, skal man kunne være sikker paa, at Rigsdagen stadfæster det Foretagne, da ere endnu følgende Vilkaar at opfylde.

Et Svensk-Norsk Troppekorps gaar, samtidigt med at Hovedslaget sker, over til Jylland. Det maa udsprede, at de komme for at beskytte Jylland mod et muligt tysk Indfald og Besættelse. For at dølge Forberedelserne maa en Øvelseleir dannes ved Strømstad eller paa et lignende beleiligt liggende Sted, og Øvelser med Transportfartøjer foretages i Skærgaarden i den nærmest forudgaaende Tid. En mindre Troppstyrke samles i Skaane. Saasnart Forandringen er sket i Kjøbenhavn, maa Kong Carl komme selv til Malmø for at kunne komme til Kjøbenhavn i det Øjeblik Rigsdagen har valgt Ham.

For at Sverig og Norge med Tryghed skulle kunne indlade sig paa Sagen, maa en fransk Eskadre gaa ind Østersøen, efterladende et par Skibe paa Kjøbenhavns Rhed (for at proviantere), og iøvrigt spærrende den russiske Flaade Adgangen til Sveriges kyster, navnlig til Gothland. Endvidere maa Frankrig yderligere for sit vedkommende alene (England kan man ikke stole paa) garantere Sverig-Norge mod landtab i Finmarken.

Endelig maa der være Sikkerhed for, at Preussen ikke lægger Hindringer ivejen for Kongevalget og Unionen. Denne

Sikkerhed maa ogsaa Frankrig skaffe ved at tillade Preussen at annectere Holstein og Sydslesvig, mod at Nordslesvig i henhold til en foretagen Folkeafstemning falder tilbage til Danmark, og der fremtidig oprettes en Alliance mellem det forenede Norden og Preussen. Dersom Frankriges Medvirkning til et saadant Arrangement kan opnaas, maa det iforvejen rygtevis bringes til Almenhedens Kundskab i Danmark, at Vilkaaret for at Nordslesvig skal falde tilbage til Danmark er Danmarks eventuelle Union med Sverig-Norge: uden dette vil Frankrig ikke understøtte Sagen. Vilde Frankrig gaa ind paa denne Tanke, saa vilde Unionen blive populær overalt i Danmark, og Kong Carl vilde blive betragtet som den, der førte de tabte, trælbundne Landsmænd tilbage til Fædreland og Frihed.

Dette er Planen, saaledes som den er opgjort af en enkelt Fædrelandsven. To Mænd af Indflydelse i Rigsraad og Rigsdag kjende den og har billiget den, forudsat at den lader sig iværksætte i Fuldstændighed d. v. s. at man kan vinde Sverigs og Frankriges Deltagelse og sikre Bistand. Som det første skridt hertil betragtes det imidlertid som ubetinget fornødent, at der finder et Ministerskifte Sted i Sverig. Man nærer en absolut Mistillid til det nuværende Ministerium, navnlig til Greve Manderström og Gripenstedt. Man mener ikke med Tryghed at kunne betro Nogen af det nuværende Ministeriums Medlemmer et eneste Ord angaaende nærværende Plan, langt mindre at kunne Navngive sig. Inden man herfra gaar videre, inden man sætter sig i nøjere Forbindelse med de Ligesindede, som findes blandt de danske Politikere, vil man have Sikkerhed for, at der i Sverig findes vilje og Stof til Dannelsen af en Regering, som man kan underhandle med, og sikkerhed for at den virkelig vil træde i Stedet for den nærværende Regering, saafremt man fra Dansk Side giver sig tilkjende, og det herefter viser sig at Planen hertillands omfattes af saa betydlige Personer, at man fra Svensk Side kan have grundet Anledning til at inklade sig paa Sagen. Men hin føreløpige Forvisning kræver man først og fremmest, navnlig inden man sender nogen Underhandler til Stockholm. M. a. o. Kong Carl maa underhaanden sikkre sig Emnerne til et nyt Ministerium, og disse Mænd maa have erklæret sig villige til at virke for Gjennemførelsen af en Plan som den oven-antydede, saasnart de komme til Roret.

Hvad angaaer muligheden af en Overenskomst med Preussen,

bemærkes at det danske Folks almindelige Ønske er for Fremtiden at have Fred med Tydskland, at ingen længere tænker paa at faa Holsten eller Sydslesvig tilbage, men med Glæde ser hele dette Landomraade annecteret til Preussen, naar blot Nordslesvigerne faa Lov at vende tilbage til Danmark. Det er vist, at der i Sommer har fundet Underhandlinger Sted mellem Kejser Napoleon og v. Bismarck; en Agent for det danske nationale Parti har skaffet sig Adgang til Udenrigsministeriet i Paris og derefter med dettes Samtykke besøgt v. Bismarck i Biarritz, hvor da v. Bismarck udtalte sin Beredvillighed til at lade Nordslesvig falde tilbage til Danmark, naar Preussen kunde faa frie Hænder til at annectere Resten af Hertugdømmerne; hvad der var Ham iveien, var kun Kong Vilhelms »Gerechtigkeit«. Kongen vilde nemlig, at den Arveberettigede skulde have det hele, enten det saa var Oldenburgeren, Augustenburgeren eller Glycksburgeren. Men i alt Fald, dersom v. Bismarck bliver ved Magten, vil man kunne regne paa, at ingen Hindringer ville blive lagte i Vejen for den Nordiske Union fra Preussisk Side, forudsat den iværksættes med et Slag, saa at Rusland ikke kan forekomme den, samt under Frankrigs Egide, saa at Rusland ikke kan faa Magt til at drive den Preussiske Regering, ved Hjælp af Junkerpartiets Indflydelse, frem til et Angreb paa Jylland.

[Blyantstilføjelse med v. Qvantens Haand:]
Omedelbart afbøjdt af Kung Karl.

ALMUEHAVEDYRKNING I OMEGNEN AF HOVEDSTADEN.¹⁾

Af JOHANNES THOLLE.

»Mig drømte om mine Rakker smaa,
var vorden til vilde Svin,
og de var udi min Urtegaard
og kasted vore Urter omkring.«

Af Folkevisen om Marsk Stig.

Af de Linjer, som er sat over denne Undersøgelse, erfares det, at der paa det Tidspunkt, da den paagældende Folkevisen blev til²⁾, har været Urtegaarde med Urter i vort Land, og at disse ogsaa har eksisteret uden for Klostrene, hvor Middelalderens Have dyrkning iøvrigt først og fremmest havde sit Sæde³⁾. Ogsaa ad anden Vej faar vi dette at vide. Saaledes fastsætter Kong Valdemar Sejr i Jydske Lov, at hver Mand skal hegne sin Abildgaard, Kaalgaard og Toftegaard, og saa agtet har Abildgaardene været, at den gamle Adelsslægt Abildgaard tog sig Navn derefter og i sit Skjold satte et Gærde og Æbler.

Sandsynligheden taler da ogsaa for, at der allerede før dette Tidspunkt har været Haver, og vi ved, at Abbed Vilhelm, der først havde sit Kloster paa Eskildsø i Roskilde Fjord og senere flyttede dette til Æbelholt i Nord-

¹⁾ Havebrugene paa Amager omtales dog ikke, da de fortjener deres særlige Omtale. — Til mine Studier vedr. Havevæsnets Historie har jeg modtaget Understøttelse af den Hielmstjerne Rosencroneske Stiftelse.

²⁾ Olrik og Hansen: Danske Folkeviser, 1913, I, S. 176. Visen tidsfæstes her til Aaret 1287.

³⁾ Bruun og Lange: Danm. Havebrug og Gartneri til 1919, S. 5 ff.

sjælland¹⁾), ikke blot har dyrket Urter, som man spiste, f. Eks. Kaal, men at han ogsaa fra Frankrig lod forskrive Frø og Podekviste til et ædlere Havebrug²⁾ (1180). Endog før denne Tid tør vi regne med, at der har fundet nogen Havedyrkning Sted, og det er rimeligt, at da de gamle Nordboere gav sig til at blive Agerdyrkere, har de ogsaa søgt at værne om saadanne Urter og Frugter, som de har kunnet bruge til Nytte, enten som Nærings- eller Lægedomsurter, og har de indgærdet disses Grosted, maaske ogsaa passet dem, formeret dem etc., da har vi her de første Almuehaver. Man regner med, at vore gamle Stammefrænder blandt de Urter, de dyrkede, ogsaa har haft Kvan, omend man ikke er ganske sikker paa, at det netop har været den Kvan-Art, som har givet Landsbyen Vandløse Navn³⁾); men har dette været Tilfældet, da har vi i Omegnen af den nuværende Damhussø, paa Grænsen mellem Københavns og Roskilde Amter, haft ikke blot de første Antydninger af Haver indenfor vort Omraade, men maaske endog (ligesom i Kvarnløse ved Holbæk) haft de første Almuehaver i Danmark i det hele taget. Hvordan de har været indrettet, og fra hvilket Tidspunkt de første har eksisteret, ved vi intet bestemt om; men man bør sikkert betragte Almuehaverne som ældre end de Haver, Munkene indrettede ved deres Klostre.

1. Middelalderlige Haver.

Saavel fra denne Tid som fra langt senere Perioder er Oplysningerne om Haver indenfor vort Omraade mærkverdigt faa. Som Eksempler paa Landbohaver fra den første Del af denne Tidsalder skal nævnes, at der Aar 1291 blev overdraget Esrom Kloster en Ejendom med

¹⁾ Olrik: Abbed Vilhelm af Æbeltoft, 1912, S. 23; se ogsaa Forf.s Artikel i »Fra Frbg. Amt« 1927 (»Landsbyhaven«), S. 93.

²⁾ Steenstrup: De danske Stednavne, 1918, S. 26.

³⁾ Jvf. Forf.s Artikel i »Aarvog for Holbæk Amt«, 1927 (»De gamle Landsbyhaver«), S. 156 f.

Frugthave (pomarium) i Boserup¹⁾. Fra Aarene 1415 og 1421 omtales der Frugthaver i Ølseagle²⁾, og fra 1490 foreligger der Beretning om, at Cistercienserne fra Sorø Kloster har plantet en Abildhave i Nærheden af Højelse³⁾. Endnu i Syttenhundredtallet har der været Rester af denne Frugthave, som siden kaldtes Stubberne. Alle disse Landbohaver ligger imidlertid langt fra den egentlige Hovedstad, og det er hidtil ikke lykkedes Forf. at finde nogen Optegnelse om egentlige Landbo- og Almuehaver nærmere denne⁴⁾.

Vilkaarene for Almuens Havedyrkning i disse Tider var fastsat i Forordninger og Paabud, hvorefter der hvert Aar skulde plantes et vist Antal Frugtræer, Pil og Humle; men som det siden vil ses, havde disse kun liden Virkning i vort Omraade, ligesom det iøvrigt ogsaa andre Steder i Riget har været smaat nok med Efterkommelse af de givne Paabud⁵⁾. Den eneste virkelige og effektive Foranstaltning i saa Henseende har været Indkaldelsen af Hollænderne til Amager (1516), hvorom det ikke her er Stedet at berette. Iøvrigt var i Almindelighed Haver fri for Landgilde, Tiende o. desl.; dog har man ved Reformationstiden og senere svaret et Par Tdr. Most om Aaret af »Abildhaugen« ved Højelse.

Om et middelalderligt eller i hvert Fald meget tidligt Havebrug udenfor Klostrene vidner sine Steder en Reliktflora, særligt i Bønderhaverne i Omegnen af Roskilde, paa Eskildsø, ved Bastrup, Slangerup, Knardrup m. fl. Steder⁶⁾. Adskillige Planter, som ikke mere

¹⁾ Codex Esromiensis. S. 172.

²⁾ Repertorium Diplomaticum, III, S. 228.

³⁾ N. P. Nielsen: Det gamle Højelse, 1919, S. 27 ff.

⁴⁾ Sjællandske Lovs Omtale af »Hauge« (»Oldgaard«) er i denne Forbindelse tvivlsom.

⁵⁾ Se Forf.s Artikel i »Gartner-Tidende« ^{5/7—12/7} 1927.

⁶⁾ Lind: Om Lægeplanter i danske Klosterhaver og Klosterbøger, 1918, S. 48 ff.

dyrkes, men som vides at have været i Brug paa hine Tider, lever her videre som Mindesmærker over Fortidens Havedyrkning. Her har de kunnet leve i Fred for Menneskenes Tilbøjelighed til at lave om paa alt, ogsaa paa Terræn og dyrkede Jorder. Længere inde mod Hovedstaden har de som Regel maattet bukke under for Tidens Udvikling.

2. Fra c. 1500 til Udskiftningen.

Ogsaa i denne Periode gjaldt der Forordninger om, at Bønderne aarligt skulde plante et vist Antal Frugtræer, Pile og Humle. Det holdt dog haardt med at faa dem til at efterkomme dem. Bønderne, som var fattige og uvidende, foretog sig ikke andet, end hvad de var nødt til for at opretholde Livet, og selv Trusler om Straffe formaade ikke at faa dem til at efterkomme Befalinger fra Herremænd og Ridefoged. Saadan kunde det gaa til, at det befaledes Lensmanden Kristian Friis paa Københavns Len at sætte de Bønder, som ikke efterkom Kongens Befalinger om Plantning, med »Taarn og Hest« (^{12/4} 1623)¹).

At der dog har været nogle Almuehaver, er givet, og vi har da ogsaa nogle faa Optegnelser om saadanne²). Der tales bl. a. (^{28/7} 1562) om, at Bønderne i København og nogle andre Len skal sætte Stengærder om deres Haver, ligesom det i det følgende Aar og flere Gange derefter foreskrives, at der fra Bønderne i Københavns Len skal leveres Humle til Ølbrygning for Hæren. Ogsaa ved andre Lejligheder meddeles det, at der avles Humle i Lenet, saaledes i et Forleningsbrev paa Roskildegård (^{18/9} 1587)³), mens der i 1588 og et Par nærliggende Aar er bleven afsat en Sum til Indkøb af Humle til dette Len⁴). Om den skal købes hos Bønderne i Lenet eller udenfor, kan ikke

¹) Secher: Forordninger, IV, S. 58.

²) Det flg. Kancelliets Brevbøger (se Sagregister).

³) Kancelliets Brevbøger.

⁴) Erslev: Danm. Len og Lensmænd, 1513—1596, S. 205.

ses¹). Noget senere (³/₃ 1615) beordres Lensmanden i Roskilde til i sit Len »baade paa Landet og i Kjøbstæderne« at købe saa mange unge Kirsebærtræer, som han kan faa. Selv om det ikke just er givet, at det skulde være dyrkede Kirsebærtræer (det kunde jo ogsaa være vilde), saa er det dog rimeligt, at det netop har været det første, og Ordren saaledes et Bevis paa, at der har været nogen Frugtdyrkning i Lenet. Yderligere fik Lensmanden Befaling til at plante dem ud, saa de kunde være rede, »til Kongen kommer«, og der foreligger altsaa et (omend primitivt) Eksempel paa en Slags Planteskole-drift²).

Om en enkelt, endda meget yppig Have i disse Tider har vi Vidnesbyrd i den lærde Holger Jacobæus' Digt »Min lille Bondegaard i Veddelev«, der stammer fra 1696 og giver en saare malende Skildring af denne Mands Have. Digtet lyder i Oversættelse fra Latin saaledes³):

»... Ud imod Øst breder Havens Blomster et straalende Tæppe,
Mild og yndig Duft løfter fra Kalken sig op,
Vaklende staar mit Sind, om hvad jeg skal Fortrinet give,
Enten Farvernes Pragt eller Blomsternes Duft.
Tusinde Valmuers Glød og Sviblernes spraglede Farve,
Lægger sit brogede Lin over den muldrige Jord,
Roserne blusser her i Purpur og skarlagens Farve,
Andre hvide som Mælk bryder den flammende Ild,
Her folder Iris sig ud og Paaskeliljernes Kjole,
Krokus myldrer frem, staar her saa rent og skært,
Liljer pranger her med udsprungne sølverne Skaale,
Alle saa hvide som reneste nyfaldne Sne.
Ej forglemme jeg vil Hyacintens Stjerne, saa lidt som
Bellissens yndige Blomst eller den røde Pæon.
Faste Hoveder af Kaal og store Asperges og Porrer,
Ærter og Bønner samt Løg og Rødbeder, Salat,

¹) Se Forf.s Artikel i »Tidsskr. f. Planteavl« 1930, Hefte 5 (Humle-dyrkning).

²) Kancelliets Brevbøger.

³) Kgl. Bibl. Thottske Saml. 1940. 4°. Her gengivet efter Over-sættelse ved Kredslæge O. Olufsen. Ugeskr. f. Læger, 1915, S. 1938 f.

Ribes' rødmende Blad, Morbærrets safrige Frugt,
Dejlige Kirsebær, Ribs og hvasse Stikkelsbærtorne,
Paa Kornelbuskens Gren tusinde hængende Bær«

Fra Regeringens Side ofredes der Humlen mest Opmærksomhed¹⁾. Det var ogsaa ret nødvendigt, at man tog sig af denne Kultur, idet man for det første forbrugte en Mængde Humle til Øllet, i Særdeleshed til Mandskabet paa Flaaden, og desuden fordi Dyrkningen af denne Plante krævede mere Omhu end vistnok nogen anden af Datidens Kulturer. Men medens Øboerne udenfor Sjælland tog sig ret omhyggeligt af denne Kultur, var Sjællænderen mere forsømmelig. Saaledes anføres i en Oversigt fra 1656²⁾, at »Humble voxer der icke udi saa stor Mengde, at der af noget stort til at afhende kand haffvis tiloffvers, oc det icke saa meget for Landets skyld, som fordi at Indbyggerne paa samme Sæd dem icke beflitte, eller derfor ere omhyggelige, som er der aff at slutte, at de, som sig paa samme Sæd legge, deraff stor Fordeel befinde.« Om Humledyrkningen paa denne Tid skulde være kommen ned i en Bølgedal og altsaa tidligere har været større, vides ikke; men et og andet kunde tyde paa det, i hvert Fald for Københavns Lens Vedkommende. Fra dette skulde der nemlig i Aaret 1600 svares en Genant (Løn til Lensmanden) af 552 Skp. Humle, mens der f. Eks. i 1622 kun fordredes 276. Paa samme Tid (1600) leveredes der fra Kronborg 915 Skp., mens der lidt senere intet svares³⁾. I Lensrente ydedes derimod ingen Humle fra de to Len, hvorimod dette var Tilfældet ved adskillige andre Len i Landet.

En Oversigt fra omtrent et Aarhundrede senere tyder

¹⁾ Se anf. Arb.: »Tidsskr. f. Planteavl«.

²⁾ Arent Berntsen: Danmarckis oc Norgis Fructbar Herlighed, 1656, S. 114.

³⁾ Fra Arkiv og Musæum III, S. 103—04.

paa, at Frugtavlen stod paa et lignende ringe Standpunkt, som Tilfældet tidligere havde været med Humledyrkningen¹). Det hedder i en Beretning herom, at »Træfrugter ikke findes blant Almuen af den Mængde, at deraf haves Quantiteter at sælge. Almuen forstaar dels ikke at omgaaes med Frugtræer, dels lønne det ey heller Umagen. Foruden dette er det og uden for Skovegnen hel difficult med at fortbringe Frugtræer til nogen særdeles Nytte, for Vinden er alt for stræng dertil paa Heeden«; men, fortsættes der, »derimod anlægge nogle Kommenhauger, og naar den danske Kommen var i Mængde at afsætte, kunde deraf avles stor Quantitet«.

Ogsaa de forskellige Præsteindberetninger fra Midten af Syttenhundredtallet omtaler kun sjældent Haver, og da i Reglen langt fra Hovedstaden. Praktisk talt finder man ingen paa Heden. Der tales om en Frugthave ved Carlstrup Kirkegaard i Tune Herred²), der nævnes Herregaarden Svenstrups Have, hvis Historie vi iøvrigt ikke i denne Forbindelse skal komme ind paa³), der nævnes en Kaalhave i Højelse og en ved Bisgaard⁴); længere Nord paa tales der endelig om Haver ved Lystgaarde (Emdrupgaard, flere Gaarde i Søllerød, Lyngby m. fl.)⁵), og Herregaarde, Benzonseje m. fl., men ingen Almuehaver af Betydning nævnes.

Kun fra et enkelt Sogn melder almindelige Hegnsbestemmelser om, at der har været Frugthaver, nemlig Saaby i Voldborg Herred, hvor det 1725 foreskrives, at til 3. Pinsedag skal alle Gærder om Rugvang, Bygvang, Abildhaver og Enghaver være fuldt lukkede⁶). Havde

¹) Se Aarvog for Kbh. og Gl. Roskilde Amt 1918, S. 18.

²) Se Hofmanns Præsteindberetning, Landsark. Sjæll.

³) Se Heide: Herregaardsgartneren Chr. Pedersen, 1919.

⁴) Aarvog for Roskilde Amt. 1918. S. 18.

⁵) Pontoppidan: Danske Atlas. II, S. 231.

⁶) Bjerger & Søgaard: Vider og Vedtægter, I, S. 102.

Frugthaver o. desl. spillet en større Rolle i andre Sogne indenfor Amterne, havde man sikkert, som det er Tilfældet andetsteds, fundet Vidnesbyrd derom i Vedtægterne.

En Undtagelse fra Reglen om, at det stod smaat til med Havedyrkningen i Københavns og Roskilde Amter, har vi i Indretningen af Smaahaverne paa Frederiksberg¹). Her var der paa kongeligt Initiativ bleven anlagt et saakaldt Ny-Amager, hvorfra Landbrugere skulde forsyne Hovedstaden (og Slottene?) med Havesager og Landbrugsprodukter. Baade datidige og senere Kort over denne Landsby, der laa omtrent hvor den nuværende Allégade gaar, viser, at den har bestaaet af en lang Række Landbohuse med udstrakte Jorder og betydelige Haver til. En Synsforretning fra Aar 1682 beretter om en Række saadanne Haver, der oftest benævnes Kaalhaver, og som enten hver for sig ligger til et Hus, eller undertiden hører flere sammen under en enkelt Ejer. Engang nævnes 24 Kaalhaver, en anden Gang, at der i en Kaalhaver var podede unge Træer og i den østre Ende en Lysthave med Fiskedam. Ogsaa i flere andre tales der om Fiskedamme ved Kaalhaven, ligesaa om flere Haver med Træer, med Rødder og Kaal o. s. v. Der har her været ialt henved 50 Kaalhaver o. lign. I Aaret 1697 brændte hele denne Amagerby, og som en ringe Erstatning for de Jorder, som ved denne Lejlighed — uvist af hvilken Aarsag — blev udlagt til Højbjergning, fik hver Gaard overdraget et Stykke Have samt Andel i Fællesgræsningen. Antallet af Haver er formentlig vokset yderligere ved denne Lejlighed. De skimtes endnu i Tiden omkr. 1800.

Ogsaa nærmere inde ved Hovedstaden paa de saakaldte udenbys Grunde var der Kaalhaver. Da disse saavel ved deres Beliggenhed som i Henseende til Ejere og de Reg-

¹) Nielsen: Københavns Diplomatarium, I, S. 782—90 og Hist. Medd. om Kbh., 2. R. III, S. 160 ff; Fra Arkiv og Musæum III, S. 378.

ler, de iøvrigt var undergivet, nærmest maa betragtes som Byhaver, skal de dog ikke omtales her.

Endnu op imod det 19. Aarhundredes Begyndelse stod det særdeles daarligt til med Havedyrkningen indenfor vort Omraade. Bedst var det nok i Egnene Nordvest for Hovedstaden, daarligere Vestpaa, ude paa Heden. De landøkonomisk interesserede Præster sukkede da ogsaa over Tidernes Sløjhed paa dette Omraade, der stod deres Hjerte saa nær.

Saaledes skriver Pastor Muus i Kirkeskjensved¹⁾:

»... Hver Huusmand skulde have en Haveplads, stor omtrent en Tønde Lands Udsæd. Jeg har søgt ved Samtaler at indbringe een og anden Huusmand Lyst til at avle og æde Potatos; men de har klaget, at deres Mave er for snever, og kan kun tage mod den fornødne Kaal. Men naar dem blev tilstaaet slige Haver, maatte de forbindes at anvende dem især til denne Plantes Dyrkning. Ved et aarligt Syn skulde man forvise sig om Iverksættelsens Rigtighed, og en Mulkt paaelægges de Forsømmelige. Jeg har kjendt et stort Gods, hvor man saaledes ved Befalinger og stærk Opsyn velsignede alle Huusmænds Haver mod Beboernes Villie med Kommen. Man erfarede snart Fordelen og drev siden Verket med Velvillighed. Naar man først var tvungen til at avle Potatos, vilde man ogsaa see at gøre sig dem til Nytte.

Roer, Gulerødder og andre slige Havesager var stor Hjælp i Bondens Huusholdninger; hvor ønskeligt, om Bonden vilde forsyne sig med sligt! Kommen, Humle, Frugter kunde bestride endeel af hans Udgifter; men hans Have er immer at ansee som et øde Stykke Jord. Gartnere paa Herregaarde kunde her anvise, hjælpe og befordre. Een Families Fornøjelser synes en alt for indskrænket Gjenstand for en Gartners botaniske Indsigter. Hollænderne paa det gode Haabs Forbjerg har Haver, hvis majestætiske Pragt er til almindelig Forlystelse, og hvis habile Gartnere er til almindelig Tjeneste . . .«

Ogsaa fra en anden Kant af Amterne høres der Suk over Tidens uheldige Forhold; ogsaa derfra gives der

¹⁾ L. Muus: Aarsagerne til de høje Kornpriser med Midler derimod: Præmieret Afhandling. Landhusholdnings Selskabets Skrifter, 1772.

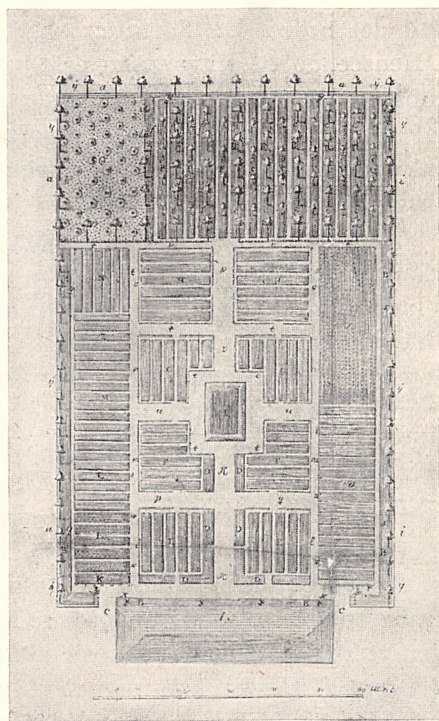
Raad til Afhjælpning. Det er Kollegaen, Pastor H. J. C. Høegh i Gentofte, der (1794)¹⁾ gør gældende, at Udskiftningen bør blive til Fordel for Haverne. I de daværende Landsbyer tillod Pladsen ikke ret store Haver; men ved Udskiftningen kan der anlægges Haver ved de nye Huse, og ved de ældre kan Haverne udvides. Han holder paa, at der ved de udflyttede Gaarde skal anlægges større Haver, f. Eks. paa 1 Td. Land, særlig beplantet med Humle og Frugttræer, og giver i sin Bog udførlig Anvisning paa hvorledes. Trægheden hos Bønderne forsvandt imidlertid ikke med Udskiftningen, og der gik lang Tid, før det skulde blive væsentligt bedre. Anderledes hos Folk udenfor Bondestanden; Pastor Høegh i Gentofte havde f. Eks. selv en stor Have, som der kunde »gøres en vidtløftig Beskrivelse over«²⁾.

Forordningen om Plantning af Pil fornyedes ved Christian VI.s Skovforordning af 1733, men uden synderlig Virkning. Derfor kundgjorde Kongen under 18. April 1781, at da Lovens Bydende om Bøndernes Pileplantning ikke hidtil havde haft tilstrækkelig Virkning, vilde det for Fremtiden i Københavns Amt og paa visse Godser og Dele af Nordsjælland blive krævet, at hver Bonde aarlig skulde plante 10 Pile, saa han kunde have 100 Piletræer for hver Td. Hartkorn, at dette skulde kontrolleres, og at der skulde bødes 8 Sk. for hvert udgaaet Træ o. s. v. Det var det sidste Forsøg paa ad denne Vej at faa fremmet Havedyrkningen. Skønt det antydedes, at de, der ønskede det, kunde faa Frugttræer udleveret, og at der skulde udbetales Præmier til dem, der plantede mere end de behøvede, frugtede Bekendtgørelsen kun lidet, og allerede under 4. Oktober 1806 blev den atter ophævet. Skulde Havedyrkningen i Amterne fremmes, maatte det

¹⁾ H. J. C. Høegh: Vejvisning for en Bonde . . . , præmieret af Landhush. Selskabet, 1794.

²⁾ Vedel: Indenlandske Rejse 1903—04, S. 44 ff.

være ad Frivillighedens og Belønningernes, ikke ad Straffenes og Paabudenes Vej¹⁾). Her har vi en af de væsentligste Aarsager til, at man skred til Oprettelse af Frede-

J. L. Mansa: Plan til en Bondehave 1787.

riksberg Frugttræplanteskole, og tillige Forklaringen paa, at denne kunde faa en Mission. Om dens Oprindelse og Udvikling er der tidligere berettet²⁾).

¹⁾ For at fremme Humledyrkningen skred man bl. a. til Indførelse af en forhøjet Toldafgift paa fremmed Humle ($\frac{13}{6}$ 1781), hvilken dog neppe har naaet at influere synderligt paa Omfanget af Dyrkningen, hvad der synes at fremgaa af de efterfølgende Beretninger.

²⁾ Hist. Medd. om Kbh. 2. R., IV, S. 333 ff.

3. Udskiftningstiden.

Skønt Oplysningerne om Havedyrkningen paa denne Tid er mere righoldige og ogsaa har været Genstand for udførlig Omtale, synes der ikke at være sket nogen væsentlig Forandring til det bedre. En Forfatter skriver saaledes 1803¹⁾, at i Henseende til Havevæsen er Sjælland i det hele langt tilbage. Der findes paa de fleste Steder ikke Antydning af Haver, allerhøjest nogle Kaalgaarde med lidt Grønkaal og enkelte Frugttræer. Adskillige Steder var endog disse Haver bleven forstyrret ved en uheldig Udskiftning af Jorderne. De faa Havesager, der spises (Hvidkaal, Gulerødder, Løg m. m.), købes paa Torvet. Ganske vist blev der i Reglen ved Udskiftningen sørget for, at der blev indhegnet noget Jord, 1 à 2 Skp. Ld., til Have saavel ved Gaarde som ved Husmandsbrug; men dette hjalp som oftest ikke noget, medmindre Godsbesidderne eller Myndighederne ogsaa forsynede Bønderne med nogle Træer. Selv da saa de hellere Elm, Ask eller Pil end Frugttræer, idet de vidste, hvad Gavn de første gjorde, men fandt de sidstes Nytte tvivlsom. Forfatteren slutter, at »saalænge Bondens Kone ikke antager sig Haven med samme Interesse, som Bonden sin Agerjord, og føler hvor vigtigt det er i hendes Huusholdning at have det fornødne Grønt af Haven, kan man ei vente, at Havevæsenet paa Landet vil have nogen kjendelig Fremgang«.

En Rejsende, som havde besøgt alle Egne af Landet, bekræfter denne Oversigt og erklærer endog, at i Københavns og Roskilde Amter »have Bønderne ingen Haver²⁾); de faa Undtagelser, tilføjer han, bekræfter kun Regelen. Langs Roskilde Landevej findes der omkring 1800 ind mod København enkelte Haver, ligesaa en

¹⁾ Begtrup: Beretning om Agerdyrkningens Tilstand i Sjælland, 1803, S. 301 ff.

²⁾ Vedel: Indenlandske Rejse, 1803—04, S. 159 f.

Præstegaardshave i Glostrup, og det anføres, at i Hede-
husene er der Haver, som er bedre og pynteligere end
længere inde i Landet; formodentlig drejer det sig kun
om ganske faa. I Voldborg Herred synes det at staa
bedre til; de udskiftede Steder er her forsynet med Have-
plads, og ved alle Grøfterne er der plantet Pil og anlagt
Stengærder. Der findes ogsaa nogle gode Urtehaver med
Madurter, hvorimod Frugttræer ikke vel kan opelskes,
da Afgrøden er udsat for Usikkerhed. Vi har sikkert her
en af Aarsagerne til, at de mere end 3000 Træer, som fra
Frederiksberg Frugttræplanteskole var bleven udleveret
til Københavns Amts Bønder i Aarene 1780—84, ikke
har formaaget at præge Egnen mere end Tilfældet har
været¹⁾.

Om en enkelt Bondehave faar vi Besked gennem Poul
Møllers satirisk-poetiske Skildring af »Lægdsgaarden
i Ølseby-Magle« (c. 1820). Selv om den er holdt i en let
kauserende Stil, kan man dog skønne, at der har ekssi-
steret en til Beskrivelsen nogenlunde svarende Virkelig-
hed, saa meget mere som Skildringen af Have og Plan-
ter ikke afviger kendeligt fra, hvad man ved fra andre
Egne. Haven ved Lægdsgaarden var »helliget Skønhe-
den«, og Pæoner, Valmuer, Riddersporer, Tulipaner og
Solsikker myldrede frem bag et Hegn af Buksbom, der
naaede til Knæet. I et Bed med Karse havde man saet
Bogstaverne S. K., og et andet Sted var der Hække af
Hassel. Tjenestepigerne forvarede Sankt Hansurter un-
der Bjælken for deraf at se, hvorledes deres Livs- og
Kærlighedstraad vilde blive, og paa et Tøndebaand i
Køkkenet satte de Timian og Merian. I en Papirpose
havde de Kamilleblomster for Hovedpine og andre Syg-
domme, og i Salmebogen havde man en Urtekost af Bal-
sam og Ambra, mens Firkløverets Lykke og en Tvilling-

¹⁾ Se ogsaa: Feldborg: Spazier Rejse nach Kopenhagen, 1808, S.
88—91.

nød gemtes andetsteds. I Stuen dyrkedes Porcellænsblomster, i hvis Blade man mente at læse Ordet Jehovah, og havde man Kolden, gik man til en Hyld en Morgen før Solopgang og sagde: Hyld, Hyld, jeg ryster Dig, til ej mer Du ryster mig; saa kunde man vente at blive rask.

Denne og anden Overtro knyttedes ikke blot til Hyl-den, men ogsaa til andre af Havens Planter, — et Emne, det iøvrigt her vil føre for vidt at komme ind paa.

4. Landhusholdningsselskabets Arbejde for Havedyrkningens Fremme.

Det kgl. danske Landhusholdningsselskab stiftedes under kongelige Auspicier i Aaret 1769 med Opgaven at fremme hjemlige Industrier. Det paatog sig en betydelig oplysende Virksomhed ved at udgive vejledende Skrifter, belønnede Flid og Dygtighed i de forskellige Landbrugsvirksomheder og Bivirksomheder knyttet dertil, og arbejdede iøvrigt i nøje Tilknytning til de Foranstaltninger, som Regeringen traf. Saaledes ogsaa med Hensyn til Oprettelsen af Planteskoler m. v.¹⁾.

For at bøde paa den ublide Skæbne, som blev mange af de Træer til Del, der gratis uddeltes til Bønderne, fordi disse ikke forstod deres Pleje og Behandling, foreslog i 1805 Slotsgartneren paa Rosenborg, Lindegaard²⁾, at Selskabet skulde antage en habil Gartner bl. a. til at undervise Bønderdrengene i Plantning og Podning samt Pige-børn i Lugning og Renholdelse af Haver. Man fulgte Forslaget, nedsatte en Komité for Haveanlæg hos Bønderne paa Københavns Amt og ansatte en Gartner Koch, der for en Løn paa 200 Rdlr. skulde besørge Haver anlagt og vedligeholdt hos Bønderne i Københavns Amt.

¹⁾ Det flg. jvf. Landhush. Selskabets Aarsberetninger og Skrifter.

²⁾ Se nærmere Johannes Tholle: Danske Gartnere, 1927, S. 47—49.

I Aaret 1805 anlagdes ved hans Assistance 6 Haver, 1 i Ordrup, 1 i Gentofte, 1 i Virum, 1 i Bagsværd og 2 i Brøndbyvester. Allerede 1806 blev Gartner Koch erstattet af Gartner Johann Schwenn, af hvem der i samme Aar anlagdes 4 Haver, hvoraf 2 paa Amager. Næste Aar anlagdes 1 i Vallensbæk, 1 i Kongens Enghave, 1 i Knardrup, 1 ved Maglegaard o. s. v. I 1807 anlægges ingen Haver, og i 1809 synes det, som om Selskabet paa Grund af den manglende Interesse og Forstaaelse hos Landboerne er ved at opgive det hele igen. Man fortsatte dog nogle Aar endnu, og da Gartner Schwenn 1810 rejste til Holsten, afløstes han af Vej-Plantør Hansen, der i Løbet af 1810—11 anlagde nogle Haver, saa man ved denne Tid kom op paa et Antal af 24, anlagt ved Selskabets Gartnere. I 1812 anlagde Gartner Gebauer 16 Haver i Egnen omkring Ballerup, Gartner Voigt 12 paa Amager, Plantør Lars Hansen 10 paa Heden, Gartner Kock 3 i Ordrup-Gentofte, Gartner Hintze 2 i Virum og Gartner Petersen paa Frederiksdal 1 i Lundtofte. Plantør Hansen afløstes i 1811 af Gartnerensvend Nikolaj Voigt, som atter fratraadte 1. November 1812, hvorefter Plantør Lars Hansen antoges. Endelig erstattedes denne i 1815 af Gartner Møller.

Selskabet havde til en Begyndelse (fra 1806) faaet de nødvendige Træer fra Frugttræplanteskolen paa Frederiksberg — ifølge en Overenskomst, der tilskrev det 400 Frugttræer og 1000 vilde Træer aarligt i 5 Aar — og skulde for disse betale saa lille en Sum som 4 Sk. pr. Frugttræ og 1 Sk. for et Lætræ. Det viste sig dog uhenigtsmæssigt at være afhængig af denne Planteskole, og man skred derfor i 1811 til Anlæggelse af Selskabets egen Planteskole paa Vesterfælled, hvor der indrettedes Bolig for den i 1815 antagne Gartner Møller. Denne Planteskole suppleredes Aaret efter med en større paa 14 Td. Ld. paa Avedøre Mark, og fra disse Planteskoler

udplantedes der 1812—13 1243 Frugttræer og 8900 vilde Træer, 1813—14: 950 og 7300, 1814—15: 600 og 6000, 1815—16: 600 og 1300. Dertil kom i 1812 15,000 vilde Træer, som var modtaget fra de kongelige Planteskoler i Hørsholm, Frederiksborg og Fredensborg, samt i 1814—15 1300 Humleplanter, der var udlagt af Gartneren, og 3000 vilde Træer, som var plantet derved, samt endelig diverse Frugtbuske. Interessen for Træplantning har været vakt, om end ikke særligt levende, og der solgtes en hel Del til Folk uden for Bondestanden. Det kan anføres, at Selskabet i 1813 ofrede en Sum af 1000 Rdlr. paa Anlæg af Bønderhaver.

I Selskabets Havekomité var man dog paa det rene med, at det vilde tage lang Tid at faa gennemført en væsentlig Ændring af de sløje Forhold, Havebruget eksisterede under i Amterne, og at der maatte gaa mindst hundrede Aar, før disse to Amter i denne Henseende kunde komme til at ligne Sydsjælland. Imidlertid var man paa allerhøjeste Sted tilfreds med de Fremskridt, der var gjort, og efter en Korrespondance mellem Kongen og Selskabet, besluttedes det at nedsætte et snævrere Udvalg til i Københavns Nærhed at virke for Havedyrkning hos Bønderne, ligesom det i et aabent Brev til Embedsmændene under 7. Juni 1811 paalagdes dem at bistaa Selskabets Havekomité ogsaa uden for de to Amter. I dette snævrere Udvalg indtraadte Bankkommissær Jonas Collin og Slotsgartneren paa Frederiksberg, P. Petersen, og det udførte i Aarene derefter et energisk Arbejde.

Medvirkende til den forøgede Interesse hos Bønderne var sikkert først og fremmest den billige Maade, man kunde erholde Træer paa, samt de af Selskabet udsatte Præmier. Man præmierede Humleavl saavel som Havedyrkning i Almindelighed, flittig Pileplantning m. m. Der meldte sig mangé Ansøgere til Belønningerne. I 1804

fik Husmand Anders Jensen i Greve 40 Rdlr. og et Sølvbæger for Havedyrkningens Befordring, og i Aarene umiddelbart derefter melder der sig flere, som dog af forskellige Aarsager ikke kommer i Betragtning. Her skal citeres enkelte Beretninger om Præmieringer i de efterfølgende Aar:

1808.

Gaardmand *Jens Larsen* i Kraghave, Højetstrup Sogn paa Københavns Amt. Denne Mand har ved sin Gaard anlagt en Have paa 7 Skpr. Land, som han har indhegnet med 96 Favne Stengårder, beplantede med Tjørn; uden om og indenfor Hegnet har han plantet 500 vilde Træer, som alle staar i frodig Vækst. I Haven er udplantet Tid efter anden henved 100 Frugttræer af forskellige Sorter, der i nogle Aar have baaret Frugt; desuden en Mængde Ribs- og Stikkelsbærbuske, som i sidste Aar have afgivet en betydelig Del Frugt. Han har anlagt Planteskole, bestaaende af over 400 forskellige Træer. Foruden det om Haven satte Hegn har han ogsaa opført 42 Favne enkelt Stengærde omkring et Vænge. De ommeldte Arbejder ere ikke af den Art, at de kunne blive Genstand for Belønning. *Jens Larsen* fortjener imidlertid offentligent at nævnes med Ros, saameget mere som Havedyrkning og Træplantning ere temmelig forsømte i hans Egn.

1825.

Afbygger og Jordbruger *Knud Hansen* paa Sleggerup Mark, Aagerup Sogn. Han har ved sit Hus anlagt en Have af 4 Skpr. Lands Størrelse, indhegnet den med Stendige og beplantet den med 52 Æble- og Pæretræer og med 43 Kirsebær- og Blomme-træer, som alle ere forædlede og bære god Frugt. Udenfor Stendiget har han plantet over 100 Stkr. vilde Træer, der staae i en frodig Vækst. Med Ufortrødenhed har han gaact andre af Sognets Beboere tilhaande ved deres Havers Anlæg og Beplantning, saa at han derved og ved sit eget Haveanlæg har givet et godt Eksempel i en Egn, hvor Havedyrkningen hidtil har været temmelig forsømt.

1829.

Parcellist *Niels Pedersen* paa Tune Mark i Tune Herred, har i Aaret 1829 indfredet med Dige og levende Hegn et ham tilhørende Stykke Jord paa 17,000 Kvdr. Alen, og i For- og

Efteraaret beplantet det med canadiske Popler og paa de sidere Steder med El. Træerne, som han for største Delen har tilvejebragt af sin egen Have, ere alle plantede i $1\frac{1}{2}$ Alens Afstand.

1832.

Gaardmand *Niels Jørgensen* i Brøndbyvester har i Aaret 1826 af en tæt ved sin Gaard liggende Toft indtaget til Plantning et Areal af omtrent 3 Tønder Land, som han har indhegnet med en forsvarlig Jordvold, der er beplantet. I dette Stykke Land, som danner en Triangel, har han udplantet en Mængde, tildels af ham selv opelskede, forskellige vilde Træer, som nu staa i frodig Vækst, og i Midten af Indelukket har han anlagt en Have, forsynet med endel Frugttræer af ædlere Sorter. Til Byens Forskjønnelse har han desuden bidraget ved, uden Godtgjørelse, at plante en Allé derigjennem.

Sognefoged og Gaardmand *Christen Hansen* i Avedøre, Glostrup Sogn, har med et forsvarligt og skønt Hegn indfredet et Areal af 9 Skpr. Land, hvoraf han har anvendt en Del til Frugt-, Køkken- og Blegehav, og beplantet den øvrige Del, omtrent $3\frac{1}{2}$ Skpr. Land, med forskellige vilde Træer. I Frugthaven, paa $2\frac{1}{2}$ Skp. Land, findes en Del Frugttræer og Buske. Anlægget, som udførtes i Aaret 1824, er særdeles vel vedligeholdt og udgør en Prydelse for den temmelig træløse Egn.

Præmierne blev givet til Folk, som ved deres Initiativ havde været et Eksempel for deres Egn. Naar der i en Egn var fremskaffet gode Eksempler, opførte Præmieringerne, hvorfor ogsaa en Del Ansøgere i disse og efterfølgende Aar afvistes.

Selskabets to Planteskoler dreves begge i ca. en Snes Aar, og gjorde i denne Tid megen Nytte; men da Oprettelsen af private Planteskoler efterhaanden gjorde det mere og mere nemt for Bønderne andetsteds fra at faa de Træer, de ønskede, afvikledes Planteskolen paa Vesterfælled. Derimod bibeholdtes foreløbig Avedøre Planteskolen, særlig fordi Statens Planteskole paa Ledøje gik over til at blive en Forstplanteskole¹⁾. Planteskolen i Avedøre overgik i 1832 til Rentekammeret, der svarede

¹⁾ Hist. Medd. om Kbh., 2. R., III, S. 333 ff.

en aarlig Afgift af 40 Rdlr. Da imidlertid Handelsgartner Frisnette gav Tilbud om at forpagte den, fik han den i 1844 overdraget for et Tidsrum af 12 Aar, mod en Forpagtningsafgift af 120 Rdlr. og med Forkøbsret.

5. Almueskolen og Havedyrkningens Fremme.

En Vej til at opøve Befolkningen i Havedyrkning var naturligvis at lære Børnene Havedyrkning i Skolen. For at kunne undervise Børnene deri maatte Lærerne imidlertid først uddannes. En Række Reskripter fra Slutningen af 17. og Begyndelsen af 18. Hundretdallet beskæftiger sig med disse Ting¹⁾, og det fastsættes i Instrukser for Seminarierne, at de skal undervise i Køkkenhavedyrkning, Opelskning af Frugttræer, Humledyrkning o. desl. Tillige krævedes det, at Seminaristerne skulde anlægge Smaahaver hos Bønderne, hvor de boede, og i en Aarrække efter deres Demission give Folk et godt Eksempel ved hvert Aar at plante mindst 5 Humleplanter, 8 Pære- eller Æbletræer og desuden 10 Piletræer; til Seminariet skulde de indsende Beretning herom. Fra vor Egn vides det²⁾, at Amtsprovst Hammond, som omkr. Aarhundredskiftet drev et Præstegaardsseminarium i Brøndbyvester, var meget ivrig i denne Henseende og lod sine Elever indrette Haver for Bønderne i Landsbyen. Han fik Lov at lade sine Elever rydde op omkring Boligerne, planere og grave Arealet, hvorefter det tilplantedes og anlagdes. I Løbet af faa Aar havde denne interesserede Mand paa denne Maade faaet indrettet 13 Bønderhaver, og senere Beretninger viser, at Byen er bleven stærkt præget af dette Arbejde. Ogsaa fra Jonstrup Seminarium meldes der om Interesse

¹⁾ Rescripter af ⁶/₆ 1794, ²⁹/₄ 1796, ³/₇ 1803.

²⁾ Se Landhush. Selsk. Skrifter.

for Havedyrkningen. Herfra demitteredes bl. a. i Aaret 1811 Ole Jacob Gebauer, som, forinden han kom paa Seminariet, havde modtaget Lærebrev som Gartnersvend fra Gartneren ved Sorø Akademi. Han blev straks efter Eksamen ansat som Vikar for den sindssyge Lærer Leth i Farum, og idet der var lovet ham Ansættelse i Nærheden af Seminariet, antoges han som Lærer i Havedyrkning paa Seminariet, der af Fonden Ad usus publicos modtog en Hjælp til dette Brug.

At disse Skolelæreres og Seminaristers Arbejde i Havesagens Tjeneste ikke var forgæves, men kunde komme til at præge en hel Egn, fremgaar af Oversigten c. 1840.

Med Hensyn til Skolebørnene foreskrev Instruks for Almueskolerne paa Landet i 1806, at man kunde udmærke de Børn, som var flittige, ved at undervise dem i at plante, pode og udføre andre deslige Havedyrknings-sysler, og i Skoleloven af 1814 optoges disse Bestemmelser tillige med en ny, der tog Sigte paa af Fællesjorden (Byjorden) at indrette Haver ved Skolerne for at støtte Undervisningen¹⁾.

Der er ovenfor nævnt Eksempler paa, hvad disse Bestemmelser kom til at betyde for Egnen omkring Maaløv. I denne Forbindelse skal der yderligere erindres om, at vort Lands største Kender af Frugt, nu afdøde Lærer C. Matthiessen, har oplyst, at han fik sin Interesse for Frugtavl gennem den Undervisning, han modtog hos en Lærer i Gundsømagle, og vi tager næppe Fejl, naar vi af disse forskellige Vidnesbyrd konstaterer, at en meget væsentlig Aarsag til, at Havedyrkningen indenfor de to Amter senere har taget en betydelig bedre Vending, maa tilskrives disse Almueskolelærere.

¹⁾ Reskripter af ²³/₅ 1806, ²⁰/₆ 1814, ¹⁰/₃ 1818.

6. Tilstanden omkring 1839—40.

En Oversigt over den økonomiske Tilstand i hvert enkelt Sogn ved Aar 1820¹⁾ nævner, at Amager og Frederiksberg var bekendte for Havedyrkning, og oplyser, at der ogsaa paa den tidligere Planteskoles Areal ved Vesterfælled dyrkes Havesager, men erklærer, at det ellers stod sløjt til rundt omkring i Amtet. I Brønshøj findes 8 Huse med Haver, ligesom Degn og Skolelærer sammesteds har Haver; i Glostrup er Havedyrkningen begyndt, men indskrænker sig nærmest til Kaal og Kartoffler; i Brøndbyvester er den i god Drift, særlig takket være Seminaristerne, og her har for det meste hver Bonde mere end en Kaalhaved; ved Seminariet i Jonstrup virker en Lærer i Havedyrkning. I Herstedvester forsømmes derimod Dyrkningen i den Grad, at der kun findes et Par ordentlige Bønderhaver i Sognet; Skolelæreren i Himmerlev har en Have, men ellers er ogsaa i dette Sogn denne Sag ganske forsømt. Fra praktisk talt alle de øvrige Sogne i Københavns og Roskilde Amter nævnes der intet om Haver, hverken rosende eller nedsættende, hvorfor man i hvert Fald maa regne med, at de intet har betydet i økonomisk Hensende.

Væsentligt anderledes har det ikke staaet til, da i Aaret 1839 Det kgl. danske Landhusholdningsselskab udsendte sin omfattende Beskrivelse af Amtet, forfattet af den fremragende Landøkonom J. P. Hage²⁾. Naar man fæster Blikket paa Københavns nærmeste Omegn og betragter de mange smukke Haver, der omgiver Lyststederne der, ser dem prange med Blomster og Frugtræer, skriver han, saa skulde man tro, at Havedyrkningen var steget til en vis Grad af Fuldkommenhed, eller at i det mindste Sansen var vakt. Man behøver imidlertid

¹⁾ Gliemann: Georg. stat. Beskrivelser over Kbh. Amt, 1821.

²⁾ Hage: Beskrivelse over de danske Provindsers nærv. Tilstand i økonomisk Henseende, 1839.

ikke at fjerne sig ret meget fra Hovedstaden, før man ser de udflyttede Huse staa nøgne paa Markerne; deres eneste Omgivelser er nogle Stakke, et Møddingsted, en lille Tofte og nogle slette Jordvolde med enkelte Pilebuske — det er, hvad man her kalder Havevæsen. Findes der paa Heden et enkelt Sted ved en Bondegaard mere, kan man være sikker paa, at Gaarden bebos af Folk uden for Bondestanden. I enhver Landsby var der dog foruden nogle vilde Træer (særlig Ask) enkelte gamle Frugttræer, saa engang har man altsaa plantet saadanne; hist og her kan ogsaa findes et Stykke Jord med Kartoffler og Grønkaal, men Bede med Porrer, Selleri o. desl. er sjældne. Udskiftningen menes at have bidraget meget til Havernes Forfald, thi i de endnu ikke udskiftede Landsbyer gaves der Majgilder o. desl., hvortil skulde bruges Blomster (til Majkrans og Gildestuer). Dette ansporede Bønderpigerne til at gøre sig bekendt med Blomsterdyrkning og Blomsterbedes Anlæg, og alle Byens Piger havde daglig hinandens Blomsterhaver for Øje, hvilket gav Kappelyst og bevirkede, at Haven blev hegnet, og at der undertiden blev plantet et Træ. Ved Udflytningen opgaves Hjemmet og dermed Haven, og ingen havde Lyst til at begynde paany.

I Ramsø og Tune Hereder forholdt det sig paa lignende Maade. Havedyrkningen var noget næsten ukendt, hedder det. Ogsaa i Omegnen af Roskilde stod det usseltil. Havedyrkningen siges at være i den ynkværdigste Tilstand. I Stedet for selv at dyrke Grøntsager, køber man faa Gange aarligt noget »Amagertøj« (Hvidkaal og Gulerødder fra Amager). Som Undtagelser nævnes Gaardmændene Mads og Peder Pedersen i Ledøje, Hans Svendsen i Nybølle og Rasmus Nielsen, Udflytter af Smørumovre. Ganske anderledes var Tilstanden i en enkelt Egn af Amtet, nemlig omkring Maaløv og Ballerup, Skovlunde og Pederstrup. Dette skyldes især Skolelærerne Gehl og Jør-

gensen. Disse Mænd hentede Træer ved den kgl. Planteskole paa Frederiksberg, og fik efter mange Overtalelser Bøndernes Tilladelse til at plante dem i deres Haver. Lærer Gehl anfører saaledes, at i 28 Aar har han udplantet omtrent 3000 Frugttræer hos Bønderne i Maaløv, og Lærer Jørgensen omtrent lige saa mange i Ballerup Sogn, ligesom de ogsaa i deres egne Haver ved Skolerne har plantet mange Træer. Særlig lagde de an paa Kirsebær, som Jorden var meget egnet for.

Nærmere København siges der i Aarene efter Krigen (1807—14) at være plantet adskillige Frugttræer, idet det da var noget af en Modesag for Københavnerne at købe Bøndergaarde. Dette gælder især Egnen Nord for Byen, hvorfra man afsætter Frugten til Restauranterne i Nærheden eller til Hovedstaden selv. Køkkenurter dyrkedes derimod ikke til Salg paa denne Egn. Paa Frederiksberg tjenes der heller ikke mere saa meget paa Salg af Havesager som forhen, idet Priserne paa de bedre Sorter, særlig Agurker, Blomkaal, Snittebønner, Løg, Selleri etc. før var bedre end nu, hvortil kom, at Forbruget var meget ringe. I Stedet for at afsætte Varer i København, køber man nu sine Havesager paa Amager. Fra nærliggende Egne klages der ogsaa over den høje Accise og tillige over Frugttyverier, der umuliggør Dyrkningen. Noget andet er, at Handelsgartnerne kan gøre Forretninger og udvide deres Bedrift, især med Dyrkning af Blomsterplanter.

Enestaaende var det, at der paa et enkelt Gods indenfor vort Omraade, Krabbesholm, var anlagt Haver ved hver Gaard, 1—3 Tdr. Ld. store. Det var her Godsejeren, som med Pengeofre havde iværksat denne Foranstaltning, men da den ikke svarer Rente, mener man ikke, at den vil blive gentaget andre Steder; derimod sætter man nu nogen Lid til det nyligt stiftede Haveselskab.

Maaske for en Del som Følge af dette Selskabs Virksomhed, maaske i Forbindelse med en almindelig Æn-

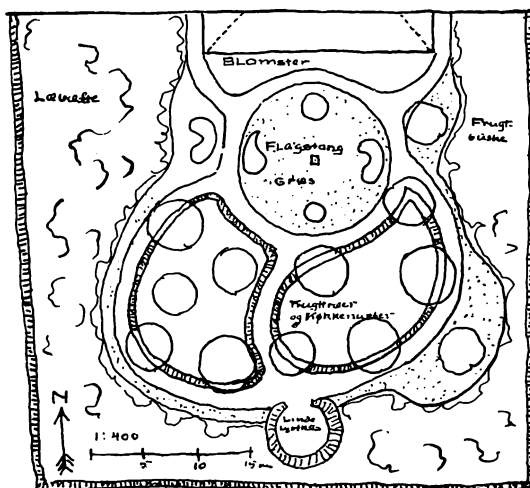
dring af de trykkede Kaar, som i første Del af Aarhundredet havde svækket Bøndernes Initiativ og Interesse for Havesagers Dyrkning, indtraadte der omkring Midten af Aarhundredet en gradvis Ændring til det bedre, ogsaa indenfor vort Amt. Sikkert med Rette hedder det i 1847, at Havedyrkningen er i god Fremgang hele Landet over¹⁾.

Det omtalte Haveselskab, der til en Begyndelse hed Selskabet til Blomsterkulturens Fremme, og som siden kom til at hedde Det kgl. danske Haveselskab, begyndte ved Hjælp af en Bevilling paa 10,000 Rdlr. paa Finansloven at uddele Præmier for havemæssigt dyrkede Husmandslodder²⁾. Disse Præmier uddeltes første Gang i Aaret 1872, og Uddelingen, der foretoges amtsvis, forestodes for Københavns Amts Vedkommende af Kammerjunker Rømer, Frederiksberg, Proprietær H. P. Lund, Bernstorff Hovmarksgaard, og Gartner Hasberg. Der uddeltes i 1872 1 Præmie til en Haveejer i Budinge, 1 i Lyngby, 1 i Ballerup, 1 i Viby, 1 i Vester-Saabby og 1 i Ramsømagle; Beløbene var smaa, 8—15 Rdlr. Næste Aar var Bedømmelseskomiteen bleven suppleret med Amtsvejinspektør J. A. Manniche fra Roskilde og uddelte 4 Præmier. Af 16 i 1874 besigtigede Lodder præmieredes de 7; i 1875 gaves der 9, i 1876 3 og i 1877 5 Præmier. For 1878—79 foretoges Fordelingen af nævnte Rømer og Lund, nu suppleret med Gartner Galschiødt fra Ledreborg og Overgartner J. C. Olsen fra Det kgl. Haveselskab, og af disse sidste 3 foretoges Præmieringen i 1880, og af Galschiødt alene i 1881, og saaledes foregik da Fordelingen videre frem i Tiden og er praktisk talt fortsat til vore Dage. Der kan ikke herske Tvivl om, at de smaa Præmier, der tilfaldt Folk, som paa ypperlig Maade havde dyrket deres Jordlodder havemæssigt, har

¹⁾ Bergsøe: Den danske Statistik, 1837, II, S. 196.

²⁾ Beretning om Uddeling af Præmier til Husmænd for havemæssig Anvendelse og Dyrkning af deres Huslodder, 1872 ff.

virket ansporende, og at de har haft en meget væsentlig Andel i, at Havesagen efterhaanden, og særligt i sidste Halvdelen af forrige Aarhundrede, vandt godt frem i disse Amter, hvor den i saa høj Grad havde været forsømt. Det maatte ogsaa være ganske urimeligt, om en Egn som denne, hvor Jordbund og Læforhold ikke lagde Hindringer i Vejen for Havedyrkning (som i Vestjylland), ikke

Skizze af Havetype fra Slutningen af Aarhundredet.

skulde kunne udvikle en betydelig Havedyrkning, og Tiden har da ogsaa nu vist, at det kunde ske.

7. Den ældre Havetype.

I de Vejledninger for Haveejere, der omkring Udskiftningen uddeltes, fandtes der ofte Planer til Anlæggelse af Almuehaver, som sædvanligt var tænkt inddelte efter rette Linjer. Af Udskiftningskortene, hvor disse er tilstrækkeligt detaillerede, fremgaar det ogsaa, at Haverne har været saaledes indrettet: En regelmæssig Inddeling med Gangene indfattet af Bukshom, Lavendler m. m., og

i Felterne Træer, Buske og andre Havesager. Omkring Midten af Aarhundredet udkom imidlertid flere Havebøger, f. Eks. Jensens Havebøger, der slog til Lyd for en Anlæggelse af Haven efter uregelmæssigt Mønster med snoede Gange og pære- og agurkeformede Bede etc. etc.¹⁾. Det blev en hel Modesag i forrige Aarhundrede at anlægge Haverne paa denne Maade, hvorom ikke blot Billeder

Have fra Herringløse. Fot. 1920.

beretter, men hvorom ogsaa mangfoldige eksisterende ældre Bondehaver bærer Vidne. Denne Type kan f. Eks. findes paa Brøndbyvesteregnet saavel som i Utterslev og flere andre Steder. Den var ikke særlig blomsterrig. En langt mere blomsterrig Havetype kan vi træffe i Egnen omkring Gundsøllille, Kirkerup og andre Steder, hvor Blomster i en lille Forhave klæder Huset hyggeligt og venligt, og hvor man i det hele taget har haft en stærk

¹⁾ Se bl. a. Forf.s Artikel i »Havekunst« 1925, S. 61 ff.

Kærlighed til smukke, stærkt farvede og høje Blomster (Stauder). Maleren Brendekilde har hentet en Mængde af sine Motiver derfra, og de vidner tydeligt om, at de blomsterrige Haver i høj Grad sætter deres Præg paa denne Egns Smaabyer.

Som en Afslutning af denne Skildring skal der her bringes den vistnok eneste detaillerede Beskrivelse af en Have fra ældre Tids Hedeboegn. Det hedder i denne¹⁾.

I Haverne fandtes de almindelige Frugttræer og Buske. Naar Frugten plukkedes af Træerne, skulde der blive nogle enkelte Stykker siddende i hvert Træ; det hed sig, dem skulde Træet have. Man kendte ikke til at sylte nogen som helst Slags Frugt. Om Vinteraftenerne, naar Bilæggerovnen var rigtig varm, blev der oven paa den lagt en flad Graasten og paa den lagdes Æbler, der i Løbet af Aftenen blev stegt og fortæret. Æblerne var før de fleste Sorters Vedkommende sure, nærmest som vilde. Man tørrede ituskaarne Æbler i Bageovnen, eller man skar om Efteraaret Æbler og Pærer i fire Stykker, tog Kærnehuset bort og trak Stykkerne paa en Snor og hængte dem op under Tagskægget for at tørres der; de kunde kommes i Mælkevælling, kogt af skummet Mælk og Byggryn. Der voksede i Haven Lavendler; disse pillede af, blev bundtet sammen i smaa Knipper og lagt imellem det linnede og uldne Tøj i Kisterne. Lavendler og Rosenblade pillede, blar-dedes sammen og dryssedes ned med Salt i en Krukke; om Vinteren lagdes der ved enkelte Lejligheder, naar der skulde komme Fremmede, eller paa Højtidsdage lidt af det i Bilæggerovnen; det kaldtes for Luttet. Af andre Slags Urter i Haven var der *Ambra*, *Mynte*, *Matrem* (Madum) og Balsam; dens Blade gned Folk Panden med, naar de havde Hovedpine. Bladene af Salviebusken kogte man i Vand, og den Vædske var god at gurgle Halsen med, naar man havde ondt i den. Kamilleblomster tørredes og kogtes som The og var god mod Forkølelse. St. Hans Urter (Schansurter) toges ind i Stuen St. Hansaften og sattes op for hver en af Husets Personer; groede de lige ud, var det godt; værst var det, om de hængte nedad; da skulde den Person, hvis den var, dø inden Aaret var omme. Desuden voksede der i Haven Grøn- og Hvidkaal, Kartoffler, Per-

¹⁾ M. Christophersen: Fra Hedeboegnen, 1923, S. 11 ff.

sille, Gulerødder, Pewerød, Pistnakker (Pastinakker), Robeder (Rødbeder), Kommen, Timian, Purløg, Skalotteløg. Haverødder kaldtes for Amagertøj. (Naar der skulde skræbes Rødder til Suppe (Søppe), hed det: »vi skraver Amagertøj til Søppen«).

Der voksede ogsaa i Haven mange Ukrudtsplanter; Brændenælder, Skræppeblade, Skvadder (d. e. Skvalderkaal); disse blev hugget af med en Le, baaret ind i Stalden og blandet i Foderet til Kreaturerne, hvilket særlig var velkommen om Foraaret. Til Fjerkræet blev det skaaret fint ud med en Kniv og blandet med Gryn, Skraa eller lignende. Sennep dyrkedes i en Ager paa Toften eller Marken, hvor et passende Stykke blev saet. Kommen til at komme i Ost voksede paa Grøfter, Diger eller i Haven; den pilledes, tørredes og tærskedes eller blev simpelt-hen gnedet af Stilkene mellem Hænderne.

I Stuerne havde man i Urtepotter »Rosengeneraler«, »Æblegeneraler« (Geranier) og Gyldennakker (Gyldenlakker); senere i Tiden kom Pællegoner (Pelargonier). Man puttede Bladene af Rosengeranien ind i Øret, naar man havde Ørepine.

Tillæg.

Lokale Frugtsorter.

Af de Frugtsorter, som almindeligt dyrkes, er der adskillige, som særlig i ældre Tid kun har været at finde paa bestemt afgrænsede Egne. Saadanne Steder har Frugten trivedes godt, er maaske endog opstaaet her og har fristet Folk i Sognet, hvorfor den er bleven udbredt i den paagældende Egn. Den forannævnte Pomolog C. Matthiessen, der i lang Tid havde sit Hjem i Gundsømagle, har fundet mange af disse lokale Sorter og bragt dem ud i videre Kredse. De hører i egentlig Forstand med til Hjemstavnsfloraen, og skal der da her efter Matthiessens Optegnelser bringes Notater om saadanne Frugtsorter, som har været eller er hjemmehørende i de skildrede Amter¹⁾.

Æbler.

Allerslevæble er en nyere Lokalsort, der har Modertræet staaende i en Have i Landsbyen Allerslev ved Lejre. Herfra fik Handelsgartner Alfred Petersen i Roskilde Sorten og gennem ham er den bleven yderligere udbredt.

Caroline stammer fra Slotshaven ved Lindholm Vest for Roskilde, hvor der findes store, gamle Træer af Sorten.

Fasangaardens Æble stammer fra en Kærne fra Fasangaarden ved København.

Ingers Æble er fundet 1883 i tidligere Gaardejer Ole Nielsens

¹⁾ C. Matthiessen: Dansk Frugt, I—III, 1913—24.

Have i Landsbyen Taagerup Nord for Roskilde. Hans Hustru havde lagt Kærnen, og Træet var 10—12 Aar, da det fandtes.

Lyngbyæble er et stort Æble, der vakte megen Opmærksomhed, da det ved Haveselskabets Udstilling i September 1909 var udstillet. Det er kommet frem ganske tilfældigt i Gartner Sørensens Have, Rolighed, Lyngby.

Niels Juuls Æble skal være tiltrukken af afdøde Handelsgartner Niels Juul Nielsen paa Vibeholm ved Glostrup, som fremstillede Frugten paa Haveselskabets Udstilling i Novbr. 1884. Sorten fik i 1885 Selskabets Certifikat af 1. Klasse.

Nyholms Æble er fremkommet i Baldersbrønde gamle Skoles Have. Træet stammer antagelig fra c. 1866.

Østrup Pigeon har Modertræet staaende i Østrup Nord for Roskilde. Her fandtes det 1893 og var da antagelig en Snes Aar gl.

Skensvedæble har Modertræet staaende i Skensved. Træet er meget gammelt og har ikke forandret sig i 60—70 Aar.

Tagesmindæble stammer fra Handelsgartner Rygaard, Tagesminde, Gentofte. Træet er 60—70 Aar gl. og bærer altid kun paa en bestemt Del af Træet.

Tuborgæblet stammer muligvis fra Tuborg ved København.

Tyra Matthiesen stammer fra et Træ, som 1880 fandtes staaende i en Husmandshave i Gundsømagle, ved hvilken Tid det var ca. 50 Aar gl. Det fik 1890 Haveselskabets Certifikat. Modertræet faldt i en Storm 1898.

Vibekka var udstillet som Frøæble af Gartner M. L. Hansen, Kongensvej, København, paa Gartnerforeningens Udstilling i Tivoli 1894.

Elvine Æble er tiltrukken af Kærne i Baldersbrønde nye Skoles Have af Lærer Petersen og er opkaldt efter hans Hustru.

Ernestine Drewsen er tiltrukken af Fabrikejer Drewsen paa Strandmøllen og er opkaldt efter hans Hustru.

Gundsømagleæble. Om dette fortæller Matthissen (1913): Vistnok i Vinteren 1885 sad min Nabos Plejesøn ofte hos mig i Gundsømagle gamle Skole, naar jeg om Aftenen arbejdede med Frugt, og saa han saa nogle godt udviklede Kærner, tog han dem med sig og saaede dem senere. Han opdrog paa den Maade en hel Mængde unge Træer, af hvilke nogle faa af de mest lovende blev plantet ud i Læbæltet ved Skolens store Have, og der staar de endnu i bedste Velgaaende. Denne Sort stammer fra et af disse Træer.

Marie Grejsens Æble er tiltrukken af Enke Marie Grejsen i Ørsted ved Havdrup. Det har tidligere heddet Alexander.

Munkesøæble er kommet af Kærne for 40—50 Aar siden i Himmelev By ved Roskilde.

Tune Æble stammer fra et gammelt Træ i »Solvang«s Have, Tune Hede pr. Hedehusene.

Gammelkøgegaard Rosenæble er en Frøfrugt fra Gammelkøgegaard.

P æ r e r.

A h l m a n n s p æ r e stammer fra et Modertræ i en Husmandshave i Gundsømagle. Det var i Tyverne af forrige Aarhundrede blevet fundet som en lille Plante paa Herregaarden Hejnstrups Mark og derfra af gamle Peder Hermansen plantet hjem i Haven.

K o m t e s s e C l a r a F r i j s skal være funden paa gamle Træer i Landsbyen Skensved. Disse er nu alle borte. Frugten udstilledes første Gang i København 1858 og prisbelønnedes, og den vakte stor Opmærksomhed, da den 1875 udstilledes paa den internationale Udstilling i Köln. Den hed tidligere Skensvedpære.

E j b y p æ r e har Modertræet staaende som et stort og meget gammelt Træ i Ejby i Hornsherred.

H. A. K r y g e r s P æ r e er funden i samme Husmandshave som Ahlmansspæren. Sorten er lagt af en Kærne af en gammel Kone, Karen Jens Rasmussens, omkring 1850.

B u d d i n g e p æ r e er lagt af Kærne af en Kone i Buddinge Aar 1900.

K i r s e b æ r.

B r o g e t H j e r t e b æ r stammer fra Matthiesens Have i Gundsømagle. Træet er plantet af Lærer M.s afdøde Datter; Modertræet er ryddet.

Ligesom de foran omtalte Klosterhaveplanter, der vokser i Landsbyerne, er levende Mindesmærker over tidligere Tidens Havedyrkning, staar disse Træer som Mindesmærker over den Havekultur, som har været og endnu er tilstede i disse Egne, og deres Navne bærer Bud til andre Egne om vore Lokaliteter og lokale Frugtdyrkere. Ikke mindst i Pæren Grev Moltke bæres dette Bud videre. Mere berømt end denne Sort er ingen danske Pæresort bleven.

SMAASTYKKER.

1. Jens Bangs Gravsted paa Assistents Kirkegaard.

I Historiske Meddelelser om København 1. Rk. 1. Bind S. 65 ff. har Professor H. Weitemeyer skrevet en Artikel om Graverboligen paa Assistents Kirkegaard og dens Tilblivelseshistorie. Dette Hus ligger lige indenfor Gitteret ved Nørrebros Runddel, og vækker ved sin søjlesmykkede Portal og hele sit karakteristiske Ydre almindelig Opmærksomhed hos de mangfoldige Mennesker, der til Stadighed passerer forbi. Efter Professor Weitemeyers indgaaende Undersøgelser er det oplyst, at Bygningen er opført efter Tegning af Viceborgmester Jens Bang, som foruden at være en anerkendt og meget benyttet Læge tillige var en dygtig Arkitekt, der i sin Ungdom vandt Akademiets store og lille Guldmedaille, og som ved sin Død forenede sit Borgmesterembede med Stillingen som Professor ved Kunstakademiet.

Forfatteren slutter sine Meddelelser med en Bemærkning om, at hans Grav forlængst er forvundet, og at intet Monument minder om hans Virke, men at hans Monument er Graverboligen, og »dette kan være ligesaa godt som eller bedre end mange andre af de interessante Monumenter, som findes paa Kirkegaarden«.

Hvor rigtig denne sidste Bemærkning end er, er den dog ikke uden en vis Brod mod Begravelsesvæsenet, der ikke har forstaaet at bevare Mindet om en Mand, hvem Assistents Kirkegaard er saa meget skyldig, og det har derfor været mig magtpaaliggende at søge at løfte det Glemselens Slør, som var kastet over denne fortjente Mands Hvilested. Ved Gennemgang af de gamle Skødeprotokoller og andre Akter var det uden Vanskelighed at konstatere, at han ligger begravet i det nordlige Hjørne af Afdeling C, i Gravsted Nr. 556 lige indenfor den Port til Nørrebrogade, som ligger nærmest Kappelvej.

Noget Mindesmærke har aldrig været rejst over ham paa dette Sted, men Gravstedet er stadig i Slægtens Eje og tilhører nu Direktør Chr. Nees' Enke, Fru Ingeborg

Nees, født Delcomyn. Jens Bangs Datter Charlotte Amalie blev gift med Sognepræst Christoffer Nees til Stenløse, dennes Søn Jens Henning August Nees var Læge i Bogense, og dennes Søn var ovennævnte Direktør Chr. Nees.

Med Familiens godhedsfulde Samtykke har Begravelsesvæsenet nu sørget for, at en Sten oprejses paa hans Grav. Stenen, som stammer fra Begyndelsen af det 19. Aarhundrede, har faaet følgende Indskrift:

Lægen og Arkitekten

Dr. med. Jens Bang

* 1. Aug. 1737 † 25. Febr. 1808

Læge ved Sorø Akademi og Distriktskirurg for Sorø Amt
1776—1801

Viceborgmester i København 1801—8

Professor ved Kunstakademiet 1805—8

Efter hans Tegning og ved hans Virksomhed opførtes i Aarene 1806—8 den smukke Graverbolig paa Assistents Kirkegaards nordvestlige Del.

Paa Sökkelen staar anført det Vers, hvormed Ove Malling hædrede hans Minde:

I Tanke, Tale klog og blid,
i Kald, i Venskab troe
Han ofred Eskulap sin Flid
og Muserne sin Roe.

August Nielsen.

2. Claus Pedersen, Præst i Brønshøj 1654—82.

Da Præsten i Brønshøj, Niels Jacobsen, efter 10 Aars Virksomhed (1643—53) flygtede fra Landet paa Grund af, at han havde kvalt et nyfødt Barn, som han havde med en af sine Tjenestpiger (se Vald. Møller: Fra Sokkelund Herred, S. 74—96), blev *Claus Pedersen Urtisløf* (Utterslev) hans Eftermand. Han underskriver sig Claus Pedersen; senere føjer han dertil først sit Bynavn Urtisløf og derpaa Navnet Muhle, som blev Slægtsnavnet. Hans Fader, Peder Clausen, havde været Herredsfoged i Sokkelund Herred og boede i mange Aar i Utterslev, hvor han døde 1650. I Foraaret 1654 rykkede den unge Præst ind i

Brønshøj Præstegaard, og Aaret efter giftede han sig med Else Nielsdatter. De levede sammen i næsten 19 Aar og fik efterhaanden 11 Børn; da hun døde 1674, skriver Præsten i den Kirkebog, som han paabegyndte 1660: Min egen salig Hustru Else Nielsdatter begravet, som døde udi sit Alders 36te Aar, 6 Uger efter sit ellefte Barn, som var en Datter, og blev kaldet [opkaldt] efter hende, efter at hun med mig havde levet udi adskillige store Modgangstider i ærligt, kærligt og huld-saligt Ægteskab 19 Aar mindre end 20 Uger og 2 Dage. Et Par Aar efter, 6. Juni 1676, traadte Claus Pedersen atter ind i Ægtestanden, idet han blev gift med Enken Kirsten Klemensdatter fra Gentofte. De blev viet i Brønshøj Kirke af Mag. Henrik Bornemann, senere Sjællands Biskop. I Kirkebogen har Hr. Claus prentet: Gud gifve Lykke.

De store Modgangstider, som Præsten skriver, hentyder sikkert til Svenskerne's Ophold i Brønshøj. Desværre er der fra Præstens Haand intet efterladt herom. Kirke- og Tingbøger er gaaet tabt fra disse Aar; vi ved blot med Sikkerhed, at Præstegaarden som mange andre Gaarde og Huse i Sokkelund Herred blev nedbrudt og Materialerne brugt til Karl Gustavs Lejr, Karlstad, paa Brønshøj Bakke ved Degnemosen. Sikkert har det været en urolig Tid for Præstefamilien: ingen Tiende, da Gaardene laa øde, ingen Gudstjeneste i Kirken, der blev taget i Brug til Ammunitionstilvirkning. Som en Erstatning for Præstevaaningen fik Claus Pedersen en Grund af Kong Kristian d. 5te, hvorpaa Brønshøjgaard blev bygget. D. 4. Juni 1672 fik han kongeligt Brev paa at maatte bygge og indhegne ved Brønshøj Gade. Han sammenkaldte da de Brønshøj Bymænd paa Sokkelund Herredsting, lod Brevet oplæse og spurgte, om de havde noget at indvende. Det havde de ikke. Derpaa udmeldtes 4 Mænd til at taksere og vurdere den Gaard (Brønshøjgaard), som Præsten hidindtil havde drevet og benyttet i Aarene efter Svenskeskrigen.

Det oplystes, at i Stuelængen var en Stue forfattet af 5 Væggerum med Loft over, Gulvet lagt med gule og grønne Astrag (s: Stenfliser; maaske disse var udgaaet fra Arent Berntzens Teglværk i Brønshøj); derudi er 10 Vinduer, Karmene i Snedkerværk, lagt med Astrag, der-

hos findes en anden Stue, ogsaa med Loft over, forfattet udi 3 Væggerum, Gulvet ligeledes belagt med Astrag, i samme Stue 6 Vinduer. Derhos findes et Kontor med 4 Vinduer, tillige et Køkken i 4 Væggerum med Loft over, Gulvet lagt med Klinker og Mursten, en stor Skorsten med Bagerovn her, 4 Vinduer i Køkkenet. Et Bryggershus med Loft og Kedel, som er rygget (∴ med Ryg). Ved Bryggerset findes en Brønd, 24 Alen dyb, med en Pumpe udi; derhos et Vognskjul i 5 Væggerum, en Lude (Halvtagsstur) ved Stegerset, som er 3 Væggerum. I den østre Længe i Gaarden er 3 Væggerum med Loft over, item en Skorsten. En Stue derudi er 6 Vinduer. Endnu 7 Bindingers Hus i samme østre Længe — uden Loft. Den sønder Huslænge paa Gaarden er udi 22 Væggerum med 2 Luder ind til Gaarden. Den vestre Længe er 10 Væggerum, som vil forbedres med 3 Traver Langhalm. Haven ved den søndre Side er indkastet med Grøft, besat med Gærder. Den er vel besat med Ymper og Poder af adskillige Slags Træer saavel som Urter; hvilken Slags Træer vi ikke kan give Forklaring om, hvoraf de er, eller hvad de kan koste (∴ hvad de er værd). I Haven findes en Brønd, som udi Grunden er besat med Tømmer. Sydvest for Gaarden findes en temmelig indbegreben (indhegnet) Kaalhave, omgivet af Grave og Gærder. Inden i Gaarden findes brolagt med Sten, saavidt fornødent gøres, deslige uden for Gaarden paa de Steder, som sligt behøves, saavel og ved Mødningsstedet. Længerne vurderer vi efter vores Forstand for 560 Daler.

Ovenstaaende giver et Billede af den midlertidige Præstegaard.

Man undres over de Smaating, Retten blev ulejliget med i hine Tider. 1656, 4. Decbr., indstævner Præsten en Brygger fra København til at møde paa Herredstinget og give Oplysning om — en Øltønde, der var taget fra Claus Pedersens Vogn. Bryggeren og Præsten blev dog herom »venligen forligte«.

Krigstiden havde bragt adskillige af Sognemændene i Gæld, bl. a. til Præsten. Tingbøgerne fortæller da ogsaa om mangt et Stævnevarsel fra Præstens Side. 1661 indstævnes saaledes Rasmus Madsen i Brønshøj angaaende 50 Slettedaler, som Præsten havde forstrakt ham med, og hvorover Rasmus har maattet udgive (skrive) sin Haandskrift (Obligation).

Claus Pedersen og Familie har saaledes næppe lidt Nød, da han laante største Delen af Bymændene (endog i Rødovre) Penge — mod behørig Rente. En samtidig, Johan Monrad, fortæller i sin Selvbiografi: Naar jeg om de store Helligdage spatzerede op til Brøndshøj Kirke, som var den nærmeste ved Kiøbenhafn, laa til den gamle Degns og blef tracteret til den galle og lystige Prestis, Hr. Claus i Bryndshøj og til hans Far i neste [tilstødende] By, Urtisløf [Utterslev], som var Herridsfoget Monrad har formodentlig kendt Præsten og hans Fader fra Universitetsopholdet i København og paa sine gamle Dage med Forkærlighed mindet sine Udflugter til Brønshøj, hvor han overnattede hos den gamle Degn Jørgen Knudsen, hvis Substitut var Peder Olsen Knop, der senere skal omtales.

»Den gale og lystige Præst« har nok taget for sig af Livets Retter. Øjensynligt har han haft en sikker Stilling i Sognet og Omegnen, da mangfoldige af Beboerne stod i Gæld til ham. Sine Pligter som Præst gik han heller ikke uden om — selv om det gjaldt »fornemme« Personer. Oppe i Utterslev boede en Adelsdame, velbyrdige Frue Kirsten Sinklar, Enke efter en Landsdommer. Hun førte et saare forargeligt Levned og en Mængde Processer. 1680 fik hun Tvillinger (udenfor Ægteskab) med Fæstemanden, og Aaret efter, paa deres Bryllupsdag, maatte Parret staa aabenbar Skrifte, hvori Præsten talte dem haardt til, hvorpaa hun erhvervede sig en Attest om, at hun havde udstaaet Kirkens Disciplin og altsaa var »hæderlig«. Den Attest havde hun god Brug for paa Tinge, naar hun blev anklaget for løsagtigt Levned. Dog havde Claus Pedersens Erklæring ingen Virkning — hun var for godt kendt; det endte da ogsaa med, at Ægteparret dømtes til at rømme Sjælland, da de havde truet Ridefogden paa Livet, engang han skulde pante for Skat.

Da Kromand Jacob Jacobsen i Brønshøj havde indstævnet Substitut Peder Knop og hans Hustru Dorete Pedersdatter for ærerørige Ord samt for Vold og Overlast, oplyste en af Claus Pedersens Piger, Anna Ollufsdatter, følgende om Sagen: Substitutens Hustru var en Dag kommet ind til Hr. Claus; da tog Hr. Clauses Hustru [Kirsten Klemensdatter] vel imod hende og bad hende sidde, hvorpaa hun svarede, at hun ikke vidste,

om hun maatte sidde hos ærlige Folk. Da sagde Præstekonen: Haver I saa skikket Eder. Dertil svarede Degnens Kone: Det skal I bevise. Til Krokonen, der ogsaa var i samme Stue, sagde hun, at hun [Krokonen] var en Æreskænder, der havde omløbet Landet med unge Karle og mistet sin Næse for Horeri!

Man vil jo nok synes, at det ikke var høviske Ord, særligt i et Præstehjem, men hin Tids Mennesker var aabenbart mere umiddelbare og ligefremme i Tale og Gerning. Kort før sin Død i Juni 1682 var Hr. Claus bleven Præst i Rødovre, der hidtil havde været et selvstændigt Kald. Den sidste Præst der, Niels Sørensen eller Niels Gotlænder, som han ogsaa benævnedes, havde fristet en kummerlig Tilværelse de sidste Aar. De to Kald, Brønshøj og Rødovre, hørte da sammen til 1901, da Brønshøj indlemmedes i København. Da Claus Pedersen var død, lod Provsten i Sokkelund Herred, Mag. Bornemann, kundgøre paa Tinge, at der skulde »anfanges og holdes Skifte i den salig Mands Stervbo d. 10. Juli, naar Klokken er ved Slet Otte, til hvilken enhver med deres Gældsfordring kan indfinde sig«. Tillige blev der udmeldt 4 Mænd, fornuftige og vederhæftige, til at vurdere Boet, de skulde ogsaa stille d. 10. Juni om Morgenen i Præstegaarden.

Det blev et langt Skifte. Ikke alene havde Hr. Claus forstrakt adskillige af Sognemændene med kontante Beløb, men tillige skyldte de for Tiende og Smaaredsel. Clauses Embedsbroder Mikkell Søfrensen (senere kaldet Lemvig), Sognepræst i Gladsaxe, var Formynder for Arvingerne, og han indkaldte efterhaanden de fleste af Sognets Folk. Niels Pedersen i Husum skyldte 31 Slettedaler 2 Mark iflg. hans udgivne Haandskrifter af 1678 og 1679. Han gjorde gældende, »at en Del deraf skal være betalt«. Da han blev spurgt om Beviser, lovede han at skaffe disse. Hans Bestræbelser mislykkedes, og han blev dømt til at betale inden 15 Dage. Fra alle Sognebyerne: Brønshøj, Husum, Utterslev, Emdrup, Vanløse og Rødovre var Bymændene stævnet til Tinge. Hr. Mikkell førte Ordet paa Arvingernes Vegne og talte skarpt til de Skyldnere, der søgte at knibe uden om. Tingbøgerne bærer Vidne om, at den Gladsaxe Præstemand var vant til med Iver og Nøjagtighed at inddrive sin Tiende og Smaaredsel. I ham havde Arvingerne fundet en øvet Talsmand; han

lukkede Munden paa de fleste af Skyldnerne og fik Dom over dem: Betaling inden 15 Dage.

Formentlig hviler Claus Pedersen under Kirkegulvet i Brønshøj; mærkeligt nok har man ikke fundet nogen Ligsten over ham, saaledes som over flere af hans For- og Eftermænd, ej heller findes i Kirkebogen nedskrevet noget om hans Begravelse. Et Par Sønner døde som smaa, tre af hans Døtre blev gift, en med Degnen i Udby, en anden med Anholtpræsten, medens en tredie, Dorteia Clausdatter Muhle, ægtede Eftermanden i Embedet, Nordmanden Oluf Schancke, der døde ganske ung, hvorpaa hun atter tog Eftermanden, Mag. Niels Hansen Glømsæus, saaledes at hun tilbragte hele sin Levetid i sit Fødesogn.

Claus Pedersens Enke, Kirsten Klemensdatter, boede en Del Aar i Brønshøj i et Hus, Kongen havde givet hende; hun drev Præsteholmen (nu Brønshøjholm), der tilhørte Københavns tre Sognepræster.

V. Møller.

3. Til Oplysning om hvor Morderen Worms Hoved havnede.

I »Historiske Meddelelser om Kjøbenhavn«, II R., 2. Bd. 1925 har Hr. Carl C. Christensen skrevet en Artikel: »Rovmorderen Worms Hoved; et Mysterium fra 1838«. Han opfrisker heri den Retssag, der førtes i Aarene 1836—1838 mod Petri Claudi Ferdinand Emil Worm for dennes Mord paa en velhavende Særling, Jens Peter Tønder, den af alle Kjøbenhavnere kendte Litterat, der gik rundt og solgte et Skrift »Gammelt og Nyt«, som han selv udgav. Sagen endte med, at Worm dømtes til Døden og halshuggedes paa Amager d. 20/11 1838. Da denne Begivenhed ligger saa langt tilbage i Tiden, at vel meget faa erindrer den, medmindre Navnet mindes fra en af Dattidens Viser om »Worm der myr d e d e Tønder«, skal jeg ikke opholde mig ved denne langtrukne og stor Opsigt vækkende Retssag, der satte mange Sind og mange Penne i Bevægelse; blandt andet udgav min Bedstefader, Procurator F. M. Lange, Worms Defensor, en nøjagtig og ret vidtløftig Beretning, ligesom ogsaa den daværende Fængselspræst Pastor Visby, Worms Skriftefader, meddelte Breve og Digte, som Worm havde sendt ham; begge

disse Mænd havde lagt sig stærkt i Selen for at redde Worm.

Nogle Ytringer i ovennævnte Artikel fremkaldte paa ny min Interesse for denne celebre Sag. Der staar S. 276: »Da Worm var halshugget, blev hans Legeme af Slaver lagt i Kisten, som derefter blev nedsænket i Straffeanstaltens Kirkegaard. Med Ligets Jordfæstelse skulde man synes, at den Sag var endt; men det var den ingenlunde, thi den fik et Efterspil, hvad det efterfølgende, som ikke tidligere har været fremdraget (Udhævelsen er af mig), vil vise.

Kort efter Henrettelsen begyndte der nemlig at gaa Rygter i København om, at Worms Grav skulde være bleven forstyrret og hans Lig borttaget fra denne. Politiet lod derfor Worms Begravelsessted nøje undersøge af Inspektør Keller paa Christianshavns Straffeanstalt, der derefter afgav den Erklæring, »at Laaget paa Kisten var spaltet i flere Stykker, og at denne var fuld af Vand og Jord; i Kisten fandtes Worms afsjælede Legeme, i k k u n med Undtagelse af Hovedet, der saaledes fandtes borttaget«.

Hr. Christensen anfører at, »da Hovedet var forsvundet fra Kisten, maa man spørge om, hvad Grunden til denne Bortfjærnelse vel kan have været. Noget positivt Svar derpaa vil man dog næppe kunne faa, thi man vil kun kunne have Gisninger at holde sig til; Bortfjærnelsen kan tænkes at være sket i lægevidenskabeligt eller frenologisk Øjemed, men det kan ogsaa tænkes, at den har været et Led i en overtroisk Handling — idet Folk jo mente, at en Henrettets Blod havde lægende Kraft —; men hvilke Egenskaber en Halshuggets Hoved menes at have haft, skal jeg dog lade være usagt«.

Her er jeg netop ved Sagens Kærne, og det vil vistnok interessere saavel dette Tidsskrifts Læsere som Hr. Christensen at høre, at Gaaden er løst for mange Aar tilbage, og at der altsaa foreligger det positive Svar, som Forf. havde tvivlet om at faa. Der har saaledes været Meddelelse om Sagen, længe forinden Hr. Christensens Artikel er udkommet.

I Aaret 1879 udkom nemlig paa C. A. Jørgensens Forlag en Bog af den tidligere Prof., Etatsraad C. Otto: »Af mit Liv, min Tid og min Kreds«; da Bogen er trykt som

Manuskript for Venner og Brødre — Otto var et meget virksomt og fremragende Medlem af Frimurerordenen — har den uden Tvivl unddraget sig mere almindelig Opmærksomhed¹).

Det er denne Bog, der giver os Nøglen til Gaaden.

Otto var en ivrig Dyrker af Frenologien, ∴ Læren om Hjernen og dens Organer — en Forstands Lære — og tillige Læren om at bestemme Menneskets Indre af dets Ydre, især af Hjerneskallens Dannelse. Han søgte derfor at skaffe sig saa mange Forbryderhoveder som mulig; i sin Egenskab af Læge ved Straffeanstalten tilegnede han sig Hovederne af de mest notoriske Fanger, der døde paa hans Sygestuer, før de nedlagdes i Kisten for at begraves i uindviet Jord paa Amager; forøvrigt erhvervede han sig ret ofte Hovedet af Forbrydere, der vare halshuggede i Provinserne. Her i København havde han forstaaet for god Betaling at gøre sig Skarpretteren, Ravnholt, til Ven.

Jeg skal nu give Ordet til Otto, der skriver S. 205 og flg.:

»Da Worm, en ung Mand af god Familie, i 1838 (det var i 1836) havde dræbt eller kvalt den bekendte originale Udgiver af »Gammelt og Nyt«, Tønder, var det mig særligen om at gøre at erholde hans afhuggede Hoved. Kort før Henrettelsen henvendte jeg mig derfor til min gode Ven, Ravnholdt, og lovede en større Pengesum end sædvanlig, hvis han, naar Liget lagdes i Kisten, kunde tilvende sig Hovedet og bringe mig det. Han lovede det naturligvis. Worm imidlertid, der vel maa have hørt om min Griskhed efter at faa alle Henrettedes Hoveder, tog forinden i Fængslet det højtidelige Løfte af Underfogden og Politibetjentene ved Halshugningen at drage Omsorg for, at hans Hoved kom med i Kisten; og disse paasaa det ogsaa, da Skarpretteren bestræbte sig for at tage det tilside. Denne kom derfor samme Dag til mig med stor Beklagelse over at han havde maattet opgive Hovedet. Da det nævnte Mord havde været i alles Munde og Morderens Livstildragelser var blevne saa almindelig bekendte, blev Besiddelsen af netop dette Hoved mig dobbelt vigtig, og

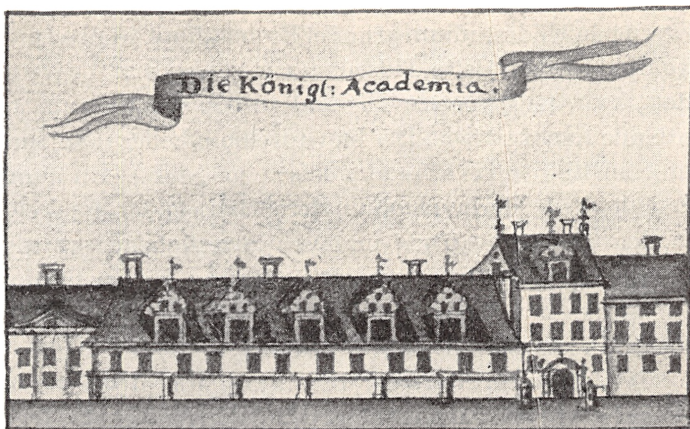
¹) I Ekstrabladet 1925 (Dato kan ikke oplyses) har dog allerede en Medarbejder henvist til C. Ottos Bog og fremdraget de deri meddelte Oplysninger.

jeg besluttede derfor ikke at opgive mine Bestræbelser for dog at erholde det. Dette blev imidlertid saameget vanskeligere, som Worm paa Grund af sine Bekendelser, sin naturlige, i Modstrid med hans Handling staaende, Godmodighed, og sit formentlige poetiske Talent af den lave Befolkning i Staden blev anset for en Slags Martyr, hvortil navnlig en Pjece af hans Skriftefader, Pastor Visby, meget bidrog, saa at der dagligen foretoges Valfarter ud paa Amager til hans Grav, der endog ved disse Lejligheder smykkedes med Blomster.

Vanskelighederne ansporede kun mine Bestræbelser. For god Betaling overdrog jeg derfor min Assistent, Battaillonskirurg Kruse, og min Syge-Opvarter i Straffeanstalten, Medscher, at forskaffe mig Worms Hoved. Fjorten Dage efter begav de sig derfor en Nat, forsynede med Spade, Reb osv., ud til Graven og begyndte at opgrave Kisten. Medens de var midt i dette Arbejde, hørte de Folk, der maatte have hørt Opgravningen, nærme sig; de skyndte sig da i al Hast at aabne Kisten og udtage Hovedet, men da Fodtrinene stedse kom nærmere, kunde de ikke give sig Tid til ogsaa at tilkaste Graven, og ilede da kun bort med Byttet. Den næste Dag havde jeg da Hovedet; men tillige gik det som en Løbeild igennem hele Byen, »at Worms Lig var blevet opgravet og bortført«, som det tilføjedes »for at nedgraves i hellig Jord paa Assistents Kirkegaard«. Politiet kom strax i Bevægelse, fandt vel Liget paa sit rette Sted — men intet Hoved! Melding derom skete strax til Politidirektør Kjerulf. Denne, der kendte min frenologiske Iver, anede strax Sammenhængen, og da han som min gamle Velynder vilde forskaane mig for at komme i Forlegenhed, ytrede han for Betjentene, at da Liget var blevet paa sit Sted, var det ikke værd at foretage videre i denne Sag. »Jeg kan nok tænke mig, hvor Hovedet er blevet af«. Dermed var Historien forbi, der ellers nok kunde være bleven mig ubehagelig«.

Otto tilføjer, at Hovedet indlemmedes i hans frenologiske Museum. Hvor det senere er blevet af, er mig ubekendt. Hensigten med denne Artikel har jo ogsaa kun været den at anføre den sikre Kilde, der oplyser os om, hvorledes Worms Hoved forsvandt af hans Kiste.

Victor Lange.

Akademiets Bygning paa Nytorv. Tegning paa Kort i Bymuseet.

DET RIDDERLIGE AKADEMI I KØBENHAVN

Af WILLIAM NORVIN.

I.

Privat Initiativ og kongelig Stiftelse.

Det ridderlige Akademi i Sorø var efter Svenskekrigen stille slumret ind under Trykket af økonomiske Vanskeligheder, som ikke lod sig overvinde, men det var ikke formelt ophævet, og Tanken om atter at kalde det til Live ikke opgivet; saaledes ses det, at den Bøde, Oluf Rosenkrants dømtes til at betale for sit dristige Skriveri mod den nye Kongemagt, skulde komme Akademiet tilgode, naar det atter kunde træde i Virksomhed, — hvilket dog siden, da Tiden kom, synes at være ganske glemt.

Imidlertid fortsatte Skolen i Sorø sit Liv, omend ikke i større Blomstring, og henved en Menneskealder hengik efter Enevældens Indførelse, før Akademiplanen atter blev taget op; det var i det hele en Elendighedens Tid, og ikke mindst saa det sørgeligt ud med alt, hvad der havde med højere Undervisning at gøre; men en nøjere Undersøgelse af disse Forhold foreligger ikke, og det er aldrig forsøgt at

give en paa Kildestudium grundet Fremstilling af den lærde Skoles Historie i dette Tidsrum, saa lidt som af Universitetets, hvis hensygnende Tilstand varede ved til langt ind i attende Aarhundrede. Det blev foreløbig heller ikke Sorø, der kom til at opleve Akademiets Genrejsning. En anden Plan dukkede derimod op, i flere Henseender forskellig fra den gamle, og trods mange Besværligheder og med et stort og vidtløftigt Apparat rejstes en ny Institution, som straks fra første Færd af viste ringe Livskraft og aldrig fik nogen virkelig Betydning. Men Forsøget og de store Anstrængelser, der blev gjort, for at det skulde lykkes, er af ikke ringe Interesse til Belysning af Tidens Opfattelse af højere Undervisning og derved indirekte ogsaa for Universitetets Historie.

Oprindelsen til denne nye Akademiplan er ikke ganske klar. Forud for de Begivenheder, der kan forfølges i de skrevne Akter, som er bevaret, maa utvivlsomt være foregaaet noget, sandsynligvis nogle mundtlige Forhandlinger, hvorom der ikke foreligger nogen Efterretning. I September 1690 indkom der til Kongen et Forslag fra en Mand, om hvem vi iøvrigt intet ved, Wiglas von Schindel; han var sachsisk Adelsmand, men hvornaar og under hvilke Omstændigheder han er kommen herind i Landet, er lige saa ubekendt som hans daværende Alder og tidligere Liv; da han fem Aar senere døde, havde han ganske vist i længere Tid været meget svagelig, men heri ligger jo intet Bevis for Alderdom, og da baade hans to Sønner, der siden blev danske Officerer, og Datteren, som kom til at spille en lidet heldig Rolle i Frederik IV.s erotiske Tilværelse, var født i Aarene omkring 1680, har Wiglas von Schindel, da han dukker op med sin Plan, næppe været synderligt over et halvt Hundrede Aar gammel¹⁾.

¹⁾ Det vigtigste Materiale for nærværende Fremstilling er nogle Aktstykker til Oplysning om Akademiets Historie, trykt i Danske Magasin 6. R. V, 1 ff., i det følgende citeret som Aktst.

I sit Forslag til Kongen tilbyder den tyske Adelsmand at nedsætte sig i København og for en Del af de Penge, han faar ind ved Salget af sine Godser i Schlesien, at indrette et Ridderakademi. Naturligvis udvikler han vidt og bredt, at et saadant Akademi for Ridekunst og andre ridderlige Øvelser vil være Byen og Landet til stor Nytte, da det baade vil holde Landets Børn fra at rejse udenlands og drage fremmede hertil. Forudsætningen er den fra tidligere Tider vel kendte, at de unge Adelsmænd skal have Paalæg om at studere en vis Tid ved det ny Akademi, inden de drager ud til Udlandets Skoler, og Begrundelsen er den samme, som blev fremsat, da Christian IV oprettede det første Ridderakademi i Sorø: De store Bekostninger, Studierejserne medførte, og det forholdsvis ringe Udbytte, de bragte.

Schindel stillede naturligvis visse Krav til Gengæld for de Penge, han vilde sætte i Stiftelsen. Han ønskede Titel af Overhovmester og Etatsraad og, naar Akademiet er kommen i Gang, ogsaa Løn, desuden Skattefrihed for sig selv og alle dem, som bliver knyttet til Akademiet, og Frihed for Afgift af alle Levnedsmidler og Hestefoder, som indføres i Byen fra Landet; endelig ønsker han, at Kongen overlader ham nogle Heste og gratis Foder til 20 Heste.

Forslaget er noget ejendommeligt. Akademiet skulde være en kongelig Skole, for saa vidt som Overhovmesteren skulde lønnes og nyde en Række økonomiske Begunstigelser, men alligevel en Slags privat Entreprise, idet han selv skulde købe og indrette Bygning, lønne Lærere og andre Tjenestemænd og delvis ogsaa holde Stalden vedlige. Den hele Skole var tænkt som et Akademi for ridderlige Øvelser, navnlig Riden og Fægtning o. l., som fandtes flere Steder i Udlandet.

En saadan Indretning vilde imidlertid ikke betyde en Genoplivelse af Sorø Akademi, og da Forslaget gik til Overvejelse i den Kommission i Raadstuen ved Slottet,

som i de Aar spillede en betydelig Rolle og fik mange vigtige Sager til Behandling, kom Resultatet ogsaa til at se noget anderledes ud, end Schindel oprindelig havde tænkt sig. Kommissionens Betænkning er underskrevet af Grev Conrad Reventlow, den senere Storkansler, der var Universitetets Patron, Etatsraad Christopher Sehestedt, Overkammerjunker Adam Levin Knuth, Kongens bekendte Yndling, Overrentemester Peter Brandt og endelig de to Oversekretærer i Danske og Tyske Kancelli, Mathias Moth og Thomas Balthasar von Jessen¹⁾. Disse høje Herrer har forhandlet med von Schindel og kan nu tilraade Kongen at gaa med til hans Forslag, i Særdeleshed da han har indvilliget i, at der ved Akademiet ogsaa skal undervises af nogle Professorer fra Universitetet, og at der følgelig ikke blot skal dyrkes ridderlige Exercitier; det indstilles endvidere, at Schindel faar Titel af Overhovmester, Rang som Etatsraad og 1500 Rdlr. i aarlig Løn; han havde længe staaet stejlt paa, at han maatte have 2000, og de Herrer Kommissarier noterer med Stolthed som Gevinst, at de har faaet ham de 500 Rdlr. ned; dette skulde dog først træde i Kraft, naar han havde faaet købt en passende Gaard i København og indrettet den, saaledes at Akademiet kunde begynde Virksomheden med de fornødne Lærere og indtil tyve gode Heste; der nævnes blandt Lærerne ogsaa Sprog mestre i Fransk og Italiensk. Frihed for personlige Skatter for alle, som er knyttet til Akademiet, kan Kommissarierne ogsaa tilraade at give, hvorimod de bestemt maa modsætte sig Opfyldelsen af Ønsket om Frihed for Konsumtion paa indførte Levnedsmidler, da dette let vilde medføre Uorden og Underslæb. Akademiet skulde endelig have Eneret paa Rideundervisning og Hestedressur i Hovedstaden, medens det skulde staa Proprietæerne paa Landet frit for at lade deres Heste dressere selv. Vi møder i Betænkningen atter den kendte Bestemmelse, at

¹⁾ Aktst. 2—3.

de unge skal studere ved det hjemlige Akademi, før de drager paa Rejse i det fremmede; endda har Tanken faaet det skærpede Udtryk, at ikke blot de, der studerer ved Akademiet, faar Løfte om særlig kongelig Naade, men endog, at de, der undlader det, skal være udelukkede fra al Befordring i Kongens Riger og Lande. I Overensstemmelse med denne Betænkning faar da von Schindel under 18. November 1690 kongelig Bestalling som Overhovmester for et ridderligt Akademi i København¹⁾.

Der maatte jo derefter udfærdiges nærmere Bestemmelser for Virksomheden, da Stiftelsen ikke i Forvejen eksisterede; en noget bagvendt Vej var det rigtignok at gaa, at udnævne en Mand til Leder af et Akademi, som først skulde oprettes, men dette var en naturlig Følge af, at Initiativet var udgaaet fra Schindel, og at det Forslag, der blev Resultatet af Kommissionens Behandling, blev en mærkelig Blanding af et privat Foretagende, udstyret med forskellige Privilegier, og en kongelig Institution; Udvidelsen med videnskabelige Studier og kongelig Ansættelse af Professorer førte udover den oprindelige Plan om et ridderligt Akademi, ja allerede Schindels Ønske om Løn som Overhovmester gjorde egentlig Akademiet til en kongelig Stiftelse, rigtignok med Bibeholdelse af en væsentlig Del af det private Foretagendes Karakter, ikke saa meget derved, at han selv skulde oppebære, hvad Akademisterne betalte for Ophold og Undervisning og til Gengæld betale Udgifterne til Bygning, Husholdning og Stald, til Rideheste og til Lærerne i ridderlige Øvelser og andre underordnede Tjenestemænd, men navnlig derved, at Akademiet ikke — i hvert Fald ikke formelt — var underkastet Tilsyn og Kontrol fra Hoffets og Regeringens Side. Denne Ordning, der var uholdbar og passede saa daarligt med Tidens hele Tankegang, blev da ogsaa meget hurtigt opgivet, og man skred til at udarbejde nærmere Bestemmelser for Stiftel-

¹⁾ Aktst. 4.

sen, Fundats for dens Organisation og endog udførlige Statuter for hele Virksomheden, uden at man dog fulgte denne Vej med fuld Konsekvens. Det gik her som i Sorø. baade før og senere; Regeringen svingede frem og tilbage mellem kraftig Indgriben og fuldstændig Ligegyldighed; man anviste visse Indtægtskilder, men overvaagede ikke, hvorledes de udnyttedes, eller om de var tilstrækkelige; man gav ret tilfældige Bestemmelser om Forhold og Personer, men førte intet effektivt Tilsyn med, om de blev overholdt eller ikke, man greb pludselig vilkaarligt ind eller lod det gaa, som det bedst kunde, man afkrævede de Mænd, som arbejdede med Stiftelsen, Udtalelser om, hvad der kunde gøres, men glemte som oftest at tage Hensyn til, hvad de svarede. I Regeringskontorerne dækkedes alt af et tykt Lag Ligegyldighedens Støv.

Man bør derfor være noget forsigtig med at drage for vidtrækkende Slutninger af den Iver, der i Begyndelsen vises for at sætte Akademiet i Gang og give Love og Reglementer for dets Liv og Virksomhed. Interessen paa højere og højeste Sted varede ikke længe. Denne Iver giver sig ogsaa i høj Grad stødvis Udslag; det meste af et Aar hengaar efter Schindels Beskikkelse til Overhovmester, inden den lovgivende Indgriben fra oven finder Sted, og Initiativet hertil er utvivlsomt ogsaa udgaaet fra Schindel, der vel har været saa fornuftig at indse, at Bettingelserne for at faa fast Grund under Fødderne var, at han havde Kongen og Statsmagten i Ryggen.

Virksomheden tog sin Begyndelse i Efteraaret 1691, da seks Elever blev indskrevet, og et Par Professorer og Exercitiemestre var ansat; von Schindel indsender da et meget vidtløftigt Forslag til en Fundats, som underkastes en Drøftelse i Kommissionen og med nogle Ændringer udformes til Fundatsen af 26. September 1691, som er Akademiets første Grundlov¹⁾. Schindel indleder sit Forslag,

¹⁾ Aktst. 5—6. Prot. for Kommissionens Forhandlinger 2, 23.

der ved hele sin Tone er et højst kuriøst Dokument, med en utrolig svulstig Lovprisning af Kongen i al Almindelighed og i Særdeleshed for Oprettelsen af Akademiet, som i ganske særlig Grad vil forøge Majestætens i Forvejen saa straalende Berømmelse. Iøvrigt er Indholdet af Schindels Forslag temmelig konfust i Dispositionen, og de høje Herrer i Kommissionen har sandt at sige ikke formaaet eller ikke gjort sig den Ulejlighed at bringe Orden tilveje. Ikke engang et saa fundamentalt Punkt som Bestemmelsen om, hvem der i det hele taget kan optages i Akademiet, har faaet klart Udtryk. Det hedder i Schindels Forslag, at der skal være Adgang for alle, som »eines rühmlichen Standes und Herkommens und sonsten eines untadelhaften Lebens sind«, hvilket i Fundatsen har faaet Formen: »Alle de, som ere komne af fornemme Folk og ellers haver ført et ustraffeligt Lefnet«. Der staaer altsaa ikke, at Adelskab er en Betingelse for Optagelse, som Tilfældet havde været ved Christian IV's Akademi i Sorø. Adgangen aabnedes her ogsaa for andre Standspersoner, som det udtryktes, og dette er særlig karakteristisk for Forholdene, idet der her maa tænkes paa den nye Rangforordning, som skulde trænge den gamle Adel i Baggrunden. Disse Standspersoner var Børn af Folk, som var socialt og økonomisk saaledes stillet, at de kunde nærme sig Hoffet og aspirere til Optagelse i den nye Adel, som den enevældige Konge skabte og omgav sig med.

Schindel foreslog den Bestemmelse, at alle skulde studere tre Aar ved det københavnske Akademi, førend de maatte rejse til Udlandet, men dette Krav blev dog i Fundatsen reduceret til, at enhver, der ikke i et helt Aar havde ladet sig informere i en eller flere ridderlige Øvelser, skal være udelukket fra al Befordring i Kongens Riger og Lande. Adgangen til Undervisningen skulde ogsaa staa aaben for den, der indlogerede sig privat i Byen, idet man forventede, at der vilde komme saa stor Tilstømning af

fremmede, at der blev Mangel paa Plads i Akademiets Bygning.

Rangen finder ogsaa Udtryk i Bestemmelserne om Afgifterne. En fyrstelig Person skal betale aarlig 650 Rdlr. og 150 Rdlr. i Indskrivning, en Greve eller Friherre 450 Rdlr., medens Schindel havde foreslaaet 550 Rdlr., og i Indskrivning ikke 100, som Schindel foreslog, men kun 50, ligesom andre Standspersoner, der i aarlig Afgift betaler 350 Rdlr.; for en Hovmester betales 110 Rdlr. og, hvis han skal have sit eget Kammer, 150 Rdlr. I Afgiften er ogsaa indbefattet Tjenernes Pension, og ogsaa her gør Forskellen i Rang sig gældende. Det bestemmes, at en fyrstelig Person maa have tre Tjenere, en Greve eller Friherre to, de andre dødelige kun en. Det er let at forestille sig, hvorledes Tonen vilde blive i en Skole, hvor hver Dreng havde en eller flere Tjenere til sin Opvartning, og denne Skare skulde nok give hele Akademilivet en broget Karakter. Det virker da ogsaa rent ud komisk, naar Schindel vidt og bredt væver om, at man skal vaage over Flid, god Opførsel, Guds frygt, Afholdenhed fra Spil og Drik, Kiv og Strid, som fører til Dueller, og alle andre Udskejelser, og lægge Vægt paa Tarvelighed i Klædedragt og god Orden og Skik i daglig Levemaade.

Han foreslaar endelig, at de unge Akademister skal have Adgang til Hoffets Fester og kongeligt Løfte om Befordring, og dette Løfte bliver gentaget og fremhævet i Fundatsen. Her præciseres ogsaa Undervisningens Omfang og Karakter nærmere, idet det siges, at Overhovmesteren har antaget en Mathematicus, en Berider, Fægte- og Danselærere, Sprog- og Krigsexercitiemestre, hvorefter Kongen vil forordne Professorer i Theologi, Jura, Latin, i Historie, Statsvidenskab og Geografi. Men alle Lærerne skal staa under Overhovmesteren, rette sig efter hans Anvisninger og følge den Plan for Undervisningen, som han anordner.

Endelig giver Fundatsen, der er temmelig sjuksket og

konfust affattet, en Række Bestemmelser om det daglige Liv, for største Delen optaget lige efter Schindels Betynkning; disse kommer i mere udførlig Form igen i Statutterne, hvor de naturligt hører hjemme. Derimod savnes i Fundatsen Bestemmelser om, hvorledes de økonomiske Forhold nærmere skal ordnes, og muligvis har man endnu ment, at de Penge, der kom ind ved Akademisternes Afgifter, vilde være tilstrækkelig til at skaffe Ballance, naar Kongen lønnede Professorerne. Heller ikke er Akademiets Forhold til Regeringen nøje præciseret, udover det almindelige, at Overhovmesteren skal paase, at alt gaar ordentligt til og overholde alle kongelige Anordninger og de Statuter, som vil blive udfærdiget.

Et fornuftigt Træk i Schindels hele Plan er hans Ønske om at knytte Akademiet saa stærkt som muligt til Statsmagten. Det er aabenbart blevet ham klart, at den ejendommelige Blanding af Statsinstitution og privat Entreprise, hvormed han var begyndt, i Længden vilde vise sig uholdbar, og at han maatte sætte sin Stræben ind paa at faa Staten til at overtage Stiftelsen. Schindel foretager et Skridt i denne Retning, da han indstiller til Kongen, at der beskikkes nogle Mænd til Patroner for Akademiet; det betød vel i Praxis væsentlig en Fortsættelse ad den Vej, man hidtil var gaaet; Patronerne, som nu beskikkes af Kongen, bliver for største Delen de samme Mænd, som i Kommissionen i Aar og Dag havde behandlet Akademiets Sager; det var Ulrik Frederik Gyldenløve, Conrad Reventlow, Jens Juel, Christian Siegfried von Plessen, Adam Levin Knuth, Frederik Gabel, Matthias Moth, Thomas Balthasar von Jessen og Biskop Hans Bagger. Medens Peter Brandt og Christoffer Sehestedt er forsvundet, er Ulrik Frederik Gyldenløve og Jens Juel, Christian Siegfried von Plessen og Frederik Gabel nu traadt til, da de i disse Aar ogsaa var meget benyttede Medlemmer af Kommissionen i Raadstuen for Slottet; størst praktisk Be-

tydning havde det dog uden Tvivl, at Sællands Biskop Hans Bagger blev en af Patronerne¹⁾).

Der udfoldes nu ogsaa en vis Aktivitet for at skaffe Tilgang til Akademiet, som ikke var bleven saa mægtig efter Bekendtgørelse af Fundatsen, som man havde ventet, skønt der var reklameret stærkt. Der udvirkedes kongelige Ordre om, at de unge Adelsmænd, som var rejst til Udlandet for at studere, skulde vende hjem og lade sig indskrive i det nye Akademi, og Stiftamtmandene overalt i Landet fik Ordre til at opgive, om der i deres Stifter var nogen unge Personer bortrejst paa Studierejse, for at man kunde tilstille dem en Hjemkaldelsesordre²⁾. Skønt man saaledes paa dette Punkt synes at være gaaet temmelig systematisk frem, havde Bestræbelserne dog ikke den forønskede Virkning; Schindel klager til Kongen over, at Ordren i flere Tilfælde ikke er bleven efterkommet, men at de unge Mennesker stadig opholder sig i Udlandet, og beder om, at der maa blive foretaget yderligere Skridt for at bringe dem til at komme tilbage og frekventere den nye Skole³⁾).

Fundatsen havde givet Akademiet en Grundlov. Hovedlinierne for dets Organisation var trukket op, men det var nødvendigt, at der blev givet nøjere Forskrifter for alle Forhold, selv om en Del Paragrafer af denne Art allerede var indblandet i Fundatsens organisatoriske Bestemmelser, og dette tager man nu fat paa at udføre, da Patronerne i Januar Maaned 1692 skrider til Udarbejdelsen af udførlige Statuter for Akademiet, hvori der skal gives nøjagtige Regler for hele Virksomheden⁴⁾. Betegnende for Tidens Opfattelse er det, at man overdrager det til den i Rang lavest staaende, men ganske vist ogsaa kyndigste, af Pa-

¹⁾ Aktst. 8—9. Komm.'s Forhandlinger Prot. 2, 83.

²⁾ Sællandske Tegnelser 1692, 79 og 80.

³⁾ Aktst. 23.

⁴⁾ Anf. Prot. 2, 83 f.

tronerne, Sællands Biskop, at udforme et Forslag som Grundlag for videre Drøftelse, idet der som Retningslinie blot henvises til Sorø og Akademiet i Helmstedt som passende Forbilleder.

Efter fjorten Dages Arbejde kunde Biskoppen forelægge sit Udkast¹⁾. Det siges heri, at skønt Kongen har stiftet dette Akademi for Adelen i sine Riger og Lande og for sine andre Undersaatter, gives der dog ogsaa, saavidt Pladsen tillader det, Adgang for fremmede fyrstelige og adelige Personer; foruden de egentlige Akademister skal ogsaa andre, som indlogerer sig i Byen, kunne nyde godt af Undervisningen. Eleverne skal, som det meget vagt udtrykkes, oplæres i Guds frygt, fremmede Sprog, en og anden Videnskab og Exercitier. Til at besørge denne Undervisning foreslaas ansat en Professor i Latin, en i Historie og politiske Videnskaber, en i Medicin og Naturfag og en i Mathematik; man bemærker her, at Biskoppen ønsker en medicinsk Professor, men ikke vil have Theologien doceret ved Akademiet, og det er let forstaaeligt, at han ikke mente, at dette Fag havde nogen naturlig Plads paa et ridderligt Akademi, hvis Elever næppe kunde antages at nære nogen synderlig Interesse for theologiske Studier. Desuden skulde der ansættes Sprog mestre i Tysk, Fransk og Italiensk, en Ingeniør og en Lærer i Skrivning og Tegning, og endelig ogsaa Exercitiemestre i Riden. Fægtning og Dans. At ogsaa Biskoppen havde forstaaet, at disse sidste Fag ikke var de mindst vigtige, viser sig i Bemærkningen om, at Staldmesteren skulde være Overhovmesterens nærmeste Hjælper og i hans Forfald føre Tilsynet med den daglige Orden og Disciplin. Man mindes uvilkaarlig Laubergs bidske og malende Skildring af de adelige Junkere i Sorø, i hvis Næser Staldens Duft var den lifligste²⁾.

¹⁾ Aktst. 10.

²⁾ Bogen om Sorø I, 393.

Patronerne drøfter udførligt Biskoppens hele Udkast og overdrager ham endelig at foretage en Række mere eller mindre væsentlige Ændringer¹⁾. Men ogsaa efter at dette er sket, fortsattes Diskussionen, og Patronerne udformer endelig et fuldstændigt Forslag, som efter Ordene i deres Indstilling til Kongen er opbygget efter Forbilledet dels af de gamle Sorø-Statuter, dels taget fra det kendte Akademi i Wolfenbüttel, med de nødvendige Ændringer efter Tidens og Stedets Forhold; efter en fornyet Gennemgang og med visse mindre Ændringer faar dette Forslag kongelig Stadfæstelse den 15. April 1692²⁾.

Den svulmende Fraseflom, hvormed Statutterne indledes, staar i grel Modsætning til, hvad Akademiet kom til at udrette, og i det hele til, hvad man i hin Tid virkelig gjorde for den højere Undervisning. Da alle Staters Lykke og Velstand, hedder det, beror paa Guds frygt, Visdom, Dyd o. s. v., har alle kristne Potentater stedse lagt ganske særlig Vægt paa at stifte, opholde og forbedre Undervisningsanstalter. Naturligvis gælder dette i særlig Grad de fremfarne danske Konger, der med en fast utrolig Munificence har sørget for Undervisningen ved Indrettelsen af Akademier og Skoler, som de stedse har understøttet med store Privilegier og rige Donationer.

At man netop i disse Aar roligt lod den eneste virkelige kongelige Stiftelse, Frederik den Andens Skole i Sorø Kloster, gaa helt i Opløsning, er den bitre Virkeligheds Modstykke til de tomme Ord.

Statutterne aabner Akademiet for alle, saavel fremmede som Landets egne Børn, af hvad Stand de end monne være, forudsat at de fører et ustraffeligt Levned, for at de der kan oplæres i Guds frygt, Studier og alle ridderlige Øvelser; de fremmede faar endog Tilsagn om at blive lige stillede med Landets egne Børn, ikke blot i almindelige

¹⁾ Prot. 2, 91 og 96. Aktst. 11.

²⁾ Aktst. 13; 14; 18.

borgerlige Rettigheder, men ogsaa i Adgang til Befordring i Kongens og Statens Tjeneste. Her er altsaa Spørgsmaalet om Adgangsbetaelinger klart besvaret: Akademiet skal staa aabent ogsaa for borgerlige og for fremmede, og bliver saaledes et Led i Kampen mod den gamle danske Adel. Biskop Bagger havde i sit første Udkast formuleret Bestemmelsen saaledes, at Akademiet var bestemt for Adelen i Kongens Riger og Lande saa vel som ogsaa for andre Undersaatter, men at der ogsaa tilstedtes fremmede Fyrster og adelige Personer Adgang. Dette har han i sit andet Udkast ændret til, at Akademiet var stiftet for Kongens Undersaatter, altsaa ikke særlig for Adelen, medens de fremmede, som skal være fyrstelige og adelige, faar særlig Tilladelse til at blive optaget. Der er da en tydelig Udvikling til Patronernes Forslag, som bliver den endelige Form, at Adgangen staa aaben for alle, kun at Fyrster, Grever og Friherrer har et præ for de andre, fordi de har højere Rang, og naturligvis ogsaa skal betale noget mere i Afgift.

Stærkt fremhæves Pligten til at søge Akademiet for alle Undersaatter i Danmark og Norge, saa vel som i de tyske Fyrstendømmer, og Forbudet mod at drage til fremmede Steder, før de har frekventeret det københavnske Akademi i det mindste et Aar. Undervisningen kan ogsaa søges af unge Mænd, som ikke boer paa selve Akademiet, men indlogerer sig privat i Byen.

Ledelsen skal helt ligge i Overhovmesterens Haand. Han har ogsaa Jurisdiktion i alle indre Sager og kan idømme Bøder, Arrest, Fængsel og total Relegation; kun i særlig alvorlige Tilfælde skal han conferere med Patronerne og om fornødent søge kongelig Resolution paa Afgørelsen. Ogsaa paa dette Punkt er der foregaaet en karakteristisk Forskydning under Forslagets Behandling. Biskop Bagger begynder med at foreslaa, at Overhovmesteren i vigtigere Sager, som maatte forefalde, kan

raadføre sig med en eller anden af Professorerne og med dem søge at bilægge Sagen i Mindelighed, men allerede i de første Ændringer til Biskoppens Udkast er Professorerne forsvundet og den juridiske Myndighed alene hos Overhovmesteren, bortset fra de særlig vigtige Sager, som skal indberettes til Kongen. Da derefter de Herrer Kommissarier bliver Patroner, faar de endelig indført Bestemmelsen om deres egen Rolle som en Art Appelinstans. Biskoppens Bestræbelser for at give den nye Stiftelse noget Præg af de lærde Studier stødte ganske naturligt paa stærk Modstand hos de andre Herrer. Det forbauser da heller ikke, at de slettede en Paragraf, hvori Biskoppen indskærpede, at de unge Mennesker ikke maatte anvende for megen Tid paa Exercitier, for at ikke deres Studeringer derved skulde hindres. Kun i mulige kriminelle Sager skal der hidkaldes Hjælp hos Militær og Politi. Karakteristisk for Ønskerne paa højeste Sted er det, at den meget vigtige Bestemmelse i Patronernes Forslag, at Overhovmesterens Afgørelser kunde appelleres til dem, bliver strøget i den endelige Affattelse, ligesom ogsaa en Paragraf, der vil bruge Bøderne til Understøttelse af fattige Studenter ved Universitetet, helt bortfalder.

Helt klar er dog Patronernes Myndighed paa det omhandlede Punkt ikke, idet der i det Afsnit, der giver Regler for deres Virksomhed, staar, at de kan stadfæste eller moderere, hvad Overhovmesteren i en eller anden Sag har afgjort; der kan dog ikke heri ligge nogen Myndighed som Appelinstans for Overhovmesterens disciplinære Afgørelser, da en Bestemmelse herom netop var udskudt, og den noget uklare Paragraf, der er bibeholdt fra Patronernes Forslag, gælder sikkert blot i Almindelighed om Overhovmesterens administrative Afgørelser, naar de i deres Virkninger giver Anledning til Tvivl og Uro. Patronernes Forslag om deres egen Beføjelse og Pligter er i det væ-

sentlige bibeholdt i de endelige Statuter med den anførte Begrænsning i alvorlige disciplinære og kriminelle Sager. Foruden de almindelige Forskrifter om at vaage over Akademiets Bedste og føre Tilsyn med alt, hvad der foregaar, er der en speciel Bestemmelse om, at deres Tilsyn skal gøres effektivt derved, at de hvert Fjerdingaar skal besøge Akademiet og ikke blot efterse, om alt gaar ordentligt til, men ogsaa forvise sig baade om Lærernes og Disciplenes Flid og Udbytte af Undervisningen; herved er Tilsynspligten skærpet, idet Patronerne selv kun havde foreslaaet, at de skulde besøge Akademiet en Gang om Aaret, hvorved deres Tilsyn med, at alle gjorde deres Pligt, unægtelig let vilde blive noget illusorisk. Blandt de almindelige Bestemmelser om Akademiets Indretning havde Biskoppen oprindelig ogsaa stillet en Paragraf, der skulde forebygge Tvist om Rangen ved at anordne, at enhver uden Modsigelse skulde indtage den Plads, der blev ham anvist af Overhovmesteren; af Patronerne bliver dette naturligtvis senere præciseret saaledes, at Akademisterne skal ordnes efter Rang, Fyrster, Grever og Friherrer først og derefter de øvrige efter Alder i Akademiet; denne Ordning havde Biskoppen dog allerede foreslaaet for Spisesalens Vedkommende, da Erfaring viste, at der let opstod Misfornøjelse og Strid om Placeringen ved Bordet.

Afsnittet om Overhovmesterens Pligter og hele Stilling er gaaet uforandret over fra Patronernes Affattelse til de endelige Statuter, bortset fra den rent redaktionelle Ændring, at nogle specielle Bestemmelser om Spisningen er udeladt, naturligvis fordi de rettelig hørte hjemme i Spisereglementet. Selvfølgelig foreskrevs det Overhovmesteren, at han skal vaage over, at Undervisningen gennemføres i alle Fag, saaledes at den kommer til at give det tilsigtede Udbytte, og tillige indskærpes det ham at holde Ungdommen til Gudsfrygt og foreskrives, at der hver Dag holdes Morgen- og Aftenbøn. Hvis en Akademist forsømmer sine Studier,

og Formaninger ikke hjælper, skal Overhovmesteren henvende sig derom til hans Forældre eller Formynder. I sin Disciplinærmyndighed skal Overhovmesteren gaa frem uden Persons Anseelse og i alle Ting stille alle lige, aldrig foretrække en for en anden. Denne naturlige Forskrift krydses paa en sælsom, men for Tiden højst karakteristisk Maade ved den Bestemmelse, at de ny indtagne Akademister efter at have hørt Statuterne forelæse skal give Overhovmesteren Haandslag paa at overholde dem, men at fyrstelige, grevelige og friherrelige Personer skal forskaanes for at afgive dette Løfte, som for deres Vedkommende blot skal aflægges af deres Hovmestre eller Informatorer, som derved ogsaa lover at holde deres Herre til Anordningens Observants. Denne sælsomme Bestemmelse forekommer allerede i Biskop Bagers første Udkast og viser mere end noget andet, at man var nøje opmærksom paa at tage Hensyn til den nye Adel og Kongens Rangvæsen. Forskellen i Rang og Stand kommer ogsaa til Udtryk i Behandlingen af Lærerne. Viser Professorerne sig forsømmelige i deres Embede eller fører et uskikkeligt Liv, skal Overhovmesteren første Gang privatim advare dem, og hvis de ikke forbedrer sig, anmelde Sagen for Patronerne; Biskop Bagger havde oprindeligen Forskel gjort, men foreslaet, at Overhovmesteren skulde føre Tilsyn med Professorer, Exercitiemestre og alle andre Betjente ved Akademiet, og hvis nogen befandt efterladende eller utro, straks paaminde ham og, hvis det ikke frugtede, indberette Sagen til Kongen og foreslaa en anden Person; men denne Paragraf bliver straks ved første Behandling ændret saaledes, at der blot om Professorerne skal gøres Indberetning, medens Overhovmesteren selv kan afskedige de andre; dette sidste gaar da igen i Patronernes Forslag og de endelige Statuter, hvori det hedder, at han kan irettesætte og »plat afsætte« Exercits- og Sprogmasterne, hvilket ogsaa gælder Profes-

soren i Mathematik. Disse var ogsaa i Modsætning til de andre Professorer lønnet af ham selv, men Forskellen har ikke sin Grund heri; tværtimod er Forholdet det, at naar disse Lærere er lønnet af ham og ikke af Kongen og derfor ogsaa alene hans Myndighed underkastet, er den dybere Aarsag hertil, at Sprogkundskab ansaas for en praktisk Færdighed og ikke nogen Videnskab, og selv Professoren i Matematik var ikke de andre Professorer jævnbyrdig, men blot en Regnemester og Lærer i en teknisk Færdighed.

Ogsaa for den daglige Orden udenfor Skoletimerne skal Overhovmesteren have Ansvaret. Han paaser Spisningen, baade at Akademisterne faar god og tilstrækkelig Mad og at de opfører sig ordentligt ved Maaltiderne. Ogsaa her rejser Rangvæsenet Hovedet; fyrstelige, grevelige og friherrelige Personer skal som anført sidde øverst ved Bordet, alle andre efter deres Alder som Akademister. Mange af Forskrifterne for det daglige Liv gaar tilbage til Biskop Bagers Udkast, og følgelig til de Forbilleder, han havde benyttet ved Udarbejdelsen, men er paa mange Punkter reduceret stærkt. Saaledes skulde der af og til indbydes fornemme og lærde Mænd til at spise i Akademiet, for at Akademisterne kunde høste Gavn af den lærerige Samtale, og det indskærpes, at saadanne Gæsters Nærværelse ikke maa medføre Overflødighed i Æden og Drikken. Ved Bordet skal der altid føres nyttige Discusser, som tjener Gud til Ære, den høje Øvrighed til Veneration o. s. v., og der maa ikke tales ondt om nogen; de ordrige Forskrifter om, hvorledes alle mulige Dyder herved kunde udvikles og lægges for Dagen, er et Stykke Hofmandskatekismus, som har sit Forbillede i fremmede Lærebøger om, hvorledes en ung Hofmand skulde opføre sig, men som rigtignok nu virker ganske komisk.

Ogsaa i Statutterne fremhæves det stærkt, at Overhovmesteren skal drage særlig Omsorg for Stalden, hvor der

altid skal være tyve gode og veltilredne Heste til Brug for Øvelserne paa Ridebanen. Karakteristisk nok havde Biskoppen i sine Udkast vist langt mere Interesse for, at Overhovmesteren overvaagede ikke blot den gode Tone og sømmelige Orden, men ogsaa, at Undervisningen blev omhyggeligt og forsvarligt passet, og at den høje Leder jævnlig indfandt sig i Auditoriet for at forvise sig om, at Professorerne gjorde deres Sager godt og omhyggeligt. Muligvis har dog Patronerne haft saa megen humoristisk Sans, at de har fundet det uheldigt at urgere denne Tilsynspligt for stærkt for Hr. von Schindels Vedkommende.

Professorerne, som Kongen selv vil beskikke, enten fra Universitetet eller andetstedsfra, skal undervise i Theologi, offentlig og civil Ret, Eloqventia, d. v. s. latinsk Litteratur, Statslære, Historie og Geografi; en Mathematikus antager Overhovmesteren som nævnt for egen Regning. Det paalægges Professorerne med Flid at passe deres Undervisning efter et Skema, som Overhovmesteren bestemmer, og ved Repetition og Examination forvise sig om, at Eleverne har til-egnet sig det foredragne. Ligeledes skal de jævnlig holde Disputationsøvelser over Emner, som Ungdommen kan have Nytte og Udbytte af. Det fastslaas altsaa her i Mod-sætning til Biskop Bagers oprindelige Forslag, at der skal være en Professor i Theologi, medens den medicinske Professor er faldet bort; ligeledes er det værd at lægge Mærke til, at Bagger først havde foreslaaet en Professor i Latin og en i Historie, som tillige skulde docere Statslære, hvilket siden ændredes til, at Latinprofessoren ogsaa skulde læse over Philosophi, som i den endelige Formulering faldt helt bort, medens det første Forslags Professorat i Historie senere udvidedes til ogsaa at omfatte Jura, og dette sidste Fag til sidst fik sin selvstændige Lærestol. Det tillades Professorerne at holde private Kollegier, hvorfor de naturligvis kunde tage Betaling; dog skulde det i hvert enkelt Tilfælde anmeldes Overhovmesteren,

der skulde paase, at de ikke for Privattimerne forsømte deres Embedspligter. Endelig indskærpes det Professorerne, at de skal leve endrægtig og fredsommelig med hinanden og foregaa Akademisterne med godt Exempel i Guds frygt, Lærdom og god Omgængelse. Af Lærere i ridderlige Øvelser skulde der være fire eller fem, en Berider, en Fægtemester, en Danselærer og en Skydelærer; endelig skulde en Sprogmeister undervise i Fransk og Italiensk; at Biskoppens oprindelige Forslag om ogsaa at ansætte en Sprogmeister i Tysk faldt bort, var særdeles rimeligt, da man hurtigt maatte blive klar over, at dette Sprog var manges, om ikke de fleste af Akademisternes Modersmaal. Det forbydes strængt alle disse underordnede Lærere at modtage Extrabetaling af nogen eller Foræringer under nogen Form; men de skal betjene alle de unge Standspersoner med samme Høflighed uden at gøre Forskel. Dog skal de have Lov til at undervise andre ved Hoffet eller i Staden, forudsat at deres tjenstlige Arbejde ikke derved sættes til Side. For Professorernes Privatkollegier havde Biskop Bagger i sin Tid opstillet et udførligt Skema over alle de Fag, der kunde være Tale om, og hvor meget der skulde betales for et Kursus i hvert enkelt Tilfælde. Det mest omfattende er Gennemgangen af Digesterne, som skulde koste 60 Rdlr. og dertil hørende Examinatorium, der honoreredes med 30 Rdlr., medens Gennemgang af Institutiones kostede 40. Timer i Romerret var saaledes de bedst betalte, men Stats- og Folkeret kommer tæt op derimod, medens de øvrige Kursus fra latinsk Stilskrivning til Astronomi og Metaphysik ikke har været nogen indbringende Virksomhed for Professorerne¹⁾.

Mest udførlige er imidlertid Reglerne for Akademisternes Opførsel. Først og fornemmeligst skal de lægge

¹⁾ Aktst. p. 35.

alvorlig Vind paa Guds frygt, aarle og silde læse i den hellige Skrift og drive alle deres Studier og Idrætter saaledes, at de dermed ære Gud og befordre Kongens og Fædrelandets Tjeneste. Patronernes Bestemmelse om, at de unge flittigt skal søge Kirken, er i de endelige Statuter præciseret og kraftigt skærpet saaledes, at de skal i Kirke hver Søndag og Helligdag baade til Højmesse og Aftensang og desuden ogsaa om Torsdagen, naar yngre studiosi holder Prøve- og Dimisprædiken; pudsigt nok havde Biskoppen i sit oprindelige Forslag stillet knapt saa rigoristiske Forordringer til de unge Menneskers Kirkegang, medens han derimod, ud fra sin praktiske Erfaring, vil have indskærpet, at de under Gudstjenesten skal afholde sig fra al unyttig Snak og Latter og fra at sove, for at ikke hverken deres egen eller andres Andagt derved skal forstyrres.

At bande og sværge var en yderst farlig Sag, som medførte Bortvisning, hvis man, trods Advarsel, fremturede i sin Ondskab. Samme Straf sætter højsalig Kong Christian den Femte for Løstgængighed og Skørlevned, ligesom han strængt advarer mod alle andre større og mindre Laster som Løgn og Bedrag, Falskhed og Bagtalelse. Ogsaa alt Spil og Dobbelt bliver strængt forbudt, Spillegæld er uden Forpligtelse, selv om den er gjort paa »Cavalliers Parole«. Spil voldte jo ogsaa altid Strid og Kiv, som ikke burde forekomme, og Duel forbydes saa strængt, at Straffen ogsaa for Sekundanterne er Forvisning fra Akademiet og den højeste kongelige Unaade. Ikke blot Fraadseri og Drukkenskab forbydes, men ogsaa Lapseri i Klædedragt, da de unge bør kappes i Dyd og ikke i Pragt og Overdaadighed.

Det forbydes Akademisterne at gøre Tumult eller Allarm ved Nat eller Dag, og navnlig maa de ikke skyde hverken med skarpt eller med løst Krudt, ej heller lave Fyrværkeri eller lignende; naturligvis var dette en Forholdsregel ikke blot mod, at de saarede

sig selv og hinanden, men ogsaa fastsat af Hensyn til Ildsvaade i Bygningen. Denne Fare, som i hin Tid var en ren Svøbe i alle Købstæder, fremstilles i strængt advarende Ord, og Forsyndelser mod Forbudet skal nøje overvaages og straffes. Uden Overhovmesterens Tilladelse maatte ingen modtage Gæster og navnlig ikke beholde nogen hos sig om Natten, ligesom Akademisterne heller ikke selv maatte være borte om Natten uden særlig Tilladelse. Der tages hermed ikke blot Sigte paa de unge Menneskers Tilbøjelighed til erotiske Udskejelser, men ogsaa paa at forhindre Spille- og Drikkegilder i Akademiet eller ude i Byen, som var fuld af Smugkroer, Spillebuler og andre lignende uappetitlige Tilholdssteder for vidtløftige Ynglinge. Dette Forbud var for saa vidt strænge Vilkaar, som Akademiet skulde lukkes om Sommeren Kl. 10 og om Vinteren Kl. 9 og Nøglen afleveres til Overhovmesteren, og herfra skete kun almindelig Undtagelse, naar der var Fest eller Bal ved Hoffet, hvortil Akademisterne havde Adgang. Det maa dog herved erindres, at anstændige Mennesker dengang stod meget tidligt op og gik tidligere i Seng end nu er brugeligt, ganske naturligt af Nødvendighed paa Grund af den meget mangelfulde kunstige Belysning.

Akademisterne gøres ansvarlige for deres Kamre og det der værende Møblement, og er forpligtet til at erstatte den Skade, de tilføjer Hus eller Bohave. Overhovmesteren skal derfor ogsaa være underrettet to à tre Maaneder iforvejen, naar nogen vil forlade Akademiet, da der skal være Tid til i paakommende Tilfælde at tvinge den bortdragende til at skaffe Erstatning for mulige Beskadigelser af Værelse eller Inventar. Endelig indskærpes det, at ingen maa gøre Gæld uden Forældres eller Værgers Vidende og Samtykke.

For Akademiernes materielle Velvære giver Statuterne nøje Bestemmelser; de skal have gode, møblerede Kamre

med Senge og fornødent Sengetøj og forsynes med det Brænde og Lys, de behøver. Baade Akademisterne og deres Tjenere skal have saa god Mad, at de mere skal have Aarsag at berømme den end at være misfornøjet. Den skal tilberedes af renlige og gode, ufordærvede Varer, fersk og saltet, dog mest fersk, vel bagt Brød af sigtet Mel og vel brygget Øl. De skal baade til Middag, som er Klokken 12, og til Aften Kl. 7 have fire gode Retter og om Søndagen en Ret mere til Middag. Der maa dog ikke finde nogen Overdaadighed Sted, og Spisningen maa ikke vare længere end en Times Tid ved hvert Maaltid.

Statutterne slutter med at understrege, at Kongen tager Akademiet med alle dertil hørende Personer under sin særlige Beskyttelse, at de skal nyde samme Borgfred som selve det kongelige Slot, og at de skal være fritagne for alle Skatter, selve Akademiet for Grundskat og Indkvartering og Personerne for alle personlige Skatter. Akademisterne begunstiges til al Befordring ligesom de, allerede medens de er paa Akademiet, har Adgang til Hoffet.

Saa vidtløftigt hele dette Lovgivningsarbejde havde været, fuldt af Gentagelser og Udpenslinger, idet de samme Bestemmelser kom igen flere Gange i forskellig Sammenhæng, saaledes som det ogsaa er antydnet i det her givne korte Referat, saa var det hele dog alligevel halvgjort Værk; vigtige Sider af Akademiets Virksomhed var ikke reguleret og meget af det, der var bestemt, var saa tilfældigt og daarligt overvejet, at det ikke varede længe, før man maatte tænke paa at gøre det om. For Eftertiden har den hele planløse Fremgangsmaade, man fulgte, sin Betydning, fordi Aktstykkerne fra Forhandlingerne, de forskellige Udkast, giver et godt Indblik i de hinanden ofte modstridende Bestræbelser, som var fremme under Drøftelsen, saaledes som det ses af de Hovedpunkter, der her er fremdraget. En meget vigtig Side af hele Organisationer er ovenfor kun berørt, idet Lovgiverne her stod

særlig famlende, da de drøftede og udarbejdede den første Fundats og de ældste Statuter.

Forudsætningen for, at det nye Akademi kunde bestaa og florere, var naturligvis, at der skabtes en holdbar økonomisk Ballance; men her handlede Regeringen ligesaa planløst som i sin Tid med det soranske Akademi, og uheldig maatte den allerede omtalte mærkelige Blanding af Statsinstitution og privat Entreprise komme til at virke. Men ganske særlig mærkeligt ser det ud, at der i den givne Fundats ikke findes noget om, hvorledes de Lærere, som Kongen selv vil ansætte, skal lønnes, men kun en Angivelse af, at de vil blive ansat.

Et Hus til Akademiet var det første, man maatte tænke paa, og allerede i Efteraaret 1690, samtidig med at Schindel fik sin Bestalling som Overhovmester, udstedte Rentekammeret efter kongelig Ordre Skøde til ham paa den Schackske Gaard, der laa paa det nuværende Domhus' Plads paa Nytorv¹⁾. Denne Gaard var imidlertid meget brøstfældig, og selv om Købesummen, 6000 Rdlr., var forholdsvis lav, blev dog Indretningen meget kostbar, inden Lokalerne var i brugbar Stand; som det ses af Beskrivelser fra de følgende Aar, var al Istandsættelse oven i Købet temmelig spildt, da Bygningen var saa medtaget, at den ikke lod sig reparere, og det eneste naturlige havde været at rive den ned til Grunden og opføre en ny; de talløse bevarede Regninger paa Haandværksarbejde er talende Vidnesbyrd om et stadig fortsat Lapperi og dermed om en yderst slet Økonomi²⁾.

Skønt Akademiets Drift var overdraget til von Schindel

¹⁾ Sæll. Tegn. 1690 Nr. 338, trykt i Københavns Diplomatarium. VII, 330; Rentekammerets Expeditionsprotokol 8, Nr. 535.

²⁾ Akademiets Reglementer, Reskripter m. v. og Dokumenter ang. Bygningernes Istandsættelse, ligesom Regnskabsbøgerne findes i Rentekammerets Arkiv, hvortil alle Akademiets Dokumenter ved dets Op-hævelse blev afleveret.

mod visse Privilegier, fik Regeringen dog snart stærkere Haand i Hanke med Styrelsen gennem Udnævnelsen af Patronerne; idet man udvidede Forslagets Plan med Undervisning i videnskabelige Fag, og forbeholdt sig at beskikke Lærere hertil, maatte der naturligvis ogsaa skaffes Løn til saadanne Professorer, som man ikke kunde paalægge von Schindel at sørge for. Denne Sag blev nu taget op til særskilt Behandling. Da Patronerne drøftede Udvejene for at skaffe de fornødne Penge til disse nødvendige Lønninger, fremkom der to Arter af Forslag. Nogle var af den sædvanlige Slags og præget af Tilfældighed, idet man vil tage Pengene forskellige Steder fra, hvor der maatte være øjeblikkelig Mulighed, uden at man skaffede sig Klarhed over, hvor vidt saadanne Dispositioner kunde træffes, uden at man kom i Kollision med andre Interesser og derfor skulde skaffe Erstatning for det, man tog¹⁾).

Et Par andre Forslag havde en mere principiel Karakter. Biskop Hans Bagger foreslog, at de Indtægter, der var henlagte til Lektorater og Gymnasier ved Domkirkerne i Danmark, blev anvendt til Akademiet enten helt eller delvis, i sidste Tilfælde saaledes, at Latinskolerne i Stiftsbyerne fik den resterende Del som Beneficier. Lektoraterne i Theologi, som i Henhold til Kirkeordinansen var bleven indrettet ved Domkirkerne eller rettere bevaret fra tidligere Tid, havde efterhaanden ringe Betydning som Lærestole og benyttedes egentlig blot som Forsørgelse af en lærd Mand, som der ikke var Plads til ved Universitetet; der var derfor god Mening i Biskoppens Forslag. Helt urimelig var heller ikke hans Tanke om at nedlægge Gymnasierne; disse Undervisningsanstalter, som Christian IV havde befalet indrettet ved alle Landets Domkirker, var kun delvis og meget ufuldkomment kommen i Virk-

¹⁾ Aktst. 12. Dokumenter vedr. Akademiet blandt Sagerne fra Kommissionen i Raadstuen for Slottet.

somhed; det var egentlig kun Gymnasiet i Odense, der fik nogen Betydning baade for de ikke faa udmærkede, lærde Mænd, der var knyttet dertil som Professorer, og for de Disciple, der frekventerede det. I det hele gjorde Gymnasierne, for saa vidt som de overhovedet var i Virksomhed, kun ringe Nytte, og der vilde ikke være sket nogen Skade ved at nedlægge dem, selv om ganske vist Pengene heller ikke vilde være stort bedre anvendt ved det nye Akademi. Lektorater og Gymnasier var nemlig efter Biskoppens Opfattelse ikke blot ikke til nogen Nytte, da Ungdommen spildte Tiden med at frekventere Gymnasierne istedetfor at gaa lige fra Skolerne til Universitetet. Denne stærke Indgriben i hele det højere Undervisningsvæsen skræmmede imidlertid de andre Patroner, som henstillede, at man først foretog et Eftersyn af de paa-gældende Fundatser og indhentede Udtalelser fra de andre Biskopper og fra Universitetets Professorer. Dette Forslag faldt derfor bort og dukker ikke mere op.

Biskop Bagers andet Forslag gik ud paa, at Sorø Akademis Gods, der i sin Tid havde været henlagt til lignende Brug, nu kunde gives til det københavnske Akademi, men da han aabenbart ikke er klar over, hvorledes det forholder sig med dette Gods, efter at Sorø Akademis Virksomhed er indstillet, tilføjer han: forsaa vidt noget af det endnu er i Behold, men stiller dog det positive Forslag, at det Gods, som Biskop Lodberg i Ribe har faaet Indtægten af paa Livstid, efter hans Død kan tilfalde Akademiet. Lodberg, der var Professor ved Sorø Akademi, fik ved dettes Ophør ligesom de andre Lærere udlagt noget Gods; det var for hans Vedkommende meget spredt beliggende Gods, der alt hørte til Harsyssel Provsti i Jylland¹⁾. Heller ikke Biskoppens Forslag om Sorøgodset blev dog taget i Betragtning.

De øvrige mere spredte Forslag blev derimod Grundlag

¹⁾ Værket om Sorø. I, 491 og 650 f.

for Forhandlingen, skønt de, som allerede antydet, er præget af tilfældig Planløshed. Det første, som stilledes af Oversekretær von Jessen, gik ud paa, at Domprovstiet i Ribe Stift, der i sin Tid var tillagt Baron Frederik Krag, efter dennes Død skulde tilfalde Akademiet. Der tænkes her paa Degnedømmet ved Ribe Domkirke eller Vard-syssel Provsti, som den nævnte Frederik Krag — kendt som Griffenfelds Svigersøn og Statholder i Norge — havde faaet tillagt, og som var den sidste Rest, der var tilbage af Ribe Kapitels Gods¹⁾ Ligeledes foreslog Jessen, at de Afgifter, der fra Hertugdømmerne indbetaltes til Kongen for Dispensationer til Ægteskab og andre kirkelige Handlinger ligesom visse verdslige Bøder skulde overlades til Akademiet.

Mere Hold synes der at være i de Forslag, der stilledes af Oversekretær Moth. Han henstillede, at en Del Præstetiender i Lolland og Falster, som af forskellige Grunde var ledige, blev overladt Akademiet; helt i det blaa var hans andet Forslag, at Indkomsterne af Færøerne skulde komme Akademiet til gode, naar engang Frederik Gabel, som havde faaet dem tillagt, afgik ved Døden.

Mest vidtrækkende var Geheimeraad Plessens Forslag, at en hel Del Kongetiender i Norge, som forskellige Mennesker var benaadet med, kunde inddrages og gives til Akademiet. Patronerne udtaler i deres Relation til Kongen 6. April 1692²⁾, at de har opgjort de Tiender, der kan komme i Betragtning, til 3250 Rdlr. og foreslaar, at Overhovmesteren, der skal have 1500 Rdlr. i aarlig Løn, deraf faar tillagt noget Biskopsgods i Akershus Stift foruden Tienderne af Torsnes Anneks i Onsøy, af Skjeberg og Ingedals Anneks i Smaalenene, der kunde indbringe tilsammen 300 Rdlr., endvidere Kongetienden af Søndmøre, Landet syd for Romsdalsfjord, der giver 600 Rdlr.,

¹⁾ Hermansen: Ribe Bys Historie 1660—1730 p. 307.

²⁾ Aktst. 15.

og af Stavanger Amt, der ligeledes skulde indbringe 600 Rdlr. Til Professorerne i Jura og Latin foreslaas henlagt Kongetienderne af nogle Sogne i Romerike øst for Oslo, nemlig Skjedsmo, Sørum, Urskog, Høland og Fet, der tilsammen gav 800 Rdlr. Herved var rigtignok at bemærke, at Kongen havde resolveret at indkalde en Tysker, Dr. Strick, der skulde være juridisk Professor baade ved Akademiet og ved Universitetet, og som stillede Krav om at faa 1500 Rdlr. i aarlig Løn; skal denne Plan realiseres, stilles Forslag om til denne Lærestol at henlægge af Fisketienden i Bergen 600 Rdlr., af de uvisse Retsgebyrer, som oppebæres af Byfogden i København, 400 Rdlr. og af de uvisse Indtægter, som indgaar fra Retsembederne paa Landet i det nordenfjeldske Norge, 500 Rdlr. Professoren i Matematik skulde Overhovmesteren efter de oprindelige Bestemmelser selv lønne af Akademiets Indtægter, men da han klager over, at dette vil blive ham for stor en Byrde, foreslaas det, at der til dette Embede henlægges 300 Rdlr. af Bergens Fisketiende. Endelig foreslaas det, at nogle Præstetiender i Lolland og Falster, der tilsammen giver 100 Rdlr., henlægges til Professoren i Theologi; om disse Tiender herskede stor Uklarhed; men man kom dog omsider til det Resultat, at der fandtes følgende ledige Portioner: Halvdelen af Kongetienden af Majbølle Sogn i Aalholms Amt, Halvdelen af Kongetienden af Branderslev Sogn, hele Herredskirke og Løjtofte Kongetiender, en Trediedel af Danemarre og en Fjerdedel af Tillise, alt i Halsted Amt. Man mente, at Theologen næppe behøvede mere, da han iforvejen var Professor ved Universitetet.

Ordningen af de økonomiske Forhold og forskellige andre Momenter fører til, at der allerede under 9. Juli 1692 udfærdiges en ny Fundats for Akademiet¹⁾. Herved

¹⁾ Aktst. 19.

suppleres den tidligere Fundats med de ovenfor omtalte Bestemmelser om Lønninger til Overhovmester og Professorer i den Form, som det var indstillet af Patronerne. Juristen og Latinprofessoren faar henholdsvis 400 og 300 Rdlr., som de oppebærer i de anførte norske Tiender, Mathematikeren skal ligeledes have 300 Rdlr., medens Resten af Bergens Fisketiende og de omtalte uvisse Indtægter af København og det nordenfjældske Norge tilfalder Akademiet til videre Fornødenhed og Udvidelse. Theologen lønnes af de lollandske Tiender, og Overhovmesteren faar de angivne 1500 Rdlr. De paagældende Indtægter skulde de anførte Embedsmænd nyde uden Skatter eller Afgifter, regnet fra Begyndelsen af 1692, og Patronerne faar kongelig Ordre til at sørge for, at Pengene indgaar fra de Steder, hvor de skal svares¹⁾. Endelig træffes der Bestemmelse om Anvendelsen af de bevilgede Penge udover den allerede nævnte Fordeling, idet der udnævnes en Professor i Historie, Dr. Otto Sperling, som skal have 350 Rdlr., og Magister von Petcum, der skal docere Moral og have 300 Rdlr., begge af Bergens Fisketiende, medens der endelig skal tillægges Overhovmesteren 500 Rdlr. udover de 1500, han allerede har Tilsagn om. Tilbage blev 400 Rdlr., som Kongen vil have forbeholden til en Gratistplads for en Akademist²⁾. Med dette Lønningsreglement var det økonomiske Spørgsmaal dog ingenlunde løst; det viste sig meget snart, at skønt Frekvensen slet ikke blev daarlig, kunde von Schindel ikke skaffe Ballance; det er ogsaa ganske forstaaeligt, at det store Apparat, der her blev sat i Gang, maatte blive altfor dyrt og ikke kunde dækkes af Afgifterne, selv om Kongen betalte Professorernes Løn.

Endelig var alle Bestemmelser trufne, der var i Teorien sørget for, at Akademiet kunde udfolde sig i Virk-

¹⁾ Aktst. 20.

²⁾ Aktst. 25.

somhed, Lærere og Elever, den øverste Leder og alle hans Hjælpere ned til Portner, Vægtere og Dugsvende var allerede saa smaat i Gang med Arbejdet; Eleverne var begyndt at komme i Efteraaret 1691, da den første Fundats var udstedt, og da Statuterne var færdige i April det følgende Aar, men altsaa tre Maaneder før der var kommen nogen Ordning af Lønningsspørgsmaalet, fik den saaledes indrettede Stiftelse sin højtidelige Indvielse, som skulde finde Sted i Lyset af Majestætens allerhøjeste Nærværelse, for at Naadens Sol kunde komme til at skinne over Værket. I hvert Fald efter von Schindels Opfattelse er denne Naade saa overvældende, at han, skønt han siger, at den gør ham ganske stum, udgyder sig i en Strøm af krybende Smiger¹⁾.

Patronerne fremsatte et udførligt Forslag til Indvielsesceremonien, der giver et fornøjeligt lille Indblik i den forlorne Glans, den fattige Enevoldsmonark søgte at omgive sig med²⁾. Saa mange af Kongens Ministre, som har seks Heste, skal møde med deres Karosser ved Ridebanen bag Slottet; Optoget ordnes saaledes, at den Karos, der har den højeste Rang, med efterfølgende Lakaier kører nærmest foran Majestæten, foran atter den næste i Rangen og saaledes fremdeles, saaledes at Kongens Karosse kører sidst i denne Procession; umiddelbart derefter følger Kammer- og Hofjunkere til Hest og derefter Livgarden. Ved Ankomsten til Akademiet skal Kongen under Paukers og Trompeters Lyd modtages udenfor Porten af Patronerne, Overhovmesteren og Professorerne med alle Akademisterne; disse skal være iført Støvler med Sporer og hvide Fjer i Hattene. Efter Velkomstord af Excellencen Gyldenløve til Kongen begiver man sig under Musik ind i Bygningen, idet Akademisterne først gaar til deres Pladser, derefter Professorerne, Patronerne med Over-

¹⁾ Aktst. 17.

²⁾ Aktst. 16.

hovmesteren og endelig den nævnte høje Excellence umiddelbart foran Majestæten. Derpaa træder Grev Reventlow hen til Kongen, modtager den allernaadigste Befaling om Akademiets Indstiftelse og holder derefter en latinsk Tale om denne Stiftelse og dens Formaal; en Sekretær oplæser Statutterne, hvorefter Biskop Bagger ex cathedra holder en Indvielsestale, ligeledes paa Latin, om Akademiets Nytte og Kongens store Omsorg for det almene Bedste i det hele taget. Endelig skal den ældste Akademist, Grev Danneskjold-Laurvig, i en kort latinsk Tale frembære Taksigelsen for Kongens store Naade, hvorefter Indvielsen sluttes med Musik. Der anrettes derefter Taffel i Akademiet for Kongen; han spiser under Trompeternes Klang, og hver Gang han drikker eller hans Skaal bliver drukken, gives der Salut med de ni Kanoner, som skal være opplantet paa Torvet udenfor. Processionen vender tilbage til Slottet i den Orden, den kom; da Festen tog sin Begyndelse Kl. 2, er det efterhaanden bleven mørkt, og Vinduerne i alle de Gader, som Kongen paa Tilbagekørslen passerer, skal være illumineret.

Den 15. April 1692 foregik den højtidelige Indvielse, samme Dag som Statutterne fik kongelig Stadfæstelse.

II. Akademiet under von Schindels Styrelse.

Bestemmelserne om Orden og Disciplin var udførlige og strænge nok, men Menneskene var heller ikke her saa gode, som de burde være. Naturligvis opstod der snart Kiv og Strid mellem de unge Mennesker, og der var ikke langt fra Ord til Handling; Kaarderne for rask af Skeden.. Allerede i Sommeren 1692 meldes om det første Tilfælde af Duel, men da det drejede sig om et Par Elever, som ikke boede paa Akademiet, vidste von Schindel ikke rigtig, hvorledes han skulde forholde sig, da han var i Tvivl om, hvorvidt Statuternes Ordens-

regler kun gjaldt for de paa Akademiet boende Elever, og han henvendte sig derfor til Patronerne med en Forespørgsel om, hvorledes han i Fremtiden skulde forholde sig med dem, der »in dergleichen groben Extraorbitantien verfallen möchten«. Han mente, at da alle Eleverne nød godt af Akademiets Privilegier, burde de ogsaa være Straffebestemmelserne underkastet, selv om Excesserne foregik udenfor Akademiet, og at han i Tilfælde af Opsætsighed maatte have Ret til at tilkalde den nærmeste Vagt¹⁾. Hans Opfattelse bliver straks bekræftet i et klart og fyndigt kongeligt Reskript, der fastslaar, at alle, som nyder Akademiets Undervisning og staar under Privilegiernes Værn, skal efterleve Statutterne i alle Maader²⁾.

Forskriften frugtede ikke. Et halvt Aar senere indsender von Schindel en Beretning om et graverende Tilfælde af Slagsmaal. En af Akademisterne, Oberst Prehns Søn, Joachim Carl von Prehn, har i Oberstinde Fleischers Hus overfaldet hendes Søn og udfordret ham til Duel, ligesom han ogsaa forulempede Oberstinden og en anden ung Akademist, Baron Holger Gyldenkrone, hvem han paa Gaden overfusede med Skældsord, saaledes at det kom til Duel, og den unge Baron blev saaret i Ansigtet. Prehn har iøvrigt hele Tiden, medens han har været i Akademiet, voldt mange Vanskeligheder og været meget opsætsig mod Overhovmesteren, der derfor indstiller, at han nu straffes med tre Dages Fængsel paa Vand og Brød og derefter forvises fra Akademiet og Staden. Prehn blev da relegeret, fordi han, som Bircherod siger, havde duelleret og ellers adskillige flere Enormiteter begaaet³⁾.

Imidlertid var den unge Gyldenkrone heller ikke noget

¹⁾ Aktst. 21.

²⁾ Aktst. 22.

³⁾ Commiss. Prot. 1, 265 ff. Bircherods Dagbog ved Molbech, p. 259.

Dydsexemplar, og hans Meriter var saa langt mere ondartede i deres Forløb, at han ikke slap med Relation fra Akademiet, men endte for Landets højeste Domstol. Henimod et Aarstid efter Affæren med Prehn finder endnu mere ondartede Optøjer Sted, idet Gyldenkrone i Læderstræde overfalder Dansemesteren, Christopher Lachmann, der dræbes under Slagsmaalet. Denne Bedrift bliver naturligtvis Genstand for Retsforfølgning, idet den dræbtes Fader, Bartholomæus Lachmann, indstævner Drabsmanden for den morderiske Gærning, som han den 26. Januar 1694 med oplagt Raad og Forsæt har begaaet mod hans Søn. Gyldenkrone har uden ringeste Aarsag antastet Lachmann med Hug og Slag og gennemboret ham med sin Kaarde, saa at han straks er afgaaet ved Døden. Ovenikøbet havde den rasende unge Baron en Medhjælper med sig, som deltog i Overfaldet, men da det ikke kunde bevises, at han var delagtig i Drabet, slap han med Livet, medens Gyldenkrone bliver dømt ved Højesteret til at have sin Hals forbrudt; men imidlertid har han unddraget sig Følgerne af sin Handling ved at rømme af Landet¹⁾.

Der har i det hele i disse første Aar været stor Uro i Akademiet. Samtidig med de omtalte Spektakler og Dueller dukker en anden, ikke mindre uhyggelig Sag op, uden at det dog kan ses, om den direkte hænger sammen dermed; i ethvert Tilfælde vidner den anden Sag som den første om, at Overhovmesteren slet ikke har formaaet at holde de urolige Gemytter i Ave. Der udspreddes nogle ærerørige Pasqviller mod Akademiet og dets Leder, og skønt Politimesteren gjorde sig de største Anstrængelser for at finde Ophavsmanden, lykkedes det ham dog ikke. Imidlertid indberetter Schinddel, at Johan Ernst Carlowitz, der er Hovmester for den unge Akademist Hans Brocken-

¹⁾ Højesterets Stævningsprotokol 1694, Nr. 183. Vota-Protokol 1694 A, 477 ff. Dom-Bog 1694, 2, 573 ff. Bircherods Dagbog ved Molbech, p. 285.

huus-Løvenhjeml¹⁾) er stærkt mistænkt, da han har sendt en lignende Seddel ind til Overhovmesteren ved sin Tjener, som formodentlig ogsaa har udført Udspredelsen af Pasqvillerne; Schindel indstiller, at Tjeneren arresteres og tages under skarpt Forhør. Samtidig henvender Carlowitz sig til Grev Reventlow med Bøn om Beskyttelse mod Schindels Forfølgelse, der vil gøre det af med hans Subsistens og Ære og om muligt ogsaa med hans Liv²⁾). Schindel har, paastod han, beskyldt baade ham og hans Myndling for i Akademiets Stald at have gjort sig skyldig i den frygteligste Sodomi; herom har han skrevet en Seddel til Overhovmesteren, da denne havde sendt den unge Brockenhuus' Forældre en Meddelelse om sin Anklage. Carlowitz forlanger nu Undersøgelse og retfærdig Behandling, og betegnende er et Hovedpunkt i hans Begrundelse, at hans Forfædre i 200 Aar har haft høje Charger hos Kongen af Ungarn, og at hans Slægt er lige saa god som von Schindels og kun i sin Tid har maattet forlade sit Hjemland paa Grund af sin evangeliske Tro, og derved har mistet sine Godser. Han paastaar, at Schindels Beskyldning mod ham for at have udspremt Pasqviller, som var trykt i Malmø, var skammelig Bagvaskelse, og at Overhovmesteren har tvunget Dansemesteren til at aflægge falske Vidnesbyrd imod ham. At Schindel er faret noget ubetænksomt frem, kan vel ikke bestrides; i hvert Fald er det lykkedes Carlowitz at faa en Erklæring af den omtalte Dansemester, der stiller hele Sagen i et noget ejendommeligt Lys. Den lyder saaledes: »Je soubsigné confesse, que M^r Le grand Gouverneur m'a obligé de signer un certificat qu'il a dressé de luy mesme; lequel certificat ayant depuis examiné, j'ay trouvé qu'on a fait

¹⁾ Hist. Tidsskr. 4. R. V. 207. Cf. Matriklen i Personalthistorisk Tidsskrift 2. R. I.

²⁾ Dokumenter og Breve om Sagen i Pakken vedr. Akademiet i Kommissionens Arkiv.

grand tort au jeune Monsr. de Leuenhelm fils de Mr de Brockenhausen puis qu'il n'a pas esté si negligent comme il est dit dans le certificat, et que son gouverneur a esté le seul qui est venu quelques fois pour voir donner leçons sans que les autres gouverneurs y parurent jamais. C'est pourquoy ma conscience m'a obligé de donner au dit gouverneur le présent certificat«. Hvor paalidelig vedkommende Dansemesters Samvittighed var, er det ikke muligt at have nogen Mening om.

Pasquillerne vakte stor Opsigt og Uro, men det blev aldrig godtgjort, hvem Ophavsmanden var. Carlowitz havde dog vanskeligt ved at rense sig, og i ethvert Tilfælde var han optraadt meget uforskammet mod von Schindel. Kongen resolverede da, at han skulde tages i Forvaring, indtil han gjorde Afbigt for sin Optræden, og den stridslystne Hovmester blev derefter tvunget til et yderst ydmygende Tilbageset. I hans den 5. December 1693 daterede Afbigt hedder det:

Nachdehmalen ich unterbeschriebener Johan Ernst Carlowitz den wohlgebohrnen Herrn Wiglas von Schindel, Ober Hofmeistern bey der Königlichen Academie alhie in Copenhagen. mit einen von mir zu seiner Beschimpfung geschriebenen Briefe höchlich touchiret habe, einhalts: das mich wundert, dass der Herr Oberhofmeister mit seinen Lügen im gantzen Königreich dergestalt sich prostituiren und seinem schönen Charactere und auch der Königlichen Academie solchen Tort anthuen mag, Item dass seine Brieffe sollen auf dem Secret sehr dienlich seyn, wan ich sie vorher wackeren Leuten werde gewiesen haben. So bekenne ich hiermit, dass ich darinnen unbesonnen und gröblich gehandelt und will dannenhero nicht allein wohlgedachten Herrn Oberhofmeistern für solches mein unzeitiges undt unhöffliches schreiben umb Vergebung gebethen haben, sondern erkläre auch Ihn hiemit desfals allerdings, undt dass ich keinen Fug solchergestalt wie vor erwehnet zu schreiben gehabt und von ihm nichts anders weiss, als was einem ehrlichen Mann wohl anstehet und gebühret.

Da denne Skrivelse var afgivet, slap Carlowitz ud af Arresten; han havde da forladt Akademiet, for ikke mere

at vende tilbage, og Affæren synes ikke senere at have skadet ham; han blev Sekretær hos Prins Wilhelm og endte som Amtmand over Assens og Hindsgavls Amter.

En Pasqvil mod von Schindel, som havde været opslaaet forskellige Steder i Byen, blev brændt af Bøddelen paa Torvet udenfor Akademiet og dermed maatte Retfærdigheden lade sig nøje¹⁾.

Det er vanskeligt med det foreliggende Materiale at afgøre, om Ansvar for den daarlige Tone, der straks fra først af herskede i Akademiet, helt skal lægges paa von Schindel. Sikkert har han ikke været Opgaven voksen, men om hans Duelighed var der dog temmelig delte Mening. Den økonomiske Elendighed har ogsaa været en stærkt medvirkende Aarsag til, at Tilstanden ikke var god, og det kan ej heller være tvivlsomt, at Elevmaterialet var meget vanskeligt at faa i en passende Orden. Det er endelig ogsaa muligt ved Betragtning af Akademiets Forhold i Tiden efter Schindels Død i nogen Grad at faa Rede paa, hvor stor en Skyld for de uheldige Tilstande, der kunde lægges paa Overhovmesteren.

Stephan Kenckel, der var Professor ved Akademiet, har udførligt udtalt sig om de mislige Forhold i von Schindels Tid; han havde været knyttet til Stiftelsen fra første Begyndelse og har formodentlig staaet i nærmere personligt Forhold til Overhovmesteren, maaske fra tidligere Tid været knyttet til ham og kommet ind i Landet i hans Følge. Noget uvildigt Vidnesbyrd er hans Udtalelser altsaa ikke, men da det trods sin vidtløftige Ordrigdom indeholder mange fornuftige Ting, har det sin store Interesse for Bedømmelsen af Forholdene. Det fremgaar af Kenckels Beretning, at Schindel stadig var sygelig, led stærkt af Podagra, og derfor ofte var ude af Stand til at passe sine Forretninger. Kenckels Formaal er ganske vist

¹⁾ Bircherods Dagbøger ved Molbech, S. 279.

mest at fremhæve sine egne Fortjenester, og han betoner, at han ikke har kunnet gennemføre alt, hvad han tilsigtede, fordi han af skyldig Respekt ikke kunde staa stift paa sine Meninger overfor Overhovmesteren, til hvem han selvfølgelig maatte staa i et godt Forhold. Heri ligger tydeligt nok en Stræben efter at undskylde sig selv, men han siger ogsaa med rene Ord, at man ikke bør dadle von Schindel for de Fejl og Mangler, der i den første Tid har klæbet ved Institutionen, ikke blot paa Grund af hans stadige Sygdom, men ogsaa fordi det er en meget vanskelig Opgave at styre saa forskelligartede og vanskelige Elementer, og fordi der, som ogsaa Erfaringen fra fremmede Akademier viser, skal Tid til at organisere en saadan Stiftelse og bringe den i god Gænge. Oven i Købet er Forholdene særlig vanskelige ved det københavnske Akademi, fordi det er en Blanding af privat Foretagende og offentlig Institution og derfor baade skal betale sig for Overhovmesteren og løse sin Opgave tilfredsstillende; Kenckel mener dog, at dette bliver muligt ved fornuftig Styrelse, idet man dog maa gøre sig klart, at man ikke kan tage de fremmede Akademier til Forbillede. Megen Kritik og Modstand har Ledelsen mødt og ethvert lille Fejlgreb er blevet benyttet til at bringe den i Miskredit; enhver Myg er straks bleven gjort til en Elefant¹⁾.

Kan end Kenckel saaledes ikke helt rense, men tildels kun undskylde von Schindels Styrelse, saa mener han dog, at Akademiet er i saa god Fremgang, at det vil komme til at svare til sin Hensigt, hvis der indføres en Række nærmere angivne Reforme. Ogsaa en Avis-skri-vers overdrevne Lovprisning mener Kenckel har været til stor Skade for Akademiet.

Af Kenckels udførlige Betænkning, som indeholder mange fornuftige Betragtninger baade om Orden og Un-

¹⁾ Aktst. 31.

dervisning, tager Patronerne Anledning til at indsende en Relation til Kongen om Akademiets hele Tilstand¹⁾. Man refererer Kenckels Skildring og optager ogsaa hans Konklusion, at der bør ansættes en Underhovmester, som skal have det daglige Opsyn og være til Støtte for Overhovmesteren, ganske særlig fordi denne ved Svagelighed ofte er forhindret i at tage sig tilstrækkeligt af Ledelsen. At den nye Post skulde besættes med Kenckel var en Selvfølge, og denne Tanke blev snart efter til Virkelighed, idet han i Slutningen af 1693 antages som Underhovmester, og en Instruks for ham i denne Egenskab udfærdiges af Patronerne og stadfæstes af Kongen²⁾. Denne Instruks viser tydeligt, at man vilde tage kraftige Forholdsregler for at ordne Sagerne. Underhovmesteren faar Ordre til meget nøje at overvaage, at alt gaar til, som det bør, og stadig holde Patronerne underrettet om Tilstanden. Han skal i alle Maader staa Overhovmesteren bi og søge at tilvejebringe den rette Ligevægt mellem dennes private Interesser og Akademiets nyttige Virken som offentlig Stiftelse. Særlig stærkt paalægges det ham gennem en lang Række Forskrifter at vaage over den gode Tone og sørge for Fred og Orden blandt Akademisterne, men skønt Kenckel var virksom og ivrig i Tjenesten, lykkedes Opgaven dog ikke for ham: de alvorlige Uordener, som allerede er omtalt, fortsattes ogsaa, efter at han havde overtaget sit nye Hverv.

Med Kenckels Udnævnelse til Underhovmester var von Schindel egentlig sat ud af Spillet. I hele Aaret 1694 høres intet om Akademiets Tilstand; det har da gaaet sin jævne Gang under Kenckels Ledelse og Forsøg paa at bringe det i Drift. Men Forholdene har ikke været gode; økonomisk Ballance har det ikke været muligt at skaffe tilveje og god Orden var det ikke let at opretholde, naar

¹⁾ Aktst. 32.

²⁾ Aktst. 33—34.

Overhovmesteren var syg. Han kunde ikke mere tage sig af Ledelsen, og hans Sygdom er utvivlsomt bleven forværret af de stedse slettere økonomiske Forhold; han satte sin Formue overstyr paa det fortvivlede Eksperiment at stifte et ridderligt Akademi i et fremmed Land. Da han døde i Begyndelsen af 1695, var Pengene opbrugt og Akademiet stadig i en daarlig Forfatning.

Blandt Akademiets Tjenestemænd kom der snart til at herske Utilfredshed og Mangel paa Iver for Arbejdet. Lønnen var naturligvis for lille og Pligterne for store. Berideren Johan Rudolph Mussel klager i Marts 1694 over, at han af Patronerne har faaet Ordre til at undergive fire Gange om Ugen istedetfor tre og derfor ikke faar tilstrækkelig Tid til at dressere Heste for andre, hvorved han berøves sin Ekstrafortjeneste. Da Manden er flink, foreslaar Patronerne, at der ydes ham 30 Rdlr. aarlig som Tillæg til de 120, som han faar af Schindel, og som maa anses for en temmelig ringe Betaling. Lignende Klager fremkommer ogsaa fra Fægte- og Dansemesteren, men Schindel er ikke i Stand til at forbedre Forholdene¹⁾.

Nogen let Opgave at holde god Orden i Akademiets daglige Liv har det ganske sikkert ikke været. Professor Kenckel giver i sin udførlige Indstilling om Oprettelsen af en Underhovmesterstilling Indblik i de forskellige vanskelige Forhold, men han har tillige det optimistiske Syn, at alt med Tiden vil rette sig, og henviser til, at ogsaa de kendte fremmede Akademier, f. Ex. de to nærmeste Forbilleder i Halle og Wolfenbüttel, har været Aar om at komme i blomstrende Tilstand. At Kenckel her væsentlig tænker paa, at alt vil blive godt, naar han selv faar Magten, kan jo ikke betvivles. Det har været galt med Orden, Fred og Disciplin, hvorom ovenfor er anført flere graverende Vidnesbyrd; men selv naar det

¹⁾ Komm. Prot. 3, 225 ff. Aktst. 35—36.

ikke kom til Dueller og Slagsmaal, var det daglige Liv rigt paa Kiv og Strid, Bagtalelse og Intrigieren. Under Paaskud af at søge Raad og Vejledning hos hinanden søgte Akademisterne sammen i Kliker, der kom i indbyrdes Strid og forvoldte megen Uro. Der har fra Ledelsens Side hersket stor Usikkerhed i Behandlingen af dette Onde, idet der snart er bleven set gennem Fingre dermed, medens man til andre Tider straks er faret haardt frem mod Synderne, i Stedet for at gaa gradvis frem med Advarsler, Irettesættelser og mildere Straffe, før man greb til de strængeste Midler, som man paa den anden Side har forsømt at anvendé, selv naar det maatte anses for nødvendigt for Akademiets gode Rygte og Trivsel. Navnlig har det skortet paa Forstaaelse af, at de unge Mennesker var højst forskellige af Karakter og Temperament, og Behandlingen af deres Forseelser derfor nogenlunde maatte bestemmes af Hensynet til deres Individualitet. Af størst Vigtighed var det dog, at det havde vist sig overordentlig vanskeligt at holde Eleverne til at passe deres Pligter, møde til alle Timer, baade Studier og Exerцитser, og ikke mindst til Gudstjeneste og Bedetimer, ligesom deres Flid med Forberedelse til Timerne ofte havde været særdeles mangelfuld.

Med Rette fremhæver Kenckel, at Akademilivet maatte faa en Karakter, der var væsentlig forskellig fra Forholdene ved det soranske Akademi, der var stærkt præget af Stedets Natur, og skønt han lovpriser de københavnske Akademisters Lod, fordi de har let Adgang til Hovedstadens gode Selskab og fremfor alt til at komme til Hoffet og tilegne sig den fineste Tone, er det dog umiskendeligt, at ogsaa han har erkendt, at disse Fordele ved Livet i Hovedstaden var mildest talt noget tvivlsomme. Ihvorvel det er ønskeligt, siger han, at de unge Mennesker endog i højere Grad end hidtil er sket, benytter sig af Tilladelsen til at komme til Hoffets Fester, saa vilde det

dog sikkert være tilraadeligt, at de kom noget mindre ud til Assembléer, Baller og Komédie, navnlig de af dem, der har en stærk Tilbøjelighed i denne Retning og spreder sig ganske fra Arbejdet ved at gøre Fornøjelserne til en Del af deres daglige Tilværelse eller endog til Hovedsagen. Det er endelig ogsaa nogle Gange passeret, at Akademister har opført sig saa daarligt i Selskab i Byen, at det har været til Skandale for Akademiet.

At der saaledes har hersket megen Uorden, erkender Kenckel aabent, men han vil, som allerede ovenfor nævnt, ikke lægge al Skylden herfor paa von Schindel, der har været stærkt plaget af Sygdom, og som har været Offer for megen ugrundet Bagtalelse baade af Akademister, som han har straffet for aabenbare Forseelser, og af uheldige og upaalidelige Funktionærer, som han har afskediget af Tjenesten. Overhovmesteren kan dog ikke fritages for Ansvar hverken paa de Punkter, som Kenckel omtaler, eller i Forhold, som han fortier. Flere Akademister har ført et overdaadigt og luksuriøst Liv, hvorved Akademiet har faaet det Ry, at Opholdet var urimelig kostbart, og selv om dette er sket med deres uforstandige Forældres Vidende og Villie, stod det dog i saa aabenlys Strid med Statuternes Forskrifter, at Overhovmesteren ikke burde have taalt det. I Modsætning hertil har en Avis-skriver til Stadighed udgydt sig i svulstige Lovtaler over Akademiet, dets Leder og Disciple, vidt og bredt refereret alt, hvad der foregik, og prist Akademisternes rhetoriske Præstationer, selv om de var nok saa tarvelige. Har end denne Avis-skriver i god Hensigt villet modvirke de omtalte Pasqviller mod Schindel, har han dog ved sine taabelige Lovtaler blot opnaaet at gøre Akademiet latterligt og fremhæve den grelle Modsætning til den ikke straalende Virkelighed, som var altfor vel kendt. Endskønt den Opgørelse, Kenckel fremlagde, om Akademiets Mangler, førte til, at han blev Underhovmester, og han utvivl-

somt ogsaa i denne Stilling har udrettet en Del for at forbedre Tilstandene, var der dog Grundfejl ved Institutionen, som han ikke var blind for, men som det ikke stod i hans Magt at raade Bod paa, Fejl i Planen for Undervisningen og dermed i hele Akademiets Struktur og Mangler i den økonomiske Organisation. Med det ringe Antal af Akademister, Stiftelsen kunde rumme, og det store Apparat af Personale, baade tobenede og firbenede, maatte det være umuligt at faa Organismen til at fungere.

Da Wiglas von Schindel døde 16. Marts 1695, var Akademiet aabenbart i en temmelig sørgelig Forfatning. To Dage senere traadte Patronerne sammen til Raadslagning om, hvad der nu var at gøre, og det fremgaar af de høje Herrers Udtalelser, at de ikke har nogen stor Tro til Stiftelsens Eksistensmuligheder og ikke heller nogen synderlig Sympathi eller Interesse for den. De dulgte Modsætninger, der spores i Udtalelserne, og som skyldes det bitre Fjendskab navnlig mellem Christian Siegfried von Plessen og Oversekretæren i Tyske Kancelli Thomas Balthasar von Jessen, hindrer ikke, at deres Syn paa den foreliggende Sag er væsentlig overensstemmende. De fleste af dem vil nødtigt have mere med den hele Sag at gøre, og Oversekretær Jessens Forslag, at Patronerne selv skulde skyde Penge sammen for at redde Akademiets Økonomi, vinder ingen Bifald, ligesom hans Henstilling til Frederik Gabel om indtil videre at paatage sig Styrelsen møder bestemt Afslag under Henvisning til de store Fordringer, han i Forvejen har paa Kronen; Gabel, der ellers altid var travlt paa Færde, vilde ikke have en Charge, som maaske kom til at koste ham Penge. Det er jo iøvrigt forstaaeligt nok, at hverken han eller de andre Herrer ønskede at betale for at komme i en besværlig Stilling, særlig da de i Forvejen havde nok at passe, og de saa nødvendig, at man indgav Kongen denne Idé. At dog Virksomheden skal oprettholdes, er de enige om, sikkert fordi dette, som særlig

Oversekretær Moth fremhæver, er Kongens Villie, og Hovedsagen bliver da at finde en Mand til Overhovmesterstillingen, som baade er dygtig og helst rig, saaledes at han kan indskyde Penge i Foretagendet; den hele Stiftelse staar nu for Fald og vil uvægerlig gaa under, hvis ikke Kongen udstrækker sin Haand og redder den. Det fremhæves imidlertid stærkt af Gehejmeraad Christian Siegfried von Plessen, at den Blanding af kongelig Stiftelse og privat Entreprise, som Akademiet hidtil har været, maa ophøre, da den har været Hovedaarsagen til Elendigheden. Ogsaa Moth anser det for rigtigst, at Kongen udkøber Schindels Enke af Huset og selv overtager Akademiet og sætter det paa en god økonomisk Fod. Hertil kræves altsaa for det første nogle Penge, for det andet, at der findes en Mand, som egner sig til at overtage Styrelsen. At dette bør være en anset Mand, er alle enige om, og den Tanke, at Kenckel skulde fortsætte med at være den ledende, afvises bl. a. bestemt af Grev Reventlow, der iøvrigt meget forstandigt udtaler, at hvis man ikke nu vil foretage noget alvorligt og effektivt for at bringe Akademiet paa Fode og give det en dygtig Styrelse med fuld Frihed til at ordne Forholdene, da maa man hellere straks lade det hele forsvinde; Underhovmesteren har aabenbart været paa Færde for muligvis at komme til at rykke op i den ledende Stilling¹⁾.

Kun een Person bringes i Forslag, idet Gabel som Emne nævner Hans Henrik Ahlefeldt, der var i Kronprinsens Hofstat og havde ledsaget denne paa hans Udenlandsrejse et Par Aar i Forvejen, det er formentlig denne Omstændighed, der bevirker, at Gabel betegner ham som særlig kvalificeret, da Ahlefeldts Virken i dansk Statstjeneste iøvrigt baade før og efter denne Tid væsentlig bestod i diplomatiske Hverv. Han blev samme Aar, som disse For-

¹⁾ Aktst. 37.

handlinger fandt Sted, gjort til Gehejmeraad og spillede ogsaa siden en Rolle baade som Diplomat og ved Hoffet, saa at det ikke kan tydes som Tegn paa Unaade, at han ikke blev Overhovmester for Akademiet; snarere har han vel ikke haft synderlig Lyst til denne Post, og sikkert er det, at hvis Planen er bleven nævnt for Kongen, har den i hvert Fald ikke vundet Bifald. Majestæten gav derimod Reventlow Ordre til at foretage en Henvendelse til Marcus Gjõe og anmode ham om at udtale sig om, hvorledes han tænkte sig at kunne bringe Akademiet paa Fode og lede det saaledes, at det kom i Blomstring.

Skønt Patronerne øjensynlig er meget ivrige for at skyde Sagen fra sig og hurtigst muligt faa ansat en ny Overhovmester, der kan faa hele Ansvaret, er der dog to Ting, de nødvendigvis maa medvirke til at faa i Orden. Netop Blandingen af privat og kongelig Stiftelse medfører, at der maa træffes en Ordning med von Schindels Enke, der er hans Arving og har Krav paa Erstatning for de Udgifter, han har haft med Akademiet, og som han ikke har faaet Dækning for; vil man, som Patronerne ønsker, omdanne Akademiet til en rent kongelig Skole, maa der foretages indgribende Ændringer i hele Organisation.

Da Enken intet ejer udover den temmelig imaginære Formue, hun har indestaaende i Akademiet, maa de høje Patroner ogsaa tænke paa at faa den salig Overhovmester begravet. At dette trods Elendigheden skal foregaa paa en Maade, der svarer til hans høje Stand og Stilling, ses tydeligt deraf, at man ansætter Udgifterne derved til den fantastiske Sum af 14 à 1500 Rdlr., som man nærmest tænker sig at skaffe tilveje ved at sælge Hestene, der maa anses for Enkens Ejendom, og afskedige Professorerne, for at deres Løn indtil videre kan staa til Raadighed. Det Inventar, der findes i Akademiet, tilhører naturligvis Schindels Enke, da han i sin Tid havde bekostet Indret-

ningen, men det er saa ødelagt og forfaldent, at det ikke har nogen synderlig Værdi; det er egentlig Tanken at afkøbe hende det, men da hun uden videre lader det bortfjerne, finder man ingen særlig Grund til Beklagelse over dette Tab.

Patronernes anden Hovedopgave var at gøre Udkast til nye Statuter; dette Arbejde, der fører til, at Patronerne selv forsvinder, strækker sig nogle Maaneder ind i den nye Overhovmesters Styrelsestid og foregaar under Forhandlinger med ham; men det er dog væsentlig Patronernes Værk, udkastet inden Marcus Gjøe fik Ledelsen, og betegner saaledes Afslutningen paa den Schindelske Periode i Akademiets Tilværelse og Resultatet af de sørgelige Erfaringer, man da havde indhøstet. Der foreligger to gennemarbejdede Udkast, før Statuterne faar deres endelige Form, som stadfæstes af Kongen under 14. September 1695¹⁾). Det foreslaas nu, at Akademiet skal have sin egen Justits-Session eller Ret, bestaaende af Overhovmesteren som Præsæs og som Assessorer Professorerne i Theologi, Jura, Eloqvents og Matematik, som skal paakende alle interne Sager og Tvistigheder, som maatte forefalde i Akademiet blandt Elever og Funktionærer. Da der herved unægtelig opstaar nogen Uklarhed om Overhovmesterens rent disciplinære Myndighed, genoptages i det næste Forslag den gamle Bestemmelse om Overhovmesterens Ret til at idømme Bøder, Arrest og total Relegation, men rigtignok ogsaa med det Forbehold, at der i særdeles vigtige Sager skal indhentes kongelig Afgørelse, uden at dette er bragt i Overensstemmelse med den nye Paragraf om Justits-Sessionen, der endog udførligere præciserer Akademiets Ret og fastslaar, at dets Medlemmer kun kan søges i civile Sager ved denne deres egen Ret, hvorfra der er direkte Appel til Højesteret. Herved er der bragt

¹⁾ Aktst. 38; 48; 51.

Orden i Statuternes endelige Affattelse. Overhovmesteren bevarer sin disciplinære Myndighed, men skal lade vigtigere Sager komme for den nye oprettede Justits-Session i Akademiet, der faar sit Omraade nøje præciseret saaledes, at den skal behandle alle Sager, som vedrører Akademisterne, deres Hovmestre og Tjenere og alle Akademiets Betjente, saa vidt deres Forretninger i Akademiet vedkommer, medens i alle andre Sager Akademiets Betjente og Exerцитiemestre søges ved Borgretten, Overhovmesteren, Professorerne og Staldmesteren ved Hofretten. Dermed falder den direkte Appel til Højesteret bort; vi har i denne Ordning af de juridiske Forhold Forbilledet for Indretningen ved det soranske Akademi et halvt Aarhundrede senere, hvor der ogsaa sondredes mellem de to Instanser for højere og lavere Personer, men hvor dog paa Grund af Akademiets afsondrede Beliggenhed dettes Hofret som Overinstans fik direkte Appel til Højesteret.

Den ydre Glans, hvormed Rets-Sessionen skal omgives, det ophøjede Dommersæde og de to Pedeller med Sølv-sceptre, kommer til under Statuternes videre Behandling og er sikkert ikke Patronernes Idé, men skyldes vel snarere den ny Overhovmesters Indflydelse, da det hele Apparat svarer godt til hans Forestilling om, hvorledes et kongeligt Adelsakademi skulde virke.

En Ændring paa et Punkt, som skulde synes ligegyldigt, men som dengang aabenbart har haft stor Betydning, foreslaas af Patronerne, idet den tidligere Ordning af Pladserne i Spisesalen efter Rang nu ønskes ændret saaledes, at kun fyrstelige Personer altid har Plads ved Overhovmesterens Bord, medens alle de andre, ogsaa grevelige og friherrelige, skiftes til at nyde denne Ære, idet de alternerer efter Alder i Akademiet. Det indskærpes i Sammenhæng hermed, at Overhovmesteren altid, saa vidt muligt, skal spise med Akademisterne, hvad von Schindel meget havde forsømt, og det er naturligt nok, at dette var

af stor Vigtighed for, at det gik sømmeligt til under Maaltiderne. Man sporer overalt Bestræbelsen for at genoprette Akademiets forspildte Reputation. Det paalægges Overhovmesteren at have nøje Opsyn ikke blot med Akademisternes Opførsel, men ogsaa med Hovmestrene, hvoraf flere i de forløbne Aar havde været mindre heldige. Ogsaa med Professorerne, deres Flid og Opførsel skal der føres et effektivt Tilsyn, og det mærkes ogsaa her ved Udarbejdelsen af de nye Statuter, at det ikke altid har været saa godt, som det burde være. Endelig gives der udførlige Direktiver for Husholdningen; nu var Junkerne i en saadan Stiftelse ganske vist altid misfornøjede med Kosten, men under den hele Slendrian, navnlig i Schindels sidste Tid, før Kenckel fik Kommandoen, har der utvivlsomt været god Grund til at klage ogsaa paa dette Punkt; de specielle Ordre til Spisemesteren peger tydeligt i denne Retning. Mærkeligt nok har det heller ikke været saa godt med Stalden og Ridebanen, skønt dette var den eneste Side af den højere Undervisning, som fra først af interesserede Schindel; men Økonomien var saa slet, at ogsaa Stalden er bleven holdt i daarlig Stand, Tilsynet saa mangelfuldt, at Ridelæreren har søgt Ekstrafortjeneste ved at undervise Uvedkommende fra Byen og derved forsømt sine Pligter.

At man var klar over, at der nu maatte tages kraftigt Haand i Hanke med Akademiet, ses af en lille Tilføjelse, der gaar ud paa, at Overhovmesteren for Fremtiden skal holde nøjagtige Bøger over Akademiets Indtægter og Udgifter, og at disse Bøger skal være kontrasigneret i Rentekammeret. Endnu bevarede Hoved- og Regnskabsbøger viser da ogsaa, at man fra denne Tid af har ført nogenlunde godt og ordentlig Regnskab med Akademiets Penge, medens der i Schindels Tid har været vild Uorden i Sagerne, saaledes at den økonomiske Ruin er let forstaaelig.

For Undervisningens Vedkommende foreslaar Patro-

nerne blot, at det indskærpes, at Akademisterne skal betale for Privatkollegier. Bestemmelsen om Exerccitiemestrene foreslaas ændret saaledes, at der ansættes en Staldmester, som skal have Ledelsen af alt, hvad Stalden vedrører, og at Berideren, der som hidtil skal undervise i alle Slags Øvelser til Hest, skal sortere under ham. I de øvrige ridderlige Øvelser skal der være de samme Lærere som hidtil, altsaa en ret talrig, men for hele Akademiets Organisation utvivlsomt nødvendig Stab af Exerccitiemestre. Stærk Vægt lægges der paa Underhovmesterens eller, som han nu skal kaldes, Inspektorens Arbejde. I alle Henseender skal han være Overhovmesteren behjælpelig med Opsyn og Ansvar for god Orden, og navnlig sørge for altid at være tilstede, naar hans høje Foresatte af en eller anden Grund er forhindret. Ganske særligt paalægges det ham at føre Tilsyn med de Akademister, der ikke har nogen Hovmester, men for de andres Vedkommende skal han ganske vist passe paa baade Elever og Hovmestre.

Af stor Interesse er et Forslag, der skyldes Professorernes Klager over, at mange Akademister var altfor unge og for slet forberedte til at følge Undervisningen. Patronerne foreslaar nu, at Akademisterne ved deres Indmeldelse skal være fyldt fjorten Aar, og kun Fyrster, Grever og Friherrer maa optages i Tolvaarsalderen, forudsat at de er ledsaget af en Hovmester. Heri gaar Patronerne endog videre, idet de ved Revisionen af Forslaget henstiller, at Akademister, som ikke er ledsaget af Hovmester, skal være fyldt seksten Aar, før de kan blive optaget, hvilket var en særdeles forstandig Tanke. Saaledes bliver det ogsaa i de endelige Statuter, hvor seksten Aars Grænsen fastholdes, fjorten Aar for dem, der medfører Hovmester med Undtagelse af de fyrstelige, grevelige og friherrelige Drengene, der forudsættes altid at komme under en Hovmesters Opsyn, og som faar Adgang med det

tolvte Aar. Denne Distinktion har for saa vidt sin gode Mening, som det maatte forudsættes, at Hovmesteren bi-bragte sin Myndling de fornødne Forkundskaber for at følge Akademiets Undervisning med Udbytte.

Endelig tilstræbes det at give Akademiet stærkere Præg af en lærd Undervisningsanstalt derved, at det faar Ret til at lade udgaa Programmer, Orationer og Disputationer ligesom Universitetet. I denne som i saa mange andre Henseender i Forhandlingen i Aaret 1695 spores, at den udpegede Overhovmester Marcus Gjõe nu havde begyndt at faa et Ord med at sige i Laget. Patronerne fulgte aabenbart i Drøftelserne ofte hans Ønsker, og de har formodentlig saa meget hellere gjort det, som deres egen Rolle nu var udspillet, og hele Styrelsen nu blev lagt i Hænderne paa den Mand, der, skønt ogsaa hans Ledelse kun strakte sig over et kort Spand af Tid, dog er den betydeligste Personlighed i Stiftelsens hele Historie, og den, der har gjort det største Arbejde for at naa et Resultat, der nogenlunde kunde svare til det store Apparat, der var bleven sat i Bevægelse.

III. Marcus Gjõe.

Kongen havde mærkeligt nok henvendt sig til en Mand af Danmarks gamle Adel, der ellers ikke i Enevældens første Tid var vel anskreven paa allerhøjeste Sted. Gehejmerraad Marcus Gjõe, der bag sig havde en lang Løbebane i Diplomatens Tjeneste, havde paa dette Tidspunkt i flere Aar været i Kongens Unaade; alligevel har man dog følt sig overbevist om, at denne højtdannede og erfarne Mand havde væsentlige Betingelser for at overtage den vanskelige Post, maaske ikke mindst, fordi han var opdraget paa Sorø Akademi, hvor hans Fader havde været Overhovmester¹⁾, og i en lang Aarrække som Skoleherre

¹⁾ Værket om Sorø I. 436; 608.

Marcus Gjøe. Maleri paa Hvedholm.

for Herlufsholm havde indlagt sig store Fortjenester af denne Stiftelse.

Efter at Marcus Gjõe havde modtaget den mundtlige Ordre, traadte han i Forhandling med Patronerne, satte sig nøje ind i Forholdene og afgav snart to meget udførlige Betænkninger, som med al deres vidtløftige Ordrigdom viser Forfatteren baade som en grundig og retskaffen Mand, der var beredt til at sætte al Kraft ind paa at løse den Opgave, der var ham betroet, saaledes at der kom et virkeligt Resultat ud deraf, og ikke har betragtet Hvervet som en ærefuld Sinekure¹). Han maa ganske naturligt betinge sig en anstændig Løn, da han har sat sin Formue til i Kongens Tjeneste; diplomatiske Sendelser i hin Tid medførte overordentlig store Udgifter for den paagældende. Han ønsker ogsaa umiddelbar Adgang til Kongen, naar det maatte anses for fornødent, et Krav han med Rette anser for billigt efter saa mange Aars Tjeneste i meget vigtige og ansvarsfulde Hverv.

Han begynder med de principielle Spørgsmaal vedrørende Akademiets hele Organisation, som han udførligt behandler i den første Betænkning, medens han i den anden opstiller Beregning over alle de Udgifter, han anser for nødvendige til Folkehold og daglig Drift. Under Henvisning til de udenlandske Akademier, som han har set paa sine talrige Rejser, mener han at turde sige, at det københavnske maa indrettes for Rigets egne Børn, da det ikke kan forventes, at det vil drage fremmede ind i Landet. Der maa nu træffes en klar Afgørelse, om man vil fortsætte med at lade Akademiet være en Art privat Entreprise under kongeligt Tilsyn eller omdanne det til en rent kongelig Stiftelse; efter Hr. Marcus' Erfaring har intet

¹) Aktst 39—40, fra Marcus Gjøes Virksomhed som Overhovmester er bevaret to Kopibøger, som indeholder talrige Breve, navnlig vedrørende den økonomiske Side af Styrelsen; deres Indhold er stærkt benyttet i det følgende.

af de udenlandske Akademier, der er opbygget saaledes, som det københavnske hidtil har været, haft nogen Bestandighed, alene med Undtagelse af det ridderlige Akademi i Paris. Vil man fastholde at følge denne Vej, maa man nøjagtigt udforme de Privilegier og Begunstigelser, man vil give den Mand, som tør paatage sig Hvervet. Vil man derimod gøre Akademiet til en rent kongelig Stiftelse, maa det indrettes saa anseligt og paa saa solidt et Grundlag, at det kan nyde Anseelse i Udlandet og hævede en Stilling, der ikke er ringere end de mest søgte fremmede Akademier, som det Tübingske og det Wolfenbüttelske. Noget af det første, der bliver at gøre, er derfor at indrette en anstændig Bygning, hvor der er god Plads til 30 Akademister, eller i hvert Fald til 20, hvormed man vel til en Begyndelse kunde nøjes, og en god Lejlighed til Overhovmesteren og hans Familie, der netop for Stiftelsens Værdigheds Skyld bør bo paa en standsmæssig Maade. Naturligvis vil Overhovmesteren nøjes med det, som det er, foreløbig, men skal det hele faa en passende Skikkelse, vil der kræves stor Udvidelse og Fornyelse og følgelig betydelige Bekostninger. En hel Række større og mindre Ændringer i Akademiets hele Karakter anser han for nødvendige for Anseelsens Skyld, deriblandt Smaa-ting, der næsten virker komiske, som Anbringelse af det kongelige Navnetræk over Porten og to Skildvagtposter udenfor, og mere væsentlige som Forslaget om en Justits-Session særlig for Akademiet, som af Patronerne blev optaget i Forslaget til de nye Statuter. Denne Reform anser Marcus Gjøe med Rette for særdeles vigtig, og under Henvi-ning til Forholdene paa Sorø Akademi i hans Faders Tid foreslaar han, at to Pedeller med Sølvsceptre skal staa ved Dommersædet, naar Session holdes, og Rettens Medlemmer have Plads paa en Slags Tribune nogle Trin over Salens Gulv. Ogsaa disse Ønsker faar han i det

væsentlige opfyldt ved Affattelsen af de nye Statuter, omend noget beskaaret.

Ogsaa de underordnede Betjente vil Marcus Gjõe give en større og mere anselig Stilling; ikke blot vil han have ansat en Staldmester med 200 Rdlr.s aarlig Løn, men Underhovmesteren skal hedde Inspektor og Spisemesteren kaldes Køgemester. Middagsbordet, hvor Overhovmesteren skal præsidere, skal dækkes med seks eller otte Retter, dog med Tarf og uden Overflødighed, medens ved Aftensbordet, hvor Inspektor skal have Tilsynet, fire Retter maa være nok. For Middagsmaaltid ved Overhovmesterens Bord, hvor der skal spise ni Personer, bliver det en aarlig Udgift paa 572 Rdlr., naar man har fraregnet, hvad Akademisterne betaler, men dette Beløb kan ganske vist spares, hvis Overhovmesteren fritages for at spise med og Tilsynet overlades til Inspektor og Køgemester, hvorved man kunde nøjes med ved dette som ved alle de andre Borde blot at servere fire Retter Mad.

Ligesom Køgemesteren skal have et større Folkehoid, maa der under Inspektoren ansættes en Sekretær med 50 Rdlr. i aarlig Løn og en Underskriver, ligeledes med 50 Rdlr. i Løn og Kosten, som vil andrage en lignende Sum; den sidste kunde ligesom Taffeldækkeren ved Overhovmesterens Bord gøre Tjeneste som Pedel, og disse skulde, naar de optraadte i Tjeneste, bære de oldenborgske Farver, Kjortler af rødt Klæde, underforet med gult og tilsvarende Bonnet paa Hovedet; disse to Herrers Dragter vilde koste 80 Rdlr. engang for alle, deres Kost ialt omtrent 90 Rdlr. aarlig, og Taffeldækkeren skulde desuden have 30 Rdlr. i Løn. Husholdningen krævede desuden tre à fire Dugsvende og en Kældersvend, der hver skulde have 12 Rdlr. i aarlig Løn foruden Kosten, og i Køkkenet baade Mesterkok med 60 Rdlr. i Løn og Kosten, en Svend til 30 Rdlr. og Kosten, og en Dreng, hvis Kost og Klæder vilde koste 60 Rdlr. aarlig, alle under Køgemesterens

Regimente. Endelig skal Vask og Rengøring besørages af en Kvinde eller Oldfrue, der lønnes med 30 Rdlr. og Kosten, med tre eller fire Piger, hvis Løn er beskedent ansat til 8 Rdlr. aarlig til hver.

Stalden var ogsaa for Marcus Gjõe af synderlig Vigtighed; helst bør der være 30 Heste, en til hver Akademist, og 6 à 8 Staldknægte til at passe de kostbare Dyr. Under Staldmesteren staar en Berider med 300 Rdlr.s aarlig Løn foruden Kosten og en Creat eller Medhjælper, der ligeledes foruden Kosten maa have 100 Rdlr. Om Staldknægtenes Løn vil Marcus Gjõe mærkeligt nok ikke gøre Forslag.

Om Bygningens Istandsættelse tør han ikke udtale sig, da han endnu ikke kender den, men da han mener at have bragt i Erfaring, at den er yderst medtaget og faldefærdig og iøvrigt for lille og uanselig til at rumme Akademiet, som det efter hans Opfattelse bør være, antager han, at de Summer, der er nævnt til Istandsættelsen, er altfor ringe; dertil kommer, at der skal skaffes en stor Mængde fornødent Inventar, baade til Akademisternes Værelser, til Overhovmesterens Lejlighed og til Brug ved Økonomien; hertil behøves 1500 Rdlr. straks og siden aarlig ikke mindre end 900.

Hele denne detaillerede Opstilling viser, med hvilken Grundighed Marcus Gjõe tog den Opgave, der var stillet ham, at udtale sig om en Genrejsning af Akademiet. Hertil kommer endda, at han anstiller Beregninger over Lærerne, baade Exercitiemestrene og Professorerne. Særlig Vægt ligger der paa Professoren i Historie og Latin, der ogsaa er Inspektør og maa have Ophold i Akademiet, hvorfor han foruden Kosten maa have en Løn af 400 Rdlr. Ogsaa Professoren i Mathematik eller Regning bør bo i Akademiet, men ansættes til 100 Rdlr.s mindre Løn end sin historiske Kollega, medens den juridiske Professor skal have 400 Rdlr. og desuden ligeledes bør bo i Akade-

miet, uden at dog Marcus Gjõe giver nogen nærmere Motivering for dette Forslag. Mærkeligt nok skal derimod de fleste Exerccitiemestre bo udenfor Huset, saaledes Dansemesteren, Fægtemesteren og Sprogmeisteren, der hver skal have 200 Rdlr. i aarlig Løn, medens Tegnelæreren kun ansættes til det halve. En Sproglærer havde ganske vist intet med videnskabeligt Studium at gøre, idet der kun af ham krævedes praktisk Færdighed i de moderne Sprog i Tale og Skrift, men alligevel er det jo lidt haardt, at han ikke vurderes højere end Danselæreren. Den omhyggelige og loyale Mand slutter sine Betænkninger med at henvise til de mange Aar, han har arbejdet trofast i Kongens Tjeneste, og med at forsikre, at han ogsaa for Resten af sit Liv vil ofre alle sine Kræfter for det, som Kongen maatte betro ham; til Belysning af hans gammeldags trofaste, i bedste Forstand fornemme Tænkemaade, er disse Udtalelser særdeles lærerige, naar man er trængt igennem den snørklede Stil og svulmende Overflod af Ord; Undertonen er en ganske anden end i von Schindels slimede Kryberi.

Et kongeligt Reskript af April Maanedes sidste Dag lægger derefter Akademiets Styrelse i Marcus Gjøes Hænder¹⁾, og hermed begynder hans ivrige, men haabløse Bestræbelser for at sætte Stiftelsen paa en god Fod. Da Kongen ikke har gjort nogensomhelst Resolutioner paa hans Forestillinger, men blot kort og godt overdraget ham Akademiets Styrelse, maa man gaa ud fra, at det blot er Meningen, at han i hvert Fald foreløbig skal overtage hele Stiftelsen, som den er efterladt af von Schindel, men han tilskriver derfor straks Patronerne for at gøre dem indlysende, at dette er umuligt²⁾. Han har nu aflagt Besøg i Huset paa Nytorv og med egne Øjne set, at det er saa daarligt og faldefærdigt, at der ikke der lader sig indrette

¹⁾ Aktst. 41.

²⁾ Aktst. 42. Prot. 3, 466 ff.

noget kongeligt Akademi; Taffelstuen i Særdeleshed, hvor en Overhovmester endog skal holde sit Bord, er saa slet i alle sine Omstændigheder, at faa Borgstuer, hvor Kuske og Lakaier æder, er af ringere Beskaffenhed. Køb af Nabo-gaarden strander paa, at Ejermanen holder den i en altfor høj Pris, men store Reparationer og Udvidelser maa straks i den kommende Sommer foretages, ligesom man ogsaa maa sørge for at finde en passende Mand til at overtage Husholdningen og desuden andre nødvendige Betjente, hvis ikke det hele skal falde fra hinanden. Han er villig til straks at flytte ind i nogle Kamre i Akademiet for stadig at være paa Stedet og føre Tilsyn med Istandsættelsen, da den egentlige Lejlighed for Overhovmesteren ikke kan blive færdig til Indflytning før til Mikkelsdag. Med Utaalmodighed trænger Marcus Gjõe paa og opfordrer indtrængende Rentekammeret til at tage sig af den økonomiske Ordning snarest muligt, og det er tydeligt, at han stadig har rendt Panden mod Regeringskontorets passive Modstand eller den kendte Inerti, der har nedsyttet ethvert Initiativ¹⁾. Han har forhandlet med forskellige Personer om at overtage Husholdningen, men uden Resultat, dels fordi det synes vanskeligt at finde nogen, der vil gaa ind paa de Vilkaar, man stiller, dels ogsaa fordi det ikke er muligt at faa klar Besked i Rentekammeret om, hvor vidt man tør strække sig. Der sluttes dog nu Kontrakt med en ny Spisemester, Johan Statius Baden, foreløbig for seks Aar²⁾; der foretages ved denne Lejlighed en fuldstændig Opgørelse af, hvad der findes i Akademiet af Inventar til Brug i Husholdningen fra den forrige Hovmesters Tid, og det kan ikke nægtes, at man heraf faar det Indtryk, at det er gaaet, som det bedst kunde, og at Akademiet næppe kan have været noget helt behageligt Opholdssted for Standspersoner. Der gives endvidere ud-

¹⁾ Aktst. 43.

²⁾ Aktst. 44.

førlige Forskrifter for, hvad Mad og Drikke der skal serveres ved de forskellige Borde, hvoraf man faar et fortræffeligt Indtryk af, hvor vidtløftig og besværlig en stor Husholdning i hine Tider har været: mange Retter og utrolige Mængder af Mad, tilberedt og frembaaret af hele Regimenter af Tjenerpersonale i Køkken og Spisesal. Intet Under, at de Drengene, for hvem al denne Staahej blev gjort, maatte faa mærkelige Forestillinger om deres egen Stilling og Betydning i Samfundet.

Denne Ordning af Akademiets Husholdning var af stor Betydning for Marcus Gjõe, som et vigtigt Skridt i Retning af at faa hele Virksomheden i Gang, og i varme Udtryk giver han sin Stemning Luft i en Betænkning, som er indgivet Dagen efter Stadfæstelsen af Badens Kontrakt. At det netop er Pinsedag, tager han for et godt Varsel for Akademiets Fremtid og beder nu Kongen om, at Akademisterne maa faa faste Pladser til at overvære Guds-tjenesten i det kongelige Slotskapel, som en Slags højtidelig Stadfæstelse af Akademiets kongelige Karakter og nære Tilknytning til Majestæten og hans Hof¹⁾.

Glæden var dog ikke varig. De økonomiske Forhold er stadig besværlige, og Overhovmesteren har mange Ubehageligheder af, at Spisemesteren ikke kan klare sig, men maa forlange Penge forud, medens Marcus Gjõe helst slet ikke vil have noget med hans Regnskab at gøre, da den hele Økonomi rettelig bør staa under Rentekammerets direkte Tilsyn, eftersom Pengene til alle Anskaffelser og alle Indkøb til Husholdningen maa anvises fra dette Kollegium. Saa mangelfuld er endnu hele Ordningen, at man ikke engang har Folk til at bortkøre Affald og Skarn, der henligger i saa stor Mængde, at det ligefrem betyder en Fare for at fremkalde Sygdom i Huset, og vil give to Karle med Heste og Vogne nok at bestille med Bortkørsel

¹⁾ Aktst. 45.

i fjorten Dage. Værst er det dog, at alle hans Paamindelser om at faa Bygningen sat ordentligt i Stand stadig ikke fører til noget positivt Resultat. Alle hans Ønsker frembæres paany i en Betænkning af Patronerne af 15. Maj 1695¹⁾); her fremhæves ogsaa Nødvendigheden af Bygningens Istandsættelse; Planerne for Staldens bedre Indretning med alle nødvendige Anskaffelser og Ansættelse af Personale fremstilles, idet bemærkes, at Berideren Johan Friedrich Tillemann er udset til at indtage den fornemme Stilling som Staldmester. Foruden Lærerne og Undervisningen, hvorved der er saadanne Mangler, at det betyder en virkelig Fare for hele Akademiets Ry, men som i anden Sammenhæng skal omtales, behandles det underordnede Personale, som Overhovmesteren har anset det for fornødent at ansætte, og den store Mængde forskelligartet Inventar, der maa anskaffes. Ligeledes indstilles Overhovmesterens Forslag om, at det hele Regnskab med Økonomien kommer direkte under Rentekammerets Bestyrelse, som Tilfældet er med saa mange andre kongelige Stiftelser, saaledes at han intet har dermed at bestille. Marcus Gjoes Forslag om Ansættelse af Sekretær og Underskriver, om Liberi til Pedellerne og Justits-Sessionens formfuldendte Gennemførelse bliver nu ogsaa optaget af Patronerne. Endelig følger de ogsaa Marcus Gjoe i hans Krav paa, at han beholder, hvad der iforvejen var ham tillagt som Pension for hans Tjeneste i Diplomatiens eller Gage som Gehejmerraad, der var 1500 Rdlr., foruden den samme Løn, som von Schindel havde haft, nemlig 2000 Rdlr., at han maa faa nogen extraordinær Hjælp til at indrette sig i Akademiet, da dette bliver ret dyrt, naar det skal ske paa en for Stillingen og Stiftelsen passende Maade; endelig at han maa være fritaget for alle extraordinære Paalæg, og at han maa have direkte Adgang til Kongen

¹⁾ Aktst. 46—47. Marcus Gjoes Kopibog, hvori mange Breve om Ordningen af de økonomiske Forhold.

i Akademiets Sager, saaledes at hans Betænkninger om dets Tarv behandles i Konseillet og ikke i noget Kollegium. Disse Krav, som Marcus Gjõe stadig stiller, er ikke saa urimelige, som de synes; det er en Kendsgerning, at hans mange diplomatiske Rejser havde slugt hans Formue og at dette ikke skyldtes Ødselhed, men var en naturlig Følge af de Krav, der stilledes til en Ambassadør, der skulde optræde ved Hofferne i Versailles eller Madrid. Udgifterne blev ogsaa kun mangelfuldt og uregelmæssigt refunderet. Netop for disse senere Aar kan man faa noget Indblik i Marcus Gjøes Økonomi, og det er tydeligt, at det ikke var nogen billig Historie at være kongelig dansk Gehejmerraad; det er da let forstaaeligt, at han hverken vilde eller kunde have Udgifter af at beklæde det brydsomme Hverv som Akademiets Overhovmester¹). Paa disse Forslag falder nu kongelig Approbation, og en Række af de vigtigste Punkter gaar ind i de allerede omtalte Statuter, som Patronerne udarbejdede i Sommerens Løb, hvorved Marcus Gjõe ganske naturligt stadig har været med til Drøftelserne. Ligeledes ordnes ogsaa Forholdet til Rentekammeret med dette Kollegiums økonomiske Styrelse af Stiftelsen ved nærmere Regler²).

Nogen Vanskelighed har Personalet voldt. Om adskillige af de fra Schindel nedarvede Betjente maa Marcus Gjõe erklære, at de ikke duer meget, og at man maa søge at finde andre og bedre. Værre er det dog med Underhovmesteren eller som han nu skal hedde Inspektoren, Kenckel; han havde faktisk regeret Akademiet det sidste Aar, Schindel levede, og har ogsaa haft den Ambition at blive Magthaver af Navn, da Overhovmesterstillingen blev ledig. Her havde Patronerne imidlertid ganske vendt det døve Øre til. Nu havde jo Kenckel været ivrig nok for at fastslaa, at Akademiet under von Schindels Regimente gik sin

¹) G. L. Wad: Fra Fyens Fortid, I, 13 ff.

²) Aktsl. 49—50.

Opløsning imøde, men det var ham paa den anden Side ikke behageligt, at den nye Overhovmester for stærkt understregede Elendigheden, hvorved hans eget Arbejde for at bringe Stiftelsen paa Fode blev underkendt. At det har staaet slet til, er sikkert nok, men Kenckel ønsker dog, naar han skal forblive ved Akademiet ogsaa som Inspektør, at faa sin Betydning og Uundværlighed fastslaaet, og han andrager nu om, at han maa fritages for Professorgerningen, men som Inspektør nyde samme Gage som hidtil og Rang som Honorarprofessor. Marcus Gjões Indstilling om dette Andragende røber ikke nogen varm Interesse for Inspektøren; han kan paa ingen Maade anbefale at give ham Rang over de andre Professorer, men mener, at hvis han kun vil være Inspektør, kan han faa Titel af Kancelli- eller Justitsraad, særlig da det formodentlig er hans Agt snarest at søge andet Embede, og afgaar han som Professor, maa en anden snarest ansættes i hans Sted. Noget varmt Ønske om at beholde Kenckel har Marcus Gjõe ganske sikkert ikke næret; han fremhæver oftere i sine Betænkninger, at det er en afgjort Nødvendighed, at Inspektøren bor paa Akademiet og fører det daglige Tilsyn, og da Kenckel ytrer Ønsker om at træde som Inspektør og kun fortsætte som Professor, ser det ud, som Overhovmesteren har villet benytte dette til at blive ham kvit; det var heller ikke saa mærkeligt, da Kenckels Beretninger strutter af Selvglæde og inderlig Overbevisning om, at det er ham, der holder hele Akademiet paa Fode. I Marcus Gjões Erklæring om Kenckels Ansøgning om Rang ses det da ogsaa tydeligt nok, at han ikke har noget brændende Ønske om at holde paa ham¹⁾.

Det var vel ikke noget stort Udbytte, Marcus Gjõe havde ud af alle sine Anstrængelser den første Sommer, han

¹⁾ Aktst. 51—52.

arbejdede med Akademiets Rekonstruktion, indtil han kunde overtage Bestyrelsen; men saa nogenlunde fik han dog Driften i Gang, omend endnu under højst tarvelige Vilkaar, da det gik meget langsomt med at faa alle de Forbedringer, som stod paa Papiret, ført ud i Virkeligheden. Han maa dog have faaet Overhovmesterlejligheden sat saaledes istand, at han kunde flytte ind, eftersom han solgte den Gaard paa Købmagergade, hvor han hidtil havde boet¹⁾. I de nye Statuter havde han faaet Patronerne til at indsætte mange smukke Ting, men de fleste var foreløbig Løfteparagraffer, usikre Veksler paa Fremtiden. Men Marcus Gjõe er heller ikke den Mand, der lader det blive ved Løfterne; ogsaa efter at Statuterne er udgivet i September Maaned, arbejder han videre med sine Reformer og indsender Bemærkninger om, hvad der bør foretages. Han opnaar, at der i Begyndelsen af 1696 udstedes en ny kongelig Forordning om Akademiet, der vel i Hovedsagen blot gentager de hidtil gældende Grundbestemmelser fra den gamle Fundats, men alligevel maatte virke som en fornyet og bestyrket Fundats efter al den Uorden og Opløsning, der havde fundet Sted i de Aar, der var gaaet, siden første Fundats blev udstedt²⁾. Denne Forordning har dog øjensynlig heller ikke tilfredsstillet Overhovmesteren, der dels ønskede, at Akademiet skulde spille en større Rolle i den hele højere Undervisning, dels vilde have langt nøjere præciseret baade Stiftelsens hele Karakter og sin egen Stilling. Han ønsker saaledes en kongelig Forordning om, at de, som aspirerer til militær Tjeneste, skal have frekventeret Akademiet i det mindste et Aar, da en Paragraf i den Retning i den sidst udgivne Forordning ikke er tydelig nok³⁾. For at ikke den store Tjenesteiver, der jo sikkert nok har skabt nogen Irrita-

¹⁾ Wad: anf. St.

²⁾ Aktst. 56.

³⁾ Aktst. 57.

tion, skal blive altfor unaadigt optaget paa allerhøjeste Sted, tilføjer Marcus Gjõe forsigtigt, at hvis det er Hans Majestæts Villie, at de militære ikke skal være forpligtet til at søge Akademiet, vil han gærne have Ordre i den Retning, da det ellers let kan blive ham udlagt som Forsømmelse, hvis han ikke paaser, at Forordningen overholdes, saaledes som han maa opfatte den.

Nogen videre Fremgang for alle sine skønne Planer ser Marcus Gjõe dog ikke; de høje Herrer i Regeringskolegierne har ikke taget Notits af ham, og hele Aaret 1696 gaar hen, uden at han naar det Resultat, han ønsker; nu har han vel ogsaa haft nok at gøre med at faa indrettet sig, saa godt det var muligt, og faa hele Maskineriet sat i Gang paany, og nogen Tid maatte der jo hengaa, selv om Taalmodigheden havde ondt nok ved at bestaa denne Prøve. Store huslige Vanskeligheder havde han ogsaa at kæmpe med; Spisemesteren Statius Baden har slet ikke overholdt sin Kontrakt, og det er, som Overhovmesteren udtrykker det, umuligt at remedere i hans alle Slags ufor-svarlige, haarde og forargelige Forhold. Han maa fjærnes og en ny Spisemester antages. Da foretager han i de første Dage af 1697 et nyt Fremstød, idet han affatter en meget udførlig Betænkning over, hvad der bør gøres for Akademiet, og forelægger den for en af Kongen nedsat Kommission, som Overhovmesteren selv har ønsket til Sagernes Overvejelse, nu da den tidligere Ordning med Patronerne ikke mere eksisterer¹⁾). Her fremhæver han atter, og med større Fynd end nogensinde før, at Bygningen maa fornyes; den er ikke værd at bære Navn af en kongelig Foundation, thi de tvende inderste Huse, det ene understøttet, er begge overmaade brøstfældige og raver til Fald for hvert Vejr, som paakommer. Det er gennem alle den foregaaende Sommers Forhandlinger og Undersøgel-

¹⁾ Aktst. 59.

ser bleven ganske klart, at en tilfredsstillende Reparation af det gamle Hus, hvis en saadan overhovedet er mulig, vil koste ca. 10,000 Rdlr., saa at det langt bedre kan betale sig at jævne det med Jorden og bygge et helt nyt; men ingen af Delene sker. Alle gjorde Forestillinger om Nødvendigheden af grundige Reparationer havde altsaa hidtil været frugtesløse. Der er ejheller Plads nok, hverken til Undervisningen, til Opholdsrum, til Sygestuer eller til Folkene; at dette er den første og nødvendigste Betingelse for, at Akademiet kan blomstre, turde være indlysende. Lige saa vigtigt er det, at der skaffes en fast, økonomisk Basis for hele Stiftelsen, som hidtil har manglet, og som Rentekammeret ligefrem har modvirket, trods Marcus Gjões mange Anstrængelser for at tilvejebringe en Ordning. Mod dette Regeringskollegiums Mangel paa Forstaaelse af sin Opgave overfor Akademiet nedlægger Overhovmesteren en i Realiteten meget kraftig Indsigelse, selv om den er svøbt ind i mange vidtløftige Talemaader. Hans Tanke er klar nok, at der maa træffes saa faste og nøjagtige Bestemmelser om Organisationen, henlægges Indtægter til Akademiet, som ikke saa let kan tages derfra og anvendes til andet, og gives alle Embedsmændene, baade højere og lavere, en saa god og betrygget Stilling, at der ikke stadig er Uorden og Slendrian i Økonomien, og at Undervisningen, baade i Exercitier og videnskabelige Studier, maa blive saa god, at Akademiet virkelig kan staa fuldt paa Højde med lignende Institutioner i Udlandet og saaledes naa det tilsigtede Formaal. At der er mange indenfor Regeringskredse, der har vist Ligegyldighed for, om Akademiet levede eller døde, kan ikke være tvivlsomt; Marcus Gjõe betoner stærkt, at det bør have en saa fast Foundation, at det ikke kan blive muligt for nogen at forlede de kongelige Arvesuccessorer til at ophæve det. Endvidere paaviser Marcus Gjõe ogsaa klart, at der har vist sig Mulighed for at omgaa de ældre For-

ordningers og Statuternes Bestemmelser om Forpligtelsen til at indtræde i Akademiet og forblive der en vis Tid, og ogsaa paa dette Punkt er det fornødent, at en ny Forordning giver mere præcise Bestemmelser. Der er saaledes ikke saa faa, der søger ind i Militæretaterne og paa den Maade søger at unddrage sig Forpligtelsen til at frekventere Akademiet, andre, hvis Forældre eller Værger undskylder sig med, at de ikke har de fornødne Midler til at lade de unge blive Akademister, og atter andre, der helt sætter sig udover de kongelige Ordre og drager udenlands paa Studierejser, før de har været i det hjemlige Akademi. Stiftelsens Indtægter er som Følge deraf stadig synkende, og den kommer paa den Maade slet ikke til at opfylde den Hensigt, som Kongen har haft med dens Indretning, ganske bortset fra, at det bliver mere og mere umuligt at drage fremmede Landes Børn herind. Man bør gaa kraftigt frem paa dette Punkt, siger Marcus Gjõe, som det skete i sin Tid, da Akademiet i Soer blev indrettet, hvortil alle, som var bortrejst, blev hjemkaldt og maatte forblive deres Tid, skønt hint Akademi ikke paa langt nær bød de samme Fordele som det nuværende i København, hvis Disciple har Adgang til Hove og andet godt Selskab, som savnedes i Soer, hvorfor Akademisterne dengang var nødt til efter deres Skolegang at søge til Udlandet for at blive polerede og aflægge mange onde Habituder. Her er saadant overflødigt, da Educationen og Omgangen er en ganske anden, og alt her kan læres, blot de unge vil søge herind. Marcus Gjõe tilføjer, at han, som selv har været Akademist paa Sorø og siden opholdt sig mange Aar paa Rejser i forskellige Lande og ved flere Akademier, roligt tør paastaa, at der ikke er noget Sted, hvor Ungdommen kan faa en bedre Opdragelse og Op-læring med mindre Bekostning end ved det kongelige Akademi i København. Der kan ikke tages noget Hensyn til den almindelige Undskyldning hos mange af de Folk,

hvis Børn burde frekventere Akademiet, at de ikke har Raad; naar de nemlig kan leve kræselig i deres Huse, give deres Kvinder og Børn kostbare Klæder, holder Karos og har Ambition om at skaffe sig selv og deres Børn Embeder og Rang, saa maa de ogsaa bekoste den Uddannelse paa deres Sønner, som er anset for fornøden for at kunne gøre Fyldest i Kongens Tjeneste. Det bør derfor ved ny kongelig Ordre indskærpes de paagældende at sende deres Sønner til Akademiet, baade for deres egen Skyld og for at den kongelige Stiftelse kan komme i Flor.

En Maanedstid senere forelægger Marcus Gjõe en ny Memorial med udførlig Redegørelse for Forholdene, navnlig i Henseende til de Bekostninger, det medfører for Forældrene at have deres Sønner i Akademiet, i den Hensigt at gøre det klart, at det københavnske Akademi byder en ikke blot bedre, men ogsaa billigere Uddannelse end de fremmede¹⁾).

Han udformer endelig et Forslag til en ny Forordning, der præciserer de fleste af de Punkter, han i sine Betænkninger har fremdraget, og den nedsatte Kommission afgiver sin udførlige Indstilling derom i Marts Maaned, der fører til Forordningen af 24. April 1697²⁾).

Derved opnaar Marcus Gjõe dog noget af det, han havde ønsket og saa udholdende arbejdet for, omend langt fra alt. Resultatet er nærmest en Indskærpelse for de paagældende Standspersoner om at sende deres Sønner til Akademiet, deriblandt ikke mindst alle dem, der vilde søge ind i militære Charger og som hidtil som oftest havde unddraget sig. Der var nu ganske vist heller ikke saa ringe Frekvens af Akademister i hans sidste Tid.

Hvorledes Marcus Gjøes Forhold til Akademisterne har været, ved vi ikke meget om; saa frygtelige Skandaler som i von Schindels Tid har der ikke været, og i det

¹⁾ Aktst. 60.

²⁾ Aktst. 61—63.

hele har den fornemme Gehejmerraad sikkert forstaaet at indgyde alle en saadan Respekt, at der ingen alvorlige Uordener fandt Sted. Kun om een graverende Disciplinærsag fra denne Tid har vi positiv Efterretning; en ung Akademist, Jørgen Rosenkrantz, der var Christopher Lindens Myndling, men havde lagt sig ud baade med ham og med sin øvrige Familie, havde forlovet sig med en Pige, der tjente i Kancelliraad Moths Hus, og det kostede Marcus Gjõe megen Umage at faa den unge Mand til at indse sin Fejl og bryde Forbindelsen, der vilde have været hans Velfærds totale Ruin¹⁾.

At naa de Maal, han havde sat sig, blev dog ikke forundt den pligttro og arbejdsomme Mand. Dertil kom nu ogsaa, at han, skønt ikke særlig gammel, var ret svagelig, og kun et Aarstid efter hin sidste Forordnings Udstedelse kom han til at virke.

I April 1698 døde han, og dermed var det ogsaa ude med Akademiets Saga, skønt det levede endnu en halv Snes Aar.

Mange gode Betingelser havde Marcus Gjõe besiddet for at udrette noget paa den vanskelige Post som Reorganisator og Leder af det ridderlige Akademi. Hans store Iver og Arbejdsomhed lod ham ikke vige tilbage for nogen Vanskelighed eller Anstrængelse; den rige Menneskekundskab, han havde erhvervet under de mangeaarige Ophold i Udlandet og ved Udførelsen af ofte meget vanskelige Hverv som Diplomat, maatte være en god Ballast paa denne Fart; at Akademiet begyndte at consolidere sig og vinde frem i de tre Aar, Marcus Gjõe stod for Styret, er ogsaa en Kendsgerning, men det var for kort et Tidsrum til, at der deraf kan drages nogen begrundet Slutning. Mange Vanskeligheder havde han ogsaa at kæmpe med; ved Siden af sine gode Evner og fortrinlige Kundskaber var Marcus Gjõe præget af en let forklarlig Slægtsstolt-

¹⁾ Marcus Gjøes Kopibog fol. 197.

hed, der unægtelig ogsaa ytrede sig som Paastaaelighed og Rethaveri, stædig Fastholden ved det Standpunkt, han havde indtaget og krævede respekteret. Havde han end, den sidste Mand af en af den danske Adels stolteste gamle Slægter, loyalt sluttet sig til den nye Statsform som den enevældige Monarks lydige Tjener — ja, som Henrik Ernsts gamle Discipel har han vel endog utvivlsomt været overbevist om, at denne Tingenes Tilstand var den bedste for Riget — saa var han alligevel en typisk Repræsentant for de gamle Slægter og derfor en fremmed i den Kreds, der nu kom til at omgive Tronen¹⁾. At han sluttede sig til Enevælden, betød jo ikke, at han med Sympati saa paa, at den danske Adel stedse mere gik ud af Spillet. At han selv skulde tage sin gamle Slægts Skjold med sig i Graven, har sikkert været ham en bitter Sorg.

At de mange fremmede Lykkejægere har været ham imod, er naturligt nok; til Christian Siegfried von Plessen, som dog var en af de mest sympatiske af disse fremmede, var hans Forhold saaledes ikke godt, og han synes i det hele at have staaet ret alene indenfor Hof- og Embedskredsen.

Hovedaarsagen til, at Marcus Gjõe ikke fik udrettet alt, hvad han vilde, for Akademiet, var imidlertid den oftere nævnte Inerti i Regeringskollegierne, i Konseillet og paa allerhøjeste Sted.

Man gik til en Opgave som Oprettelsen af et ridderligt Akademi, fordi Kongen gav Ordre dertil, maaske blot tilskyndet af et flygtigt Lune, fremkaldt af Impulser udefra. Ingen nærede virkelig Interesse derfor eller satte noget Arbejde ind paa at løse Opgaven, og omvendt har heller ingen, selv om han har erkendt, at der savnedes Midler

¹⁾ Hans Afhandling om Enevælden fra hans 18. Aar, skrevet under Henrik Ernsts Auspicier, er naturligvis væsentlig Lærerens Værk, men den viser dog tillige, at hans Anskuelse tidlig er drejet i den Retning. Jvfr. Værket om Sorø, I, 608.

til Opgavernes tilfredsstillende Løsning, haft Mod til klart at indtage dette Standpunkt. Overfor det rent praktiske Arbejde, som maatte gøres, stillede alle de høje Herrer i Regeringskollegierne sig saa sløvt som vel tænkeligt; Patronernes Forhandlinger efter von Schindels Død er i saa Henseende særdeles karakteriserende. Men heller ingen af disse Herrer — allermindst Majestæten selv — havde nogen Forstaaelse af, at det var af Betydning for de unge Mænd, der skulde opdrages til Statstjenesten, at lære noget **udover** at pludre noget Fransk, at ride og fægte. Under de mange **Forhandlinger**, Akterne giver os Indblik i, er Biskop Hans Bagger **den eneste**, der viser nogen Interesse for virkelig Undervisning, og ganske naturligt kunde han ikke havde nogen særlig Sympati for en Exercitieskole. I denne Henseende danner Marcus Gjõe en Undtagelse; han havde faaet en Opdragelse, der var begyndt paa Sorø Akademi og fortsat rundt om ved andre lignende Institutioner ude omkring i Europa, og som Skoleherre for Herlufsholm havde han vist Interesse for og Forstaaelse af, hvad Undervisning betyder. Men en enlig Svale var han. Alt Studieliv og dermed al højere Undervisning var i Christian den Femtes Tid saa langt nede herhjemme, som det aldrig havde været før, og endnu en Menneskealder skulde hengaa, før der kom bedre Tider.

Marcus Gjøes kortvarige Virken for Ridderakademiet er et væsentlig Led i Billedet af denne typiske Repræsentant for den uddøende danske Adel, dens Forening af verdensmandsmæssig Form og humanistisk Dannelse, dens Sans for den enkeltes Opdragelse til at tjene Samfundets Tarv, dens Stolthed baaret af dyb Ansvarsfølelse, dens Uvillie mod den nye kongelige Adel, hvis Passioner blot var Parforcejagt og Dans, og hvis eneste Ambition var at tage sig ud ved Hoffet og som Forlystelsesraader.

IV. Fremmede Forbilleder.

Helt forstaar man ikke det københavnske Akademi, dets Formaal, dets Virksomhed og dets Skæbne, uden Kendskab til de Akademier af lignende Art, som i Tidernes Løb var bleven oprettet ude omkring i Europa. Forskellige saadanne Stiftelser nævnes lejlighedsvis under Forhandlingerne baade i Schindels og Marcus Gjões Tid, men klart og præcist henvises der ikke til noget bestemt Forbillede blandt de fremmede Institutioner; kun paa de tyske Akademier i Halle, Tübingen og Wolfenbüttel henpeges der med noget Eftertryk, men nærmere Oplysning om, i hvilken Grad og paa hvilke Omraader man har taget dem til Forbillede, faar vi ikke. Nu vil det vise sig, at et Par tyske Akademier indtil Enkeltheder i Organisationen var Forbillede for vort eget, men disse Lærestatter staar atter paa en dybere historisk Baggrund, som man maa kende lidt til for at begribe den hele Sammenhæng og dermed Akademiernes Betydning i Undervisningens og Aandslivets Historie¹⁾.

Den Overklassedannelse, der i femtende og sekstende Aarhundrede havde udviklet sig og fra Italien udbredt sig til Frankrig og Spanien, havde skabt et nyt Dannelsesideal, hvis Forudsætninger laa i de efterhaanden ændrede politiske Forhold, der naturligvis atter hang sammen med dybtgaaende økonomiske Forskydninger. Den egentlig lærde Dannelse, som havde sit Arnested ved Universiteterne, blev til en vis Grad fortrængt af en Dannelse for Mænd, der skulde finde Anvendelse i Hoftjeneste, Diplomati og Administration, saavel den civile som den militære, eller nøjere bestemt den Bevægelse, man plejer at give den intetsigende Betegnelse Renaissancen, skabte nye

¹⁾ Friedrich Paulsen: Geschichte des gelehrten Unterrichts³ I, 514 ff.; dette indholdsrige Værk lader dog for Akademiernes Historie en Del tilbage at ønske.

Dannelsesformer, ikke saaledes, at boglig eller humanistisk Dannelse blev mere almindelig eller trængte dybere ned i Samfundet end tidligere — snarere tværtimod, men saaledes, at der udformedes en boglig Dannelse i Fortsættelse af Universiteternes gamle Artes-Studier, som meget snart gik over til at være begrænset til Universitets- og geistlige Kredse, og ved Siden deraf, meget snart som Modstykke dertil, opstilledes det nye Dannelsesideal, som i udpræget Grad er et Overklasseideal og oprindelig rummer hele den nye Tids udprægede Aandsaristokratisme, som meget snart udhuledes til tomt Aandshovmod. Adelen Ungdom søgte ikke længere Uddannelse i Theologi og Jura ved Europas gamle ansete Fakulteter, fordi dens Maal blev andre end tidligere, og Følgen var, at Universiteternes Anseelse sank baade i katholske og protestantiske Lande. Man søgte at skabe en ny Form for Læreanstalter, bestemt af det nye Formaal.

Udgangspunktet ligger i de italienske Hoflærdes Interesse for Fyrstesønnernes Opdragelse, og hertil kommer den ligeledes i Italien opstaaede Interesse for at samle Forskere og Studerende i Institutioner, der paa en Gang var en Forening af jævnbyrdige Lærde, der havde fælles Forskningsformaal, og yngre Studerende, der oplærtes og undervistes. Akademier kaldte man disse Organisationer efter det antike Forbillede, som man vilde genoplive, men der var paa dette Punkt saa lidt som i alle andre Henseender Tale om et saa afgørende Brud med Fortiden, som man allerede dengang mente, og som det navnlig siden saa stærkt er fremhævet, naar man vilde stille Renaissancens Opdragelse i Modsætning til Middelalderens. Ogsaa ved Middelalderens Universiteter var Overgangen fra den unge Scholasticus til den docerende Magister jævn og gradvis, og Samarbejdet mellem ældre og yngre et fremtrædende Karaktertræk. Forskellen laa i Bruddet med Middelalderens formelle Methode og det herskende System af Eksa-

mensgrader ved de gamle Universiteter, men navnlig i de nævnte nye Formaal, som Overklassen satte for sin Ungdoms Uddannelse. Endnu i sekstende Aarhundrede søgte Adelens Ungdom til de Universiteter og Skoler, der var opbygget eller reorganiseret i humanistisk Aand, som f. Ex. Sturms berømte Skole i Strassburg; men det ophørte snart. I Virkeligheden blev Undervisningen i mange Henseender ikke saa forskellig fra den middelalderlige, som man saa dybt forhaanede; ikke blot klinger igennem mangfoldige Udtalelser fra Tiden ned gennem syttende Aarhundrede en standshovmodig Uvillie mod, at den regerende Klasses Sønner skal sidde paa Skolebænk sammen med fattige Borger- og Bønderdreng og tugtes af det samme Ris, men man spørger ogsaa om, hvad Nytte de Dreng, der er forudbestemt til at indtage ledende Stillinger i Samfundet, skal have af at lære latinske Vers udenad eller af at tilegne sig Dialektikens Fægtekonster; Disputationerne, der florerede akkurat lige saa frodigt som ved Middelalderens Universiteter, havde ikke nogen Værdi for Uddannelse til Hofmand.

Den theoretiske Diskussion om den unge Fyrstes og Adelsmands Uddannelse og Opdragelse fortsættes gennem et Par Aarhundreder og avler talrige baade gode og daarlige Skrifter, enkelte fortræffelige, blandt hvilke John Lockes vel er det mest berømte; hermed hænger ogsaa sammen den store Bevægelse indenfor Pædagogiken i det hele, som begynder med Ratichius og Comenius og ender i Basedows Philantropinisme, der viser, at selv de mest vidtgaaende moderne Skoletanker i vore Dage ikke er nye.

Men praktisk Udslag fik ogsaa Tankerne om de unge Adelsmænds mere formaalstjenlige Uddannelse meget tidligt ved Stiftelsen af Undervisningsanstalter, der ligesom de italienske Selskaber tog Navn af Akademier, men kun i ringe Grad fortjente denne Betegnelse, hvis man betænker, hvorfra den var hentet.

I Italien selv stiftedes saaledes det første og mest berømte, eller rettere i det Land, der dengang var Italiens nærmeste Nabo, Piemont, som hørte til Hertugdømmet Savoyen. Her oprettedes nemlig i sidste Halvdel af sekstende Aarhundrede i Monreale ved Torino et ridderligt Akademi for Landets Adel. Stifteren var Hertug Emanuel Philibert af Savoyen, der under Krigene mellem Kejser Karl den Femte og Frankrig fik sit Land frygtelig ødelagt, men efter Sejren ved St. Quintin, da han havde generhvervet sin Trone, satte stor Kraft ind paa Genrejsningen og derunder ogsaa paa Organisation af Undervisningsvæsenet. Til sit Akademi, som snart flyttedes til Hovedstaden Torino, fik han knyttet adskillige ansete Lærde¹⁾.

For Frankrig fik dette Akademi stor Betydning. Her opstod en Række lignende Stiftelser af noget forskellig Karakter og med højst forskellig Livskraft, saaledes i Angers, Lyon og Orleans, og endelig Ludvig den Fjortendes kendte Adelsskole i Paris. De har dog i denne Forbindelse mindre Interesse og skal derfor blot nævnes som et nødvendigt Led i Rækken af Stadier i den højere Undervisnings Historie, idet jeg dog maa gøre opmærksom paa, at ogsaa de franske Stiftelser har haft nogen Betydning for Undervisningen i Danmark i hin Tid, et af de mange Punkter indenfor dette lidet paaagtede Omraade, som maa tages op til Undersøgelse, hvis Universitetets og den videnskabelige Litteraturs Historie i Danmark i sekstende og syttende Aarhundrede skal skrives²⁾.

Tidlig førtes Tanken over til Tyskland. Allerede Johan Sturms Skole i Strassburg bar et vist Præg af Modsætning til Universiteterne, men var dog mere en lærd Opdragel-

¹⁾ Io. Tensus De vita Emanuelis Philiberti Allobrogum Ducis Mediolani 1602 (opr. udkommet Augustae Taurinorum 1596). Tommaso Valauri: Steria delle Universita degli studi del Piemonti, II, Torino 1846. Nordisk Tidsskrift for Filologi, 1. R. II, 97 ff.

²⁾ II. Glarbo: Historisk Tidsskrift, 9. R. IV, 221 ff.

sesanstalt. Det første egentlige Ridderakademi i Tyskland var det kendte Collegium illustre i Tübingen, der gav Impulsen til Oprettelsen af Christian den Fjerdes Akademi i Sorø, uden at det dog blev Forbillede i egentlig Forstand¹⁾).

Trediveaarskrigens Landsknægte trampede dog alt ned i Tyskland, og det varede en Tid, inden Landet kom saa meget til Kræfter, at man for Alvor tog fat paa Genoprettelse af de gamle Skoler. Men da fulgte ogsaa i Løbet af en Menneskealder eller lidt mere Oprettelsen af en Række Akademier, hvoraf ganske vist mange fik en meget kummerlig Skæbne og kun et Par enkelte nogen varig Betydning.

Marcus Gjõe nævner i sine Betænkninger en lang Række af Akademier i de forskellige Lande, hvor han paa sine mange Rejser har været, deriblandt ogsaa flere, som ikke længere har haft nogen Betydning paa hans Tid. Derimod omtaler baade han og Patronerne to tyske Akademier, som de tillægges særlig Betydning for Organisationen af det danske ved Siden af vort eget gamle Akademi i Sorø; det er Akademierne i Halle og Wolfenbüttel, og ved en nærmere Betragtning vil det vise sig, at netop disse to Akademier fortjener Opmærksomhed, naar det københavnske Ridderakademis Historie skal skrives.

Da de gamle Stifter Magdeburg og Halberstadt var tilfaldet Kurfyrstendømmet Brandenburg, fik Byen Halle, hvor Magdeburgs Erkebisper i sin Tid havde resideret, en vigtig Stilling som Midtpunkt i den nye Provins, det saakaldte preussiske Sachsen. At lægge en højere Undervisningsanstalt i Byen var en nærliggende Tanke, der dog foreløbig hindredes af forskellige Forhold. Derimod fik i Aaret 1680, da Kurfyrsternes Herredømme over Stifterne blev effektivt, efterat de i en Menneskealder havde været

¹⁾ H. Glarbo: Studier for Sprog- og Oldtidsforskning, Nr. 127. Mackeprang i Værket om Sorø, I.

styret af Administratorer, en reformert Franskmand fra Grenoble Tilladelse til at oprette et Ridderakademi, foreløbig blot for to Aar¹). Det var ingen Tilfældighed; som i Tübingen og andre Steder i Tyskland var det de franske Akademier for ridderlige Øvelser, der stod som Forbillede, og ligesom Fransk mænd var uundværlige, naar nogen skulde lære at fægte eller danse, regnedes det ogsaa for nødvendigt at have dem med, naar et saadant Akademi skulde indrettes.

Efter at den unge Kurfyrst Friedrich i Aaret 1688 havde tiltraadt Regeringen i Brandenburg, fattede han Interesse for denne Stiftelse. Franskmanden blev sat paa Pension, medens den fyrstelige Staldmester Anton Günther von Berghorn mod en aarlig Løn af 600 Thaler og anden Støtte og Begunstigelser fik overdraget at anlægge en Ridebane og antage gode Lærere i ridderlige Exercitier og fremmede Sprog²). Ogsaa her møder vi altsaa en Begyndelse med en ren Exercitieskole under en fremmed Exercitiemester og siden en gradvis Udvidelse til et ridderligt Akademi. Grunden til Ændringen er ikke bekendt; muligvis har den franske Emigrant været uduelig, eller man har vel snarere fundet det rimeligt, naar man udvidede Lærestalten og gjorde den mere anselig, da at sætte en af Landets egne ansete Mænd i Spidsen for den.

Da Kurfyrsten i 1691 besøgte Halle, fandt han Ridderakademiet godt besøgt og i blomstrende Stand, og han besluttede at faa et Universitet oprettet paa Stedet. Denne Udvikling, der førte til Oprettelsen af Halles senere saa betydningsfulde og særprægede Universitet og til Ridderakademiets Forsvinden, hang imidlertid sammen med personlige Forhold, hvori man først finder den fulde For-

¹) I. P. Ludevig: *Consilia Hallensium Jureconsultorum*, II 36 f.

²) Ludevig anf. St. 38 ff. n. 168. Wilhelm Schrader: *Geschichte der Friedrichs-Universität zu Halle*, Anlage 3.

klaring paa den Rolle, Halle kommer til at spille i tysk Aandslivs Historie¹).

Christian Thomasius var født 1655 i Leipzig, hvor hans Fader var Rektor og Professor i Latin og Philosophi. Efter at have faaet den første Undervisning af Faderen, drog han til Frankfurt an der Oder for at studere Retsvidenskab, navnlig under Samuel Stryk, der dengang samlede mange Studerende om sit Kateder; Retsstudiet frembyder paa hin Tid et ejendommeligt broget og uklart Billede ved Brydningen mellem Romerret og Naturet. Den unge Leipziger dyrkede naturligvis Corpus juris, men kom snart dybt ind i Studiet af Naturetten, som var højeste Mode, og hvis store Navne var Hugo Grotius og den meget aktuelle Pufendorf. Da Thomasius var vendt tilbage til Leipzig efter ogsaa at have gjort et Studieophold i Holland, begyndte han at virke som Lærer og læste saa vel over Grotius' klassiske Værk som over Pufendorfs *De officiis hominis et civis*, som dengang var i alles Hænder, skønt den var forbudt af Øvrigheden. Thomasius, der var et lyst Hoved og hurtigt havde skaffet sig Indsigt i mange Ting, havde heller ikke ringe Lyst til at gøre Reklame og benyttede med Forkærlighed den Metode at drille de herskende Autoriteter. At disse i høj Grad fortjente Kritik, er sikkert nok, men lige saa sikkert er det, at Thomasius fra først af i særlig Grad var ledet af Trangen til at gøre sig gældende. I Forelæsningen over offentlig Ret talte han nedsættende om den herskende Retsvidenskab og Moralphilosophi, og baade i Tale og Skrift polemiserede han ikke blot mod den Philosophi, der lød fra Katedrene, men ogsaa mod den orthodoxe Theologi. Paa det sidste Omraade sagde han mange forstandige Ting, men hans philosophiske Studier var overfladiske og diletantiske; de Be-

¹) Om disse Forhold findes ret udførlige Oplysninger i Schraders anførte Værk, hvor der derimod savnes Klarhed over Akademiets Skæbne.

mærkninger, han lejlighedsvis henkaster om Descartes og Spinoza, viser dette klart nok, og ikke mindre tydeligt fremgaar det af hans uheldige Polemik med den skarp-sindige von Tschirnhausen. En Redegørelse for disse Forhold hører ikke herhen, og Opmærksomheden skal blot henledes paa, at denne Modsætning mellem den dilettantiske Ræsonneren og den methodiske videnskabelige Tænkning her fremtræder paa en Maade, der endnu virker ganske aktuel. Unægtelig formaar Thomasius i sine mere modne Aar at grave noget dybere, men i hans første Sturm- und Drangtid kan han ikke frikendes for Overfladiskhed. Hvor megen Ret han end havde i sin Kritik af Autoriteterne, kan det ikke undre, at man ikke lod sig imponere af de Arbejder, hvormed han gav Programmet for sin akademiske Undervisning; de bevægede sig paa de to Omraader, hvor han særlig vilde optræde som Fornyer, og har Titlerne *Institutiones jurisprudentiae divinae* og *Introductio ad philosophiam aulicam*.

Allerede inden disse Bøger udkom i Trykken, havde han i en Art Tidsskrift, som han et Par Aar udgav under veks-lende Titler, men som er kendt som *Monatsgespräche*, gjort sig bemærket som Kritiker af Tidens Videnskab, men navnlig vakte han i 1687 nogen pinlig Opsigt ved at gøre Opslag om sine Forelæsninger paa Tysk istedetfor paa Latin; dette sensationelle Opslag lød saaledes: *Chr. Thomas eröffnet der Studirenden Jugend zu Leipzig in einem Diskurs, welcher Gestalt man denen Franzosen im gemeinen Leben und Wandel nachahmen solle? Ein Collegium über des Gracians Grund-Regeln, vernünftig, klug und artig zu leben.*

Blandingen af Ret og Uret paa begge Sider i hele denne Strid tager sig unægtelig noget forvirret ud. Virker end Professorernes Universitetspedanteri komisk, saa var der dog en Realitet i Aarsagen til deres Harm. Nogle af dem synes rigtignok at have været mest forarget over det for-

mastelige i, at Opslagene ikke var paa Latin, men de fleste saa dog ind til Realiteten, hvori der var et virkeligt Modsætningsforhold; at gøre Thomasius til en Helt i Aandslivets Historie er ganske vist ogsaa en noget barnlig Tanke. Med disse Forelæsninger vilde Thomasius i Universitetets Auditorier indføre den Philosophia aulica, som han docerede i sin nævnte Bog, og ikke helt med Urette holdt de brave Leipziger-Professorer paa, at Philosophi var Læren om den videnskabelige Tænkning, ikke en Hofphilosophi eller Anvisninger paa, hvorledes en Hofkavalier eller Verdensmand skulde opføre sig, altsaa en temmelig udvendig Moraliseren.

Bogen, Thomasius vilde lægge til Grund for sine Forelæsninger, var højst aktuel i Tyskland. Den spanske Jesuit Gracian havde 1647 udgivet en Haandbog i Verdensmands-Philosophi, hvad en Mand, som vil søge højere Stillinger i Samfundet, bør vide, og hvorledes han bør handle, og denne Bog vandt navnlig i den franske Oversættelse under Titlen L'homme de Cour, uhyre Udbredelse ogsaa i Tyskland. Naar Thomasius til Forelæsninger over dette i philosophisk Henseende mildt talt letbenede Skrift føjede et Program, der skulde paavise Manglerne ved Aristoteles' Ethik og et Disputatorium, hvori Universiteternes Ordning og Undervisning skulde underkastes Kritik, er det forstaaeligt, at hans Stilling blev vanskelig. At stille Gracian og Aristoteles overfor hinanden og fremhæve Spanieren paa den store græske Tænkens Bekostning, maa forekomme enhver kyndig absurd, men den Forargelse, det dengang vakte, havde dog nok saa meget sin Grund i theologiske Bekymringer. Intet Under, at man søgte Lejlighed til at faa ham bort. En saadan sørgede han selv hurtigt for. I Anledning af et Fyrstægteskab skrev han om Forbindelse mellem Lutheranere og Reformerte og søgte at vise, at der intet galt var i et saadant Ægteskab. Han indstævnedes nu for Kon-

sistorium, hvor han blev dømt til at have forbrudt sin Ret til at holde Forelæsninger og til at udgive noget litterært Arbejde; hermed var hans Stilling i Leipzig umulig, da han maatte leve af sin akademiske Virksomhed, men yderligere udgik der en Ordre til at arrestere ham, hvilket jo nok tør betegnes som en noget haardhændet og ikke vel forsvarlig Angrebsmaade. Han forlod da straks Leipzig og drog til Berlin, hvor han blev vel modtaget.

I Begyndelsen af 1690 fik Thomasius Bestalling som kurfyrstelig-brandenburgsk Raad og Professor juris og Ordre til at begive sig til Halle, hvor han skulde holde Forelæsninger over Philosophi og Jura ved det reorganiserede Ridderakademi. Dette var et særdeles forstandigt Træk af den brandenburgske Regering; den sikrede sig en Mand, der ved sine Skrifter og sin akademiske Virksomhed i Leipzig havde vundet stor Popularitet i den studerende Ungdom. Den store Yndest, som Thomasius nu og senere kunde glæde sig ved, skyldtes baade hans gode og let tilgængelige Form og livfulde Fremstilling, og hele Indholdet af, hvad han havde at meddele. Tilknytningen til Akademiet i Halle passede godt med Thomasius' Populærphilosophi og praktiske Morallære.

Medens det ikke lykkedes at drage den berømte Samuel Pufendorf til Halle, lod Thomasius' gamle Lærer fra Frankfurt Samuel Stryk sig bevæge til at følge Kaldelsen, og Retsvidenskabens — Tidens ejendommelige Kontamination af Romerret og Naturret — kunde udfolde sig frodigt ved Halles Akademi. Dette er et Moment af historisk Betydning, idet Akademiet, i Forening med et Par andre Stiftelser af lignende Karakter, bliver et vigtigt Led i Udviklingen, da Naturret og Moralphilosophi her træder stærkere i Forgrunden, end det havde været Tilfældet ved Universiteterne, hvor det egentlige Romerretsstudium altid havde bevaret Herredømmet. Den praktiske og moraliserende Kulturphilosophi, der betegner den ene Side af den

nyere Tids Brydning med Middelalderen, kommer først helt til Udfoldelse gennem det attende Aarhundredes saakaldte Oplysningsphilosophi, som dog ved sin populære og let tilgængelige Karakter i alt for høj Grad er bleven opfattet som Tidens vigtigste eller endog eneste Strømning. Saa vel Kant som Romantiken vil være uforstaaelig, hvis man ikke erindrer, at Tidens hele videnskabelige Liv i ikke mindre Grad er bestemt af Leibniz og Isaac Newton, men omvendt maa man klare sig, at Oplysningsphilosophien har sine Rødder i de Teorier om Naturret og naturlig Religion, som mere end et Aarhundrede tidligere var fremstillet, og paa dette Punkt har Ridderakademierne mere ved Lærernes videnskabelige Indsats end ved deres Optragelse af de unge været et Ferment af Betydning.

Professorerne i Halle virkede baade ved Akademiet og ved det nye Universitet, som grundedes i disse Aar. Efterhaanden sygnede dog Akademiet hen, og Grunden hertil var ikke blot, at Interessen samlede sig om at bringe det nye Universitet frem, men ogsaa de urolige Krigsforhold i Tyskland henimod Aarhundredskiftet, mest af alt dog utvivlsomt det Forhold, som overalt gjorde sig gældende, at Akademiets Drift var altfor dyr i Forhold til det Antal Disciple, der søgte det; her som alle andre Steder var den Adel, der skulde sende sine Sønner til Akademiet, hverken talrig eller pengestærk nok til at opretholde det, og hvad der var værre, dens Interesse for at skaffe de unge en god Uddannelse var altfor svag, da Erfaringen viste, at de meget vel kunde komme frem uden Akademiet og overhovedet uden nogen Uddannelse; Familieforbindinger og politiske Kamarillaer var mere værd end selv nok saa gode Kundskaber.

I Halle fik Samuel Stryk den Stilling, man havde tiltænkt ham i København som Lærer ved Akademiet og Universitetet samtidig, og i denne Forbindelse mellem de to Lærestalter er der Lighed mellem København og

Halle. Ved nærmere Betragtning vil man dog snart se, at i Tingenes Forløb var Forskellen større end Ligheden; i København var der intet Liv i Universitetet, og en lang Aarrække skulde hengaa, før det atter kom til Kræfter, medens det nye Universitet i Halle fik en hurtig Opblomstring, der kom til at faa stor Betydning i tysk Aandsliv i det følgende Aarhundrede; og denne rige Begyndelse skyldtes ikke blot Thomasius' populære, let tilgængelige Philosophi, Rets- og Morallære, men vel nok saa meget den langt dybere og rigere Aand, August Hermann Francke, der er Sjælen i den tyske Pietisme, som bryder den Orthodoxiens haarde Skal, der havde kvalt saa mangen Livs-spire indenfor Theologien. Endelig blev Halle ved Christian Wolfs Virken Midtpunkt for den Philosophi, som dannede Afslutningen paa den videnskabelige Tænkningens store klassiske Tidsalder.

Ogsaa denne Tænkningens største Aand indenfor tysk Videnskab, Gotfried Wilhelm Leibniz, havde stor Interesse for Indretning af Akademier med en mere fri og moderne Undervisning i Modsætning til den lutherske Orthodoxis Systematik i Philosophi og Theologi, som var herskende ved saa mange tyske Universiteter; det var dog for ham andre Synspunkter, der var afgørende end for Thomasius, den eksakte videnskabelige Erkendelseslære og den naturphilosophiske Metafysik, der, som allerede antydet, var en lige saa betydningsfuld Faktor i den følgende Tids Aandsliv som den moraliserende Oplysningsphilosophi. Ogsaa han var udgaaet fra Leipzig, hvor Faderen var Kollega med Thomasius' Fader, og han var Discipel af dem begge. Ogsaa han forlod den gamle akademiske Baas, men i Modsætning til Thomasius fandt han aldrig det ydre Virkefelt, som passede for ham; hans mægtige Geni maatte sprænge alle Rammer, og han forblev sit Liv igennem, trods al Frekvens med den lærde Verden og med politiske Kredse, det ensomme Ingenium, som først langsomt og ad

indirekte Veje blev kendt og øvede sin Virkning, endda saaledes, at mange af hans Tanker var i Omløb under fremmede Navne. Fra hans Ungdom foreligger en interessant Udtalelse af ham om Undervisning og særlig om Akademier. Han havde paa sin Rejse i Italien nærmere studeret det ridderlige Akademi i Torino, og i Indberetningen til den brunsvigske Hertug, i hvis Tjeneste han var indtraadt, fremstillede han Fordelene ved en saadan Undervisningsanstalt fremfor de almindelige Universiteter¹). Oprettelsen af et Akademi i Nordtyskland vilde gøre Rejserne til Italien og Frankrig overflødige eller bevirke, at de blev mere nyttige, naar den unge Mand fra det hjemlige Akademi var ordentlig forberedt; at Pengene vilde forblive i Landet, er ligeledes et Argument, vi kender fra Overvejelserne om de danske Akademier. Leibniz udvikler videre, at der til et saadant Akademi burde knyttes Lærere i Mathematik og Fortification, Sprog- og Exercitiemestre, og han udpegede allerede for Hertugen Stedet, hvor det skulde ligge: Göttingen, der først et halvt Aarhundrede senere fik sit siden saa berømte Lærdoms-sæde; ved de Forhandlinger, der da gik forud for Oprettelsen af Georgia-Augusta, spillede iøvrigt Tanken om et Ridderakademi atter en vigtig Rolle. Leibniz, hvem Tidens Universiteter overhovedet ikke behagede, nærrede ogsaa siden stadig stærk Interesse for Oprettelsen af ridderlige Akademier, ligesom han virkede for Organisation af en anden Art af Akademier som Arnesteder for højere videnskabelige Studier. En varig og rig Frugt af disse Bestræbelser blev det preussiske Videnskabernes Akademi, men det mindre kendte Resultat i selve det brunsvigske Land var i Samtiden ikke uden Betydning i Tysklands Kulturliv, selv om det som de andre lignende Stiftelser ikke fik noget langt Liv. Det var det ridderlige Akademi i Wolfen-

¹) Leibniz' Werke, herausg. von Cuno Klopp, 1. Reihe, V 65 (April 1680).

büttel, der har saa meget større Interesse, som det er det fremmede Forbillede, der uden Sammenligning havde størst Betydning for det københavnske Akademi.

Ridderakademiet i Wolfenbüttel blev oprettet 1687 af Hertug Anton Ulrich af Brunsvig-Wolfenbüttel som Opdragelsesanstalt for de unge Sønner af Fyrstehuset og Landets Adel og dernæst ogsaa for fremmede Adelsmænd; fransk Hofdannelse var Maalet, idet man ved det brunsvigske Hof saa hen til Solen i Versailles med lignende Øjne som i København¹⁾. I Begyndelsen var der god Tilgang til Wolfenbüttels Akademi; men Blomstringen varede ikke længe; ved Hertug Anton Ulrichs Død 1714 var det allerede i Opløsning og ophævedes endeligt Aaret efter.

Et Blik paa dette Akademis organisatoriske Bestemmelser vil være lærerigt; der foreligger en Fundats af 9. Juli 1687, endvidere Statuter dateret 1. Februar 1688 og en revideret Udgave af disse fra 1690; disse Aktstykker har været kendt i København, da man i Raadstuen for Slottet drøftede Affattelsen af Statuter for Akademiet paa Nytorv, og det vil af det følgende fremgaa, at man ved det første Udkast af Biskop Bagger har benyttet Statuterne af 1688 og derefter er bleven bekendt med den reviderede Form fra 1690, der paa en Række Punkter har øvet Indflydelse paa det Forslag, som er fremgaaet af Bearbejdelsen af Biskoppens første Udkast²⁾. Det opstilledes som Maal, at de unge Akademister Zur Gottesfurcht vornehmlich, und dann zur Erlernung frembder Sprachen, guter Wissenschaften und Exercitien angewiesen werden sollen.

I Bygningen, som skal bruges til Akademi, kan kun rummes 20 Akademister med deres Tjenere, men det bestemmes her, ganske som i København, at Undervisnin-

¹⁾ Fr. Koldewey: Braunschweigische Schulordnungen von den ältesten Zeiten bis zum Jahre 1828. II. Mon. Germ. Paedag. VIII. S. LXXIX. Aktstykker S. 203 ff.

²⁾ Koldewey anf. Sted, 207 ff. Aktstykker om Københavns Akademi Nr. 11.

gen ogsaa kan søges af andre, naar de kan finde passende Logis i Byen. Forskrifterne for den daglige Orden og Disciplin stemmer nøje med de københavnske Statuter, ikke blot de almindelige Paalæg om god Opførsel mod Professorerne og Le gouverneur de l'Académie, som Overhovmesteren ogsaa kaldes, men ogsaa de mere detaillerede om Spise- og Sengetid, om Fremmedes Ophold i Akademiet og mange andre Enkeltheder.

Ganske særligt er det dog det Forslag, som er fremgaaet af Bearbejdelsen af Biskop Baggers første Udkast, som har benyttet de Wolfenbüttelske Statuter, medens Indførelsen af Patronerne medfører en, ganske vist væsentlig kun formel, Ændring i Organisationen. Allerede Inddelingen og Ligheden i Overskrifterne paa de enkelte Kapitler vil tilstrækkeligt vise Afhængigheden.

Cap. I. Von der Academie ins gemein — Om det kgl. Academie udi Almindelighed. — Cap. II. Von den Ober-Hoffmeister — Om Ober-Hofmesteren. — Cap. III. Von denen bey der fürstl. Academie bestellete Professoribus — Om Professoribus oc Sprog Mestere, Ingenieurer, Skrifve- oc Ritze-Mester, item Skildrer. — Cap. IV. Von den Exercitien-Meistern — Om Exercitz Mestere. — Cap. V. Von den Academisten — Om Academisterne. — Cap. VI. Von den Studien und Exercitien, so in der Academie getrieben werden sollen. — Om de Studeringer og Exercitier som udi Akademiet skal foretages. — Cap. VII. Von den Commoditäten und Avantagen, so die Academisten bey dieser Academie zugiessen — Om de Commoditeter, som Academisterne ved dette Academie nyder. — Cap. VIII. Von den Geldern, so vor die Entrée und ordinaire Pension wie auch vor Privat Collegia und Exercitia bey dieser Academie gezahlet werden müssen — Om Indgangs Penge, item angaaende hvis som for ordinaire Pension, privat Collegium oc Exercitier ved dette Kongl. Academie skal betales. Endelig stemmer Listen

over Privatcollegia og de Honorarer, der derfor skal ydes, i det danske Forslag ganske nøje med de brunsvigske Statuter fra 1690; her staar rigtignok efter Udgiverens Meddelelse ikke de angivne Talkolonner, men da disse stemmer ganske nøje i de københavnske med dem, der staar i den brunsvigske Revision fra 1710, tør man gaa ud fra, at Tallene har været skrevet til i det Eksempel af det brunsvigske Aktstykke, som man har benyttet i København.

Overensstemmelsen i Enkeltheder er iøvrigt saa stor, at de danske Statuter ofte følger de tyske Punkt for Punkt og ikke lader Plads aaben for nogen Tvivl om Afhængighedsforholdet. Et enkelt Eksempel er i saa Henseende ganske illustrerende; Ændringsforslaget i de danske Statuter har i Capitel IV § 7 indsat følgende Bestemmelse: Iligemaade er det oc Academisterne bevilget at maa bruge det her ved Slottet beliggende Boldhus til at øve sig udi Boldspillen, dog at det sker med Maade, og at andre deres Studeringer oc Exercitier ikke derover forsømmis, til hvilken Ende det oc ikke uden Ober Hofmesterens særdelis Bevilling maa være dennem tilladt paa andre Tider end om Eftermiddagen, til Klokken er 4, udi Boldhuset at spille, oc imidlertid skal alle andre, som i Boldhuset spille, deris Partier, til efter Klokken er 4, opsette. I Wolfenbütteler-Statuterne har Capitel IV § 7 i Revisionen af 1690 faaet følgende Ordlyd: Des exercitii mit dem ballspielen können sich die academisten auch bedienen, doch mit solcher masse, dass andere angefangene nöhtigen studia und exercitia darüber nicht versäümet werden, zu welchem ende dann ohne speciale concession des oberhoffmeisters, so dem ballmeister davon nachricht zu geben, niemande erlaubt seyn soll, zu andern stunden als des nachmittags biss 4 uhr im ballhause zu spielen, welche zeit über auch alle andere denen von der academie dasebst weichen und ihre partien biss nach 4 über verschieben sollen.

Det viser sig saaledes, at de ældre og mere bekendte fremmede Akademier ikke har haft nogen nævneværdig Indflydelse paa Organisationen af det københavnske, i ethvert Tilfælde kun indirekte gennem de Wolfenbüttelske Statuter, og for saa vidt der var en Række Forhold, der gik igen ved alle Akademier af lignende Art. Heri ligger nu ogsaa Forklaringen paa, at Københavns Akademi ikke eller kun i meget ringe Grad tager det soranske til Forbillede, skønt det siges, at det skal være en Fortsættelse deraf, og man ved Affattelsen af Statutterne betoner, at ogsaa de soranske har været betragtet som Grundlag. Det soranske Akademi var i 1643 bleven underkastet en gennemgribende Ændring i sin Organisation, der nærmede det til Karakteren af et Universitet, og om noget saadant var der ikke Tale i København, hvor man i Forvejen havde Universitetet, hvis Lærere benyttedes ved Akademiet; her havde man omvendt ikke som i Sorø en Skole, hvis Disciple ofte gik over i Akademiet.

I Realiteten er saaledes det københavnske Ridderakademi ikke, som det ofte blev sagt, at opfatte som Sorø Akademi genoplivet for en kortere Aarrække. Det er en særegen Institution, der til Forudsætning har ikke blot og ikke i første Række det forsvundne Sorø Akademi, men i langt højere Grad de tyske Ridderakademier, der oprettedes eller genoprettedes efter Trediveaarskrigen; karakteristisk Baggrund for disse er Krigene og det deraf fremgaaede Krav om, at Ridderakademiernes Elever ogsaa uddannes til Officerer, og den gennemførte Enevælde, der gav Adelen en anden Stilling end tidligere. Lignende Betragtninger kommer netop frem i Marcus Gjøs forskellige Forslag til en forbedret Indretning af Akademiet.

Derimod var det københavnske Akademi ikke uden Indflydelse paa den Ordning, der en Menneskealder efter dets Ophævelse blev truffet i Sorø, da man nedlagde Skolen og brugte dens Midler til Indretning af et Akademi for den tyske Hofadel.

V. Dagligt Liv.

I de urolige Aar, da Marcus Gjõe havde søgt at bringe Orden i Akademiets Forhold, blev de Rammer fastlagt, indenfor hvilke Virksomheden udfoldede sig i den Tid, den forblev i Live. Ufuldkomment nok efter den reformivrige Overhovmesters Hoved; med Regeringskollegiernes Træghed kæmpede han i mange Tilfælde en haabløs Kamp, navnlig i alle de finansielle Sager, da Rentekammeret fik hele Regnskabsvæsenet under sig, og dets Embedsmænd oftest savnede baade Evne og Villie til at begribe Nødvendigheden af de Krav og Forslag, Marcus Gjõe stillede.

Den Organisation af Stiftelsen, som Marcus Gjõe saa nogenlunde havde faaet gennemført, var imidlertid ogsaa vidtløftig og kostbar nok¹⁾. Personalet, der hver Dag færdedes i den faldefærdige Rønne paa Nytorv, maa have givet den Karakteren af Noæ Ark, saa talrigt og broget var det. Selve Akademisterne — i Almindelighed mellem 20 og 30 i Tal, ofte dog betydelig færre — var den mindste Del af det; hertil kom Hovmestre og Tjenere, hvis Antal det ikke er muligt at bestemme med Nøjagtighed, men som ikke kan have været lavere end Akademisternes. Af Lærerne havde ganske vist Professorerne mindre Tilknytning til Akademiet, da de blot kom for at holde deres Forelæsninger og ikke hørte til Husstanden; Marcus Gjøes Ønske om, at flere af dem fik Bolig i Akademiet, har ikke kunnet gennemføres, alene paa Grund af de daarlige Pladsforhold; derimod har Exerцитiemestrene tilbragt en stor Del af Dagen indenfor Akademiets Mure; navnlig var Fægtemesteren en Person af Vigtighed og hans Arbejde saa omfattende, at han maatte have en Medhjælper. I

¹⁾ Se de tidligere anførte Kopibøger fra Marcus Gjøes Tid og Hoved- og Kassebøgerne, der fortsættes for hvert Aar hele Resten af Akademiets Levetid, men som det vilde blive for vidtløftigt at give Henviisninger til for alle anførte Enkeltheder.

Marcus Gjões Tid ansattes i disse Bestillinger to Brødre Elers, der roses for at være lige saa udmærkede som deres Fader, den i sin Tid særdeles vel anskrevne Fægter Hans Wilhelm ved det soranske Akademi. At de ridderlige Idrætters Mænd var de mest betydningsfulde i Samfundet, kan i endnu højere Grad siges om Berideren og alle de andre, som havde den ædle Ridekunst til Fag — og deres Tal var ikke lille. I alt væsentligt har det tidligere angivne Antal af forskellige Funktionærer, som Marcus Gjõe fik ansat, holdt sig største Delen af Akademiets Levetid, omend noget beskaaret i de sidste Aar. Foruden de tyve firbenede Væsner, som var det vigtigste af det hele, havde Akademiet en Staldmester — Johan Frederik Tilleman hed han — som stod i Spidsen for Stald og Rideundervisning; til Hjælp havde han en Berider og en saakaldet Creat eller Underberider, en Foderknægt, syv Staldkarle og endelig to Arbejdskuske; de to sidstnævnte, som i Modsætning til de andre ti ikke skulde bære Akademiets kongelige Liberi og blot skulde besørge al den forefaldende Arbejds kørsel, havde dog kun med Arbejdshestene at gøre, ikke med Ridehestene. Køkken og Spisesal krævede heller ikke noget ringe Personale; Kokken, som den altid stilfulde Marcus Gjõe havde villet give Titel af Kogemester, havde til Hjælp baade en Svend og en Dreng, desuden en Kældersvend, tre Dugesvende og som ledende Mand i Spisesalen en Taffeldækker, hvortil kom Akademisternes egne Tjenere, der maatte deltage i Opvartningen og vel iøvrigt har staaet bagved deres respektive unge Herrers Stole. Vask og Rengøring varetoges af en Oldfrue, der til Hjælp havde tre Piger. En Portner holdt Vagt ved Døren, medens de to Skildvagter, som Marcus Gjõe havde ønsket, næppe nogensinde er blevet til Virkelighed; Portneren passede ogsaa paa Lys og Ild, og endelig var der nogle Betjente, som var noget højere paa Straa, nemlig de to Pedeller, der ved Retssessioner og andre højtidelige Lej-

ligheder bar Sølvceptrene, Underskriver og Sekretær, der sorterede mest direkte under Inspektoren, som Underhovmesteren nu kaldtes. I denne Bestilling var — efter at Stephan Kenckel havde frasagt sig den — beskikket en Mand ved Navn Jacob Gedsted, der forblev ved Akademiet, saa længe det var i Virksomhed.

At den samlede Udgift, foruden Lønningerne, til hele den vidtløftige Husholdning beløb sig til over 10,000 Rdlr., kan ikke forbyse; det var i hine Tider en ganske overordentlig betydelig Sum.

Kun i løse Omrids formaar vi ud fra de her givne Kendsgerninger at danne os et Billede af, hvorledes det daglige Liv formede sig i det lille adelige Samfund. I den aarle Morgenstund purrede de unge Adelsmænd ud af Fjerene af deres Hovmestre eller Tjenere, der sørgede for det første Maaltid. Efter Morgenandagten, som holdtes paa det barbariske Tidspunkt Kl. 6, begyndte Undervisningstimerne; fra Kl. 7 til Kl. 12 sad Akademisterne i Auditoriet, dog kun de tre Dage om Ugen, medens de andre tre Dage to eller tre af Timerne anvendtes til Rideøvelser; Kl. 12 serveredes den solide Middag, hvorefter Arbejdet begyndte paany med et Par Timers Tegning og Sprogøvelser og et Par Timers Fægtning og Dans og andre Legemsøvelser. Efter Aftensbordet Kl. 7 og derpaa følgende eller forudgaaende Aftenbøn var der Fritid, indtil Klokken ringede til Sengs og Portneren slog Laas og Slaa for Døren til det lærde Samfund, hvor alle skulde slumre i Fred og Stilhed til Morgendagen brød frem.

I Praksis gik ikke alt saa dydigt og fredeligt til; der lyder ikke faa Klager over, at Akademilivet slugte mange Penge, selv om man ikke vil tage det altfor højtideligt, naar Andreas Gamborg, der søgte alle mulige Embeder og fik Privilegium til at opføre Komedier, motiverer sine Ansøgninger med, at han har fortæret sine Midler i Aka-

miet¹⁾). Ikke blot med Tilladelse kom de unge Junkere sent hjem fra Fester paa Slottet, der næppe har været morsomme, eller ude i Byen, hvor det nok af og til er gaaet mere muntert til; men ogsaa i det dulgte søgte de ikke sjældent Forlystelser i Dionysos' og Aphrodites Helligdomme eller adspredte sig ved Bægerklang og rullende Tærninger paa Kamrene bag lukkede Døre, naar Gehejmeraadene og hans Hjælpere stode paa, at Morpheus havde bredt sine dunkle Vinger ud over det hele Hus. De store Skandaler, som allerede er omtalt, tilhører vel de første vanskelige Aar, og saa alvorlige Uroligheder synes ikke siden at være forekommen, men for det første var Akademiet ogsaa stærkest besøgt i den første halve Snes Aar, og for det andet maa det erindres, at vore Kilder til Kendskab om Livet i Stiftelsen efter Marcus Gjões Død flyder meget sparsomt og væsentlig indskrænker sig til Regnskabsbøgernes tørre Tal, medens der for den tidligere Tid er bevaret Aktstykker og Breve i næsten for stor Overflod.

Til Belysning af Akademilivet er det nødvendigt at se lidt nærmere paa de Personer, der færdedes herinde. Om de underordnede Lærere og andre Funktionærer er det næppe muligt at sige noget til Karakteristik af deres Personligheder eller deres Arbejde, og om Professorerne skal siden tales, naar det forsøges at kaste lidt Lys over den videnskabelige Undervisning, der blev givet; om noget nærmere personligt Forhold til Eleverne var der i hin Tid kun sjældent Tale. Af størst Vigtighed er det at faa lidt Klarhed over Akademisterne, men denne Opgave byder ganske særlige Vanskeligheder, da Tal og Navne alene intet siger. Et lille Forsøg maa dog gøres²⁾).

Hvad var det da for Mennesker, der samledes her for at høste Lærdom og vinde Færdighed i ridderlige Idrætter? En broget Blanding af Navne viser Matriklen, mere

¹⁾ Werlauff: Antegnelser til Holbergs Lystspil, 293 ff.

²⁾ Matriklen trykt i Personalh. Tidsskrift 2. R. I.

karakteriserende end lange Skildringer for den Opløsning og Overgangstilstand, hvori Overklassen i Danmark da befandt sig, en Tilstand, der i mere end en Henseende blev bestemmende og skæbnesvanger for Landets Historie i mere end hundrede Aar.

Matriklen, hvis Fuldstændighed og Paalidelighed ikke er helt uanfægtelig, rummer 239 Navne, af hvilke i hvert Fald de 63 tilhører Hovmestre, et Par enkelte maaske Tjenere, saaledes at Akademiet i sin tyveaarige Virksomhed kun har været besøgt af højst 176 egentlige Akademister. Hertil er endvidere at bemærke, at der utvivlsomt har været Hovmestre, som ikke er indført i Matriklen, da det nævnte Tal er forholdsvis lavt i Forhold til Akademisterne, af hvilke næsten to Trediedele ifølge den bevarede Liste skulde have været uden Hovmestre. Endelig har der sikkert været nogle Elever, som kun har deltaget i Undervisningen i Legemsøvelser, navnlig i Ridning, som vel næppe er blevne immatrikuleret.

Den først indskrevne Akademist, der aabenbart mest har været til Pynt, var Ulrik Frederik Gyldenløves Søn, Grev Frederik Christian Danneskiold-Laurvig, som kun var ti Aar gammel, og to Aar senere, medens han endnu var Akademist, blev gjort til Kammerherre; han døde, inden han var naaet den voksne Alder, og Akademiet udgav i den Anledning et latinsk Sørgeprogram. Af de 176 Akademister er adskillige, men ikke særdeles mange, som tilhører de gamle danske Adelslægter, endnu færre af disse, som siden kom til at spille nogen Rolle af Betydning. Nævnes kan Iver Rosenkrantz, Christian den Sjettes kendte Minister, der blev Akademist i November 1691 og saaledes var en af de første, der blev indskreven. Endvidere Grev Hans Schack til Schackenborg, der nitten Aar gammel blev Kammerherre og to Aar senere Stiftamtmand; han opnaaede at blive Elefantridder og 1. Deputeret for Finanserne, skønt han døde et Par og

fyrretyve Aar gammel; han var gift med en Datter af Storkansleren Grev Conrad Reventlow. Fra Akademiets senere Aar endelig Grev Christian Frijs til Frijsenborg, der døde som sidste Mand af sin Slægt. Af danske Adelsmænd, der kun i ringe Grad kom til at gøre sig gældende, er vel nogle Navne at anføre, men faa i Forhold til den hele Flok.

De Slægter, som vel er af fremmed Oprindelse, men som dog gennem saa lange Tider og ved saa stærke Baand har været knyttet til Danmark, at de maa regnes til dansk Adel, er repræsenteret ved saa vel kendte Navne som Rantzau, Ahlefeldt, Reventlow og Knuth; blandt disse var Grev Christian Rantzau, der blev Statholder i Norge, den mest kendte. Den første Lensgreve til Knuthenborg, Adam Christopher Knuth, var Akademist fra 1705 til 1707, og før ham hans Slægtning Christian Frederik Knuth, der talte ved Akademiets Fest i Anledning af Kronprinsens Bryllup 1695.

Af nybagt Adel og Fornemhed var der derimod et meget stort Antal Personer, baade af dansk og tysk Oprindelse; Sønner af den første og den sidste Overhovmester, og mange Børn af Rangspersoner, hvoraf adskillige før eller senere erhvervede sig et Adelspatent; ingen iblandt dem har indskrevet sit Navn i Landets Historie, næsten alle bliver de mere eller mindre duelige Embedsmænd.

Hertil kommer endelig nogle faa helt fremmede Adelsmænd, endog polske og russiske, som kommer af mere eller mindre ubegribelige Grunde og lige saa sporløst forsvinder. Kendte Navne var imellem dem som von der Lancken fra Rygen, von Reichenbach, von Schwartzkoppen, zu Leiningen og ikke mindst en von Erbach. At der kom en schlesisk Adelsmand von Kosboth, skyldes Bekendtskabet med von Schindel, medens Nicolai Ismailow var Søn af en russisk Ambassadør i København; ogsaa en Søn af den preussiske Gesandt von Viereck var Akade-

mist; at Gesandtbørnene indsattes i Akademiet er naturligt nok, men iøvrigt er det forbavsende, naar man gennemløber denne Række af fremmede Navne, som fylder Matriklerne, hvor yderlig faa iblandt dem der havde noget med Danmark at gøre. Gaar man Matriklen igennem, ligger det nær at stille det Spørgsmaal: hvor mange af disse unge Mennesker kom til at yde en værdifuld Indsats i Landets Tjeneste som Vederlag for den kostbare Undervisning, de havde nydt. Svaret er yderst nedslaaende. De kongelige Rangspersoner, som oftest fik Adelspatent, var dog Landets egne Børn og fandt naturlig Anvendelse i Landets Tjeneste, medens de fremmede enten straks atter sporløst forsvandt — hvad jo ogsaa var det heldigste — eller puttedes ind i Embeder eller Hofcharger og ofte kritikløst blev overøst med Hædersbevisninger. Samler man Resultatet af denne Oversigt, maa det siges, at det ridderlige Akademi ikke har tilført den danske Stat nogen værdifuld Forøgelse af Arbejdskraft.

Blandt Hovmestrene kunde man vente at finde en Række af den følgende Tids fremtrædende lærde Mænd, men det er ikke Tilfældet; kun meget faa kendte og ingen berømte Navne møder os i denne Liste. Nærmest et Kuriosum er det, naar vi som en Art Reminiscens fra det soranske Akademi træffer Sønner af de fremmede Sprogstre, saaledes en Jonas Matras og Frederik Christian Rodriguez, der endte som Hofpræst og Sognepræst ved Trinitatis Kirke i København.

At angive Grunden til det kummerlige Resultat kræver iøvrigt som Forudsætning en Undersøgelse af Akademiets Styrelse, dernæst af Lærernes Personligheder og endelig af selve Undervisningens Karakter, der jo ikke alene er bestemt af de Maal, Lærerne satte sig, eller af deres Evner for Undervisning, men ogsaa af de Muligheder, de havde for at udfolde sig, af de Grænser, Tidsforholdene drog for deres Virken.

Styrelsen havde i von Schindels Tid været slet, vaklende og meget urolig, opfyldt af Eksperimenter, og trods Underhovmesterens Stephan Kenckels utvivlsomt gode Villie og hæderlige Bestræbelser kom der dog ikke Orden i Sagerne.

Marcus Gjøe satte et stort Arbejde ind paa at faa Stiftelsen reformeret og organiseret saaledes, at den kom til at svare til sin Hensigt, men dels hemmedes hans Stræben ved Regeringskollegiernes Inerti, passive eller aktive Modstand, dels døde han midt i Arbejdet efter kun tre Aars Funktionstid. Ser man bort fra den forholdsvis betydelige Tilstrømning af Elever, der fandt Sted straks efter Akademiets Aabning, og som fornuftigvis ikke viser noget, var Marcus Gjøes tre Styrelsesaar den Tid, Stiftelsen frekventeredes stærkest; der blev i hans Tid efter Matriklens Angivelse indskrevet 44 Akademister foruden Hovmestre, og trods de urolige Forhold forblev største Delen af dem i Akademiet i længere Tid.

Samme Dag som denne gode danske Adelsmand lukkede sine Øjne, udnævntes Efterfølgeren¹⁾. Kongen foretog Udnævnelsen ved en Ordre i Gehejmekonseillet, og Valget er særdeles karakteristisk for den Opfattelse, man paa højeste Sted havde af Akademiets Betydning. Den nye Mand var *Christian von Lente*. Denne ærgerrige, men ikke udygtige Stræber, der nu var i en Alder af halvhundrede Aar, havde bag sig en lang Virksomhed som Diplomat, idet han havde været Danmarks Repræsentant i Holland og England, og ved denne Tjeneste erhvervet baade det hvide Baand og Gehejmeraadstitlen. Han befandt sig endnu i Holland som Delegeret ved Fredshandlingerne i Rijswick sammen med Christian Siegfried von Plessen, der var hans nære Ven og havde været ham en god Støtte under hans Stræben efter at komme frem.

¹⁾ Personalh. Tidsskrift 2. R. I, 201. Christian von Lentes Korrespondance i Krigsarkivet A. I.

Christian von Lente. Maleri paa Frederiksborg.

Først flere Maaneder senere vendte Lente tilbage til København, og blev den 10. August højtidelig indsat som Overhovmester af Grev Reventlow, Plessen og Mathias Moth i Nærværelse af Professorer, Akademister og alle Funktionærer. Hans Virke som Akademiets Overhovmester kom dog ikke til at faa nogen Betydning. I Efteraaret 1699, straks efter Christian den Femtes Død, forlod han allerede Stillingen, idet han udnævntes til Overkrigssekretær for Hær og Flaade og Deputeret i Land- og Søetatens Generalkommissariat, samtidig med at han kaldtes til at være Medlem af Konseillet¹). Ser man end ofte under Enevælden den sælsomste Akkumulation af Embeder, maatte dog dette for en Diplomat noget ejendommelige Avancement til Minister for Hær og Flaade udelukke, at han fortsatte som Overhovmester for det ridderlige Akademi, og i denne Stilling fik han da ogsaa en Afløser, som synes lige saa lidet skikket til Hvervet. Endnu stod Akademiet i et vist Ry for den kongelige Gunst, der skinrede over det; der blev i det Aar, von Lente stod for Styret, indskrevet en Snes Akademister.

Kongens Valg faldt paa *Carl Ahlefeldt*, der var Storkanslerens Søn og siden efter begge sine ældre Brødres Død blev Besidder af Grevskabet Langeland. At han ved sin Udnævnelse til Overhovmester endnu ikke var fyldt 30 Aar, synes ikke at skulle gøre ham vel skikket til at staa i Spidsen for en Undervisningsanstalt, men han havde som Hovmester for Prins Carl i den Grad vundet Kongehusets Yndest, at han tidligt opnaaede stor Indflydelse og de højeste Hædersbevisninger. 25 Aar gammel var han bleven Kammerherre og et Par Aar efter hvid Ridder, og samtidig med at han sattes i Spidsen for Akademiet, blev han baade Overhofmarskalk og Overstaldmester: Nogen betydelig Mand var han i ingen Henseende, og det bør heller ikke anføres som Bevis for, at han var vel op-

¹) Biogr. Leksikon.

Carl Ahlefeldt. Maleri.

lært, at han havde haft den noksom bekendte Præst Hector Gottfried Masius til Lærer; en snurrig Naivetet er det, naar man har villet tillægge ham Forfatterskabet til det paa Latin affattede Sørgeprogram, der af Akademiet udgaves i Anledning af Kongens Død; at det udstedtes i Overhovmesterens Navn, er ligesaa selvfølgelig, som at Professoren i latinsk Eloquents var Forfatteren; ogsaa i de andre Overhovmestres Tid udstedtes lignende Programmer ved forskellige Lejligheder. Han forblev ogsaa i Frederik den Fjerdes Gunst, indtil Forbindelsen med Anna Sophie Reventlow beredte Vanskeligheder, da Ahlefeldt altid havde staaet paa en daarlig Fod med Conrad Reventlow og hele hans Kreds.

I Ahlefeldts Tid blev den Revision af Statutterne, som Marcus Gjõe havde arbejdet for i Forbindelse med Patronerne, endelig gennemført¹⁾. Grunden til, at det nu blev til Alvor, var først og fremmest, at Statutterne maatte bekræftes af den nye Konge, men ved samme Lejlighed blev en Del af de omhandlede Punkter underkastet en Revision, som ikke er uden Interesse.

Bestemmelsen i første Kapitel om Undersaatternes Forpligtelse til at lade deres Børn frekventere Akademiet, blev nærmere præciseret og skærpet. Det skulde nu være obligatorisk at være paa Akademiet ikke et, men to Aar, før det var tilladt at rejse til fremmede Steder, og det fremhæves meget stærkt, at dette toaarige Ophold er en uomgængelig nødvendig Betingelse for Promotion til nogen Charger i Kongens Riger og Lande; endvidere fremhæves det, at den Udvej, der hidtil ofte har været benyttet, at anbringe Drengene som Kadetter i Milicen og derefter sende dem udenlands, skal betragtes som en modvillig Overtrædelse af Kongens Føroordninger. Der er nu bleven fortsat ad den Vej, som man havde begyndt at betræde i Marcus Gjøes Tid, at Kadetterne til Officersposterne i

¹⁾ Aktst. 64.

Hær og Marine har faaet en ikke ubetydelig Del af deres Uddannelse i det ridderlige Akademi, der saaledes tillige har tjent som Officersskole; Ingeniør- og Artillerikunst, Navigation og flere andre Fag foruden de ridderlige Exercitier har man lagt stedse mere Vægt paa, jo mere dette Formaal for Undervisningen traadte i Forgrunden.

Af stor Interesse er ogsaa en Bestemmelse, der viser, hvorledes man i Aarhundredets første Aar saa paa Akademiet, selv om det skulde vise sig at være en tom Løfteparagraf. Da der har været langt flere, som har søgt Akademiets Undervisning, end den gamle Bygning har kunnet rumme, og da det har vist sig at være forbunden med betydelige Ulemper at have Akademisterne boende ude i Byen, har Kongen bestemt at bygge en ny, rummelig og statelig Bygning for Akademiet, som skal kunne rumme en langt større Mængde, end det hidtil har været muligt at optage, og som skal indrettes med al Commoditet.

Nærmere Bestemmelser gives nu om Akademisternes Adgang til Hoffets Fester, og der synes heri at vise sig en større Interesse for, at denne Tilladelse bliver mere effektiv og faar større praktisk Betydning. Akademisterne skal være forpligtet til to Gange om Ugen, Søndag og Onsdag, at lade sig se ved Hove for at lære Hoffet at kende og drage Nytte af Konversationen der.

Om Akademisterne bestemmes endelig, at den, der uden Aarsag fornærmer en anden, foruden den almindelige Straf, han idømmes, skal betale ti Rigsdaler til Akademiets Kasse.

Med Hovmestrene havde der altid — ligesom før og siden ved det soranske Akademi — været Vanskeligheder. Det var i og for sig ikke nogen let Stilling at skulle føre Tilsyn med, at en ung Junker bestilte noget alvorligt, og det er let forklarligt, at Hovmesteren, som ikke var stort ældre end Myndligen, opgav Ævret og foretrak at more sig i Junkerens adelige Selskab fremfor at optræde som,

en ildeset Skolemester. Der indføres nu i de nye Statuter udførlige Forskrifter for Hovmestrene, hvori det strengt paalægges dem at oplære de unge Akademister til alvorlig Flid og alt andet godt. Inspektoren skal have et vaagent Øje med, at Hovmestrene nøje passer deres Pligt og anmelder for Overhovmesteren, hvis noget forsømmes. Ogsaa denne høje Herre faar Paalæg om at føre et lige saa skarpt Tilsyn med Hovmestrene som med Akademisterne og paase baade, at de ikke forsømmer at holde de unge Mennesker til Flid og Orden, men ogsaa, at de selv opfører sig paa tilbørlig Maade. Inspektoren skal føre nøje Tilsyn med alle dem, som ingen Hovmester har, og en Gang om Maaneden skal han for Overhovmesteren aflægge Beretning om disse Elever, ligesom Hovmestrene skal gøre Regnskab for, hvorledes det forholder sig med deres Myndlinge, baade hvorledes de skikker sig i Liv og Levned, og hvorvidt de avancerer i deres Studier og Exercitier, for at de flittige kan kendes fra de forsømmelige, de første opmuntres ved Ros og de sidste forbedres ved Formaning eller paa anden Maade.

Ogsaa Akademisternes Tjenere havde voldt Bryderi, og det indskærpes, at Underskriveren, som fører Tilsynet i Borgestuen, skal vaage nøje over, at der ikke begaas noget uskikkeligt af Tjenerpersonalet.

Ligesom Inspektoren faar meget stærkt Paalæg om at vaage over god Orden og anstændigt Levned blandt Akademister og Hovmestre, saaledes fremhæves ogsaa den theologiske Professors Omsorg ikke blot for at lære de unge Mennesker den rette Tro, men ogsaa for i Praksis at holde dem til Gudsfrygt, til at søge Kirken og det helige Sakramente med Flid; han skal være deres Skriftefader og forberede dem omhyggeligt til at gaa til Alters. Bliver endelig nogen i det lille Akademisamfund alvorlig syg, skal Præsten ligeledes straks tilkaldes og varetage sin Gerning som Sjælesørger.

En mere materiel, men aabenbart ikke mindre paakrævet Bestemmelse maa endelig omtales. Det forordnes, at enhver Akademist ved sin Indtræden i Akademiet foruden Indgangspengene skal betale et halvt Aars Afgift forud og siden vedblive at erlægge Afgiften med et halvt Aars Forskud. Endvidere skal Akademisterne betale fuldtud, selv om de for nogen Tid rejser bort eller af andre Grunde bliver borte fra Bordet, og der skal aldrig bevilges nogen Afkortning i Kostpengene.

Gennem de reviderede Statuter med deres paa flere Punkter skærpede Bestemmelser ser vi en tydelig Bestræbelse for at forbedre Tonen i Akademiet og dermed forhindre, at det kom i ond Reputation. At der i Ahlefeldts Tid var Tilbagegang i Frekvensen, viser Matriklens Tal; der blev i de fire Aar, han stod for Styret, kun indskrevet tredive Akademister — altsaa relativt betydelig færre end i von Lentes Tid; men Halvdelen af disse Akademister medførte Hovmester, hvilket var langt flere end i de tidligere Aar, selv om man regner med, at ikke alle Hovmestre er bleven indført i Matriklen. Herved falder der yderligere Lys over de skærpede Bestemmelser om Tilsynet med Hovmestrene, som er indført i Statuterne fra Ahlefeldts Tid. Disse Ungdommens Vejledere har aabenbart efterhaanden været ved at blive mere til Plage end til Gavn.

Ahlefeldts Kræfter har dog utvivlsomt været mest optaget af hans egentlige Hoftjeneste, og han synes i disse Aar at være kommen til at staa Kongen personlig meget nær. Han fik Elefantordenen i 1703, samme Aar som Majestæten vakte en temmelig pinlig Opsigt ved sin Forbindelse med Gesandten von Vierecks Datter; i Maj Maaned 1703 fratraadte Ahlefeldt som Overhovmester for Akademiet og efterfulgtes af en ganske ukendt Størrelse, der blev den af de fem Overhovmestre, der fik den længste Styrelsetid for den mishandlede Stiftelse.

Heinrich Ernst von Calnein hed den nye Overhovmester. Da han hørte til den i enhver Henseende tilside-satte Dronning Louises Hofstat, er det næppe forkert i dette Personskifte i Akademiets Styrelse at se et Udtryk for, at Stiftelsen ikke længere kunde glæde sig ved nogen Bevaagenhed paa højeste Sted.

VI. U n d e r v i s n i n g e n .

Den forordnede Kommission foreslog i sin Betænkning i Oktober 1690, at Kongen fra Universitetet skulde ordinere de nødvendige Professorer, medens Schindel selv skulde ansætte Exercitiemestrene; blandt disse nævnes ogsaa en Mathematikmester, der sidestilles med Sprog-mestrene og Lærerne i Skrivning og Tegning, Fægtning og andre Legemsøvelser¹⁾.

Denne Vej blev ogsaa fulgt, som det ses af Fundatsen af 26. September det følgende Aar²⁾, i hvis § 5 det hedder, at Overhovmesteren har antaget de fornødne Exercitiemestre, hvoriblandt en Mathematicus, og at Kongen vil forordne Professorer i Theologi, i offentlig og privat Ret, i Eloqvents og hvad dertil hører, i Historie med Politik, Genealogi og Geografi. Nogen Forskydning i denne Ordning foregik imidlertid under Udarbejdelsen af Statutterne; i det første Udkast, som foretoges af Biskop Bagger³⁾, foreslaas ikke nogen Theolog, medens der her tales om en Professor Matheseos, som tillige med skal lære Arithmeticom, det vil sige være Regnelærer, og en Professor Medicinæ, som tillige skal informere in Physicis et Naturalibus; Professoren i Eloqvents og Historie omtales ogsaa, medens Juristen, muligvis ved en Forglemmelse,

¹⁾ Aktst. 3.

²⁾ Aktst. 6.

³⁾ Aktst. 10, p. 25.

mangler; han er da ogsaa kommen med i Kommissionens Ændringer i Biskoppens Udkast. Denne sidste Formulering stemmer ogsaa nøje med Ordningen ved Akademiet i Wolfenbüttel, hvor der fra først af ansattes fire Professorer, i Theologi, i Jus, i Eloqvents og i Mathematik¹⁾).

Patronernes Forslag til Statuter har da ogsaa genoptaget Fundatsens Formulering med Theologen og med Bestemmelsen om, at Overhovmesteren selv antager en Matematiklærer²⁾). Om denne sidste Post hersker dog stadig nogen Uklarhed, idet Schindel nu klager over, at det vil falde ham meget besværlig at lønne denne Lærer, og Patronerne foreslaar derfor, at Kongen selv ansætter ogsaa Professoren i Mathematik og lønner ham med 300 Rdlr., hvortil de ogsaa sætter Professoren i Latin, medens Juristen skal have 400 og Theologen kun 100³⁾). De endelige Statuter, som udfærdigedes under 15. April 1692⁴⁾), genoptager ganske vist Bestemmelsen om, at Matematikeren skal lønnes af Overhovmesteren, og nominerer Professorerne som tidligere: en Theolog, en Jurist, i Eloqvents, Historie, Politica, Genealogi og Geografi, men i Fundatsen af 9. Juli bestemmes, at Kongen vil lønne Matematikeren med 300 Rdlr., som Patronerne havde foreslaaet, medens den atter blot nævner Professoren i Theologi, Jura og Eloqvents, men dog stiller i Udsigt, at flere kan komme til⁵⁾). Disse Fag udgjorde, som det ogsaa ses af Statuterne fra Wolfenbüttel paa det anførte Sted og fra andre lignende Akademier, det faste Skelet, medens Historien paa Grund af Fagets vage og udflydende Karakter snart nævnes særskilt, snart opfattes som en Del af den offentlige Ret, der i sig selv hviler paa historiske Forudsætninger,

¹⁾ Aktst. 11 p. 31. Koldewey anf. Arb. 219.

²⁾ Aktst. 14 p. 43.

³⁾ Aktst. 15.

⁴⁾ Aktst. 18 p. 55.

⁵⁾ Aktst. 19.

snart ogsaa som en Del af Eloqventsen, hvis Omraade var den latinske Prosalitteratur — og ikke blot som stilistisk Øvelse — og saaledes let udvidedes til at omfatte hele den ældre Historie, eller dog Litteraturen som Kilde til Historien.

Allerede i Slutningen af 1691 var Ansættelserne begyndt. Overhovmesteren havde som Mathematiker antaget Sebastian Lauremberg, der dog døde allerede 9. Septbr. det følgende Aar¹⁾. I December 1691 var Stephan Kenckel bleven udnævnt til Professor Eloqvientiæ, Historiarum og Politices; han var Slesviger, men var paa en eller anden Maade bleven bekendt med von Schindel, der aabenbart havde ført ham med sig og benyttede ham som Hjælper ved Indretningen af Akademiet; han roser dette Arbejde meget og paastaar, at man ikke vil kunne finde nogen bedre skikket Person til Professor i de paagældende Fag²⁾. I Foraaret 1692 udnævntes Professor ved Universitetet Jens Bircherod til Professor i Theologi ved Akademiet³⁾, snart efter Henrik Weghorst til Professor juris, hvilken Stilling han ogsaa beklædte ved Universitetet⁴⁾; endelig i Begyndelsen af September Hieronymus Petkum til Professor moralium og Otto Sperling til Professor historiarum⁵⁾. Da Lauremberg var død, blev Jørgen Dinesen Oxendorph Professor i Mathematik og forblev i denne Stilling, saa længe Akademiet bestod⁶⁾.

Hele denne Ordning af Lærerstillingerne varede dog ikke længe. Patronerne mente, at Akademiet ikke godt kunde bære og heller ikke behøvede et saa stort Antal videnskabelige Lærere, medens det, som tidligere omtalt, var

¹⁾ Biogr. Lex.

²⁾ Sæll. Reg. 1691, 187.

³⁾ Sæll. Reg. 1692, 59.

⁴⁾ Sæll. Reg. 1692, 138.

⁵⁾ Sæll. Reg. 1692, 175—76.

⁶⁾ Sæll. Reg. 1692, 184.

meget nødvendigt at have en Inspektør eller Underhovmester til at opretholde Ordenen, og de foreslog derfor i Slutningen af 1693, at man afskedigede baade Sperling og Petkum, samtidig med at Kenckel blev Underhovmester¹⁾. Denne Indskrækning fandt derefter ogsaa Sted.

Da Stephan Kenckel ved Marcus Gjões Ordning af Forholdene traadte tilbage som Professor, overdroges Professoratet i Eloqvents til Ole Worm, et af den kendte Slægts mindst betydende Medlemmer, der ved Nepotisme fik Ansættelse ved Universitetet i en ganske ung Alder, hvor han nu beklædte en medicinsk Lærestol, samtidig med at han passede Latinen ved Ridderakademiet; allerede 1701 opgav han dog denne Stilling paa Grund af Svagelighed. Otto Sperling blev da ansat paany, men med den kummerlige Løn af 200 Rdlr., der ikke var mere end han havde oppebaaret i Pension. Trods sin høje Alder forblev den lærde Mand, tvungen af Nød, i Embedet, saa længe Akademiet var i Virksomhed, men fristede i de sidste Aar en sørgelig Skæbne²⁾.

Allerede 1693 var Jens Bircherod bleven udnævnt til Biskop over Aalborg Stift og efterfulgtes ved Akademiet af den tyske Hofpræst Christian Rudolph Müller, der 1703 blev Kingos Efterfølger paa Fyens Bispestol. Det theologiske Professorat beklædtes derefter af Frants Julius Lützens, der havde været Legationspræst i Berlin, men nu kaldtes hjem til København, hvor han foruden Professoratet i Theologi, som han beklædte til Akademiets Ophevelse, ogsaa fik Forgængerens Stilling som tysk Hofpræst. Da Otto Sperling første Gang var bleven ansat som Professor *historiarum*, var Kenckel allerede Professor i dette Fag, og der blev da foretaget en Afgrænsning af

¹⁾ Aktst. 32—33.

²⁾ Sæll. Reg. 1701, 37. Biogr. Lex.

Omraaderne, saaledes at Otto Sperlings Fag blev bestemt som Historia Patriæ og Jus Civile Danicum, og det blev ham samtidig paalagt at forfatte en Methode, det vil sige en Betænkning om, hvorledes han mente, at Undervisningen skulde praktiseres; denne Ordning udvidedes derefter ogsaa til de andre Professorer¹).

Disse Betænkninger er af stor Interesse, ikke blot til Belysning af Forfatterens Personer, men ogsaa for Tidens Syn paa Undervisning, omend de er meget vidtløftige og svævende og ofte i høj Grad trænger til Fortolkning.

Stephan Kenckel fremstiller de almindelige Vanskeligheder for en planmæssig Undervisning, som ligger i selve Akademiets Organisation²). Det er ikke som sin Forgænger i Sorø en rent kongelig Stiftelse, men halvvejs en privat Indretning. Overhovmesteren, som har faaet Foretagendet i Entreprise, har interesseret sig mere for Exercitier end for Studier og har nødvendigvis maattet være bestræbt paa, at Driften giver Overskud. Medens der til det soranske Akademi var knyttet en lærd Skole, hvori mange af Akademisterne fik den nødvendige forberedende Undervisning, kom Eleverne ofte til det københavnske Akademi saa slet forberedt, at de ikke kunde følge et akademisk anlagt Kursus; navnlig var deres Kundskaber i Latin ofte under Grænsen for, hvad der var en nødvendig Forudsætning.

Kenckel anser det derfor for fornødent, at det fastslaas, at Kongen vil, at der ved Akademiet ikke blot skal oplæres i Exercitier, men ogsaa i virkelige Studier, og at Akademisterne ikke optages, før de er 16 Aar og har erhvervet de fornødne Forkundskaber. Som Forholdet er i Øjeblikket, at der er 12 Akademister i Alderen fra 12 til 24 Aar eller endog derover, er det meget vanskeligt at ind-

¹) Prot. for Commis. 2, 169.

²) Aktst. 31.

rette Undervisningen, da der saa at sige næppe er to, der staar paa samme Standpunkt. I mere end tre Klasser kan de dog ikke inddeles, saaledes at den første omfatter dem, der er under 14 Aar, den anden dem, der er fra 14 til 18 Aar, og den tredie de ældre. Af største Vigtighed er den mellemste Klasse, da de fleste Forældre sender deres Børn til Akademiet, naar de er i Alderen fra 14 til 18; efter den Tid rejser de unge Mennesker oftest til Frankrig eller andetsteds hen til et Universitet for at fuldføre deres Studier, eller de søger deres Lykke i Krigstjeneste eller ved Hoffet.

Da de fleste Akademister kun bliver et Aar i Akademiet, mener Kenckel, at Undervisningen bør anlægges saaledes, at det hele Kursus bliver gennemgaaet i Løbet af et Aar, som han regner fra 15. April, som er Akademiets Fødselsdag, til samme Dato det følgende Aar. Adskillige Akademister kommer imidlertid ind i Akademiet ved Mikkelsdagstid, men da dette er midt i Skoleaaret, vil ogsaa disse Elever i de fleste Fag kunne komme til at gennemgaa et fuldstændigt Kursus, omend de forskellige Dele da ikke vil følge i den naturlige Orden; dette vil dog kun volde større Vanskeligheder i Historie og Mathematik, i det første Fag, fordi Nexus historicus er afgørende for Forstaaelsen, i det andet, fordi de forskellige Discipliner — Geometri, Trigonometri etc. — forudsætter hinanden i bestemt Rækkefølge. I disse Fag maa derfor anvendes nogen Tid til at rekapitulere og repetere med de ny indtrædende, hvad der i den foregaaende Tid er gennemgaaet. Den hele Tingenes Tilstand er dog efter Kenckels Opfattelse ganske utilfredsstillende, saa længe Akademisterne bliver saa kort Tid i Akademiet. Et Aars Kursus er altfor lidt, og kan man end ikke naa til det, han kalder *das nobile triennium*, som vilde være det eneste rette, maa det dog komme dertil, at de unge forbliver i hvert Fald to Aar i Akademiet. I samme Retning som

Kenckel udtaler Otto Sperling sig i sin Betænkning om dette Spørgsmaal, og efter sin Sædvane er han skarp og uforbeholden i Udtrykket for sin Mening. En ung Mand. siger han, vil have ringe Nytte af at studere et Aar i Akademiet, da netop det første Aar i Reglen gaar hen med at komme i Gang med Studiet, ganske særlig for dem, der ikke har nogen Hovmester til Vejledning. Det maatte blive en klog Overhovmesters Opgave at fastholde Eleverne og at overbevise Forældrene om Nødvendigheden af en længere Studietid. De Akademister, der indtraadte i 16-Aars Alderen, burde forblive i Akademiet i tre Aar, da ingen dog har Nytte af at rejse paa Studieophold i Udlandet, før han er 19 Aar.

Formelt vil Kenckel have den akademiske Frihed anerkendt; enhver Studerende skal frit vælge, hvilke Collegia han vil deltage i. Dog vil han i Praksis gøre en stærk Indskrænkning heri; ikke blot bør alle følge det theologiske og det matematiske Kursus, men det bør af Overhovmesteren paases, at hver enkelt systematisk dyrker de Fag, som Forældrene ønsker, og som han maatte have mest Anlæg for, og at han indenfor disse punktlig passer sit Arbejde og intet forsømmer. Samme Formaal skulde det tjene, at Patronerne ved Skoleaarets Afslutning indfandt sig paa Akademiet og personlig overbeviste sig om, hvorledes Undervisningen blev passet baade af Lærere og Elever. Endelig maatte det ogsaa indføres, at der den 15. April meddeltes en udførlig Oversigt over, hvad Professorerne agtede at læse over i det kommende Aar.

I saa stor Udstrækning, som det viste sig muligt, blev disse meget fornuftige Forslag om Undervisningen i Almindelighed ogsaa fulgt i den kommende Tid, særlig efter at Marcus Gjøe havde taget fat paa Stiftelsens Reorganisation, og Kenckels Ønske om, at Akademisterne skulde forblive længere Tid i Akademiet, gik ogsaa i ret stort Omfang i Opfyldelse.

Af større Interesse er det i denne Sammenhæng at se paa, hvad Professorerne mente om Undervisningen i det enkelte i deres respektive Fag. Om Theologernes Undervisning er os rigtignok intet direkte bekendt, og rundt om i Aktstykkerne møder os ogsaa Bemærkninger, der tyder paa, at deres Virksomhed nok saa meget var af opbyggelig Karakter. De underviste i den lutherske Dogmatiks Hovedpunkter for at føre de unge til og holde dem fast ved den rette Tro, men iøvrigt er det Sjælesorgen for Eleverne, der stadig fremhæves, Prædiken og Forberedelse til Altergang til Stadighed for alle og i paakommende Tilfælde særlig for syge. Sperling indskærper i sin Betænkning Betydningen af den theologiske Undervisning, og han advarer imod at tage for gode Varer, naar en Akademist undskylder sig med, at han dyrker sin Gudsfrygt i Ensomhed paa sit Kammer; alle bør følge de theologiske Forelæsninger og de forsømmelige af Professoren angives for Overhovmesteren; der bør undervises ikke blot paa Latin, som ikke alle behersker, men ogsaa paa Tysk og Dansk. Næppe har dog nogen af de theologiske Professorer, som kom til at virke ved Akademiet, været i Stand til at give noget videnskabeligt Kursus i Faget, udover hvad enhver vel studeret luthersk Præst formaaede at yde.

Jens Bircherod havde i sin Ungdom ivrigt studeret Hebraisk og Syrisk og havde i flere Aar holdt juridiske Forelæsninger paa Universitetet, hvor han først opnaaede et theologisk Professorat samtidig med, at han blev ansat ved Ridderakademiet. Hans Interesser og Studier laa udelukkende indenfor dansk og nordisk Historie og saakaldte Antikviteter, og nogen Betydning som theologisk Docent har han ikke haft. Fra hans Virksomhed som Provst for Regensen og Kommunitetet vides det imidlertid, at han var en livfuld og virksom Lærer, men han

forblev saa kort Tid ved Akademiet, at han næppe her har kunnet faa Lejlighed til at øve nogen Indflydelse.

Efterfølgeren Christian Rudolph Müller, den senere Biskop i Odense, virkede derimod ved Akademiet i ti Aar; han var helt tysk af Uddannelse, beherskede ikke det danske Sprog ordentligt, og har han end sagtens været en meget omsorgsfuld Sjælesørger for de tyske Junkere, har han ikke haft nogen Betydning som theologisk Lærer. Tysker var ogsaa Akademiets sidste theologiske Professor Frants Julius Lützens, der var passeret de halvhundrede Aar, da han traadte i dansk Statstjeneste; han nærrede stærk Interesse for Missionsvirksomhed og var med til at grunde Trankebarmissionen, men Theolog var han ikke. Egentlig videnskabelig Undervisning i dette Fag er der ingensinde bleven drevet paa Akademiet, og de paagældende Professorers Virksomhed har været indskrænket til den rent gejstlige. Til Belysning kan anføres, at der fra det omtalte Ridderakademi i Wolfenbüttel er bevaret et Par Forelæsningsstabeller fra Aarene omkring 1690, hvoraf det ses, at den theologiske Professor foruden Hovedpunkterne i Dogmatik og kristelig Morallære blot har gennemgaaet et Kompendium i Kirkehistorie, med noget udførligere Behandling af de grundlæggende økumeniske Concilier og af den Augsburgske Confession, og det er endda sandsynligt, at denne Undervisning i Praksis har været betydelig mindre lærd, end den tager sig ud paa Papiret.

Den anden Lærer, hvis Kursus efter Kenckels Mening alle Akademister burde følge, var Mathematicus. Han var den ringeste i Fornemhed — hvor sælsomt dette end nu i manges Øren maatte klinge — ikke stort finere end Sprog- og Exerцитiemestrene, men hans Fag var af stor Vigtighed paa Grund af dets praktiske Side. Jørgen Dinesen Oxendorph udvikler i sin Betænkning¹⁾, hvorledes

¹⁾ Pakken: Aktstykker vedr. Akademiet i Kommissionens Arkiv;

efter hans Opfattelse Undervisningen burde praktiseres. Planen omfatter en Turnus paa fire Uger og ni ugentlige Timer, hvori saa mange Discipliner er pakket sammen, at der umuligt kunde være Tale om grundig videnskabelig Vejledning. Første Uge Geometri, ogsaa paavist i Praxis, om Sommeren i Marken, om Vinteren i Auditorio ved dertil gjorte Stokke; den Geometri og Trigonometri, hvorom der tales saa ofte, har da indskrænket sig til Undervisning i praktisk Landmaaling. Den anden Uge undervistes i Architectura militaris efter Vaubans Methode, om Vinteren paa Papir, om Sommeren i Marken; overalt efterlignedes den berømte franske Fæstningsingenieurs Anlæg, og Undervisningen paa Akademiet har da bestaaet i at forklare og demonstrere disse Fortificationsmetoder for Eleverne. Den tredie Uge læste Oxendorph over Geografi og Astronomi, ogsaa praktisk, naar Vejret og Himlen tillod det. Den fjerde Uge over Statica ogsaa praktisk med Instrumenter og Maskiner. Denne Variation, tilføjer han, har han befundet passer Ungdommen bedst. At dette Sammensurium i broget Chaos har passet Ungdommen i den Forstand, at den har moret sig, er rimeligt nok, men nogen grundig Undervisning kan ikke have været Resultatet; Akademisterne har han lært lidt af en Række forskellige Fag, og den geniale Turnus paa fire Uger skulde ikke hjælpe paa Forvirringen. Karakteristik nok underviser Matematikprofessoren i Wolfenbüttel ogsaa i Fæstningsbygning efter Vaubans Methode, men iøvrigt synes hans Kursus i de forskellige matematiske Discipliner at have været betydelig mere forstandig anlagt end hans danske Kollegas.

Af størst Vigtighed var vel den juridiske Lærestol, som beklædtes af Heinrich Weghorst. Hans Betænkning om

ikke medtaget blandt de andre trykte Betænkninger, da den i sin Helhed har liden Interesse.

Undervisningsmetoden er kort, men ganske indholdsrig¹⁾.

Da nye Akademister er indmeldt, efterat han allerede var kommen langt ind i sit Kursus, har han delt Eleverne i to Klasser, for at, som han i lovlig sirligt Latin udtrykker sig, den friske Hjerne, der endnu ikke er bleven nærret af Begyndelsesgrundene, ikke skal overvældes af Tingenes Mangfoldighed, og for at paa den anden Side ikke de stadige Gentagelser skal fremkalde Lede hos den, der er vænnet til den mere kraftige Kost. Han har hidtil væsentligt holdt sig til at docere den romerske Civilret, og han maa hermed tænke paa, at han foreløbig ikke nærmere er gaaet ind paa offentlig Ret, idet dette Studium maa drives paa en ganske anden Maade end Privatretten. Kilderne til den offentlige Ret er andre og lader sig ikke saa let sammenstille, da her bliver Tale om største Delen af den romerske Prosalitteratur og om indirekte Overlevering, hvor et systematisk Kursus ikke kan gives paa samme Maade som for Civilrettens Vedkommende. Derimod har Weghorst næppe tænkt paa den kanoniske Ret, som vel i ældre Tider stod ved Siden af Civilretten som den anden Halvdel af det juridiske Studium, men som der ikke kunde være nogen Brug for ved et Ridderakademi i et protestantisk Land.

Elementerne i Civilretten er gennemgaaet efter Institutiones, saaledes at han kort har forklaret de enkelte Paragrafers Indhold efter Titlerne og derefter, hvor der maatte være Mulighed for Uklarhed, har fortolket Texten udførligt. Han betoner, at han har lagt den afgørende Vægt paa selve Textens nøjagtige Interpretation og taget mindre Hensyn til andres Fortolkninger og den herhen hørende Litteratur; i Tilknytning hertil har han fremstillet de Punkter, hvor Novellae bringer Bestemmelser, der i Retsindhold er afvigende fra Institutionerne. Ende-

¹⁾ Aktst. 28.

lig har han gennem Eksamination stadig sikret sig, at de Studerende havde forstaaet, hvad der var gennemgaaet, til Dels ved at stille Spørgsmaal, ved hvis Udredning der arbejdedes med hele den almindelige philosophiske Terminologi. Denne sidste Bemærkning kaster virkeligt Lys over Undervisningen i Romerret, der har fastholdt den nedarvede Methode, at underkaste hvert enkelt Punkt i Retssystemet en gennemført dialektisk Behandling, og det ses, hvilken uhyre Magt Traditionen i denne Undervisning havde, iøvrigt ogsaa at denne Vej, som de gamle romerske Jurister selv var slaaet ind paa, efterat Romerne havde lært græsk Dialektik at kende, var den eneste farbare. Ogsaa i det juridiske Kursus finder vi nøje Overensstemmelse med, hvad vi kan se af de bevarede Tabeller fra Wolfenbüttel; Hovedvægten ligger ogsaa her paa Gennemgangen af Institutiones og Pandecterne, hvortil kommer Fremstillingen af det tyske Riges offentlige Ret udfra Kombinationen med naturretlige Synspunkter.

Undervisningen i dansk Ret, der besørgedes af Otto Sperling i den første Periode, han var ansat, har næppe været synderlig dybtgaaende, men blot holdt sig til en Gennemgang af Christian den Femtes danske Lov. Naar baade Sperling og utvivlsomt ogsaa siden Weghorst har ladet Eleverne oversætte Danske Lov til Latin, maa denne Øvelse forstaaes og bedømmes udfra det Synspunkt, at Eleverne, der ellers fik et grundigt Kursus i Romerret og gennem dette oplærtes til at forstaa de fundamentale Retsbegreber, maatte vinde mere klar Forstaaelse af den danske Lovs Tanker, naar de gennem Sammenstillingen med den latinske Retsterminologi fik Rede paa Grundbegreberne, der nu engang var og er langt skarpere udformet og præget i den romerske Civilret end paa noget andet Retsomraade. Hvad man vil mene om Metoden, saa er den et Udtryk for den rigtige Erkendelse af, at

Mangel paa Kendskab til Romerret berøver Retsstudiet dets videnskabelige Karakter.

Stephan Kenckel var den første, der beklædte det tredje vigtige Professorat, i Eloquentia eller latinsk Philologi; men hertil var oprindelig føjet Historie og Statsvidenskab, og med Rette bemærker han, at disse Omraader er altfor store og ikke til at afgrænse skarpt¹⁾; han har derfor til sin Sorg ikke formaaet at gennemføre, hvad der var hans gode Hensigt.

Han har anlagt et Kursus, der strækker sig over et Aar, hvori han gennemgaar Historien med tilhørende Hjelpe-discipliner, Chronologi, Geografi og Genealogi. Hertil benytter han de almindelig kendte historiske, genealogiske og chronologiske Tabeller, og som Hovedgrundlag for Historie og Statslære naturligvis Pufendorf, der dengang var paa alle Hænder. Kenckel erkender aabent, at han til at begynde med har staaet meget famlende overfor Spørgsmaalet om, hvorledes han skulde anlægge Planen for sin Undervisning i Historie, og ligesom han i sin almindelige Betænkning om Akademiets Organisation udtaler, at man maa inddele Eleverne i tre Klasser, saaledes viser det sig ogsaa nødvendigt i Historieundervisningen, hvor der ganske naturligt danner sig tre Grupper: de, der slet intet ved, de, som har nogen Viden eller dog en taaget Forestilling, og den tredje Gruppe, der udgøres af dem, der har virkelige Kundskaber, der kan bygges videre paa. Han har nu oprettet tre Arter af Spørgsmaal eller Punkter efter deres Betydning, og søgt at lære Eleverne disse efterhaanden, efterat de alle har faaet en Oversigt over det allervigtigste i Historiens Forløb. Hertil knyttedes den første og laveste Art af Punkter som Staternes Opstaaen, Vækst og Nedgang, de mest betydningsfulde Revolutioner og lignende. Den næste Art af Spørgsmaal var Krigene, de mest fremtrædende Begivenheder og Aarstal og hvad

¹⁾ Aktst. 30.

der var sket i Religionssager. Den tredie Art var de Specialia, som han ansaa for nødvendige for en sammenhængende historisk Viden. Som man ser, har Kenckel ganske klart forstaaet det mislige ved Undervisning i almindelig Historie og søgt at bøde paa Ulemperne ved Bestræbelser i samme Retning, som enhver fornuftig Lærer nu vilde gøre. Vil end de fleste nu finde, at de Kenckel'ske Punkter ikke er særlig heldig valgt, saa har han dog Ret i Principet, at der maa udpeges vigtige Momenter i Historien, der skaber faste Holdepunkter, hvorom Stoffet kan grupperes. Al Undervisning i Historie uden Forelæggelse af Kildemateriale faar en skolemæssig Karakter, men Kenckel, som aabenbart har følt noget i den Retning, søger at bøde paa Manglen ved at give et fast chronologisk Skelet og sikker Kendskab til bestemte Vendepunkter af forskellig Art. En jævnt glide Strøm af historisk Snak uden Ideer eller Synspunkter skaber ikke Interesse eller Forstaaelse og leder ikke til Tilegnelse af Kundskaber.

Han gik frem paa den Maade, at han til hver Time gav Eleverne nogle bestemte Punkter for, og ved Examinationen skulde anden Klasse foruden sine egne ogsaa kunne besvare første Klasses Spørgsmaal, tredie Klasse baade første og anden Klasses; til at begynde med havde han forsøgt at lade dem nedskrive Spørgsmaalene paa Latin, men da kun meget faa var i Stand til at gøre dette, maatte det opgives, og de fik da Lov til at skrive Dansk, Tysk eller Fransk, efter hvad enhver bedst kunde. I formel Henseende var denne Fremgangsmaade særdeles forstandig; Spørgsmaalene blev grundigt gennemgaaet i den ene Time og i den følgende gjort til Genstand for en Examination, hvorved det var muligt at faa hele Forsamlingen med trods de forskellige Standpunkter, da det forudsattes, at enhver kunde blive spurgt, naar en ikke kunde svare for sig. Kenckel fremhæver udtrykkelig, at det har

vist sig nyttigt at holde Examination og ikke begrænse sig til Forelæsning, da dette medfører, at Eleverne, naar de hver Dag hører noget nyt, glemmer det hele lige saa hurtigt igen, eller i hvert Fald kun bevarer løsrevne Stumper deraf i Hukommelsen. Men Examinations- og Repe-titionsmetoden kræver af Akademisterne, at de skal arbejde med og fra Time til Time vise aktiv Flid og Op-mærksomhed.

Stephan Kenckel skulde foruden almindelig Historie ogsaa docere Eloqventsen eller den latinske Philologi; dette var efter Væsen og Oprindelse en ganske naturlig Forening, da al Historieforskning dengang nødvendigvis forudsatte solide Kundskaber i latinsk Philologi, hvilket forøvrigt i stort Omfang endnu stadig er Tilfældet. Hi-storie som Fag er i nyere Tid et Produkt af den italienske Humanisme, hvis Historieskrivning ligesom den antike for største Delen var en Historiens Moral, ved Siden af, at den, ligeledes efter klassisk Forbillede, lagde meget stærk Vægt paa det stilistiske som Hovedmiddel til at skaffe Betragtningerne Indgang. Videnskabelig Historie-forskning paa det fornødne philologiske Grundlag blev skabt af Scaliger, men hans Metode trængte kun spora-disk igennem, og Historien som Forskning og Undervis-ningsfag prægedes kun i ringe Grad deraf. Om Under-visningen i Eloqvents bemærker Kenckel i sin Betænk-ning meget fornuftigt, at det ikke vilde være rigtigt i Rid-derakademiet at docere dette Fag more academico, det vil sige saaledes som det sædvanlig var Tilfældet ved Uni-versiteterne, hvor der i Forelæsningerne blev givet ud-førlige Kommentarer til de Tekster, man læste over. Til Brug ved Indøvelsen af latinsk Stil og Diktion har han valgt Livius, og Øvelsen foregaar paa den Maade, at de, som er nogenlunde flinke i Latin, oversætter eller omfor-mer Livius til Ciceroniansk Stil, medens de andre, som ikke kan dette, oversætter til Tysk, Fransk eller Dansk. Til

Begrundelse af denne Fremgangsmaade anfører han, for det første, at Livius er en af de vanskeligste latinske Prosaforfattere, saa at den, der virkelig kan beherske hans Text, maa anses for at være vel hjemme i Latin; at lære de Elever noget, som ikke kan forstaa en ganske let Text som Cornelius Nepos, anser Kenckel for en Umulighed og mener derfor, at Valget af Livius er rigtigt, da dog derved de flinke kan lære noget. Livius' Stil betegner han — omsat i Udtryk, der ligger en moderne Læser nærmere — som elegant, kortfattet og dog fyldig, præget af maskulin Styrke og rig paa rammende Udtryk og Vendinger; endelig er det ogsaa, som han tilføjer, temmelig rent Latin, selv om der ogsaa kan siges noget om Livius' Padova-Dialekt. Kenckels Bemærkninger om Livius og den pædagogiske Brug af den romerske Historiker er vel noget summariske, men i det hele fornuftige og rammende; det er rigtigt, at Livius i det hele ikke er saa ganske let en Forfatter, som han i Almindelighed regnes for, og at hans Stil i betydelig Grad afviger fra det Ciceronianske Sprog, ikke derved at det er mindre rent eller skæmmet af Forfatterens Dialekt, som man vel i Oldtiden mente at kunne spore, men som ikke føles af nyere Tidens Læsere, men ved en Udvikling i selve det latinske Sprog, der fører bort fra Cicero, og anvender nye, ofte mere kunstlede stilistiske Midler, idet det dog er klart, at Bestræbelsen ikke blot har været æstetisk, men ogsaa er gaaet ud paa ved større Knaphed og Strammen af Udtrykket at give Tanken en mere prægnant Form.

Der er, fortsætter Kenckel, i det romerske Historieværk indlagt en Række Taler, hvis Argumentation kan være meget nyttig til at lære Eleverne at ordne og forme deres Tanker. Endelig føres Eleverne ved Læsning af Livius til Kilden til den romerske Historie med Fremstillingen af de politiske Forhold de Krige, der førte til et Verdensherredømme, som jo blev af afgørende Betydning for hele

Europa, og til de romerske Retsforhold, hvorved der skabes Grundlag for Studiet af Romerretten. Disse sidste Ord af den københavnske Professor er et af de mange Vidnesbyrd om, at man var paa det rene med, at den Forskning, Scaliger havde grundlagt, anviste den eneste rette Methode: gennem Kritik og Exegese af den overleverede Text nøjagtigt at fastslaa alle Enkeltheder, for deraf at skabe en Helhed, saa vidt det var muligt; at Kenckel ikke har formaaet at fremstille dette klart, end-sige bringe Methoden i Anvendelse, ændrer ikke det Forhold, at han og mange med ham har haft Forstaaelse af, hvad der var det rette. Men Scaligers Efterfølgere blev den hollandske Philologi, der sjældent naaede udover Smaating og Kuriositeter, og saavel det 17. som største Delen af det 18. Aarhundrede gik hen, før man for Alvor blev sig bevidst, hvad der er den sande Historieforsknings Grundlag og Princip: Anvendelsen af den kritiske Methode paa alle — selv de tilsyneladende ubetydeligste — Enkeltheder, med Fastholden af det Princip eller Synspunkt, at det endelige Maal er Forstaaelse af Aarsagerne til Brydningerne i Historiens Gang.

Endvidere har Kenckel øvet Eleverne i at udarbejde Stykker paa Latin og dertil anvendt en dengang almindelig Lærebog Weises Politischer Redner og i Forbindelse dermed Quintilians Kursus i latinsk Rhetorik og Stilkunst. Til Themata har han givet dem baade moralske Spørgsmaal og Forhold, hentede fra det offentlige Liv, for saaledes at lære dem at udtrykke sig om Ting, de vilde kunne faa Brug for i Fremtiden. Brugen af Quintilian er et overmaade karakteristisk Træk; siden den fuldstændige Text af det berømte romerske Opdragelsesværk var genfundet i Begyndelsen af femtende Aarhundrede, havde det til Stadighed spillet en meget stor Rolle baade i theoretisk pædagogisk Drøftelse og som Vejledning i den praktiske Undervisning.

Karakteristisk for Kenckels og hans Tids Opfattelse af Undervisningen er det, naar han fremhæver den moraliserende Nytte, de latinske Stiløvelser kan bringe. De Fejl i Karakteren, som han har bemærket hos de enkelte Akademister, søger han at rette ved at lade dem oversætte latinske Sententser, der netop tager Sigte paa dette bestemte Punkt; saaledes de kendte Vendinger *nusquam est, qvi ubique est* og *non multa sed multum* for den overfladiske, eller han lader den døvne oversætte Ordsproget: den, som ikke duer idag, duer endnu mindre imorgen o. s. v.

Til denne Undervisning er føjet Øvelse i at holde en Tale, at give en kort og klar Fremstilling af et opgivet Thema; disse Taleøvelser er holdt dels paa Latin, dels paa de moderne Sprog. Ved disse Øvelser er efter Rhetorikens gode klassiske Forbilleder lagt Vægt baade paa selve Talens stilistiske Form og paa Talerens hele ydre Fremtræden, hans Stilling, Bevægelser og Minespil, som altsammen maatte være af Betydning for en vordende Diplomat, naar han for en fremmed Regering skulde fremstille en Sag eller et Ærinde af Vigtighed. Til Thematata er altid valgt aktuelle Begivenheder, og Kenckel fremfører som Exempel Kongens Expedition til Ratzeburg, hvor de givne Hovedpunkter kaster Lys over, i hvilken Grad den officielt stillede i bengalsk Belysning. Christian V havde i 1693 paa Grund af en Strid med de brunsvigske Hertuger pludselig forøvet et brutalt Overfald paa Byen Ratzeburg, som han uden videre gav sig til at bombardere. De fire Punkter, som Kenckel opstillede, var Kongens *justitia*, at han med Rette greb til Vaaben i en retfærdig Sag, hans *fortitudo*, den Styrke, hvormed den hele Aktion blev gennemført, hans *pietas*, den Fromhed, han lagde for Dagen ved at skaane Kirkerne, og endelig hans *clementia*, der udlægges som den Naade og

Mildhed, der gav sig Udslag derved, at han vilde sørge for at stifte Fred og for sine Undersaatters Vel.

Istedetfor egentlige akademiske Disputatser holdt Kenckel Diskurser, hvorved Akademisterne skulde lære i høflig og fornem Form, men uden usmagelige Smigrerier at føre en Samtale vel opbygget og med virkeligt Indhold, og endelig lærte han dem at fremstille deres Tanker ogsaa paa Tysk baade i Talens og Brevets Form. Hertil maa endnu knyttes, at han ved Bordet lod Aviserne forelæse og benyttede deres Meddelelser som Grundlag for Samtale, hvorved han gav Eleverne Lejlighed til Diskussion om aktuelle og interessante Emner og vejledede dem i klar og høflig Udveksling af Meninger.

At denne videre Udførelse af Undervisningen i latinsk Eloqvents til ogsaa at behandle det tyske og det franske Sprog med den fremtidige Livsstilling for Øje, var forstandig og vel hørte hjemme i et ridderligt Akademi, kan ikke bestrides, selv om de Themata, hvormed der taltes og diskuteredes, ofte vilde forekomme os noget komiske, og selv om det danske Sprog i denne den danske Konges Skole kun har indtaget en beskedent Plads. Af spredte Bemærkninger i Kenckels Betænkning synes det at fremgaa, at han ikke har haft Grund til i altfor høj Grad at glæde sig over Resultatet af sine Bestræbelser. Hvorledes Undervisningen har formet sig efter Kenckels Afgang, derom er os desværre intet bekendt, men i det væsentlige er der vel fortsat paa den her skitserede Maade, sikkert dog med den Indskrænkning, at Undervisningen i Eloqvents hovedsagelig har begrænset sig til Gennemgang af latinske klassiske Prosaforfattere. Ole Worm har sikkert ikke haft nogen Betydning som Lærer og Otto Sperling var, da han anden Gang knyttedes til Akademiet, allerede en gammel Mand. Han var desuden nedbrudt af Fattigdom og Skuffelser. Udrustet med gode Evner, som han med Flid havde udnyttet til at skaffe sig grundige Kund-

skaber, kunde han vel have Krav paa en ordentlig Ansættelse, hvor han kunde gøre Nytte, men ligesom Løftet paa et Historiografembede aldrig blev opfyldt, mislykkedes alle hans Forsøg paa at opnaa et Embede, da han ved Tronskiftet meldte sig som Ansøger. Sine Oldingeaar tilbragte han da som Lærer for de adelige Junkere, uden nogensinde trods alle ydre Vanskeligheder at afbryde sine Studier. Let at have med at gøre var han ganske vist heller ikke; i sin Betænkning af 1693 retter han en meget skarp Kritik mod Schindels Styrelse, og hans Forhold til Kollegerne har sikkert heller ikke været godt, for ikke at tale om Eleverne, hvis Dovenskab og Forsømmelighed han karakteriserer i meget skarpe Ord; at de har mere Lyst til at ride og fægte end til at studere, og at Auditorierne staar tomme, er formodentlig heller ingen Overdriivelse. Sikkert var Sperling ogsaa mere en lærd Polyhistor end en praktisk Lærer; hans historiske Interesser, der mere og mere gik i Retning af nordisk Historie, kunde ikke gøre ham særlig skikket til at afholde det Kursus, der krævedes ved Akademiet.

Man havde til at begynde med ogsaa ansat en særlig Professor i Moral, som allerede afskaffedes af Marcus Gjøe. Hieronymus von Petkum hed denne Mand, om hvem intet iøvrigt er os bekendt; sandsynligvis er han en Søn af den Agent Simon Petkum, der spillede en mindre heldig Rolle ved Leonora Christines Tilfangetagelse.

Ogsaa denne Professor har i 1693 afgivet en Betænkning, hvoraf det ses, hvorledes han opfattede Formaalet for sin Undervisning. Noget bittert begynder han med at sige, at han paa Skemaet kun har faaet tildelt tre ugentlige Timer. Han behandler her Moralens tre Grundprinciper: Religion, Lov og fri Fornuft eller Philosophi, søger at vise Disciplene Fundamenterne paa alle tre Omraader og det rette Forhold, hvori man skal stille sig til disse Principer for ikke at komme ud i de dertil svarende Kilder til al

menneskelig Elendighed, nemlig i Overtro ved Misbrug af Religionen, til brutal og taabelig Servilitet ved Misbrug af Loven og til selvraadig Frækhed ved Misbrug af Philosophien eller den frie Fornuft. Forskrifterne gaar følgende ud paa at leve kristeligt ved dyb Ærbødighed for Gud og Religionen, lovmæssigt ved ubrydelig Lydighed mod Kongen og Loven, og endelig fornufmæssigt ved at lade Forstanden lyse for Handlingerne gennem den Sandhed, som Samvittigheden belærer om. For at føre et retskaffent Liv i Overensstemmelse med den sunde Fornuft og endelig naa til den højeste Sikkerhed i alle Ting giver Læreren følgende praktiske Leveregler: At tilegne sig de Maximer, som er almindelig anerkendt i Verden og autoriseret ved kloge Folks Approbation: saadanne, som var udtrykt i Proverber og Sententser, som den fra Oldtiden stammende Samling under Navnet Publilius Syrus' Sententser og Erasmus fra Rotterdams Adagia. Endvidere almindelig Levevisdom, som man kan finde baade hos de gamle som Cicero og Seneca og hos moderne Forfattere som navnlig den spanske Jesuit Gracians Bog *L'homme de Cour*. Fremdeles ved opbyggende historiske Exempler, som man ligeledes finder baade hos antike og moderne Forfattere, hos Livius og Tacitus, hos Cornelius Nepos og Valerius Maximus og ikke mindre i Johannes Schæffers meget læste Bog, *Memorabilia Suetiae gentis exempla*, eller den endnu mere yndede Biografi af Hertug Carl af Lothringen. Af alle disse Skrifter har Petkum uddraget moralske Sententser, som under Diskurs er udviklet og forklaret nøjere. For at kunne fortsætte denne Udvikling, maatte han imidlertid forudsætte Kendskab til Grundprinciperne i Naturretten, og han har derfor gennemgaaet Pufendorfs *Compendium de officio hominis*, som var et Uddrag af det større Værk om Naturretten, idet han altid har søgt at bringe dette videnskabelige System i Forbindelse med det praktiske Liv. Hertil føjer

endelig den gode Moralprofessor, at den egentlige Ethik eller Lehre vom tugendhaften Leben bedre end ved Undervisning fra Katedret kan meddeles ved Moralforskrifter til de enkelte ved given Foranledning, og han anfører forskellige Exempler, som de af Kenckel benyttede Sententser. Han antager, at han i Fremtiden vil kunne forme sin Undervisning mere positiv, saa den stifter mere universel Nytte. Hvorvidt dette har været muligt, er ikke godt at sige; i hvert Fald forsvandt Moralisten snart fra Akademiet, sikkert uden at efterlade noget Savn.

Det var naturligt nok, at man snart kom til det Resultat, at en særlig Professor i Moral var overflødig, da den øvrige Undervisning baade i Theologi, Historie og Eloquents var i saa høj Grad præget af Moraliseren. Saaledes var Tidens almindelige Opfattelse, og i de anførte Tabeller fra Wolfenbüttel er den samme Tendens fremherskende. Her samledes Undervisningen i Historie om Fremstillingen af det hellige tysk-romerske Riges Udvikling og vekslende Skæbne fra Karl den Stores Dage ned gennem Tiderne, aabenbart med stærk Fremhævelse af Rigets mest glimrende Perioder. Den nyere Tids Naturret og Rigets offentlige Ret flød sammen, og i Forgrunden af Undervisningen stod Pufendorfs Katekismus i Pligtlære, uden at man synes at have været generet af den berømte Forfatters skarpe og voldsomme Kritik af Rigsforfatningen, skønt hans Hovedværk var en forbudt Bog indenfor Rigets Grænser.

Vel skyldes vor Viden om Undervisningen ved Akademiet, som den ovenfor er antydet i Omrids, udelukkende de Betænkninger, som blev afgivet af Professorerne i Stiftelsens første Levetid, og flere af disse Mænd forsvandt hurtigt fra Skuepladsen, men i Hovedtrækkene er Præget ganske sikkert ikke bleven forandret i de følgende Aar. Bedre er det i hvert Fald ikke blevet. Af størst Interesse blandt Lærerne er ubetinget Stephan Kenckel, der iøvrigt

ganske er gaaet i Glemmebogen. Hans Betænkninger røber dog levende Interesse for selve Undervisningsgerningen, frisk Initiativ til at tage fat, for at faa noget virkelig positivt ud af Arbejdet, ligesom han i det hele udfoldede stor Iver for at faa god Gang i Akademiets Virksomhed. Har han end paa forskellige Omraader som Inspektør været noget for foretagsom — i hvert Fald mere end Marcus Gjøe skøttede om — saa fortjener han at mindes for sin Iver for god Undervisning paa en Tid og midt i en Kreds af Mænd, hvor den Art Interesse kun yderst sjældent fik Ord og Mæle.

At Undervisningens Resultater var tarvelige, er sikkert nok, men de Planer og Tanker, der blev fremsat, er dog ikke uden Interesse, da saa faa Dokumenter, saa lidet konkret Materiale fra dette Omraade er os overleveret.

VII. Opløsning.

Da Grev Ahlefeldt forlod Akademiet, blev en preussisk Adelsmand hans Efterfølger. Heinrich Ernst von Calnein var i Aaret 1695 kommet til Danmark i Kronprinsesse Louises Følge, og var, da han 15. Maj 1703 beskikkedes til Akademiets Overhovmester, henved et halvt hundrede Aar gammel¹⁾; en erfaren Mand har han altsaa været, men vi ved iøvrigt intet om, hvorvidt han havde Interesse eller Evne for det Arbejde, der nu blev ham betroet, og der foreligger slet intet Grundlag for en Vurdering af hans Gerning eller en Bedømmelse af, hvor stort et Ansvar man kan tillægge ham for Akademiets Skæbne i Resten af dets Levetid.

Calnein, der hidtil havde hørt til Dronningens Hofstat, var imidlertid meget langt fra at kunne glæde sig ved den kongelige Naade, hvori Forgængerne havde solet sig. Rig-

¹⁾ Rentekammerets Bestallingsprotokol 1702—07, fol. 66. Biogr. Lex.

tignok havde han nogle Gange kort efter sin Udnævnelse Foretræde hos Majestæten og benyttede disse Lejligheder til at bringe det kongelige Løfte i Statuterne i Erindring, at der skulde rejses en ny og bedre Bygning for Akademiet¹⁾); han opnaaede ogsaa et fornyet kongeligt Tilsagn og mundtlig Ordre til at tage Sagen op til nærmere Overvejelse og indgive sin Betænkning derom, ligesom han ogsaa ellers skulde fremkomme med Forslag om, hvad der kunde tjene til Akademiets Tarv.

Overhovmesteren ser sig nu om i København og undersøger nøje alle de offentlige Bygninger, som der kunde være Tale om at anvende til Akademiets Brug, men ved dem alle vil der efter hans Skøn være saa meget at ændre og reparere, at det vil medføre en Udgift af mellem 40 og 50 Tusinde Rigsdaler, og dog alligevel blive noget mangelfuldt Flikværk. Da Calnein er klar over, at en saadan Sum Penge ikke lader sig presse ud af Kongelig Majestæts Kasse, fremkommer han med et andet højst snurrigt Forslag.

Da Vor Frelsers Kirke paa Christianshavn blev bygget i Christian den Femtes Tid, skaffedes Pengene dertil ved den Bestemmelse, at visse Retsbøder eller Bøder af bestemte Retssager skulde tilfalde Kirkens Byggefond, og det var anselige Summer, der paa den Maade kom Christianshavns Kirke til Gode. Da nu Kirken paa denne Maade ikke blot, som Calnein siger, var gennemført til en »mit Admiration auzusehenden Perfection«, men der ogsaa til dens »ferneren Embellisement und Conversation ein mehrers daraus gesamlet werden können«, saa har Overhovmesteren tænkt sig at udfinde et lignende Middel til uden at gravere Kongelig Majestæts Ærarium at opfylde Allerhøjstsammes Intention at rejse en ny Bygning, der kunde være bekvem for Akademiet og samtidig tjene

¹⁾ Aktst. 65.

til Majestætens evige Gloire og til Embellissement af den kongelige Residens.

Der var netop i Sommeren 1703 ved Kammerretten faldet Dom i en meget omfattende og vidtløftig Sag mod en svigagtig Embedsmand. Den kongelige Told- og Konsumptionsinspektør i København, Justitsraad Hans Jakob Søbøtker, havde gennem seks Aar under Udøvelsen af sit høje og ansvarsfulde Embede ved mange snedige Manipulationer faaet saa store Dele af de Told- og Konsumptionsafgifter, der faldt i Hovedstaden, til at vandre over i sine egne Lommer, at han var bleven en rig Mand, medens Summen af de Penge, der var bleven Kongen berøvet, under Sagens Gang udregnedes til flere Hundrede Tusinde Rigsdaler. Hverken den uheldige Justitsraad eller hans Skæbne har i denne Sammenhæng nogen Interesse, hvor gode Bidrag end Sagen iøvrigt giver til et Tidsbillede¹⁾.

Da der nu skal holdes Auktion over Søbøtkers betydelige Ejendomme, mener Calnein, at noget af, hvad der herved kommer ind, kan bruges til et Akademi. Kongen vil jo dog ikke profitere af Sagen til egen particulier Nytte, da han uden Tanke paa Fordel straffer saadanne Forbrydelser for at vise hele Verden sin Retfærdighed, og det vilde derfor tjene til Forevigelse af Kongens uødelige Navn, ligesom intet bedre Middel kunde findes til Befordring af det almene Bedste, end hvis man anvendte 30 à 40 Tusinde Rigsdaler af, hvad der kommer ind ved Confiscationen af de Søbøtkerske Ejendomme, til at

¹⁾ Rigt Materiale i Rigsarkivet: Kammerrettens Dom over Told- og Konsumptionsinspektør Hans Jakob Søbøtker samt diverse i Sagen fremlagte Dokumenter og Akter vedrørende Told- og Konsumptionsinspektør Hans Jakob Søbøtkers Sag 1696—1708 foruden nogle Toldbøger og andre Sager fra hans Embedsvirksomhed. Om Søbøtkers Person kan jeg ellers intet oplyse; om hans Datters uheldige Færd og Genvordigheder se Personalhistorisk Tidsskrift 5. R. VI, 266 ff.

bygge et helt nyt Akademi. Den magnifique og bekvemme Plads, hvor Calnein tænker sig den ny Bygning lagt, og som han betegner som en af de smukkeste Dele af Staden, er utvivlsomt Egnen Nord for Kongens Nytorv, hvor siden den ny Frederiksstad skulde rejse sig med Amalienborg som Midtpunkt.

Calnein foreslaar nu, at der nedsættes et Udvalg til at udforme Byggeplaner, og tænker ganske naturligt paa Generalbygmesteren og nogle af de Deputerede for Finanserne; han er meget ivrig for at faa Sagen i Gang og mener, at man kan begynde paa Byggearbejderne i Foraaet 1704, saaledes at Huset kan staa færdigt, inden Aaret er til Ende, og i Løbet af et Par Aar vil man da faa gennemført en i alle Henseender tilfredsstillende Indretning. Dette vil da tjene Kongen til stor Berømmelse for alle Tider og skaffe Akademiet fornyet og forøget Tilgang baade fra Landet selv og fra Udlandet.

Det blev imidlertid ved den skønne Plan. Calnein havde ikke mere Held med sig end Forgængeren, trods højtklingende kongelige Løfter og Tilsagn. En ny Bygning blev aldrig rejst.

Det lille brogede Samfund paa Nytorv fortsatte da sit Liv i det gamle Hus, der, som Marcus Gjøe havde udtrykt det, var saa brøstfældigt, at det ravede til Fald. Der blev stadig foretaget de nødtørftigste Reparationer, som kostede urimelig mange Penge uden at gøre større Nytte. Men det er ganske vist ogsaa et Spørgsmaal, om der var nogen Mening i at ofre fyrretyve Tusind Rigsdaler eller mere paa at rejse et nyt Hus til denne Institution. Elevtallet sank, og Tilgangen blev stedse svagere.

Af Regnskaberne ser man, hvor urimelig kostbar denne Husholdning var med det store Personale og de faa betalende Pensionærer, men naar saa faa Akademister blev længere Tid i Skolen, skønt de maa have haft det godt, skyldes det de kendte, usædvanlige Aarsager, at Opholdet

dog var for dyrt i Forhold til Fordelene, da de dog trods Fundatsens strenge Ord kunde opnaa, hvad de attraaede ved gode Forbindelser og kongelig Naade, hvis Straaler faldt ganske vilkaarligt under Enevældens Luner og Hofkammerillaernes vekslende Spil. Om det skyldes Overhovmesteren eller Inspektoren Jacob Gedsted, der stadig forblev i dette Embede, eller maaske blot mangelfulde Efterretninger, lader sig ikke med Vished sige, men der synes at have været god Ro og Orden i Akademiet i Calneins Tid. Vi hører egentlig kun om en større Affære. Carl August Bielkes Hovmester, Nordmanden Peter Falck, har — naturligvis i Ridehuset — udskældt og fornærmet en anden Hovmester, Salomon Barwasser, der var fra Sachsen og i Tjeneste hos den unge Carl Wilhelm Goes. De anklagedes for de mod hinanden øvede Formastelser, og Falck idømtes en Straf og skulde excluderes for sine Grovheder, medens Barwasser, der havde forvoldt Skænderiet, skulde udelukkes for to Aar, og endelig skulde de være forpligtede til at forlige sig indbyrdes ved Ed, altsaa sværge, at de ikke vilde forsøge at gøre hinanden yderligere Fortræd. Kongen benaadede dem begge; Falck fik Lov at nøjes med at betale en Bøde paa 50 Rdlr., men skulde kristeligt bede Barwasser om Forladelse, og den sidste slap for at blive relegeret¹⁾.

I Calneins første Aar spores Akademiets Virksomhed gennem en Række latinske Programmer som Indbydelse til Fester ved forskellige Lejligheder, hvor Akademisterne øvede deres Talekunst paa de sædvanlige kedsommelige og forslidte Æmner. Saaledes talte den senere kendte Statholder i Norge Christian Rantzau i Efteraaret 1703, og i Begyndelsen af det følgende Aar holdtes en latinsk Tale om Lærdoms og Tapperheds Forening af Grev Fer-

¹⁾ Sællandske Tegnelser 1708, 34. Personalhistorisk Tidsskrift 2. R. I. 213 f.

dinand Anthon Danneskjold-Laurvig, der med sine seksten Aar sikkert har kunnet behandle dette Æmne med Kyndighed og Indsigt; at ogsaa han siden naaede de højeste Trin paa Rangstigen kunde jo være en naturlig Følge af hans Herkomst. Paa Akademiets Stiftelsesdag i April 1704 holdt Joachim Blome i selve Majestætenes Nærværelse en Orationem latinam panegyricam til Minde om Akademiets højsalige Stifter¹⁾. Samme Aar er der holdt forskellige andre Festtaler, hvorom bevarede Programmer bringer Efterretning. Mecklenburgeren Georg Jacob von Bülow talte om Dannelse og Lærdom. Den brandenburgske Gesandts Søn og Broder til Kongens Veninde, Friederich von Viereck, holdt en latinsk Tale De virtute et nobilitate, der sikkert har været god, hvis man skal dømme efter Programmet, hvori Professoren i Eloqvents i de mest svulstige Vendinger expektorerer sig over, at Adelen maa gaa til Grunde, hvis den savner Dyd og gode Sæder. Ved en anden Lejlighed talte den unge Grev Viereck paa Fransk, medens den russiske Gesandts Søn Nicolaus Ismailow talte paa Tysk. Endelig har Carl August Bielke, der aldrig drev det videre end til at blive Landsdommer, i 1707 holdt en Tale paa Italiensk, hvoraf Professoren, der har forfattet Programmet, er meget stolt; muligvis er det med Rette, men beklageligt nok er dette Kunstværk ikke bevaret. Sprogmeisteren og Professoren i Latin har saaledes i disse Aar haft en Del Arbejde med at affatte eller dog korrigere og indstudere disse rhetoriske Præstationer, der sikkert har været langt mere unyttige end de siden Holberg saa ofte spottede Disputationsøvelser. Om Undervisningen iøvrigt i denne Akademiets sidste Levetid er os intet direkte bekendt, og det er tidligere omtalt, hvad der formentlig kan siges derom.

Stille vegeerende er Akademiet sygnet hen, men Op-

¹⁾ Bircherods Dagbøger ved Molbech, p. 442.

hævelsen er dog sikkert alligevel kommen som en Overraskelse. I April 1710, da Frederik den Fjerde atter havde kastet sig ind i den vanvittige Krig, fik Calnein et Reskript om, at Akademiet paa nogen Tid og til videre skulde være ophævet fra 1. Maj. Allerede i Marts var der ganske vist udgaaet Ordre til at reducere Hestenes Antal til 12, men det var ikke sket, sikkert i den For mening, at saadanne kongelige Ordre ikke altid skulde tages saa alvorligt; nu beordres alle de ædle Dyr solgt, alle Betjente afskediget og alle Akademister hjemsendt¹⁾.

Calnein blev Stiftamtmand i Ribe, hvor han forblev til sin Død 1726²⁾; noget Avancement for Akademiets Overhovmester var dette visselig ikke, snarere en mild Forvisning, vel ikke i Unaade, men dog et Udtryk for, at Manden var en ligegyldig Person, som ikke kunde spille nogen Rolle.

Det københavnske Ridderakademis Saga var hermed ude, ikke blot for nogen Tid, men for stedse; og denne Saga havde været kort, men ikke straalende. Vel kan man maaske hævde, at det opstod igen en Menneskealder senere i det soranske Akademi, der 1747 fortrængte Frederik den Andens Skole af Reden, og det kan ikke betvivles, at den københavnske Stiftelse har spillet en Rolle ved Forhandlingerne om Genoprettelsen af Akademiet i Sorø, men i Hovedsagen, i Principerne fjærnedede man sig dog fra det københavnske Akademis hele Karakter, bestemt af en ny Tids Ideer, selv om Formen helt tilhørte den svundne Tid; at de nye Ideer, der omkring Aarhundredets Midte gav sig tilkende i Sorø, ikke formaaede at skabe Liv i den gamle Form, er en anden Sag; Hovedgrunden hertil var, at de var uforenelige med et ridderligt Akademi.

1) Aktst. 66.

2) Personalhistorisk Tidsskrift 2. R. IV, 11.

Men i København var der andet og mere, der var galt. end senere i Sorø; det var her ikke blot den praktiske Omstændighed: Mangel paa Elevmateriale til at frekventere Stiftelsen, der gjorde sig gældende. Ogsaa dette var galt nok ved det københavnske Akademi, der kun i meget ringe Grad opdrog gode og brugelige danske Mænd; der var i København heller ingen Ideer, ingen Principer, og denne Skoles Indsats i vort Kulturliv har været saa ringe. at der egentlig altid har hersket meget taagede Forestillinger om dens Eksistens og Virksomhed; den eneste virkelige kendte Mand blandt dens Lærere var Bircherod, hvis Berømmelse beror paa hans Dagbøger, der er rige paa gode personallistoriske Oplysninger og ikke mindre paa Sladder, men noget Navn i Videnskaben, i vort Aandslivs Historie har han lige saa lidt som nogen af hans Kolleger ved Akademiet.

Alle disse Herrer var Professorer ved Universitetet, og for fleres Vedkommende taler de bevarede Betænkninger, som ovenfor refereret, fordelagtigt om deres pædagogiske Interesser og Iver for Undervisningen, men Hovedindtrykket af dem er dog, at de arbejdede i nedarvede og ganske stivnede Former, og om deres videnskabelige Arbejde foreligger lidet eller intet. Nu maa det jo erkendes, at den danske Litteraturs Historie fra Reformationen til Holberg i fuld Sammenhæng med det hele Aandslivs Udfoldelse ikke er skrevet. Bortset fra enkelte fortræffelige personallistoriske Monografier er det kun engang forsøgt at eftervise nogle Hovedlinier gennem Skildring af de skiftende Tider og deres Typer — i det geniale Værk med denne Titel, men det er ikke alle Hovedlinier, der her er gennemført; den i denne Sammenhæng vigtigste, den lærde Litteratur, der under Orthodoksiens tunge og tykke Overflade rummer Tidens Humanisme og religiøse Diskussion — med denne Litteratur har endnu ingen kyndig givet sig i Lag for Alvor. Hertil kræves ganske vist ogsaa en

Række Forudsætninger, som sjældent er forenet: grundigt og sikkert Kendskab til hin Tids vanskeligt tilgængelige latinske Sprogform, der kun har lidet tilfælles med det Ciceronianske Latin, og ikke mindre til fremmed lærd Litteratur — Philosophi og Theologi — som den havde udviklet sig fra sekstende Aarhundrede af.

Hin, den humanistisk og theologiske Lærdoms, Tid, hvori ogsaa de naturvidenskabelige Fags omfattende og ofte meget tungt formede Litteratur spiller en indgribende Rolle — hele denne Lærdom og Videnskabelighed var siden 1670erne herhjemme i Stagnation og Opløsning, men det er en Selvfølge, at Forudsætningen for at bedømme denne Opløsning og det nye, der fulgte efter, er at kende og forstaa det gamle, der gik forud. Saa længe Undersøgelsen heraf ikke er gjort, lader der sig kun sige nogle almindelige Bemærkninger om Opløsningen og Nedgangen, som i hin Tid præger ikke blot det ridderlige Akademi, men ogsaa Universitetet; saa meget lader sig nemlig ogsaa hævde om den gamle Højskole paa Frue Plads, skønt dens Historie i Christian den Femtes og Frederik den Fjerdes Tid er ukendt. Der blev i 1690erne gjort et forgæves Forsøg paa at reformere den, men alt laa i Dvale endnu en Menneskealder, indtil den genskabtes ved den nye Fundats, der er eller burde være knyttet til Hans Grams Navn.

Under denne den hjemlige Forsknings beskæmmende Tilstand lader det sig ikke gøre med fuld Retfærdighed at stille vor Undervisningsanstalt paa Nytorv paa rette Plads i Kulturlivets Historie.

Men det tør siges, at det var et mislykket Forsøg paa atter at skabe et adeligt Akademi i Danmark, mislykket baade fordi paa den Tid Adelen som Stand var i Opløsning i mere end en Henseende, fordi Tiden, som ogsaa Forholdene i Udlandet viste, var løbet fra den Art Læreanstalter, og fordi Regeringen planløst forsømte at gøre

noget for at give Skolen en Organisation og Arbejdsvilkaar, der ydede Muligheder for, at den kunde bære Frugt. Det er saa at sige en Selvfølge, at dette Akademi maatte dø Straadøden, og der er derfor heller ingen Grund til at fælde Taarer over dets Undergang.

Akademiets Segl. Nationalmuseet.

DET GAMLE HAVEHUS I ALLÉGADE.

Af FR. WEILBACH.

I Allégade Nr. 6 paa Frederiksberg ligger, som det vil være mange bekendt, bagved et langt 3 Etages Forhus en smuk villaagtig Bygning, Ejendommens oprindelige Hovedbygning. Huset har altid haft Tiltrækning for Arkitekter og andre kunstinteresserede, og det er flere Gange blevet opmaalt, sidst i 1930 af Elever fra Kunstakademiet. I 1929 er det blevet istandsat af Arkitekt Mandrup Poulsen, og der blev dengang gjort nogle Forandringer i det indre. Af Hensyn dertil er der til Afbildningerne i denne Artikel benyttet en lidt ældre Opmaaling, udført af Elever fra Teknisk Skoles Bygningsskole i 1927—28.

Ejendommen tilhører nu H. C. Heegaards og Hustrus Stiftelse, som hører under Haandværkerforeningen. Grunden gaar helt ud til Dr. Priemes Vej, og her er der i 1930 efter Mandrup Poulsens Tegning opført en ny Bygning, som rummer selve Stiftelsen, medens Forhuset og Havehuset er udlejet til private.

I Haandværkerforeningens Arkiv findes en maskinskreven Fremstilling af Ejendommens Historie 1702—1902, udarbejdet af Fuldmægtig i Magistraten F. V. Christonje. Her udtales den Formodning, at Havehuset, mulig i en noget anden Form, er bygget af Slotsforvalter og Gartner ved Frederiksberg Slot Hans Henrik Bruun, som ejede Grunden fra 1704 til sin Død (1722). Dette kan dog kun

være muligt, dersom man antager en fuldstændig Ombygning omkring Midten af Aarhundredet, hvortil Bygningen efter sin Stil hører. Det ældre Hus maa være nedrevet, eller ogsaa har det ligget paa Nabogrunden mod Nord. H. H. Bruun ejede nemlig to af de i 1701 udlagte Parceller¹⁾, hver paa 12,000 Kvadratalen, i de kongelige Skøder af 10. Januar og 4. April 1702 betegnet som Nr. 13 og 14²⁾. I 1731 solgte Enken, Lucia Westerholt, der sad i uskiftet Bo, begge Parceller til Urtegaardsmand Peder Flastrup (eller Flastrop) »med paastaaende Bygninger, saaledes som dend nu i alt er samlet og indhegnet til 24,000 Quadrat Alen . . . beliggende imellem Lars Tommesens Gaard og Eyendoms Plads, som af ham beboes, paa den ene Side og Peter Schrøder Urtegaardsmands beboende Gaard og Eyendoms Plads paa den anden Side«. Prisen var 2000 Rdl. Courant³⁾.

Af de nævnte Ejendomme er den første Hjørnegrunden ved Frederiksberg Allé, som ved den Tid, da Udstykning-

¹⁾ Udstykningen blev, som det ses af Skøderne, udført af Amtmand Knud Juel, Ingeniør, Kaptajn Hans Henrik Scheel og Amtsforsvalter Rohde i Henhold til en Resolution af 26. August 1698, hvorefter Bønderne skulde have de til dem udviste Bygge- og Havepladser til Arv og Ejendom, og hver Lod skulde være »ohngefehr« 200 Alen i Længden, 60 Alen i Bredden. Udstykningsforretningen blev 5. December 1701 indleveret i Rentekammeret, og Skøder udstedt det følgende Aar; men da det var Regeringens Ønske, at Bønderne saa vidt muligt skulde beholde de Ejendomme, som de hidtil havde ejet og beboet, kunde de fleste af dem ikke faa den ønskede Bredde af 60 Alen; der blev saa til Gengæld lagt til i Længden, saa at Ejendommene i Allégade fik en Dybde af ca. 270 Alen. Façaden af Nr. 14, nuværende Nr. 6, er kun 50 Alen. Hver »fuld Gaard« fik saaledes et Areal af ca. 12,000 Kvadratalen. Koncepter til Udstykningsforretningen findes i en Pakke i Rigsarkivet »Diverse Dokumenter og Akter Ny Hollønderby vedk. 1681—1703«.

²⁾ Skøderne findes i Skødebøgerne for Sjællands Distrikt, Litra B (i Rigsarkivet).

³⁾ Skøde af 25. Maj, tinglæst 28. Maj 1731 (Københavns Rytterdistrikts Birks Skøde- og Panteprotokol, Litra B, Fol. 303, i Landsarkivet).

gen fandt Sted, tilhørte Knud Gamborg, men af ham 11. Juni 1703 blev solgt til Mathias Frandsen, der senere skødede den til sin Søn Frands Mathiasen. Efter ham blev den ved Auktion 18. Februar 1724 solgt til den københavnske Borger Lauritz Thomasen Strømberg, som er identisk med den nævnte Lars Thomesen¹⁾). Strømbergs og Flastrups Ejendomme stødte umiddelbart op til hinanden, idet den første omfattede nuværende Nr. 2 og 4 i Allégade og desuden den store Grund i Frederiksberg Allé, hvor tidligere Sommerlyst og nu Fønix Theatret ligger, og som endnu med sit Bagskel støder op til Allégade Nr. 6.

I 1749 skøder Peder Flastrup den ene Parcel, Nr. 14, med Areal 12,000 Kvadratalen, »beliggende imellem en mig tilhørende Plads paa den ene og afgangne Peter Børgesens Enkes Plads paa den anden Side« til Magnus Møllmann, Klædekræmmer i København²⁾). Peter Børgesen³⁾ havde ejet den tidligere L. Th. Strømberg tilhørende Hjørnegrund. Den havde Nr. 15, og det er altsaa givet, at den Parcel, som Møllmann køber, er den tilstødende. Prisen for Pladsen, Havejorden og alt Tilbehør var kun 1050 Rdl., hvilket ikke tyder paa, at der stod Bygninger af nogen Værdi paa denne Plads.

Af Skødet ser man, at der i Flastrups Tid var lagt et Stykke Pløjeland til Ejendommen ifølge Christian VI's Bevilling af 2. Januar 1742. Køberen forpligter sig til at tage Fæstebrev og svare 7 Læs Hø til de kongelige Stalde. Denne Ordning var traadt i Stedet for en ældre fra Christian V's Tid, hvorefter enhver Fuldgaard paa

¹⁾ Carl C. Christensen: Fra Værnedamsvejen til Jostys Pavillon, S. 96.

²⁾ Skøde af 16. Dec. 1749, tinglæst 12. Jan. 1750 (ovennævnte Skøde- og Panteprotokol, Litra C, Fol. 416).

³⁾ I Skødet fra Strømberg af 28. Jan. 1739 (ovennævnte Prot. Litra C, Fol. 83) kaldes Manden Peder Pedersen. Børgesen har altsaa været et Kaldenavn.

Frederiksberg havde Ret til et Par Køers Græsning paa Fælledene (Resol. af 20. Juli 1697).

Havehusets Opførelsestid lader sig bestemme temmelig nøjagtigt ved Hjælp af det bevarede Kortmateriale, som findes dels i Raadstuearkivet, dels i Nationalmuseets og den historiske Vaabensamlings Arkiv. Kortene giver ogsaa nogen Oplysning med Hensyn til det Spørgsmaal, om der laa andre Bygninger paa Grunden før Møllmanns Tid. Paa det ældste Kort fra 1697, som Kaptajn Otto Smith har meddelt i dette Tidsskrift, 2. Række 2. Bind S. 10, ser man en Gaards Bygninger paa Nr. 14; men Planen er, som Paaskriften viser, kun et Forslag af Kaptajn, senere Generalløjtnant Hans Henrik Scheel til Udstyking, eller rettere til Regulering af Ejendomsforholdene i Frederiksberg By, og de Gaarde, som paa Kortet er afsat med gul Farve, deriblandt den paa Nr. 14, er kun projekterede. De Bygninger, som virkelig bestod — det var efter Branden i 1697 kun et ringe Tal, er betegnet med rød Farve. Et saadant laa paa Nr. 13, som dengang tilhørte den bekendte Læge og Professor Caspar Bartholin. Paa et Kort i Raadstuearkivet, som kun er et eller to Aar senere, er Huset blevet til en trefløjet Gaard, og i samme Skikkelse ses det paa et Opmaalingskort fra 1743, som findes i det kongelige Bibliotek¹). Her ser man tillige tydeligt, hvorledes de sammenlagte Parceller 13 og 14 udgør een stor Gartnerhave, som vi har set, at det var Tilfældet i Hans Henrik Bruuns og Peter Flastrups Tid. Fra Tiden efter 1749, da Parcellerne blev adskilt, har vi et Kort i Nationalmuseets Arkiv (Fig. 1). Her ses første Gang Havehuset afsat, og man lægger tillige Mærke til, at Hovedbygningen paa »Prinsens Gaard²), som brændte 31.

¹) Disse to Kort er gengivet i en Artikel af Havearkitekt C. Th. Sorensen i »Arkitekten« S. 9 og 19.

²) Den laa ved Runddelen, der hvor nu Indgangen til Frederiksberg Have er. Se Artiklen om denne i 2. Række 2. Bd. S. 26 ff.

December 1753, endnu ses paa Kortet. Det maa altsaa være ældre end 1754, og Havehuset maa være bygget i Aarene 1750—53. Det sandsynligste er vel, at Møllmann

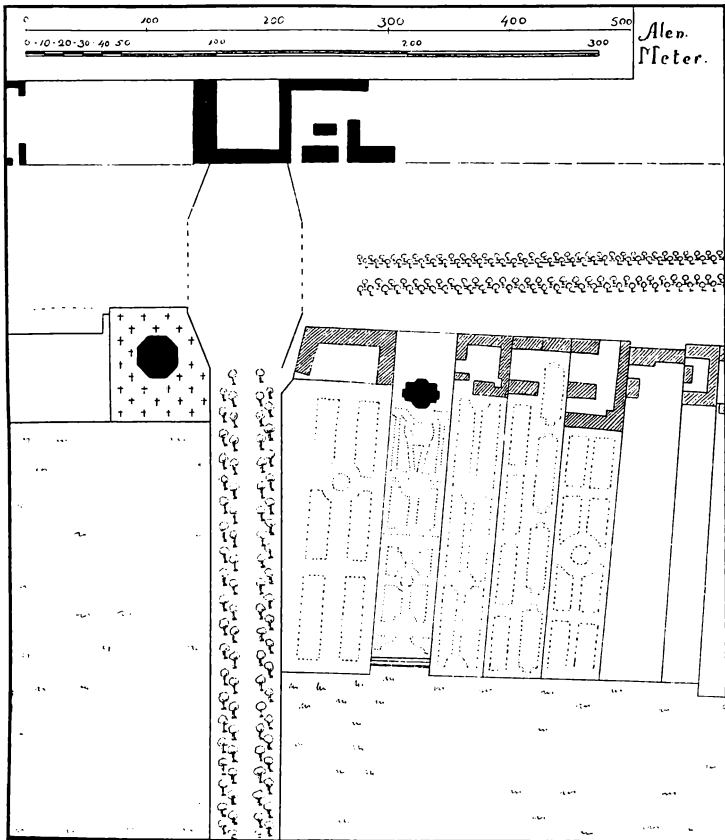
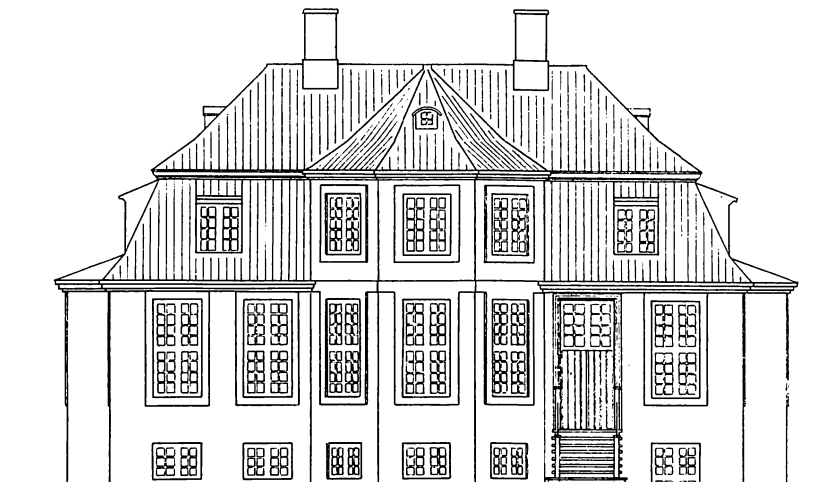

Fig. 1. Udsnit af et Kort over Frederiksberg Have og Frederiksberg By, ca. 1750. Vest opad. Nationalmuseets Arkiv.

har begyndt at bygge kort efter at han har erhvervet Grunden.

Hvem Møllmann har benyttet som Arkitekt, ved man ikke; men jeg kan ikke undlade at gøre opmærksom paa,

at selve Husets Bygningsmaade henleder Tanken paa en bestemt Bygmester fra denne Tid, nemlig Murmesteren og Arkitekten Philip de Lange¹). Grundplanen med de ejendommelige Fremspring paa alle fire Sider minder om Store Mariendal i Hellerup, som Ph. de Lange byggede omkring 1760. I Havehuset er dog Typen varieret; Fremspringene paa Langsiderne, af hvilke det østlige er længere end det vestlige, har brudte Hjørner som Siderne i en Ottekant;

MOD GAARD

Fig. 2. Gaardfaçade. Opmaaling af Teknisk Skoles Bygningskole 1927—28. 1 : 200.

paa Kortsiderne er de rektangulære og bar Altaner ligesom paa Store Mariendal. Altanerne er senere afbrudt, og der er lagt Tag over de smaa Fløje.

Formodningen om, at Huset er bygget af Ph. de Lange, kan maaske finde nogen Støtte i den Kendsgerning, at Lange, kort efter at Møllmann var blevet Ejer af Nr. 14, købte Hjørneejendommen paa Auktion efter Peder Peder-

¹) C. Elling: Arkitekten Philip de Lange, i »Arkitekten« 1930 S. 225 ff. ogsaa udkommet i Særtryk.

sens Enke 20. Maj 1750, og altsaa blev Nabo til Møllmann¹⁾ Det maatte da ligge nær for denne at henvende sig til den bekendte Bygmester, naar han vilde bygge sig et Hus. Han kunde heller ikke vælge nogen bedre; Lange havde et særligt Talent for at løse den Slags mindre Op-gaver.

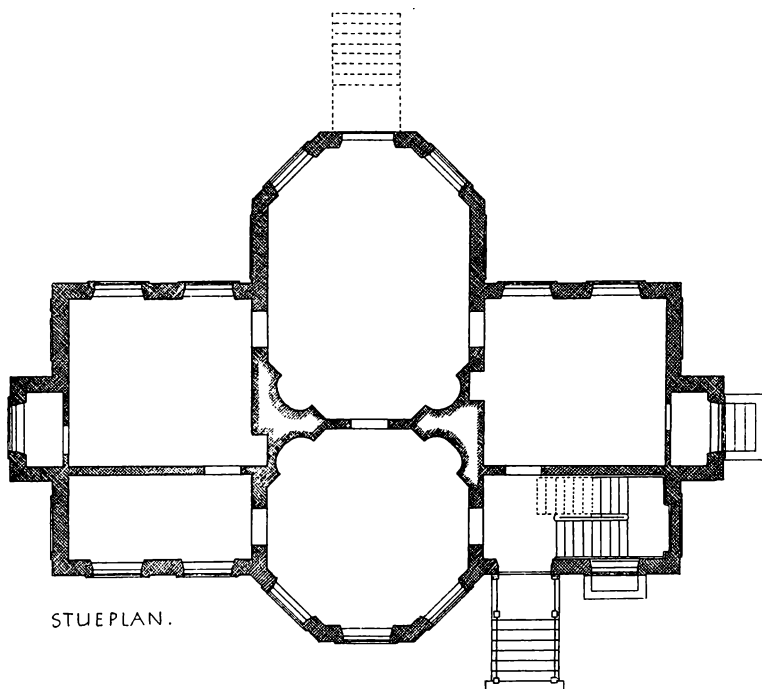

Fig. 3. Stueplan. Opmaaling af Teknisk Skoles Bygningsskole 1927—28. 1 : 200.

Medens Huset ellers er i een Etage med Mansardtag (foruden Kælderen), er de to Fremspring mod Øst og Vest i to Etager. Det er dette, der gør Huset saa forunderligt levende, idet Tagformens Silhouet veksler, eftersom man skifter Standpunkt. Man maa dog ikke tro, at det ude-

¹⁾ Skødet er af 11. Dec. 1750, tinglæst 25. Jan. 1751.

lukkende er æsthetiske Hensyn, der har bevæget Bygmesteren til at vælge denne Form. Han har tillige haft det praktiske Formaal at skaffe Plads til en stor Sal i øverste Etage, festlig belyst ved det rige Sollys, der falder ind gennem Vinduerne i Ottekantsiderne mod Øst og Vest. I Resten af Tagetagen kunde der indrettes mindre Kamre, medens den egentlige Beboelse var i Stueetagen, som med sin betydelige Loftshøjde ($5\frac{1}{2}$ Alen) afgav en herskabelig Lejlighed. Virkningen af den valgte Bygningsmaade fortsætter sig helt ned i Kælderetagen.

Den ældste Brandforsikring er af 28. Marts 1774. Desuden haves en Vurderingsforretning af 2. November 1781 i Anledning af, at Ejendommen skulde sættes til Auktion, efter at Møllmann og hans Hustru var døde, og en Brandforsikring af 23. December 1793. Man kan gennem disse Dokumenter gøre sig en ret tydelig Forestilling om Husets Udseende og Indretning i det 18de Aarhundrede, og man genkender let de forskellige Værelser, selv om der hist og her er sket nogle Ændringer¹⁾.

Til Kælderen var der Nedgang i begge Gavle gennem de smaa Fremspring, der bar Altanerne. Ad den sydlige Nedgang kommer man ind i en Forstue, hvori Trappen staar, der gaar helt op til Loftet. Fra Forstuen er der en Dør ind til Spisekamret eller Fadeburet, som ligger i det ottekantede Fremspring mod Vest. Væggene var, som de er endnu, beklædt med hollandske Fliser. Loftet gipset, Gulvet lagt af ølandske Fliser. Herved en Stue i Hjørnet mod Nord-Vest med Bræddegulv; Væggene var panelet og malet. Under Havesalen ligger midt i Huset et stort Rum, der strækker sig ud under det ottekantede Fremspring; det tjente som »Gevext-Kjelder«. Paa hver

¹⁾ F. V. Christonjes Mening, at Huset er blevet forkortet i Tiden mellem Vurderingerne i 1774 og 1783, er ubegrundet. Sagen er den, at Fagene i Vurderingerne snart tælles efter Bjælkefag, snart efter Vinduesfag.

Side af dette Rum ligger et Køkken med aaben Skorsten. Det nordlige var det største; her var Væggene beklædt med hollandske Fliser, hvoraf der i 1929 kun var ubetydelige Rester tilbage.

Stueetagen. Paa Gaardsiden fører en udvendig Trappe, som oprindelig var af Træ, op til Hovedindgangsdøren. Den ligger i det næstyderste Fag fra Syd og bryder altsaa den ellers gennemførte Symmetri, som Baroktiden vurderede saa højt. Den ældste Vurdering fra 1774 viser ogsaa, at der dengang fandtes »en blind Indgang med Trappe«, uden Tvivl i det tilsvarende Fag mod Nord. Planen er næsten ganske som i Kælderen. Forstuen er ikke stor og den indvendige Trappe ret beskedent. Væggene i Trapperummet var beklædt med Voksdug, og der var gipset under Trappeløbene. Lejligheden bestaar af fem Værelser og to smaa Kabinetter eller »Afdelinger« under Altanerne. I alle Værelser var der Panel, og derover var Væggene betrukne med »Tapetserie« af forskellig Art. Et Vidnesbyrd om, at Huset var solidt bygget uden smaaligt Hensyn til Bekostningen, har man deri, at alle Skillerummene var af Grundmur; det var ellers paa denne Tid endnu almindeligt at bygge Skillerummene af Bindingsværk. Træværket var malet med Perlefarve, Tidens Modifarve, og Lofterne gipset, til Dels med Stukornamenter. Der var engelske Vinduer, altsaa Skydevinduer¹⁾, og hollandske Laase med Messing Beslag. I tre af Værelserne var der Vindovne, medens de to andre opvarmedes ved en Bilæggerovn.

Først kommer man ind i et mindre Værelse med tre Vinduer i Fremspringet mod Vest. Stuen er ottekantet, idet de bageste Hjørner er afskaarne, hvorved der bliver Plads til to Nicher. I Vurderingen fra 1781 kaldes den

¹⁾ Saadanne Vinduer findes endnu i nogle Huse i Helsingør, deriblandt det af Philip de Lange opførte »Hansenske Palæ«, Strandgade Nr. 95.

for en to Fags Stue, hvoraf man kan slutte, at det ene Vindue var blændet; man kan endnu se, at Vindueskarmens Plade er næsten uskadet, medens den i de to andre Vinduer er stærkt afslidt. Der var indvendige Vindues-skodder, som findes endnu, men er fastgjort i Lysningen.

Imod Nord ligger to Hjørnestuer, af hvilke den nordvestlige betegnes som et Kammer. Den var nemlig mindre end den anden, idet Skillerummet indtil 1929 stod i Flugt med den vestlige Side af Udbygningen under Altanen (Fig. 3). Nu er begge Værelser slaaet sammen til en stor Dagligstue. Væggene var i begge Stuer panelet og malet, for oven betrukket med Voksdug; Loftet gipset.

Vi kommer nu til det største Værelse, en ottekantet Sal med Udgang til Haven gennem en dobbelt Glasdør. Foran denne er der en Trappe med Platform; Jernrækværket er moderne. Værelsets ottekantede Form fremkommer ogsaa her ved, at der i de bageste Hjørner er afskaaret Trekanter med Nicher. Disse var oprindeligt lukket med Glasdøre; men ved Istandsættelsen 1929 fandtes de ikke; nu er der i deres Sted sat Trædøre. Der var Stukkaturarbejde i Loftet ligesom i det mindre ottekantede Værelse mod Vest, og over Dørene var der tre Malerier («Dørstykker»); men de fandtes ikke i 1929. Vægbeholdningens Art angives ikke, formodentlig var det malet Lærred. Foran Vinduerne var der indvendige Skodder. Nu tjener Værelset som Spisestue, hvilket formodentlig ogsaa har været dets oprindelige Bestemmelse.

Det femte Værelse mod Sydøst var særlig fint udstyret. Væggene var betrukne med »virkede« (vævede) Tapeter. Udbygningen under Altanen dannede en særlig Afdeling, hvor Væggene var betrukne med Plyds.

Den øverste Etage kaldes i Vurderingen fra 1781, med Henblik paa Mansardtaget, ganske træffende for »2den og gebrokken Etage«. I Midten laa den store gennemgaaende Sal med tre Vinduer til Haven og ligesaa til Gaar-

den. Væggene var betrukne med vævede Tapeter; Udstyrelsen var ellers ganske som i Stuerne nedenunder med Paneler og Gipsloft. Salen er nu delt i to Værelser, et større mod Øst og et mindre mod Vest, adskilte ved en Korridor; de benyttes som Soveværelser. Rummene under Mansardtaget er ogsaa stærkt forandrede ved Opdeling i mindre Rum. Oprindeligt var der i den ene Ende af Huset kun eet stort Værelse, i den anden to mindre, alle med Panel og malet. Dørene var ligesom i Stueetagen beslaet med hollandske Hængsler, og der var »indstukne Laase med Messing Greb og Skilter«. De lavloftede Rum i Mansardetagen har vel nærmest været bestemt for Tjenerskabet. Familien selv havde uden Tvivl sine Soveværelser i Stueetagen, i de to Værelser mod Nord.

I Gaarden, altsaa ud imod Allégade, laa to Sidebygninger af Bindingsværk; mod Nord et Hus paa 13 Fag, hvori der var to Værelser, et Mælkekammer og en Vognremise; mod Syd en Staldbygning paa 11 Fag med Plads til to Heste og to Køer, samt et Høsehus, hvortil hørte en Høsegaard. Ud imod Gaden var der Plankeværk med Port, og i Gaarden var der plantet 30 »levende Linde- og Valnøddetræer«.

Haven var ligeledes indhegnet med Plankeværk mod Nord og Øst; mod Syd havde Naboen Hegnspligt¹⁾. Der var to Lysthuse, udvendigt beklædt med Brædder, indvendigt betrukket med Voksdug, og i hvert af dem et Hjørneskab med Hylder. Endvidere var der en stor Buegang, 13 Fag lang, hvorved var plantet »levende Træer«, medens Haven ellers var tilplantet med Frugttræer og Frugtbuske; af høj-, halv- og lavstammede Frugttræer var der ikke mindre end 400. Der savnedes heller ikke en Drivkiste med Glasvinduer og en »Møgbede-Indfatning«. Møllmann har altsaa haft et stort Havebrug, og der var god

¹⁾ Dette fremgaar af en Hegnserklæring fra 1771, som findes mellem Ejendommens Papirer og er anført i F. V. Christonjes Skrift.

Brug for Gevækstkælder. Hele Ejendommen blev i 1781 til Auktionsefterretning vurderet til 7000 Rdl.; den indbragte dog kun 5010 Rdl., da den ved 3dje Auktion den 30. April 1783 blev solgt til Klædekræmmer Peter Christian Bøttger.

Bøttger fik 10. December 1793 Bygningerne omtaksret, hvorved Assurancesummen forhøjedes fra 5220 til 5580 Rdl. Anledningen var formodentlig en Forhøjelse af den nordre Sidebygning i Gaarden, som maa være sket i Bøttgers Ejertid. Men et Par Aar efter stiger Summen til 16,600 Rdl. ved en ny Taksation af 23. December 1795¹⁾. I Mellemtiden var nemlig den lange Forbygning ud til Allégade blevet opført, som alene blev sat til 9300 Rdl. Den var dengang i to Stokværk med Mansardtag; senere, omkring 1850, er den blevet ombygget saaledes, at den til Gaden har tre fulde Etager, medens den til Gaardsiden har beholdt Mansardtaget. Endelig er der ved den sidste Ombygning i 1929 tilbygget to korte Fløje i Gaarden, medens de to gamle Udhuse blev nedrevet.

Den 12. Oktober 1812 solgte Bøttgers Enke Ejendommen til Direktionen for Det Wærnske Opdragelsesinstitut for 80,000 Rdl.²⁾ Matrikelnumret var paa dette Tidspunkt forandret til Nr. 11. I Købet medfulgte to Jordlodder paa Roskildevej, som ogsaa nævnes i Vurderingen af 1781. De var hver paa 8 Tønder Land og laa lige overfor hinanden. I 1781 var deres Værdi sat til 1200 Rdl. Det Wærnske Institut benyttede først Forhusets 1ste Sal til Skolelokaler, medens Stueetagen og Havehuset blev udlejet; men i 1852 flyttede Institutet over i Havehuset, og hele Forhuset blev udlejet.

Da det Wærnske Institut i 1888 flyttede til Villa Tharand paa Hjørnet af Kastanievej og Bülowvej, solgte det

¹⁾ Brandtaksationerne findes i Landsarkivet.

²⁾ Den høje Købesum er en Følge af den daværende Inflation i Pengevæsenet.

Ejendommen i Allégade til Grosserer F. Bernth for 85,000 Kr. De to Lodder ved Roskildevej vedblev dog at følge det Wærnske Institut. Bernth klippede et Stykke af den meget dybe Grund, som dengang gik helt ud til Amicivej og overdrog derefter Retten til at faa Skøde til Skomagermester H. C. Heegaard for 105,000 Kr. Ejendommen, som i nyere Tid har haft Matr. Nr. 34, fik derefter Nr. 34 b.

I 1895 blev Dr. Priemesvej anlagt, hvorved Haverne i Allégades sydlige Del blev overskaaret i to Dele. Den afskaarne Del af den gamle Frugt- og Køkkenhave til Allégade Nr. 6 blev solgt. Ejendommens Areal er nu kun 9180 Kvadratalen.

H. C. Heegaards og Hustrus Stiftelse er oprettet ved Testamente af 29. November 1921. Efter Heegaards Død (4. Juli 1927) fik Stiftelsen Udlægsskøde den 27. Juni 1928¹⁾. Fru Heegaard havde ifølge Testamentet Ret til at blive boende i Havehuset, men døde allerede næste Aar (8. Juni 1929). Huset blev derefter istandsat af Arkitekt Mandrup Poulsen og atter udlejet. Det er blevet befriet for den frodige Vækst af Vedbend, som tidligere dækkede dets Mure helt op til Taget og udvaskede Konturerne; de smukke arkitektoniske Former træder nu atter klart frem.

¹⁾ Nærmere om den Heegaardske Stiftelse kan læses i Haandværkerforeningens Medlemsblad »Haandværkerbladet« for 5. Juli 1928 og 18. Oktober 1930.

KORPORATIONER.

Af AXEL NIELSEN.

Var man i det 19. Aarhundrede, indtil Næringsfrihedens Gennemførelse ved Loven af 1857, aldrig i Tvivl om, hvilke Fag der havde Lav, synes man derimod at have været usikker med Hensyn til, hvilke Erhverv der dannede Korporation; for Lavene havde man altid Lavsartikler, men hvad var det, der skabte Korporationen? Exempelvis kan vi anføre, at Hyrekuskene i København efter nogle Forfattere¹⁾ udgjorde en Korporation, efter andre²⁾ derimod ikke, ja, man kan endog iagttage, at den Korporation, man vel i vore Dage først tænker paa, naar »Korporation« nævnes — Mæglerkorporationen — ikke før op mod vor Tid betegnedes som Korporation og ej heller efter fleres Opfattelse før 1857 kan have udgjort nogen Korporation.

Spørger man om, hvad Aarsagen er til denne usikre Brug af Korporation, maa denne utvivlsomt søges i, at de Reskripter etc., hvorved Korporationer skabtes, ikke selv benytter Ordet Korporation, men anvender Udtryk som at det tillades de paagældende Erhverv at vælge Formænd. Følgen er, at man kommer ind paa at se en Korporation dannet, naar det offentlige tillader en Næringsgren at vælge Formænd, ja, selv i saadanne Tilfælde, hvor det ikke er Staten, der giver Erhvervet denne Tilladelse, men blot

¹⁾ F. Ex. Bergsøe: Om Laugsvæsen og Næringsfrihed. Kiøbenhavn 1840. S. 69.

²⁾ Otto Müller: Udkast til Lov om borgerlig Næring i Kiøbenhavn. Kiøbenhavn 1857. S. 273.

Københavns Magistrat, der opfordrer en Næring til at vælge Formænd, ser man Ordet Korporation benyttet om den Organisation af Erhvervet, som derigennem fremkommer. I en Repræsentation af Erhvervet gennem valgte Formænd saa saaledes Tiden det centrale i Korporationen, mindre i, at det skulde ske gennem Statens Autorisation, og det har sin Interesse at se, hvorledes Korporationen gror op over Trangen til en Repræsentation af Erhvervet.

Det laa nær at antage, at Ideen om Korporationen vandrede ind fra Frankrig, hvor man i de første Aar af det 19. Aarhundrede havde indført Tvangs-Korporationen saavel for enkelte Haandværk som for liberale Erhverv¹⁾; bl. a. var Mæglerne 1801 blevet organiseret i Korporation, og der er da heller ikke Tvivl om, at man herhjemme ved Udarbejdelse af Mæglerforordningen af 22. December 1808 var velkendt med de franske Bestemmelser; saaledes er det herfra, man overtager Inddelingen af Mæglerne i de velkendte 4 Klasser²⁾, men det er ikke herfra, man overtager Korporationstanken, selvom det maaske ogsaa er saaledes, at Ordets Indarbejdelse i dansk Sprog sidenhen stammer fra Frankrig.

Hvorledes det er rent praktiske administrative Hensyn, der gør sig gældende ved Skabelse af Mæglerorganisationen, fremgaar klart af følgende Forhold. Som bekendt havde Magistraten at overvaage Næringslivet, og af Hensyn til denne Opgave skriver Københavns Magistrat til Kancelliet i 1805, da det skal udtale sig om Mæglervæsenet³⁾, at der ikke sjældent forekommer Tilfælde, hvor

¹⁾ Se nærmere herom og om Korporationens Forskellighed fra de op-hævede Lav Em. Lavoisier: *Histoire des classes ouvrières et de l'industrie en France de 1789 à 1870*. 2. éd. Tome 1. Paris 1903. S. 333 ff. og S. 349 ff.

²⁾ Kommercekoll. Forestilling. 2. Decbr. 1808 (Sager ang. Mægler-væsenet. Alm. og kbhvske Sager 1806—48).

³⁾ 28. Okt. (Sager ang. Mæglervæsenet).

Magistraten behøver Underretning fra Mæglerne; men denne kommer kun langsomt, fordi de ingen ordentlig Samling holder, og det samme gælder, naar en eller anden Anordning skal meddeles dem; derfor anser Magistraten det nødvendigt, at Mæglerne faar en Formand og at denne som Bisiddere faar tre andre Mæglere; Formanden kan da kalde Bisidderne eller samtlige Mæglere sammen.

Tanken synes paa dette Tidspunkt Centraladministrationen fremmed, men Magistraten er allerede fortrolig med den. Efter Forordn. af 27. Januar 1804 om Befordringsvæsenet i Danmark havde Magistraten at indsende en aarlig Fortegnelse over Hyrekuskene til General-Postamtet; denne udarbejdedes af »Formanden« for Hyrekuskene, og man synes saaledes allerede før 1805 fra Magistratens Side at være kommet ind paa Ideen om, at Erhvervene skulde vælge Formænd. — Kommercekollegiet havde imidlertid Indvendinger at gøre¹⁾, da det nu foresloges at organisere Mæglerne, idet Kollegiet mente, at den ønskede Hurtighed i Expeditionen kunde opnaas paa anden Maade, og at »den, der saaledes er foreslaaet, nærmer sig til en laugsmæssig Indretning, som det fra flere Synspunkter maa anses betænkeligt at give denne Stand, som derved lettelig kunde finde Anledning til fælles Overenskomster imod de Handlendes Interesse, som det paaligger Mæglerne at befordre«. Magistraten mener derimod ikke, at noget saadant vil kunne ske, »efterdi Gjenstanden for samme [Organisationen] ikke angaar deres egen individuelle Anliggender, men offentlige Forhandling, der vedkomme deres Embed«. Man vil lægge Mærke til denne Distinktion, der siden hen stadig viste sig; Organisationens skulde efter Øvrighedens Opfattelse kun repræsentere Erhvervet udad, men intet have at

¹⁾ Skr. til Magistraten af 19. August 1806 og dennes Svar af 30 s. M. (Sager ang. Mæglervæsenet).

gøre med at fremme Medlemmernes Interesser i Mod-sætning til det øvrige Samfund, som Lavene efter de mange Klager, der da lød, var inde paa; den videre Ud-
vikling skulde vise, hvor vanskeligt det maatte falde at
adskille disse to Sider.

Imidlertid sluttede Kancelliet sig dog til Magistratens
Forslag, og i Mæglerforordningen af 22. December 1808
§ 22 blev der truffet Bestemmelse om Valg af Formand
og tre Bisiddere; den indeholder intet om Pligter for disse,
men af Kommercekollegiets Forestilling ses det, at man
fra Centraladministrationens Side tilsigtede mere end en
blot og bar Expeditionsform, idet det hedder, at Tilsynet
med Mæglernes Forretninger skal ske ved Formand og
Bisiddere, og de skal »derfor staae Magistraten til An-
svar«.

Den Organisation, man saaledes skaber, hedder officielt:
Formand og Bisiddere for Mæglerne. Det er disse, der
modtager og afsender Skrivelser, og i Praxis blev det til,
at det blev disse alene, der afgjorde Sagerne, saa at Mæg-
lerne kun mødtes ved den Generalforsamling, hvor For-
mand og Bisiddere valgtes. Men en saadan officiel Titel,
som den nævnte, kunde naturligvis ikke blive gængs som
betegnende hele Organisation; karakteristisk er det, at
man da kom ind paa at tale om Mægler-Societetet, men
det vil ses af det udviklede, at, hvor mange Lighedspunk-
ter Mægler-Societetet ogsaa synes at have med Grosserer-
Societetet, er det dog ikke dette, der kom til at danne
Forbilledet; at Mægler-Societetet ikke med nogen større
Ret kan kaldes Korporation end Grosserer-Societetet, be-
høver ikke nærmere Paavisning.

Man havde saaledes ved Forordninger faaet dannet to
Societeter, to Organisationer, der valgte Formænd, idet de
Ændringer, der skete i Grosserer-Societetets Opbygning
ved Anordn. af 23. April 1817, i denne Henseende kun i
ringe Grad ændrede den Organisation, der var sket i 1742.

Imidlertid ser man, hvorledes Magistraten i den følgende Tid fortsætter sin Organisering af københavnsk Næringsliv. Ved Forordn. af 30. August 1805 var Bryggerlavet blevet ophævet samtidig med at der udbetaltes Bryggerne Erstatning; men stadig paahvilede det Bryggerne at ligge med et vist Lager af Korn og Malt, fastsat af Magistraten, og det er mulig dette Forhold, der gør, at Magistraten 10. Februar 1810 skrev til samtlige Bryggere i København og anmodede dem om at vælge Formand, »til hvem vi i Sager som angaar Bryggerierne kunde henvende os og ved ham erholde foranstaltet samt meddele de Oplysninger som [af] dem i saa Henseende maatte vorde forlangt«; det bliver da ogsaa Ølbryggernes Formand, med hvem Magistraten i den følgende Tid korresponderer. Man har saaledes faaet to Typer af Organisationer, de af Magistraten skabte og de af Centraladministrationen skabte Societeter, to Typer, men dog med det fælles, at Organisationens Centralpunkt var Valget af Formand (og Bisiddere), der udadtil skulde repræsentere Erhvervet. Men Korporationen i egentlig Forstand, den, hvorpaa man først tænkte, naar man siden taler om Korporation, var endnu ikke skabt. Hvorledes kom den da til Verden?

Allerede 1812 var der som bekendt blevet nedsat en Kommission ang. Handelsberettigelse; uden at skulle komme ind paa mange Enkeltheder skal jeg anføre, at da Kommercekollegiet faar Betænkningen til Udtalelse, hævder det meget stærkt¹⁾, at forskellige Erhverv som Høkerne og The- og Porcellænshandlerne var saa betydningsfulde for Samfundet eller krævede en saadan Uddannelse af deres Udøvere, at de burde organiseres i Lav. Da Sagen kom tilbage til Kommissionen, synes Striden særlig at have staaet om, hvorvidt Høkerne, der

¹⁾ 10. Januar 1815. Bilag til Skr. 23. April 1817. Danske Kanc. 2. Dep.

udgjorde langt den talrigste Klasse, skulde organiseres i Lav. Det vilde unægtelig være blevet et ejendommeligt Lav, der vilde være kommet ud heraf, idet det netop paa dette Tidspunkt (Reskr. af 26. April 1816) var blevet fastsat, at man for at faa Borgerskab som Høker skulde være over 45 Aar eller, om man var yngre, bevisliggøre, at man var ude af Stand til at ernære sig ved den Profession eller anden gavnlige Haandtering, man var oplært i fra Ungdommen; saaledes maatte Læreaar etc. falde bort. Paa den anden Side paabød man, at Høkerne skulde ligge med et vist Forraad af Varer — et Moment, der var afgørende i adskillige Tilfælde for Lavs Tildeling — og det uagtet, det var indenlandske Varer, det her drejede sig om, medens de 5 Handelslav handlede med udenlandske Varer. Det er saadanne eller lignende Betragtninger, der sikkert har gjort sig gældende indenfor Kancelliet, da det skulde tage Stilling til Kommissionens og Kommercekollegiets divergerende Anskuelser; imidlertid kommer man da i Tanker om, at Ølbryggerne vælger en Formand, og Kancelliet udbeder sig derfor 27. Marts 1817 et Forslag fra Magistraten i København om, hvorledes Høkerne, i Lighed med hvad der finder Sted blandt Bryggerne, kan organiseres saaledes, at de har Formand og bindes ved visse Regler. I sit Svar¹⁾ bemærker Magistraten, at man var gaaet over til at lade Bryggerne vælge 2 Formænd, idet én Mands egne Forretninger let kunde komme i Kollision med, hvad han som Formand havde at varetage, samt at to Mænd i Sager af Vigtighed bedre kunde hjælpe hinanden ved fælles Overl;g. En saadan Ordning vilde man passende kunne anvende ved Høkerne; da Høkernes Tal var 324, var det ogsaa af denne Grund givet, at man ikke kunde nøjes med færre end 2 Formænd. Efter Bryggernes Forbillede skulde samtlige Høkere vælge

¹⁾ 2. April 1817.

Formænd, hvis Valg da skulde approberes af Magistraten; deres Forretninger skulde bestaa i at holde Fortegnelse over samtlige Høkere og deres Bopæle, foranstalte det fornødne Spækhøkerne vedkommende [sic!] eller meddele Oplysninger, Øvrigheden forlangte. Derimod maatte man vedblivende lade Politiet føre Tilsyn med Høkerne, saa at man ser, at Magistraten stadig holder fast ved Organisation med Formænd som en Form for kommunal Administration.

Kancelliet fulgte den Linie, Magistraten havde angivet, idet det 23. April 1817 bestemtes, at Høkerne skulde vælge to Formænd, hvis Valg skulde approberes af Magistraten, ligesom denne skulde fastsætte, for hvor lang Tid de valgte skulde fungere (Reskr. til Magistraten af s. D.); hvad Opgaverne angik, skulde de være de samme, som Magistraten havde angivet.

Man havde saaledes faaet indført den Organisation, man først og fremmest tænker paa, naar Korporation omtales. Man synes fra Kancelliets Side at have motiveret Organisationen med, at, da Høkerne skulde holde et bestemt Forraad af Varer, var det gavnligt til enhver Tid at vide Tallet paa disse Næringsdrivende¹⁾, men samtidig havde man skabt en officiel Organisationsform, og det i en Tid, hvor under de vanskelige økonomiske Forhold Ønskerne om at faa Lav var meget stærke indenfor Næringslivet. Adskillige Erhverv griber da ogsaa strax den saaledes fremstrakte Haand og ansøger i den følgende Tid livligt om at maatte vælge Formand, som strax nærmere skal ses. Men til Forstaaelse af disse Forhold, og ganske særlig af Magistratens velvillige Indstilling overfor Næringslivets Ønsker, maa man yderligere fremdrage det Forhold, at i de Haandværksfag, indenfor hvilke Lav ikke eksisterede, havde Magistraten at paase, at

¹⁾ Kollegialtidende 10. Maj 1817.

Ansøgeren om Borgerskab besad den fornødne Dygtighed¹⁾, hvad der godtgjordes ved, at han maatte forevise Magistraten et forsvarligt Arbejde, som han selv valgte, samtidig med at to Mænd bevidnede, at han selv havde forarbejdet det. Mente Magistraten sig ikke i Stand til at bedømme det indleverede Arbejde, plejede den at indhente Betænkning fra Sagkyndige; det var saaledes ikke alene som Expeditionsorgan, Magistraten interesserede sig for Korporationerne; thi, hvor saadanne dannedes indenfor Haandværksfagene, maatte, som strax skal ses, Korporationen naturligt blive medvirkende ved Prøven — hvad ogsaa de ikke-lavsbundne Haandværk og Fabrikfag var interesserede i.

Hvad Handelslavene angaar, var der for disse — jeg tænker her kun paa de københavnske fem — foreskrevet en Examen, der var motiveret med Vigtigheden af at sikre de nødvendige Tilførsler fra Udlandet, o. s. v. Ved Reskr. af 23. April 1817 — og forud for dettes Udstedelse var der som ovenfor nævnt gaaet Overvejelser om at udvide Lavsdannelsen — blev det i § 19 bestemt, at The- og Porcellæns-handlere for Fremtiden ogsaa skulde underkaste sig en lignende Handelsexamen som den, der fandt Sted indenfor Handelslavene, altsaa bestaaende af en Prøve i almindelige Handelskundskaber og i det specielle Erhverv, hvortil Borgerskab skulde erhverves (»besidde fornøden Handelskundskab«). Ved denne Prøves Indførelse for The- og Porcellæns-handlerne anerkendte man den Interesse, Samfundet havde i dette Erhverv, ikke mindst af Hensyn til Handelen paa Indien og Kina²⁾. Da Porcellæns-handelen snart efter blev slaaet sammen

¹⁾ Jfr. Reskr. af 24. Sept. 1740. Hvad Handels-Borgerskab angik, mente man i Henhold til dette Reskript at maatte forlange paalidelige Vidnesbyrd om, at den paagældende forstod den Handel, han søgte Borgerskab til.

²⁾ Kollegialtidende 1817. S. 393 ff.

med Pottehandelen, forsaavidt angik nye Borgerskabers Tildeling, medens for Fremtiden Thehandelen unddroges dette Borgerskab, havde man saaledes faaet paabudt en Handelsexamen indenfor dette Handelsfag, uagtet det ikke var lavsbundet; at de samme Momenter, der talte for Prøvens Indførelse, i og for sig ogsaa talte for Lav, behøver ikke nærmere at paavises.

I Februar 1818 fremkom da ogsaa Ansøgning fra to Pottehandlere i København paa samtlige Porcellæns- og Pottehandlers Vegne om at maatte vælge Formand¹⁾. Man motiverer Ansøgningen med, at man derved lettere kunde væрге sig imod dem, der uberettiget drev Handel med Porcellæn og Potter, ligesom man paapeger det hensigtsmæssige i, at den forordnede Prøve kunde blive en saadan, at der ikke herskede Tvivl om, at de indstillede har de nødvendige Handelskundskaber; dette vilde naas, om Formanden og et af de mest kyndige Medlemmer deltog i Bedømmelsen. Magistraten gentager sine kendte Betragtninger om det ønskelige heri, set fra Administrationens Standpunkt, og føjer nogle anbefalende Ord til om Prøven. Kancelliet slutter sig hertil, ja, gaar endog nu saa vidt, at det anmoder om at maatte udfærdige Tilladelser til at vælge Formand ad mandatum, idet det forventes, at flere Klasser næringsdrivende Borgere, der ikke har Lav, til sin Tid vil ønske at vælge Formand; Betingelsen skulde være, at en saadan »Indretning« fandtes gavnlig af den stedlige Øvrighed. Ved kgl. Res. af 15. April 1818 gaves denne Tilladelse.

Paa denne Bemyndigelse grunder de fleste Korporationer sig; man ser i den følgende Tid mange Fag ansøge om at maatte vælge Formand, snart bevilges det, snart nægtes det, men i det store og hele synes Kancelliet i

¹⁾ Se her og i det følgende Bilag til Res. af 15. April 1818. Danske Kanc. 2. Dep. Registrant.

Aarene 1818 og 1819 meget villig til at efterkomme Anmodninger om Oprettelse af Korporationer.

Først mødte den talrige Næringsklasse frem, der drev Værtshusholderi og Øltapperi; den gjorde opmærksom paa, at den var langt større i Tal end de to Fag, der hidtil havde faaet Tilladelse til at danne »et Slags Laug«; Værtshusholderne og Øltapperne følte sig uden Beskyttelse, ikke mindst overfor Høkerne, med hvem de i disse Aar laa i stadig Strid, og de mente, at det vilde være muligt at beskytte deres Interesse, om de fik Lov at »udgjøre eet Laug« som Porcellænshandlerne; Ordet Korporation er endnu ikke udformet, hvad der bedst fremgaar af den Betænkning, Magistraten afgiver paa denne Ansøgning; det hedder, at man gerne ser, om de af Stadens Borgere, der har samme Haandtering, »ogsaa under en fælleds Bestyrelse udgjøre eet Societet eller een Forening, der dog naturligvis ikke behøver at være laugsmæssig organiseret«.

Samme Aar, 1818, faar indenfor Handelsfagene Mel- og Grynhandlerne¹⁾ samt Glashandlerne Lov at vælge Formænd, og i Begyndelsen af 1819 kommer Frugt- og Vildthandlerne med; stadig er Omkvædet i Ansøgningerne: uberettiget Indgreb i Næringen, men, naar man ser, hvor ekspeditionsmæssigt Kancelliet nu tager paa disse Sager, synes Statsadministrationen ganske at have sluttet sig til Magistratens Standpunkt om det ønskelige i en Organisation efter Fag. Det er værd her at fremhæve, at, med Undtagelse af Porcellæns- og Pottehandlerne, er der ikke Tale om Aflæggelse af Examen, samt at nogle af de Fag, der fik Lov at danne Korporation, som f. Ex. Glashandlerne, kun talte meget faa Udøvere, saa at Magistratens

¹⁾ Efter Pl. af 30. Sept. 1835 skulde Rugbrødshagere gaa ind i denne Korporation, dog saaledes, at denne Virksomhed ikke uden særlig Tilladelse kunde forenes med Mel- og Grynhandel.

stadige Ønske om bekvem Expedition næppe har spillet større Rolle her.

Men desuden oprettedes der en Korporation indenfor Haandværket og en indenfor Fabrikkerne — nemlig Lysestøbernes og Hørheglernes. Her maatte selvsagt Bedømmelsen af det Arbejde, der skulde udføres før Meddelelsen af Borgerskabet, blive af afgørende Interesse sammen med det fælles Forsvar mod dem, der greb ind i Næringsen. Medens Lysestøberne faar Lov at vælge Formænd 1818, saaledes at Borgerskab som Lysestøber for Fremtiden først vilde kunne meddeles, efter at man gennem Attest fra Formanden og et Medlem af Lysestøber-Korporationen havde godtgjort, at man forstod Faget, kommer Hørheglerne først med i 1824, da Kancelliet forlængst var ophørt med at benytte sin Ret. Hørheglerne staar da ogsaa i en Gruppe for sig.

Hørkræmmernes Lavsrettighed omfattede ogsaa Retten til at drive Hørhegleri, og ved den Examen, der afholdtes ved Hørkræmmerlavet, spillede Kendskab til Hørreren og dennes Behandling en Rolle. Men ved kollegial Bevilling (General-Toldkammer- og Kommerce-Kollegiet) gaves der særlig Borgerskab som Hør- og Hampehegler, og saadanne kom ganske naturligt ind paa at drive Erhvervet mere fabriksmæssig. Disse privilegerede Hørheglere søgte 1824 om, at der maatte indføres en Prøve, saa at Forudsætning for Borgerskabets Udstedelse for Fremtiden blev, at den paagældende havde bestaaet en Prøve for Formændene for Hørheglerkorporationen. Ved kgl. Resolution af 17. November 1824 bevilgedes dette, og Hørheglerne fik Lov at vælge Formænd¹⁾. Denne Korporation kommer saaledes til Verden paa en lidt anden Maade end de andre, og den motiveres da ogsaa af Kolle-

¹⁾ Danske Forestillinger og Resolutioner. Generaltoldkammerets Arkiv.

giet med, at man paa denne Vis vilde hjælpe Industrien frem.

I nogle Tilfælde afslog Kancelliet Korporationsbegæring¹⁾, saaledes f. Ex. fra Konditorerne, fordi kun et Faatal af disse ønskede at vælge Formænd, og fra Kurvemagerne, utvivlsomt fordi de umiddelbart forinden havde søgt om Lav og nu mente gennem Korporation at kunne gennemtvinge Prøvestykket²⁾. Ligeledes nægtedes det Marskandisere at danne Korporation, sikkert fordi det var vanskelig at sondre denne Handel ud fra de Tilfælde, hvor en Mand solgte sine Ejendele³⁾. Men fraset saadanne enkelte Lejligheder, hvor Afslaget iøvrigt begrundedes meget forskelligt, tillodes i disse Aar Oprettelsen af Korporationer meget let, ja udvides til at omfatte Odense, hvor det tillodes 4 Klasser næringsdrivende at vælge Formænd⁴⁾. Odense Magistrats Motivering er den samme expeditiøsmæssige, som vi kender fra København. Men Odense er ogsaa den eneste By udenfor København, der fik Tilladelse til at oprette Korporationer.

Medens man som nævnt ved Korporationer fortrinsvis tænker paa de gennem Kancelliet stiftede Organisationer i 1818 og 1819⁵⁾ samt Høkerne og Hørheglere, altsaa Organisationer indenfor Detailhandelen og Haandværk, er der ikke Tvivl om, at i udvidet Forstand — om man definerer Korporation som en Organisation af Næringsdrivende indenfor et enkelt Fag, grundende sig paa offentlig Bemyndigelse, med det Formaal at vælge Formand

¹⁾ Otto Müller: Om Laugsvæsen. Kjøbenhavn 1840. S. 164.

²⁾ D. Kanc. 2. Dep. Brevbog. 1818. Nr. 3389 og Nr. 3800.

³⁾ D. Kanc. 2. Dep. Brevbog. 1819. Nr. 1864.

⁴⁾ D. Canc. 3. Dep. Registrant. 1819. Nr. 4181. — De fire Klasser var 1) privilegerede Handlende udenfor Lav, 2) Brændevinsbrændere, 3) Øltappere og Kroholdere og 4) Spækhøkere og Brodbagere.

⁵⁾ Otto Müller (Udkast til Lov etc. S. 273) synes at ville indsnævre Korporationsbegrebet til de Forbindelser, der grunder sig paa den kgl. Resol. af 15. April 1818.

— falder saavel Grosserer-Societetet som Mæglerne ind under Korperationer; imidlertid skal vi i det følgende ikke omhandle disse sidste, men kun Korporationer i snævrere Forstand.

At paa den anden Side Erhverv, der havde Formand alene med Magistratens Billigelse, ikke var Korporation, er allerede nævnt; og det var saaledes, at Magistraten stadig søgte at fremme denne Organisationsform, som vi allerede har stiftet Bekendtskab med for Bryggernes Vedkommende. Saaledes kom Marskandiserne, der, som omtalt, ikke fik Lov at danne Korporation, overens om at vælge Formand, og Magistraten henvendte sig til dem, der »gererede sig som Formænd«; vi hører ogsaa, at, da Magistraten i 1843 skrev til Tømmerhandlerne, sendtes Brevet til en, der »plejede« at modtage Breve vedkommende Tømmerhandlerne¹⁾, og, da Børstenbindere i 1818 faar Afslag paa at maatte danne Lav²⁾, men faar Prøvestykke³⁾, bestemmer Magistraten umiddelbart efter, at dette skal forfærdiges under Opsigt af en Børstenbindermester, Magistraten selv udnævnte dertil.

Man vil forstaa, at der saaledes efterhaanden kom mange Formænd indenfor forskellige Næringsgrene, uagtet der her ikke var Tale om Korporationer, men at deres Virkekreds maatte være indskrænket i Sammenligning med Korporations-Formændenes; thi selvom Korporationsbevillingen alene lyder paa, at Faget maa vælge Formænd, saa fulgte der med denne offentlige Sanktion videre Virkninger.

¹⁾ Betænkning ang. Handelslaugene. Kbhvn. 1844. S. 131 ff.

²⁾ Kanc. Skr. 15. Decbr. 1818, jfr. Magistrats Plakat af 23 Decbr. 1818, der ejendommelig nok kaldes: Plakat om Formandsvalg for Børstenbindere.

³⁾ Medens som ovenfor nævnt i de ikke-lavsbundne Haandværk den, der ønskede Borgerskab, indleverede et eller andet Arbejde, maatte han, om Prøvestykke var indført, indlevere et bestemt Arbejde.

Ved Magistratens Bestemmelse om, at Bryggerne skulde vælge to Formænd, har Korporationerne faaet det Forbillede, hvorefter alle er opbyggede; der er ganske vist enkelte, der som Glashandlere og Lysestøbere kun valgte én Formand, men det almindelige bliver to, — selv en Korporation som Hørheglerne, der i 1857 kun havde 3 Medlemmer¹⁾, flottede sig med to Formænd. Til Gengæld havde disse da ingen Repræsentanter, som de store Fag havde det; saaledes havde Værtshusholderkorporationen 8—900 Medlemmer, og da det var umuligt, at samtlige kunde møde ved de fælles Forhandlinger, valgte man strax i 1818 »efter Magistratens Vink« 8 Repræsentanter, hvilke skulde være berettiget til paa de øvriges Vegne at forhandle og afgøre, hvad der vedkom Korporationen. I Svaret blev det endog tilladt, at, om Formand eller Repræsentanter afgik, maatte de tilbageblevne vælge nye²⁾. Ogsaa Lysestøberne valgte Repræsentanter, »der med Formanden kunde iagttage det i hver henseende fornødne, hvormed samtlige Lysestøbere skulde være tilfreds«, ligesom de strax valgte tre, blandt hvilke da Magistraten kunde udpege én til Formand³⁾. Dette var dog mindre rigtigt, thi for alle Korporationer var det blot fastsat, at den valgte Formand skulde approberes af Magistraten; Korporationerne kunde ikke holde Møde uden i Overværelse af et Medlem af Magistraten, altsaa den samme Regel, der gjaldt Lavene. Alle, der havde Borgerskab, var tvungne Medlemmer af Korporationen og havde at betale det Bidrag, der blev paalagt til Korporationens Drift; men i Modsætning til Lavene kunde Korporatio-

¹⁾ Otto Müller: Udkast til Lov etc. Kbhvn. 1857. S. 84.

²⁾ D. Kanc. 2. Dep. Brevbog. 1818. Nr. 4177. — Ved kgl. Res. af 6. Januar 1819 ogsaa tilladt Porcellæns- og Pottehandlerne.

³⁾ Lysestøbernes Forhandlingsprotokol 1818. Dette var utvivlsomt dikteret af den i Lavene fulgte Fremgangsmaade, hvor Urtekræmmerne foreslog 3, hvoraf Magistraten valgte én.

nerne ikke øve Indflydelse paa, hvem Borgherskab tildeltes — kun mere indirekte kunde dette ske for de 3 Korporationers Vedkommende, hvor der skulde udstedes Attester om Dygtighed (Lystestøbere og Hørheglere) eller aflægges en Examen (Porcellæns- og Pottehandlere); disse Korporationer satte da ogsaa Kraften ind her. For de andre Korporationer var det ganske udelukket, at Korporationen direkte kunde øve Indflydelse paa, hvem der skulde faa Borgherskab, og det er maaske dette Forhold, der bidrager til, at Interessen for Korporationerne gennemgaaende ikke syntes stor blandt Medlemmerne.

Spørger man nu, hvad Korporationerne udrettede, vil man af det forud sagte forstaa, at Ønskerne om at faa Korporation for en væsentlig Del var bestemt af at hindre andre i at gribe over i den Næring, man selv drev. Med den lovlige Organisation havde man skabt Organet, der udadtil kunde optræde med anderledes Magt end den enkelte Næringsdrivende, og ganske karakteristisk for det Virke, Korporationerne i denne Henseende udfoldede, er det, at Stiftamtmanden i Aarhus i 1824 anbefaler Indførelse af Korporationer her med den Nytte, Formænd kan gøre ved at anmelde og paatale Misbrug og ulovlige Indgreb i de enkelte Næringsgrene, ligesom Magistraten i Aarhus ønskede Korporationer med Pligt til at paatale ulovlige Næringsbrug, idet saadanne ellers ikke paatales i en lille By, hvor alle kender hverandre¹⁾. Det var dog sikkert ikke mindst disse stadige Processer, Korporationerne førte om deres Nærings Berettigelse, i Forbindelse med Forsøget paa at gennemføre mere lavsmæssige Tilstande indenfor Korporationen, der gjorde, at Kancelliet under Henvisning til de Erfaringer, man havde gjort i København med Hensyn til Korporationerne, modsatte sig deres Indførelse i andre Byer. Alt

¹⁾ D. Kanc. 3. Dep. Brevbog. 6. Marts 1824.

tyder endog paa, at disse Erfaringer er vundet meget hurtigt, maaske allerede i 1819; i hvert Fald er det værd at anføre, at Collegial-Tidende, hvis Redaktører var de to Kancelli-Deputerede, P. J. Monrad og A. S. Ørsted, allerede 1821 kunde skrive: Det er en temmelig herskende Misforstaaelse, at de Næringsbrugere, som have erholdt Authorisation til at have Formænd, derfor betragte dem som Laug. Slige Bestemmelser give en Classe af Næringsbrugere aldeles ingen nye Rettigheder, men Formændene ere blot satte til at paasee Orden blandt Næringsbrugerne og varetage deres Rettigheder, saaledes som disse vare bestemte ved de allerede forud giældende Regler Det har derfor sin Interesse nærmere at se paa de Bestræbelser, Korporationerne udfoldede.

Naar Korporationen var dannet, kunde den antage en Korporationsskriver, som Lavene havde Lavsskrivere, og han kunde da møde i Retten for Korporationen i de Sager, der rejstes fra denne Side¹⁾, under Forudsætning af, at han var lønnet, som Lavsskrivere almindelig var det, og saaledes ikke speciel interesseret i Sagen. Man antog da ogsaa almindelig en Prokurator som Skriver ved Korporationerne.

Og dog var der en ikke uvæsentlig Forskel mellem Korporation og Lav; havde man saaledes drevet en Næring, der gjorde Indpas i et Lavs Rettighed, blev man ikke alene idømt Bøde til det offentlige, men ogsaa Bøde til Lavets Kasse, medens man, hvis det drejede sig om en Korporation, kun kunde blive idømt Bøde til det offentlige, idet der ikke som ved Lavet var givet Korporationen nogen Særret paa Næringen²⁾; at en Del af Bøden kunde tilfalde Angiveren, in casu Korporationen,

¹⁾ D. Kanc. 2. Dep. Brevbog. Skr. til Politiretten i København af 6. Febr. 1819.

²⁾ Særlig generede dette Korporationen, hvor den stod mod Lav (Porcellæns- og Pottehandlernes Forhandlingsprotokol. 1823).

var en anden Sag. Paa dette Punkt ser man da Bestræbelser udfoldet fra Korporationernes Side, for at man ogsaa skulde idømmes Bøde til Korporationen, men Kancelliet holder paa dette som paa andre Punkter stadig igen. Derfor afslaaes det ogsaa¹⁾, da Lysestøberne 1819 anmoder om, at enhver, der vinder Borgerskab, i Lighed med, hvad der almindelig fandt Sted ved Lavene, skulde betale en Kendelse til Korporationens Kasse. Ogsaa de tvungne Lære- og Svendear, der var gældende ved de fleste Lav, søgte Korporationerne at faa gennemført, omend uden Held. Men lykkedes dette ikke, saa kunde Korporationerne dog altid gøre noget i denne Henseende; betegnende er det, at Hørheglernes Korporation i sine Samlinger efterhaanden fik vedtaget Fælles-Aftaler om Læreaar, Lærlinges Ind- og Udskrivning, om kun at antage saadanne Svende, der havde lært Hørhegleriet fabriksmæssig o. s. v., idet Korporationen fandt det meningsløst at holde Prøve uden faste Læreaar. Helt og ganske synes Aftalerne dog ikke at kunne være gennemført, idet man anmodede om at faa Øvrighedens Hjælp i denne Henseende²⁾.

Man ser saaledes, at Korporationernes Bestræbelser stadig gik i Retning af at blive Lav. Dette viser sig ikke mindst med Hensyn til Prøven indenfor de Korporationer, hvor en saadan fandtes. Hvad Examen i Porcelæns- og Pottehandler-Korporationen angik, ser vi denne afholdes, sikkert efter væsentlig samme Mønster som i Handelslavene, af et Magistratsmedlem og 2 fra Korporationen. 1821 indgaar imidlertid Korporationen med

¹⁾ D. Kanc. Res. 20. Juli 1822.

²⁾ Svaret blev et bestemt Afslag. D. Kanc. 2. Dep. Brevbog.. 23. Juli 1835 til Magistraten. — At saadanne Aftaler ogsaa ellers kunde træffes og i mange Tilfælde med Held gennemføres, viser Børstenbinderne, der hverken havde Lav eller Korporation. Jfr. Joh. Nik. Høst: Dansk Borgerret. 1839. S. 286—7.

Ansøgning om en Ændring¹⁾); man tør sikkert antage, at det vilde betyde en Skærpelse — i hvert Fald satte Kancelliet sig imod Forslaget. Men selv i Examens gældende Skikkelse kunde Korporationens Medlemmer sikkert øve en ikke ringe Indflydelse paa Kandidatens Skæbne, nemlig gennem Varekunds-kaben; ved denne Prøve var det ikke mindst Kendskabet til The, der spillede ind, og man ser f. Ex. i 1831 en Kandidat dumpe for tredje Gang ved denne Examen, hvorpaa det indberettes til Magistraten.

Endnu stærkere maatte disse Bestræbelser for at begrænse Tilgangen til Faget træde frem indenfor Haandværksfaget, Lysestøberne. Strax efter at Korporationen var kommet til Verden, anmodede den om, at det »ved Lov« maatte blive bestemt, hvori den Prøve skulde bestaa, som man skulde aflægge for at faa Borgerskab som Lysestøber²⁾. »Ved Lov« vil sikkert blot sige, at man ønskede, at Kancelliet skulde fastslaa Prøvens Indhold, og man androg yderligere om, at det skulde paabydes Formanden at kontrollere en rigtig Behandling af Lysegarnet — som man ser, sat op efter de bedste Lavsmetoder. Kancelliet blev strax betænkelig ved en saadan Prøves Indførelse, idet Adgangen til Erhvervet derved kunde gøres for vanskelig³⁾, og henviser til det ovenomtalte Reskr. af 24. September 1740, hvorefter enhver, der vilde

¹⁾ Prøven skulde efter dette Forslag »bestaae i at concipere eet Handelsbrev, at kunne regne de Fire Specier i benævnte og ubenævnte Tal, samt Brøk, og kjende og bedømme Varerne, som ere Gjenstand for denne Handel«. Korporationens Forhandlingsprotokol.

²⁾ Korporationens Forhandlingsprotokol. 9. Juli 1818. — Dette var dog ikke ganske korrekt, idet Pl. af 17. Juni 1818, hvorved Korporationen var skabt, kun taler om, at det skal være Formanden og et af Medlemmerne, der skal udstede Attest om, at den, der søgte Borgerskab som Lysestøber, var kvalificeret dertil.

³⁾ D. Kanc. 2. Dep. Brevbog 1818. Nr. 3585. Se ogsaa J. N. Høst: Anf. Skr. S. 319.

have Borgerskab, overfor Magistraten maatte godtgøre sin Dygtighed. Imidlertid vil det erindres, at den Kancellibevilling, hvorved Lysestøber-Korporationen var kommet til Verden, udtrykkelig talte om, at Formanden for Korporationen i Forening med en anden Lysestøber skulde udstede Attest for, at den, der søgte om Borgerskab, var kvalificeret. Derfor kom Prøven til at blive afholdt af Formanden, et Korporationsmedlem og et Medlem af Magistraten. I denne Form finder imidlertid Kancelliet i 1822¹⁾ den ikke svarende til den oprindelige Hensigt; som den afholdtes, skete Bedømmelsen af Kandidaten af andre Lysestøbere, i hvis Interesse det laa at holde andre ude, og Kancelliet forespurgte, om man ikke kunde finde andre Former, saa at man henholdt sig til kyndige Mænd, hvis Upartiskhed man kunde være overbevist om. Her var der selvsagt en Vanskelighed, og den Udvej, Kancelliet var inde paa, at den fremtidige Lysestøber kunde indlevere Lys til Magistraten, der da kunde lade dem bedømme, uden at Navnet paa den kommende Mester kom frem, var næppe praktisk. Men i hvert Fald bestemte Kancelliet, at Prøven i den hidtidige Form skulde bortfalde — kort Tid efter, i Begyndelsen af 1823, ændres ogsaa Prøven for Porcellæns- og Pottehandlere — men man gentager den gamle Bestemmelse om, at Magistraten før Borgerskabs Meddelelse skal forvisse sig om, at den paagældende besidder den fornødne Dygtighed. Korporationen synes dog at have trøstet sig med, at Prøven ogsaa i dens nye Skikkelse vilde blive i alt væsentlig som hidtil, hvad ogsaa synes at være blevet Tilfældet²⁾. Langt betydningsfuldere var det, at det fremtidig blev tilladt Formuende at anlægge Lysestøberier uden at aflægge Prøve og lade

¹⁾ D. Kanc. 2. Dep. Forestilling til kgl. Resol. af 8. Oktbr. 1822.

²⁾ Magistratsskr. af 14. Febr. 1823.

disse bestyre af kyndige Folk — det var et saadant Tilfælde, der gav Anledning til hele Sagen.

Man har saaledes efter alt at dømme stræbt efter at udvikle denne Korporation til Lav; da det ikke lykkedes, synes Medlemmernes Interesse at have været stærkt svindende; Deltagelsen i Korporationens Møder blev minimal. 1825 mødte saaledes ingen Repræsentanter til et Møde, saa at Formand og Magistratsmedlemmet maatte slutte det. I 1830'erne tog Korporationen fat paa at skabe et Understøttelsesfond for sine Medlemmer og har mulig paa dette Omraade spillet nogen Rolle.

Man vil saaledes se, at Korporationerne ikke havde Held med at udvikle sig til Lav, »til hvis Væsen det ogsaa hører, at der for Optagelse i denne Forbindelse ere foreskrevne visse Betingelser, som Lauget selv haver at paasee og tildeels at bedømme«¹⁾, at kun de Korporationer, for hvilke forudgaaende Prøve eller Examen var gældende, havde Mulighed herfor, men at disse dog kun var faa, og gennem Kancelliets Indgriben hindredes en Udvikling i denne Retning. Derfor turde Korporationerne ej heller have spillet nogen videre Rolle for deres egne Medlemmer, og hvad det offentlige angaar, ja, da synes Kancelliet og Magistraten stadig at have været uenige, som de var det ved Korporationens Begyndelse. Det er utvivlsomt Kancelliets Dom, der lyder gennem A. S. Ørstedes Ord om, at Anmodninger om at danne Korporationer i de senere Aar er afslaaet, fordi Erfaringen har vist, at de har flere skadelige end gavnlige Følger²⁾. Vi har set, hvorledes Korporationerne søgtes udviklet i Retning af Lav, — tværtimod de Tendenser, der i Kancelliet gennemgaaende var fremme. Magistraten derimod havde

¹⁾ Ørsted: Haandbog over den danske og norske Lovkyndighed. Bd. 3. 1828. S. 297—8.

²⁾ Ørsted: Haandbog. S. 314.

ikke at beskæftige sig med de almindelige økonomiske Principer, hvorefter Samfundets Udvikling skulde ledes; den tog rent praktisk paa det, som ovenfor er vist, og i rent expeditions-mæssig Henseende kunde, hvor Erhvervet omfattede mange Udøvere, Korporationen sikkert være god. Dette kommer da ogsaa frem i den Kommission, der efter kgl. Resolution i 1840 nedsattes af Københavns Kommunalbestyrelse, og som ganske naturligt blev Magistrats-præget. Denne vilde under ændrede Former bibeholde Korporationen, idet der skulde dannes en Detailhandlerkorporation svarende til Grosserersocietetet, for at man saaledes kunde bibeholde et Organ, der kunde udtale sig paa Erhvervets Vegne¹⁾ men dette turde ogsaa være det sidste Forsøg paa at bibeholde Korporationerne som tvungne Organisationer. At Korporationsideen iøvrigt er i Kontakt med den nyere Tid, hvor Øvrigheden i høj Grad støtter sig til Erhvervenes Organisationer, behøver næppe en nærmere Paavisning.

¹⁾ Desuden Korporation for Høkere, jfr. Otto Müllers Særstandpunkt om endnu flere Korporationer. Betænkning om Handelslaugene, S. 54 ff. og S. 129 ff.

SKRÆDERNES LAUGSHUS PAA GAMMELMØNT 1748—1868.¹⁾

Af VILLADS CHRISTENSEN (†).

1. EJENDOMMENS ERHVERVELSE.

Efter at Skrædernes gamle Laugshus i Brolæggerstræde var brændt i 1728²⁾, var Lauget husvildt i 20 Aar. Men i 1748 købte en Del Skrædermestre paa Laugets Vegne Gaarden Stadt Breslau paa Gammelmønt, og denne Ejendom tilhørte derefter Lauget i over hundrede Aar.

Gaarden havde tidligere været indrettet til Brændevinsbrænderi, og som dens Ejere nævnes 1708 Brændevinsbrænder Henrik Hashagen, derpaa Brændevinsbrænder Bernt Hashagen og dennes Enke, endelig fra 1722 Brændevinsbrænder Peder Byssing. I hans Tid brændte ogsaa denne Gaard 1728; men allerede 1731 havde han faaet genopført et Bindingsværks Gadehus paa 10 Fag i 2 Etager med Kælder og Kvist, som vurderedes til Brandforsikring for 1600 Rdlr. I 1741, efter Peder Byssings Død, blev Gaarden paany synet og takseret, og den fandtes da saa meget forbedret, at Forsikringssummen blev

¹⁾ Af denne Afhandling forelaa ved Raadstuearkivar Villads Christensens Død en Kladde, som formentlig fortjener at blive kendt af en større Kreds. Kun nogle rent stilistiske Rettelser er foretaget i Manuskriptet. Ax. L.

²⁾ Aktstykker vedr. Skrædernes Laugshus i Brolæggerstræde er meddelt i dette Tidsskr. 1. Rk. VIII. Bd. S. 355 ff.

sat op til 2400 Rdlr. Byssings Enke ejede endnu Gaarden i nogle Aar; men Brændevinsbrænderiet var nu opgivet, hun ernærede sig ved at holde Værtshus og anføres i Skattemandtallerne som fattig. Det er først i disse Aar, at Navnet Breslau træffes som Betegnelse for Gaarden, og det har formodentlig særlig været knyttet til Madam Byssings Beværtning. Et Skilt med Ejendommens Navn sad paa Huset til 1804. Det hedder nemlig i en Bladnotits om Skræderkroen i dette Aar: »Det gamle Skilt med Staden Bremen paa er blevet taget ned, og et andet Skilt sat i dets Sted«. »Staden Bremen« er en Fejllæsning for Stadt Breslau¹⁾). Allerede i Tiden før 1748 har Skræderne haft en vis Forkærlighed for denne Ejendom; thi der boede i disse Aar altid en og stundom to Skrædere i Huset.

Efter Madam Byssings Død ejedes Gaarden i et Par Aar af en Madam Hoff, og derpaa blev den i 1747 købt paa Auktion af Assessor i Højesteret, Borgmester Peter Helt. Han beholdt den dog kun nogle faa Maaneder, idet han allerede d. 3. April 1748 solgte den til Oldermænd Jakob Schmidt »paa egne og Skræderlaugets Vegne« for 2900 Rdlr. I Købekontrakten hedder det dernæst:

»Og som denne Gaard vil behøve en temmelig Reparation, Forandring og Forbedring, før Skræderlauget kan bringe den i den Stand, som de den til deres Brug behøver, saa er aftalt imellem Sælger og Køber, at Etatsraad Helt som Sælger ikke aleneste tager Købernes, som min Oldermænd Jacob Schmidts og 24 af Laugets fornemste Mesteres paa samtlige Laugets Vegne, første prioriterlige Panteobligation for den fulde Købesumma, de 2900 Rdlr., men endog for 100 Rdlr., som han har lovet os endnu til Laans at forskyde, saa den hele hans Udlaans- og Obligationssumma bliver Kapital 3000 Rdlr. Kurant«.

Paa Terminsdagen d. 11. Juni 1748 blev derpaa Skødet udstedt, og Skræderlauget udgav sin Obligation paa de

¹⁾ »Nyeste Skilderi af København« 5. Nov. 1804.

3000 Rdlr. til Etatsraad Helt, underskrevet af Oldermænd og 27 Skrædere, og satte for denne Sum Gaarden Stadt Breslau i Pant. De nødvendige Forandringer til Gæstgivergaardens Indrettelse til Laugshus blev hurtigt foretagne, og i November 1748 blev der afholdt nyt Syn over Ejendommen, som nu vurderedes til 4500 Rdlr. Kort efter nævnes Johan Henneman, Skrædernes Krofader, som boende i Gaarden. Han tog sig særlig af den til Ejendommen hørende Haveplads og anlagde her paa egen Bekostning to Keglebaner, ligesom han anbragte et stort, rundt Bord under Træerne ved Indgangen til Haven.'

Alt tegnede saaledes meget lovende, og det begyndte at se hyggeligt ud i Stadt Breslau, da indre Stridigheder udbrød i Lauget og forandrede hele Handelens Karakter. Det var den oprindelige Mening, at Huset skulde være et Laugshus tilhørende hele Lauget og først og fremmest bruges til Laugets egne Forsamlinger. Men man faar Indtryk af, at Klassemodsætninger har spillet deres Rolle inden for Lauget. Det var Overklassen, de »formuenste« Mestres, som havde afsluttet Købet og ordnet det hele; men imod dem optræder nu de Smaamestre, som ikke var bleven taget paa Raad, men som ganske vist heller ikke havde skrevet under paa Obligationen.

Elleve af disse udelukkede Skrædere indgik til Magistraten med en Besværing over Oldermænden. De paastod, at Gaarden ikke egnede sig til den paatænkte Brug, idet der ikke i den fandtes Plads nok til Afholdelse af Laugforsamlinger; baade Købet og Reparationerne havde været alt for kostbare, saa at Lauget, der intet syndeligt havde i Kassen, ved denne Handel vilde fordybes i Gæld; ingen af de elleve havde givet deres Samtykke hverken til Købet eller Reparationerne, og da de i Laugforsamlingen havde protesteret mod Handelen, havde Oldermænden nægtet dem — tværtimod Forordningen af 23. Dec. 1681 — at faa denne Protest indført i Protokol-

len. De bad derfor Magistraten om, at Købet ikke maatte betragtes som afsluttet paa Laugets Vegne, men alene staa for de 28 Underskriveres Regning.

Magistraten gav Underklassen fuldstændig Medhold. Oldermænden blev opkaldt paa Raadhuset for at redegøre for sin Handlemaade, og han foreviste der en Fuldmagt, som dog kun var underskrevet af nogle og tyve Mestre og derfor ikke mentes at kunne forpligte Lauget. Da han desuden maatte tilstaa, at Sagen aldrig havde været behandlet i nogen ordentlig Laugssamling, resolverede Magistraten, at Handelen maatte betragtes som Lauget uvedkommende. Jacob Schmidt vilde paastaa, at de Mestre, som nu var imod Købet, havde ved Omløben og Samlinger overtalt flere til at gaa sammen med dem alene for at chicanere Oldermænden, og at de under Reparationerne daglig selv havde været i Huset og haft Opsigt med Arbejdet; men hertil tog Magistraten intet Hensyn.

Jacob Schmidt havde saaledes kun Modgang og Fortræd af sine Bestræbelser for at skaffe Lauget sit eget Hus, og utvivlsomt havde han ej heller helt haft sine Sager i Orden. Da han i 1749 skulde aflægge sit Regnskab, skrev han til Magistraten, at han »af en Del Mestre hades og efterstræbes«, hvorfor han bad om to Maaneders Udsættelse med Regnskabet. Nogle Ugers Frist blev ham bevilget, men Regnskabet kom ikke, og straks var de misfornøjede Skrædere paa Pletten med en Paamindelse til Magistraten om at sørge for, at Oldermænden uden længere Ophold aflagde sit Regnskab. Da Regnskabet endelig kom, lykkedes det ogsaa de misfornøjede at finde nogle Uordener i det, særlig vedrørende Ind- og Udskrivningen i Lauget, hvorfor de anholdt om at faa en ny Oldermænd. Samtidig ønskede de at beskære Oldermændens Myndighed, idet de foreslog, at de nævnte Ind- og Udskrivninger herefter skulde foregaa i Kvartalimestrenes Overværelse og Laugsbøgerne opbevares i Laden. Jacob

Schmidt havde ikke andet at sige hertil, end at disse Angreb paa hans Regnskab skete af Had og Misundelse, og han bad om, at Valget af en ny Oldermænd maatte blive udsat indtil videre. Men Magistraten henviste ham til Laugsforsamlingen, og en ny Oldermænd blev valgt.

Stadt Breslau blev altsaa ikke den Gang noget Laugshus, men tilhørte nu som en privat Erhvervelse et Konsortium af Skrædermestre. Et Udvalg af dem, bestaaende af Jacob Schmidt og fire andre Mestre, blev nedsat til at administrere Huset, og de udlejede det i 1743 for 210 Rdlr. aarlig til Traktør Johan Georg Egner¹⁾. Den nye Lejer fik Raadighed over alle Gaardens Værelser samt over Havepladsen, men angaaende det runde Bord og de to Keglebaner, som Krofaderen, Mester Johan Hennemann havde bekostet, maatte han selv affinde sig med denne.

Denne Ordning blev dog ikke af lang Varighed, og endnu inden Aaret var omme, fik den gamle Oldermænd Jacob Schmidt sin Oprejsning. Hans Efterfølger i Embedet, Skrædermester Martin Samuel Zahle, indgik d. 22. Dec. 1749 til Magistraten med en ny Redegørelse i denne Sag. Det viste sig, at Skræderne alligevel savnede et Laugshus, »hvor Mestrene i fornødent Tilfælde kunde vide at søge Svende til Arbejde, naar det udfordredes, og Svendene paa deres Side, saavel de fyrige som fremmede tilrejsende, have et vist Sted at holde sig til«. Et saadant Laugshus havde ogsaa været dem bevilget ved Skræderlaugets Artikler, og de havde haft det indtil 1728, da det brændte. Men nu var 164 af Laugets Medlemmer paa Laugsforsamlingen d. 11. Dec. bleven enige om igen at skaffe sig et Laugshus og havde dertil foreslaaet at købe

¹⁾ Egner ejede en stor Gaard paa Hjørnet af Østergade og Christen Bernikows Stræde og holdt her Spisekvarter samt Værtshus, Spillehus og Keglebane. Han fik 1752 Frihed for Indkvarteringsskat imod at holde Herberg for fremmede og rejsende. (Sj. Tegn. 19. Juli 1754).

Gaarden Stadt Breslau i Gammelmønt, som kunde faas for 3700 Rdlr. Oldermænden udbeder sig altsaa Magistratens Tilladelse til at afslutte denne Handel.

Skønt saa stort et Antal som 164 af Laugets Medlemmer foruden Oldermænden denne Gang var enige, var Beslutningen dog ikke enstemmig vedtaget. Der fandtes endnu en lille Flok paa ialt 24 misfornøjede, som ikke vilde gaa med, og disse indsendte ufortøvet et Modskrift til Magistraten.

De begyndte med en Indrømmelse af, at de ikke havde ventet, at saa mange Mestre, som Tilfældet blev, skulde have givet deres Minde til Gaarden Breslaus Køb. Men de forklarer dette ved, at de fleste af dem ikke havde haft noget virkeligt Kendskab til Stedets Beskaffenhed og de Udgifter, som de derved vilde paatage sig, samt at mange af dem var bleven lokkede og overtalte til at give deres Underskrift. »Det være langt fra, at nogen af os er imod, at et Laugshus for vores Amt blev købt, naar det baade fandtes bekvemt, og deraf kunde tages den *Interesse* (o: Rente), som nogenledes imod Udgiften balancerede«. Men intet af dette gælder om Stadt Breslau, der skal betales med 3700 Rdlr. foruden de 266 Rdlr. 4 Mark, som Svendene har staaende i Ejendommen. Hele Købesummen bliver altsaa 3966 Rdlr. 4 Mark, medens Lejeindtægten ikke kan blive mere end 100 Rdlr. aarlig af Stueetagen og de smaa Værelser i Sidehuset, 48 Rdlr. af mellemste Etage og 20 Rdlr. af Kvisten, ialt 168 Rdlr. Huset vil altsaa med Forrentning, Vedligeholdelse og Skatter give et stort Underskud, og naar først Mestrene skal til at betale aarlige Tilskud til Laugshuset, vil Magistraten blive overrendt med Klager. »Vel har saa mange Mænd sidstleden 5. hujus til dette ommeldte Køb givet Tilladelse. Men naar naadigst og højgunstigst overvejes, at mange af disse Mestere ej findes udi den Stand, at de selv næppe kan have

Levebrød, og mindre noget at betale hertil, uden at melde, det en Del af dem nyder Hjælp saa vel af Silkehuset som Laugets fattiges Penge, og hvor vidt deres Formue altsaa kan være, overlades til højere naadige Skønsomhed«. Endvidere skyldes endnu 750 Rdlr. paa det gamle Laugshus, hvilket Beløb en Del Mestre forskudsvis har udredet, men som dog stadig hviler som en virkelig Heftelse paa Lauget. Og hvorvel »de fleste Mestre hidindtil ej saa stricte har villet paatale« dette Krav, er der dog andre, som har æsket deres gjorte Forskud tilbage, hvilket Lauget hidtil ikke har været i Stand til at betale. Skulde Magistraten alligevel tillade, at Gaarden Breslau købes til Laugshus, beder de 24 Mestre om, at de og deres Arvinger maa blive fritaget for al Andel deri; »og i Fald nogen af vores Amtsbrødre og Medmestre efterdags skulde finde en Slags Fornøjelse i at foreholde os, at vi hermed ligesom haver fraskreven os vore Rettigheder til Laugshus, vil vi i lige Maade underdanigst og ydmygst forhaabe, at den selvsamme Ret og Rettighed, vi som Laugsmestre nu haver, bliver os fremdeles udi alle forekommende Tilfælde beholden«.

Laugsforsamlingerne har øjensynlig ikke været ledede efter det parlamentariske System, snarere har de mindet om den polske Rigsdag, hvor alle Beslutninger skulde være enstemmige for at have Gyldighed. Skønt der her staar 164 Mestre foruden Oldermændene paa den ene Side og kun 24 paa den anden, slutter Magistraten sig fuldstændig til Mindretallets Opfattelse og afgør i Overensstemmelse med dette Sagen ved følgende Resolution af 12. Jan. 1750:

»Magistraten haver intet imod, at saa mange Mestre udi Skræderlauget, som sig derom kan forene, køber dem et Hus og forbinder dem og deres Arvinger at betale Købesummen, men med den Condition, at hverken de Mestre, som nu ikke deri consenterer, eller de her efter i

Lauget indkommende Mestre, som ej selv deri godvillig ville samtykke, eller deres Arvinger, skal have nogen Del i det deraf flydende Ansvar eller den dertil givende Gæld. Hvilket Oldermænden haver at bekendtgøre samtlige Mestre og ellers at indføre denne Resolution i Laugets Protokol«.

Den polske Rigsdags Principper maa dog have vist sig umulige at regere efter i Praksis. Den sunde Fornuft sejrede, og næppe havde Mindretallet faaet sin Villie, før det indsaa, at Stillingen derved blev uholdbar for dem selv. Nogle Maaneder efter er en fuldstændig Udsoning tilvejebragt, og Oldermænd Zahle kunde paany, d. 11. Marts 1750, indgaa til Magistraten med en Supplik. Denne Gang kunde han meddele, at alle Laugets Mestre var bleven enige om at købe Huset paa Gammelmønt, og at Jacob Schmidt og hans Medejere til Gengæld havde slaet noget af i Prisen:

»Vel har der hidindtil om denne Gaard været adskillige Disputer imellem Laugsmestrene, hvortil bemeldte Schmidts Regning over fornævnte Gaards Reparation, som beløb sig over 900 Rdlr., alene var Aarsag. Men saasom jeg, saa vel efter den udi fornævnte Samling gjorte Proposition som og paa gode Mænds Anmodning, har ved ordentlig Omgang ladet samtlige Laugsmestrene Tid efter anden i mit Hus sammenkalde for hos dennem at erfare, om de vare sindede at have benævnte Gaard til et Laugshus, og, om saa var, hvad enhver af dem da godvillig vilde give til 400 Rdlrs. Afbetaling, som over Prioriteten var paa Gaarden som en Hæftelse, har de ej alene alle til det første givet deres Minde, men endog godvillig og utvungen til det sidste ladet sig tegne for saadan et Tilskud, der kan udgive den Summa af 350 Rdlr. Foruden dette har og forrige Oldermænd Schmidt og de gode Mænd, der med ham tillige i atter fornævnte Gaard ere Interessenter, givet ved skriftlig Deklaration af 6. hujus til Lauget saadan Forsikring, at de Mestre, som havde vist sig med Gaarden misfornøjede, nu ej noget videre derimod havde at erindre, men meget mere har fundet sig villige derudi, at tit ommeldte Gaard nu blev til et bestandigt Laugshus for vores Amt. Da nu alle herom hidindtil svævende Disputer ere af-

gjorte og imellem Laugsmestrene forligte samt ej noget tilbage, der udi Tiden kan give Anledning imellem dem til videre Misforstaaelse eller Uenighed herudinden, saa er nu ej mere tilbage, end at denne vores Forening maatte af Deres Excellence og samtlige højbydende Herrer vorde konfirmeret samt given Deres naadige og højgunstige Bifald«.

Under disse idylliske Forhold havde Magistraten naturligtvis intet at indvende, og Stadt Breslau blev da købt af Lauget i 1750 og indrettet til Laugshus. Pengene til Købet blev skaffet ved et Laan paa 3000 Rdlr. hos Kammerraad Schmieden, der herfor fik Gaarden i Pant. Dette Laan tilligemed yderligere 1000 Rdlr., som Lauget i 1772 laante hos Kammerraad Schmieden til en Hovedreparation af Laugshuset, forrentedes indtil December Termin 1787, da begge Kapitalerne blev opsagte af Kammerraadens Søn, Kammerherre v. Schmieden, og derpaa udbetalte af Lauget. I Stedet fik Lauget et Laan paa 4000 Rdlr. af Vajsenhusets Midler, for hvilke Laugshuset atter blev sat i Pant.

2. Huset, Haven og Inventaret.

Laugshuset var bestandig lejet ud til en Vært, der betalte Skatterne af Ejendommen og besørgede de aarlige mindre Reparationer. Men hele mellemste Etage i Forhuset, der udgjorde den egentlige Laugssal, samt en Sal i Sidehuset med to Fag Vinduer til Gaden var forbeholdt Lauget til Afbenyttelse uden nogen Godtgørelse til Værten, ligesom denne, naar Laugssamlinger holdtes, skulde forsyne Værelserne med Varme og Lys. I Lejemaalet indbefattedes ogsaa Haven, i hvilken der fandtes to Keglebaner, en for Mestrene og en for Svendene, samt flere Borde og Bænke. Værten var forpligtet til at herbergere de arbejdsløse og tilrejsende Svende eller, hvis han ej kunde modtage dem, at give dem Anvisning paa Logement andensteds for billig Betaling. Stadt Breslau var saaledes baade Laugshus og Svendekro.

Da Lauget igen havde faaet sit eget Hus, blev dette det naturlige Opbevaringssted for de Kostbarheder og det Inventar, Lauget ejede. Hertil hørte først og fremmest Laden, det højtidelige og smukt udstyrede Skrin, der ikke blot var Gemmested for Laugets Penge og Dokumenter, men tillige Symbolet paa hele Standens Betydning og Værdighed. Laden skulde være til Stede ved alle Laugsforsamlinger og staa oplukket foran Oldermændene, saa længe Forhandlingerne varede.

Den havde hidtil haft Plads hos Oldermændene, i hvis Hus ogsaa Laugets Forretninger var bleven afgjorte. Men nu forlangte Skræderne i deres Glæde over det nye Laugshus, at Laden skulde flyttes derhen, og at fremtidig alle Forretninger, som vedkom Lauget, skulde foregaa i Huset paa Gammelmønt. Men Oldermændene vilde ikke skilles fra Laugsladen, og han vilde ikke ulejlige sig hen paa Gammelmønt, hver Gang et Mesterstykke skulde forevises eller en Læredreng indskrives. Magistraten afgjorde sidstnævnte Spørgsmaal saaledes, at Smaasager fremdeles kunde behandles i Oldermændenes Hus, medens alt, hvad der angik Penge, skulde foretages paa Laugshuset. Derimod kan det ikke ses, hvilken Afgørelse der blev truffet med Hensyn til Ladens Plads.

Saa var der Arkivet, af hvilket en Del var bleven reddet ved det forrige Laugshus' Brand, og hvis ældste Dokumenter endnu gaar tilbage til 1662. Det forøgedes ved Gaardkøbet i 1750 med de Ejendomsdokumenter, der fulgte med Gaarden, og over hvilke en Fortegnelse blev indført i Laugsprotokollen. De gaar dog ikke længer tilbage end til 1701, da Frants Frantsen Wiingaard fik Auktionsskøde paa Ejendommen. En ny Laugsprotokol blev anskaffet ved Indflytningen i Stadt Breslau, og den første Notits i denne vedrører netop de bevægede Forhandlinger i Anledning af Gaardens Køb: »1750, 5. Jan. Til Vognleje betalt for Laden at henkøre den Dag, Lauget

udi Hr. Justitsraad Foghs Hos- og Overværelse var samlet angaaende Gaarden paa Gammelmønt, Breslau, frem og tilbage 2 Mark«. Laden har paa den Tid utvivlsomt beroet hos Oldermænden.

Et Pragtstykke blandt Laugets Ejendele var Velkomsten, en stor Sølvpokal, der beskrives i 1780 med 34 dertil hørende Skilte og to afbrudte Løver. Ved Overleveringsforretningen i 1808 faar vi at vide, at den vejede 202 Lod, at den opbevaredes i et sort Foderal, og at de tilhørende 36 Stkr. Zirater af Sølv vejede 162 Lod. I Inventarielisten 1813 har Oldermænd Schlegel ved Skiltene til Velkomsten gjort den Tilføjelse: »som før min Tid blev bundet sammen, men som jeg har ladet istandsætte«. Velkomsten opbevaredes paa Laugshuset. Den er endnu i Behold og opbevares paa Kunstindustrimuseet. Den bærer Aarstallet 1654.

Det øvrige Inventar, som tilhørte Lauget og havde Plads paa Laugshuset, var mest almindelige Brugsgenstande. De opregnes ved hvert Oldermændsskifte, da den fratrædende Oldermænd afleverer dem til sin Efterfølger. I 1780 afleverede saaledes Oldermænd Carl Orm til Efterfølgeren Andreas Bandelin foruden Velkomsten, Laden og Laugsprotokollen følgende Genstande: en stor Kiste, hvori findes de gamle Papirer og Regnskaber, et stort Slagbord og 8 Ryslæders Stole, et grønt Bordklæde, 2 Spejle i forgyldte Rammer, 6 Glas-Lampetter og 5 Fag Gardiner med tilhørende Snore, Kvaster og Skruer. Senere blev det Værten paa Laugshuset, der skulde svare til disse Ting, ogsaa til Velkomsten, men ikke til Laden og Protokollen. Da i 1808 en ny Vært, Skrædermester Christen Pedersen Wilstrup, blev antaget, føjedes til hans Lejekontrakt en fuldstændig Fortegnelse over det Inventar, som fulgte med Huset. Den indeholdt følgende: En stor Egekiste med Jernbeslag, et Bord med 2 Fløje og 2 Tilsats, 2 Dusin Stole med sort Læderbetræk, et langt Ridsebord med

Bukke, tvende sorte Ridseklæder, et Skænkebord med 2 Bænke, et gammelt rundt Slagbord, et grønt Bordklæde, 7 Fag Netteldugs Kappe-Gardiner med Fryndser, 9 Fag Rullegardiner, 3 dobbelte Messing Lysearme, 2 Spejle med Mahognitræs Rammer og forgyldte Zirater, Velkomsten, et Horn (Krudthorn) med forgyldte Zirater, 6 Messing Lysstager og 2 Jern Lysstager, en Ildtang og Skuffe, en Glaslygte paa Trappen og en Hornlygte, en Brændstrippe og Tragt, fire Tolde til Laugshusets Render, 2 Brandlygter, en Svabert, 6 Brandspande, en Brandhage og en Brandstige, 2 gamle Skilte med Stænger, Kegler og Kugler til Keglebanerne.

Wilstrup døde i 1813, og hans Enke Johanne Marie Ewertsen overtog da Stillingen som »Herbergerske for Skræderamtets Svende«. Den Inventarieliste, som blev hende overleveret, stemmer i alt væsentligt med Listen fra 1808. Udgaet er de tre dobbelte Messing Lysearme og 8 Lysstager. Af nyt er tilkommet 14 Stkr. Visebøger. Laugets Ejendele forøgedes i 1825 med to sølvpletterede 3-armede Lysstager, som Skrædermester Glincke skænkede med Ønsket om, at de maatte blive afbenyttede ved alle for Lauget højtidelige Lejligheder.

Endelig maa til Laugshusets Inventar regnes to Tavler, der skulde hænge i Krostuen, og hvorpaa anførtes de Mestre, der ønskede Svende, og de Svende, der søgte Arbejde.

Laugshusets Have strakte sig fra Stadt Breslau (Nr. 39 i Gammelmønt) bag om Ejendommene Nr. 37, 35 og 33. Og Indtrykket af, at man her var i det grønne, forstærkedes ved, at den grændsede umiddelbart op til andre større Haver, der paa den Tid laa midt inde i Karreen mellem Gammelmønt, Møntergade, Pilestræde og Regnegade. Ved Ejendommens Overtagelse i 1750 blev optaget og i Protokollen indført en Fortegnelse over Træerne

i Haven. Der fandtes paa den Tid 11 store Træer, nemlig 2 Valnøddetræer, 2 Pæretræer, 3 Linde og 4 Kastanie-træer. I 1787 var Træernes Antal svundet ind til 8, af hvilke kun de to Valnøddetræer nævnes særskilt. I 1808 var der 7 Træer, i 1813 kun 6.

3. KROFADEREN.

Den første Krofader, Skrædermester Johan Henneman, var bleven genindsat i sin Bestilling, da Købet af Stadt Breslau endelig gik i Orden i 1750. Men han var ingenlunde tilfreds med denne Oprejsning. Han mente sig forurettet ved den tvungne Bortflyttelse fra Gaarden i det Aar, da Traktør Egner var Lejer af den, og Striden herom affødte stor Bitterhed mellem ham og Oldermænden. Henneman lod sig under Stridens Gang henrive til »uanstændige Talemaader« og sagde bl. a., at Zahle var en Slyngel og ingen retskaffen Oldermænd, og Zahle forlangte, at Magistraten herfor skulde skaffe ham Satisfaktion. Henneman vilde først benægte at have brugt de omtalte Udtryk; men da det lod til, at Oldermænden havde Vidner paa dem, gjorde han den forlangte Undskyldning og erklærede, at hvad han havde sagt, var sket i Overilelse. De to Skrædermestre mødtes paa Raadhuset d. 3. Maj 1751, og i Magistratens Overværelse rakte de hinanden Haanden paa, at de igen var forsonede. Men trods dette højtidelige Optrin havde Forsoningen ingen Rod i deres Hjerter. En Maaned senere sendte Oldermænden Krofaderen en Opsigelse, og da Henneman nægtede at respektere denne, maatte Magistraten atter paakaldes. Ogsaa denne Gang trak Henneman det korteste Straa. Da Kontrakten blev fremlagt, viste det sig, at den udløb til Mikseldag 1751, og at Opsigelsen var sket med lovlig Frist, og Henneman fik derfor Tilhold om at rette sig efter den. Han flyttede da ogsaa ud af Laugshuset, og en ny Kro-

fader, Skrædermester Peder Fischer, rykkede ind. Men Henneman nægtede at betale Lejen for det sidste Halv-
aar og indstævned Oldermænden for Bytinget til at yde ham Erstatning for det Tab, som denne Flytning havde forvoldt ham. Zahle indflyede som sædvanlig til Magistraten om Bistand. Men nu ser det ud til, at Magistraten er bleven ked af disse Kævlerier; thi den resolverede kort og godt: »Oldermænden kan forsvare sig paa lovlig Maade«. Endvidere søgte Henneman at chicanere Oldermænden og den nye Krofader ved privat at skaffe Svendene Arbejde, til hvilken Virksomhed ellers Krofaderen var eneberettiget. Men heller ikke i sin Klage herover havde Oldermænden rigtig Held med sig, idet Magistraten blot opfordrede ham til at bevise Klagens Rigtighed. Om-
sider kom det igen til et Forlig. Henneman, som utvivl-
somt havde lidt noget Tab ved den hastige Opsigelse, havde ikke Raad til at fuldføre den paabegyndte Proces mod Oldermænden og bad derfor Magistraten mægle imellem dem og om muligt skaffe ham nogen Erstatning af Laugets Kasse. En Del af Mestrene var villige til at give ham 40 Rdlr.; men Oldermænd Zahle vilde ikke strække sig videre end til 30 Rdlr., hvilket Beløb Henneman saa tog imod, hvorpaa Processen blev hævet.

Adskillig Skade har dog sikkert Henneman og et Par andre ligesindede Smaamestre tilføjet Krofaderen ved deres idelige Arbejdsanvisning. I 1759 fik den daværende Herbergerer Sv. Kan Lejen nedsat fra 170 til 150 Rdlr. aarlig, og da han ikke desto mindre sagde Pladsen fra sig i 1761, fordi »han ikke ved Stedet kan subsistere«, kunde Lauget ingen Krofader faa, med mindre det kunde garantere ham, at der ikke vilde blive gjort noget Indgreb i hans Eneret til at anvise Svendene Arbejde. Lauget ansøgte derfor om Tilladelse til at idømme de Svende og Mestre, som gik uden om Krofaderen, tilstrækkelige Mulkter. Men Magistraten svarede: »Herved er intet at

gøre — det maatte Lauget selv ordne, som det bedst kunde. 146 Mestre indgik da paa Laugshuset en frivillig Aftale om ikke at søge Svende andensteds end paa Herberget, og derefter overtog Christian Jakob Emanuel, en døbt Jøde, der i 1745 havde faaet Bevilling til at ernære sig af Skræderprofessionen¹⁾, Pladsen som Krofader. Men Lejen maatte straks nedsættes til 130 Rdlr. aarlig, og endda holdt Emanuel kun ud i fire Aar. I 1765 sendte han sin Opsigelse med Tilføjende, at han kun vilde forny Lejemaalet, saafremt han fik udelukkende Privilegium paa al Arbejdsanvisning inden for Faget. Det kunde Mestrene ikke love ham, da de savnede Magtmidler til at tvinge de ulydige. Oldermænden modtog derfor hans Opsigelse og indrykkede i Aviserne en Bekendtgørelse om, at Pladsen som Krofader paa Skrædernes Laugshus vilde blive ledig til førstkommende Mikkelsdag.

En ny Krofader, Skrædermester Johan Gadow eller Gadeau, blev antaget, men den aarlige Leje maatte nedsættes yderligere til 100 og senere 90 Rdlr. Da Gadow døde i 1770, fortsatte hans Enke Forretningen et Aars Tid, men saa kom Emanuel tilbage og overtog atter Herberget til den nu nedsatte Leje. Baade første og anden Gang, han var Krofader, havde Emanuel jævnlige Sammenstød med sine stridbare Kunder. I 1764 blev han overfaldet paa Gaden af Skrædermester Sander Busch, der herfor maatte betale 3 Mark i Bøde til Laugets Fattigkasse og i Magistratens Overværelse række Emanuel Haanden til Forlig. I hans næste Funktionstid var det særlig Svendene, der forfulgte ham, og disse urolige Folk var det ulige vanskeligere for ham at faa Ram paa. I 1772 blev han voldelig overfaldet af to Svende, Johan Missen og Herman Vortman, som derpaa straks forlod Byen og rejste til de smaa Købstæder. Her tabte Emanuel dem af Syne, og han fremkom derfor med et For-

¹⁾ Sj. Tegn. ³/₁₂ 1745 Nr. 571.

slag om, at ingen Skrædersvend fra København maatte antages til Arbejde i de smaa Købstæder, med mindre han kunde forevise Bevis fra Oldermænden i København. Emanuels Klage gik lige til Kancelliet, men der kom intet Resultat ud af den, da Kancelliet mente, at de allerede udgaaede Reskripter om Rejsepasser maatte være tilstrækkelige.

Om hele denne Sag sendte Krofader Emanuel d. 13. Juli 1772 Magistraten følgende Redegørelse¹⁾:

Underdanigst Promemoria til Stadens høje Raad!

Deres Excellence og samtlige naadige Herrer er noksom bekendt, hvorledes jeg paa en meget glubsk og voldsom Maade blev overfaldet hjemme i Stuen paa Skræderherberget, hvor jeg bor, af tvende Skrædersvende navnlig Payreuther og Osnabrück²⁾. Jeg havde og Naade at personligen faa tale med Deres Excellence selv derom, som ved Forevisning saa mig med blaa og blodigt Ansigt af deres slette tyranniske Medhandling, som kunde have blivet min Død paa Stedet, dersom ikke Folk ved mit og Børns jammerlige Raaben og Skriegen havde kommet mig til Hjælp og reddet mig af de barbariske Voldsmænds Hænder, som og samme Øjeblik tog Flugten og escaperede herfra. I den beklagelige Tilstand og som jeg var tilredt, som og af den Angst og Jammer, min Kone og Børn var udi, var ingen Samling til at anholde disse 2 Skælmer, mens alene paase at faa mig reddet og til Sengs. Jeg lod da ved Hr. Politimesteren melde denne voldsomme Medfart, som og straks meddelte mig Assistance til at opsøge og hefte dem. Mens de var alt borte og ej til at finde, saasom de nok kunde forestillet dem den derpaa for dem vel fortjente og følgende Straf. Da jeg om nogle Dage var kommen til de Kræfter, at jeg kunde gaa ud, indgik jeg til Deres Excellence i den ovenmeldte Tilstand med min underdanigste skriftlige Ansøgning om at faa forbudet saa vel her som ved andre Købstæder her i Landet, at ingen Skrædersvend maatte hos nogen Mester blive antagen uden Bevis herfra, for ikke fra dem at faa Bevis til Rejsepas; mens dog er de lykkelige bortkomne. Da jeg nu ikke mere tænkte derpaa, og har

¹⁾ Skrivelsen — og de følgende Citater — gengives med lempet Ortografi.

²⁾ Betyder formentlig kun, at de nævnte Svende, Missen og Vortman, var fra Bayreuth og Osnabrück.

villet lade dem fare for det, de ere, saasom Guds Straf nok engang vilde ledsage dem for sin Mand, hvor at de maatte engang undgælde igen derfor: Saa maa jeg erfare af hosfølgende Copi¹⁾, hvor ublu og nedertrægtige de ere sindede, og som for mig er ufordøjeligen at tollerere: At han Payreuther først forklejner vores danske Nation og kalder dem for *Abissen* eller paa Dansk smaa Myrer²⁾, som han igen repeterer af saa stor Indbildning, for det han er ankommen i det hellige romerske Riges kejserlige Fristad, hvor han tænker at kunne scandere og tortere enhver, saa meget hannem lyster. Derefter udkælder han mig for en døbt Jøde og Canallie, og at jeg har søgt Skrædersvendenes Ruin og gjort dem største Uret, som og til Slutning vil sætte mig med sin Bagtalelse i Uenighed med den Mand, som Brevet var skreven til, for at besmykke sin Ondskab og slette Opførsel.

Jeg har derpaa begæret ved vores Oldermænd Sr. Sanne at faa en Laugssamling, som og skete i Gaar Morges Kl. 9, hvor jeg lod dem forelæse dette slette Brevs Indhold til denne Mand Thomas og derefter et andet Brev, som jeg selv havde ladet forfatte til Skræderlauget i Lybeck, hvorudi jeg forestilt deres slette og voldsomme Opførsel imod mig her og siden hvad de endnu ved Skrivelse har blameret vores danske Nation og mig, og at saadanne Folk ikke maatte tollereres ved noget Laug eller erkendes for brave Karle eller Svende, forinden de afgjorde den for dem her aabenstaaende Sag, som brugeligt er ved alle Lauge, helst da de gør Vold, rømmer uden Bevis fra Lauget, bedrager mig for Natteleje og Skat for 8 Uger og min Kælderpige for Fortæring i den Tid, uden andre Folk; naar saadant maatte lides og approberes, saa stod det jo enhver frit for at bedrage saa meget han vilde og saa rømme sin Vej.

Mens for at gøre saadant foragteligt har Hans Kgl. Majt. i alle andre Laugs Artikler allernaadigst befalet, at der for saadanne slette Mennesker skal være et sort Bræt hængende, hvorpaa deres Navne til Vanære skal paaskrives, og efter den Tid ingen brav og ærlig Svend, som derom er vitterlig, tør eller vil være ved ham enten i Laug eller Compagni, ej heller tør noget Laug antage ham. Dette Brev udbad jeg mig underskrevet af Laugets Oldermænd og Bisiddere, [og] saasom den

¹⁾ Kopien findes ikke ved Skrivelsen.

²⁾ Myrer hedder paa tysk Ameisen.

ganske Handel var Oldermannen forud bekendt, saa fik jeg ikke alene den Satisfikation, at de 2de æreskænderske Svende i Lybeck bleve ansete for de sandskyldige, de vare, men at de og bleve tvungne til at gøre Rede og Ret for sig med flere, som har fulgt dem paa samme Maade efter. Men det blev mig af Lauget afslaaet, de vilde ikke skrive saadan en Brejdelse om dem til Lybeck, de kunde ikke vide, hvad Raison de havde haft dertil. Slig Medhold, maa jeg sige, fortrød mig; thi det var ligesom jeg skulde have fortjent saadan Medfart. Men om ogsaa skulde være (som jeg tager Gud til Vidne jeg ikke er vitterlig), saa maatte saadan selvtagen Raadighed ikke ske med Vold og morderisk Overfald; thi vi har Ret og Retfærdighed i vore Lands Boliger, hvor enhver har kunnet faa Ret, naar der havde været Aarsag at klage. Men Oldermannen og de andre vedkommende Mestre lovede mig et Bevis fra Lauget, at de erkendte mig for en brav og redelig Medborger og Amtsbroder, og at de i de 2de Gange, jeg har været Herbergerer for deres Amtshus, aldrig har [haft] det ringeste at klage over min Opførsel enten imod Mestre eller Svende at sige i mindste Maade, som de samtligen belovede om min Opførsel at attestere, som de sagde jeg kunde sende udi en Skrivelse til Lauget fra mig og af mig selv og alene underskrevet. Men naar nu naadigst og højgunstigst betragtes, hvad for en Attest, de da meddeler mig, saa vil det naadigst erfares, at de spiller Gæk med mig; thi at jeg er Skrædermester og har været Herbergerer for Lauget, det er bekendt over hele Europa, thi vore Svende saa vel som fremmede, her har været, rejser vidt om i Verden; og hvor længe jeg har været Mester, vil vel være enhver lige meget, og kan ikke nytte mig noget. Men, naadige og højgunstige Herrer! Da jeg har 2de Sønner, som og med det første agter at rejse og bese Verden, saa er det, jeg for deres Skyld, og at de ikke uskyldig skulde lide, hvor de kom, for det saadanne slette Mennesker skulde have bagtalt og som ingen ærlige og brave Svende paaløjet mig, som dog, naar det ikke blev overbevist, kunde staa til troende, og mine Børn desaarsage kunde staa i Risico med Helsen og Livet: Saa er det, jeg herved udbeder mig paa det underdanigste, at Oldermannen Sr. Sanne og Bisiddere maatte vorde paalagt at meddele mig et saadant belovet attesteret Bevis, som forud meldt, siden de hverken vilde eller, som de siger, tør paatage sig at forsvare mig; og ved de noget med mig, hvorfor jeg ikke maa nyde det, saa maa de declarere dem

derudi. Hvorom jeg med dybeste Soumission beder og henlever en

underdanigst og allerringeste Tjener
Christian Jacob Emanuel.

Kiøbenhavn, d. 13. Juli 1772.

Den mishandlede Laugsvært fik dog det ud af sin Klage, at Oldermænden blev opkaldt for Magistraten og maatte love at give Emanuel den behørigte Attest.

Efter at en ny Mand, Diderich Frantz Wulf, havde været Krofader 1775—78, kom Emanuel igen og beklædte for tredje Gang Stillingen 1778—82. Svendene var ikke bleven fredeligere i Mellemtiden. I 1779 maatte han indberette til Magistraten, at der paa Herberget d. 16. og 17. Febr. om Aftenen havde været som en Art Sammenrottelse og Oprør mellem Svendene, af hvilke især Johan Popke og Christian Stær havde udmærket sig ved at slaa Flasker og Glas i Stykker og ved at udskælde, true og undsige Værten. De to Svende slap denne Gang med en alvorlig Advarsel, som næppe har gjort synderligt Indtryk paa dem. Thi kort efter er Popke igen paa Spil, idet han sammen med Johan Hennefeldt havde »rebelleret« paa Herberget to Dage i Træk og gjort al den Skade, han kunde. Emanuel beder om, at de begge, men især Popke, maa blive eksemplarisk afstraffet, og Magistraten satte da Popke 4 Dage paa Vand og Brød. Ogsaa Christian Stær, der trods sit dansk klingende Navn siges at være en Tysker, var en velkendt Spektakelmager. I 1778 klagede selve Oldermænden over, at Svendene ved de to sidste Kvartalsamlinger havde gjort Oprør imod ham med Drikken og grove Ord ved aaben Lade, og at især en ung Tysker, navnlig Christian Stær, var indkommen med Kruset, havde drukket de andre til og derefter sat Kruset ved Siden af Laden lige for Oldermænden. Han slap dog endnu denne Gang med at række Oldermænden Haanden og bede ham om Forladelse.

Saadanne Uroligheder hørte til Dagens Orden i det internationale Selskab, der samledes paa Laugshuset. I Marts 1779 kom atter en Klage fra Emanuel, at der to Aftener i Træk havde været stor Tumult paa Herberget, og han nævnede en Række Svende, de fleste med udenlandske Navne, som slog Glas og Kruse i Stykker, tog Pigen i Brystet og vilde slaa hende, fordi hun ikke vilde skænke for dem uden Betaling, og udstødte de sædvanlige Trusler og Skældsord mod Værten. En anden Gang maa han indberette, at en Flok Svende — Dyringer, Falser, Rigauer osv., maaske Folk fra Thüringen, Pfaltz og Riga — ved Nattetid er brudt ind i Laugshusets Have, har brækket Hængelaasen fra Stakitporten, ruineret Borde og Bænke, slaaet en Del Fustager i Stykker og nedrevet hans opstablede Brænde. Og selve Oldermænden maa føre Klage over, at Svendene gjorde Urolighed og Alarm, medens han oplæste et kongeligt Reskript for dem. Han ved, at en af de skyldige skal være en Hannoveraner, en anden en Revaler, men henviser for øvrigt til Laugsbudet, som kender dem begge. De to skyldige blev da fundne og hensatte paa Vand og Brød.

Som det fremgaar af ovenstaaende, var Laugshuset det Sted, hvor Mestre og Svende kunde finde hinanden, og Krofaderen var den privilegerede Mellemand imellem de to Parter. Laugshuset blev derfor ogsaa Skuepladsen for deres Stridigheder om Lønnen.

I 1779 indberetter Oldermænden med flere Laugsmestre, »at Svendene nu ikke vil arbejde ringere end 2 Mark daglig, men hellere gaa ledige«. Laugsmestrene vil gaa energisk til Værks mod dette Forsøg paa at skrue Lønnen op. De tilbyder at betale 28 Sk. for en habil Svend, 24 Sk. for en maadelig og 20 Sk. for en Lønbursch. Den Meister, som gav, og den Svend, som tog højere Løn, skulde begge mulkteres, og Bøden, uden foregaaende Dom, straks

inddrives ved Udpantning. Endelig skulde »Svendene befales at gaa i Arbejde hos den Mester, Herbergeren anviser dem, og ikke at gaa ledige«. Denne Sag var dog for vidtrækkende til, at Magistraten turde give sig af med den. Den henvistes til Kongens egen Afgørelse og endte med, at Mestrene maatte give efter, og Svendelønnen blev sat op til 2 Mark. Men nogle faa Aar efter gentager det samme sig, nu forlanger Svendene 2 Mark 4 Sk., ellers vil de ikke arbejde. Herom skriver Oldermænden i 1791 til Magistraten: »Svendene have taget sig den Myndighed nogle Steder at forlange mere Dagløn end sædvanlig, 2 Mark om Dagen, og naar Mestrene har besværet sig derover og ikke kunnet give mere, har de allesammen gaaet fra Værkstedet og ikke villet arbejde, førend Mestren har maattet love at give 2 Mrk. 4 Sk. om Dagen, enten samme har kunnet fortjene det eller ikke. Udbedes derfor underdanigst, at der maatte sættes Skranke for enhver især, da en Mester ikke kan taale at give en retskaffen Svend mere om Dagen end 2 Mark danske og en Lønbursch eller en slet Svend i sit Arbejde mere end 24 til 28 Sk., alt som kan bevises efter sit Arbejdes Beskaffenhed. Og skulde nogen Mester overbevises om at have givet mere Dagløn end foranført, da at mulkteres«. Magistraten vilde dog heller ikke nu blande sig i dette Anliggende, men henviste Mestre og Svende til selv at blive enige herom.

Ved den store Forordning af 21. Marts 1800 om Haandværks-Laugene i København blev det Hverv at bringe Mestre og Svende i Forbindelse med hverandre overført fra Krofaderen til Oldermænden. I Stedet for de to Tavler paa Herberget skulde der fremlægges en Bog i Oldermændens Hus eller i Mestrenes Forsamlingsstue, hvori enhver Mester skulde lade indføre, om der var Arbejde ledigt hos ham. Oldermænden skulde da straks besørge en Afskrift af denne Anmeldelse tilstillet Oldgesellen, der

saa maatte sørge for at bringe den til Svendenes Kundskab. Men det tilføjes udtrykkeligt i Forordningen: »Dog skal det ikke være enten Mestre eller Svende forment uden dette Middel at søge hinanden og at forenes om Tjeneste og Arbejde«. Dermed var den saakaldte Omskuen, eller Svendenes Forpligtelse til at tage Tjeneste hos den Mester, der meldte sig, afskaffet.

Men gamle Sædvaner er vanskelige at udrydde. Først i 1827 anskaffede Skræderlaugets Oldermænd sig den lovbefalede Protokol, og allerede 3 Aar efter er denne fra ham vendt tilbage til Herberget. I 1830 afsluttedes et nyt Lejemaal mellem Mestrene og Svendene om Lokaler for disse i Laugshuset, og i denne Kontrakt hedder det ganske aabenhjertigt: »Ifølge Forordningen af 21. Marts 1800 er henlagt i Krofaderens Stue til Gaden 2de Protokoller, en for Mestrene der søger Svende, og en for Svendene der søger Arbejde. Som Følge heraf haver enhver ledig Svend at lade sig antegne i den for disse bestemte Protokol for siden derefter at blive sendt i Arbejde, forsynet med den imellem Mestrene antagne Mesterseddel«. Den hele Forandring, der var sket, var altsaa den, at de to Tavler var bleven afløste af to Protokoller.

4. SVENDEHERBERGET.

Laugshuset var det sædvanlige Tilholdssted for ledige Svende, og af dem var der til Tider mange. Det er ikke blot Krofaderen og Oldermændene, der Gang paa Gang maa klage over dem; men tilsidst bliver det ogsaa selve de arbejdende Svende for groft. Herom giver Magistratsprotokollen for 14. Juli 1784 følgende Oplysning:

»Ole Dampe med flere Skrædersvende andrager, at næsten den fjerde Del af Svendelaugene ikke arbejder, men henligger paa Herberget og lever i Svir og Sværm, samt at hvo af de øvrige Svende, som ikke vil forlade Meste-

rens Værksted og leve i lige Uorden med dem, kan vente at blive slagen og ilde behandlet. Bedende, at disse Sværmere maatte foreholdes og paalægges under anselig Penge- mulkt eller korporlig Straf at holde sig rolige, da ingen skikkelig og ærekær Svend ellers vover sig paa Herber- get«.

At denne Frygt for at komme paa Herberget ikke var ugrundet, viser et Klageskrift nogle Maaneder senere: »Georg Hermann, Skrædersvend, andrager, at 3de Skræ- dersvende have paa Herberget, hvor Klageren var hen- gaaet for at høre om Arbejde, paa en meget voldsom Maade overfaldet ham med Hug og Slag i Hovedet samt Sparken og Støden for Brystet, saa at Blodet ej alene strømmede af Ansigtet, men endog ud af Halsen, og hvor- om han tillige indleverer Amtskirurgus Rathsachs Attest«.

Særlig uroligt gik det til ved de saakaldte Kvartalsam- lingen, skønt disse afholdtes under Forsæde af et af Magi- stratens Medlemmer. I 1791, da Mestrene havde besluttet at faa et almindeligt Opgør med de stridbare Svende, skri- ver Oldemanden ogsaa herom: »Maa jeg underdanigst andrage, at den skammelige Uorden, som er ved Kvartal Samling, maatte paa anden Maade blive hæmmet, da det er altfor godt bekendt ved sidste Kvartal af Hr. Justits- raad Lange og ved Paaske Kvartal af Hr. Raadmand Læssøe, som var nærværende, da de ikke har den tilbør- lige Respekt for Raadmanden, som sidder i hele Magi- stratens Navn, ikke heller [for] Politiet, som var nærvæ- rende sidste Kvartal, da i saadan Forsamling kan være en 200, ja, vel flere, følgelig ikke godt at komme efter Ophavsmanden. Og for at dæmpe saadan Uorden tror jeg, det var bedst ved saadan Kvartalsamling, at der blev valgt en 8 à 10 Svende, som kunde være nærværende, og ingen flere understaa sig at komme for at erfare og paase Kassens Rigtighed. Og da der nu til forestaaende Paaske skal vælges en ny Oldgesel, vil det næppe gaa

bedre, ifald der ikke bliver dem en anden Instruks paa-lagt«.

Oldermanden og Laugsstyrelsen gjorde ogsaa, hvad de kunde, for at dæmme op for det lystige Liv, som førtes paa Herberget. Det var fra gammel Tid Skik, at naar en Svend havde gjort Mesterstykke, skulde han gøre et Gilde paa Laugshuset, hvortil der i Reglen medgik 11—12 Rdlr. — saa mange Penge paa den Tid, at mangan fattig Svend alene af den Grund aldrig naaede at blive Mester. Imod denne Uskik optraadte Oldermanden, Skrædermester Sivertz, i 1788 og fandt villig Støtte hos Magistraten, som straks forbød, at noget saadant Gæstebud blev afholdt. Oldermanden var dog klar over, at dette Forbud vilde vække megen Uvillie, og at han i den Anledning vilde blive udsat for Chicanerier, hvorfor han paakaldte Magistratens Assistance til at faa det overholdt.

Samlivet mellem Mestre og Svende i det fælles Hus, hvor begge Parter havde Ret til at færdes, havde i det hele taget fra første Begyndelse været præget af Strid og Ufred. Blandt andet drejede den sig om en bestemt Stue, som Mestrene vilde forbeholde sig alene, medens Svendene forlangte Ret til ogsaa at benytte den. Det gik her saa varmt til, at Mestrene engang lod nogle Svende, som havde trængt sig ind i Stuen, sætte i Arrest paa Raadhuset. For at afhandle denne Sag holdtes et Møde paa Laugshuset d. 13. Dec. 1759. Et Medlem af Magistraten, Raadmand Falch, præsiderede, og paa Mestrenes Vegne mødte Oldermanden og Bisidderne, paa Svendenes de to Oldgeseller. Svendene stod stift paa deres Krav, forlangte fri Adgang til den omtvistede Stue, en Afbiigt af Mestrene for den Tort, der var bleven dem tilføjet ved Raadhusarresten, og endelig Godtgørelse for deres ved denne Sag hafte Udgifter. Mestrene afslog alle disse For-dringer og vedtog at lade Sagen gaa til Domstolene.

Selv efter Døden vedblev Svendene at ligge Laugshuset

til Byrde. Naar man ikke vidste, hvad man ellers skulde gøre med Liget af en afdød Skrædersvend, bar man det derhen. Dette blev i 1769 gjort paa den lidet sømmelige Maade, at man om Aftenen lod en Soldat tage Liget paa Ryggen og bære det hen til Herberget. Men herover klagede rigtignok en Del Skrædersvende, da de af Svendene i andre Laug havde maattet høre ilde for denne Transport. I 1785 kom en lignende Sag op. Oldgesellen havde forlangt 20 Rdlr. af Lauget til en afdød Svends Begravelse, men Oldemanden fandt Fordringen ublu og akkorderede derfor med den afdødes Vært, som paatog sig at give Skrædersvenden en »skikkelig« Begravelse for 8 Rdlr. Herimod protesterede Oldgesellen, og Liget blev da bragt hen paa Laugsherberget, hvor det blev liggende, indtil Oldemanden udbetalte de 20 Rdlr.

Tilsidst blev Forholdene saa utaalelige for Mestrene, at disse, som Herrer i Huset, besluttede at ophæve det hele Fællesskab og sætte Svendene paa Porten. Laugsstyrelsen har ikke været klar over, om den turde foretage dette Skridt uden Magistratens Tilladelse, og Oldemand Brinck skrev derfor d. 10. Jan. 1791 til Magistraten, at hvorvel

»Skrædernes Laugs- og Herbergerer Hus tilhører Mestrene, og Svendene ikke kontribuerer det ringeste dertil, saa er dog Mestrene næppe i Stand til at tør komme der og ikke kan have en Stue eller Værelse for sig alene uden at være overrumplet af Svendene baade med Chicaner, ja tør vove at slaa dem, som er sket for nogen Tid siden, som er anklaget for Hof- og Stadsretten. Min underdanige Begæring er derfor, at Svendene ikke for Eftertiden maa have nogen Samlingssted paa vores Laugshus eller tilegne sig nogen Ret dertil enten i Værelserne eller i Haven, da de ikke alene ved deres overdrevene Rasenhed rungenerer for Mestrene deres Inventarium, men og for Herbergereren, og aldrig vederlægger det mindste derfor«.

Da Magistraten svarede, at det Spørgsmaal maatte Lauget selv ordne, var Mestrene ikke i Tvivl om, hvad de

vilde gøre, og i en Laugsforsamling 4. Febr. 1791 fremsatte da Oldemanden »i Anledning af Svendenes uanstændige Opførsel paa Laugshuset« følgende Proposition: »Om ikke Laugets Svende skulde bekendtgøres, at de ikke herefter maa have nogen Forsamlingssted paa vores Laugshus, enten i Værelserne eller i Haugen. Og at til den Ende Herbergereren skulde paalægges og tilholdes ikke at skænke nogen Slags Drikkevare for dem«.

Propositionen blev enstemmig vedtaget. Det blev tilkendegivet Oldgesellerne og Svendene, at de hurtigst muligt maatte forskaffe sig selv et Herberg, og at de herefter ikke under noget Paaskud havde Adgang til Laugshuset. Herbergereren Mester Illing fik Paalæg om ikke mere at skænke for nogen Svend, hvilket han lovede at efterkomme. Dog maatte han, indtil Svendene selv fik sig et Herberg, fremdeles modtage de fremmede tilrejsende Svende i Logis.

Havde Forholdet mellem Mestre og Svende været daarlignende før, blev det helt utaaleligt nu, og i 1794 besluttede Svendene paa deres Side at slaa det store Slag: København skulde helt blokeres for Skrædersvende. Oldemand Brinck blev hed om Ørerne, da Rygtet herom kom til hans Kundskab, og han skyndte sig som sædvanligt med at søge hen til Magistraten. Først og fremmest ønskede han at faa den hele Plan forpurret, saa meget mere, som Svendenes Kasse skyldte ham 300 Rdlr. Men nægte de udenlandske Svende Rejsetilladelse kunde vel ikke lade sig gøre; de havde udtrykkelig Ret til at forlange deres Seddel og Pas naar som helst; men der var omtrent 50 danske Svende i Byen, og dem havde han Lyst til at holde tilbage, hvis Magistraten mente, det gik an. »I det øvrige fordrister jeg mig til underdanigst at bede, at den høje Øvrighed naadigst vilde tage i Overvejelse, om det var muligt at berolige Svendene, at de igen kunde begive dem til deres Arbejde, siden Mestrene, hvoraf de fleste ere

fattige, stod Fare for at blive ruinerede, naar alle Svendene forlader dem«.

Det ligger uden for vor Opgave her at følge disse Stridigheder mellem Mestre og Svende, der strakte sig gennem mange Aar. Det synes dog ikke at være gaaet saa haardt til, som Dokumenterne lader formode. Ogsaa efter 1794 fandtes der Skrædersvende i København, og det ser ikke ud til, at Mestrene nogensinde har faaet dem helt udelukkede fra Laugshuset, hvad ej heller var gørligt, saa længe intet andet Herberg for dem var indrettet. Men der blev holdt bedre Justits paa Laugshuset end før. Værentens Klager over de ustyrlige Gæster holder helt op, og nu er Mestrene ikke længer bange for at vise sig i deres eget Hus. Man mærker den forandrede Tone, da der i 1824 forhandlede om Adgangen til den nye grundmurede Keglebane, der havde afløst de to ældre. Det blev paa Laugsforsamlingen besluttet, »at Banen overlades Svendene til Afbenyttelse hver Søndag og Mandag, dog skal Mestrene til alle Tider have fri Adgang, naar de ville spille blandt Svendene paa disse Dage. De øvrige Dage af Ugen skal Banen være aldeles lukket for Svendene og kun til Afbenyttelse for Mestrene. Imidlertid blev besluttet, at naar Tilfældet traf, at flere Mestre vare samlede paa de Dage, Banen var tilladt Svendene at afbenytte, og disse Mestre ønskede at erholde Disposition over Banen, da skal Svendene straks være forpligtede at afstaa samme til dem«.

Ved en Overenskomst af 30. Okt. 1815 havde Svendene mod en aarlig Leje af 25 Rdlr. faaet Tilladelse til at afholde alle deres anordnede Forsamlinger paa selve Laugsalen. Desuden havde de som forhen Disposition over Sidebygningen, men skulde holde sig borte fra alle Værelserne i Stueetagen til Gaden. Deres gamle Tilbøjelighed til at brede sig i Laugshuset havde dog ikke helt forladt dem, og snart begyndte de uden Tilladelse at af-

holde Dans om Vinteren i den saakaldte Fyrstue. Men dette blev dem i 1826 forbudt, og de henvistes til at holde sig Kontrakten af 30. Okt. 1815 efterrettelig. Utvivlsomt har Værten gerne set, at der blev danset i Herberget, og det stod antagelig i Forbindelse med den ny Indskrænkning, at Værten samtidig blev opsagt. Det strenge Forbud stod dog kun ved Magt til næste Aar. Den ny Vært, Billard- og Værtshusholder Høgstrøm, opsagde allerede 1827 Lejemaalet, og samtidig med at der forhandlede om Antagelse af en ny Vært, blev der givet Svendene Tilladelse til at danse i Fyrstuen og til at afbenytte saa meget af Baghuset, som den ny Herbergfader vilde afstaa dem. Yderligere havde Svendene den Tilfredsstillelse, at den gamle Vært Uhde paa deres Forlangende blev genantaget.

Grænsen mellem Mestrenes og Svendenes Omraade paa Laugshuset blev nøjere fastsat ved en Kontrakt af 22. Febr. 1830. Efter denne fik Svendene for en aarlig Leje af 30 Rdlr. fri Raadighed over to Værelser i Sidehuset. Det ene skulde bruges til Sygestue for Svendene i lettere Sygdomstilfælde; Svendene skulde selv forsyne Sygestuen med Senge, Sengklæder og øvrigt Inventarium, men Krofaderen skulde sørge for deres Opvartning og Renlighed mod billig Betaling. Den anden Stue skulde bruges til Natteløgis for fremmede tilrejsende Svende og skulde af Krofaderen forsynes med Sengested og Klæder. Foruden til disse to Stuer havde Svendene Adgang til det Værelse til Gaden, i hvilket Protokollerne over Tilbud og Efterspørgsel af Arbejde var fremlagte.

Svendenes Forhold til Laugshuset gik i disse Aar stadig frem og tilbage. En Generalforsamling besluttede d. 3. Januar 1841, at naar Svendene atter tog Herberg paa Laugshuset, skulde Krofaderen Reiter betale en forholdsmæssig større Leje. Tilfældet indtraadte i 1842, og Laugget krævede da Lejen forhøjet fra 300 til 375 Rdlr. aarlig,

hvilket Beløb Reiter erklærede sig ude af Stand til at betale. I det næste Aarti var Svendene atter borte fra Laugshuset, og nu er det Mestrene, som ikke vil have dem derind igen. Det hedder i Repræsentantskabets Forhandlingsprotokol d. 14. Maj 1857: »Oldermanden gjorde Forsamlingen bekendt med, at Værten paa Laugshuset Schnell staar i Begreb med at indgaa Kontrakt med Svendene om at modtage Herberget for dem, i hvilken Anledning han forlangte Bestyrelsens Betænkning, om den vilde give sit Minde til, at han afbenytter saavel sit eget Lokale hertil, som ved enkelte Lejligheder afbenytter 1. Sal hertil. Forsamlingen nægtede aldeles at give sit Minde til, at Laugshuset afbenyttedes til ovennævnte Brug«. Dermed var Svendene altsaa paany udelukkede, formodentlig for sidste Gang, da hele Laugsordningen kort efter blev ophævet.

5. LAUGSHUSET SÆLGES.

Skræderne var gennemgaaende glade for deres Laugshus; men i et saa stort og saa uroligt Laug kunde der jo altid let samles et Mindretal, som mente noget andet. Dette skete saaledes i 1809, da Laugsstyrelsen paa Grund af Underskud i Kassen saa sig nødsaget til at foreslaa Opkrævning af et ekstraordinært Bidrag hos Laugets Medlemmer. Langt den største Del af Mestrene, ialt 285, gav deres Tilslutning hertil; men et Mindretal paa 23 Mestre, ledede af Skrædermester Rasmus Lange, protesterede derimod og foreslog at hjælpe Kassen paa Fode ved at sælge Laugshuset. Lange begrundede sit Forslag med, at Huse og Gaarde netop nu blev saa godt betalt, og at Huset dog kun var en Byrde for Lauget, som aldrig kunde have den rette Opsigt med saa stort et Sted. »Thi de mange Reparationer, saadan et Gavlhus behøver, og de mange Skatter, som hefter derpaa i disse Tider, gør, at Lauget ikke kan bestaa dermed«. Oldermanden indrøm-

mer selv, siger Lange, at Lauget dog tilsidst maa sælge. »Var det ikke nu bedre end om et Par Aar? Vi faar med Guds Hjælp bedre Tider, da vil Priserne paa Huse, saa vel som paa andet, falde«. Lange havde selv opstillet en Kalkulation, efter hvilken Lauget skulde kunne have 200 à 250 Rdlr. i aarlig Rente af Købesummen, efter at Gælden var betalt¹⁾.

Men Oldermænd Schlegel vilde ikke vedkende sig nogen Udtalelse om, at Laugshuset maatte sælges om et Par Aar, og imødegik udførligt Rasmus Langes Projekt:

»Det vilde maaske ikke være saa let, som Hr. Lange og de faa med ham enige Mestre tror, at sælge Laugshuset til den høje Pris, de synes at imaginere sig; thi Stedet er baade gammelt og gammeldags indrettet, endog saaledes, at det blot er tjenligt til sin Bestemmelse som Laugshus. Skulde det ophøre at være dette, maatte en Hovedforandring eller næsten Ombygning foregaa, der, ligesom nye Bygningers Opførelse, nu for Tiden vilde koste overordentlig meget; hvorimod der ved nu at købe Huse til overdrevne Priser fornemmeligen ses paa, at de ogsaa ere saaledes indrettede, at deraf kan drages overordentlige Lejer uden først at bygge eller anvende betydeligt paa Forandringer og Forbedringer. Men vilde man endog antage det vistnok meget for højt anførte, at Lauget ved at sælge kunde naa en Købesum, af hvis Overskud efter Gældens Betaling kunde hæves 200 Rdlr. i aarlig Rente, saa vilde disse dog, paa samme Maade som ved andre Lauge, være utilstrækkelige til Laugsudgifterne«. Af Beløbet maatte først udstedes c. 120 Rdlr. aarlig til Laugets andre Udgifter, og »der blev altsaa, endog efter Hr. Langes høje Beregning, ikkuns 80 Rdlr. aarlig tilbage til at leje Værelser for, hvorfor vistnok ingen tjenlig Lejlighed i disse Tider kan erholdes, om man endog vilde og kunde nøjes med langt ringere Lejligheder end de, der nu haves paa Laugshuset. Hertil kommer, at Laugets Svende har, og i en Del Aar har haft, deres Herberge frit paa Laugshuset. Ved dettes Salg maatte de ogsaa leje sig Herberge, hvortil deres Evne er ringe, efterdi de er i nogle Hundrede Rigsdalers Gæld. Endeligen bemærkes, at da Lauget har kunnet bestaa uden Tab ved at have et af vore

¹⁾ 2. Sekr. 1809 Nr. 1839.

Forfædre erhvervet og som en Herlighed anset Laugshus, saa vil dette ogsaa ganske sikkert herefter blive Tilfældet, saa snart dets under nærværende Konjunkturer ikomne nye Gæld er afdraget, der saa meget snarere kan ventes at ske, som baade Herbergereren og den anden paa Laugshuset til Leje boende Familie nu betaler noget mere i Leje end forhen.«

Da saa faa af Mestrene fulgte Rasmus Lange, og et Par af hans Tilhængere endda snart faldt fra, var der i denne Bevægelse ingen virkelig Fare for Laugshuset, og det blev ej heller solgt. Men Tiderne bedredes ikke, som alle i 1809 havde haabet; de blev tværtimod værre og værre, og snart trak et nyt Uvejr op over Laugshuset, som saa ud til at kunne blive meget farligt.

Den 5. Jan. 1813 udkom Forordningen om Pengevæsenets Omordning og Rigsbankens Oprettelse. Den nye Rigsbank, som fik Eneret paa at udstede Seddelpenge, skulde sikres ved en første Prioritet i alle faste Ejendomme i Landet. Denne Prioritet, der endogsaa gik forud for kongelige Skatter, bestod af 6 pCt. af hver Ejendoms Værdi, hvilket Beløb enten skulde indbetales straks i rede Sølv eller forrentes med $6\frac{1}{2}$ pCt. aarlig. Som Ejer af Laugshuset paa Gammelmønt rantes ogsaa Skræderlauget af denne haarde Bestemmelse.

I September 1813 udsendte Oldermændene Johan Jacob Schlegel følgende Rundskrivelse til alle Mestre i Lauget:

»Angaaende den ved Forordningen af 5. Jan. d. A. befalede Sølv Prioritet af faste Ejendomme har undertegnede tilligemed samtlige Ladestremestre været forsamlede og delibareret med hinanden med Hensyn til Laugshuset.

Resultatet af vort fælles Skønnende blev, at man troede det fordelagtigst for Lauget at udbetale denne Prioritet, som efter den nærværende Kurs synes at være det rigtigste; men da Lauget ikke ejer den dertil udfordrende Kapital, saa formentlige man at foreslaa, at Velkomsten med tilhørende kunde anvendes, da samme er tilstrækkelig, og om dette ikke skulde bifaldes, da at sælge Laugshuset.

Jeg skulde derfor i den Anledning forespørge mig hos d'Hrr. Laugsmestre, om hvilken af Delene de ville

være af med, og udbedes enhvers Stemme derom her paa tegnet meddelt i de dertil afsatte Rubrikker«.

Paa de vedhæftede Ark fandtes afstreget to Rubrikker, henholdsvis med Overskriften »Om Velkomsten med Tilbehør maa anvendes« og »Om Laugshuset skal sælges«. Den første Mester, som skrev sit Navn paa Listen, motiverede sin Afstemning saaledes: »Det var ønskeligt, om begge Dele kunde konserveres, da det er Arv fra vore Formænd og Laugsbrødre. Men da det ikke kan tænkes bedre, end skille sig af med den omtalte Prioritet, og Lauget intet andet hertil ejer, saa stemmer jeg for, at Velkomsten med Tilbehør bør benyttes, da den er i mine Tanker mere undværlig end Laugshuset«. Ham fulgte i alt 278 Laugsmestre, idet dog to af dem gjorde følgende Tilføjelse: »At Velkomsten blev dertil anvendt er efter min Formening rigtig; men at Skiltene dertil ej kan skaanes er beklageligt; i et saa stort Laug var det vel muligt at bidrage, hvad Skiltene kunde udgøre«. For at sælge Laugshuset stemte kun 4 Mestre.

Laugshuset blev altsaa ikke solgt, og det lykkedes endda at bevare ogsaa Velkomsten. Bankhæftelsen, 720 Rdlr. Sølv, vedblev at hvile paa Laugshuset og forrentedes med 6½ pCt. indtil 1826. Saa blev den udbetalt ved et Laan i den slesvig-holstenske Brandkasse, som Lauget fremtidig forrentede med kun 4 pCt.

»Stadt Breslau« var efterhaanden bleven en gammel Bygning, men den havde holdt sig godt og stod, hvad det ydre angik, i alt væsentligt uforandret indtil 1849¹⁾. Først i dette Aar foretages en delvis Ombygning, hvorved Porten paa Forhuset forsvandt, og Portrummet blev indrettet

¹⁾ At Rasmus Lange i 1809 kalder Huset »et Gavlhus« betyder næppe, at det har ligget med Gavlen ud til Gaden, dertil er Facaden for lang, og Grunden har stedse været bebygget i hele sin Længde. R. L. har sandsynligvis kun ment, at der fandtes en fritstaaende Gavl paa Huset.

til Værelser, medens Indgangen, gennem en Gadedør, henlagdes til den modsatte Ende af Huset. Samtidig blev der sat en Etage paa Sidehuset, og en faldefærdig Gavlblev erstattet med en ny. Til disse Arbejder optog Lauget et Laan paa 4000 Rdlr. Forhøjelsen af Sidehuset viser, at det er Kravet om en stærkere Udnyttelse af Grunden, som nu melder sig. Imidlertid nærmede det Tidspunkt sig, da den hele Institution ikke mere var tidsvarende. I 1855 forhandlede om at opføre en Stiftelse for Skrædermestre og deres Enker paa Laugshusets Grund, men denne Plan blev atter stillet i Bero. Og saa fremkom da i 1857 Tanken om at sælge Huset og helt fraflytte den gamle Grund. Det var Meningen, at de ved Salget indkomne Penge skulde bruges til Opførelse af en Stiftelse paa en mere egnet Plads. I et Laugsmøde d. 19. Febr. 1857 blev der stemt over Spørgsmaalet. 170 tilstedeværende Mestre stemte for Salget, ingen imod, og der blev da straks nedsat et Udvalg paa 4 Medlemmer, som sammen med Oldermænden skulde foranstalte Auktion over Ejendommen afholdt med Bemyndigelse til at antage eller forkaste det højeste Bud.

Saa glat gik det dog ikke. Da der ikke opnaedes noget tilfredsstillende Bud, fremsatte Oldermænden i et nyt Laugsmøde d. 13. August Forslag om, at han og Komiteen bemyndigedes til at bortsælge Laugshuset underhaanden. De fik ogsaa denne Tilladelse »med stor Majoritet«, som det hedder i Protokollen; men umiddelbart derefter tilføjes: »Da ikke flere Sager paa Grund af Forsamlingens Urolighed kunde afgøres, saa Oldermænden sig nødsaget til at hæve Generalforsamlingen og at sammenkalde en ny«.

Spørgsmaalet om Laugshusets Salg har altsaa vakt Uro i Forsamlingen, og hvis Oldermænden har haft bestemte Planer for Øje, da han forlangte Bemyndigelse til at sælge underhaanden, er disse i hvert Fald blevet opgivne.

Laugshuset blev ikke solgt, og i 1858 udtalte en Laugsforsamling, at det under de nuværende Konjunkturer ikke vilde være fordelagtigt at sælge. Derimod vedtoges det at optage saa stort et Laan i Laugshuset, som det var muligt at opnaa, og at bruge Pengene til Indrettelsen af den nye Stiftelse for Skrædere, til hvilken man havde fundet en passende Bygning i Viktoriagade paa Vesterbro, som netop var under Opførelse. Inden længe gik man et Skridt videre. Paa en af de sidste Laugsforsamlinger, d. 12. Sept. 1861, blev det vedtaget at skænke alt, hvad Lauget ejede — Penge, Effekter og udestaaende Fordringer — til Stiftelsen i Viktoriagade, som fra 1. Jan. 1862 skulde være retmæssig Ejer deraf¹⁾). Laugshuset nævnes ikke særskilt, men det har været Meningen, at ogsaa dette fulgte med; thi 26. Jan. 1862 blev Skrædermestrenes Stiftelse indført i Skødebogen som Ejer af det forrige Laugshus. Stiftelsen beholdt Ejendommen til 1868; saa blev den solgt til Boghandler David Rubin for 22,000 Rdlr.

¹⁾ Der blev kun taget det Forbehold, at Sølvpokalen eller Velkomsten med Tilbehør »konserveres og opbevares i dens nuværende Form og Værdi som et fra Fædrene arvet Minde«.

DEN KONGELIGE VOGNGAARD VED CHRISTIANSBORG.

Af FR. WEILBACH.

I Kunstakademiets Bibliothek findes 5 Hæfter med Tegninger af danske Slotte i stort Tværfolio, indbundet i ensartede Bind, men uden Angivelse af deres Tid og Herkomst. De er i 1896 af Akademiets tidligere Direktør, Arkitekt F. Meldahl, deponeret i Bibliotheket, men tilhørte egentlig Indenrigsministeriets Bygningskontor, hvorfra de maa være udleveret til Meldahl i hans Egenskab af Bygningsinspektør. Slottene er Kronborg, Frederiksberg Slot, Charlottenlund og Rosenborg samt de til Rosenborg hørende Bygninger. For nylig har det vist sig, at disse Hæfter hører til en meget større Serie, idet der i Indenrigsministeriets Bibliothek ligger 13 og i Bygningsinspektoratet for de kgl. Slotte (paa Christiansborg) 11 Hæfter i samme Format og indbundne paa samme Maade. Da hvert Hæfte som Regel indeholder 6—8 Tegninger, dels Etageplaner, dels Snit og Façader, indeholder Samlingen ca. 200 store Tegninger, for største Delen farvelagt og smukt udført¹).

¹) Indholdet af samtlige 29 Hæfter er følgende:

1) Paa Akademiet: Kronborg, Charlottenlund, Frederiksberg Slot, Rosenborg, Forskellige til Rosenborg hørende Bygninger.

2) I Indenrigsministeriet: Charlottenborg, Palæet i Kalveboderne (Prinsens Palæ) med Staldgaarden, Den kgl. Børs, Den kgl. Mønt og Møntbetjentes Vaaning, Kirurgisk Akademi, Det kgl. Kunstmuseum

Paa nogle af Hæfterne er der paaklæbet en Seddel, hvorpaa der staar »B. T. J.« og et Pagina-Nummer. Det synes at være Henvisninger til en eller anden Journal, som det ikke er lykkedes at finde; i Indenrigsministeriet er den ikke. Det er derfor ikke muligt med Sikkerhed at sige, hvornaar disse Tegninger er udført og af hvem. I Bygningsinspektoratet er de kendt under Navn af »De Rosenbergske Tegninger«. Efter denne Tradition maa de antages at være udført af Arkitekten Andreas Rosenberg, der fra 1824 var Lærer ved Akademiets Ornamentalskole. Det har været et stort Arbejde, som maa have strakt sig over en Aarrække, og det er ikke sikkert, at alle Tegninger er udført af den samme Arkitekt; de fleste viser dog en saa ensartet Tegnemaade, at de godt kan være een Mands Værk.

Hvad Tidsbestemmelsen angaar, kan den omtrentlig udledes af Tegningerne selv. De maa være udført omkring 1830 eller i de nærmest følgende Aar. Tegningerne af Charlottenborg viser nemlig Ændringer, som vides at være sket i 1827—28, og den kongelige Vogngaard forsvandt i 1839. Paa denne Tid var C. F. Hansen, Christiansborgs, Frue Kirkes og det gamle Raadhus's Bygmester, Overbygningdirektør, og der er en vis Sandsynlighed for, at det er ham, der har ladet disse smukke Tegninger udføre efter Opmaalinger. Han var den eneste Embedsmand, der kunde have Brug for saa mange Teg-

(Dronningens Tvergade Nr. 7), Den kgl. Vogngaard og Theatermalersals Bygning, De kgl. Kornørrings Magasiner, Frederiksholms Arresthus, Den kgl. Skrædersal, Det kgl. Naturhistoriske Museum (dengang i Stormgade Nr. 10, Saltkompagniets Pakhus (paa Christianshavn), Palæet i Roskilde.

3) I Bygningsinspektoratet: Amalienborg (4 Hæfter), Det gule Palæ, Cancellibygningen, Krigsministeriets Bygning, Lerches Gaard, Staldmestergaarden, Christiansborg Slots Vaskerhus (paa Hjørnet af Ny Vestergade), Fredensborg og Frederiksborg Slot for ca. 100 Aar siden (Kopier af ældre Tegninger).

ninger. De to Hofbygmestre, Chr. Bernhard Hornbech og Jørgen Hansen Koch, havde deres særlige, mere begrænsede Embedsomraade.

En stor Del af Tegningerne har Betydning for dansk Bygningshistorie, idet de giver sikker Oplysning om, hvorledes de paagældende Bygninger saa ud for 100 Aar siden. En særlig Interesse har de Hæfter, som indeholder Tegninger af nu forsvundne Bygninger; og iblandt dem er der to, som nu kun sjældent omtales og ikke er almindelig kendt under det Navn, som her gives dem. De laa begge paa Slotsholmen og paa ret iøjnefaldende Steder. Den ene er den, der betegnes som »Den kongelige Skrædersal«. Den ser ganske ud som en stor Vagtbygning, og ved nærmere Eftersyn viser det sig, at det er den af E. D. Häusser i 1737 opførte Slotsholmsvagt, der laa mellem Børsen og Lerches Gaard. Der var ganske rigtig i øverste Etage en Skrædersal, hvor de kongelige Liberier blev syet, Bygningen indeholdt desuden Konsumptionskontorer, sædvanlig kaldet Maleværkskontorerne¹).

Endnu mere interessant er »Den kongelige Vogngaard«, idet den viser sig at være et hidtil ukendt Værk af C. F. Hansen. Den laa der, hvor nu Thorvaldsens Museum ligger. Det er bekendt, at Frederik VI i 1839 skænkede en Remisebygning ved Christiansborg til Komitéen for Opførelse af et Museum for Thorvaldsens Værker og Samlinger, og i Traps »Danmark« og andre Steder læser man, at det var en af de Bygninger, der hørte til det ældre, under Christian VI opførte Slot. Men det kan ikke være rigtigt; Tegningerne viser, at den var helt ombygget af C. F. Hansen, og naar man ser efter i Slotsbygningsskommissionens Protokoller (i Rigsarkivet), faar man uden Vanskelighed Rede paa den virkelige Sammenhæng.

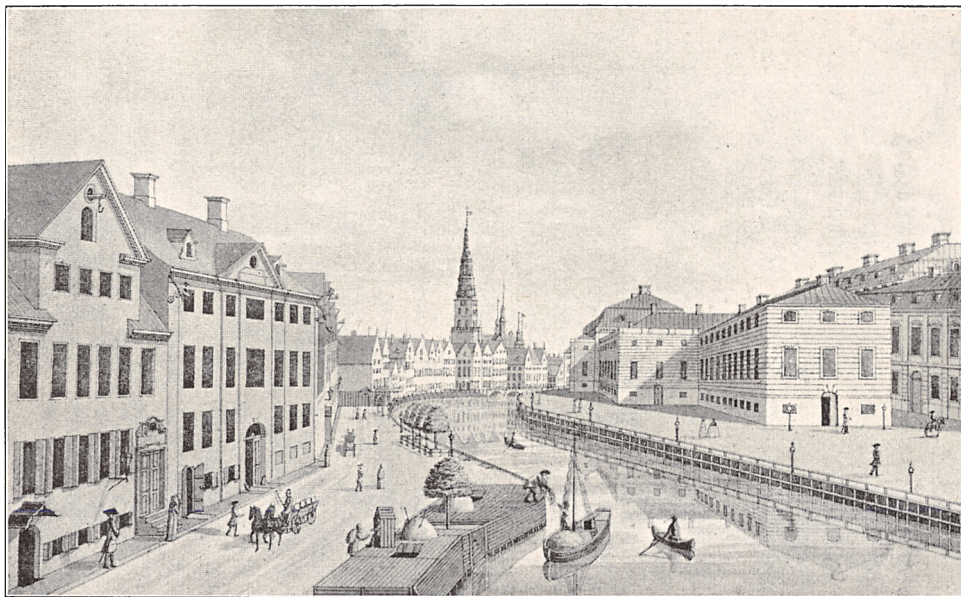
Det eneste Sted, hvor jeg har fundet C. F. Hansens Byg-

¹) En Artikel om Slotsholmsvagten vil fremkomme fra anden Side.

ning omtalt, er i »Thorvaldsens Museums Historie«, som i 1892 blev udgivet af Overbibliothekar Chr. Bruun og Stadsarkitekt L. P. Fenger; men den Fremstilling, som gives der, er paa de fleste Punkter urigtig. Fenger, som er Bogens egentlige Forfatter, mener, at Bygningen »afsluttedes mod Vest af en i Krigsaarene af Kjøbenhavns Regiment under Overbygningsdirektør Hansens Ledelse opført Mur, der stod, hvor nu Skillerummet staar mellem Forhallen og Corridoren i Museet«. Det skulde altsaa være Militæret, der »i Krigsaarene«, altsaa før 1814, havde ombygget Remisen; men Akterne viser, at Ombygningen skete i 1820; og hvad den omtalte Mur angaar, har en saadan ganske vist været paatænkt i 1818; men det blev opgivet, og C. F. Hansen byggede i Stedet derfor et helt Forhus, hvis Façade vendte mod Syd ligesom senere Façaden af Thorvaldsens Museum. At Militæret skulde have haft noget med den Sag at gøre, er en Misforstaaelse; der har i det højeste været kommanderet nogle Soldater til at gøre Tjeneste som Haandlangere.

Thuras Planer i »Den danske Vitruvius« viser, at der bagved Slotskirken laa tre Bygninger i Flugt med hverandre, nemlig Remise- eller Vognskursbygningen, Kronprinsens Stald og Gardestalden. Den sidste, som laa længst mod Syd lige overfor Ridehuset, var en smal Bygning i een Længe; Kronprinsens Stald var derimod et Komplex af fire Længer omkring en aflang, retvinklet Gaard; og Vognskursbygningen bestod af to parallelle Længer, der forbandt Kronprinsens Stald med Slotskirken. Imellem Længerne var der en temmelig bred Gaard, hvilket medførte, at den nordre Længe skød sig længere ud imod Kanalen end Slotskirken, ganske som det er Tilfældet med den nuværende Museumsbygning.

Alle tre Bygninger var efter Slotsbranden 1794 stærkt medtagne og blev kun provisorisk eller slet ikke istandsat. Gardestalden blev under Slottets Genopbygning brugt til

**Fig. 1. Prospekt set imod Nikolai Kirke. Tegning af J. J. Bruun 1755.
I Forgrunden tilhøjre Gardestalden, bag denne Kronprinsens Stald og længst tilbage
Vogngaarden og Taget af Slotskirken.**

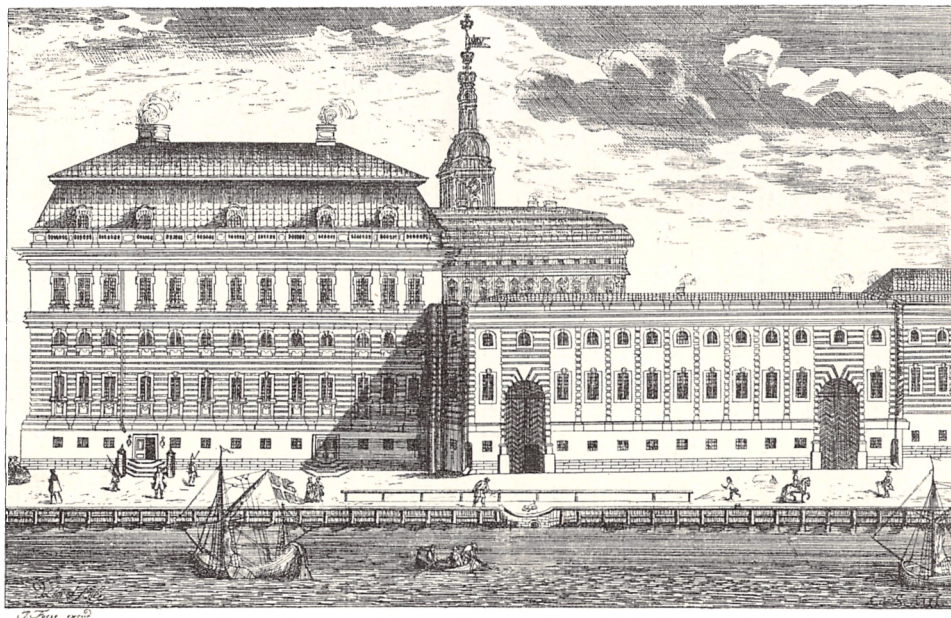

Fig. 2. Slotkirken og Vogngaarden, set fra Gammelstrand. Stik af J. Fosie ca. 1745.

deri at indlægge det Tømmer, der skulde bruges til Stilledserne¹). Om Kronprinsens Stald hedder det i 1818, at Murene i mange Aar har staaet ubedækket. Det var Meningen, at den skulde ombygges til et »Naturalmuseum«, og det var i 1804 blevet overdraget C. F. Hansen at udarbejde Tegninger og Overslag til et saadant; men denne Plan blev senere opgivet. Remiserne blev derimod stadig benyttet, dels af det ridende Artillerikorps, hvoraf en Del var indkvarteret her, dels af Korpsets Smed, som baade havde Smedje og Bolig i Bygningen. Ovenpaa den ene af Længerne var der Værksted for Theatermaleren, og det er altsaa givet, at Taget maa være gjort i Stand efter Branden.

C. F. Hansen forhastede sig ikke med den paatænkte Ombygning af Kronprinsens Stald til et naturhistorisk Museum. Han har formodentlig haft andre Planer. I 1809 fandt han det nødvendigt at nedbryde Gardestalden, da den var meget brøstfældig og farlig for de forbipassende, idet Stikbuerne var revnet og truede med at falde ned²). Derefter gik der atter 9 Aar, inden der blev taget Bestemmelse om Kronprinsens Stald. I en Forestilling af 16. Januar 1818 minder Slotsbygningsskommissionen, hvoraf C. F. Hansen var det mest betydende Medlem, om det paatænkte Museum, som ikke var blevet til noget »paa Grund af Krigen«. Bygningen er forfalden, og det kan ikke betale sig at reparere den. Det vil tjene til Slottets Forskønnelse, naar den nedbrydes, saa at Ridehusets Façade ligger frit. Naturalmuseet maa hellere indrettes paa et andet Sted³).

Forslaget blev approberet, som det næsten altid var Tilfældet med, hvad C. F. Hansen foreslog. Han forstod at fremsætte sine Grunde paa en klar og ligesom selvind-

¹) Slotsbygningsskommissionens Deliberationsprotokol, 10. Septbr. 1804.

²) Resol. Protokol 1809, Nr. 56.

³) Smstds. 1818, Nr. 125.

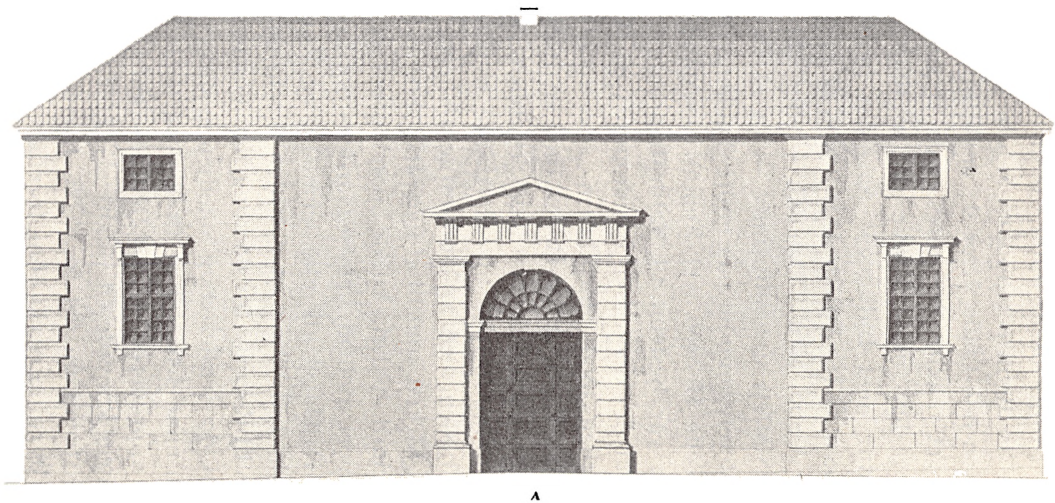

Fig. 3. Den kgl. Vogngaard. Façade mod Stormbroen.

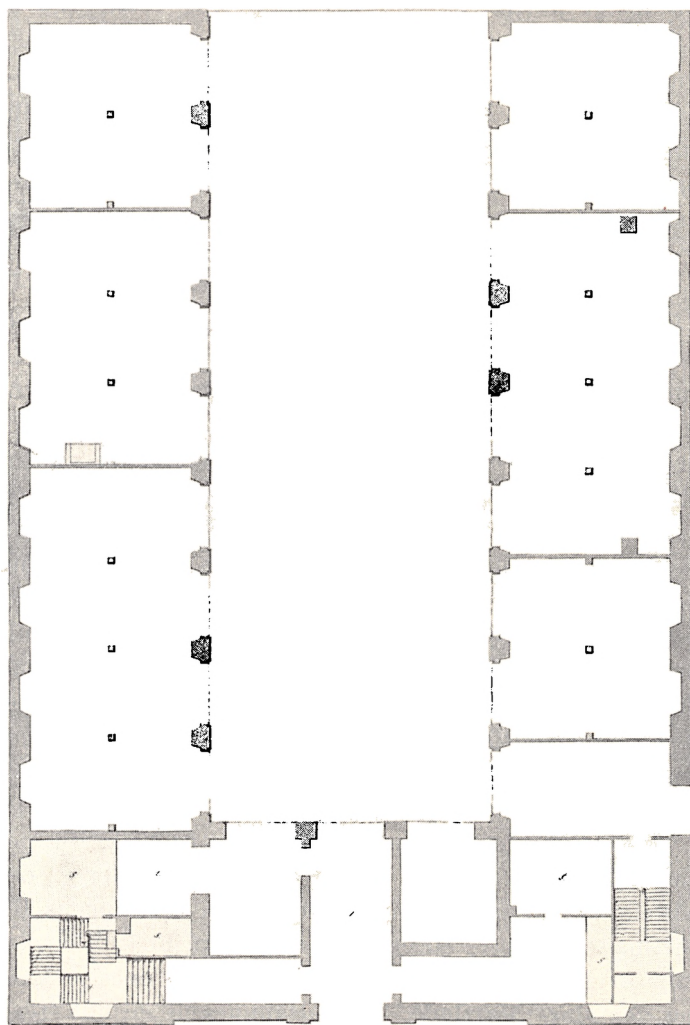
lysende Maade, og han var i det hele taget godt anskreven hos de høje Regeringskollegier.

Efter at Kronprinsens Stald var nedbrudt, laa Gaarden mellem de to Remisebygninger aaben, ligesom gabende ud imod den øde Plads, hvor de nedbrudte Stalde havde ligget. Noget maatte der gøres, hvis Bygningen skulde bevares, og den første Tanke var at tillukke Gaarden med en Mur med Indkørsel. Saaledes henstilles det i Forestillingen af 16. Januar 1818, uden at Forslaget nærmere præciseres. Men Tiden gik — der var jo nok at gøre med Slottets Genopbygning — og et Par Aar efter er Bygmesteren kommet paa andre Tanker. Den 1. Marts 1820 meddelte Hansen i et Kommissionsmøde, at »Kar-réen«, som var bestemt til Naturalmuseum, nu er nedbrudt, og at der derved er fremkommet en Aabning fra Remisegaarden mod Stormbroen, som han foreslog at lukke ved en Bygning for Enden med en Indkørselsport. De to gamle Længer maa tillige repareres, og det vilde være en Vinding for den nye Slotskirke, hvis man maatte borttage 15 Alen med to Vinduesfag af begge Længerne, saaledes at Kirken kom til at ligge frit. For at holde Prins Jørgens Gaard lukket, kunde man opføre en Mur med Indkørselsport mellem Remisegaardens nordre Længe og Kirken¹⁾. Forslaget gik glat igennem, og Kommissionen tilføjer i sin Indstilling, at Gaarden for Fremtiden alene bør bruges til Remiser for de kongelige Vogne samt Theatermalersal, da Artilleriet og Smedjen medfører Brandfare for Slottet, naar dette bliver færdigt og tages i Brug. Alt dette blev approberet 30. Maj 1820²⁾, skønt Ombygningen i denne Form krævede en Udgift af 12,000 Rdl. Sedler.

Saaledes fremkom det for C. F. Hansen meget karakteristiske Bygningsværk, som foreligger i de Rosenbergske Opmaalningstegninger. Foruden de her gengivne Fa-

¹⁾ Deliberationsprotokol 1. Marts 1820.

²⁾ Deliberationsprotokol 1. Marts 1820.

E.

Fig. 4. Den kgl. Vogngaard, Grundplan. Da Maalestokken er udeladt, anføres her Bygningens Dimensioner. Bredde 58 Alen; Længde 86 Alen; Gaardens Bredde 23 Alen; Sidefløjens Bredde $17\frac{1}{2}$ Alen.

çader er der en udvendig Sidefaçade og en indvendig Façade af Forbygningen set fra Gaarden, med Snit af begge de lange Sidefløje. Af Planer er der tre, idet Bygningen, som i sin ydre Arkitektur synes at bestaa af en høj Etage og en Mezzanin, i Virkeligheden har forskellig Etageinddeling i de forskellige Fløje. Snittet Fig. 5 viser saaledes en lav Etage indskudt over Porten; men i den nordre Sidefløj er de to Etager slaaet sammen; her laa nemlig Theaternalersalen, som nødvendigvis maatte have en stor Loftshøjde.

Ombygningen har været grundig, og Bygningen ser ganske anderledes ud end den gamle fra Christian VI's Tid. Dennes Ydre kendes fra et Kopperstik af Jacob Fosie, gengivet i Fig. 2. Façaden var overensstemmende med Slotskirkens, dog med lange Kvaderpilastre mellem Vinduerne; ved hver Ende var der en mægtig Port. C. F. Hansen fjernede Pilastrene og bragte Façaderne i Overensstemmelse med Løngangene, hvoraf den ene, »lille Løngang«, stødte umiddelbart op til Bygningen. De indvendige Gaardfaçader har mere af C. F. Hansens Stil. Over de rundbuede Remiseporte med det omgivende Kvadermurværk kommer Mezzanin- eller Attiketagen, hvor Kvadermuringen fortsætter sig op i de lavstammede Pilastre. Mest typisk for C. F. Hansen er dog Façaden af den nye Forbygning. Den store Port er formet efter et Skema, som han ofte anvender, snart i ionisk Stil med Halvsøjler eller Pilastre, snart i dorisk Stil. Her er den sidste valgt, naturligvis med Hensigt, da Bygningens Bestemmelse kræver Strængthed og Sæmpelhed. Portalen staar overordentlig virkningsfuldt som den eneste Detail paa den store Murflade, der indrammes af de lidt frem-springende Sidepartier med deres kvadermurede Hjørner. I Forhold til al denne Kraft er Hovedkransen under Taget paafaldende spinkel.

Man skulde tro, at denne Bygning havde vakt nogen

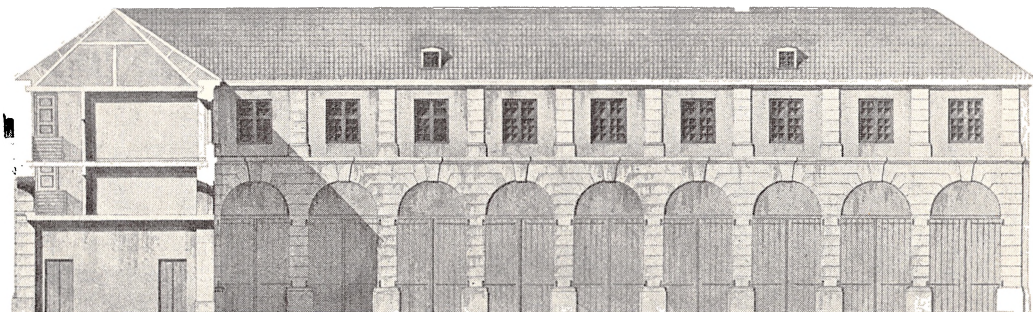

Fig. 5. Den kgl. Vogngaard. Snit og Gaardfaçade.

Opmærksomhed, som den laa med sin Façade ud imod en aaben Plads og godt belyst fra Syd; men samtidige Prospekter, hvor Vogngaarden ses fra denne Side, findes, saa vidt mig bekendt, ikke. Sidefaçaden mod Prins Jørgens Gaard ses derimod paa et Maleri af Constantin Hansen, malet i 1830 og købt af Kunstforeningen. Det er gengivet som Titelbillede i »Architekten«, 26. Bd.; men i den forklarende Tekst (S. 307) er det ikke omtalt, at Vogngaarden var ombygget af C. F. Hansen; den kaldes »Chr. VI's gamle Bygning«. I det Værk, som C. F. Hansen selv har udgivet, ses Bygningen paa et perspektivisk Billede, taget fra Højbroplads (Tab. XXXI); men fra dette Standpunkt ser man kun den ene Sidefløjs Façade mod Kanalen og dens Gavl, som er ganske bar. Mellem Gavlen og Slotskirken ses den Mur med Indkørselsport, som C. F. Hansen lod opføre i Stedet for de to nedbrudte Fag.

Frederik VI's Beslutning at skænke Vognkursbygningen — saaledes kaldes den paa denne Tid — til Komitéen for Thorvaldsens Museum gjorde Ende paa langvarige Forhandlinger. C. F. Hansen har næppe haft noget med denne Plan at gøre; den synes at stamme fra Hofbygmester J. H. Koch. I Fengers foran omtalte Bog fortælles det, at Konferensraad Jonas Collin, som var den ledende i Komitéen, den 30. December 1838 blev kaldet til Kongen. I Forgemakket traf han Koch, der sagde, at han vidste, hvad Kongen vilde tale med Collin om, nemlig om en Plads til Museet, som han (Koch) havde gjort Kongen opmærksom paa. Da Collin kom ind til Kongen, sagde denne, at han vilde skænke den Vest for Slotskirken liggende Bygning til Indretning af Museet, og paalagde Collin at tale med Thorvaldsen herom paa Stedet for at forebygge Misforstaaelser. I Forening med Collin og Koch besaa Thorvaldsen da Bygningen den følgende Dag, erklærede sig fuldstændig tilfreds med den og tilkendegav, at han Nytaarsdag ved Kuren vilde takke Kongen. Sagen

fik sin formelle Afgørelse ved et Reskript til Slotsbygningsskmissionen af 4. Januar 1839. Det paalægges Kommissionen at finde andre Lokaler til de kongelige Vogne og at henvende sig til Admiralitets- og Kommissariatskollegiet om at faa Plads til Theatermaleriet i Hovedmagasinet paa Gammelholm, hvis nordre Ende kun ved en Kanal var skilt fra Theatret. .

Da Thorvaldsen bestemt ønskede, at man skulde modtage den kongelige Gave, var det ikke svært for Collin at overvinde den Modstand, som Tanken om at benytte Vognskursbygningen mødte hos de fleste Medlemmer af Komitéen for Thorvaldsens Museum. Et Udvalg af denne, som var blevet nedsat 2. Januar 1839, afgav faa Dage efter (8. Jan.) en af Kunsthistorikeren Høyen affattet Betænkning, hvori det hævdes, at »den brudte Linje, som Bygningen danner med Slotskirken, og det Tryk, som baade denne og de andre omgivende Partier af Christiansborg udøve paa den, vil altid være en uoverstigelig Hindring for det kommende Museums arkitektoniske Virkning. Isoleret i den Betydning, som her er den ønskeligste, kan det aldrig blive«. Det lyder jo meget plausibelt; men det lykkedes dog Museets geniale Bygmester M. G. Bingesbøll ikke blot rent rumligt at isolere Bygningen tilstrækkeligt, men ogsaa ved sin originale Stil at gøre Museet saa uafhængigt af Slottets Arkitektur, at ingen i vore Dage falder paa at klage over dets Beliggenhed. Mere Grund har der været til den Frygt, som Udvalget udtaler, for Brandfare fra Slottet. Museet var jo virkelig stærkt truet under den sidste Slotsbrand i 1884.

C. F. Hansen har næppe været glad ved, at hans kønne Bygning fik saa kort en Levetid, knap 20 Aar. Men det laa ikke for ham at gøre Ophævelser over en Sag, som han maatte betragte som endelig afgjort. »Slotsbygningsskmissionen vil uden Ophold overdrage Remisebygningen til Komitéen for Thorvaldsens Museum«, hedder det

i en Forestilling af 9. Februar¹⁾). Og han ydede ligeledes loyalt sin Medvirkning til, at Museumsbygningen kunde blive isoleret fra Slottet. Paa Bingesbølls approberede Udkast ser man endnu Bygningen forbundet med Slottet ved den lille nordre Løngang. Men 6. Juni 1839 indstiller Slotsbygningskommissionen, at to Arkader af Løngangen nærmest Museumsbygningen maa nedbrydes, hvilket blev approberet den 12. Juni²⁾). Mellem de tilbageværende Buer og Kirken blev der opsat et højt Gitter af Støbejern med Sandstens Piller, for at adskille Prins Jørgens Gaard fra Passagen omkring Museet. Den største Del af Gitteret staar nu foran Haveanlægget ved Østre Landsret i Bredgade; det, som blev tilovers, har fundet Plads paa Fredensborg ved Indgangen til Køkkenhaven.

¹⁾ Slotsbygningskomm. Resol. Prot. 1839, Nr. 261.

²⁾ Smstds. Nr. 263.

KIERULFFS HAVE.
ET FORSVUNDET CHRISTIANSHAVNSK
FORLYSTELSESSTED.
Af CARL C. CHRISTENSEN.

Christianshavn er den københavnske Bydel, der har været fattigst paa Forlystelsessteder, og Grunden dertil maa vel først og fremmest søges i dens Beliggenhed mellem selve Hovedstaden og Øen Amager. Sidstnævnte var i sin Tid nærmest et terra incognita for Københavnerne; Amager var ikke et Sted, hvortil man valfartede, saaledes som Tilfældet var med Forstæderne. Paa Amager kom man kun, naar man ved en eller anden Lejlighed mente, man absolut maatte og skulde derud, f. Eks. naar en »arm Synder skulde rettes« paa Retterstedet ved den saakaldte »Svenske Skanse« ved Kløvermarksvejen, eller hvis man ved Fastelavnstide umagede sig den lange Vej ud til Taarnby eller Hollænderbyen for at se de Amagerbønderkarle slaa Katten af Tønden eller vride Halsen af Gaasen.

Paa saadanne Dage kunde Københavnerne finde Vejen ud over Christianshavn, og navnlig paa Henrettelsesdage gled en jævn, stadig Strøm gennem Torvegaderne og over Christianshavns Bro, den, man i daglig Tale kalder Børnehushusbroen.

Ellers laa Christianshavn stille og rolig hen, saa at sige kun kendt af dens egne Beboere, Christianitterne,

som her levede deres uforstyrrelige Liv som i en lille Provinsby.

Det er om Christianshavn, Holger Drachmann synger i Ouverturen til Skuespillet »Det grønne Haab«¹⁾:

Halvt hollandsk lever den lille By
— fra Stor-Staden skilt ved en Strøm,
saa bred som Langebroen er lang —
sit Liv i en Fortids-Drøm.

— — —

Smaamanden, han som i Kælderen bor,
hvor sjældent en Solstribе skinner,
han tærer med særlig Trofasthed paa
de gamle og kære Minder.

Men Smaamanden, Borgeren og Haandværkeren, som sjældent kom ind til selve Byen derovre paa den anden Side af Slotsholmen, kunde ogsaa trænge til en Gang imellem at faa lidt frisk Luft under Vingerne, til for en Stund at komme bort fra det daglige trælske Liv i Kælderen, Boden eller Værkstedet, »hvor sjældent en Solstribе skinner«, og en saadan Oase i sit Livs Ørken fandt han for 100 Aar siden i den solbeskinnede »Kierulffs Have« i Overgaden neden Vandet, den ene af de to Forlystelseshaver, som har eksisteret paa Christianshavn. Den anden — »Bremers Have« i Sophiegade Nr. 40 — var den, der i 1733 bød paa Kampe mellem Bjørne, Tyre og Hunde, men den Have var forlængst en »Saga blott«, da »Kierulffs Have« opstod omkring Midten af det 18. Aarhundrede.

Navnene Overgaden neden Vandet og Overgaden oven Vandet har altid været to drilske Betegnelser for Københavneren, thi det er ikke altid lykkedes ham at være fuldt ud paa det rene med, hvilken der var hvilken.

Undersøger man Københavns ældste Vejvisere fra den Tid, Hans Holck var Redaktør og Udgiver, vil man støde

¹⁾ Skuespillet »Det grønne Haab« udkom 1902.

paa forskellige Varianter af de paagældende christianshavnske Gaders Navne, og det kan se ud til, at man allerede for 150 Aar siden har maattet benytte Omskrivninger for nærmere at præcisere, hvilken af de to Gader der var ment.

I Vejviseren for 1772 anføres saaledes uden Omskrivning: Schneeberg, Qvt. Bet. Chrvn. Overgade n. Vandet 167 [den i nærværende Afhandling omhandlede Ejendom], men i 1773 lader Hans Holck to nye Betegnelser dukke frem, idet han opfører: Frue Agentinde Haagen, paa Chrvn. i Ovenvandets Gade ved Torvet No. 182 [Ejendommen Matr. Nr. 361, hvor Politistationen var i mange Aar paa Hj. af Overgade oven Vandet og Torvet], Levin, Jøde, i Nedergade 160 [Overgade neden Vandet Nr. 19], Jørgensen, Kjøbmand, Chrvn. i Nedergade 156 [Overgade n. Vandet Nr. 27].

Betegnelserne Ovenvandets Gade og Nedergade betyder henholdsvis Overgade oven Vandet og Overgade neden Vandet og giver et godt Begreb om Hans Holcks praktiske Maade at redigere sin Vejviser.

Hvor nu Firmaet Burmeister & Wains Kontorer og Værksteder ligger for Enden af Overgade neden Vandet, var ved Christianshavns Anlæggelse for ca. 300 Aar siden kun Vand¹⁾, men dette blev opfyldt af Feltherre Grev Schack, der i 1676 solgte det saaledes indvundne Jordareal til Militær- og Søetaten, som her opførte et Krudtværk, det senere saakaldte »Gamle Laboratorium«²⁾. Dets daværende Plads kan nærmest betegnes som den Del af Burmeister & Wains Grund, der er beliggende bagved Christianskirken og dennes tidligere Kirkegaard, som nu er omdannet til et Haveanlæg. Hver af de to Etater havde

¹⁾ Jfr. Carl Bruun: København. II, Pag. 307.

²⁾ »Gamle Laboratorium« afhændedes 1869—71 til Burmeister & Wain (jfr. Trap: København. 1906, Pag. 328).

sit eget Laboratorium, der benævnedes henholdsvis »Sø-Artilleriets« og »Landartilleriets« Laboratorium.

Ved Siden af sidstnævnte laa ud mod Overgaden neden Vandet to lave Bygninger, hvoraf den ene, Matr. Nr. 94, laa paa Hjørnet af Lille Sophiegade. Denne nu fuldstændig forsvundne Gade laa som en Fortsættelse af den paa den modsatte Side af Christianshavns Kanal liggende Sophiegade, der udmunder i Overgaden oven Vandet. Lille Sophiegade var kun en kort Gade, som forbandt Overgaden neden Vandet med Lille Kongensgade¹⁾, i hvilken den udmundede overfor den senere Borgerdydsskole, hvis Gaardsplads vendte ud til den nuværende Christianskirkes Kirkegaard.

Det havde oprindelig været Meningen, at Lille Sophiegade eller, som den ogsaa kaldtes, Sophie Nedergade, skulde have været ført igennem til Strandgade, og paa et Kort fra ca. 1619 i Havnevæsenets Arkiv²⁾ er dette Navn angivet, men det blev aldrig til Virkelighed.

Paa det samme Kort er den daværende Ejer af den her omhandlede Grund anført at være Jens Munck, den berømte Admiral og Ishavsfarer.

I »Kjøbenhavns Grundtakst af 1689«³⁾ angives Matr. Nr. 94 i Christianshavns Kvarter som værende: Et nyt opbyggt Huus af en Hans Kongl. Majest. Guarde med hosliggende Plads langs med Sophie Gade ud til Kongens Gade, som tilforn har tilhørt Sal. Major From, nu Lorentz

¹⁾ Store og Lille Kongensgade paa Christianshavn fik i 1859 Navneforandring til Wildersgade. Store Kongensgade (d. v. s. Gaden mellem Torvegade og Wilders Plads) kaldtes i sin Tid — maaske af gode Grunde — »Sladderrækken«, jfr. Vejviseren for 1773, hvor der anføres, at Sæbesyder Ernst Jürgensen boer paa Christianshavn »i store Kongensgade eller paa den saakaldte Sladder Rekke Nr. 54«.

²⁾ Jfr. Akts. Burmeister & Wain's Maskin- og Skibsbyggeri, Kbhvn. 1906, i hvilket Skrift Kortet er gengivet Pag. 23.

³⁾ Raadstuearkivet.

Michelsen. Den From, der her nævnes i Grundtaksten, fik som Kaptajn i Kongens Livgarde den 21. December 1671 Skøde paa Grunden, og det er ham, der har opbygget Ejendommen.

Skattemandtallene fra 1720 til 1734¹⁾ oplyser, at Ejendommens Ejere har været Tømmerhandler Niels Preutz og Christian Frederik Stolle; sidstnævnte var »Ober Barber paa China«, d. v. s.: han var ansat paa et Skib, der sejlede paa Kina. Da Stolle, der var Enkemand, døde, blev Ejendommen stillet til Auktion, og ved denne blev den i 1749 solgt til Traktør Johan Georg Egner²⁾, der dog neppe selv har boet i Overgade. Egner fik nemlig i 1752 sin store Traktørvirksomhed i Gaarden »Vildmanden« paa Østergade Nr. 45 (det senere Gade Nr. 32), den Ejendom, der i det 19. Aarhundrede spillede en vis Rolle i det københavnske Forlystelsesliv under Navnet »Thaliagaarden«.

Saavel af Balles Opmaalingsbøger³⁾ som af Geddes Kvarterkort⁴⁾ fremgaar, at Ejendommens store Have dels vendte ud til Lille Sophiegade, dels til Lille Kongensgade. Grunden var omtrent rektangulær, idet den mod Overgade maalte 35 Al. 20 T., mod Naboejendommen 86 Al. 5 T., mod Lille Kongensgade 37 Al. 20 T. og mod Lille Sophiegade 86 Al. 12 T.; Haven indtog ca. $\frac{2}{3}$ af Arealet.

Kun godt 3 Aar forblev Egner i Besiddelse af Ejendommen, idet han den 15. April 1753 afhændede den til Sprog-lærer Jean Dubuget⁵⁾, der den 11. December s. A. solgte den videre for 3600 Rdlr. til »Traiteur Uldrich Christian Simmelhag«⁶⁾, som allerede i 1752 maa være tilflyttet

1) Raadstuearkivet.

2) Skødeprotokollen 1749 Folio 500 (Landsarkivet).

3) Raadstuearkivet.

4) Sammesteds.

5) Skødeprotokollen 1753 Folio 618 (Landsarkivet).

6) Sammesteds.

Ejendommen, thi i Skattemandtallet for 1752—53¹⁾ anføres for Nr. 94: Johan Georg Egners Huus og Hauge, i Vaaningen Skipper Lars Pedersen og Christian Zimmelhack bruger Næring.

Det er den sidstnævnte, der blev Grundlægger af den christianshavnske Forlystelseshave, som senere mest var kendt under Navnet »Kierulffs Have«. Ejendommen var som skabt for et Traktørsted, baade ved sin Beliggenhed ved Christianshavn Kanal og ved sin store dejlige Have med dens Rigdom af skyggefulde Frugt- og andre Træer. Dertil kom ogsaa, at Officererne og Befalingsmændene paa de tilstødende to Laboratorier maatte kunne paaregnes som faste Kunder, saafremt der i Ejendommen blev indrettet en Forlystelseshave med tilhørende Traktørhold.

Ulrich Christian Simmelhag²⁾ (Navnet har ogsaa Varianterne Semelhach, Simmelhack og Zimmelhack), Stamfader til den nu saa vidt udbredte og kendte Slægt Simmelhag, skal efter Familietraditionen være født i Holland ca. 1719, men der vides intet om hans Fødested og Afstamning. Man ved kun, at han er indvandret til Danmark, og den første positive Oplysning, man har om ham, er, da han den 21. Maj 1745 som »Tjener hos den russiske Legationssekretær«³⁾ bliver viet »i Huuset« til Mette

¹⁾ Raadstuearkivet.

²⁾ Hvor ingen anden Kilde vedrørende Slægten Simmelhag er angivet, hviler de paagældende Meddelelser paa Oplysninger, som jeg velvilligst har modtaget af Hr. Folketingsmand Forpagter J. Ulrich, hvis Moder var Datter af den københavnske Varemægler Andreas Simmelhag (f. 1800, d. 1860), Grundlæggeren af Varemæglerfirmaet Simmelhag & Holm.

³⁾ Hvad denne hed, kan ikke siges med Bestemthed, thi i den i Rigsarkivet værende Fortegnelse over udenlandske Gesandter i København er Legationssekretærer ikke medtaget. Der er derimod en svag Mulighed for, at han er identisk med den russiske »Cancelli-Junker« von Simolin, som nævnes Pag. 107 og 125 i »Die Geheime Registratur

Marie Rasmusdatter (født ca. 1711¹). Denne var Enke efter Øltapper og »Forrider ved Dronningens Livspand« Søren Rasmussen med tiltaget Efternavn Willestrup eller Willenstrup, der døde ca. 1743, og med hvem hun havde 2 Børn: a) Rasmus Sørensen Willenstrup, døbt 2. Oktober 1739²). Han antog efter Moderens 2det Ægteskab uberettiget Navnet Simmelhag og døde ugift den 28. Maj 1775 som Amtskirurg i København. b) Kirstine Marie Willenstrup, døbt 16. September 1741³).

I 1741—42 boede Ægteparret Willenstrup i Pilestræde daværende Nr. 78, og i Skattemandtallet for dette Aar⁴) anføres: »Søren Rasmussen, Øltapper i Stuen og Forrider hos Dronningen«. Det paafølgende Aar findes hans Navn ikke, hvorimod der i Skattemandtallene for 1744—45 og 1745⁵) over Københavns Øster Kvarter Nr. 295 i Hummergade⁶) anføres: »I Stuen Søren Rasmussens Enke, Øltapper«. Hun har altsaa fortsat sin afdøde Mands Forretning som Aftapper og Udskænker af Øl, og da hun i 1745 ægter

der Ao 1745« (Rigsarkivet). Den russiske Gesandt var dengang Baron von Korff, bl. a. bekendt fra Attentatet paa Skuespillerinden Caroline Amalie Thielo (om hendes Død se: Bering Liisberg: Kvinder i dansk Historie. Kbhvn. 1916, Pag. 32 o. fl.).

¹) Bremerholms Kirkes Vielsesprotokol (Landsarkivet).

²) Bremerholms Kirkes Daabsprotokol (Landsarkivet). I Ekstraskatten 1762 for Christianshavns Kvarter Nr. 167, det tidligere Nr. 94 (Rigsarkivet) anføres Rasmus Sørensen Willenstrup som værende født den 3. Oktober 1739, altsaa Dagen efter Daaben!

³) Bremerholms Kirkes Daabsprotokol (Landsarkivet). I fornævnte Ekstraskatten for 1762 anføres, at hun er født den 21. September 1741, altsaa 5 Dage efter Daaben!

⁴) Raadstuearkivet.

⁵) Sammesteds.

⁶) Nr. 295 fik ved Matriklen af 1756 nyt Nr. 341. Ved Bybranden 1795 brændte Ejendommen, og ved Genopførelsen blev den sammen-slaet med Nr. 340 til Matr. Nr. 229 efter Matriklen af 1806. Huset er det nuværende Nr. 16.

Ulrich Christian Simmelhag, opgiver denne sin Tjener-virksomhed og slaar sig paa Øltapperiet, i hvilken Anledning han den 6. December s. A. fik Borgerskab som Øltapper i København¹⁾. Ved Vielsen, hvortil der var »Kongelig allernaadigste Tilladelse«, dat. d. 19. Maj, var Forloverne: Andreas Olsen, Øltapper i »Stadt Hamborg« i Lille Færgestræde og Prokurator, Brygger Peter Evertsen paa Nørregade²⁾.

Simmelhag flyttede efter Giftermaalet ind i sin Hustrus Lejlighed i Hummergade, hvor der ikke var ret megen Plads i Stueetagen i det lille, smalle og lave Hus, thi til Gaden var der kun 1 Værelse, og i det tilstødende Sidehus var der heller ikke mere end 1 Værelse med Alkove samt aaben Skorsten. Husets Façade var kun 8 Al. 20 T. og Dybden 22 Al. 18 T.³⁾ Det var altsaa under meget beskedne Former, Simmelhag begyndte sin Virksomhed som Værtshusholder; i Hummergade forblev han dog boende i 4 Aar indtil Maj 1749⁴⁾.

Aaret efter Brylluppet fødtes Arvtageren til Faderens Forretning, Søren Christian Simmelhag, der døbttes den 1. April 1746⁵⁾ med den førnævnte Andreas Olsen og Hustru i Lille Færgestræde samt Prokurator, Brygger Peder Evertsen som Faddere.

Værtshusholdet gik saa godt for Simmelhag, at han

¹⁾ Borgerskabsprotokollen (Raadstuearkivet).

²⁾ Bremerholms Kirkes Vielsesprotokol 1745 (Landsarkivet).

³⁾ Vurderingsforretning over Øster Kvarter Nr. 340 af 21. Oktober 1757 og 25. Maj 1793 (Raadstuearkivet). Balles Opmaalingsbøger, Øster Kvarter (Raadstueark.).

⁴⁾ Jfr. Skattemandtallene 1745; 1746—47; 1747; 1748—49 (Raadstuearkivet).

⁵⁾ Bremerholms Kirkes Daabsprotokol (Landsarkivet). I Ekstraskatten 1762 (Rigsarkivet) for Christianshavns Kvarter Nr. 167 anføres han som værende født den 29. Marts, men dette maa være ligesaa ukorrekt som Opgivelserne sammesteds om hans 2 Halvsøskendes Fødsel.

faa Aar efter kunde flytte bort fra Hummergade og blive Husejer i Lille Færgestræde. Denne Gade, der fuldstændig forsvandt efter Byens Brand i 1795, gik fra Lille Kirkestræde til Nikolaj Kirkestræde, ogsaa kaldet Fortunstræde, hvor den udmundede bagved Ellen Marsvins Gaard (»Stenbukkens Gaard«) overfor Gæstgivergaarden »Den gyldne Fortun«, det senere »Hotel Royal«.

Lille Færgestræde havde kun Huse paa den venstre Side, naar man kom ind fra Lille Kirkestræde, thi den modsatte Side af Gaden indtoges af Bagsiderne til Husene i Store Færgestræde (de nuværende ulige Numre paa Højbroplads). Der var ialt 8 Huse i Lille Færgestræde, og det ene af disse, Nr. 195, som var det 3die fra Fortunstræde, købte Simmelhag den 28. Maj (læst den 22. December) 1749¹⁾ af sin gode Ven, Værtshusmanden i Lille Færgestræde, der i Skødet kaldes Theskænker Andreas Olsen Pagter, for en Købesum af 3060 Rdlr.

I Skødet angives Ejendommen at være et »i lille Færgestræde beliggende Huus og Ejendom, hvor Skildtet Stadt Hamburg kaldet udhænger, imellem Mdm. Helena afg. Voigts Enkes Huus paa den ene og Chirurgus Hingsteds²⁾ Huus paa den anden Side«.

Af Købesummen udbetalte Simmelhag de 560 Rdlr., medens han laante 2500 Rdlr. paa 1. Prioritet af Justitsraad og Camererer Nicolaus Christian Nissen i Helsingør³⁾.

Huset i Lille Færgestræde var meget lille og havde mod Gaden en Façade paa kun 10 Al. 3 T. samt en Dybde paa ca. 46 Alen, og det bestod af Forhus, Sidehus og Baghus,

¹⁾ Skødeprotokollen 1749 Folio 527 (Landsarkivet).

²⁾ Navnet er bogstaveret forkert. Skal være: Adam Hintze, der var født ca. 1695 og døde 27. Oktober 1785 som forhenværende Divisionskirurg i Flaaden (K. Carøe: Den danske Lægestand, Kirurgerne).

³⁾ Obligationsprotokollen 1749 Pag. 561 (Landsarkivet).

bygget udi et¹⁾. Der er bevaret en Vurderingsforretning fra 13. Januar 1742²⁾ over Ejendommen, der angives at være paa 4 Fag, 2 Etager høj med Frontespice; under Ejendommen var der Kælder. I Stueetagen var der mod Gaden et Værelse paa 3 Fag med en stor Bilæggerovn, saavel Loft som Vægge var panelede. I Sidehuset, der var forbundet med Forhuset, var en Forstuegang med aaben Skorsten og Spisekammer; derefter fulgte en Trefagsstue med et Køkken. Saaledes saa Simmelhags Værts-huslejlighed ud i det Hus, hvor »Skildtet Stadt Hamburg kaldet, udhænger«, og her er hans to yngste Børn født; den ældste, Søren Christian, var født i Hummergade, saavel som Nr. 2, Johan Peter, der blev døbt den 13. November 1748³⁾. Ved dennes Daab kaldes Faderen for »Haarskiærer i Hummergade«, saa det ser ud til, at han foruden at være Øltapper tillige har drevet Haarskærerproffessionen, som han jo har været kendt med fra sin Tjenervirksomhed hos den russiske Legationssekretær. I Skattemandtallet for 1749—50 over Lille Færgestræde⁴⁾ kaldes Simmelhag ogsaa »Haarskiærer og Øltapper«, hvorimod han i Skattemandtallene for 1751—52; 1752; 1752—53⁵⁾ anføres som »eier Huuset, holder med Bil-liair og Ølaftapning«. Hans to yngste Børn var Hans Jacob Simmelhag, født den 4. November 1750, og Andreas Lossius Dreyer Simmelhag, født den 8. December 1753.

Simmelhags Forretning maa efter alt at dømme være gaaet godt, og da der nu tilbyder sig en Lejlighed til at komme ind under større Forhold, benytter han denne, rimeligvis tilskyndet af sin gode Ven, Andreas Olsen

¹⁾ Balles Opmaalingsbøger (Raadstuearkivet).

²⁾ Vurdering over Øster Kvarter Matr. Nr. 151 (Raadstuearkivet). Ejendommen er nu en Del af Fortunstræde Nr. 1.

³⁾ Bremerholms Kirkes Daabsprotokol (Landsarkivet).

⁴⁾ I Raadstuearkivet.

⁵⁾ I Raadstuearkivet.

Pagter, der fra »Stadt Hamburg« i Lille Færgestræde var flyttet ud paa Christianshavn i Overgaden neden Vandet Nr. 95, det senere Nr. 168. Naboejendommen til denne, Nr. 94 paa Hjørnet af Overgaden og Lille Sophiegade, var nemlig at faa tilkøbs af dens Ejer, Sproglærer Dubuget, og den 11. December (læst den 17. December) 1753 fik da Simmelhag Nr. 94 tilskødet for en Købesum af 3600 Rdlr.¹⁾.

»Stadt Hamburg« i Lille Færgestræde blev overtaget af Johan Jacob Gabel, og i Skattemandtallet for 1755²⁾ anføres, at denne »holder Billiahr Huus«. Det er den samme J. J. Gabel, som man senere træffer under Struensee-Perioden som Ejer af den Schulinske Gaard (»Efterslægten«, nu en Del af Illums Hus) paa Østergade, der blev stormet og plyndret af Pøbelen den 17. Januar 1772³⁾.

Simmelhag havde allerede i September 1753 købt Ejendommen i Overgaden, thi i en Skrivelse, dateret Christianshavn den 13. September, anmoder han om at faa Ejendommen vurderet, og han tilføjer, at han til 11te December behøver Prioritet. Ejendommen blev den 15. September af de udmeldte Vurderingsmænd vurderet til Prioritetsefterretning for 4900 Rdlr. Courant. I Vurderingen⁴⁾ skildres Ejendommen saaledes:

¹⁾ Skødeprotokollen 1753 Folio 618 (Landsarkivet).

²⁾ I Raadstuearkivet.

³⁾ Om J. J. Gabel se: Charlotte Dorothea Biehl's Breve om Kong Christian VII, udgivne af L. Bobé. Kbhvn. 1901. Pag. 182. Naar Dr. L. Bobé sammesteds (uden nærmere Forklaring) meddeler, at Gabel »nævnes 1757 som Værtshusmand i Ny Kongensgade 35«, er dette forsaavidt rigtig nok, men der burde have været tilføjet, at det ikke var i den nuværende Ny Kongensgade, som ligger i Vester Kvarter. Ejendommen, hvori Gabel boede ifølge Skattemandtallet 1757—58 (Raadstuearkivet), i Skt. Annæ Vester Kvarter Nr. 35 i Ny Kongensgade, er nuværende Store Kongensgade Nr. 21, 23, 25 og 27.

⁴⁾ Vurderingen over Christianshavns Kvarter Matr. Nr. 170 (Raadstuearkivet).

Vaan. Huuset imod Canalen bestaaer af 15 Fag, Muur- og Bindingsværk, 2 Etager højt, med tvende Quiste, dend ene over 5 Fag, dend 2den over 4 Fag. Derunder er 2de grundmurede Kieldere. Derover er først en Hiørnestue paa 3 Fag.

Væggene panelede og betrukket med mahlet Lærred, Loftet panelet. Der bag et Sengekammer, noch et Kiøkken med oben Skorsten og Retterbænk¹⁾ samt Hyller og Reoler paa Væggene. Dernæst er en Forstuegang, hvorudi er anlagt italiensk Trappe til de øverste Logementer. Under Trappen et Kammer; næst Forstuen er en Stue paa 3 Fag, 1 Stue paa 1½ Fag, her bag et Kiøkken med oben Skorsten, Retterbænk etc. Hernæst en Stue paa 3 Fag, indrettet til Staldrum for 4 Heste, derved et Kuskekammer. Dernæst en Gang og Vognremise.

Ud til Sophiegaden er en Leyevaaning paa 9 Fag, 1 Loft høj²⁾). Haugeplads med en stor Deel Frugttræer udi, samt et obent Lysthus. Haugen indhegnet med 20 Fag Plankeværk.

Den søgte Prioritet fik Simmelhag, idet Justitsraad Knud Gregorius de Klauman laante ham ikke mindre end 3200 Rdlr. paa 1ste Prioritet den 11. December 1753³⁾), saa Simmelhag skulde selv kun udbetale 400 Rdlr. af Købesummen. I Obligationen angives Ejendommens Beliggenhed at være »imellem Andreas Pagter paa den ene og Bøsemager von Bergens paa den anden Side«. Hele Ejendommens samlede Areal androg ca. 3180 Kvadratalen, saa det var jo ikke nogen daarlig Forretning, Simmelhag gjorde.

Beliggenheden var ligefrem ideel, thi der var Façade til 3 Gader samt en stor Have med Valdne træer, Æble- og Pæretæer⁴⁾); alt var, som det skulde være, for at en Traktørvirksomhed kunde trives her. Kunderne kunde hovedsagelig søges blandt Befalingsmændene paa de to Laboratorier, thi Adgangen til og fra disse, enten

¹⁾ Videnskabernes Selskabs Danske Ordbog: Retterbænk, et langt Bord i Kiøkkenet, hvorfra Maden anrettes.

²⁾ Loft: d. v. s. Etage.

³⁾ Obligationsprotokollen 1753 Pag. 690 (Landsarkivet).

⁴⁾ Jfr. et Avertissement i »Dagen« Nr. 143 den 16. Juni 1827 Spalte 8.

man gik ad Overgaden eller Lille Kongensgade, førte forbi Simmelhags Traktørhave. Til Kunderne kunde ogsaa regnes Søkaptajnerne og Styrmandene fra de mange Skibe, der foer paa Asien og Afrika; Vejen fra Asiatisk Kompagnis store Bygninger i Strandgade¹⁾ var jo ikke lang til Overgaden. Og da Frederiks tyske Kirke (den nuværende Christianskirke) opførtes i Slutningen af 1750-erne, havde Haandværkerne ved denne nemt ved efter Fryraften at smutte ind i det nærliggende Traktørsted.

Kun forholdsvis kort Tid blev det forundt U. C. Simmelhag at drive Traktørvirksomheden paa Christianshavn, thi i 1758 døde han og blev begravet den 22. Juli²⁾.

Hans Hustru var nu for anden Gang Enke, men havde denne Gang 6 Børn at skulle sørge for, ligesom hun ogsaa skulde staa for Styret i Beværtningshaven. Hendes ældste Søn af 1ste Ægteskab, Rasmus Sørensen Willenstrup, var gaaet den kirurgiske Vej, hvilket vil sige, at han var blevet Barber, thi i Datiden og langt ind i det 19. Aarhundrede var Barbererne tillige Kirurger. Han fik for øvrigt kirurgisk Eksamen den 19. Juni 1767, blev Amtskirurg i København (hvor han boede paa Nytorv, nuv. Nr. 9), den 10. Maj 1768 og fik Borgerskab den 17. Oktober 1774, ved hvilken Lejlighed han uberettiget kaldte sig ved Efternavnet Simmelhag³⁾. Han døde den 28. Maj 1775, og nogen Tid efter, den 25. September, indsendte hans Moder, Enkemadam Simmelhag, Ansøgning, om hun, der havde købt Barberamtet til ham, maatte beholde dette! Saa mærkeligt det end lyder, opnaaede hun denne Tilladelse og fik Lov til at beholde det i 2 Aar, »dog ikkun forsaavidt

¹⁾ Asiatisk Kompagnis Hovedbygning opførtes 1738 (jfr. Vilh. Lorenzen: Christianshavn borgerlige Bygningskunst, Kbhvn. 1914, Pag. 34).

²⁾ Frelseris Kirkes Ligprotokol (Landsarkivet).

³⁾ Jfr. K. Carøe: Den danske Lægestand. Kirurgerne. — R. S. Willenstrup anføres i Vejviserne for 1772 og 1773 som »Amtschirurgus Simmelhag«.

Raseringen angik«, og hun skulde derefter sælge det til en »ordentlig Kirurg«¹⁾.

Madam Simmelhag passede støt og rolig sit Værtshusholderi og sørgede for, at den til Ejendommen hørende Lejevaaning ud mod Lille Sophiegade stadig var udlejet. I »Adresseavisen« for den 2. Januar 1761 vil man saaledes kunne finde følgende Avertissement fra hende:

Hos Mad. Simmelhag, boendes paa Christianshavn, paa Hiørnet af Overgaden og lille Sophiegaden, lige overfor Bøssemageren von Bergen, bliver til førstkommende Paaske-Fløttetid smukke Værelser til Leye at bekomme; ligeledes nogle Værelser for ugifte Personer, som strax kan tiltrædes.

Ejendommen havde ved Matriklen af 1756 faaet nyt Nr. 167, men man vil i Avertissementet forgæves eftersøge dette, og det vilde heller ikke have været til nogen Nytte at anføre det, thi i Datiden fandtes saa godt som ingen Numre paamalede Husene, og man hjalp sig derfor med en nærmere Betegnelse angaaende Husets Beliggenhed. I nærværende Tilfælde altsaa »lige overfor Bøssemageren«. Der var dog i Datiden to Steder i København, hvor der fandtes paamalede Numre. Det ene Sted var i Størrestræde (den Del af nuværende Holmens Kanal, der gaar fra Holmsgade til Ved Stranden) overfor Holmens Kirke, hvor Husene var nummererede fra Nr. 1 til 17 og samtidig havde Matrikulnumre i Øster Kvarter (i 1689 Nr. 328—343 og i 1756 Nr. 378—394). Disse Huse kaldtes i daglig Tale for »Numrene«, og i en Del af dem var der Sømandsbeværtninger, som bl. a. omtales i Holbergs »Jacob v. Thyboe«, 2. Akt 1. Scene. Det andet Sted, hvor der var Numre, var i Nyhavn paa Charlottenborg Siden, og i »Adresseavisen« Nr. 88 for den 22. November 1762 anføres herom: »Alle Husene paa denne Side er nummererede«.

Først ved Raadstueplakat af 8. Maj 1771 paabødes det

¹⁾ Jfr. Carl Bruun: København. III, Pag. 634.

i Henhold til kgl. Resolution, at alle Huse skulde nummeres med paamalede Tal, og den, der særlig havde slaaet til Lyd for denne praktiske Foranstaltning, var den iderige Hans Holck.

Længe forinden Udstedelsen af Raadstueplakaten var der dog en københavnsk Borger, Urtekræmmer Fr. Knutzen, som lod Nummeret male uden paa sin Ejendom i Grønnegade, Hjørnet af Didrik Badskærs Gang¹⁾.

Da Raadstueplakaten var udstedt, rettede Madam Simmelhag som lovlydig Borger sig efter denne ved i »Adresseavisen« for den 12. Januar 1773 at bekendtgøre, at der hos hende »i Overgade neden Vandet i Nr. 167 er Værelser til Leye«.

I 1762 den 23. September blev der udskrevet en ny og meget ildeset Skat, den saakaldte »Ekstraskat«, der var en Kopskat, ved hvilken der blev paalagt enhver Mand og Kvinde, som var fyldt 12 Aar, et Skattebeløb paa ikke mindre end 8 Skilling maanedlig; de uformuende skulde intet betale, men deres Skattebeløb blev da simpelthen paalignet de formuende²⁾. I Anledning af denne Skat blev der udsendt trykte Skemaer til Udfyldning, og paa det Madam Simmelhag tilstillede³⁾ anfører hun, at hun holder »Billard Huus«, og at hun til Bestridelse af sin Bedrift har 2 Tjenestepiger. Samtidig oplyser hun, at hendes ældste Søn i 2det Ægteskab, Søren Christian Simmelhag, som da var 16 Aar gammel, var i Tjeneste hos Guldsmed Graff paa Vestergade⁴⁾. S. C. Simmelhag har imid-

¹⁾ Jfr. Adresseavisen, 8. Maj 1771.

²⁾ Adresseavisen, Nr. 73 den 27. September 1762 Spalte 5. — Ekstraskatten blev ophævet ved Forordn. af 6. Maj 1812 og afløst af en Ildstedsskat (oph. 1816).

³⁾ I Rigsarkivet.

⁴⁾ Ifølge Skattemandtallet for 1763 (Raadstuearkivet) boede Guldsmed Andreas Graff i Nørre Kvarter Nr. 15, det nuværende Nr. 10 paa Vestergade.

lertid senere besluttet sig til at kvittere Guldsmederiet for at træde i sit fædrene Fodspor, og den 22. November 1779 faar han da udstedt Borgerskab som Billardholder¹⁾). Muligvis har ogsaa Gud Amor spillet en lille Rolle ved denne Lejlighed, thi den 14. August 1776²⁾ havde han Bryllup »i Huset« med den 17-aarige Mette Marie Kircherup, der var døbt den 8. Juni 1759³⁾ som Datter af Thehandler Søren Kircherup og Hustru Anna Catharina.

Brudgommens Forlover var den i Datiden kendte Amtskirurg Rasmus Thonning paa Kultorvet, Digteren Johannes Ewalds Ven og Svoger til Brændevinsbrænder, Cand. theol. Spendrup i Vingaardstræde⁴⁾).

S. C. Simmelhag, som var den af U. C. Simmelhags Søner, fra hvem den nu saa kendte Slægt nedstammer,

1) Borgerskabsprotokollen (Raadstuearkivet).

2) Frelser Kirkes Kopulationsprotokol (Landsarkivet).

3) Frelser Kirkes Daabsprotokol (Landsarkivet).

4) Rasmus Thonnings 1ste Hustru var Dorothea Cathrine, Datter af Brændevinsbrænder Kiersgaard i Adelgade, og da hun døde den 13. September 1772, var det, Johannes Ewald skrev sit skønne Digt over hende:

O! forskaan mig, viise Daare,
Tret ei længer med Naturens Røst!
Denne tunge, hede Taare,
Er mig meer end al din kolde Trøst.

Koldt og brustet er det Øie,
Som den bedste Siel har straalet i.
Du, min Dorthe, seer den Høie,
Men Dit faldne Støv betragter vi.

(Johannes Ewalds Samlede Skrifter. Udg. af S. A. Pallis. V. Kbhvn. 1920, Pag. 210).

Det var Rasmus Thonning, der, uanfægtet af Bombardementet i 1807, i sin kirurgiske Stue paa Hj. af Kultorvet og Rosengaarden vedblev at forbinde Saarede og Tilskadekomne, medens Huset brændte over Hovedet paa ham, og først i allersidste Øjeblik maatte han flygte ud af sit nedskudte Hus.

overtog Styrelsen af Traktørstedet paa Moderens Vegne indtil hendes Død den 14. Maj 1779¹⁾). Samme Dag indfandt Skiftekommissionen sig paa Ejendommen i Overgade, og ved Forseglingen²⁾ oplystes følgende om Børnene: Søren Christian Simmelhag, Billardholder; Johan Peter, myndig, opholder sig i Celle som Urmager; Hans Jacob, Billedhugger, værende i »Pettersburg i Rusland«; Andreas Lossius, ligeledes myndig og værende »i Stervboets Huus«. Endvidere var der Halvsøsteren Kirstine Marie Willenstrup, som opgav sin Alder at være 34 Aar, altsaa ca. 3¹/₂ Aar yngre end hun i Virkeligheden var.

To Aar efter, den 21. August 1781, blev der foretaget »Session ang. afg. Billiardholder Ulrich Christian Simmelhag og tilsidst afdøde Enke, Mette Marie Rasmusdatter, deres fælles Stervbo«, og her blev Ejendommen i Overgade udlagt til Sønnen Søren Christian Simmelhag³⁾, der i »Christianshavns Compagnie af Kjøbenhavns Borger-skab« beklædte Stillingen som Sergeant.

I Ægteskabet med Mette Marie Kircherup havde Simmelhag 3 Sønner og 2 Døtre⁴⁾, nemlig: 1. Ulrich Christian, døbt 28. August 1777, 2. Mette Margrethe, døbt 5. April 1780, død Februar 1781, 3. Christiane Marie, døbt 21. Februar 1782, 4. Johan Andreas, døbt 27. Juni 1785, 5. Friderik Christian, født 3 Maaneder efter Faderens Død og døbt 5. Oktober 1789.

Intet af Børnene kom til at succedere Faderen i Trak-

¹⁾ Hun blev begravet den 21. Maj 1779. Jfr. Frelsers Kirkes Ligprotokol (Landsark.).

²⁾ Forseglingsprotokol Nr. 4 Ao. 1771—1783 Pag. 201 (Landsarkivet).

³⁾ Skødeprotokollen 1781 Pag. 254 (Landsarkivet). Skødet blev læst den 12. November s. A. Se endvidere Panteregisteret (Landsarkivet).

⁴⁾ Jfr. Frelsers Kirkes Daabsprotokoller (Landsarkivet).

tørfaget. Den ældste Søn, Ulrich Christian Simmelhag, gik til Søs og blev Styrmand; under Kaperkrigen 1807—14 var han Kaptajn og Fører for flere Kaperbaade, bl. a. »Den norske Løve« og »Prøven«, begge af Helsingør¹⁾. Som Kaperkaptajn druknede han Natten mellem den 1. og 2. April 1813 udfør Skagen under et heltemodigt Forsøg paa at redde sin Skibsdreng²⁾.

Hvorvidt S. C. Simmelhag har været den rette Mand til at føre det gamle Traktørsted videre, om han har haft Uheld med sig, eller om hans Helbred ikke har kunnet holde til en saa opslidende og strabadserende Virksomhed som Traktørfaget, skal jeg lade være usagt. Men paa en Gang bryder alt sammen for ham, alle Sunde lukker sig om ham, han er ude af Stand til at kunne klare sig, og der bliver da ifølge Dom gjort Eksekution i Ejendommen i Overgade. At hans Fædreneejendom skulde tages fra ham, blev et dræbende Slag for ham. Der blev berammet 1ste Auktion over Ejendommen til den 17. April 1788³⁾, men først ved den 5te Auktion den 29. Maj lykkedes det at faa den solgt, og den, der som højstbydende fik Hammerslag paa Ejendommen for et Bud paa 3200 Rdlr., var Billardholder Nicolaj Kierulff. Auktionsskødet udstedtes den 11. December 1788 og tinglæstes den 22. s. M.⁴⁾.

Efter at Ejendommen var blevet solgt, flyttede Simmel-

¹⁾ Kay Larsen: Danmarks Kapervæsen 1807—14. Kbhvn. 1915, Pag. 77 og 135.

²⁾ I sit Ægteskab med Margrethe Dorothea Knudsen (født den 11. December 1777, død den 15. Marts 1823) havde han bl. a. Sønnen Andreas Simmelhag (født den 3. August 1800, død den 25. Juni 1860), der fik Mæglerbestalling i København den 21. April 1834 under Firma A. Simmelhag; Firmaet kom senere til at hedde Simmelhag & Holm.

³⁾ Adresseavisen Nr. 83, den 14. April 1788 Spalte 11. — Den 5te Auktion averteredes sammesteds i Nr. 119, den 28. Maj 1788 Spalte 3.

⁴⁾ Skødeprotokollen 1788 Pag. 594 (Landsarkivet) — Panteregisteret (Landsarkivet).

hag bort fra denne og hen til Lille Torvegade, men han var nu en nedbrudt Mand, og allerede et Aarstid derefter døde han og blev begravet den 4. Juli 1789¹⁾.

Den nye Ejer i Nr. 167 i Overgade neden Vandet, Bil-lardholder Nicolaj Valentin Kierulff (Navnet staves for-øvrigt flere Steder Kierul) var født og døbt i Højer Ons-dag efter Trinitatis 1755²⁾ og havde først været Styrmand, men gik over i Traktørfaget, da han den 3. Juni 1785 efter kgl. Bevilling blev viet til den 40-aarige Madam Dorothea Flindtrup, født Willumsen³⁾. Hun var Enke efter Værtshusholder Niels Flindtrup, der havde været Ejer af Huset Nr. 7 »Uden Nørreport«⁴⁾, uden dog at have haft Skøde paa denne, men indtegnet som Ejer har han været i Pantebogen, thi denne har følgende Bemærk-ning om ham: »foregiver sig at være Arving til Huuset efter Testamente«.

Et halvt Aarstid før Brylluppet med Kierulff havde

¹⁾ Frelsers Kirkes Ligprotokol (Landsarkivet).

²⁾ Jfr. C. Klitgaard: Kjerulfske Studier, Aalborg 1914—18, Pag. 433, hvor der findes Oplysninger om N. V. Kierulff. Desværre er en Del af disse Meddelelser ikke helt korrekte, og bl. a. anføres heri, at Kierulff har boet 2 Steder i Overgaden, Nr. 170 og Nr. 167, men begge disse Numre dækker over en og den samme Ejendom, idet denne ved Matriklen af 1756 havde Nr. 167 og ved Matriklen af 1806 fik nyt Nr. 170. Ligeledes anfører C. Klitgaard, at »Kierulffs Have« har ligget paa Frederiksberg og noterer som Kilde »Museum«, II 1892, Pag. 174, men sidstnævnte Sted staar der udtrykkelig anført det korrekte »Overgaden neden Vandet«, og der findes ikke et Ord om Frederiksberg. I nær-værende Afhandling vil Urigtighederne blive korrigeret og yderligere Oplysninger meddelt.

³⁾ Frederiksberg Kirkebog 1785, Pag. 205 (Landsarkivet).

⁴⁾ »Pandt Bog, begyndt dend 6. May Ao 1656, over de uden for Sta-dens Nørre, Østre og Vester Port etc. beliggende Huuse og Ejendomme« (Landsarkivet). — Skattemandtalen 1769 over »Uden Nørre- og Øster-port« (Raadstuearkivet) — Ejendommen tilskødedes den 4. April 1785 Haarskærer Jens Petersen Rosted, fik senere Nr. 9 og er nu Nørrebro-gade Nr. 38.

Enkemadam Flindtrup af Billardholder Knud Issing købt daværende Nr. 3 i Allégade i Frederiksberg By, og Husets Beliggenhed angives at være »imellem Peder Nielsen paa den ene og Johan Arntz Hunæus paa den anden Side«¹⁾. Her i denne Ejendom, hvis Stuehus var paa 12 Fag, indrettede Nicolai Kierulff og hans Hustru, der jo var kendt med Værtshusholderi, et Traktørsted, og ved den almindelige Folketælling den 1. Juli 1787 opføres Ægteparret som²⁾: 26de Familie: Nicolay Kierulff, 32 Aar, gift 1. Gang, Traiteur, Dorthea Willumsen, 42 Aar, gift 2. Gang, hans Kone.

Fra Frederiksberg, hvor Ejendommen dog bibeholdtes, flyttede Nicolaj Kierulff til sit nykøbte Hus i Overgade, og det viste sig meget snart, at han under de nye og større Forhold herude var den rette Mand paa det rigtige Sted. I Løbet af forholdsvis kort Tid fik han oparbejdet »Kierulffs Have«, som Ejendommen herefter kom til at hedde, til at blive et af Christianshavns mest søgte og mest kendte Traktørsteder.

Det synes, som om Kierulff i Begyndelsen har drevet sin christianshavnske Forretning uden Borgerskab, muligvis paa S. C. Simmelhags, thi først over et Aar efter, at han har købt Ejendommen, faar han den 27. Januar 1790 Borgerskab som Billardholder i København³⁾, men i Københavns Vejviser kommer han ikke før 1794.

Der er i Memoirerne fra Datiden bevaret et godt Bil-

¹⁾ »Københavns Amts Rytterdistrikts Birks Skøde- og Panteprotokol Lit. F. 1782—91, 1ste Halvbind 4. Marts 1782—18. December 1786« Folio 202 (Landsarkivet). — Ifølge et paa Stadslandinspektøren paa Frederiksbergs Kontor beroende Kort over Frederiksberg, opmaalt i 1811, findes under Løbe Nr. 75 Ejeren til den paagældende Grund at være Madam Kierulff [d. v. s. forhenværende Madam Flindtrup]. Ejendommen fik senere Matr. Nr. 116 og er det nuværende Nr. 15 i Allégade.

²⁾ Folketælling for Sokkelund Herred, Frederiksberg (Rigsarkivet).

³⁾ Borgerskabsprotokollen (Raadstuearkivet).

lede af, hvordan det daglige Liv formede sig i »Kierulffs Have« i Overgaden neden Vandet, og den, hvem disse Oplysninger skyldes, er den landskendte, dygtige og brave Ankersmed Hans Caspersen, der var en af Christianshavns Notabiliteter. I sine efterladte Optegnelser¹⁾ har han givet et fornøjeligt Billede af »Kierulffs Have« som Minde om de svundne Dage.

Hans Caspersen, der var født den 7. Juli 1782, var, fortæller han, i Tidsrummet 1807—1814 en daglig Gæst i Haven, som han »ofte besøgte efter endt Arbejde«, der for hans Vedkommende strakte sig fra Kl. 5 Morgen til Kl. 7 Aften, en lang Arbejdsdag sammenlignet med Nutidens 8 à 10 Timer. Han fortæller, at han først kom her, naar han havde spist Aftensmad, og han tilbragte da »et Par Timers Tid i gemytligt Samvær med gode Venner«, af hvilke en Del var »af vore gode Borgere«, en Del var Koffardikaptajner samt »mange gode solide Borgere fra Kjøbenhavn, deriblandt flere, der var Officerer ved det borgerlig Artillerie. Kierulffs Have laa nemlig lige ved deres Eksercerplads paa Artilleriets Laboratorium«. Endvidere fortæller Hans Caspersen, at der hver Lørdag Aften var »som et table d'hôte«, hvor Traktør Kierulff bød paa »2 solide Retter varm Mad samt Frugt og Valnødder fra Haven for den yderst billige Pris af 2 Mark pr. Kuvert, ligesom der vankede gode Vine til billige Priser«. Som man vil se af Hans Caspersens Optegnelser, var det ikke alene Christianitterne, der hørte til Stamgæsterne i »Kierulffs Have«; ogsaa »mange gode solide Borgere fra Kjøbenhavn« havde fundet Vej ud til Traktørhaven, hvor man kunde faa 2 varme Retter og Dessert for 2 Mark. Det Traktement har de ikke kunnet staa for. Efter endt Maaltid — meddeler Hans Caspersen — satte man sig

¹⁾ Meddelt i Uddrag af C. Nyrop i: Et Stykke dansk Haandværks- og Fabrikshistorie (Museum. 1892, II Pag. 174).

enten til Spillebordene for at faa et Slag Kort, eller ogsaa fik man Visebøgerne frem, og saa tog man fat paa at synge »de udmærkede Bord- og Selskabssange, som man den Gang brugte, og Omgangen var altid venskabelig og munter«. I Haven var der Koncert af »3 gode Musici«, som diventerede Gæsterne med Spil paa »Harpe, Violin og Klarinet«.

Der var over dette Milieu i »Kierulffs Have« noget saa ægte bedsteborgerligt, som man kun kendte det i Frederik den Sjettes Dage, en Tid, der nu synes os saa uendelig fjærn. Denne harmløse Kommensammen i Traktørstedets lavloftede Stuer, hvor den eneste Belysning var nogle svagtbrændende Tællelys, som den nærmest siddende idelig maatte »snyde« med Lysesaksen, for at de ikke skulde ose alt for stramt, kan vi nu daarligt tænke os, naar vi sidder i Nutidens straalende oplyste Restauranter.

Med en lille Smule Fantasi kan man se dem for sig, som de sidder der bænkedede i »Kierulffs Have« enten inde i Stuerne eller under Træerne ud mod Lille Kongensgade, de gamle brave Haandværksmestre, Skibskaptajner og Borgerofficerer, naar de ved den dampende Punchebolle i Sang priser den højtelskede Landsfader og Drot, eller naar de rørte indtil Taarer kvæder om »den hulde Viv«, som vel at mærke aldrig nogensinde var med til disse Sammenkomster. Hendes Plads var der hjemme, ved Skorstenen og hos Børnene; hun kom kun med til Klubballerne i »Harmonien« eller i den »Venskabelige«, thi paa offentlige Steder var det dengang ikke passende for Kvinderne at vise sig. Naar Kvinden var prist i Sang, sang man af karsken Bælg med Lungernes fulde Kraft de Rahbekske Drikkeviser, saa det gav Genlyd helt over paa den anden Side af Christianshavns Kanal.

Om Vinteren mødtes de samme Mennesker herude, og

Hans Caspersen fortæller os, at »en særlig Morskabsdag var Fastelavns Mandag«, paa hvilken man indtog en Frokost, »der sjelden endte rigtig før samme Dags Aften«; om Efteraaret afholdtes der »et suffisant Pøsegilde«.

Det er et Billede af »bestandig Borgerlighed«, som Ankersmed Caspersen her har rullet op for os saaledes, som Livet formede sig i den forlængst forsvundne christianshavnske Forlystelseshave, og man kan i vore Dage knapt nok tænke sig, at der for 100 Aar siden har eksisteret et saadant idyllisk Sted ved Christianshavns Kanal der, hvor nu Burmeister & Wains Værkstedbygninger ligger. »Kierulffs Have« med dens Hygge, dens Træer og dens Stamgæster af »gode Borgere« var noget for sig selv og noget helt andet end »Peder Kanels« Beværtning, som Holger Drachmann har skildret i »Det grønne Haab«.

De gamle Haver, der i sin Tid laa bagved mange christianshavnske Bygninger, er raseret en efter en; forlængst er den Buntzenske i Overgaden oven Vandet forsvundet, den Have, som Carl Bernhard saa malende har skildret i sin Novelle »Et Aar i København«. Den lille beskedne Have i Torvegade, »Det grønne Træ« kaldet, staar nu for Fald ved Gadens Udvidelse, og den eneste Have, der endnu er tilbage paa Christianshavn, er vel nok Fru Heibergs bagved Søkvæsthuset. Alle andre er forsvundne, og hvor før Træerne bredte deres Bladehang, er nu høje Murstensbunker, thi Prisen paa Kvadratmeter Grund er dyr, og man har ikke mere Raad til den Luksus at holde Haver inde i Storbyen.

Forholdet mellem Kierulff og hans Hustru, der var 10 Aar ældre end han, var i Aarenes Løb ikke blevet det bedste, hvad der nu end har været dem imellem, og efter hans Ønske gaar de da hver til sit. Han bliver paa Christianshavn, medens hun drager ud paa Frederiksberg, hvor hun jo ejede et Traktørsted, der forøvrigt var brændt

i 1790, men atter genopført¹⁾, og her tog hun fat paa Værtshushold. Det er rimeligvis denne »Uoverensstemmelse mellem Gemytterne«, der foranlediger nedenstaaende Avertissement i »Adresseavisen« Nr. 47 den 26. Februar 1796 Spalte 3:

Til mine Venners og Velynderes behagelige Efterretning har jeg aabnet min Gaard paa Friderichsberg og opvarter med Thee, Caffé, Punch, Viin og Mad.

N. Kierulf.

Kierulff ønsker nu at separeres fra sin Hustru, og han indsender da en den 17. April 1797 imellem sig og hende oprettet Separationskontrakt til Myndighederne for at faa denne kongelig konfirmeret; efter en Del Besværligheder, fordi de boede hver i sin Jurisdiktion, lykkedes det endelig den 29. August 1797 at faa kongelig Konfirmation paa Separationskontrakten²⁾, i hvilken det bl. a. bestemtes, at »Dorte Willumsen er Eyer af Huuset Nr. 3 i Friderichsberg«³⁾. Først 13 Aar derefter, den 29. Maj 1810, blev Ægteparret skilt, og samtidig fik han Tilladelse til at indgaa nyt Ægteskab⁴⁾. Faa Dage derefter, den 6. Juni 1810, blev han viet »i Huset«⁵⁾ til Euphrosyne Caroline Larius

¹⁾ Brandtaxationsforretninger. Sokkelund Herred Hovednr. 1—30 Frederiksberg Sogn ca. 1787—1800 (Landsarkivet). Takseringen fandt Sted den 5. Juli 1790.

²⁾ Københavns Amts Rytterdistrikts Birks Skøde- og Panteprotokol H 1795—99, Folio 390 (Landsarkivet). — Raadstueskriverens Copiebog fra primo April til ult. Junij 1797, Sag Nr. 255 (Raadstuearkivet).

³⁾ Københavns Amts Rytterdistrikts Birks Register over Skøder, Kontrakter, Mageanlæg m. m. 1791—1805. Pag. 354 (Landsarkivet). — Dorothea Kierulff, født Willumsen, døde, 78 Aar gammel, den 27. August 1823 paa Frederiksberg (Adresseavisen Nr. 202, den 29. August 1823 Spalte 3).

⁴⁾ Danske Cancellis 2det Departements Registrant for 1810, Sag Nr. 743, Folio 186 (Rigsarkivet). Indlæg til denne Sag eksisterer ikke mere.

⁵⁾ Frelsers Kirkes Kopulationsprotokol (Landsarkivet). C. Klitgaard anfører fejlagtig i Kjerulffske Studier, at Vielsen foregik i Frederiks tyske Kirke i Kbhvn. [den nuværende Christianskirke].

[Hilarius] Kalckow, der ved Folketællingen 1. Februar 1801 over Christianshavns Kvarter Nr. 167 i Overgade neden Vandet anføres som hans Husholderske, 26 Aar gl., ugift¹⁾, og med hvem han havde en Datter, Anne Cathrine Kierulff, født paa Fødselsstiftelsen den 8. Februar 1800²⁾. Foruden denne Datter havde Ægteparret to andre Døtre, nemlig Juliane Marie, født 26. November 1808, død 11. Marts 1811, og Charlotte Amalie, født 25. Juni 1810, død 5. Juli 1811³⁾.

Nicolai Kierulff døde faa Aar efter, den 19. April 1814⁴⁾, hvorefter hans Enke, Euphrosyne Caroline, der ifølge kgl. Bevilling af 20. April s. A. sad i uskiftet Bo, overtog Traktørvirksomheden samt Ejendommen, der ved Matriklen af 1806 havde faaet nyt Nr. 170, men det blev ikke af lang Varighed, hun kom til at drive den, thi den 28. April 1819⁵⁾ afgik hun ved Døden.

Nu var hendes Datter, Anne Cathrine Kierulff, eneste Arving, og da denne kun var 19 Aar gammel, blev hendes Morbroder, Slagtermester Hilarius Kalkow paa Vesterbro, hendes Kurator⁶⁾. Traktørfoorretningen i Overgade blev ført videre af Jomfru Kierulff efter de gode Traditioner

¹⁾ Folketælling 1801 (Rigsarkivet).

²⁾ Jfr. C. Klitgaard: Kjerulffske Studier.

³⁾ C. Klitgaard nævner i Kjerulffske Studier slet ikke Juliane Marie, der var født paa Fødselsstiftelsen (se dennes Daabsprotokol i Landsark.) og blev begravet 16. Marts 1811 (Frederiks tyske Kirkes Ligprotokol i Landsark.). For Charlotte Amalie nævner han intet Dødsaar, men hun blev begravet 7. Juli 1811 (Frederiks tyske Kirkes Ligprotokol i Landsarkivet).

⁴⁾ Adresseavisen Nr. 92 den 21. April 1814 Spalte 1.

⁵⁾ C. Klitgaard: Kjerulffske Studier. Adresseavisen Nr. 100, den 29. April 1819 Spalte 3.

⁶⁾ »Hvide Bog« Nr. 7 for 1818—1819 (Landsark.). I Vejviseren 1804 anføres Hilarius Kalchou som boende Vesterbro 15 [Trykfejl for Nr. 51, jfr. Skattemandtal 1802 Vester Kvarter, Uden Porten (Raadstueark.)]. Denne Ejendom, der kaldtes »Skibet«, fik ved Matriklen af 1806 nyt Nr. 63, i hvilket H. Kalchou findes boende i 1813.

fra hendes Faders Tid, men da hun paa Grund af sin unge Alder ikke kunde faa Borgerskab, blev hun bistaaet af forskellige vekslende Restauratører: I. H. Brøndrup, H. C. Bruun og A. M. Bendixen; sidstnævnte var knyttet til »Kierulffs Have« i 2 forskellige Perioder, dels fra 1823 til 1827, dels fra Oktober 1828. I Vejviseren for 1819—20 findes hun anført som: Kierulf, A. C., Jomfru, holder Restauration, Overg. n. V. 170*.

I et Avertissement fra 1827¹⁾, i hvilket »det gamle Kierulffske Traktørsted ved Laboratoriet (Overgaden neden Vandet Nr. 170)« udbydes til Leje til Oktober Flyttedag, gives en Beskrivelse af, hvordan Ejendommen da har været indrettet:

Foruden en stor Stue med Sovekammer til Gaden, Køkken, Spisekammer, Pige-kammer, et Par Værelser til Logerende, Kiellere, stor Plads til Brænde og Tørv, er der en Skienkestue, Billardstue, Keglestue, alt i Forbindelse med hinanden, en lukket og en aaben Keglebane, en stor Have, vendende ud til lille Sophie- og Kongensgade, med en Del Frugttrær, hvoriblandt en Del meget gamle og store Valdnødde-, Pære- og Æbletrær, et godt Lysthus m. m.

Jomfru Anne Kierulff var imidlertid blevet forlovet med en i Nabohuset boende Sekondløjtnant i Artilleriet Lauritz Christian von Engelsted²⁾, og med denne indgik hun Ægteskab den 19. Oktober 1822 ved »Hus Copulation³⁾«. Selvfølgelig kunde hun som gift med en Officer i

¹⁾ »Dagen« Nr. 143 den 16. Juni 1827, Spalte 8.

²⁾ Han blev karakter. Pr. Løjtnant 15. Januar 1827, Pr. Løjtnant 18. Februar 1830, afskediget 20. Marts 1832, død 3. December 1854 paa Rørbæk, 56 Aar gl. (Richter: Den danske Landmilitæretat 1801—94).

³⁾ Garnisons Kirkes Kopulationsprotokol 1822 Pag. 182 (Landsark.). I Ægteskabet fødtes den 8. August 1823 Sønnen Emanuel Peter Otto Kierulff Engelsted (døbt 19. Oktbr. s. A. i Garnisons Kirke; jfr. Daabsprotokollen Pag. 203; Landsarkivet), der senere bosatte sig i de amerikanske Fristater, hvor han blev Premierløjtnant i 1861. Han døde i

Hæren ikke vedblivende drive Traktørvirksomhed, og Ejendommen blev derfor gentagne Gange stillet til offentlig Auktion, men først i 1836 lykkedes det at faa den solgt, og den 13. Juni s. A.¹⁾ blev den tilskødet »Literatus« Johannes Christian Lange.

Forfatteren J. C. Lange, der var født den 10. April 1785 i København²⁾, hører til de Forfattere, hvem Glemselens Støv dækker. Ingen udenfor Literaturhistorikernes Kreds ved, at han har skrevet en Roman »Familien Ulfeldt« og et dramatisk Digt »Anna Boleyn«, og i Teaterhistorien mindes han kun ved sit Sørgespil »Grev Essex«, der blev totalt udpebet ved dets Opførelse den 30. April 1829 og kun gaves 1 Gang til, den 9. Maj s. A.³⁾.

Det havde været J. C. Langes Agt at oprette en Realskole i København, og det har vel været med dette for Øje, at han erhvervede »Kierulffs Have«, som han da efter al Sandsynlighed havde villet indrette til Skolelokale. Han fik ogsaa i 1836 — altsaa samme Aar, som han købte Ejendommen — Bevilling til at maatte anlægge en Realskole, men da der blev nægtet ham al offentlig Under-

Chicago 17. Septbr. 1872 som Toldinspektør og overlevedes af sin Moder og sin Hustru. I den af Prof. P. S. Vig udgivne Bog: Danske i Kamp i og for Amerika fra ca. 1640 til 1865 (udkommet i Omaha Neb. 1917) omtales han som »Søn af daværende Sekondløjtnant af Artilleriet Lutzritz Christian Engelsted og Anne Catherine Kierulff, Datter af Trakter Kierulff paa Christianshavn, som i 1822 ansøgte Regeringen om Tilfaldelse til at indgaa Ægteskab, rigtignok uden dengang at faa Ansøgningen bevilliget Det være nu hermed som det vil.« — Prof. P. S. Vig synes at nære nogen Tvivl om, at Forældrene var ægteviede, men det af mig ovenfor bragte Kirkebogsuddrag fra Garnisons Kirke beviser, at de var lovformelig gift. Fru Anne Cathrine Engelsted født Kierulff døde paa Københavns Kommunehospital den 10. December 1873 (C. Klitgaard: Kjerulffske Studier).

¹⁾ Panteregisteret (Byrettens Brevskriverkontor).

²⁾ J. C. Lang døde den 20. Oktober 1850 i København (Jfr. Biogr. Leks.).

³⁾ Th. Overskou: Den danske Skueplads. IV, Pag. 859 og 862.

støttelse til Iværksættelse af dette Foretagende, blev der intet ud af den paatænkte Skole.

Der er al Sandsynlighed for, at »Kierulffs Have« stadig er blevet drevet som Traktørsted, og den 25. April 1842¹⁾ blev Ejendommen af Lange tilskødet Værtshusholder Carl Ludvig Petersen, som blev den sidste Indehaver af den gamle »Kierulffs Have«. Den sang nu paa sit sidste Vers. De mange vekslende Værter har vel neppe været til Baade for Havens Trivsel, Tiden var løbet fra den, og Byen havde i 1843 faaet sin Tryllehave »Tivoli«. Det ene med det andet bevirkede, at den maatte bukke under i Kampen for de gamle Tider, som nu ikke længere var i Kurs. »Kierulffs Have« maatte give op, og baade den og dens store Søster »Rosenlund« paa Værnedamsvejen laa slagne paa Valen, thi ingen af dem kunde paa nogen Maade konkurrere med Agent Georg Carstensen, der ganske anderledes forstod at følge med Tiden og havde Føling for, hvad Publikum krævede.

Knapt 3 Aar efter Købet solgte Værtshusholder Petersen den gamle Ejendom den 17. Februar 1845²⁾ til Enkefru Christiane Amalie Krarup født Møhl. Hun var Enke efter Dr. phil. Niels Bygom Krarup³⁾, der i 1828 var blevet Bestyrer af Borgerdydskolen, og som i 1837 havde flyttet denne fra Lille Torvegade Nr. 4 til den ombyggede gamle Præstegaard ved Frederiks tyske Kirke (den nuværende Christianskirke) overfor »Kierulffs Have«. Kun kort Tid var Enkefru Krarup i Besiddelse af Ejendommen, thi allerede den 19. Juli 1847⁴⁾ tilskødede hun Maskinbyggerne

¹⁾ Panteregisteret (Byrettens Brevskriverkontor).

²⁾ Panteregisteret (Byrettens Brevskriverkontor).

³⁾ N. B. Krarup (f. 29. August 1792, d. 10. December 1842) var blandt »Tyltven«, som udfordrede Jens Baggesen til en Disputats paa Latin (jfr. Biogr. Leks.). — J. Helms: Borgerdydskolen paa Kristianshavn 1787—1837, Kbhvn. 1887.

⁴⁾ Panteregisteret (Byrettens Brevskriverkontor).

Hans Heinrich Baumgarten og Carl Christian Burmeister den, og der, hvor tidligere havde lydt Klengen af de svungne Bægere og Sangen af de »gode Borgere« til Harpe- og Klarinettpil, kom nu til at lyde Klengen af de kraftige Hammerslag paa det hvidglødende Jern og Staal.

Digteren Vilhelm Bergsøe, hvis Skolegang i den christianshavnske Borgerdydskole faldt i Slutningen af 1840-erne, rister i sine morsomme Erindringer¹⁾ følgende Minderune om »Kierulffs Have«:

Iøvrigt udmærkede Gaden [d. v. s. nuv. Vildersgade] sig ved adskillige antikværiske Mindesmærker, en Brolægning fra Christian den 4des Tid, Gadelygter fra Christian den 5tes Hist og her brodes Bygningsrækken af smaa idylliske Baggaards-haver med ret anselige Træer, der kigede ud over fugtiggrønne Mure. Den Plads, som Burmeister & Wains Maskinværksted nu indtager, var en saadan Have, hvor jeg har set Baumgarten i egen Person slaa Katten af Tønden i Spidsen for sine Svende. Her forbandt den nu forsvundne »Lille Sophiegade« »Overgaden nedden Vandet« med »Lille Kongensgade«, som den Gang løb lige ned til Laboratoriet, medens den nu er aflukket.

Som man vil se af Vilh. Bergsøes Skildring, var der endnu i hans Skoletid bevaret noget af Havens gammel-dags Idyl, selv om den var blevet omdannet til et Smedeværksted, men det Værksted i den gamle Traktørhave kom i Løbet af forholdsvis faa Aar til at blive en af Danmarks største industrielle Virksomheder.

Baumgarten havde med kongelig Bevilling af 18. Februar 1843 begyndt en selvstændig Smedevirksomhed paa 2den Sal i et Baghus paa Købmagergade Nr. 46, hvorfra han flyttede til en Bagbygning paa Gammelmønt i den saakaldte »Wismarsgang«, den sidste Rest af en af Byens tidligere indenbys Assistenskirkegaarde. I 1846 gik han i Kompagni med C. C. Burmeister, og i Oktober Maaned s. A. flyttede de Smedeværkstedet til »Kierulffs Have«, som de fik tilskødet Aaret efter. Lidt efter lidt udvidede

¹⁾ Vilh. Bergsøe »De forbistrede Dreng«, Pag. 206.

Firmaet Baumgarten & Burmeister, det, som nu hedder Burmeister & Wain, sin Virksomhed, og allerede i 1868 ophørte Lille Sophiegade at være en offentlig Gade, idet den indlemmedes i Etablissementet og i 1869—71 blev Hærens gamle Laboratorium ligeledes indlemmet deri, saa at man saaledes kom til at raade over et meget betydeligt Jordareal.

Intet herude minder mere om den gamle Forlystelseshave, som U. C. Simmelhag grundlagde i Midten af det 18. Aarhundrede; den hører nu til det København, som er forsvundet. Den er gaaet samme Vej, som Byportene, Voldene, Kirsebærgangen, Stadsgravene og Ravelinerne. »Kierulffs Have«, hvor Haandværkerne, Skibskaptajnerne, Borgerne og Borgerofficererne samledes under de grønne Træer, medens Vinden susede i disses Kroner, og hvor der duftede af de modnende Æble- og Pæretræer, Haven, hvor gamle Mester Baumgarten slog Katten af Tønden i Spidsen for sine Smedesvende, er borte og har maattet vige Pladsen for de praktiske Krav, og paa dens Tomt staar nu Burmeister & Wains mægtige Værksteder.

Som det er gaaet med »Kierulffs Have«, vil det ogsaa lidt efter lidt gaa med Christianshavns Hovedgade, Torvegade, der nu staar for Fald og Udvidelse, og om faa Aar vil denne Bydels Fysiognomi blive et helt andet end det nu er, men den gamle christianshavnske Borger, han, der er »af vore gode Borgere«, nemlig

Smaamanden, han som i Kælderen bor,
 hvor sjældent en Solstribе skinner,
 han tærer med særlig Trofasthed paa
 de gamle og kære Minder.

EN EMBEDSMAND, DER ØNSKER SIN LØN UDBETALT I STANGJERN.

Meddelt af FR. HJORT.

Den her omtalte Embedsmand, der i nedenstaaende Brev ønskede at faa sin Gage udbetalt i svensk Stangjern, var Konsulatssekretær *Jacob Edvard Colbjørnsen Hjort*, der var født i Ribe 5. August 1793 og opkaldt efter den navnkundige Jurist af samme Navn, som var Faderens Ungdomsven. *Edvard Hjort* var Søn af Etatsraad og Rentekammer-Kommitteret *Andreas Hjort* (f. 1749 † 1835), der paa den Tid, da denne Søn blev født, var Amtsforvalter i Ribe. Moderen var *Rachel* født *Gierløff* (1758—1850), Datter af Grosserer Johan Gierløff og Else Marie Hansen, en Søster til Adam Oehlen-schlægers Moder. Han blev Student fra det Schouboske Institut 13. April 1810, cand. jur. i 1814, 1812 ansat i Rentekammeret som Kopist. I 1815 blev han Konsulatssekretær i Algier under Generalkonsul Ulrich, og hans Rejse til dette fjerne Land beskriver han i sit Brev til Forældre og Søs-kende i Kjøbenhavn. Under sit Ophold i Algier fik han Lejlighed til at vise den svenske Regjering en Tjeneste og modtog til Gengæld et meget kostbart Lomme-Guld-Diamant Ur med en lang svær Guldkjæde med 2 Ædelstene og en Indskrift. Under Edvard Hjorts Ophold i Algier forefaldt der en Negeropstand, som endte med, at der lige uden for Konsulatets Vinduer blev kappet Hovedet af flere Hundrede Negre. Dette frygtelige Syn kunde Hjort ikke taale; det indvirkede i den Grad paa hans Nerver, at han allerede i 1816 blev nødt til at tage sin Afsked. Fra 1819 til sin Død 16. Juli 1838 opholdt han sig som Patient paa St. Hans Hospital ved Roskilde.

Mine bedste, kiæreste Forældre!

Langt om længe kan jeg friere underholde mig med Eder, endskiøndt alt nogle hundrede Mile adskiller os, uagtet Søblomsten¹⁾ flyver gennem Atlanterhavet med den herligste Bør; endelig fik jeg overstaaet den fortrædelige Søsyge og kan skatte mig lykkelig at være sluppen saa let derfra. Aldrig bliver Søvæsenet mit Liv; jeg fik snart mine høie Tanker derom ganske artigt nedstemte, thi ikke mindes jeg at have oplevet slig en 4 Ugers Evighed, og Gud veed, om ei een endnu staaer mig tilbage. Maaskee vil det ikke være Eder ukiært at have en Dagbog over Reisen i Sammenhæng, om ogsaa adskiligt deraf alt skulde være bekiendt for Eder. Den 29. og 30. October rede vi paa Kryds og Tvær[s] mellem Kbhvn. og Helsingøer, og da vi omsider naaede Kronborg, nødsagedes vi til at skatte paa hiin keedsommelige By i ni hele uendelige Dage, indtil en inderlig velkommen Sydøst tillod os at gaae under Seil og i mindre end paa 2 Dage stryge Skagen ud; men da den holdt ved, og vi derimod nu skulde styre modsat Cours, nødsagedes vi til at anløbe Udhavnen N(Di)evlungen, 1½ Miil fra Staværn og stirre paa de nøgne Klipper, hvis Nyhed imidlertid frapperede mig meget, indtil Veiret slog om Torsdagen den 16de.; dog havde vi høieste Aarsag til at være tilfredse med at ligge i en tryk Havn, thi en Himmelstorm raste paa Søen under vort hele Ophold her, hvorunder uden al Tvivl mange Ulykkelige ere forliste. Paa denne Lodsplads var Stemningen saare gunstig for Danmark, og de lode til Intet hellere at ønske end Gienforeningen med Norges gamle Tvillingbroder. Specien gialdt for 66, og Priserne vare, endog dette Forhold forudsat, yderst overdrevne, fx. et Hundrede Østers 12 rbd. Under foranderligt Veirligt naaede vi Kanalen d. 22de,

¹⁾ Søblomsten er Navnet paa Skibet, han rejste til Algier med.

og vare saa heldige at passere den i 48 Timer, istedetfor at Capitain *Sølling* i Fior laae der i 49 Dage, og en Ostindiefarer for en Uge siden gik under. Ved Cap *Lizard* stødte vi paa en Pilotkutter, som paatog sig at besørge Brev til London, men da han strax igien vilde bort, fik jeg med Nød et Par Linier malede paa et mig uafvidende siden sønderrevet Stykke Papiir, som Grove¹⁾ lagde i sit Brev (Glemmer for alting ikke at trøste *Hanne*²⁾ over Tabet af en saa kiærlig og elsket Stedsøn). For igien at komme til Levemaaden ombord, da er den intet mindre end behagelig, og knap har jeg et Sted at skrive disse Linier i Ro paa: overalt staaer den Ene den Anden i Veien, hvilket Frederik³⁾ nok saa temmelig kan forestille sig. Hele Dagen, ofte til den bælgmørke Aften, gaaer det løs paa en Trampen op og ned af Dækket for dog at holde Fødderne ilive; mangen Morgen vare de mig alligevel af Jern. At disse Skildtvagttoure ere saare interessante, kan man slutte sig til deraf, at det snart løfter os op, som om vi havde Vinger, og snart hæfter Blyklodser paa Benene, ei at tale om den bestandige Raven.

Vredes ikke, bedste Moder, at jeg endnu ei har takket Dig for al den Besvær, du havde med min Eqvipering; den øieblikkelige Afreise fik mig til at glemme det Ene

¹⁾ Generalkonsul E. R. Grove havde 3 Sønner med Petronelle Brinck-Seidelin, nemlig *Hans Diderik G.* (1788—1852), Toldinspektør; *Johan Christian G.* (1789—1834), Captain i Søetaten, og *Stephan Andreas G.* (1792—1819), Ingeniør-Captain. Antagelig er det den ældste af dem, der her er tale om, og som er paa Rejse til Marokko for at ordne et eller andet Forhold, enten for Faderen, der var Consul i Marokko fra 1777 til 1785, eller for den danske Stat.

²⁾ Brevskriverens ældste Søster Johanne Elise Grove, født Hjort $\frac{10}{3}$ 1786, † $\frac{10}{4}$ 1873, gift $\frac{24}{6}$ 1805 med Generalkonsul E. M. Grove, der var Medlem af den afrikanske Konsulatdirection (f. $\frac{3}{9}$ 1756, † $\frac{12}{1}$ 1847).

³⁾ Brevskriverens yngste Broder, Etatsraad *Frederik Hjort*, f. $\frac{1}{12}$ 1797, † $\frac{28}{5}$ 1869, Kasserer i Kancelliet.

for det Andet. Og dog, hvilke Ord skulde vel tilfulde kunne udtrykke min Taknemmelighed for din og den eiegode Faders Omhu og Kjærlighed?

Mellem *Lizard* og *Brest* Løverdagen d. 25. Novbr. Kl. 12 Middag.

E. Sk. Det falder mig ind, at jeg skylder Banken 10 rbd. N. V., som Fader nok er saa god at betale og føre mig til Regning med det øvrige, Du har udlagt. Tillige vilde jeg bede Dig at tage en heel Seddel for mig i Sølvlotteriet hos Bie uden Devise, den første Collecteuren tilhyder Dig; samt sammesteds paa lige Maade 2 hele Sedler i 1ste Afdeling.

De inderligste Ønsker, at dette maa træffe Eder alle ved god Helbred og i bedste Velgaaende, slutter jeg nu som sidst.

Østlig for Mallaga Søndagen d. 10de December.

Jeg begynder strax, hvor jeg slap ovenfor, med den afbrudte Dagbog, men har endnu Intet videre at tilføie, end at vi efter en meget hurtig Seilads til *Cap Finisterre* i *Gallicien* atter maatte bide i det sure Æble og i 7 samfulde Døgn krydse og gaae over Stag uden for bemeldte Forbierg paa Havser Temmions Viis. Dog — lidt Taalmodighed kan ogsaa paa Søen udrette store Ting; en strygende Nordvest godtgjorde os det Forsømte med cølnsk Vægt, og lykkeligt skyndte Søblomsten sig forbi Gibraltar til det yndige Malaga, hvis Rhed vi imidlertid forfeilede formedelst en urigtig Gisning og temmelig skral Vind. Denne var ogsaa Aarsagen, hvorfor Lorck nægtede at afsætte Grove i Gibraltar. (Om Tanger selv var Spørgsmaalet ikke, da en 40 Dages Qvarantaine siden vilde have været Følgen af det ringeste Samqvem med denne By). Vi vare strax med den vestlige Blæst drevne $1\frac{1}{2}$ Miil Østen for Mallaga, og da Skibet efter utallige

Vendinger og en heel Dags unyttige Bestræbelser for at naae ind paa Rheden, neppe kunde soutinere sig paa samme Plet, gik Capitainen i Land i Gaar Morges med Jollen og bragte i Gaar Aftes den glædelige Efterretning tilbage, at Algiers Blokade var hævet, til liden Ære for Hollænderne, samt en Seilbaad, hvorpaa Grove Kl. 8 Aften forlod os med sit Tøj, for at afgaae paa en Portugiser, der til Lykke var seilklar, til Gibraltar. Hvilken Forskiel mellem Naalungens noget skaldede Klipperand, og det paradisiske Spaniens af Viingaarde rødmeende Bakker, som det heller ingenlunde mangler paa Maiestæt, da de frugtbare Høie ende sig med evigt snedækte Fieldtoppe, uagtet det selv paa rum Sø er yderst behageligt Clima.

Algier den 18de December.

Endelig er jeg, Gud være lovet, paa Landjorden igjen; i Gaar Formiddag ankrede vi her i Havnen. Captain Ulrich er en meget venlig og forekommende Mand, som man strax maa fatte Fortrolighed til. Jeg kom ellers vel tilpas, thi just samme Aften var der stor Assemblé hos Capitainen, hvor næsten alle herværende Europæere vare forsamlede; paa den frie Tone skulde man ei mærke at være i slig en Afkrog af Verden blandt Barbarer. Det ene Sprog løber i det andet, der hersker en Blanding af Tungemaalene som ved Babels-Taarn, og endnu staaer jeg der i en Maade. Ulrich beboer et elegant Huus med Marmorpiller og Marmorgulve, kostbare Gulvtæpper, Sølvtøi og Vine i al Overflødighed; Resten kunne mine kiære Forældre nok slutte dem til. Jeg vil haabe, at I alle, mine Elskede, befinde Eder vel, ligesom jeg endnu for Øieblikket føler mig. — Tilfældet vil atter, at der skal være Hastværk paa Færde. Der gaaer ingen Post over Land til Kiøbenhavn, som vi troede; Skibsleilighed er det eneste Forbindelsesmiddel med Hiemmet, og det na-

turligviis kun indirecte; denne Gang skal i Dag afgaae et Skib til Marseille. Tillader mig derfor strax at tale om mine egne Anliggender. Grove sagde mig, at det var nødvendigt, at Finantzkasse Directionen havde en speciel Fuldmagt fra mig til at hæve Gagen. Vilde Fader derfor ikke have den Uleilighed at skrive et Par Ord til denne Direction i mit Navn for at melde den min Befuldmægtigelse hertil; i al Fald haaber jeg, hvis den skulde fordre personlig Underskrift, at Foreviisningen af de sign. Linier vil være tilstrækkelig. Ulrich raader mig ei at trække Vexel paa Gagen, som derved vilde smelte hen til Intet, men derimod at bede Dig for de hævede Penge at købe Jern, som her godt lader sig afsætte, og besørge det afsendt med næste Presentskib¹⁾; altsaa bliver det hvergang et heelt Aars Gage; og Capitainen har iøvrigt lovet mig, at jeg indtil bemeldte Skibs Ankomst ei skulde mangle Penge. —

Maatte jeg derfor ikke her igien falde Dig besværlig med en Bøn, da jeg ingen Anden har i den vide Verden at holde mig til, at omsætte Specierne med svensk Stangjern fra $2\frac{3}{4}$ til 1 Tomme brede. Forresten mærker jeg vel, at mine Indtægter her kun ville forslaae saare lidet, derfor bliver det det Bedste, om Du paa een Gang vilde have Uleilighed med at hæve de fire følgende Qvartaler om mueligt (for de to Qvartalers Forskud meddeles her ved ogsaa min Tilstaaelse og Fuldmagt), hvilket Capitainen siger vil blive en 40 Skippund Jern (eller saa vidt Beløbet vil strække). Bøger, gode *Peter*²⁾, skal Du ei have Besvær med at anskaffe til mig for det Første; her faaer jeg nok Andet at tænke paa.

1) Her hentydes til de Presenter, som den danske Regering paa den Tid jævnlig afsendte til Beyen af Algier.

2) Registrator, Cancelliraad Johan Edvard Peter Hjort (1788—1863).

En kjærlig Hilsen til Dig, gode Hanne¹⁾, Andrea²⁾, Frederik³⁾ og Lotte⁴⁾); det vil vare længe, maaske, inden vi atter samles — i [Li]ve for et Øieblik.

Kjæreste Venner og Elskede! Lande og Have ligge imellem Eder og mig, men Intet skal rive mig fra Eders Hierter, og jeg er forvisset om samme Deeltagelse fra Eder.

Edvard Hjort.

E. Skr.

Dog vil jeg bede Dig først, Fader, have den Uleilighed at forespørge nøie, om ogsaa virkelig Ulrich faaer sin Gage paa denne Maade; ellers vilde Du have den Godhed at see at faae Sagen besørget paa den bedst mulige Vei.

¹⁾ Johanne Elise Grove, f. Hjort.

²⁾ Andrea Marie Hjort, Conventualinde i Roskilde Kloster (1790—1865).

³⁾ Etatsraad Frederik Hjort.

⁴⁾ Charlotte Hjort, Conventualinde i Roskilde Kloster (1802—1842).

SMAASTYKKER.

4. Ligrøveri i 1748¹⁾.

Hos Amtskirurg Andreas Thambsens Enke, der boede ved Nikolai Kirke, konditionerede i 1748 Barbersvend Jakob Borch, som af Begærlighed efter at gøre god Progress i Kirurgien meget stundede efter at gøre anatomiske Eksperimenter; men da ham fattedes Evne til at frekventere Collegium anatomicum, bad han en gammel Mand, som gravede Gravene paa Nikolai Menigheds Assistenskirkegaard, »Landgreven« kaldet, der laa mellem St. Kongensgade og Borgergade, tæt op mod Gotersgade, om at forskaffe sig en Aften et nylig begravet Lig, hvad han lovede ham, med Forsikring om uden mindste Alarm at ville forskaffe Liget op af Graven. Dette lykkedes dog ikke, thi da Barbersvenden om Aftenen kom til Kirkegaarden for at føre Liget bort, blev Graveren, da han var kommet nogle faa Skridt med Liget fra Graven, opdaget af forbigaaende Folk, der nødte ham til at lægge Liget i Kisten igen og bringe Graven i sin forrige Stand. Derefter blev Barbersvenden sat i Raadstuevagten, holdt arresteret og Sag anlagt imod ham. I Begyndelsen af April indgav han fra Arresten et Andragende, i hvilket han tilstod sin Forseelse og bad om, at den maatte pardonneres hans Ungdoms Vivicité og Begærlighed efter at lære, samt at den mod ham rejste Aktion maatte ophøre, og det være Straf nok, at han havde været hæftet paa Raadhuset.

Sagen gik til Magistraten, der udtalte, at Borch i sin Uskyldighed alene for at gøre sig perfekt i sin Profession har begaaet denne Forseelse, og at den ham paalagte Arrest synes at kunne være Afstraffelse for hans Forseelse, hvorfor den indstillede, at Sagen mod ham maatte frafalde, og han selv sættes paa fri Fod, mod at han betalte sin Arrests og Underholdnings Bekostning samt 10 Rdl. i Mulkt til Konventhusets fattige.

Magistratens Erklæring er dateret 22. April, men det tog Tid, inden der faldt Afgørelse; først 23. Maj blev der tilskrevet Byfoged Fischer, at det af sær kongelig Naade maatte ske, som Magistraten havde anbefalet.

K. Carøe.

¹⁾ Om den flg. Sag se Mag. Res. prot. ²²/₄ 1748 og Mag. Kopibg. 1748 A Nr. 90.

UTTERSLEV BY IGENNEM TIDERNE.

Af HENRIK LARSEN.

Utterslev By og Mark hørte tidligere til Brønshøj-Rødovre Kommune, men har siden 1. Januar 1901 været en Del af København. Byens Areal var ved Matrikuleringen¹⁾ c. 975 Tdr. Land eller c. 538 ha.; muligvis er der senere sket mindre Forandringer heri. Hartkornet efter den nuværende Matrikel var efter den oprindelige Ansættelse 126 Tdr. 4 Skp.; senere er ogsaa heri sket mindre Forandringer. Ifølge Christian den 5tes Matrikel var Hartkornet først ansat til 138 Tdr. 3 Fdk. 2 Alb., men blev senere reduceret til 124 Tdr. 2 Skp. 2 Fdk. Ifølge Matriklen 1664 eller rettere efter en revideret Ekstrakt af denne fra 1680 var Hartkornet, der her er beregnet efter Landgilden, 126 Tdr. Af efterfølgende Oversigt vil man kunne se Hartkornet efter Matriklen 1664 og Matriklen 1688 eller Christian den 5tes Matrikel, baade den første Ansættelse og den reducerede Takst for hver Gaard i Byen. Dog er Hartkornet ved den sidste Ansættelse reguleret efter det Forhold, der fra gammel Tid af var mellem Gaardene med Hensyn til Størrølsen, idet Afvigelserne efter den første Ansættelse ofte skyldes, at den ene Bonde havde pløjet ind paa den andens Ager, hvad ofte hændte, naar en Gaard stod ubeboet og øde.

I Matriklen 1664 er Tønden beregnet til 6 Skp., i Ma-

¹⁾ Byens Jorder blev opmaalt 1807, Taksationen af dem fandt Sted 1809.

Gaard	Gl. Matrikel Hartkorn			Ny Matrikel Hartkorn				Reduceret Takst		
	Nr.	Tdr.	Skp.	Fdk.	Tdr.	Skp.	Fdk.	Alb.	Tdr.	Skp.
1	20	1	»	23	4	»	»	20	5	3
2	20	1	»	23	4	3	2	20	5	3
3	5	5	2	8	»	1	»	6	7	1
4	5	5	2	8	1	3	»	6	7	1
5	5	5	2	7	2	2	»	6	7	1
6	14	1	»	15	»	»	2	13	6	2
7	5	5	2	8	1	2	»	6	7	1
8	18	»	»	13	1	1	»	13	6	2
9	5	5	2	8	1	3	1	6	7	1
10	5	5	2	7	6	3	»	6	7	1
11	18	»	»	15	»	«	»	13	6	2
Tils.	126	»	»	138	»	3	2	124	2	2

triklen 1688 til 8 Skp. Senere, c. 1727, blev de store Gaarde, der som oftest havde 2 Beboere, hver delt i 2, saaledes at Byen fik 16 Gaarde, der alle blev gjort lige i Hartkorn, saa hver Gaard fik 7 Tdr. 6 Skp. $1\frac{7}{8}$ Alb. Hartkorn. Dette skete ved, at den Jord, som Gaardene Nr. 1 og 2 havde mere end de øvrige, og som mest laa i Nærheden af dem, blev delt i 16 Dele, een til hver Gaard.

Da Københavns Rytterdistrikt blev oprettet, fik Gaardene nye Numre. Det samme var ogsaa Tilfældet, da den nuværende Matrikulering blev foretaget c. 1809. Forholdet mellem disse Numre skal udredes i det følgende.

Nr. 1 fra Matriklen 1688 er Nr. 1 og 2 ifølge Rytterdistriktets Jordebog¹⁾). Af disse er Nr. 1 nuv. Matr. Nr. 8 og Nr. 2 nuv. Matr. Nr. 7.

Nr. 2 var endnu een Gaard, da Rytterdistriktet blev oprettet, og fik Nr. 3, den er nu Matr. Nr. 5 og 6.

¹⁾ Rytterdistriktets Jordebog fra 1718 er gaaet tabt, men Numrene findes i dets Regnskaber.

Nr. 3 er KrigsJORdeb. Nr. 4, Matr. Nr. 9.

Nr. 4 er KrigsJORdeb. Nr. 5, Matr. Nr. 12 og 19, det sidste Nummer er Gaardspladsen i Byen.

Nr. 5 er KrigsJORdeb. Nr. 6, Matr. Nr. 10.

Nr. 6 er KrigsJORdeb. Nr. 7 og 8, heraf er Nr. 7 Matr. Nr. 15, 23 og 42, og Nr. 8 er Matr. Nr. 11.

Nr. 7 er KrigsJORdeb. Nr. 9, Matr. Nr. 13.

Nr. 8 er KrigsJORdeb. Nr. 10 og 11, heraf er Nr. 10 Matr. Nr. 16 og en Del af Matr. Nr. 17, og Nr. 11 er Matr. Nr. 14 og ligeledes en Del af Nr. 17, hvorpaa disse to Gaarde tidligere har staaet.

Nr. 9 er KrigsJORdeb. Nr. 12, Matr. Nr. 1 og Resten af Matr. Nr. 17.

Nr. 10 er KrigsJORdeb. Nr. 13, Matr. Nr. 2.

Nr. 11 er KrigsJORdeb. Nr. 14 og 15, henholdsvis Matr. Nr. 3 og 4.

Gennemsnitlig gaar der i Utterslev lidt under 8 Tdr. Land til en Td. Hartkorn, men da en Del af Byens Jord er Mose, bliver Forholdet for Agerjorden endnu bedre. Nogle af Gaardene havde saa gode Jorder, at der gik mindre end 7 Tdr. Land til en Td. Hartkorn.

I Aaret 1682 var det Areal, som da var eller havde været pløjet, 561,4 Tdr. Land. Paa den Del af Byens Jord, der ikke blev pløjet eller opdyrket, kunde der efter den speciale Taksering af hver enkelt Gaards Enge og Moser avles $70^{11}/_{16}$ Læs godt Hø og $19^{7}/_{8}$ Læs Mosefoder eller daarligt Hø. Efter en Generaltaksering kunde der avles 57 Læs godt Hø og 20 Læs Mosefoder, men efter Bøndernes egen Bekendelse var Udbyttet af deres Enge kun $46^{1}/_{4}$ Læs godt Hø og $17^{5}/_{8}$ Læs Mosefoder, altsaa ikke saa lidt mindre. Hartkornet blev beregnet efter den første af disse 3 Angivelser, 24 Læs godt Hø eller 30 Læs Mosefoder blev regnet for 1 Td. Hartkorn.

Til Byen hørte i Leyers Vang i Grafuedys Eng en Tørvelyng, hvori 9 af Byens Gaarde havde Tørve-

skær til fra 1 til 12 Aars Forbrug. Forøvrigt fik Gaardene ved Udvisning af de kongelige Skove hvert Aar mod Betaling nogle Læs Brænde, hvilket ogsaa vedvarede, efter at Beboerne havde faaet Skøde paa deres Gaarde, og først er ophørt i forrige Aarhundrede.

I 1682 var der 11 Gaarde i Byen og 9 Huse uden Jord. Men nogle af Gaardene havde mere end een Beboer. Ifølge Kop- og Kvægskatregnskabet for samme Aar var der paa Gaardene 14 Familier eller Husholdninger, af Husmænd var der 6, der havde Kreaturer. Endvidere var der 2 Indsiderfamilier og 7 fattige og elendige, der blev ansete for ude af Stand til at betale Kopskat, flere af disse var Familieforsørgere. Godt hundrede Aar efter, i 1787, var der 229 Indbyggere i Byen, fordelt paa 48 Familier. I 1834 var der 389 Beboere, der boede i 64 Ejendomme, hvoriblandt 15 Gaarde, 1 Mølle og 1 Skole. Resten var Huse, 5 af Gaardene beboedes af Forpagtere eller Bestyrere. I 1860 var der 122 beboede Steder med 995 Beboere. I de næste 10 Aar blev Indbyggerantallet fordoblet, idet der 1870 var 2133 Indbyggere i Byen og paa dens Mark, der beboede 186 Ejendomme. Disses Antal er altsaa kun steget med c. 50 pCt., hvad der viser, at nu begynder Lejehuse og Lejekaserner at vise sig i Utterslev. Det var den Del af Byens Mark, som i mange Aar kaldtes *Utterslev Mark*, der først blev bebygget. De første nye Gader eller Veje blev opkaldt efter Kongens Børn: Frederiksvej, Georgsvej, Valdemarsvej, Alexandravej, Dagmarsvej og Thyrasvej; de var alle til 1870. Senere er Indbyggerantallet i Utterslev og paa Byens Mark tiltaget betydeligt. I 1911 var det 11,967 og i 1916 13,856. Efter Indlemmelsen i København er Byen bleven delt i 6 Roder. Indbyggerantallet for disse var 1930: Glentevejs Rode 10,953, Ørnevejs Rode 874, Georgsvejs Rode 1455, Bellehøjs Rode 7676, Bispebjergs Rode 6706 og Frede-

riksborgsvejs Rode 4698, det bliver ialt 32,362 Mennesker. Utterslev er nu en af Landets store Byer.

Ifølge Roskildebispens Jordebog var der 1370 9 Bol i Utterslev, hvoraf de 3 laa til Hovedgaarden og de 6 til de øvrige Gaarde. Ifølge Markbogen fra 1682 havde Byen da 8 Bol, men desuden havde de 2 store Gaarde i Byen, som er den gamle Hovedgaard, en Del Forlodsjord, der vel kan sættes lig med 1 Bol. Gaardene Nr. 1, 2, 6, 8 og 11 havde hver et Bol, Nr. 4 og 9 var et Bol, Nr. 10 og 7 et og Nr. 3 og 5 et Bol.

Om Gaardenes tidligere Beliggenhed i Byen har man ikke gode Efterretninger, da Byen paa Udskiftningskortet fra 1784 kun er meget ufuldstændig gengivet. Byens Gade har omfattet Gadekæret, det nuværende Utterslev Torv og formodentlig en Del af det bebyggede Areal Vest for dette. Nord for Gaden har ligget fra Øst mod Vest Gaardene gl. Nr. 11, 10, 9, 8 og 7, af hvilke den første har ligget mellem Skoleholdervej og Hjortholms Allé. Vest eller Sydvest for Gaden har gl. Nr. 6 ligget, Syd for Gaden har, regnet fra Vest, gl. Nr. 5, 4, 3 og 2 ligget, den sidste Gaard laa mellem Utterslevvej og Sokkelundsvej. Godt 100 Alen Syd for Nr. 2 laa Nr. 1. Gaardene blev altsaa 1682 i Markbogen nummererede efter deres Beliggenhed i Byen.

Paa at udskifte Byen begyndte man 1781, men Udskiftningen synes først at være sket eller tilendebragt i 1785. Da Brønshøj Bys Jorder omtrent gaar helt ind til Utterslev By, saa kunde ikke alle Gaardene faa deres Jord ved Gaarden, hvorfor de Mænd, der boede paa den vestre Side af Byen, blev foreslaaet at udflytte og faa en Udlod, hvilket ogsaa skete. Disse Gaarde var Matr. Nr. 10, 11, 12, 13, 14, 15 og 16. Byens Gaarde fik paa to nær deres Jord samlet paa et Sted. Disse 2, Matr. Nr. 2 og 3, fik foruden deres Indlod hver tillige en mindre Englod. Kort efter Udskiftningen blev Matr. Nr.

9 ogsaa udflyttet. Da Byen og dens Jord 1807 blev opmaalt i Anledning af Matrikuleringen, laa der 8 Gaarde i Byen, Matr. Nr. 1 til 8, senere er de fleste af disse ogsaa blevne udflyttede.

Byen havde ifølge Markbogen fra 1682 11 Gaarde og 9 Huse uden Jord. Af de sidste var et øde, om et andet siges det, at det stod paa Gaard Nr. 6's Grund. Hele Byen tilhørte da Staten, denne havde efter Reformationen overtaget den efter Roskildebispens, der tidligere havde ejet den. Ifølge Københavns Lens Jordebog fra 1611 var der da 11 Gaarde i Byen. De to største af disse, Nr. 1 og 2 efter Matriklen af 1688, svarede hver 2 Pund Rug, 2 Pund Byg, 1 Svin, 1 Lam, 1 Gaas, 4 Høns, 1 Læs Hø og 6 Tdr. Havre i Landgilde, 2 andre, Nr. 8 og 11, gav hver 2 Pund Rug, 2 Pund Byg og 4 Tdr. Havre, en, Nr. 6, gav 1½ Pund Rug, 1½ Pund Byg, 1 Lam, 1 Gaas, 4 Høns, 1 Læs Hø og 3 Tdr. Havre; de øvrige 6, Nr. 3, 4, 5, 7, 9 og 10, der var Byens mindste Gaarde, svarede hver 1 Lam, 1 Gaas, 4 Høns, ½ Svin og 2 Sk. Grot i Afgift. Disse 6 Gaarde var Ugedagstjenere til Nyby Ladegaard og gjorde derfor mere Hoveri end de øvrige Gaarde, hvilket var Grunden til, at de svarede denne ringe Landgilde. Dette Hoveri blev senere afløst, i 1657 betalte hver af disse 6 Gaarde aarligt 3 Rdl. i Stedet for, medens 5 Husmænd hver svarede 3 Mk. Disse smaa Gaarde kaldtes ogsaa Gaardsædegaarde og hørte under Slottets Birk, medens de øvrige Gaarde i Byen hørte under Sokkelund Herreds Ting. Senere, efter at Nyby Ladegaard var blevet nedlagt, blev de 6 smaa Gaardes Landgilde forhøjet. I 1667 var den for hver af dem: 1 Pund Byg, 1 Td. Havre, ½ Svin, 1 Lam, 1 Gaas, 4 Høns og 2 Sk. Grot. Samtidigt er det blevet tilladt Beboerne paa de øvrige Gaarde at yde Byg i Stedet for den Rug, som de tidligere havde ydet.

Efter Reformationen blev undertiden nogle af Gaardene bortforlemede, men 9. September 1573 fik Lens-

manden Befaling til at lægge disse Gaarde ind under Slottet igen. Sekretær Casper Passelick havde 1 Gaard, Sekretær Sebastian Suend 2 og Rasmus Sporemager 1, det er formodentlig de store Gaarde, der har været bortforlenede.

Senere blev den ene af de 2 store Gaarde overladt øverste Rentemester Jørgen Vind mod at svare Landgilde, for Hoveri skulde Gaarden være fri. Den anden blev tillagt Herredsfogeden i Sokkelund Herred. Under og efter Krigen med Svenskerne 1657—60 pantsatte Kongen Byens øvrige Gaarde. Ved Missive af 12. December 1659 fik Jørgen Reitzer, Tyske Kancellis »Forwandter«, i København, den 14. December 5 af de smaa Gaarde i Utterslev og en Gaard eller et Hus i Taarbæk i Pant for 607¹/₂ Rdl., som han havde forstrakt Kongen med til Garnisonens Fornødenhed. Den 13. April 1660 fik han endvidere en af de store Gaarde i Pant og den 1. Septbr. s. A. endnu en af de store samt en af de smaa Gaarde i Pant. Pantessummen for de to sidste Gaarde var 494 Rdl. 1¹/₂ Ort 6 Sk. 2 Alb. Doktor Peder Lavridsen Schavenius fik 13. April 1660 en Gaard i Pant, Nr. 6, som imidlertid atter blev indløst 1664. Derimod var de øvrige Gaarde endnu ikke indløst 1667, da Pantet var overgaaet til Albret Dysseldorffs Efterleverske. Den ene af disse Gaarde, Nr. 8, overgik senere til Kaptajn, senere Major Frederik Schrøder, hvis Svoger Landsdommer Anders Sinklar 1674 fik Skøde paa den mod at udløse Major Schrøders Børn. De øvrige af de Reitzer pantsatte Gaarde kom c. 1670 under Kronen igen, en halv Snes Aar efter kom ligeledes Nr. 8 igen til denne.

Byens Gaarde blev 1718 henlagt under Københavns Rytterdistrikt, 1766 blev de overdraget Beboerne til Ejendom eller rettere Arvefæste. I det 19. Aarhundrede blev et Par af Gaardene Lystgaarde, nogle kom i københavnske Vognmænds Besiddelse, der benyttede dem til Græsning

for deres Heste. Men nogle af Gaardene forblev dog i de gamle Familiers Eje, indtil Københavns Kommune i det 19. Aarhundredes Slutning blev Ejer af dem og omtrent Halvdelen af Byens Mark. Disse og de øvrige af Byens Gaarde er i forrige og dette Aarhundrede efterhaanden blevne udstykkede, saa der nu næppe er et eneste større Landbrug paa Byens Mark.

I Svenskekrigen gik det haardt ud over Utterslev. Kongen Karl Gustav boede paa en Gaard i Byen, og paa dennes Mark havde de Svenske deres Lejr. I Markbogen for Byen omtales forskellige Levninger af de Skanser, som var anlagt paa dennes Mark. De 11 Gaarde, som var her, blev ganske afbrudte, og Markerne blev naturligvis ikke dyrkede. Endnu 1660 blev intet saaet paa Markerne. Til den svenske Lejr var der anvendt en stor Mængde Tømmer fra Omegnens Skove, og en Del af dette blev senere bevilget Indbyggerne, som deraf havde faaet bygget nogle Hytter. Senere kom Beboerne atter til Kræfter, især de, som beboede de smaa Gaarde; Beboerne paa de store Gaarde havde, som det synes, mere Vanskelighed med at klare sig.

Man har fra 1678 i Amtsregnskabet en Beretning om Tilstanden i Byen. Om Beboerne paa de 5 smaa Gaarde: Jørgen Nielsen (Nr. 7), Rasmus Nielsen (Nr. 3), Niels Jørgensen (Nr. 10), Michel Nielsen (Nr. 4) og Jens Pedersen (Nr. 5) hedder det: »Disse kan nogenledes svare deres Landg. og om nogle ikke straks, da med Tiden, eftersom de har temmelig Kvæg og Bæster, de kan og svare Skatte-korn og Maanedsskatter«. Om Ole Nielsen (Nr. 9) hedder det: »Denne kan ej svare videre af hans Landgl. end som Havren og Smaaredselen, saafremt han Gaarden længere skal besidde og udrede Kornskatter og Maanedsskatterne fremdeles«. Om Niels Nielsen, der besad Halvdelen af Nr. 6, og Niels Larsen, der havde Halvdelen af Nr. 11,

hedder det: »Disse kan ingen Landgl. yde dette Aar, synes ej heller at kan klare, hvis de rester med for Ao. 77, saafremt de Skatterne fremdeles skal udrede«. Om Ole Niensens halve Gaard (Halvdelen af Nr. 11) hedder det: »Denne Gaard er antagen med Frihed af Peder Nielsen«, og om Peder Pouelsens halve Gaard (Halvdelen af Nr. 6) hedder det: »Denne Gaard er antagen med Frihed af Jens Larsen«.

En af disse daarlige Gaardes Historie skal følges fra 1660 til 1682, for at man kan se, hvor meget Udbytte eller rettere, hvor meget Tab Kronen havde paa den. Gaard Nr. 11, hvis Landgilde var 2 Pund Rug, 2 Pund Byg, 4 Tdr. Havre eller i Hartkorn 14 Tdr., var blandt de Jørgen Reitzer pantsatte Gaarde. Den beboedes først af Oluf Nielsen og dernæst af Peder Eskildsen og Niels Olsen, men disse Beboere maatte gaa fra Gaarden af Armod, og denne stod nu øde i Aarene 1670, 71, 72 og 73. Derefter fæstede Niels Larsen den halve Gaard med Frihed i 3 Aar, nemlig 1674, 75 og 76. I Tingbogen under 7. September 1676 siges det, at han har boet paa Gaarden, der kaldes Schustergaarden, i 4 Aar, og at der paa dennes Plads findes 12 Væggerum Huse, hvoraf han selv havde bygget de 7, den anden halve Del af Gaarden stod øde og uden Bygning. Han synes at have betalt sin Landgilde 1677, men i 1678 formaaede han kun at yde 2 Tdr. Havre. Samme Aar maatte han for Armod's Skyld oplade Gaarden til Carl Andersen Skaaning af Skovlunde, der i Indfæstning skulde give 4 Rdl. Denne kunde heller ikke klare sig, i Matriklen 1680 siges han at være ganske forarmet, og er i 1682 afløst af Laurs Christophersen. Den anden Halvdel af Gaarden stod øde, indtil Peder Nielsen antog den 27. September 1676 med 3 Aars Frihed og uden at give Indfæstning. Den siges da paa 6 Aars Tid at have staaet øde. Han synes at have kunnet magte Gaarden, thi han havde den i mange Aar, endnu 1715

sad han paa den. I 1680 var ifølge Matriklen det meste af Kronens Gods her ved Magt, kun om Carl Andersen (Halvdelen af Nr. 11) og Ole Nielsen (Nr. 9) hedder det, at de var ganske forarmede. I den følgende Tid, indtil de blev Selvejere, var Bøndernes Tilstand i Byen vist gennemgaaende god, selv om det kunde hænde, at en eller anden blev fradømt Gaarden, hvorom der skal blive fortalt i det følgende. I mange Tilfælde gik Gaarden i Arv til en Søn eller en Svigersøn, og mange af Fæsterne sad i mange Aar paa deres Gaarde.

I Utterslev var allerede paa Absalons Tid og vel ogsaa længe før en større Gaard. Den nævnes i Roskildebispens Jordebog fra c. 1370, kaldes der en Hovedgaard (curia principalis) og havde et Tilliggende paa 3 Bol Jord. Det siges tillige, at den fordum havde givet 15 Pund Korn i Afgift om Aaret. Muligvis har saa til Gengæld de mindre Gaarde i Byen gjort Hoveri til den. Senere blev den delt i 2 Bøndergaarde, Nr. 1 og 2 efter Matriklen 1688. Disse 2 Gaardes dyrkede Jord var 1687 tilsammen 175 Tdr. Land, desuden havde de saa meget Eng, at derpaa kunde høstes $24\frac{5}{8}$ Læs godt Hø og $7\frac{5}{8}$ Læs Mosefoder eller anden Klasses Hø. Den største Del af deres Jord laa i Fællesskab med Bøndernes i Byens 3 Marker, men noget af den laa dog ogsaa samlet ved Gaardene. Disse to Gaarde var ogsaa senere en Tid lidt mere end Bøndergaarde.

Jørgen Vind, der var øverste Rentemester og Befalingsmand paa Dragsholm, fik 23. April 1642 Brev paa Utterslevgaard, eller rettere paa Halvdelen af denne, han skulde yde Gaardens Landgilde, 2 Pund Rug, 2 Pund Byg, 1 Svin, 1 Lam, 1 Gaas, 4 Høns, 1 Læs Hø og 6 Tdr. Havre, men være fri for Hoveri. Da Bønderne selv ejede Bygningerne paa deres Gaarde, havde han købt disse af

den tidligere Beboer. Jørgen Vind deltog som Rigsadmiral i Slaget paa Kolbergerheide, blev saaret og døde 17. Juli 1644 i København af sine Saar. Derefter ejede Felttøjmester Christian Friis til Lyngbygaard i Skaane Gaarden. Han døde meget forgældet 16. December 1657. Derefter maa Gaarden være kommen til Kancellisekretær Jørgen Ernsten Reitzer, der ejede den 1663. Paa Gaarden skal Karl Gustav have opholdt sig under Belejringen af København. Senere skal Korfitz Ulfeldt og Fru Elenora Kirstine have opholdt sig her nogen Tid, da de kom fra Fængslet paa Bornholm. Jørgen Reitzer, der som foran sagt havde en Del Gaarde her i Pant, ejede endnu 1667 Gaarden, senere ejedes den af Vinhandler Henrik Verner (Wørner) i København, der 26. September 1672 solgte den til Hr. Christen Skeel med Besætning m. m. for 1000 Rdl.¹⁾. Christen Skeel, der var Gehejmeraad og ejede Gl. Estrup og flere Gaarde, har dog næppe boet her til Stadighed, thi 1682 drev Fru Else Parsberg, Enke efter Laurids Ulfeldt og selv vist boende paa Husumgaard, hvør hun døde 1684, Gaarden. Hun havde 1682 her 2 Karle, 2 Dreng, 2 Tærskere og 2 Piger. Af Besætning fandtes 15 Heste, 1 Føl, 15 Køer, 1 Kvie, 10 Kalve, 2 Stude, 24 Faar og 4 Svin. Derimod drev Christen Skeel selv Gaarden 1684 ved Hoveri af Husmænd fra hans Godser paa Sjælland. Af faste Folk fandtes der da kun en Dreng, af Besætning var der 6 Bæster, 2 Føl og 8 Svin. Til Gaarden hørte 1682 2 Fiskeparker. I 1689 var den bortforpagtet. Efter Christen Skeels Død 1688 gik Gaarden over til hans Søn Kammerjunker Jørgen Skeel, død 1695. Derefter ejedes den af Generallojtnant, Amtmand over Møen von Plessen. Efter hans Død 1704 tilfaldt den Kronen for Fordringer, som denne havde paa von Plessen. Den blev fra 1. Januar 1705 bortfæstet, de $\frac{2}{3}$ til Michel Nielsen, der tidligere havde haft en min-

¹⁾ Sokkelund Herreds Tingbog 3. Okt. 1672.

dre Gaard i Byen, og Resten til Jens Michelsen. Gaarden, gl. Nr. 1, er nuv. Matr. Nr. 7 og 8. Disse Gaarde, der var sammenbyggede og endnu c. 1770 ifølge Danske Atlas kaldtes *Scheelers Gaard*, brændte 1840 og blev derefter udflyttede.

Den anden Halvdel af Utterslevgaard, gl. Nr. 2, var 1660 henlagt til Herredsfogden i Sokkelund Herred, der fik Landgilde og Hoveripenge af Gaarden, hvis han ikke selv drev den. Den beboedes 1663 af Herredsfoged Povl Thomsen. Han døde 1665, hvorefter hans Enke beboede Gaarden. Hun havde den endnu 1668 og har formodentlig ydet Landgilde og Hoveripenge til sin Mands Efterfølger. Brygger Peder Nielsen Munck i København havde 1678 Gaarden i Fæste af Kongen, men Afgiften af den tilfaldt Herredsfogeden. Efter ham kaldtes Gaarden i mange Aar *Munchens Gaard*. Hans Enke Barbara havde Gaarden 1682, og der var da følgende Folk paa den: 1 Karl, 2 Dreng, 1 Tærsker og 2 Piger. Besætningen bestod af 11 gemene Heste, 4 Føl, 3 Stude, 11 Køer, 4 Kvier, 10 Kalve, 16 Faar og 23 Svin. Ved Gaarden fandtes ifølge Markbogen 2 Fiskeparker. Hun havde den endnu 1694, Hoveripengene var da 4 Rdl., men Herredsfogedstillingen var nu inddraget, og Pengene tilfaldt Kronen. Hun døde samme eller næste Aar, hvorefter Nicolai Cortsen Helmich havde Gaarden, men han døde allerede 1695. Derefter havde Gabriel Skunnemand den, han efterfulgtes af Mogens Pedersen Amager, der havde den 1699. Han maatte 1703 overlade den til Peder Gertsen fra Høllænderbyen paa Amager og selv gaa fra den i Armod. Peder Gertsen fæstede Gaarden 1704 og gav 10 Rdl. i Indfæstning. Efter hans Død maatte hans Enke i Armod forlade Gaarden, som derefter 1712 blev fæstet af Gregers Jørgensen fra København, som skulde give 20 Rdl. i Indfæstning. Den nye Fæster skulde, efter hvad Regimentsskriveren senere skrev, have været en formuende Mand

og have ejet 2 Bryggergaarde i København¹⁾). Men ved Landvæsenet gik det ham daarligt. Han synes ikke at have magtet denne store Gaard, desuden medførte den store nordiske Krig tunge Skatter, og da den var afsluttet, kom der i Tyverne flere Misvækstaar. Alt dette bidrog til, at det gik tilbage for ham, der nu var en gammel Mand med mange Børn. Han kom i Restance med Skatter og Afgifter, sin Avling formaaede han ikke at drive, saa at Bymændene for at have Fred og Ævred i Vangene med de andre Byer maatte hjælpe ham. Heller ikke var han i Stand til at gøre det Hoveri, som paalaa Gaarden, hvad ogsaa gik ud over de andre Beboere. I Aaret 1727 var de kongelige Prætensioner løbet op til 366 Rdl. 3 Mk. 7 Sk., hvorfor Regimentskriveren lod hans Effekter sekvestrere. Samtidig blev den halve Gaard taget fra ham, som Peder Truelsen derefter fæstede. Gregers Jørgensen havde endnu nogle Aar den anden Halvdelen af Gaarden, men blev tilsidst fradømt den, hvorefter Truels Pedersen fæstede den. Han blev fri for Indfæstning, men maatte selv forskaffe sig den manglende Besætning. Gl. Nr. 2 er Matr. Nr. 5 og 6, Gaarden laa Nord for gl. Nr. 1.

Gaarden Nr. 8 var blandt de Gaarde, der var blevet pantsat til Jørgen Reitzer. Senere havde Kaptajn, senere Major Schrøder Gaarden i Pant. Amtskriveren lod ham 15. Juli 1669 stævne til Tinge for at høre, hvad Frihed han havde paa den Gaard i Utterslev, som han havde haft paa en 6 Aars Tid. Da boede en Jacob Brochmand paa Gaarden. Senere havde en Joachimus Fabricius Gaarden i Forpagtning. Han blev 15. August 1672 stævnet af Anders Sinklar til Sinklarsholm, Landsdommer i Lolland, i Anledning af at han skulde skylde dennes Svoger Kaptajn Schrøder 104 Rdl. 5 Mk. 9 Sk. i Forpagtningsafgift.

¹⁾ Københavns Rytterdistrikts Regnskab 1727, Bilag Q.

Anders Sinklar, der havde Penge tilgode hos Kongen, fik 14. November 1674 Skøde af denne paa Gaarden. Denne var paa 18 Tdr. Hartkorn, og han skulde for hver Tønde Hartkorn give 50 Rdl. eller ialt 900 Rdl. Betalingen blev dels ydet ved, at 525 Rdl. afkortedes i hans Fordring paa Kronen og dels ved, at han skulde udbetale sin Søster og Major Schrøders 2 Børn den Sum 375 Rdl., som deres Pant, 22 $\frac{1}{2}$ Rdl. aarlig Indkomst, blev kapitaliseret til. Landsdommer Sinklar boede her 1675; 20. Søndag efter Trinitatis s. A. blev et Barn paa Anders Sinklars Gaard, »som var hans eget«, begravet. Han døde vist selv ogsaa samme Aar, hvorefter Søsteren, Major Schrøders Enke, gik fra Arv og Gæld efter ham. Ikke desto mindre bemægtigede hun sig Gaarden og gjorde, hvad hun selv vilde. Byens Kromand stævnedede hende 22. Marts 1677, fordi hun havde solgt Øl. Men længe fik hun dog ikke Lov til at beholde Gaarden. Brødrene Kasper Schøller til Lellingegaard og Vicelandsdommer Rasmus Schøller gjorde 1680 Indførsel i Gaarden for 300 Rdl., som Anders Sinklar 1674 havde laant, nu var Beløbet med Renter og mere steget til 412 Rdl. 4 Mk. 13 Sk. For Beløbet fik de udlagt en Part i Gaarden; Resten af denne tog Kronen vist for resterende Skatter. Kasper Schøller mageskiftede derefter 8. Novbr. 1681 sin Part, 9 Tdr. 2 Skp. 2 $\frac{3}{4}$ Alb. Hartkorn, i en Bondegaard i Utterslev til Kronen. Han fik 25 Rdl. for hver Tønde Hartkorn og 40 Rdl. for Bygningerne eller ialt 274 Rdl. 28 Sk. Det maa vist være begge Brødrenes Parter, der her overgik til Kronen.

Fru Kirsten Sinklar var 25. September 1680 blevet trolovet med en Mand, der hed Unche Fridrich, til hvem hun 6. Oktober 1681 blev viet i Brønshøj Kirke. Med ham havde hun 2 Sønner, Fridrich og Anders, der 6. Novbr. 1680 blev døbt i Brønshøj Kirke. De blev baarne af Mette Peders og Ane Vævers, Laurs Væver, Jens Kromand og Peder Andersen var Faddere. Det ene af Børnene,

Anders, døde snart efter og blev 10. Februar 1681 begravet i Gandløse. Fru Sinklar og hendes Mand forlod derefter Utterslev; det synes at være gaaet hende ilde, thi hun skal 1688 være blevet halshugget i Ditmarsken¹⁾.

I det følgende skal de nævnte Gaardes og de øvrige Gaardes videre Historie indtil Nutiden blive fortalt.

Matr. Nr. 1, Krigsjb. Nr. 12, gl. Nr. 9, beboedes 1680 af Ole Nielsen, hvis Fader Niels Michelsen 1676 for Armod's Skyld havde opladt ham Gaarden, for hvilken han skulde betale 4 Rdl. i Indfæstning. Broderen Michel Nielsen havde en Tid en Part i Gaarden. Jørgen Hansen afløste 1717 Ole Nielsen og havde Gaarden til 1747, da han gik paa Aftægt og overlod den til Anders Hansen, der i Indfæstning skulde give 6 Rdl. 4 Mk. Derefter havde Peder Pedersen Gaarden, som han 1766 fik Skøde paa. Han afstod 1789 et Stykke Jord, der blev ansat til 4 Skp. 2 Fdk. Hartkorn, til sin Søn Peder Pedersen, der havde købt et Par udflyttede Gaardes gamle Gaardspladser og Tofter, nuværende Matr. Nr. 17. Peder Pedersen afstod 1797 Gaarden til Sønnen, den nævnte Peder Pedersen, som siden fik Tilnavnet den ældre. Han efterfulgtes af Broderen Jens Pedersen. Senere købte Kaptajn og Inspektør ved Københavns Vandværk Synnestvedt Gaarden, han erhvervede 1835 tillige Matr. Nr. 8 af Brønshøj. Han anlagde ved Gaarden, som han selv drev, en Frugthave paa 1¹/₂ Td. Land. Han døde 1843 og Gaarden blev derefter 1843 stillet til Auktion og uden Besætning tilslaaet Bog- og Møbelhandler Strempel i København for 14,000 Rbd. Denne afstod sin Ret til Johan Peter Knudstrup for 16,000 Rbd. Sølv, der 13. Maj 1844 fik Skøde paa den. Han solgte den dog allerede næste Aar til Mads Eybye af Fuglse paa Lolland for 20,000 Rbd., Skødet blev dog

¹⁾ Danmarks Adelsaarbog 1915, S. 484.

først udstedt 16. December 1847. Senere ejede Jens Olsen den 1860 og 1870. Gaarden, der tidligere hed *Pilegaard* og senere kaldes *Mariehøj*, blev senere flyttet ud og laa Nord for Bispebjerg Kirkegaard, ikke langt fra Frederiksborgvej. Dens Jordlod var den største af Lodderne i Byen og omfattede c. 76 Tdr. Land. Den omfattede en Del af Utterslev Mose, hvori dog Københavns Vandværk havde nogle Rettigheder. Lodden strakte sig fra Byen og udefter Nord for Bispebjerg Kirkegaard; en stor Del af Jorden er nu indgaaet under denne.

Matr. Nr. 2, Krigsjb. Nr. 13, gl. Nr. 10, var 1680 beboet af Niels Jørgensen, der havde Gaarden til 1721, da han gik paa Aftægt og afstod den til Jens Larsen, der i Indfæstning skulde betale 7 Rdl. Efter hans Død ægtede hans Enke Anders Pedersen, der 1727 overtog Gaarden; Indfæstningen var nu 10 Rdl. Han gik 1763 paa Aftægt og overlod Gaarden til Sønnen Peder Andersen; Indfæstningen var nu 8 Rdl.; han fik 1766 Skøde paa Gaarden. Hans Enke ægtede Peder Truelsen, der havde Gaarden 1775 og 1792, da den blev brandassureret for 1000 Rdl. Hans Datter Bente Pedersdatter bragte c. 1809 Gaarden til sin Mand Peder Pedersen den yngre, der 1842 skødede den for 4800 Rbd. Sedler og Aftægt til Sælgeren og dennes Hustru til Svigersønnen Lars Pedersen. Denne døde 1867, hvorefter den ejedes af hans Enke Ane Petersen og senere af Datteren Christine Sophie Petersen. Gaardens Jord strakte sig fra Byen og ud til Emdrup Mark, mellem Matr. Nr. 1 og 3. En stor Del af Jorden hører nu til Bispebjerg Kirkegaard. Københavns Kommune erhvervede 1894 Matr. Nr. 2 e med c. 11 Tdr. Land beliggende ved Frederiksborgvej og Tagensvej. Matr. Nr. 2 a blev 1898 solgt til A/S Christiansberg, der her anlagde Christiansberg Allé, der nu hedder Hjortholms Allé. En mindre Englod strakte sig fra Frederiksborgvej til Lersøen.

Matr. Nr. 3, Krigsjb. Nr. 14, er Halvdelen af gl. Nr. 11. Gaarden beboedes 1682 af Laurs Christophersen og 1695 af Povl Andersen. Peder Nielsen, der havde Nabo-gaarden, havde den 1701. Niels Michelsen havde den 1709. Hans Søn Anders Nielsen fæstede den 1761 efter sin Faders og Moders Død, de har altsaa haft Gaarden i over 50 Aar. Han skulde betale 8 Rdl. i Indfæstning og give Søsteren Ophold. Hans Enke Gundil Christendatter overlod 1810 Gaarden til Sønnen Christen Andersen. Han havde den endnu 1834, derefter ejedes den af Søsteren Mette Andersdatter, der 1860 73 Aar gl. var Aftægtskone paa Gaarden. Tre Generationer af samme Slægt havde saaledes haft Gaarden i c. 150 Aar. Anders Larsen fra Ballerup ejede den 1860 og 1870. Gaardens Jord strakte sig fra Byen ud til Store og Lille Bøllemosegaardens Jor-der mellem Matr. Nr. 2 og 4. Desuden hørte til Gaarden en lille Englod beliggende ved Siden af den Englod, der tilhørte Nr. 2. En stor Del af Jorden hører nu til Bisp-bjerg Kirkegaard. Matr. 3 f, c. 11 Tdr. Land, erhverve-des 1894 af Københavns Kommune. Ejendommen var beliggende ved Frederiksborgvej og Tagensvej.

Matr. Nr. 4, Krigsjb. Nr. 14, er den anden Halvdel af gl. Nr. 11. Gaarden blev 1676 fæstet af Peder Nielsen, som endnu havde den 1715. Derefter havde gl. Niels Pedersen Gaarden; hans Enke ægtede Anders Nielsen, som 1723 fæstede den; Indfæstningen var 10 Rdl. Da han døde, fæstede Vincents Bertelsen Gaarden, Indfæst-ningen var nu 13 Rdl. 2 Mk. Han døde 1737, hvorefter hans Enke ægtede Hans Pedersen, der overtog Gaarden. Han kunde imidlertid ikke klare sig og blev fradømt Gaarden, som Jørgen Olsen derefter fæstede, han blev fri-taget for Indfæstning. Han fik Skøde paa Gaarden 1766 og havde den til 1790, da han overlod den til sine Søn-ner Ole og Anders Jørgensen, der hver fik Halvdelen af dens Jord. De skulde hver give 300 Rdl. og i Fællesskab

yde ham Aftægt. Anders Jørgensen fik Gaardens Bygninger, men skulde til Gengæld bygge 20 Fag for Broderen. Ole Jørgensen solgte 1802 sin Halvdel til Broderen for 700 Rdl., som derved blev Eneejer. Anders Jørgensen døde 1807, og hans Enke ægtede næste Aar Niels Andersen. Ved Skiftet efter denne blev Gaarden 1834 udlagt til Svigersønnen Sognefoged Christen Hansen, der ejede Gaarden fra 1834 til 1876 og efterfulgtes af Christian Hansen. Københavns Kommune købte 1898 Gaarden, som under Matr. Nr. 4 a var ansat for 5 Tdr. 6 Skp. 2 Fdk. $\frac{3}{4}$ Alb. Hartkorn. Dens Areal var da 36 Tdr. Land, tidligere havde det været $53\frac{1}{2}$ Tdr. Land. Gaarden stod Kommunen, Omkostningerne ved Købet indbefattet, i 184,162 Kr. 48 Øre. Gaardens Lod strakte sig fra Byen ud til Bispebjerg Mølle og Udlodderne til Matr. Nr. 2 og 3 og laa mellem Matr. Nr. 3 og 5. Lodden begrænses mod Nord af Skoleholdervej og Bispebjerg Kirkegaard.

Matr. Nr. 5 er Halvdelen af Krigsjb. Nr. 3 og Halvdelen af gl. Nr. 2, der som foran omtalt beboedes af Gregers Jørgensen og efter ham af Truels Pedersen. Jens Pedersen fæstede 1735 denne Halvdel af Gaarden, men blev 1748 ved Dom fradømt den, som Søren Larsen derpaa fæstede, han blev fri for Indfæstning. Han fik Skøde paa den 1766 og overlod den 1788 til Sønnen Lars Sørensen. Da dennes Enke døde, blev Gaarden sat til Auktion. Den blev opaabt for 3000 Rdl., men solgt til Hyrekusk Hans Bruun, St. Købmagergade Nr. 13, for 4950 Rdl. i Kommission for hans Søn Hyrekusk Johannes Bruun, som fik Skøde paa den 4. Maj 1808. Denne kaldte Gaarden *Hendrinestrøst* og havde den henimod 40 Aar, indtil han, der imidlertid var blevet Oberstløjtnant i Borgervæbningen, 1846 solgte den til Kaptajn Bangert for 13,600 Rbd. Der blev udstedt 2 Skøder, begge daterede 18. Juni 1846, det ene til Bangert paa Matr. Nr. 5 a, det andet til Iglehandler Brokiøb, som havde købt 7 Tdr. Land af

Bangert for 3167 Rbd. 82 Sk. Matr. Nr. 5 a har senere været ejet bl. a. af Proprietær N. C. F. Petersen, Hyrekusk E. F. Dahl og Grosserer H. C. Jensen, efter hvem H. C. Jensens Vej er opkaldt, som dog nu er omdøbt og har faaet Navnet Rentemestervej. Parcellen Matr. Nr. 5 b ejedes senere af Hestehandler Axel Brøndum, denne Ejendom hedder *Karens Lyst*. Jorden til Matr. Nr. 5 strakte sig fra Byen til Lersøen, mellem Matr. Nr. 4 og 6.

Matr. Nr. 6 er den anden Halvdel af Krigsjb. Nr. 3 og gl. Nr. 2. Peder Truelsen overtog 1727 den halve Del af Gregers Jørgensens Gaard, han fik 10 Fag Stuehus og 29 Fag Udhus. Han blev fri for at svare til Restancer og for Indfæstning og fik 56 Rdl. 4 Mk. til at købe Besætning m. m. for. Da han døde, fik Sønnen Ole Pedersen 1742 Gaarden. Han havde den til 1749, da Hagen Pedersen fæstede den. Derefter havde Peder Jensen Gaarden, som han 1766 fik Skøde paa. Hans Enke Ane Sørens-datter ægtede Peder Christensen, som overtog den 1774. Paa Skiftet efter ham blev Gaarden 1803 udlagt til Sønnen unge Peder Pedersen, der 5. Juni 1808 skødede den til daværende Kammerraad og Renteskriver Peder Feddersen for 8500 Rdl. Denne flyttede Gaarden ud paa Marken omtrent ved Hjørnet af Frederikssundsvej (Nr. 26) og Frederiksborgvej og gav den Navnet *Navnløs*. Feddersen, der senere blev Etatsraad og Amtsforvalter i Rendsborg, ejede foruden denne Gaard Petersdal og Petersminde paa Københavns Mark, ialt c. 132 Tdr. Land. Han døde 1845, og Arvingerne fik derefter Bevilling til at udstykke Gaarden, som de delte i 11 Parceller, som de 1847 lod sætte til Auktion. Ved tredie Auktion den 2. September blev der for disse Parceller budt fra 275 Rbd. til c. 390 Rbd. pr. Td. Land. For hele Gaarden, hvorfor forlangtes mindst 17,955 Rbd., blev intet budt. Ved 4de Auktion 8. September blev de fleste af disse Bud forhøjede, paa den samlede Ejendom skete intet Bud, ikke

heller blev der budt noget for alle 3 Ejendomme, der blev oppraabt for 57,960 Rbd. De gjorte Bud blev approberede. Navnløs's Bygninger med $7\frac{3}{4}$ Tdr. Land, Matr. Nr. 6 i, blev købt af Fuldmægtig C. W. Sivertsen for 3660 Rbd. Senere ejedes denne Ejendom af Bagermester Berggreen og endnu er der Bageri her. Her, Frederikssundsvej 26 B, findes endnu Kiosken »Navnløse«, der vel har Navn efter Gaarden. Matr. Nr. 6 c med 4 Tdr. Land blev solgt til Porcellænsfabrikant Rasmus Peder Ipsen for 1410 Rbd.; Fabriken, der nu er et Aktieselskab, har endnu til Huse her. De øvrige Lodder blev købt af forskellige. Vognmand Dahl paa Matr. Nr. 5 købte en Parcel paa c. $6\frac{1}{2}$ Tdr. Land for 2310 Rbd., og Mad. A. C. Johnsen paa Matr. Nr. 7 købte 3 Parceller, tilsammen paa $15\frac{1}{2}$ Tdr. Land, for 5890 Rbd. Flere af disse Parceller blev senere igen udstykkede og paa dem rejste sig den foran omtalte Bebyggelse, som kaldtes Utterslev Mark. Lodden Matr. Nr. 6 strakte sig fra Byen til Lersøen, mellem Matr. Nr. 5 paa den ene Side og Matr. Nr. 7 (Tomsgaard) og 14 paa den anden Side. Grænsen mod de 2 sidste Gaarde dannedes paa en lang Strækning af Frederikssundsvej.

Matr. Nr. 7, Krigsjb. Nr. 2, er Halvdelen af gl. Nr. 1. Jens Michelsen Lollok, der havde overtaget den 1705, blev senere fradømt Gaarden for Restancer, hvorefter Peder Jensen 1724 blev overtalt til at overtage den, han skulde sætte Gaardens brøstfældige Bygninger i god Stand og selv forskaffe sig den manglende Besætning til denne. For Indfæstning blev han fritaget. Han døde c. 1741 og Enken ægtede derpaa Michel Johansen, der 1766 fik Skøde paa Gaarden. Denne, der var Sognefoged, overlod 1784 den halve Gaard til sin Stedsøn Peiter Iversen, der var gift med hans Broderdatter Margrethe Jensdatter. I 1790 skænkede han ved Gavebrev ogsaa den anden Halvdel af Gaarden til dem mod Værelse og Varme samt 1 Mk. ugentlig, desuden forbeholdt han sig 6 Rdl. Afgift

af 2 Huse. Endvidere skulde de besørge hans Begravelse. Da Peiter Iversen døde, ægtede hans Enke 1821 Ole Jonnassen fra Mørkhøj Mark, der igen 14. September 1829 skødede den til Kommandørkaptajn Lütken paa Bellahøj for 7000 Rbd. Sølv. Medens han ejede Gaarden, brændte den og Nabogaarden Matr. Nr. 8 i Marts 1840; Gaardene laa ved Siden af hinanden i Byen og var vist sammenbyggede. Lütken skødede derefter 1. April s. A. Gaarden til Enkemadam Karoline Johnsen f. Bruun for 8700 Rbd. Sedler. I Købet medfulgte 4 Heste, 5 Køer og lidt Inventarium. Gaarden blev efter Branden udflyttet paa sin Mark. Efter Mad. Johnsens Død ejedes Gaarden, der hedder *Tomsgaard*, og som endnu ligger ved Frederikssundsvej, af hendes Arvinger. I 1898 blev Gaarden Matr. Nr. 7 a m. fl., hvis Hartkorn da var 8 Tdr. 4. Skp. 2 Fdk. 1 Alb., og hvis Areal var 55 Tdr. Land, erhvervet af Københavns Kommune. Prisen udgjorde 317,657 Kr. 95 Øre. Gaardens Jord, der var en Indlod, strakte sig fra Byen ud til Matr. Nr. 13 (Østergaard og Vestergaard) og 14 og laa mellem Matr. Nr. 6 og 8; den overskæres baade af Frederikssundsvej og Borups Allé.

Matr. Nr. 8, Krigsjb. Nr. 1, er den anden Halvdel af gl. Nr. 1. Gaarden blev 1766 tilskødet Jens Johansen, ejedes derefter af hans Søn Johan Jensen, som c. 1812 solgte den til Rasmus Christensen, der døde 1864, 84 Aar gl., som Aftægtsmand. Den brændte 1840 sammen med Matr. Nr. 7. Derefter ejedes den af J. Nielsen og Jørgen Pedersen. I 1867 blev Gaarden solgt til Ejerinden af Bellahøj, Admiralinde Lütken, og blev lagt under denne Gaard. Sammen med denne overgik den 1898 til Københavns Kommune. En Parcel af Matr. Nr. 8 er Lille Bellahøj, Matr. Nr. 8 a, der erhvervedes af Københavns Kommune 1899. Bygningerne nedbrændte 1890 og er ikke senere blevet opførte. Jorden til Matr. Nr. 8 strakte sig

fra Byen hen til Matr. Nr. 10 og 12 og laa mellem Matr. Nr. 7 og 9.

Matr. Nr. 9, Krigsjb. Nr. 4, gl. Nr. 3, var 1682 beboet af Rasmus Nielsen, hvis Søn Niels Rasmussen havde Gaarden 1715. Han efterfulgtes 1727 af Ole Nielsen, der havde ægtet hans Enke. Han havde Gaarden til 1756, da han gik paa Aftægt og overlod den til Børge Nielsen. Denne fik Skøde paa den 1766, hans Enke ægtede Jens Sørensen, der dog kun havde den nogle faa Aar. Gaarden blev derpaa ved Auktion solgt til Grosserer Moses Levin Mariboe fra København for 2910 Rdl. Denne, der fik Skøde paa den 10. December 1791, lod en ny Gaard opføre paa Marken, som han 1792 lod takseret til Assurance. Hovedbygningen var 11 Fag lang og 7 Fag dyb, den var tækket med Rør med 2 Rækker Tagsten forneden, den var af Grundmur. Hvert Fag blev takseret for 400 Rdl., ialt 4400 Rdl. Desuden var der 2 andre Længer, en Hestestald med Plads til 8 Heste og en Kostald med Plads til 24 Køer, hver Længe takseret til 2420 Rdl. Ialt var Assurancesummen 10,010 Rdl. Mariboe ejede ogsaa Gaarden Matr. Nr. 9, Frederiksgaard paa Brønshøj Mark, hvis Jord han 23. Oktober 1794 fik Tilladelse til at lægge under Gaarden i Utterslev mod at afgive 8 Tdr. Land til 2 Husmænd. Denne Gaard solgte han dog snart efter. Gaarden i Utterslev skødede han 2. Januar 1813 til Premierløjtnant i Søetaten Magnus Lütken for 85,000 Rdl., den kaldes i Skødet Avlsgaarden *Bellahøj*. Lütken havde bl. a. som Forpagter Niels Sørensen, der døde 1847. Paa Gaarden holdtes c. 1834 6 Heste, 12 Køer og 8 Svin. Der var 4 Tdr. Land Have og Plantage; Gaarden var da endnu straatækt¹⁾. Lütken, der imidlertid var avanceret til Kontreadmiral, døde 1847 efterladende Gaarden til sin Enke Admiralinde Lütken, som 1867 købte Matr. Nr. 8. Paa Gaarden var i Juli 1866 5 Heste, 18 Køer, 4 Faar, 2

¹⁾ Storm: Beskrivelse over Kjøbenhavns Amt, I, 238 f.

Svin, i 1876 derimod 9 Heste, 28 Køer, 3 Stk. Ungkvæg og 4 Svin. Gaarden var da paa c. 15 Tdr. Hartkorn. Hun overlod 1875 Gaarden til sin Søn Otto Hans Lütken, der havde været Marineminister i 1864. Han boede her ude og var i en Aarrække Formand for Sogneraadet. Da han døde 1883, gik Gaarden over til hans Enke og Arvinger, der 1698 solgte den største Del af Jorden, Matr. Nr. 8 a og 9 c med 12 Tdr. 3 Fdk. Hartkorn og c. 82 Tdr. Land, til Københavns Kommune. Prisen udgjorde 479,509 Kr. 31 Øre. Resten af Jorden Matr. Nr. 9 a, 9 b og 9 d, c. 15 Tdr. Land med Bygningerne forblev i Familiens Besiddelse. Bellahøj ejes nu af Stiftdame Frk. Lütken, en Datter af Marineministeren. Gaarden Matr. 9 har tidligere ligget paa Matr. Nr. 18, Syd for Utterslev Torv og Vest for Utterslevvej. Matr. Nr. 18 blev 1786 af Grosserer Maribo bortmageskiftet til Hans Andersen, som ejede 1 Td. Hartkorn, som tidligere havde hørt til Matr. Nr. 9. Jorden til Matr. Nr. 9 strakte sig fra Byen til Matr. Nr. 10 og laa mellem Matr. Nr. 8 og Brønshøj Mark. Den skilles ved Utterslevvej og Bellahøjvej fra Matr. Nr. 8.

Matr. Nr. 10, Krigsjb. Nr. 6, gl. Nr. 5, var 1682 beboet af Jens Pedersen og 1715 af Mogens Jensen. Denne efterfulgtes 1728 af Søren Nilausen eller Nielsen, der havde Gaarden i over 40 Aar og 1766 fik Skøde paa den. Hans Enke delte den 1778 mod Aftægt mellem sine 2 Sønner Nilaus og Søren Sørensen, af hvilke den sidste 27. Juni 1782 blev Eneejer af Gaarden. Senere ejedes den af Arnt Nielsen, der 20. Marts 1846 skødede den til Hans Rasmussen for 3000 Rbd. Han efterfulgtes 1877 af sin Enke og senere af Sønnen Rasmus Hansen, af hvem Københavns Kommune 1898 erhvervede Gaarden, der hed *Grysgaard*. Dens Hartkorn var da 7 Tdr. 7 Skp. 1 Fdk. 1 Alb. og dens Areal 52 Tdr. Land. Gaarden blev købt under et med Fordresgaard Matr. Nr. 11, og Prisen var tilsammen 461,544 Kr. 96 Øre. Navnet har den faaet

efter Grydaggers Aas, der nævnes i Markbogen og stødte op til Brønshøj Mark. Gaarden, som senere brændte, har oprindelig ligget paa Matr. Nr. 20.

Matr. Nr. 11, Krigsjob. Nr. 8, er Halvdelen af gl. Nr. 6. Gaarden, gl. Nr. 6, beboedes ifølge Markbogen 1682 af Niels Nielsen, muligvis har der dog allerede da ogsaa været en anden Beboer paa Gaarden, thi i Matriklen 1680 og i Kop- og Kvægskatmandtallet for 1682 nævnes foruden Niels Nielsen ogsaa en Jens Pedersen, der maa have haft den halve Gaard, nuværende Matr. Nr. 15. Den anden Halvdel af gl. Nr. 6, Matr. Nr. 11, beboedes 1715 af Hans Nielsen, der 1747 gik paa Aftægt og efterfulgtes af Niels Pedersen, der 1766 fik Skøde paa Gaarden. Da han døde, blev Gaarden 1774 ved Skiftet udlagt til Enken, der derpaa ægtede Lars Olsen. Denne lod 1792 Gaarden, der var udflyttet, taksere til Assurance. Den var bygget af Bindingsværk med klinede Vægge og Rørtag, den blev takseret til 1000 Rdl. Rør- eller Straatag og klinede Vægge fandtes forøvrigt ogsaa paa de øvrige Gaarde i Byen. Da Lars Olsen døde, ægtede hans Enke, som han kort Tid i Forvejen var blevet gift med, 28. Maj 1802 Ole Jørgensen. Denne døde nogle Aar efter, hvorpaa hun, der hed Eble Pedersdatter, 1808 ægtede Søren Pedersen. Denne havde Gaarden i mange Aar, han skødede den 18. Oktober 1842 til sin Søn Ole Sørensen for 3750 Rdl. Sølv og Aftægt. Sønnen døde 1860, hans Enke og Sønnen Søren Peter Sørensen ejede derefter Gaarden. Den sidste, som overtog den 1869, solgte den 1898 til Københavns Kommune. Gaarden, Matr. Nr. 11 a og 11 b, havde da 7 Tdr. 1 Skp. $\frac{1}{4}$ Alb. Hartkorn og 52 Tdr. Land. Gaarden blev solgt under et med Grysgaarden og Prisen er anført under denne Gaard. Gaarden hed *Fordresgaard*, rimeligvis efter Faaredysagers Aas i Leyers Vang, der nævnes 1682 i Markbogen. Den oprindelige Plads i Byen var paa Matr. Nr. 21 Vest for Byens Gade. Jorden var en Udloed belig-

gende allersydligst i Byens Mark ved Grøndal Aa og Brønshøj Skel.

Matr. Nr. 12, Krigsjb. Nr. 5, gl. Nr. 4, beboedes 1682 af Michel Nielsen og 1715 af Niels Michelsen. Denne, der førte Tilnavnet Lollik, blev 1728 fradømt Gaarden formedelst Restancer. Den blev derpaa fæstet af Mads Ungersen, der maatte give 5 Rdl. i Indfæstning. Hans Enke ægtede Anders Johansen, som 1755 fæstede Gaarden og betalte 12 Rdl. i Indfæstning, han fik Skøde paa den 1766. Han afstod 1775 Gaarden til sin Søn Mads Andersen. Efter ham havde hans Enke Gaarden, hun skiftede 1820 med sin Datter Maren Madsdatter, der overtog den, hvis Værdi blev ansat til 4000 Rbd. Sølv, medens Besætningen og Avlsredskaber vurderedes til 500 Rbd. Sølv. Datteren blev endnu samme Aar gift med Ungkarl Peder Nielsen af Husum. Efter hans og hans Enkes Død overtog Sønnen Niels Pedersen 1847 Boet og Gaarden, hvilket ialt blev ansat til 12,000 Rbd., som eneste Arving. Han døde 1873, hvorefter Enken overtog den. Derefter ejedes den fra 1890 til 1899 af deres Arving Christian Hansen, hvorefter den erhvervedes af Københavns Kommune. Den havde da endnu sin gamle Størrelse 8 Tdr. 3 Fdk. Hartkorn og 57 Tdr. Land. Gaarden kom til at staa Kommunen i 284,274 Kr. 37 Øre. Der tilfaldt Gaarden ved Udskiftningen en Udlod, der var beliggende Øst for Fordresgaards Mark, Matr. Nr. 11, og forøvrigt omgivet af Matr. Nr. 10 (Grysgaard), 8, 7 (Tomsgaard), 13 b (Vestergaard) og Grøndal Aa. Gaarden hed *Hulgaard* og en Vej er nu opkaldt efter den. Den synes imidlertid ogsaa en Tid at have heddet *Fodholmgaard*, muligvis efter Fougdeholms Aas i Leyers Vang, der nævnes 1682. Oprindeligt har Gaarden ligget Syd for Byens Gade paa Matr. Nr. 19. Gaardspladsen blev 1798 solgt til Husmand Niels Ihsen.

Matr. Nr. 13, Krigsjb. Nr. 9, gl. Nr. 7, var 1682 be-

boet af Jørgen Nielsen og 1715 af unge Niels Nielsen. Rasmus Nielsen, der ægtede dennes Datter, fæstede Gaarden 1727 og havde den til 1762, da han gik paa Aftægt og overlod Sønnen Lars Rasmussen Gaarden, som denne 1766 fik Skøde paa. Hans Enke og Sønnen Niels Larsen havde derpaa Gaarden. Da den sidste døde, blev Gaarden paa Skiftet 1816 udlagt til Broderen Peder Larsen. Efter hans Død blev Gaarden paa Skiftet 1823 udlagt til Enken Bendte Rasmussen. Den vurderedes da uden Besætning til 5000 Rbd. Sedler. Boets Nettoformue var 2357 Rbd. 32 Sk. Sølv. Bendte Rasmusdatter ægtede 1824 Niels Nielsen, som derved blev Ejer af Gaarden. Han delte den i 2 Dele, som senere fik Navnene *Østergaard* og *Vestergaard*. Den første, Matr. Nr. 13 a, blev 1838 tilskødet Brændevinsbrænder Hans Meyer for 3850 Rbd. Sølv. Senere havde den i Løbet af kort Tid mange Ejere. Denne Gaard blev 1898 erhvervet af Københavns Kommune for 134,847 Kr. 43 Øre. Dens Hartkorn var 4 Tdr. 2 Skp. og Arealet 27 Tdr. Land. Vestergaard, Matr. Nr. 13 b, blev 1836 tilskødet forhenværende Jordbruger Ole Jakobsen af Utterslev, som vist havde ejet Matr. Nr. 17, for 3200 Rbd. Sedler. Han havde Gaarden i mange Aar. I Aar 1866 havde han 4 Heste, 10 Stk. Hornkvæg, 6 Faar og 2 Svin, i 1876 4 Heste og 12 Stk. Hornkvæg. Denne Gaard blev samtidig med Østergaard erhvervet for 137,140 Kr. 39 Øre, dens Hartkorn var 4 Tdr. 1 Skp. $2\frac{3}{4}$ Alb. og dens Areal 27 Tdr. Land. Matr. Nr. 13 var en Udlod, beliggende mellem Matr. Nr. 12, 7, 14 og Frederiksberg Kommune. Gaardspladsen og Toften i Byen blev 1789 solgt til Husmand Hans Sørensen for 200 Rdl. og 4 Rdl. aarlig Afgift. Det er Matr. Nr. 22, beliggende vestligst i Byen, Nord for Gaden.

Matr. Nr. 14, Krigsjb. Nr. 11, er Halvdelen af gl. Nr. 8, hvis Historie tildels er fortalt foran. Nr. 8 beboedes 1682 af Peder Jensen og Christen Jørgensen. Den

ene Halvdel, Matr. Nr. 14, beboedes 1715 af Peder Skovgaard, muligvis den samme Mand, som havde den 1682. Gaarden blev 1766 tilskødet Niels Pedersen, der havde fæstet den 1756 mod Ophold til den forrige Fæster Jens Pedersen [Skovgaard?]. Niels Pedersen døde dog snart efter, og hans Enke ægtede derpaa Lars Pedersen, denne overdrog 1791 Gaarden til sin Søn Niels Larsen for 1400 Rdl. og Aftægt, der atter 2. April 1800 skødede den til Vognmand Erich Johnsen for 6500 Rdl. og Aftægt til Sælgerens Forældre. Efter hans Død overgik Gaarden til hans Enke Maren f. Buchholtz, der 18. November 1837 skødede den til sin Søn Vognmand Julius Johnsen for 4500 Rbd. Sølv. Senere har Ejendommen været ejet af Københavns Renovationskompagni, der har solgt Jorden til Byggegrunde. Her ligger nu Glentevej, Hejrevej og andre Fugle-Veje. Matr. Nr. 14 var forøvrigt omgivet af Matr. Nr. 6, 7 og 13, samt Københavns og Frederiksberg Kommuner; Frederikssundsvej skilte den fra Matr. Nr. 6. Gaarden, der hed *Fuglsanggaard*, var en Udflyttergaard, der oprindeligt laa Nord for Gaden paa Matr. Nr. 17. Gaardspladsen blev 4. December 1789 af Lars Pedersen solgt til Brodersønnen Peder Pedersen for 200 Rdl.

Matr. Nr. 15, Krigsjob. Nr. 7, er Halvdelen af gl. Nr. 6. Jens Lauridsen fæstede 1676 eller 77 en halv Gaard, som Niels Nielsen brugte, og gav 2 Rdl. til Indfæstning. Samme Aar fæstede han ligeledes Kroholdet og et Hus i Utterslev, og gav i Indfæstning heraf 6 Rdl. Da han efter et Par Aars Forløb agtede at rejse til Jylland, afstod han Gaarden og Huset med Kroholdet til Jens Pedersen, som fæstede det hele 1679 og gav 6 Rdl. 4 Mk. i Indfæstning. Han efterfulgtes 1685 af Peder Nielsen Jydekarl, som da fæstede sin Formand Jens Pedersens Gaard tilligemed Kroholdet og gav 6 Rdl. i Indfæstning. Han skulde aarlig give 1 Rdl. i Afgift. Naar Jens Pedersen kaldes hans Formand, er Aarsagen den, at Peder Nielsen 1685 var blevet

gift med hans Enke. Peder Nielsen Kromand afstod 1712 Gaarden til sin Søn Niels Pedersen, der gav 6 Rdl. i Indfæstning. Hvorvidt han ogsaa blev Kromand, vides ikke, men Kroen blev, hvis den ikke alt var blevet det, snart efter nedlagt, og senere hører man intet om Kroer i Utterslev. Niels Pedersen havde Gaarden i c. 25 Aar, da kunde han ikke klare sig længere og blev fradømt den formedelst Restancer. Derefter fæstede Christen Nielsen 1737 Gaarden, han skulde være fri for Indfæstning, men betale Formandens Restancer. Dette kan synes en Uretfærdighed, men de fleste Fæstere fik ikke en Gaard for Indfæstningen alene, meget ofte maatte de give Aftægt til den forrige Beboer eller hans Enke, en Byrde, der vel har været lige saa stor som den at skulle betale den forrige Fæsters Restancer. Christen Nielsen fik Skøde paa Gaarden 1766. Efter hans Død 1784 havde hans Enke Gaarden, som hun 1789 overdrog til sin Søn Anders Christensen mod visse Ydelser til sine Søskende og Aftægt til hende selv. Dersom hun ikke vilde nyde denne in natura, skulde hun have 4 Mk. ugentlig i Stedet for. Anders Christensen døde 1829, hvorefter hans Enke Ane Pedersdatter overtog Gaarden. Hun skødede den 28. September 1837 for 2912 Rdl. 48 Sk. og Aftægt til sin Søn Peder Andersen. De 512 Rbd. 48 Sk. var en Obligation, der indestod i Gaarden til Overformynderiet, som den nye Ejer skulde overtage. For 1200 Rbd. skulde han udstede en Obligation til Broderen Niels Andersen, Gaardmand i Smørumøvre, Resten 1200 Rbd. var hans egen Arv. I Aftægt skulde hun have frit Ophold, Pleje og andet samt desuden 1 Rbd. Sedler ugentlig. Men i det Tilfælde, at hun og Sønnen ikke kunde enes og hun vilde bo for sig selv, skulde Sønnen bygge 6 Fag Hus til hende, hvoraf de to skulde være en Stue med Loft, Gulv og Kakkelovn. Han skulde forsyne den med Indbo og desuden aarlig give hende 4 Tdr. Rug, 3 Tdr. Byg, 1½ Fjer-

ding Smør, 1 fedt Svin paa 8 Lispd., 2 Lispd. Ost, 1 Fjerd. Sild, 8 Pund grøn Sæbe, 1 Lispd. Lys, 6 Læs Tørv, 1 Favn godt Bøgebrænde, savet og kløvet, endvidere skulde han levere Moderen 1 god Malkeko, der skulde erstattes med en anden, hvis den døde, og 3 Faar, disse Kreaturer skulde græsses mellem hans egne. I Stedet for 1 Rbd. ugentlig skulde han betale 1 Rbd. 48 Sk. til hende og hendes Pige. Endvidere skulde han aarlig køre hende 2 Gange til Smørumøvre, hvor hendes anden Søn boede, og 4 Gange til Kirke, og naar hun døde, skulde han bekoste hende en anstændig Begravelse. Efter Peder Andersen kom Gaarden til Svigersønnen Jørgen Olsen, der havde den til 1865, hvorefter dennes Svoger Anders Pedersen havde den til 1894, da den erhvervedes af Københavns Kommune, efter at den siden 1737 i 4 Slægtled havde tilhørt samme Familie. Gaardens Hartkorn var ved Salget 6 Tdr. 2 Skp. 1 Fdk. 1½ Alb. og dens Areal 55 Tdr. Land. Ejendommen kom til at staa Kommunen i 134,808 Kr. 5 Øre. Gaarden, der hed *Lille Bøllemosegaard* efter Byllemosse Agers Aas i Steiglehøys Vangen, der nævnes i Markbogen fra 1682, var beliggende ved Tagensvej. Jorden, hvortil Matr. Nr. 23 ogsaa oprindelig har hørt, var en Udlod, der begrænsedes af Matr. Nr. 3, 4, 16, Lersøen og de 2 Udlodder til Matr. Nr. 2 og 3. Bispebjerg Hospital og Parkanlægget her ligger delvis paa Gaardens Jord. Den gamle Gaardsplads og Toft i Byen med 1 Skp. 1 Alb. Hartkorn blev 1784 af Christen Nielsens Enke overdraget til hendes anden Søn Niels Christensen og Svigersønnen Anders Nielsen. Det er nuv. Matr. Nr. 42, beliggende Sydvest for Byens Gade.

Matr. Nr. 16, Krigsjb. Nr. 10, er den anden Halvdel af gl. Nr. 8. Gaarden beboedes 1701 af Mads Olsen, der efterfulgtes af Jens Rasmussen, der havde den til 1761, da Rasmus Olsen fæstede Gaarden mod Aftægt til den forrige Fæster og hans Hustru. Han fik Skøde paa

den 1766, hans Datter ægtede Hans Hansen, der med hende blev Ejer af Gaarden. Denne Mand havde en sørgelig Skæbne, idet han ifølge Kirkebogen blev funden hængt, 41 Aar gl., den 17. August 1807, samme Dag som Englænderne kom til Sognet, enten af sig selv eller af de fjendtlige, som begravede ham i hans egen Have, hvad der vel kan tyde paa, at det er dem, som har gjort det. Derfra blev han senere gravet op og 9. Oktober begravet paa Kirkegaarden. Hans Enke ægtede snart efter Johan Peitersen, men overlevede ogsaa denne. Hun skødede 1830 Gaarden til sin Søn af første Ægteskab Brændevinsbrænder Hans Hansen i København. Han døde 1864, hvorefter hans Enke 1866 solgte den til Christen Christensen, der havde Gaarden til 1894, da den erhvervedes af Københavns Kommune. Gaardens Hartkorn var da, skyldsæt under Matr. Nr. 16 a, 4 Tdr. 4 Skp. 2 Fdk. $\frac{1}{2}$ Alb. Arealet var 36 Tdr. Land. Gaarden kom til at staa Kommunen i 77,171 Kr. 84 Øre. Gaarden hed *Store Bøllemosegaard*. Samme Aar erhvervede Københavns Kommune ogsaa Matr. Nr. 16 b, 2 Tdr. 4 Skp. 2 Fdk. $1\frac{1}{4}$ Alb. Hartkorn, 24 Tdr. Land for 54,130 Kr. 34 Øre. Matr. Nr. 16 var beliggende nordøstligst i Byens Mark og var omgivet af Matr. Nr. 2, 3, 15, Lersøen og Emdrup. En Del af Jorden er nu indgaaet under Bispebjerg Hospital. Gaarden, der blev udflyttet ved Udskiftningen, laa oprindelig Nord for Gaden paa Matr. Nr. 17 ligesom Matr. Nr. 1 og 14. Den gamle Gaardsplads blev af Rasmus Olsens Enke 1789 solgt til Peder Pedersen for 200 Rdl.

Matr. Nr. 17, 18, 19, 20, 21, 22 og 42 er de fraselgte Gaardspladser og Tofter til Udflyttergaardene.

Matr. Nr. 23 var *Utterslev* eller *Bispebjerg Mølle*. Ejert Møller, der var Ejer af Fuglevad Mølle fra 1794 til 1802, købte af det Ørholmske Interessentskab dets Ret til at have en Mølle, da den ved Ørholm liggende Vandmølle 1805 blev nedlagt og en Papirmølle oprettet

i Stedet for. Da han fandt, at der kunde være Brug for en Mølle ved Brønshøj, ansøgte han derfor om Tilladelse til at opføre en Vindmølle der. Dette kunde Rentekammeret ikke anbefale, men anmodede ham om at lade nogle Mænd udmeldte af Tinget finde et passende Sted til at anlægge en Mølle saa nær ved Ørholm som muligt. Disse Mænd saa paa Forholdene ved Ørholm, men fandt, at der her ikke var Brug for nogen Mølle, og endte tilsidst med at anbefale et Sted paa Utterslev Mark, hvor Landevejen løb forbi, det Sted hvor Møllen senere blev opført. Rentekammeret vilde dog endnu ikke bøje sig og bad ham om at skaffe Attester fra de omliggende Møllers Ejere, om de havde noget imod en Mølle der. Nogle havde intet derimod, andre gjorde Indsigelser deriblandt Møllerlauget i København. Rentekammeret fandt dog Indvendingerne mindre væsentlige og foreslog 7. November 1807 Kongen at bevilge Ansøgningen. Kongen tillod derefter 20. November 1807 Ejlert Møller at opføre en Vejrmølle i Utterslev med en Kværn paa 7 Kvarter i Diameter til Grovmaling og 2 Kværne, hver paa 9 Kvarter i Diameter, til Hvedesigtning, imod at Møllen paalagdes den Mølle-skyld 8 Tdr. 1 Skp. 1 Fdk. 1 Alb., som den nedlagte Vandmølle havde haft¹⁾.

Ejlert Møller købte derefter af Anders Christensen paa Matr. Nr. 15 en Parcel paa c. $4\frac{2}{3}$ Td. Land for 600 Rdl., hvorpaa han 15. December 1808 fik Skøde. Her blev Møllen derefter opført. Mølleren fik 12. Maj 1813 tillige Bevilling til at indrette et Grubbeværk mod en aarlig Afgift paa 10 Rdl. Sølv. Ejlert Møller døde 1816, 71 Aar gl. Møllen overgik derefter til hans Enke Margrethe Kirstine Møller. Ved Skiftet efter hende 1820 blev Møllen og Bygningerne vurderede til 18 500 Rbd. Sølv og Jorden til 600 Rbd. Til Arvingerne var ialt 6129 Rbd. 4 Mk. 9 Sk. Sølv, men da der var ialt 11 Børn, 9 Sønner og 2 Døtre,

¹⁾ Rentekammerets Relations og Resolutions Protokol 20. Nov. 1807.

fik en Søn kun en Tiendedel heraf. Sønnen Poul Møller overtog Møllen med Bygninger og Jorden for Vurderingssummen 19,100 Rbd. Sølv. Den var da forsikret for 23,330 Rbd. Sølv og maa have været en anseelig hollandsk Mølle, der i Værdi var lig med mange Bøndergaarde. Skødet til Poul Møller er udstedt 22. Februar 1820 af Skifteretten. Den nye Ejer, der paa Grund af sin ringe Kapital maatte have høje Prioriteter i Møllen, kunde imidlertid ikke svare Renter af disse, og Møllen blev derfor 1824 stillet til Tvangsauktion. Den blev solgt til Jens Andersen Borum, Petershvile ved Frederiksborg, for 16,000 Rbd. Sølv, Skødet er udstedt 1. Juli 1825. Den nye Ejer, der tillige var Møllebygger, havde 1834 som Forpagter Carl Frederik Albrechtsen født c. 1808, Søn af forhenværende Kromand i Osted Kro i Voldborg Herred Albrechtsen. Ved Møllen var da 1 Mestersvend, 2 Mølle-svende og 2 Mølle drenge. Nogle Aar efter købte Albrechtsen Møllen, som han fik Skøde paa 18. Januar 1838, for 20,000 Rbd. Sølv. Da han døde, ægtede hans Enke Andrea Vibeke Møller 31. December 1844 hans Broder Møllebygger Albrecht Ludvig Albrechtsen, født 1803. Denne solgte 1864 Møllen til Harald Hilkie, født 2. Oktober 1825 i Alsted Sogn ved Sorø, Søn af Proviantforvalter i Sætaten Chr. Fr. Hilkie, der var Arvefæster af en Gaard her. Han indrettede tillige Bageri ved Møllen. Dette og Møllen overgik 1896 til et Aktieselskab, der 1906 blev overdraget til Firmaet Brødfabriken Danmark, det gamle Navn Bispebjerg Mølle bibeholdes dog stadigt. Vindmøllen selv er nu forsvunden.

Matr. Nr. 24 var Huset *Nøjsomhed*. Dette, som vist nu er forsvundet, laa ved Sokkelundsvej, der tidligere hed Nøjsomhedsvej. Kongelig Hofkirurg og Justitsraad Alexander Kølpin købte 1785 af Michel Johansen paa Gaard Nr. 7 et Stykke Jord, som han 1792 forøgede med et andet Stykke, saa Ejendommen ialt blev paa $\frac{1}{2}$ Td.

Land. Da han døde 1801, overgik den ifølge hans Testamente til Jomfru Anna Sotman. Paa den hvilte 6 Rdl. i Afgift af Jorden. Hun skødede den 23. November 1804 til Kontrollør ved de Schimmelmansske Arvingers Sukkerraffinaderi paa Christianshavn Bentzen for 1250 Rdl.

Matr. Nr. 25—31 og 33—55 er Huse i Byen. Af disse er Nr. 40 Byens gamle Smedie, der 19. Februar 1800 af Ane Marie og Kirstine Hansdøtre med Smedeværktøj blev skødet Smed Jens Grønvold for 150 Rdl. og fri Husværelse for dem. Matr. Nr. 50 hedder *Normandslyst* og ligger endnu ved Sokkelundsvej. Matr. Nr. 51 ejedes i sin Tid af Miniaturmaler Hornemann.

Matr. Nr. 32 er Utterslev gamle Skole, der blev oprettet 1818. Under Skoledistriktet hørte tidligere, foruden Utterslev, Emdrup og en Gaard i Brønshøj. Til Skolen var lagt $3\frac{3}{4}$ Tdr. Land af Præstegaardens Jord paa Brønshøj Mark, herfor ydede Sognet 6 Tdr. 6 Skp. Byg til Præsten.

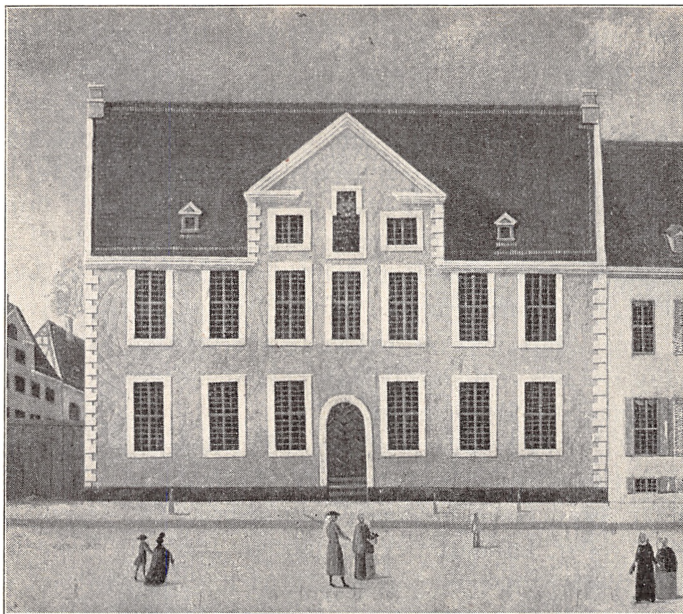
Matr. Nr. 56 var den Del af Lersøen eller Rørsøen, som hørte under Utterslev, Arealet var c. 45 Tdr. Land.

Matr. Nr. 57 var en Strimmel Jord langs Grøndalsaa, tilhørende Københavns Vandvæsen.

Matr. Nr. 58 var to Lodder i Søborg Mose, c. 9 Tdr. Land, tilhørende Matr. Nr. 1—16, Københavns Vandvæsen havde dog ogsaa nogle Rettigheder i dem.

Endvidere var der Byens Gade, der var c. $3\frac{1}{4}$ Td. Land stor.

Senere er der kommen mange flere Matrikelsnumre i Byen, idet nu hver ny Parcel faar et Nummer og ikke saaledes, som Matrikelsarkivet bruger det, det gamle Nummer tilføjet et eller flere Bogstaver.

1. Valkendorfs Kollegium i det 18. Aarhundrede.
Maleri af Rach og Eegberg. Nationalmuseet.

UDGRAVNINGERNE VED VALKENDORFS KOLLEGIUM I ST. PEDERSTRÆDE.

Af CHARLES CHRISTENSEN.

Hvornaar Karmeliterbrødrene i Helsingør kom i Besiddelse af det store Grundstykke i St. Pederstræde, det nuværende Nr. 14, Matr. Nr. 122 Nørre Kvarter efter Grundtaxterne af 1689, er der ikke overleveret nogen Meddelelse om. Ved Tiden omkring 1501 nævnes Brødrene som Ejere af den dybe Grund, hvis Hovedform sandsynligvis er den samme som i Dag. Oplysningen om dette Ejerforhold stammer fra et Skøde paa en Nabogrund¹⁾.

¹⁾ Meddelt mig velvilligst af General H. U. Ramsing.

Ved den Tid havde ikke faa Klostersamfund Bygaarde i Hovedstaden, men først ved Aaret 1517 oprinder historiske Begivenheder for Karmeliter- eller Hvidebrødrenes Gaard i København. Thi i dette Aar, ved Breve af 3. August og 8. December, skænker Christiern II Karmeliter-samfundet i Helsingør St. Jørgen Kapel og Hospital med tilhørende Gods uden for København paa Betingelse af, at Klosterbrødrene foruden at besørge Gudstjenesten i Kapellet, pleje og underholde de Syge i Hospitalet ogsaa opretholder et Kollegium i den Hvidebrødrene tilhørende Gaard i St. Pederstræde, og her daglig holder Forelæsning i Theologi.

Med dette nye Kollegium var det Meningen, at Københavns Universitet skulde »forøges og forbedres«. Medlemmer af andre Klostersamfund skulde have Adgang til Kollegiet, hvor ikke alene omfattende Bibelstudier blev iværksat — det var Karmeliterordenens særlige Indsats i den Tids Videnskab¹⁾ — men hvor der ogsaa blev arbejdet med de to Sprog, Græsk og Latin.

I 1518 begyndte Ombygningen af Gaarden i St. Pederstræde, og Kollegiet blev indrettet paa hele den danske Karmeliterprovinds Bekostning²⁾ efter Foranstaltning af Provindsialprior Dr. theol. Anders Christensen, der selv havde holdt Forelæsninger ved Universitetet og antagelig var den egentlige Ophavsmand til Tanken om Kollegiet og havde faaet Kongen til at give de nødvendige Indtægter hertil. Saadanne Karmeliter-Kollegier fandtes flere Steder i Udlandet, f. Eks. i Köln og Louvain, og her i København var det tænkt som et frisk Skud paa Universitetets stærkt dogmatiske Undervisning, og det har, paa Trods af sin korte Levetid, sikkert ogsaa haft sin overordentlig store Betydning for Bibeltheologien,

¹⁾ W. Norvin: Københavns Universitet i Middelalderen S. 240.

²⁾ Rørdam: Københavns Kirker og Klostre i Middelalderen S. 293 og Skibykrøniken.

maaske mest for mange af de Mænd, der senere blev Førere i og efter Kirkeforandringen.

Imedens man arbejder med Ombygningen, bliver man klar over, at Grunden var for lille, og 24. Januar 1519 kom Hvidebrødrene i Besiddelse af et Grundstykke med Boder, der laa Vest for deres Gaard paa Hjørnet af Teglgaaardsstræde, som dengang havde en noget anden Retning¹). Det nye Grundstykke havde tilhørt St. Peders Kirke, som ved Mageskiftet fik en Grund ved Vandkunsten.

Den 6. Juni 1519 tog Forelæsningerne deres Begyndelse. Den bekendte Magister Poul Helgesen var Foredragsholder i Theologi, valgt dertil paa et Karmelitermøde i Landskrona om Foraaret; ligeledes var han Forstander for Skolen. Dog kun i 3 Aar varede dette saa smukt paa-begyndte Arbejde. Poul Helgesen falder i Unaade hos Christiern II og Kongen tilbagekalder sit Gavebrev paa St. Jørgens Hospital, der var bortskænket til evig Tid.

Derefter hører man ikke meget om Livet bag de gamle Mure før ved den Tid, da Reformationen er ved at sejre i Hovedstaden. I 1530 blev der sluttet Kontrakt mellem Brødrene og Københavns Borgmester og Raad, hvorved Byen skulde overtage Ejendommen. Dette kom dog aldrig til Udførelse, for sent paa Aaret 3. November 1529 havde Frederik I ovre paa Gottorp Slot skænket Knud Gyldenstjerne hele Hvideklosteret med Rum og Have. Dog skulde Hr. Knud »stille Munkene tilfreds«, dersom nogen af dem endnu holdt Stillingen i St. Pederstræde. Aaret efter indberetter den nye Ejer til Kongen, at de sidste Munke havde forladt Klosteret.

I 58 Aar gaar Hvidekloster ved Arv og Salg fra Ejer til Ejer, indtil Christopher Valkendorf i Foraaret 1588 køber Grunden, og 4. Marts erholder Frederik II's Laas paa Skødebrevene. Bygningerne sættes i Stand, og der

1) H. U. Ramsing i Die deutsche St. Petri Gemeinde S. 296.

indrettes de Studenterboliger, som under vekslende Skikkelser holder sig til 1865, da de sidste Dele af Bygningerne nedrives, og der længere inde paa Grunden opføres den Kollegiebygning, vi alle kender.

1.—2. Oktober 1588 drog de første Alumner ind i det genskabte Parnas — eller Hofmesterens Boder — som var Genstand for almindelig Beundring i Datiden. Den officielle Indvielse foregaar dog først den 26. Februar 1589. Til denne var indbudt samtlige Professorer og alle Københavns Præster og Kapellaner, og det skal være gaaet muntert til. Valkendorf fik ikke Lov til at færdes i mange Aar mellem sine kære Studenter. Den 17. Januar 1601 afgik han ved Døden.

Kollegiets Historie og Livet bag de gamle Mure er ofte behandlet¹⁾ og skal ikke gentages her; kun enkelte Begivenheder vedrørende Bygningerne bør fastholdes. Ved den store Ildebrand i 1728 led øverste Etage af Forhuset til Hvælvingerne over Stuen stor Skade, og ved Branden i 1795 skamferedes Huset mod Gaden; den gamle Auditoriebygning inde paa Grunden blev dog begge Gange urørt. Imellem disse to Brande var der en større Ombygning 1742—44. Ved de store Nedbrydningsarbejder efter Branden 1728 kørte man intet Sted Grus og Stenresterne bort, men rejser Nybygningen over Brandtomterne, hvorved Gader og Gaardspladser blev stærkt hævede. Saaledes ogsaa hos Kollegiets Naboer. Følgen var, at Regn og Fugt var ved at kvæle Rummene i Stueetagen, hvis Gulv oprindelig havde ligget i Højde med Jorden udenfor. Tilstanden var før Ombygningen i 1742 saa trist, at noget maatte der gøres. Den daværende Ephor Prof. Peder Horrebow skildrer Forholdene saaledes: »Naar stor Regn falder, løb Vandet fra Gaden ind igennem Forhusets Gang ind i Logementerne, igennem Gaarden ind

¹⁾ De fleste Oplysninger kan findes i H. Jørgen Helms: Valkendorfs Kollegiums Historie. Udgivet af Valkendorffianersamfundet.

i Haven. Auditorium med Bibliotheket stod i Morads; Ringmuren omkring Haven var nedfalden og næsten diriperet, Forhuset laa lige saa nedrigt, vaadt og sumpigt [som Baghuset], og bestod i nogle lave Karmelitermunkeceller, unyttige Gange og Skorstene, som betoge Rummet for Alumnorum Logementer; et unyttigt Trappehus og Svale med Tag over, som altid kostede at underholde, betoge det lidet Gaardsrum og Lyset for Kamrene til Gaarden, hvoraf det blev kaldet Collegium obscurum«.

Man skred da til omfattende Foranstaltninger herimod, ved at paakøre en ikke ringe Mængde Jord c. 1,5 Meter, og hæve de gamle Bygningers Gulve og Loftter — Auditoriebygningen hele 2 Meter. Der fremkom paa denne Maade en Kælder til Alumnernes Brændsel. Med Forhuset skete lignende Forandringer, og her kom desuden ny Ruminddeling, med en Midtergang — Trappen kom ogsaa til at ligge her — paa tværs af Bygningen.

Fra Midtergangen var Adgang til de 2 Fags Studieværelser, 4 i hver Etage. Bag disse ind mod Gavlene laa de eet Fags Soveværelser i samme Antal. Der var altsaa kun Adgang til dem fra Studereværelserne. I disse 8 to Værelserlejligheder var Plads til 16 Alumner, der altsaa boede sammen to og to. Denne Planform kendes ogsaa fra Regensen før den sidste Ombygning¹⁾. De gamle »Munkeceller« i Stuen har sandsynligvis haft Loft af murede Hvælvinger, som ved Ombygningen i 1743 blev hugget ned. Under Stuegulvet kom paa denne Maade, og ligesaa efter 1795, en Del Murfyld, som man senere tilskrev Bygningens overhaandtagende Fugtighed. For at bøde herpaa blev i 1843 dette Nedbrydningsfyld udgravet, men Fugtigheden kom man ikke af med. Jeg mener nu efter de foretagne Udgravningsundersøgelser at kunne lægge Skylden paa den Byggemaade og paa de Bygningsmaterialier, der her fra først af var benyttet, idet der

¹⁾ Se »Architekten« V, 358.

straks over Kampestenssoklen var henmuret et meget betydeligt Antal Kridtsten, et Materiale, som suger Fugtighed til sig i store Mængder og beholder den i sig. Denne Fugtighed var vel den egentlige Aarsag til Husets Dødsdom i 1865.

Bygningen før 1742 har man ingen Billeder af; maaske har øverste Etage været Bindingsværk.

Som Forhuset stod efter 1743 til 1795, var det egentlig en helt smuk Barokbygning med stor muret Kvist og Hjørnekvadere, Indramning om Døre og Vinduer. Et stort Rokokoornament over en Indskriftstavle (Fig. 1). Alt dette forandredes efter 1795, og der kommer en mere nøgtern Bygning ud deraf (Fig. 3).

Auditoriebygningen maatte delvis vige Pladsen i 1847 for at give Forhuset mere Lys og Luft, og paa et Fotografi fra ca. 1860 af Kollegiet set fra Haven er endnu bevaret en lille Rest, i et Skur tilhøjre¹⁾.

De nu tilendebragte Udgravningsundersøgelser i Oktober—December 1929, der var et Led i mine Arbejder med Studier og Rekonstruktioner af Bygninger i Københavns ældre Tid, hvortil jeg modtager Tilskud fra Carlsbergfondet, fik ogsaa til det ikke ringe Jordarbejde Bidrag af Dagbladet »Berlingske Tidende«. Kollegiets Efor Professor Martin Knudsen tillod med stor Imødekommenhed de ret omfattende Udgravninger og fulgte personlig med stor Interesse Undersøgelsen i dens forskellige Faser. Arbejdet blev udført af Murmester Balds flittige Mandskab med Gustav Johansen som Førstemand, der gennem flere tilsvarende Undersøgelser har faaet et godt Greb paa disse Udgravninger.

¹⁾ Gengivet i »Før og Nu«. — En anden Fremstilling findes i Øregårdssamlingen.

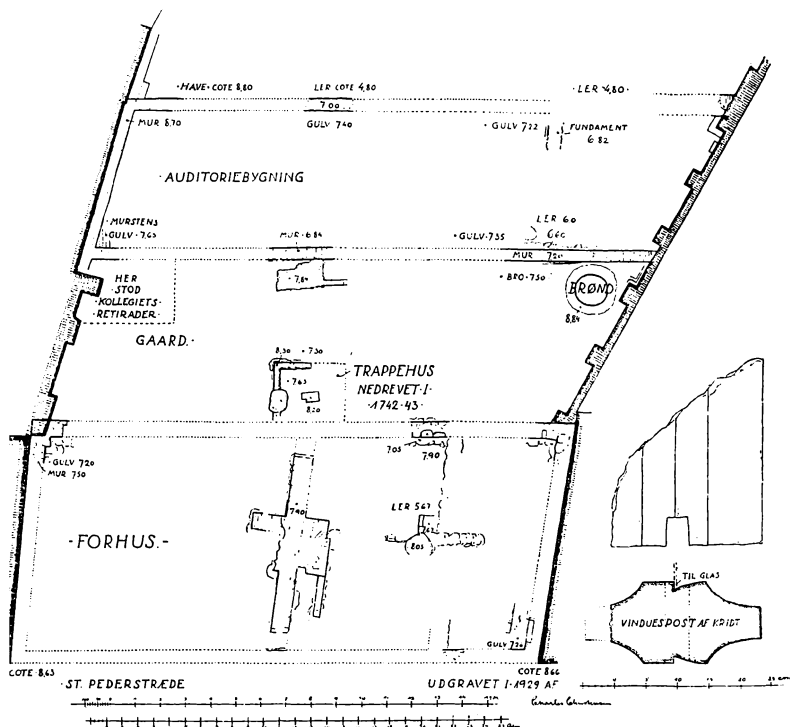
Af Huset mod Gaden (Fig. 2) traf man paa 3 af Bygningens Hjørner, den har været 21 m lang og $9\frac{1}{2}$ m bred og har ligget helt ud i Gadelinien, der her alle Dage har holdt til paa samme Sted. Muren mod Gaden (Syd) var ikke bevaret, derimod laa Fundamentsten, der bestod af almindelige Marksten, endnu paa deres gamle Plads. Af Muren mod Gaarden traf vi derimod et større bevaret Parti, c. 2 m langt og c. 60 cm tykt. Ind mod Huset var benyttet mindre tilhugne Kridtsten som regelmæssige Kvadere, og der sad ogsaa en ret stor pyramideformet Kridtsten, der har gaaet op gennem flere Skifter. Udvendig sad 2—3 røde Munkesten, og her var ogsaa benyttet mindre Marksten efter almindelig senmiddelalderlig Byggemaade. Muren stod paa et Fundament af svære Marksten, betydelig bredere end Muren derover; Fundamentet var ført ned til den faste Ler, som laa meget dybt.

I de to Gavle, der ikke stod vinkelret paa Ydermuren, var Murtykkelsen den samme — 60 cm — og de stod ogsaa paa meget svære Kampesten. I Muren var ligeledes benyttet mange Kridtsten, og i de to stumpvinklede Hjørner ser det ud, som der har været Smaapiller til at optage Tryk fra Hvælvingerne; men da Forholdene ikke tillod at grave hele Gavlen fri og heller ikke ved Ydermuren, er det sidste Ord maaske endnu ikke sagt om Bygningens Enkeltheder, og man maa kun haabe, der en Gang kan komme en fuldstændig Undersøgelse paa dette saa interessante Sted, hvor man uden Tvivl staar over for Hvidebrødrenes Gaard fra Middelalderen.

Ved den store Ombygning i 1743 blev Ruminddelingen fra Klostartiden helt forandret, og de Fundamenter og Murrester, vi traf paa inde i Huset, kan derimod paa et enkelt Tværskillerum nær (det østligste) ikke være fra Middelalderen. For alle Tværskillerum gælder det sam-

me, de fulgte de skraa Gavle, og stod ikke vinkelret paa Ydermuren.

Den store Murklods, der blev fremgravet i Bygningens Midte, var heller ikke af nogen høj Alder, men er sand-

2. Udgravningsplan 1929. Maalestok 1:300.

synligvis Fundament for Trappen til 1. Sal, opført efter Forandringen 1743 og sammenbygget med ældre Skorstensfundamenter. Før den Tid laa Trappen i et fremspringende Trappehus paa Façaden mod Gaarden, og det vestre Hjørne og Fundament til en Mægler traf vi ogsaa paa. Trappen her er sandsynligvis opført af Val-

kendorf og stammer ikke fra Munketiden. I to af Bygningens Hjørner traf man paa Murstensgulve belagt med meget store røde Sten.

Af særlig tildannede Bygningsrester blev fremdraget to tilhugne Kridtsten. Den ene, en ret stor Kvader med Fals, var maaske Anslag til en Dør. Den anden er fra en Vinduespost med ud- og indvendige Hulkantprofiler og mellem disse ses False til Vinduesglas. Stenen er nu i Københavns Bymuseum.

Selve Hulkantprofilet, der ikke hører til de almindeligste i Danmark, træffes i Karmeliterklosteret i Helsingør i Laxmand-Salen som Profil paa Hvælvingsribberne. Salen skal være bygget i de nærmeste Aar før 1500. Det træffes ogsaa i Olai Kirke, men er her fra en noget senere Tid. Har denne Vinduespost haft sin Plads i Huset, har det haft store, flerdelte Vinduer, der maa have givet Lys til Rum af anselig Størrelse. Anvendelsen af tilhugne Kridtsten som Byggesten er gammel i København og gaar tilbage til Absalons Dage, men da de brændte Sten ret faar Fodfæste, forlades den tidligere Byggemaade i Hovedstaden og fortrænges til den sydøstlige Del af Sjælland, for atter ved Middelalderens Slutning at gøre et stærkt Fremstød — ogsaa her i Byen. St. Petri Kirketaarn har forneden Bælter af Kridt, ligesom det eneste tilbageblevne Hus af Graabrødreklosteret i Sydgavlen indvendig fremviser en tilsvarende Byggemaade¹⁾.

Kollegiets Beboelseshus er ofte omtalt og beskrevet paa Grundlag af gamle Regnskabsbøger, som er ført i Aarene 1595—1731, og endnu opbevares i Konsistoriums Arkiv²⁾.

Før Ombygningen 1743 kan følgende oplyses om Kollegiet: Indgangsdøren sad midt paa Forsiden og over

¹⁾ Udhugget af Forfatteren sammen med Dr. V. Lorenzen, se: De danske Franciskanerklostres Bygningshistorie.

²⁾ Se derom Helms: Anf. Arb. S. 53.

den var anbragt en Sten med Stifterens Navn og Vaaben i Guld samt en større Indskrift¹⁾ ligeledes med gyldne Bogstaver — alt anbragt efter Valkendorfs Død af Universitetets Professorer. Bygningens Vinduer var buede foroven og forsynede med Skodder, som kunde beskytte Vinduerne om Natten. Om Dagen var de ogsaa udsat for at ituslaas, og der blev derfor sat Jernstænger for en Del Vinduer, f. Eks. hos Inspektøren, som havde sit Værelse i underste Etage til Gaden. Inden for Gadedøren var en stenlagt Gang, der førte gennem Bygningen ud i Gaarden. Paa tværs heraf løb i begge Etager en anden Gang; de skal begge have været rummelige og optog i Forbindelse med de store Skorstene megen Plads.

Fra Gangene førte Egetræsdøre ind til de 8 Studerekamre. De omtales som »gammelfrankiske«, med hvælvet Loft og Gulvene belagt med Fliser. Paneler af Fyrretræ beklædte Væggene; foroven var et Gesimsbrædt til at anbringe Bøger paa. I hvert Studerekammer stod en Vindovn af Jern, og derover en Opbygning af brændte Lerkakler. Bohavet bestod af et langt Bord med to Skuffer, to Kistebænke og to Stole. Til Ovnen hørte en Ildpuster og en Vedøkse. Fra hvert Studerekammer førte en Egetræsdør ind til Sengekammeret, hvis Inventar kun udgjorde en Træseng og et Bækken (Vandfad).

Oppe paa Loftet var 8 Rum til Alumnernes Brænde. Trappen, der førte op igennem Huset, var af Sten og fik Lys fra 7 smaa Vinduer. Paa Husets Bagside løb paa 1. Sal en Svalegang med Tag over langs med den øverste Etage, og en Vindeltrappe af Træ førte op til Svalegangen. I Klosteret i Helsingør var paa et Stykke af Vestfløjen ind mod Klostergaarden sikkert en lignende Svale. Fire Fyrretræsdøre med Klinker førte fra Husets Bagside ud til den brolagte Gaard, der i Øst og Vest var indhegnet af en teglhængt Mur. I Gaarden fandtes en

1) Gengivet i Resen: Inscriptioes Hafniensis S. 252.

Brønd, hvori ved Hjælp af et Trisseværk med Jernlænke en Spand kunde hisses ned, men i 1641—42 blev dette erstattet af en Pumpe. I Gaarden laa desuden Kollegiets »Hemmelighed«, der havde Egetræsdør med Laas, som kunde aabnes med Gadedørsnøglen. Det har nok været ved Auditoriebygningens sydvestlige Hjørne. (Se Fig. 3).

En af de mange Gaader, dette Hus rummer, er hvor de Gange har ligget, der gik paa langs af Bygningen, og hvorfra der var Adgang til Studereværelserne. Her er tre Muligheder, mod Gaden eller mod Gaarden eller midt gennem Huset. De to første er vel det naturligste, naar der skal regnes med overhvelvet Loft. Efter middelalderlig Klosterbyggeskik er det naturligt at tænke sig Gangen paa Indersiden; herfor taler ogsaa, at Kollegiets Inspektør havde Værelse ud mod Gaden i Rummet Øst for Indgangsdøren. Ved Udgravningen traf vi ikke paa Rester af Længdeskillerum til Gangen. Vi stødte nok paa Fundament til et Hovedskillerum midt gennem Huset, men det var uden Tvivl fra Ombygningen 1743, da det laa ret højt oppe paa ældre Tidens Muraffald.

Bygningens Plan efter Ombygningen 1743 lader sig i det væsentlige rekonstruere; derimod er Husets Indretning før Ombygningen saa usikker, at en Fremstilling deraf vil blive det rene Gætteværk. Efter Ombygningen har Kollegiets Alumner faaet meget store Værelser i Forhold til deres Kammerater, »der spiste ved Kongens Bord« og havde Husly paa Regensen. Naar man regner med Façadelængden paa Valkendorfs Boder, har Kollegiet været 21 m langt, medens det tilsvarende Maal paa Regensen var 13—14 Meter. Efter at Udgravningen var afsluttet og jeg havde rekonstrueret Grundplanen fra 1743, fandt jeg paa det kgl. Bibliotek en lille Tegning af Forhuset før Nedrivningen i 1865 (Fig. 3). Da den nøje faldt sammen med min Beregning af Rummenes Størrelse, maa det altsaa være en Opmaaling og ikke

et Forslag til Ombygning. Fra samme Tegning fik man oplyst, at Højden i de to Etager var 4,14" til Loftet. Alumnerne havde stadig et Tofags Opholdsværelse og et Etfags Soveværelse.

Bag Gaarden laa Auditoriebygningen — som det viste sig parallelt med Forhuset — i en Afstand af $6\frac{1}{4}$ Meter derfra. Det menes, at den har ligget noget lavere end Forhuset, da Jordsmonnet fra gammel Tid har sænket sig mod Nord. Vore Gravninger viste ogsaa, at det faste Lerunderlag faldt ud efter mod Nord — et Forhold, vi senere skal komme tilbage til.

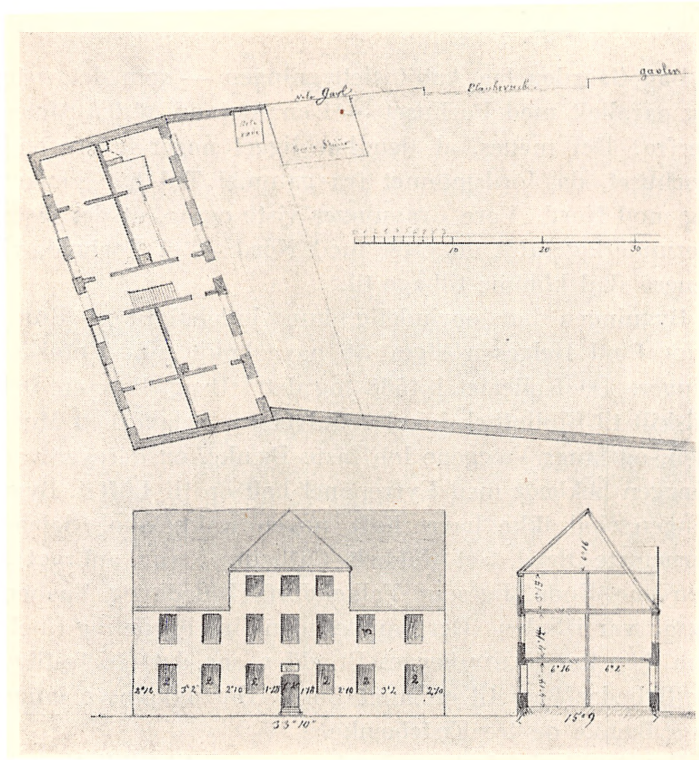
Bygningen har oprindelig kun indeholdt eet Rum, hvor Poul Helgesen siges at have holdt sine Forelæsninger. Da Kollegiet i 1588 tog det i Brug, blev en Del udskilt til Bibliothekslokale. Gulvet var belagt med Mursten, og langs Væggene løb faste Bænke, og derover var Væggen beklædt med Fyrrepanel helt op til Loftet. Bygningen skal ikke have haft nogen Kakkellovn. Salens fornemste Pryd, »et dobbelt Cathedra«, var anbragt i den ene Ende, ligesom Valkendorfs Billede og Vaaben ogsaa var i Salen. Der var desuden fire Borde, og imellem dem kunde der lægges Brædder, saa det ved festlige Lejligheder blev til et langt Bord. Hertil kom to lange løse Bænke og tre Kistebænke.

Fra Auditoriet førte en Egetræsdør ind til Bibliotheket. Her var ligeledes Fyrretræspanel, og Bøgerne blev opbevarede i et højt Bogskab. Herinde var desuden en Tid et Billede, der forestillede »Kong David og Christian IV i eet Legeme«.

Denne Bygnings Længde skal have været c. 16 Meter. Bredden c. 6,5 m. Højden fra Grunden til Taget c. 5 m. Den er afsat paa ældre Kort, f. Eks. Geddes Planer

fra 1760¹⁾), hvor man ogsaa har en Fremstilling af Havegangene med de otte Bede, som de seksten Alumner selv skulde holde.

Af den lange smalle Auditoriebygning traf vi betyde-

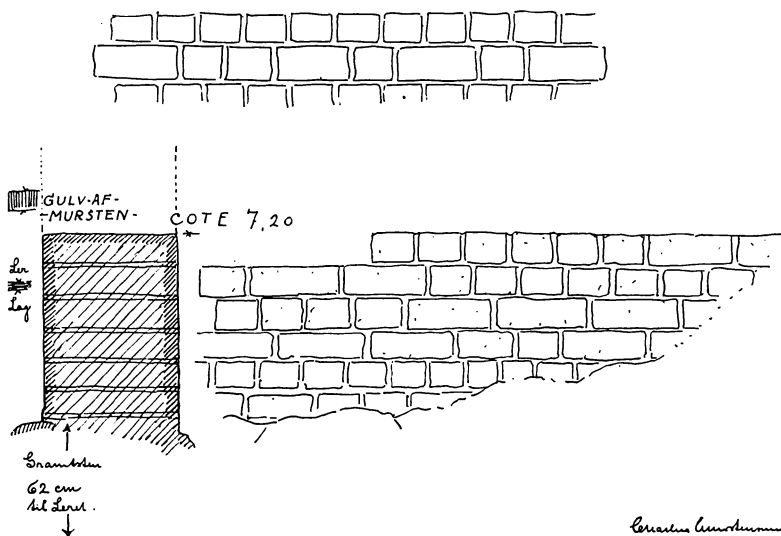

3. Opmaaling af Kollegiet før Nedrivningen i 1865. Kgl. Bibl. Kortsaml.

lige Rester. Bedst var Vestgavlen bevaret, saa Husets Bredde og Afslutning mod Vest blev fuldt oplyst; derimod var Forholdene ved Østgavlen af en mere gaadefuld Natur. Det $6\frac{1}{4}$ Meter brede Hus var opført af 46 cm tyk Mur, $1\frac{1}{2}$ Munkesten, med samme Tykkelse i Vestgavlen,

¹⁾ Se Louis Bobé: Die deutsche St. Petri Gemeinde, S. 242.

som var ret stærkt ude af Vinkel i Forhold til Façademurene. De Murrester, vi traf paa, var muret i krydskifteagtigt Forbandt. I Gavlen var lagt en Del ekstra Bindere i Løberskifterne, og paa Sydmuren i Øst var f. Eks. i samme Skifte først 4 Løbere (Fig. 4), derefter 5 Bindere. Dette Murværk stod paa svære Kampestens-

4. Rester af Muren om Auditoriebygningen. Tegning.

fundamenter, der var ført ned til den faste Ler, i alle Tilfælde paa Sydsiden. Paa Nordsiden laa Leret 1,2 m længere nede og saa ud, som det havde været slemmet. Ved denne Bygning traf man meget faa Kridtsten og ingen muret sammen med Mursten. Stenene var 27—28 cm lange, 13—13½ brede, 8½—9 cm tykke.

Forholdene i Østenden var som omtalt ret uklare. Paa et eller andet Tidspunkt er Bygningen gjort kortere, end den oprindeligt var paabegyndt. Sydmuren gik fra Vest-

gavlen hele Grundstykket igennem (se Planen Fig. 2) over til den østre Nabo, ja snarere ind hos ham. Herinde prøvede vi ogsaa at grave for at finde den oprindelige Østgavl, men det hele var saa sammenflicket og daarligt, med smaa Sten ind imellem, saa det kunde ikke vise noget.

At Huset havde haft en senere og spinkel Østvæg et andet Sted, fremgik dog af et Fundament, der nærmest bestod af Murbrokker og laa c. 17 Meter fra Vestgavlen. Det har nok kun været en Bindingsværksgavl, der har staaet her. At Bygningen kun kom til at gaa hertil, var let at afgøre efter Murstensgulvets Udstrækning; det blev paavist saa godt som alle Steder, vi gravede ned Vest for den senere Gavl, men ikke Øst derfor, her var alt kun Opfyld. Som det fremgaar af Udgravningsplanen, var der ingen Udkræning eller Afsats paa Indersiden af Sydturen paa det Sted, hvor den senere Østgavl maa have løbet imod.

En Forklaring paa disse mærkelige Forhold kan dog gives, selv om noget Bevis for dens Rigtighed ikke kan føres.

Da Karmeliterbrødrene først paa Aaret 1518 begyndte at indrette deres Gaard til Kollegium, maa det formodes, at Forhuset til Gaden var opført. De har da paatænkt at bygge en større Foredragssal og har begyndt at samle Byggematerialer til dette Arbejde, bestille Sten paa Teglværket o. s. v. Det tog dengang lang Tid at fremskaffe Mursten¹⁾; og da Poul Helgesen ved Midsommer i 1519 begyndte sine Forelæsninger, kan denne Foredragssal antagelig ikke have været færdigbygget. Rime- ligvis har den heller ikke været færdig 3 Aar efter, da Christiern II fratog Kollegiet Indtægterne af St. Jørgens Gaard og Undervisningen ophørte. I de paafølgende Ned-

¹⁾ Se »Helsingør i Sundtoldstiden« I, S. 219—20, hvor Regnskabet for Olai Kirkes Overhvalvning er fremdraget af C. A. Jensen.

gangsaa til 1588, da Valkendorf blev Ejer, har der sikkert ikke været nogen Trang til Auditoriebygningen, og dette Hus gøres derfor først færdig af Valkendorf. Som et lille Bevis derfor ser jeg ogsaa den Omstændighed, at Forhuset var beboeligt 1. Oktober, men Indvielsen afholdes først i Februar næste Aar, med en stor Fest i den nyindrettede Auditoriebygning, som Valkendorf vel ikke kan have opført fra Grunden i de 11 Maaneder, der ligger mellem Købet og Indvielsen.

En anden Sag af Betydning er den Maade Stenene er muret paa — Forbandet — i Auditoriebygningen (Fig. 4). Her er ikke benyttet det gamle Munkeskifte, men en Muremaade, der nærmest slutter sig til det senere Krydsforband, selv om det ikke er helt regelmæssigt. I København er nu kun een Bygning fra før 1500, der har været bygget i Krydsforbandt, som ellers først kommer i Brug efter 1550, og det er den mellemste Del af Taarnet ved St. Petri Kirke¹⁾.

Som oven omtalt skraanede Grunden ud mod Nord, og vi traf Leret i ret forskellige Dybder. Dette kan forklares ved de Oplysninger, man har om en Teglgård, der har ligget paa disse Arealer i Begyndelsen af 1500-Tallet. Paa Københavns ældste Kort, fra o. 1600, ser man heller ingen Signatur for Bebyggelse paa Arealerne ude ved Voldgraven. De daarlige Bundforhold kan ogsaa bedst give Forklaring paa den mærkelige Maade, Auditoriebygningen er placeret, parallelt med og i saa kort Afstand fra Forhuset. Den Murrest, der blev fremgravet, paa Syd-siden af Auditoriebygningen, er maaske Levning af en Trappe op til Salen efter Ombygningen 1742.

I det lille Stykke af Gaarden Øst for den forkortede Auditoriebygning traf vi paa en Del Stykker af en Brændtlerskamin fra Aarene omkring 1600.

¹⁾ Se C. A. Jensen: Den middelalderlige St. Peders Kirke i Die deutsche St. Petri Gemeinde S. 288.

Et ret ejendommeligt Fund, en brændt Lermodel, blev afgivet til Nationalmuseet. Paa Bagsiden stod Bogstaverne L. R. og Aarstallet [1]631¹). Den blev truffet i c. 1 Meters Dybde i nord-østre Hjørne paa det Sted, hvor Auditoriebygningens Nordmur har staaet. Lermodellen har Aftryk af et Løvehoved, og Nationalmuseet opbevarer — morsomt nok — just en Løve²), der netop er forarbejdet i denne Model. Disse smaa Løver benyttedes som Skjoldholdere paa Hjørnerne af Brændtlersovnene, og Nationalmuseet har forskellige Eksempler paa Skjolde med kongelige og adelige Vaaben, deriblandt Valkendorfs Vaaben, et Hjul samlet af 3 Vinger omkring en Roset³).

I Brønden var ingen ældre Fund eller Rester fra Midlalderen, da den har været i Brug til sene Tider, og antagelig ofte oprenset. Brønden selv stammer nok fra den allerældste Byggeperiode og er ældre end Auditoriebygningen, da det udkragede Sokkelskifte paa Ydersiden af denne Bygning er trukket tilbage paa det Sted, den gaar tæt forbi Brønden. Brønden er opmuret af store røde Mursten i Lermørtel; de øverste 1¹/₂ Meter bestaar dog af smaa gule Mursten. Denne Forhøjelse stammer nok fra 1742—43, da der er tilkørt et betydeligt Fyldlag, for at komme op i Højde med Gaden og Nabogrunden.

Inde i Brønden, c. 7 Meter nede, var der en tæt Træforing af Fyrrebrædder i en 10—20 cm Afstand fra Murværkets Inderside, og Mellemrummet var sat ud med Ler. 1¹/₂ Meter fra Overkanten af denne Træforing begyndte en lignende Indsnævring i nogen Afstand fra den øverste Træforing. Aabningen blev paa denne Maade be-

¹) Kristian IV havde en Pottemager Lyder (Staes) i Arbejde 1607—18, maaske længere. Se Forf.'s Afh. om Ibstrup Slot i Hist. top. Medd. for Gentoft 1932. S. 383.

²) Fundet i Kvarteret omkring Nicolaj Kirke.

³) Gengivet i »Vor gamle Hovedstad« S. 189. Tegning af P. Linde.

tydelig indsnævret i Bunden. Disse Konstruktioner har sandsynligvis virket som Isolation mod Overfladevandet, og man har søgt at holde Vand i Brønden fra de dybere-liggende Sandlag, som paa disse Kanter af København træffes under Lerlagene. Man tænker nu paa at rejse en Minde-Brønd, dersom Midlerne kan skaffes til Veje.

Den smukke gule Havemur¹⁾, som strækker sig om den største Del af Grunden — den mangler, hvor Forhuset har staaet og ved Auditoriets Vestgavl (Fig. 2) — ser med sine ellipsebuede Blindinger meget ærværdig ud; men ved Udgravningen er det blevet oplyst, at disse Blindinger er fremkommet senere ved Paamuring af Piller forbundet med Buer, der er muret op til den ældre glatte Havemur. Flere Steder, vi gravede ned, var Fundamenterne for disse Piller — og for Resten ogsaa ved selve Havemuren — ret ringe.

Med de nu tilendebragte Udgravninger paa dette minderige Sted, hvor mange af Danmarks navnkundige Sønner har tilbragt betydningsfulde Ungdomsaar, har vi desværre ikke formaaet at løse alle de gamle Bygningers mange Gaader; Murresterne ligger begravet under betydelige Jordlag. Dybtgaaende Undersøgelser bør endnu foretages som en ringe Gengæld for tidligere Tiders Vanrøgt og Mangel paa Pietet. Stedet selv henligger ogsaa noget fantasiforringende, selv efter den ellers vellykkede Omlægning af Haven i 1930.

¹⁾ Det er betegnende for vor Tids Mangel paa Skønhedssans, at der hidtil ikke har været Raad til at føre Muren igennem ud mod Gaden.

KRUDTTAARNENE I KASTELLET FREDERIKSHAVN.

AF VICTOR KROHN.

Under Fællestitlen: »Historiske Oplysninger« fandtes der for nogle Aar siden jævnlig bag i den militære »Haandbog for Hæren« nogle stærkt sammentrængte Skildringer af danske militære Afdelingers, Fæstningers og Bygningers Historie, udarbejdede af den daværende Chef for Hærens Arkiv, Kaptajn K. C. Rockstroh. I Haandbogen for 1928 meddeles der saaledes en Skildring af »Opførelsen af Krudtmagasinerne (Krudttaarnene, Krudthusene) i Christianshavns Ravelin (»Redanen«) og paa Amager 1779—93«. Dette fremkaldte hos mig Tanken om, at det mulig ogsaa kunde have sin Interesse at faa lidt at vide om Kastellets Krudttaarne, saa meget mere som disse er langt ældre end de i de nævnte »Historiske Oplysninger« fremdragne.

Gaar man saa langt tilbage i Tiden som til 1603, vil man se, at Byens Hovedoplag for Krudtbeholdning var i det gamle Vandmølletaarn, hvis Fundamenter som bekendt endnu findes under det nuværende Vartovs nordøstlige Del. I sin Bog om »Christian den IV's Artilleri« (S. 41) oplyser Oberst Blom, at dette Taarn ophørte med at være Krudttaarn i 1650; men som det nedenfor vil blive paavist, maa dette Aarstal rykkes 19 Aar længere frem i Tiden. Foruden Vandmølletaarnet fandtes der

ogsaa mindre Krudthbeholdninger i hvert af Byens fire Porttaarne, saaledes i 1653 over Nørreport et Kammer til 300 Centner Krudt¹⁾, ligesom der i 1661 tales om, at Vesterports Krudttaarn var bleven saa ødelagt under Belæjringen, at det maa rives ned.

Hvor mærkeligt det end lyder, synes der ikke straks ved Anlægget af Kastellet at have været Tale om Opførel-

1. Krudttaarnet i Dronningens Bastion. Fot.

sen af Krudttaarne — saadanne findes i hvert Fald ikke nævnt i nogen af Kontrakterne — men det kan dog ikke have varet længe, før et saadant er bleven opført; thi allerede i 1668 siges det med Bestemthed, at der er et Krudttaarn i Kastellet²⁾, og Tiden for dets Opførelse ligger sikkert tæt ved Aaret 1666. Der er ingen Tvivl om, at dette Krudttaarn er det endnu eksisterende i »Dronnin-

¹⁾ Lassen: Dok. og Aktstk. til Køb's Befæstnings Hist.

²⁾ Hist. Medd. om Køb. I—6—189.

gens Bastion«, (Bastionen, der ligger paa venstre Haand, naar man ad »Sjællandsporten« kommer ind i Kastellet). Upaaagtet og afsides ligger det lidt mørkt og skummelt inde i Bastionens forholdsvis lille Hulning. Murenes Tykkelse er 6—7 Fod, Bygningens ud- og indvendige Maal er henholdsvis 32×60 og 18×48 Fod, og det kan rumme 1000 Centner Krudt.

I 1669 hedder det, at da Vandmølletaarnet nu skal nedbrydes, skal den derværende Krudtbeholdning henføres til Krudttaarnet i Kastellet, med hvilket Arbejde Oberst Marquard Rodsteen skal føre Tilsyn¹⁾. Den 29. Oktober s. A. paabegyndes Nedbrydningen, og det ses heraf, at Taarnets Rolle som Hovedoplag for Byens Krudtbeholdning først afsluttes i Oktober 1669.

Lige indtil 1702 er der for Kastellets Vedkommende kun Tale om et enkelt Krudttaarn. I 1686 hedder det saaledes i Vagtinstruktionen for Kastellet, at Soldater, der ikke kan Tysk, ikke maa anvendes som Skildvagter bl. a. ved Krudttaarnet, en iøvrigt meget almindelig Bestemmelse paa hin Tid; i 1684 har tre Musketerer ødelagt deres Munderinger, og for at faa Godtgørelsen inddrevet blev de af deres Kaptajn beordret til at arbejde i Krudttaarnet²⁾, og i 1698 gives der Ordre til, at Krudttaarnet altid skal være forsynet med to »middelmaadige« Taskelaase, hver med sin Nøgle, saaledes at Kommandanten har den ene og Proviant-, Ammunitions- og Materialforvalteren den anden i sit Værge. Naar den sidstnævnte skulde have Adgang til Taarnet, maatte dog to Officerer være tilstede paa Kommandantens Vegne³⁾.

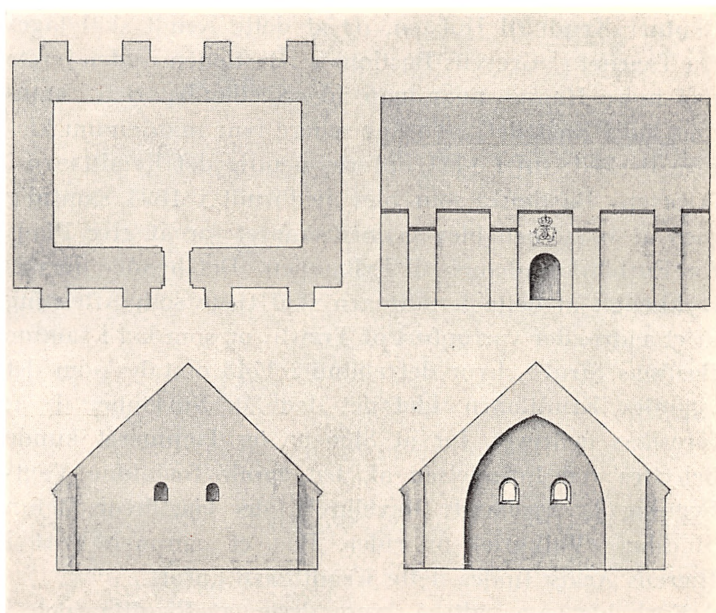
Først den 10. August 1702 hører man om Opførelsen af et nyt Krudttaarn i Kastellet. Det skulde opføres af Muremester Dominique Pelli, der samtidig skulde opføre

¹⁾ P. Andersen: Bidrag til Søartilleriets Hist. S. 18.

²⁾ Kast's Justitsprotokol ²⁸/₄ 1684.

³⁾ Rosenstand Goiske I. S. 64—81.

flere Vagthuse og formentlig ogsaa byggede bl. a. den sidste Østerport, der stod færdig i 1708; Pelli fik Toldfrihed for de af ham anvendte Mursten¹⁾. Det er dog ikke straks muligt at faa noget bestemt oplyst om, hvor dette andet Krudttaarn har ligget. Snart tales der om et Taarn, som ligger over Kurtinen i Kastelet (hvilken af dem?), og

2. Grundrids, vestre Facade, Gavl og Tværsnit af Krudttaarnet i Grevens Bastion. Tegning i Ingeniørkorpsets hist. Kortsaml.

som skal være fyldt med fordærvet Krudt, der ønskes fjernet og ombyttet med nyt Krudt²⁾, snart om et meget forfaldent Krudttaarn u n d e r Kurtinen, hvor Forholdene er saaledes, at Kongen ikke kan passere Stedet til Hest³⁾. I et af Kastelets Krudttaarne skal der den 26. Januar

¹⁾ Genm. Krabbes Optegnelser om Kastelet.

²⁾ Køb's Kmdtsk.: Kgl. Ordre og Skr. ^{18/12} 1713.

³⁾ Smstds. ^{9/7} 1713.

1715 anbringes 400 Centner af Flaadens Krudt¹⁾, og den 14. Juli 1717 skal der modtages 4—500 Centner, som har ligget i Operahuset²⁾, den nuværende Østre Landsrets Bygning i Bredgade.

Endelig i 1739 stedfæstes et Krudttaarn i Kastellet ud over det oprindelige i »Dronningens Bastion«; det hedder nemlig den 26. August d. A., at der skal afleveres 350 Centner Krudt til Holsten, og at dette Krudt skal tages fra Taarnet i »Grevens Bastion«³⁾ (Bastionen er den første paa højre Haand, naar man ad »Sjællandsporten« kommer ind i Kastellet). To Aar senere faar man endnu klarere Besked; thi i 1741 opføres nemlig det Krudttaarn i »Grevens Bastion«, som blev nedbrudt i 1894 samtidig med at Bastionen blev gennemskaaret for at give Plads for Forbindelsesbanen til Frihavnen. Det hedder nu udtrykkeligt, at dette Krudttaarn skal tjene som Afløsning af et ældre, der var opført af Træ(!), og som laa i samme Bastions Strube, hvor det endnu i 1743 omtales som det »gamle« Krudttaarn, idet det den 30. November d. A. foreslaas nedrevet, for at Stenene og Tømmeret kunde benyttes ved Fornyelsen af den gamle forfaldne Vagtbygning i »Sjællands Ravelin«⁴⁾, der laa, hvor Stefan Sindings »Valkyrie« nu rider. Paa et gammelt Kort i Hærens Arkiv findes dette Krudttaarn anført.

Forholdet maa altsaa være dette, at Krudttaarnet i »Dronningens Bastion« — bortset fra de formentlig mindre Krudtoplag ved en af Kurtinerne — er bleven afløst af et Krudttaarn af Træ i Struben af »Grevens Bastion« — uden at det er muligt at faa fastslaaet Tiden for dets Opførelse — og at dette atter i 1741 er bleven afløst af det grundmurede nedenfor nærmere omtalte Krudttaarn inde i »Grevens Bastion«.

1) Køb's Kmdtsk. Res. og Koll. Br.

2) Smstds.

3) Smstds.

4) Ingk's Arkiv Nr. 2. Rapp. og Bygningsproj. betr. Kast. 1740—66.

Dette Krudttaarn var efter Omstændighederne en ret dekorativ Bygning med sine 4 massive Stræbepiller paa hver af de to Længdesider (Øst og Vest) og med sin imod Vest vendende Indgangsdør, over hvilken var anbragt et Vaabenskjold med Aarstallet 1741. Taarnets udvendige Maal var 33×48 Fod, dets indvendige 21×36 ; Murenes Tykkelse var 6—8 Fod, dets udvendige Højde 30 og dets indvendige 22 Fod, saaledes at den svagt spidsbuede Hvælving havde en Tykkelse af 8 Fod; Taarnet var altsaa større end det ældre i »Dronningens Bastion« og kunde da ogsaa rumme 1200 Centner.

Foruden disse to større Krudttaarne finder man fra Tid til anden nogle mindre Krudttaarne eller Ammunitionshuse rundt om i Udenværkerne, saaledes f. Eks. i »Møens Kontregarde« og »Bornholms Ravelin«, begge paa »Smedelinien«, den ene nu forbundet ved en Gangbro med Sammenstødspunktet mellem Østerbrogade og Søndre Frihavnsvej, den anden med sin Spids i den ydre Grav i Retning af sidstnævnte Vej; de ældste af disse var fra deres første Oprindelse opført af Træ, men blev efterhaanden ombyttede først med Bindingsværks-, senere med grundmurede Huse. Desuden havde hvert enkelt Kompagni Tilladelse til at ligge inde med indtil 50 Pund Krudt, der skulde opbevares paa Lofterne over Barakkerne, men saa langt fra Skorstenene som vel muligt¹⁾.

Sprængningen af Krudttaarnet paa Østervold den 21. Marts 1779 og de ulykkelige Følger heraf, der mærkedes fra Købmagergade i den ene Retning til Blegdamsvejen i den anden, satte straks alle Kræfter i Bevægelse i Retning af at udfinde Midler til at afværge en lignende Katastrophe, der havde kostet saa mange Mennesker Liv og Helsen, og Resultatet af den i den Anledning nedsatte Kommission blev for Kastellets Vedkommende Opførelsen af et Krudttaarn i »Norges Ravelin«, der laa umiddelbart Nord for

¹⁾ Rosenstand Goiske I. S. 446, Pkt. 27.

den endnu eksisterende »Norgesbro«; i dette Krudttaarn kunde rummes 200 Centner¹⁾). Ogsaa Vagthuset i »Pinneberg Reduit«, et ret stærkt Udenværk paa »Langelinie«, hvor nu Yachtklubbens Pavillon ligger, blev den 29. Maj s. A. omdannet til et Krudtmagasin²⁾). Trods alle Ordre vedblev der dog stadig at være Krudt i de indre Krudttaarne i Kastellet, og da Artilleriet den 30. September 1780 ikke kunde faa Plads til en Del Krudt, fik det Tilladelse til at lade anbringe 800—1000 Centner i »et af de mindst farlige og længst fra Byen i Kastellet liggende Taarne«.

Den 10. Oktober 1781 udkom der under Guldberg følgende Kabinetsordre: »Da det betydelige Forraad af Krudt, som ligger i Citadellet, kunde ved et ulykkeligt Tilfælde forvolde Citadellet, de nærmeste Kvarterer af Byen, men især de kostbare Bygninger ved Toldboden og Flaaden, en uoprettelig Skade, saa er det Vores alvorligste Villie og Befaling, at dette Krudt ufortøvet derfra bortføres, samt at saadanne Beholdninger herefter hverken i Citadellet eller inden Voldene maa befindes«³⁾).

Krudttaarnene blev dog ved med at være der. I 1784 er der Tale om tre Krudttaarne⁴⁾), i 1786 om et i »Lollands Kontregarde⁵⁾), et af »Smedelinien«s Udenværker, der nu helt er opslugt af Søndre Frihavnsvej og Østbaneterrænet, og i 1791 om et paa »Langelinie«⁶⁾) i »Islands Bateria«, der nu vilde være at søge umiddelbart Syd for Lystbaadehavnen. I 1801 forsynes Taarnene i »Dronningens« og »Grevens Bastioner« med »Tordenafledere«⁷⁾), og i

¹⁾ Rosenstand Goiske III. S. 764.

²⁾ Kast's Kmdtsk.: Kgl. Res. og Koll. Br.

³⁾ Rosenstand Goiske III. S. 829.

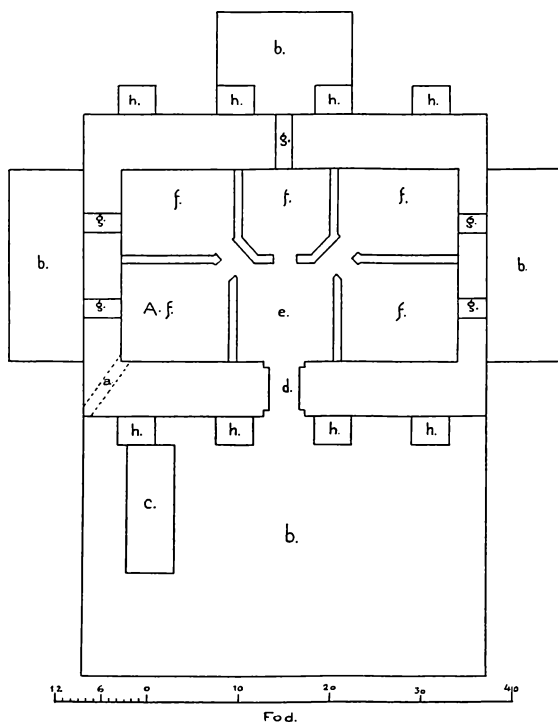
⁴⁾ Vejviseren 1781. S. 134.

⁵⁾ Køb's Kmdtsk. Skr. ²⁸/₅ fra Gen. Kom. Koll.

⁶⁾ Smstds. Skr. ¹⁵/₁₁ fra sm. og Hist. Medd. om Køb. I.—6.—189.

⁷⁾ Hedegaard 1801—04. S. 68.

1802 opføres der tre Krudttaarne i »Hetlands Reduit«, midt i Østbaneterrænet og i »Færø«¹⁾, der nu vilde være at søge lige under Østbaneviadukten. Paa Baggrund af de mange nyopførte Oplagsrum for Krudt og særlig af

3. Grundrids af Krudttaarnet i Grevens Bastion.
Tegning i Hærens Arkiv.

Anbringelsen af »Tordenaflederne« synes det at fremgaa, at det i 1781 givne strenge Forbud efterhaanden er gaaet i Glemmebogen, og i 1814 hører man da ogsaa, at der opbevares ialt 1585 Pund Musket- og 100 Pund Kanonkrudt i de to store Taarne²⁾.

¹⁾ Genm. Krabbes Saml.

²⁾ Kast's Kmdtsk.: Korresp. Prot. 11/1 1814.

Ved kgl. Resolution af 28. Maj 1816¹⁾ fik Landetaten tildelt ialt 12 Krudttaarne og imellem disse de to gamle i Kastellet; men i Oktober Aaret efter blev Krudtet pludseligt fjernet fra de to sidstnævnte, idet disse i de efterfølgende 30 Aar fik en fra deres oprindelige Bestemmelse vidt forskellig Anvendelse.

Onsdag den 25. Juni 1817 Kl. 5 Eft. fo'r det som en Løbeild ud over Byen, at Slaverne i Straffeanstalten paa Christianshavn havde sammenrottet sig og gjort Oprør, under hvilket de havde stukket Ild paa Bygningen for under den derved opstaaede Forvirring at se Lejlighed til at bryde ud. Bygningen blev hogstavelig talt belejret af Tropperne, og der blev skudt baade med Geværer og Kanoner, forinden det lykkedes at faa Bugt med de oprørske Slaver af begge Køn. De værste og mest fremtrædende af disse blev efter en Standret henrettede paa Amager Fællid.

Det kneb i Begyndelsen med at skaffe Plads til alle de øvrige, efterhaanden som man fik fat i dem; men endelig besluttede man sig til at lade de to Krudttaarne i »Dronningens«- og »Grevens Bastioner« omdanne til Arrester for dem, og den 30. Oktober s. A. blev de taget i Brug.

Af de her gengivne Billeder forestiller det første det ældste Krudttaarn i »Dronningens Bastion«, det andet Grundrids, vestre Façade, Gavl og Tværsnit af det nu nedbrudte Krudttaarn i »Grevens Bastion« og det tredie det samme Krudttaarn, men omdannet til Fængsel for de foran nævnte Forbrydere. Dette sidste Grundrids er ganske enestaaende og derfor af overordentlig stor Betydning; ved et rent Tilfælde er det bleven fundet i Hærens Arkiv mellem Kastellets Kommandantskabssager, idet det kun er bleven fremstillet for at fremlægges som Bilag ved et Forhør i Anledning af et af de talrige Ud-

¹⁾ P. Andersen: Bidrag til Søartilleriets Hist. S. 176.

brud. De to stiplede Linier, *a*, angiver den underjordiske Gang, der gennem Maaneders taalmodigt Nattearbejde er bleven gravet fra Gulvet i den med *A* betegnede Arrest ned under Mure og Fundament ud til den attraaede Frihed. De med *b* betegnede Firkanter er Gaarde indhegnede med Palisader; i den største af disse Gaarde foregik de næsten daglige korporlige Afstraffelser i Overværelse af alle de øvrige Fanger; *c* er en Latrinbygning, *d* er Taarnets eneste Indgang, *e* en Art Entre, *f* Arrester, der hver rummede indtil 4 à 5 Fanger, sjældent kun 1, *g* er smaa Vinduesaabninger og *h* de 8 svære Stræbepiller.

Den 30-aarige Periode fra 30. Oktober 1817 til 31. December 1847, i hvilken Slaverne — »Krudttaarnsslaverne«, som de kaldtes — havde tilhuse i de to Krudttaarne, hører til disse Bygningers interessanteste Historie; men da den vilde fylde altfor uforholdsmæssigt i denne lille Afhandling, og heller ikke kan siges at høre ind under det foreliggende Emne, skal jeg her kun indskrænke mig til derom at henvise til min maskinskrevne Bog: »Kastellet Frederikshavns Fængselshistorie gennem 250 Aar« (S. 178—181, 190—200 og 246—249), der foruden i Rigsarkivet og de større Biblioteker findes i Raadstuearkivet, Raadhusbiblioteket, Hærens Arkiv og det kgl. Garnisonsbibliotek m. fl. St.

Den 15. Marts 1848 fik Direktionen for Straffeanstalten paa Christianshavn Opfordring til atter at aflevere Bygningerne til Militæretaten, da Artilleribrigaden ønskede at disponere over dem til Oplagring af Ammunition¹⁾, og den 21. s. M. blev de afleverede til Kastellets Ingeniør-officerer²⁾, der derefter lod foretage de Forandringer ved deres Indre, som efter Konference med Artilleribrigaden var nødvendige for deres Anvendelse.

Saalænge Krudttaarnene havde eksisteret, havde der væ-

¹⁾ Rehder S. 53.

²⁾ Smstds. S. 54.

ret udstillet Skildvagter ved dem, og i den 30-aarige Slaveperiode havde disse Skildvagter været forsynet med ladte Geværer; men da de nu atter overgik til at være Krudttaarne, blev den skarpe Ammunition inddraget fra Skildvagterne. Disse havde fra Tidernes Morgen og indtil 1858 været udstillet fra Kastelets Hovedvagt ved »Norgesporten«; men blev derefter udstillet fra den sammesteds etablerede Kaserne- eller Brandvagt.

I August 1854 var begge de to store Krudttaarne helt fyldt med Krudt, og efter at Kommandanten flere Gange forgæves havde andraget om, at der maatte blive rejst en Mur i »Grevens Bastion« til Adskillelse mellem Krudttaarnet og en senere opført Latrinbygning, opnaede han endelig den 5. August s. A. at faa udvirket, at der i begge Bastioner blev opsat Trætavler med paamaalede Forbud mod Tobaksrygning saavel paa selve Bastionen som i Nærheden af Krudttaarnet¹⁾.

Den 13. Maj 1856 blev det i 1780 i »Norges Ravelin« opførte mindre Krudttaarn beordret nedbrudt²⁾, og efter 1. November 1867 blev Udfaldsporten bag ved »Nordre Magasinbygning« i nogen Tid anvendt som Krudtmagasin³⁾.

Da Byens Hovedvagt i 1874 var bleven flyttet ud i Kastellet og taget i Brug den 28. August s. A., blev Skildvagten i »Grevens Bastion« udstillet herfra, medens Skildvagten i »Dronningens Bastion« vedblivende blev udstillet fra Kastelets Brandvagt. Først den 23. Januar 1894 lykkedes det at faa den første af de to Skildvagter inddraget. Fire Aar senere lykkedes det endelig Københavns Kommandant efter flere frugtesløse Forsøg at faa inddraget ogsaa Skildvagten ved Krudttaarnet i »Dronningens Bastion«, og den 24. August 1898 Kl. 5 Eft. blev

¹⁾ Kast's Kmdtsk.: Kopibog.

²⁾ Smstds.: Indk. Skr.

³⁾ Kasernekmdtsk.: Indk. Skr.

den sidste Skildvagt ført fra Posten uden at blive afløst. Samtidig fik Københavns Søbefæstning Raadighed over Bygningen, indtil den den 9. September 1907¹⁾ blev beordret afleveret til 1. Regiment fra den 1. Oktober 1908 som Opbevaringssted for Regimentets Krigsammunion.

Uforandret i det Ydre trods de henfarne mere end halvtrediehundrede Aar ligger det gamle Krudttaarn endnu den Dag i Dag inde i »Dronningens Bastion«, hvor Solens Straaler sjældent finder Vej, og lader man Arkiverne tale — særlig om de 30 Aar fra 1817—1847 — vil der være Stof til mange Romaner, der har den Fordel frem for mange andre Romaner, at de har den sørgelige Virkelighed som Baggrund.

¹⁾ Kast's Kasernekommandantsk.: Indk. Skr.

LEGEPLADSERNE I KØBENHAVN.

Af HANS DRAGEHJELM.

Begyndelsen til de offentlige Legepladser i København skyldes Udtalelser og Forhandlinger i Borgerrepræsentationen under Budgetbehandlingen den 6. November 1876. Professor *H. W. Scharling*, den senere Finansminister, har Æren af først at have bragt Spørgsmaalet paa Tale i Raadet:

»Det vilde være ønskeligt«, erklærede han, »om der her ligesom i andre store Byer kunde, navnlig i mere bebyggede Dele af Byen, tilvejebringes offentlige fredede Legepladser for Børn, just ikke egentlige Parkanlæg, men dog beplantede Pletter . . . Han erkjendte vel, at det var vanskeligt at skaffe Legepladser i en tæt bebygget By, men stundom var der Lejlighed dertil, uden at det medførte store Ofre, og da burde det ske«.

Et andet af Raadets Medlemmer, Arkitekt, Etatsraad *F. Meldahl*, skulde dog blive de københavnske Legepladseres egentlige Fader, idet han straks tog Ordet i Tilslutning til *S.*'s Udtalelser: »Efterhaanden som Fæstningsterrænet er blevet omdannet, maa man erkjende, at det er blevet forsømt at anlægge Legepladser . . .«. Han understregede, hvad man kunde og burde have faaet ud af Boulevardeerne til Fordel for Børnene. Medlem af Udvalget for Fæstningsterrænets Omdannelse — hvilket Arbejde foregik i 70erne — Overretsprokurator

C. L. A. Herforth ytrede hertil, at Udvalget ikke havde tænkt paa, at Boulevarderne skulde være egnede til Legepladser, og han vilde henvise Byens Børn til Rosenborg Have og Fælledeerne. Meldahl svarede derpaa: »Legepladserne maa være i Nærheden af Hjemmet. Den store Mængde af Børn har ikke Tid til at løbe ud paa Fælleden for at lege; han skulde rolig overlade Befolkningen at afgøre, hvem af dem der havde Ret i dette Spørgsmaal«¹⁾).

Gennem den følgende Talers Indlæg oplyses man om Datidens andre Synsmaader, idet Professor *Julius Thomsen* opregnede de Parker og Anlæg foruden Torve og Pladser, deriblandt Universitetspladsen, som efter hans Mening egnede sig til Legepladser. *Scharling* bemærkede hertil, at han i de anførte Eksempler saa lige saa mange Beviser for, at der var Trang til Legepladser.

Det var de sidste Ord i det Aars Budgetforhandling.

Den Mand, hvis Synspunkter pegede fremad, ja helt ind i Nutiden ved den nævnte Lejlighed, var *F. Meldahl*. Han var kommet ind i Borgerrepræsentationen i 1866 og sad der i 27 Aar. En anden Udtalelse den samme Aften viste ham ligeledes som den forstaaende Børneven:

»Naar man saa friske, sunde Børn med et fornøjet Udseende kort efter at være sendt i Skole forvandlede til blege, sygelige Skikkelser, opstod naturligt det Spørgsmaal, om det ikke var en Opgave for det offentlige at tilvejebringe rummelige Skolelokaler med Legeplads«...

Taleren hentydede med dette Indlæg til Datidens mange smaa Privatskoler i almindelige, ikke altid de bedste Beboelseshuse. Det er rimeligt her at nævne en

¹⁾ En senere Tid har vist, at Boulevarderne er udmærkede Legesteder. Der indrettedes Sandlegepladser i 1916 og 1917 henholdsvis paa S. Boulevard og Strandboulevarden. Boulevarderne var anlagt allerede tidligere, nemlig i 1905 og 1896.

saadan, nemlig *A. G. Ø. Hauch's* Skole, der havde til Huse i meget trange Omgivelser uden Legeplads, men som i 1877 paa egen Regning rykkede ud paa Vesterbro og skabte Tidens Mønsterskole, den nuværende Kommuneskole paa Maria Kirkeplads. Her indrettedes stor Legeplads.

I det egentlige Legepladsspørgsmaal skulde det dog ikke blive Skolemanden, men Arkitekten, der tog Føringen. Meldahl gjorde sine Udfald Aar efter Aar med en Varme og Iver, der vidnede om, at hans Sjæl var med deri.

Legepladssagen var en ny Form for Arkitektens Arbejde for Byens Børn. Der skal ikke her nævnes alle hans store Bygge-Foretagender fra Frederiksborg Slots Genopførelse og Marmorkirken til Langelinje og Frihavnen, men blot og især peges paa hans i 50erne udførte Arbejder for Børn paa Livets Skyggeside: Blinde- og Døvstummeinstitutterne og Gl. Bakkehus. Sit varme Hjerte for Gaden s Stedbørn skulde han til fulde komme til at vise. Han handlede her i en moderne Tankegangs Aand, saaledes som den amerikanske Legepladsforkæmper *Joseph Lee* saa træffende har udtrykt det: »Drengen uden Legeplads er Fader til Manden uden Arbejde«.

Den 25. April 1881 forelaa i Borgerrepræsentationens Møde et Forslag fra Begravelsesvæsenet om, at der sattes en Hegnsmur for Assistents Kirkegaard imod Kapelvej. Muren skulde sættes et Stykke inde fra Kapelvejen, saaledes at en Forplads lodes aaben mellem Mur og Vej — en fri Grønning.

Meldahl benyttede straks Lejligheden til at foreslaa, at man ikke lod det paatænkte Haveanlæg udføre, men anlagde en Træplantning »for at der kunde blive indrettet en Plads, hvor Børn frit kunde tumle sig uden at være paa den egentlige Gade . . .

Den Omstændighed, at Ungdommen har kapret det foran paa Kirkegaarden liggende Terræn, af hvilken Grund Muren ønskes opført, tydede netop paa, at der er Trang til Tumbleplads«.

Muren bevilgedes ved Mødet; der skulde dog hengaa en Del Aar, inden Legepladsen kom i Stand. Først paa Budgettet, der blev vedtaget den 16. December 1889, findes under »Beplantningerne« optaget en Post paa 5200 Kr., der er bevilgede til Indretning af en Legeplads ved Kapelvej.

Allerede i 1880, da Ørstedsparken aabnedes, havde Meldahl Opmærksomheden henvendt paa denne og foreslaar Legeplads indrettet her, idet han ved Budgetbehandlingen nævner forskellige Steder, hvor det formentlig bedst kunde lade sig gøre at give Børnene en Tumbleplads. Der kom ogsaa en saadan i Stand, dog af saare beskedent Omfang, idet Meldahl den 24. Oktober 1887 i Raadet betegner den som et lille Hjørne af 14 Alens Bredde og 20 Alens Længde¹⁾.

Aar for Aar gentager Meldahl Kravet om offentlige Legepladser, hvor »Børn havde Lov til at være Børn og ikke pæne Spadsereemner«. I 1887 indgiver han og faar behandlet i Raadet et Forslag om Legepladser. Han vilde, at Spørgsmaalet skulde tages op for hele Byen.

Det var naturligt, udtalte han, at Sagen først var kommet frem i de senere Aar, og nu gjorde sig stærkere og stærkere gældende. Voldterrænets Omdannelse havde

¹⁾ Den i 1918 foretagne Udvidelse og Forbedring af Legepladsen i Ørstedsparken ligesom Udvidelsen af Raadhushavens Legeplads og Anbringelsen af de ovennævnte Legepladser paa S. Boulevard og Strandboulevarden skyldes Henvendelser udefra. Fra de paagældende Kredse havde de socialdemokratiske Vælgerforeninger indsendt Andragender til Kommunalbestyrelsen, idet Meddelelsen havde henledt disses Styrelses Opmærksomhed paa Nødvendigheden af her at imødekomme Ønskerne om øgede Legearealer.

understreget Kravene. Det var endnu muligt uden alt for stor Bekostning at udlægge Arealer til beplantede Legepladser i forskellige Dele af Byen.

Det gjaldt om at finde Pladser, der ikke ligger for langt fra Arbejdernes Boliger. Arbejderne fik vel nok en Gang en Normalarbejdsdag, saa Arbejderen, naar han efter endt Daggerning kommer i nogenlunde god Tid til sit Hjem, skal kunne tilbringe nogle Timer af en Sommeraften med Hustru og Børn i fri Luft uden at behøve at fjerne sig for meget fra Hjemmet. Det vilde bringe Sammenhold i mangan en Familie. Fra dette Synspunkt maatte Sagen fremmes.

Meldahl udviklede videre sine Planer med Hensyn til Legepladser: »At en Plads er stor som Boulevarderne, er ikke nok til at gøre den til Legeplads; den maa ogsaa have en vis Afsluttethed og frembyde noget Læ. Der skulde være Hygge og Fred paa disse Steder, Børnene skulde have Lov til at tumle sig. For pyntede Børn behøvede man ikke at skaffe Pladser, men for de legende Børn. — Ja, det gik med Børn som med mange Dyr, at naar de skal udvikle sig, kan man ikke bestandig gaa og vaske dem«.

Det havde været Forslagsstillerens Hensigt, dersom Tanken om Legepladser fandt Tilslutning, at foreslaa Spørgsmaalet henvist til et Udvalg, som kunde gøre Forslag til Tankens Virkeliggørelse. Efter den stedfundne Forhandling tog han imidlertid sit Forslag tilbage, idet han udtalte Haabet om, at Legepladserne dog maatte nyde Fremme, og at Pressen, der havde begyndt at røre paa sig, ikke vilde lade Sagen hvile.

Meldahl havde forlangt Udvalg for Smaabørnslegepladserne i Lighed med Udvalget, der nogle Aar i Forvejen havde tumlet med de store Færdselslinjer. I Sandhed, den Mand saa ikke ringe paa den Sag, han havde

taget op. Fra Budgetbehandlingen i 1887, der fandt Sted et Par Uger senere, findes Meldahls Udtalelser refererede saaledes: »Navnlig ønskede han nogle Bænke anbragt paa enkelte større Pladser, der egnede sig til Legepladser for Børn, særlig for Børn af ubemidlede og Mellemklassen. En saadan Plads var f. Eks. den indhegnede Græsplæne paa Halmtorvet og det saakaldte Snetorv, hvor Politiet nu tillader Hundene at drive deres Spil, men jager en stakkels Dreng, der spiller Bold, paa Flugt. Der burde ogsaa sørges for at give Børn lettere Adgang til at drikke Vand. De Bægre, der nu findes paa forskellige Steder, er ikke blot lidet indbydende, men ogsaa for tunge for smaa Børn. Man maatte hellere lade en fin Vandstraale til Stadighed risle op, saaledes at Børn blot behøvede at sætte Munden til«.

Det er ovenfor nævnt, at Arbejdet med Smaabørnslegepladserne, som Meldahl var saa optaget af, med fuld Føje kan siges at have en Tilknytning til hans hele Livsanskuelse. En Modstander i Raadet tilkastede han en Gang denne Udtalelse: »Dersom det ærede Medlem beskæftigede sig lidt mere med Skønhedsforhold og Kunst, vilde han vistnok faa et bedre og mildere Blik«. Det er æstetiske, som det er sociale Synspunkter, der leder F. Meldahls Arbejde for Almenvellet.

Det er næppe synderlig kendt for Almenheden, at Meldahl gennem sin Agitation er de danske Børnelegepladseres Fader, og det er næppe heller kendt, at han gennem sin Stilling som Borgerrepræsentant utrætteligt har henvendt Magistrats og Raads Opmærksomhed paa mange forskønnende eller nyttige offentlige Goder, der burde nyde Fremme. Alle var de — ofte i hvert Fald — mere eller mindre i det smaa. Men intet var for ringe for denne deres Talsmand, som jo ellers var vant til de store Tag og til at tumle med store Sager.

Det skyldes Meldahl, at der kom Svaner paa Søerne.

Det er ham, der gennem sit stadigt gentagne Krav — »jeg fastholder Ønskeligheden af« — fik gjort Bænkes Anbringelse og deres Renligholdelse almindelig. Han er den første, der forlangte Træbrolægning i Gader med Skoler for at dæmpe Trafikstøjen, ja, han gik i 1886 saa vidt at udtale, at savnede man Midler dertil, kunde man lade en Del af den foreslaaede Brolægning paa Kongens Nytorv udsætte til Fordel herfor.

Selv en fremtrædende Stridsmand af Etatsraad Meldahls Støbning maatte lade sig nøje med at se ret beskedne Fremskridt for hans kære Hjertebarn Legepladserne i de Aar, han sad i Byens Styre. Hans Værk var Begyndelsen, og al Begyndelse er svær! Kapelvejens, Ørstedsparkens og Østre Anlægs Legepladser var forsaavidt det hele. Omkring 1890 fattede Fru *Rigmor Bendix* Idéen til en Legepladsforening. Det er interessant at vide Sammenhængen hermed. I Brev af 1. December 1890 til Etatsraaden udtaler Fru Bendix: »Naar jeg har talt med de utallige Mennesker om Legepladserne i denne Tid, er Deres Navn det, som oftest er blevet nævnt; enhver ved, at det for Dem har været noget af en Livssag, at De har sat meget Arbejde, mange Kræfter og megen Varme ind paa den Sag«. Brevskriverinden tilføjer: »Jeg skylder baade Sagen, som vi begge interesserer os saa meget for, og Dem, der straks kom mig saa venlig i Møde, og Deres Kone, der fra først af var den, der gav mig Mod til at tage fat — at oplyse Dem om, hvorledes det i Øjeblikket staar til herhjemme«.

Etatsraadens var paa det nævnte Tidspunkt i Frankrig. De Forhold, hvortil der hentydes, angik et Andragende, man paa den Tid samlede Underskrifter paa. Andragendet, der behandledes i Kommunalbestyrelsen den 29. Juni 1891, udtalte Ønsket om, at det offentlige vilde lade

udlægge Grundstykker til Legepladser for Børn i Byens forskellige Kvarterer.

Ved Sagens Behandling i Raadet udtalte Meldahl, at Spørgsmaalet om en Ordning af Børns Færdsel paa offentlige Pladser var blevet rejst for flere Aar siden, men ikke blevet fremmet, fordi man mente, at Tanken ikke var moden, og at den maatte støttes af en Stemning i Befolkningen. Han meddelte derefter nogle Iagttagelser fra sit sidste Ophold i Berlin og Dresden. Navnlig det første Sted havde Kejserinde Friedrich ladet indrette Tumblepladser med Grusbunker for Børn. Han nævnte, at man i Tyskland havde givet Befolkningen med Børn Adgang til de grønklædte Pladser ved Kirkerne, og henstillede, at noget lignende skete her; ja, haabede ligeledes, at der ved Opførelsen af nye Kirker vilde blive udlagt Arealer i dette Øjemed¹⁾.

Det her anførte blev Arkitektens sidste Ord i Legepladssagen i Byens Raad. Kammerherre F. Meldahl udtraadte af Borgerrepræsentationen i 1893. I sit Svar til Legepladskomitéen, der havde indsendt Grundstykke-Andragendet, udtalte Kommunalbestyrelsen, at man ikke har stillet sig fremmed over for den Sag, idet man har oprettet og paatænker at oprette forskellige Legepladser. I Svaret nævnes saaledes det til Legeplads den Gang udlagte Areal paa Enghave Plads, som man netop skulde til at indrette.

Enghave Pladser Typen paa Legepladser fra Meldahl-Perioden: Bænke, Træer og en gruset Plads. Til Sammenligning tjener den ændrede Legepladstype med det rigere Udstyr i den henved 40 Aar efter anlagte, nærliggende Enghave Park.

Det har været Hensigten her at henlede Opmærksom-

¹⁾ At noget saadant er sket i de senere Aar, vil kendes fra de nyopførte Kirker, der knytter Legepladser til Menighedens Børnearbejde.

heden paa den inden for Byens Raad rejste Legepladsbevægelse. Trods stærkt Byggeri og en frodig Byudvidelse nævner imidlertid Borgerrepræsentationens Forhandlinger og Byens Regnskaber i hele Perioden fra 1891 til 1909 kun Ordet Legeplads enkelte Gange, ja, det findes end ikke i Registeret over Forhandlingerne i denne Periode, men maa søges et Par Steder under beslægtede Omraader.

Omkring 1908 sker der en Forandring heri. Da er Fælledparkprojektet i fuldt Sving. Kommunalbestyrelsen har ladet udskrive en Konkurrence med Hensyn til Byens Bebyggelse m. v. i Yderdistrikterne og indkøbt Arkitekt *Råvads* med Parker og Legepladser saa rigt forsynede Projekt. Det var By-, Bolig- og Byggeforhold, som han senere behandlede saa udførligt i »Borgmesterbogen«.

Paa Kommunens Regnskab for 1909 findes bevilget et Beløb til den nystiftede Legeplads paa Kristianshavns Vold, der anlagdes efter moderne Principper med Redskaber og Tilsyn, og hvor Byens første Sandlegeplads indrettedes. Paa Grundlag af de ved privat Initiativ her indhøstede Erfaringer vedtog Kommunalbestyrelsen i Henhold til derom indsendt Forslag en Reform af de offentlige Legepladser, hvorved Meddeleren medvirkede, og hvortil Begyndelsen gjordes i 1910 paa Legepladsen ved Hans Tausensgade. Snart efter fulgte de nye Legepladser i Fælledparken og Legepladserne i Statshaverne.

Et Forhold — ogsaa tidligt fremdraget i Legepladsernes Historie — nemlig Tilsyn paa disse Steder, er i de senere Aar taget op paa ny. Ordføreren for Budgetudvalget, nuværende Borgmester *Hedebøl*, bragte Sagen frem under Forhandlingerne 1919—20.

Tilsynsspørgsmaalet som i det hele taget Legepladsernes Forhold nyder ogsaa paa anden Maade Myndighe-

dernes levende Bevaagenhed. Gennem Cirkulærer udsendt ved Amtmændene har Indenrigsministeriet introduceret Sagen Landet over, hvor flere Kommuner, saaledes f. Eks. Aarhus og Randers har mønsterværdigt tilsynsledede Legepladser.¹⁾

¹⁾ En Fortegnelse over samtlige Københavns Kommunes offentlige Legepladser er i 1932 blevet udarbejdet af Stadsgartner V. *Fabricius Hansen*. — Danmarks første Legeplads, indrettet paa Christianis Instituts Grund ved Skydebanen i Slutningen af det 18. Aarh., vil findes omtalt i »Gymnastisk Tidsskrift«, Hefte 2, 1933. — I *Hans Dragehjelm: Barnets Arbejde i Sand*. Eget Forlag. 1933, meddeles der i Indledningen en Oversigt over 25 Aars Arbejde for Legepladserne.

SMAASTYKKER.

5. J. C. Krieger og det kgl. Palæ i Kalveboderne.

Det Palæ ved Frederiksholms Kanal, som Christian VI mens han var Kronprins lod opføre ved en Ombygning af Vilhelm Edingers (tidl. Wigand Michelbecker's) Gaard, er forlængst nedrevet, — i Begyndelsen af 1740-erne maatte det vige Pladsen for Nicolai Eigtwedts »Prinsens Palæ«. Naar dette ældre Bygningsværk, der bestod af en trestokværks Hovedfløj mod Kanalen og en Sidefløj, endnu delvis bevaret, mod Ny Vestergade, har kunnet gøre Krav paa Interesse, skyldes det de fortrinlige skulpterede Vinduesindfatninger, der oprindeligt havde deres Plads paa Hovedfaçaden mod Kanalen, men nu findes anbragt paa Prinsens Palæ's Havefaçade; ogsaa Hovedportalen stammer fra det første Palæ. Disse dekorative Skulpturarbejder gør det gamle Bygningsværk saa interessant, at man grumme gerne vilde lære Arkitektens Navn at kende. Da Bygningsregnskaberne synes forsvundne, har man søgt at bestemme Arkitekten ud fra stilistiske Kriterier, og da den originale Anvendelse af Elefanthoveder paa Vinduesrammerne iøvrigt kun synes at forekomme paa sikre Arbejder af Overlandbygmester Johan Cornelius Krieger (Kirken og Kavallérfløjen paa Fredensborg), har man med god Grund formodet, at Krieger var Palæets Bygmester¹). Hvor nærliggende denne Tilskrivning end er, ser man den selvsagt gerne dokumentarisk underbygget, men hidtil har det ikke været muligt at sætte Kriegers Navn i Forbindelse med Bygningen ad arkivalisk Vej. — Det her meddelte Aktstykke giver imidlertid fastere Grund under Fødderne. Kronprins Christians Hofmarskal Friedrich Christian von Gram skrev fra Hirschholm den 2. Oktober 1730

¹) Jfr. »Fra Arkiv og Museum« Serie II, Bd. 1, pg. 389 ff (Fr. Weilbach); Villh. Lorenzen: Københavnske Palæer II, pg. 74 ff.

følgende Brev, — her oversat fra tysk —, til Holmens Chef, Viceadmiral Michael Bille:

»Højvelbaarne, højstærede Hr. Admiral!

Herved undlader jeg ikke paa Hs. Kgl. Højhed Kronprinsens naadigste Befaling at anmode Deres Højvelbaarenhed om at træffe Anstalter til, at blaa Lim, Havsand og Grus, — saa meget som Hr. Overlandbygmester Krieger har Brug for til et vist Arbejde, hvora f h a n h a r L e d e l s e n¹⁾ [darüber er die Direction hat], — kan blive transporteret med Pramme og aflæstet paa Bolværket foran Hs. Kgl. Højheds Palæ i København. Jeg tvivler ingenlunde om, at Deres Højvelbaarenhed paa bedste Maade og hurtigst muligt vil drage Omsorg herfor, da Arbejdet er presserende . . . «. I Skrivelse fra Gram til Bille af 28. Maj s. A. rekvireres yderligere nogle Pramme Sand fra Holmen, »som Gartneren her ved det kgl. Pallais har forlanget . . . til Haugens Brug her ved stæden«²⁾.

Af disse Breve turde det fremgaa, at det ikke er til selve Byggearbejdet, men til Anlæggelsen af Haven (og til en Pavillon i denne?), at disse Materialier anskaffes; Ombygningen har paa dette Tidspunkt i det væsentlige været afsluttet³⁾. Forsaa vidt kunde man være berettiget til alene at udlede af disse Kildesteder, at Krieger, — der jo tillige var Slotsgartner paa Rosenborg —, blot har haft Ledelsen af Havens Anlæggelse. Dette er dog sikkert for snæver en Tolkning. For det første synes Udtrykket »Direktion af Arbejdet« lovlig omfattende og eftertrykkeligt, da dog en anden Gartner var særlig beskæftiget; men alene den Kendsgerning, at Kronprinsen faktisk har benyttet Krieger og ikke Generalbygmester I. C. Ernst ved sit Byggeforetagende, har i sig selv væsentlig Betydning. Kombinerer vi denne nye Oplysning med de nævnte stilistiske Holdepunkter, maa det synes uomtvisteligt, at Krieger ikke blot har fungeret som Havearkitekt, men at han ogsaa i sin Egenskab af kgl. Bygmester har været Palæets Arkitekt.

C. Elling.

¹⁾ Fremhævet her.

²⁾ Begge Breve findes i Rigsarkivet blandt Indkomne Sager til Holmens Chef 1730.

³⁾ Jfr. Fr. Weilbach i Hist. Medd. om Kbh., 2. Rk. Bd. 2 pg. 501.

6. Et Begravelses-Bedrageri for 150 Aar siden.

Fra gammel Tid har det været almindeligt at begrave Standspersoner i Kirkerne, hvor mange udslidte Ligstene endnu minder derom. I Landsbykirkerne var det navnlig Herremænd, Herredsfogder, Præster og Degne, i Bykirkerne foruden Adelsmænd og gejstlige ogsaa Borgmestre og Raadmænd, der fandt deres sidste Hvilested, ja man har endog Eksempler paa, at velstaaende og ansete Bønder har faaet Plads i Kirkerne. I Aaret 1805 forbødes al Begravelse i de københavnske Kirker, derimod vedblev man næsten et halvt Aarhundrede længere at begrave paa de omkring Kirkerne liggende Kirkegaarde, indtil ogsaa det blev forbudt, og Begravelserne henvistes til de særlige Etaters Kirkegaarde, Holmens og Garnisons, og til Assistens Kirkegaard, der var anlagt 1757—60, og fælles for alle Kirkerne.

Holmens Kirkegaard ved Østerbrogade og Øster Fari-magsgade kaldtes i Reglen Skibskirkegaarden og bestod af den nordlige Del af den nuværende Kirkegaard. Her afholdtes der hveranden Dag Begravelser. Antallet af dem, der skulde begraves, var naturligvis forskelligt, men det var slet ikke ualmindeligt, at der paa Begravelsesdagene kom en halv Snes Lig eller mere i Jorden, næsten allesammen Marinens Folk og deres paarørende, og dem alle indførte Kirkebogsføreren omhyggeligt i sin Protokol.

Undertiden kunde Paalideligheden dog svigte med eller uden hans Skld. Saaledes noterer han 10. Juni 1789 et Notabene »Fra d: 24. Febr. til d: 12. Juni er begravne 110 Liig fra den her liggende Russiske Eskadre«, hvad enten nu denne Anmeldelse en bloc skyldes, at det har været ham for besværligt at opregne de russiske Navne, eller han ikke har kunnet læse de Navnesedler, der fulgte med de døde.

I de foregaaende November og December Maaneder findes der ikke mindre end 81 Lig begravede uden anden Betegnelse end et Nummer. I den Anledning skriver Kirkebogsføreren:

»NB. At her saavel som paa de efterfølgende Sider findes anført Numre, men ingen Navne paa de begravne, dertil er Officiererne paa Kongens Skibe, saavel som Inspecteur *Matthæus* paa Qvæsthuset allene Aarsag; thi

hine forsømte at lade Fortegnelse paa de Syge medfølge, og denne forsømte at erkyndige sig derom, da de Syge paa Qvæsthuset blev indbragte. Og for at forebygge de skadelige Følger heraf, meldte jeg det strax for Kirkens Værge H. Justice Raad *Dan* bedende at han ved at melde det i Collegio vilde faa vedkommende til at iagttage den dem i Krigs Artiklerne anbefalede Orden, men fik af Justice Raaden dette Svar: Nu var det ikke mueligt at remedere denne Feyl, men bedre hen i Tiden troede han, det ville blive bedre at komme efter disse begravnes Navne, hvilket mig syntes at ville blive aldeles umueligt og Erfarenhed har beviist min Mening at være grundet, da alle disse Numre endnu staae ledige som forhen«.

Kirkebogsføreren fik Ret, thi endnu den Dag i Dag staar Numrene in blanco. Det modsatte, at en Person blev indført, som ikke skulde være der, kunde ogsaa finde Sted, om end det følgende Eksempel maa betragtes som enestaaende og skyldes et bedragerisk Forsøg. Kirkebogsføreren skriver herom under 9. Febr. 1789, Nr. 215:

»Under dette Nummer var udstedt en Jord Seddel paa den afdøde Matros *Nicolay Frays* Enke *Karen Pedersdatter* fra Rigensgade No. 403, men Dagen efter, at Jord Seddelen var tagen, kom Løberen igien med Jord Seddelen bedende igien at udslette denne Døde, hvilket jeg ikke kunde begribe; men efter at have udspurgt ham noget nøyere, fik jeg at høre, at den Døde var levet op igien, hvilket i begyndelsen syntes noget forunderligt, men i sig selv dog var mueligt, da Konen efter overlagt Raad med andre havde lagt sig hen som Død for i Forvejen at hæve Pengene af Liig Cassen, men dette Gøglerie endte sig med hendes og hendes Døttres Indsættelse i Børne Huset«.

Folk var den Gang endnu mere bange, end vi er nu, for ikke at komme anstændigt i Jordan og hin Tids Begravelsesregning var lige saa lang, som den er nu; man skulde have Skamler til Baaren, Ligklæde og Lys. Var det en Standsperson, skulde der lejes Tjenere til at invitere Følget og baade til dette og til Tjenerne skulde der lejes Vogne. Følget skulde beværtet med Vin og Kage. Tjenerne med Brændevin. Intet Under, at Ligkasserne florerede. Man vilde jo nødigt komme ringere i Jordan end sin Nabo.

Desværre er Politirettens Protokoller først bevaret fra 1792, men i Børnehusets Protokoller kan vi dog følge Bedragerens videre Skæbne. Vi erfarer heraf, at Karen Pedersdatter, 57 Aar gammel, Matros Enke, indkom i Børnehuset (den Tids Forbedringshus) den 14. Febr. 1789 tillige med sine to Døtre Cathrine Elisabeth Frey, 20 Aar gammel, og Ellen Cathrine Holm, 21 Aar gammel, og Forbrydelsen beskrives her nærmere.

Enken havde villet tilegne sig 20 Rdl. af en Ligkasse og havde i den Anledning ladet en Præst kalde til sig for at blive meddelt Alterets Sakramente og den paafølgende Morgen ladet sig melde som død af sin Datter Ellen Cathrine Holm hos Hr. Kaptajn Raun. For dette Forhold blev Enken ved Politikendelse idømt Arbejde i Børnehuset i 1 Aar og 6 Maaneder, den yngste Datter i 6 Maaneder og den ældste i 4. Hvad Grunden til den forskellige Strafudmaaling for Døtrenes Vedkommende har været, kan ikke ses.

Moderen oplevede aldrig at komme ud af Børnehuset, hun døde i dette 23. April 1790, men den ældste Datter slap ud 25. Juli 1789 og den yngste 15. August 1789.

Th. Hauch-Fausbøll.

MEDDELELSER FRA RAADSTUEARKIVET. 1930—1932.

Af AXEL LINVALD.

Siden 1924 er der Aar for Aar i disse Meddelelser bleven gjort opmærksom paa, at Raadstuearkivet ved en særlig Bevilling er bleven sat i Stand til at lade en Række Protokoller ombinde og istandsætte. Selv om det har drejet sig om Smaabeløb, nogle faa Hundrede Kroner ad Gangen, har den sammenlagte Sum været saa stor, at der har kunnet udføres et ikke ringe Arbejde. Fra 1924/25, da Bevillingen første Gang blev tilstaaet, og indtil 1932/33 har der ialt været stillet 3186 Kr. til Arkivets Raadighed, og er der bleven istandsat ca. 200 Arkivstykker. For en væsentlig Del er Pengene bleven anvendt til Ombinding af gamle Protokoller, Journaler, Kopibøger etc., som ved Brugen var bleven slidt og beskadiget og stod i Fare for at gaa til Grunde. I adskillige Tilfælde har det dog ogsaa drejet sig om ret vidtløftige Arbejder.

Arkivaliers Skæbne har ikke altid været blid. Ofte har de været opbevaret paa fugtige Steder og udsat for Angreb af Insekter og Orme. Administrationer og Arkivbestyrelser retter i Almindelighed deres Opmærksomhed mod mulig Brandfare og træffer Foranstaltninger mod denne Risiko. Det er fortjenstfuldt og ogsaa nødvendigt. Alligevel bør det ikke overses, at Fugtighed og Insektangreb rimeligvis har Ansvaret for Ødelæggelsen af betydelig flere Arkivalier. Ildsvaader er en pludselig opstaaet

og afsluttet Ulykke, hvis Følger lader sig overse. Fugtighed og Orme er for Fortidens Papirer en snigende Sot, som øver sit Værk i det stille. Ogsaa Raadstuearkivets Akter bekræfter denne Iagttagelse. Da Byens Raadhus og dermed dens Arkiv gentagne Gange er bleven hærget af Flammer, er det ikke faa Sager, som har været i Berøring med Vandmasser. Om endnu flere gælder det, at de paa et eller andet Tidspunkt har været skubbet til Side i klamme Kældere eller paa Lofter, som var uden Forbindelse med Lys og Luft. Hist og her sporer man ogsaa Insekters Flid.

I Danmark som i Udlandet har man i de senere Aar-tier været opmærksom paa disse Forhold og søgt at bøde paa deres Følger. De store Arkiver og Biblioteker har til Stadighed et betydeligt Antal specielt uddannede Folk i Gang med denne Virksomhed. Det danske Rigsarkiv har siden A. D. Jørgensens Dage — i beskednere Omfang — søgt at løse Opgaven. Allerede i 1886 opnaede det en lille Bevilling, som muliggjorde en Begyndelse; det var dog først fra 1893, da der i det sjællandske Landsarkiv blev indrettet et eget Bogbinderværksted og ansat en Bogbinder, at Arbejdet ret er bleven sat i System. Navnlig Rigsarkivar V. A. Secher og Landsarkivar Hornemann har Fortjenesten af at have bragt det paa Højde med Udlandets, særlig tyske, Metoder.

Saa ligetil har Sagen ikke været. Forhandlinger paa Arkivmøder og Afhandlinger i Fagtidsskrifter vidner om de mangfoldige Vanskeligheder, som har maattet overvindes. Selv om Kemikere og andre Sagkyndige har øvet deres Snilde, og Statsprøveanstalter ydet deres Medvirkning, har man ikke kunnet undgaa Misgreb. Ganske vist har man let fundet virksomme Midler, som standser Fugtighedens Fremtrængen og Insekters Boringer; i adskillige Tilfælde har det dog vist sig, at An-

vendelsen af Kemikalier medførte ny Risiko, hvis Omfang først er bleven indlysende efter Aars Forløb. I det hele og store kan det dog vistnok siges, at slige Børnesygdomme omsider er overvundet og saa uskadelige Metoder fundet, at Arkiverne med Tryghed udleverer Arkivalier til Behandling. Selvfølgelig har det altid formindsket Betænelighederne, at de paagældende Sager i Forvejen var truet med Ødelæggelse.

Da Kommunalbestyrelsens Bevillinger ogsaa har sat Raadstuearkivet i Stand til at drage Nytte af disse Erfaringer, er der maaske Anledning til med nogle Ord at gøre Rede for Karakteren af det udførte Arbejde. I det væsentlige hviler de følgende Oplysninger paa Redegørelser i Meddelelserne om det danske Rigsarkivs Virksomhed¹).

Om Ombindingen er der kun lidt at sige. For den væsentligste Del drejer det sig om almindeligt Bogbindearbejde. I Reglen er Bindene bleven forsynet med Rygge af Læder eller Molskind. Tilføjes bør det dog, at man, saa vidt det paa nogen Maade er muligt, sørger for at bevare Brudstykker af Rygge, Sider etc., der bærer gamle Titler eller andre Paaskrifter.

Mere kompliceret er Repareringen af skørnede Blade. I de første Aar (i 1880'erne) nøjedes man med at overklæbe Siderne med japanesisk Silkepapir — som ikke var tykkere, end man alligevel kunde læse Skriften — eller gennemskyde Bladene med stærkt og tyndt Skrivepapir. Siden 1902 har man efter tysk Forbillede anvendt den saakaldte Zaponering. Zapon, oplyser de citerede Meddelelser (S. 67), »er en Opløsning af nitre-

¹) Se Meddelelser fra Det kgl. Gehejmearkiv og det dermed forenede Kongerigets Arkiv 1886—88 S. 47 f. og navnlig Meddelelser om Rigsarkivet med Provinsarkiverne 1901—1905. Meddelelser fra det danske Rigsarkiv I, S. 66 ff., samt Meddelelser om Rigsarkivet med Landsarkiverne 1906—15 S. 50 og 1916—20 S. 36.

ret Cellulose i Amylacetat med en Tilsætning af Petroleumdestillater for at hindre Opløsningsvæskens hurtige Fordampning. Endvidere tilsættes en Oljesort, for at Præparatet skal faa en vis Smidighed og ikke trække sig sammen. Zaponlakken maa være absolut fri for al Syre«. Papiret bredes ud paa en Glas- eller Zinkplade, renses omhyggeligt for Støv og bliver derefter helt eller delvis overstrøget med Zaponlakken og endelig tørret over udspændte Snore eller Metaltraade. Ved denne Behandling bliver det skørnede Papir gennemtrængt af Vædsken og er efter Tørringen fuldkommen stift og stærkt. Er det særlig skrøbeligt, kan man yderligere overklæbe det med Japanpapir og derefter give det nok en Zaponoverstrygning, eventuelt styrke flossede Kanter ved at overklæbe dem med et nyt Lag Japanpapir, der paasættes med en særlig Zaponsort (»Perlkit«). Da Zaponovertrækket til enhver Tid kan fjernes ved Hjælp af Amylacetat, er Zaponeringen — som de anførte Meddelelser gør opmærksom paa — ikke til Hinder for, at man senere anvender Stoffer, der opfrisker afbleget Skrift.

I de forløbne Aar er Metoden stadig bleven forbedret. Siden 1910 har man i Stedet for den Perlske Zapon anvendt Cellit — der er anbefalet af den preussiske Materialprøveanstalt i Gross-Lichterfelde ved Berlin — og desuden gjort Forsøg med det saakaldte Neu-Zapon fra Dresden. Særlige Vanskeligheder mødte man under Verdenskrigen, da det blev umuligt at tilvejebringe disse Stoffer. En Tid hjalp man sig med Gelatine, som dog den Gang var uforholdsmæssig dyrt, og Limvand, der viste sig utilfredsstillende, og gik derefter over til at nøjes med japansk Silkepapir og Silketyll fra Lyon. Selv om Forholdene efter 1918 er bleven mere normale, er man dog ikke derfor vendt tilbage til Anvendelsen af

Cellit og Zapon¹⁾). Da man i Vatikaner-Biblioteket har ment at konstatere, at disse Væsker i det lange Løb øver en skadelig Indflydelse paa Papiret, foretrækker man nu i Stedet en Gelatineopløsning (60—70 gr Gelatine til en Liter Vand). Papirbladene anbringes paa en Glasplade, glattes og stryges, først med en fugtig Svamp og senere med Gelatine, hvorpaa et Stykke Silketyll anbringes over Siden. Drejer det sig alene om at reparere Hjørnerne, kan man nøjes med at lappe dem med japansk Silkepapir, der ligeledes paasættes med Gelatine.

Da der inden længe kan blive Tale om at gennemgaa og istandsætte enkelte af Raadstuearkivets gamle Pergamentsbreve, er det rimeligt at tilføje nogle Bemærkninger om Vatikanerbibliotekets — og danske Arkivers — Behandling af slige Kilder. Førstnævnte Institution er vistnok den eneste, som har større Erfaring i denne Retning. Klistet og Silketyll anvendes aldrig — for førstnævntes Vedkommende, fordi det har vist sig særlig tillokkende for Insekter. Er Diplomet bleven laset i Kanten, skærer man et nyt Stykke Pergament til, saa det nøjagtigt følger Dokumentets Kant, skærfer det ganske tyndt ud, smører Gelatine paa og klæber det fast paa Bagsiden af Brevet. I enkelte Tilfælde er det ogsaa muligt paa lignende Maade at udbedre Rifter. Er der Tekst paa begge Sider af Brevet, maa man dog nøjes med at pensle Riften ud med Gelatine og holde Pergamentet sammen, indtil denne er stivnet. For at et saaledes udbedret Diplom ikke skal reagere overfor Temperatursvingninger, bliver Gelatineopløsningen opblandet med 5 pCt. Formalin.

Som alle Arkiver, der modtager Afleveringer af moderne Administrationsakter, kan ogsaa Raadstuearkivet

¹⁾ Det følgende paa Grundlag af en Beretning afgivet af Landsarkivets Bogbinder N. Gärtig 1929. Jvnf. sm. i Archiv für Buchbinderei. 1931, Nr. 5.

imødese det Tidspunkt, da det maa melde optaget og forelægge Pladsspørgsmaalet til en endelig Afgørelse. Allerede tidligere er det dog bleven nævnt (Meddelelser fra Raadstuearkivet 1929. Hist. Medd. om København 2. Rk. IV Bd. S. 495), at Arkivet har faaet stillet Lokaler til Raadighed i det tidligere Kvindefængsel paa Nytorv. I 1932 har det yderligere faaet overladt nogle Rum i den Mundtske Stiftelse i Stormgade. I begge Tilfælde drejer det sig om Nødhjælp. Afstanden mellem Raadhuset og Depoterne vil altid tale imod at anvende dem til Opbevaring af hyppigt benyttede Sager. M. H. t. den Mundtske Stiftelse gør der sig tillige det særlige Forhold gældende, at Stedet ikke frembyder en saadan Sikkerhed mod Brandfare etc., at man der kan anbringe mere værdifulde Arkivalier. I Depotet paa Nytorv har man derfor magasineret Regnskabssager, som sjældent efterspørges og delvis skal kasseres efter længere eller kortere Tids Forløb, medens Lokalerne i den Mundtske Stiftelse anvendes til Opbevaring af de forholdsvis store Mængder af Tryksager, gamle Budgetter, Regnskaber, Beretninger fra de forskellige kommunale Institutioner etc., som Arkivet ligger inde med. Da der saaledes frigøres Plads i det egentlige Raadstuearkiv — i det tidligere Kvindefængsel er der ca. 925 m Hyldelængde, og i den Mundtske Stiftelse bliver der ca. 300 m — er det dog en værdifuld Pladsforøgelse, Raadstuearkivet har opnaaet.

Alligevel er det nødvendigt at understrege, at ekstraordinære og uforudsete Afleveringer f. Eks. fra et eller flere af de store kommunale »Væsener« kan gøre alle Beregninger til Skamme. Mange Aar vil neppe gaa hen, før Pladsspørgsmaalet kræver sin rationelle Afgørelse. Maaske vil det til den Tid forsones med Udgiften, at en yderligere Centralisering af Kommunens Arkivvæsen —

udover hvad der allerede har fundet Sted — maaske kan vise sig hist og her at muliggøre Besparelser.

I de 3 Aar, disse Meddelelser vedrører, er Afleveringerne fra Magistratens forskellige Kontorer og øvrige Institutioner samt fra Huslejenævnene stadig vokset i Omfang. 1930 modtog Raadstuearkivet 698 Protokoller og 1889 Aktpakker (foruden 849 Bind og 21 Pakker Tryksager), 1931: 1363 Protokoller og 2562 Aktpakker (1040 Bind og 93 Pkr. Tryksager) og 1932: 562 Protokoller og 2637 Aktpakker (660 Bd. og 35 Pkr. Tryksager). I 1931 spillede det en særlig Rolle, at Huslejenævnene standsede deres Virksomhed og afleverede alle Arkivsager, de laa inde med, ialt 459 Protokoller og 880 Pkr. I 1932 har Afleveringerne været endnu større, men dog haft mindre Betydning for Raadstuearkivet. Da den store Mængde af Sager vedrørende dette Aars Valg (1174 Pkr.) kun skal opbevares et enkelt Aar, kommer de ikke ret længe til at lægge Beslag paa Arkivets Plads.

Huslejenævnenes Ophør har for saa vidt sat Spor i Arkivets daglige Arbejde, som Udlaanene i 1932 har været betydelig mindre end i det nærmest foregaaende Aar. Medens de i 1930 udgjorde 7891 (222 Bd. og Pkr., 397 Tryksager og 7272 Journalsager) og 1931: 10809 (93 Bd. og Pkr., 324 Tryksager og 10392 Journalsager), har Tallet i 1932 udgjort 7938 (178 Bd. og Pkr., 796 Tryksager og 6964 Journalsager). Tilføjes maa dog, at Ekspeditionsformen — da Huslejenævnene altid indgav deres Rekvisitioner samlet, medens Magistratens fleste Kontorer sender deres Bestillinger flere Gange om Dagen — bevirker, at Nedgangen i Tallene bliver større end Formindskelsen i Raadstuearkivets Arbejde.

Endelig kan nævnes, at der i 1930 er foretaget en Kassation, særlig af Valgsager (8622 kg Papir), og at Overflytningen til Arkivdepoterne i det tidligere

Kvindefængsel paa Nytorv og i den Mundtske Stiftelse — samt de deraf følgende Forandringer i Opstillingen i de gamle Arkivmagasiner — i høj Grad har lagt Beslag paa Arkivets Arbejdskraft. Til disse Flytninger og andet særligt Arbejde har Raadstuearkivet dog faaet Bistand af ekstraordinær Arbejdskraft, som har været stillet til Raadighed af Raadhusforvalterens Kontor.

Ligesom i tidligere Aar har Raadstuearkivet i Aarene 1930—32 haft Glæden af som Gaver eller Deposita at faa overdraget Arkivalier, der har Betydning for Hovedstadens Historie og Topografi. Samlingen af gamle Lavsarkivalier er saaledes bleven forøget med 4 Pergamentsbreve 1668—1716 vedrørende Barberlavet (deponeret af dette Lav), med en Protokol over tilrejsende Bagersvende 1735—1841 og med 7 Protokoller fra det 18. og 19. Aarhundrede vedrørende Tobaksspindersvendene og deres Syge- og Begravelsesforening. I alle 3 Tilfælde skylder Arkivet Folkemuseet Tak for at have ydet sin Bistand ved Overdragelsen. I samme Forbindelse kan nævnes, at Hr. Grosserer Viggo Cohn har skænket en trykt Fortegnelse over Silke-, Uld- og Lærredskræmmerlavets Interessenter 1852. Af topografisk-historisk Værdi er en Pakke Papirer vedrørende Tivoli-Foreningen »Capri« 1871—81 (skænket af Hr. Xylograf F. Hendriksen) og en Samling Papirer (Afskrifter og Originaler) angaaende »Hotel Royal«, Ved Stranden Nr. 18 (en Gave fra Fru Anna Levin, født Ferslew). Endelig kan tilføjes, at Hr. Kontorchef Rosenvinge har overladt Raadstuearkivet et Kort over Frederiksberg Have samt 2 Rekonstruktioner af København under Belejringen 1659, medens det fra Hr. Martin Schrøder har modtaget en Deklaration 1778 vedrørende Ejendommen Snarens Kvarter Nr. 42, nuværende

Raadhusstræde Nr. 13. Ved første Øjekast kan slige Gaver synes spredte og tilfældige. Gennemgaar man Gavelisterne for en Aarrække, viser det sig dog, at Resultatet bliver en ret anselig Forøgelse af navnlig to Arkivgrupper, Lavsarkivalierne og Samlingen af Akter vedrørende enkelte københavnske Ejendomme. Alle er de Udtryk for en paaskønnelsesværdig Interesse for vor Hovedstads Fortid og Forstaaelse af, at det gælder om at sikre Vidnesbyrdene om Byens og dens Borgeres Skæbne gennem Tiderne.

Raadstuearkivets omfattende Kortsamling indeholder ikke alene originale Kort, men ogsaa en Del Kopier. Sidstnævnte Gruppe har i disse Aar faaet en værdifuld Forøgelse: ved en Gengivelse af et stort Kort (i 22 Blade) over København og Omegn ca. 1780, som navnlig giver Oplysninger om Forbindelsesvejene i Byens nærmeste Omgivelser. Originalen findes i Ingeniørkorpsets historiske Kortsamling, og Kopien er med stor Omhu — for Raadstuearkivets Regning — bleven udført af Ingeniørregimentets Tegner Hr. I. A. Lander.

Raadstuearkivets Læsestuer har i 1930 haft 1256, 1931: 1159 og 1932: 1230 Besøgende. Som det vil ses, er Benyttelsen nogenlunde ensartet, det samme gælder Karakteren af Undersøgelserne, som for Flertallets Vedkommende drejer sig om personalhistoriske Spørgsmaal.

Maaske er der Grund til at fremhæve, at Arkivets Arbejdskraft ikke sjældent bliver beslaglagt af historiske Undersøgelser for kommunale Myndigheder og for udenbysboende Privatpersoner. I 1930 og 1931 og 1932 har Arkivet aarlig foretaget 25 mere omfattende Undersøgelser. Nævnes kan det saaledes, at et tilfældigt Spørgsmaal i 1932 har givet Anledning til en omfattende Undersøgelse af Kommunens gamle Forkøbsret til en Række udenbys Grunde. At Arkivet paatager sig saadant Ar-

bejde for Byens Institutioner, er en Selvfølge. Rime-
ligvis vilde Administrationen have Fordel af endnu hyp-
pigere, end det sker, at drage Nytte af dets særlige Sag-
kundskab. Overfor Forespørgsler fra Private optræder
Raadstuearkivet — som andre danske Arkiver — saa
liberalt, som det paa nogen Maade kan forsvares over-
for dets øvrige Virksomhed, men kræver dog, at de stil-
lede Spørgsmaal er forholdsvis konkrete og begrænsede.
Spørgere, bosatte i København, bliver i Almindelighed
opfordret til selv, med Personalets Bistand, at foretage
deres Undersøgelser paa Læsestuerne.

Ganske vist lægger den daglige Virksomhed for Admi-
nistrationen — Behandlingen af de aarligt modtagne
Masser af Arkivalier og Ekspeditionen af Kontorernes
Ekspeditioner — i saa høj Grad Beslag paa Arkivets
Kontorpersonale, at det kun faar ringe Tid tilovers til
den Revision af de nyere Arkivafdelinger, som den stadige
Benyttelse af Sagerne fra Tid til anden
gør nødvendig. En Del er alligevel bleven udrettet. Gen-
nemgangen af 1. Afdelings Firmasager er ble-
ven afsluttet med Behandlingen af Aargangene 1916—26
(ca. 100 Pkr.) og ligeledes Ejendomsdirektora-
tets Journalsager 1919—27 (430 Pkr.). Af Hus-
lejenævnenes Sager har Arkivet ikke alene gennem-
gaaet 1932-Aarets store Aflevering, men ogsaa naaet at
revidere 1905 Pkr. tidligere afleverede Sager.

Nyordningen og Registreringen af Raad-
stuearkivets ældre Afdelinger er ligeledes ble-
ven fortsat.

I en tidligere Aargang af disse Meddelelser (for 1926
Hist. Medd. om København 2. Rk. 3. Bd. S. 74 ff.) er
der bleven gjort udførlig Rede for de saakaldte »K o p u-
l a t i o n s p r o t o k o l l e r« og deres Betydning for den

historiske Forskning. Da det er en af Raadstuearkivets hyppigst raadspurgte Kilder, har det længe været en væsentlig Ulempe, at nogle af de yngre Bind hidtil har manglet Navneregistre. For Aarene 1843—58 (2 Bind) er denne Mangel nu bleven afhjulpet.

En eksisterende ældre kronologisk Fortegnelse over kommunale Bestallinger 1700—1857 er paa Grundlag af Seddelmaterialet bleven suppleret med en tilsvarende alfabetisk Fortegnelse, og desuden er der bleven udarbejdet et Navneregister til Nikolaj Kirkes »Inuentarium offuer Begraffuelser inden Kiercken beliggende« ca. 1600 til 1799, som delvis kan yde Erstatning for manglende Kirkebøger.

Vigtigere er det, at forholdsvis store Dele af ældre Arkivfonds i Løbet af de sidste 3 Aar er bleven gennemgaaet, ordnet og nyregistreret. Da det drejer sig om Virksomheder, som har været underlagt vidt forskellige Myndigheder og snart været forenede, snart adskilte, var deres Arkivalier bleven saa sammenblandet, at Benyttelsen, baade Administrationens og Forskningens, til Tider kunde være vanskelig nok. Alene gennem ret vidtløftige administrationshistoriske Undersøgelser er det lykkedes at udrede de forskellige Autoriteters Kompetence og derigennem tilvejebringe Grundlaget for Arkivernes Ordning.

I Hovedsagen drejer det sig om Akter vedrørende Københavns Vand- og Brandvæsen.

I.

VANDKOMPAGNIERNE c. 1642—c. 1812 (1860).

I lange Tider fik Hovedstaden udelukkende sin Vandforsyning gennem private og offentlige Brønde. Allerede fra det 16. Aarhundrede suppleredes den dog ved Til-

førsel udefra gennem Ledninger. I Aarhundredets første Halvdel blev der fra Lersøen ført en Rende ind under Volden ved Vesterport og hen til Slottets Vandmølle. En Vandkunst (omtalt første Gang 1547) løftede Vandet saa højt, at det kunde stemmes over til Slottet. 1578 ff. fik Byens Borgere deres første kunstige Vandforsyning, vistnok fra Emdrup Sø, idet en Rende førtes ind til Poster paa Gammeltorv, Amagertorv og i Købmagergade med en særlig Rende til Admiralgaarden i Admiralgade. I den følgende Tid udbyggedes Vandforsyningen yderligere.

1679 var der 5 Springvandsledninger: 1. Staden Rende eller Fontærens Rende (den ovf. omtalte gamle Rende fra 1580), 2. Kongens Rende eller Rosenborgs Rende (vistnok anlagt 1615), 3. Universitetets Rende, Nørrekvarterrends eller Nørre Springvands Kompagnis Rende (anlagt efter 1626), 4. Øster Rende, Øster Kompagnis Rende eller Øster Springvands Rende (anlagt i 1630-erne), 5. Rosengaardens Rende eller Bryggernes Rende (anlagt 1642—43). Disse fem Vandledninger havde deres Udspring i Emdrup Sø, der laa noget højere end Byen. Den første var bekostet af Staden, den anden af Staten, de tre sidste af private Borgere.

1679 fandtes desuden 16 Pumpevandsledninger (Fundats Aug. 1678) — saaledes kaldet, fordi Vandets Tryk var saa ringe, at det maatte pumpes op — der fik Vand fra Fæstningsgraven eller Søerne. 1. Det gamle lille Vestergades Pumpevand eller Lille Pumpevand, Vestergades lille Rende eller Lille Vestergades Rende (anlagt 1609, bekostet af Byen), 2. Kongens Rende eller Slots Renden (anlagt 1613), 3. Bryghus Renden (anlagt 1619—20), 4. Det gamle store Vestergades Pumpevand, Vestergades store Rende eller Store Vestergades Rende (anlagt af Byen 1632 ff.), 5. Christianshavns Rende (bekostet af Kongen 1633—35 og 1654 afløst af en ny,

anlagt af Christianshavns Magistrat), 6. Farvergades Rende (anlagt 1643 i Tilknytning til Vestergades store Rende, men 1680 udskilt som en selvstændig Vandledning), 7. Børsens Rende (anlagt 1672 af et privat Selskab), 8. Gravbrønden (en aaben Rende fra den gamle Vesterport til Vandkunsten, fra 1659 benyttet som Vandledning), 9. Nørre Ports Kompagnis Rende (2 Vandledninger anlagt 1670 af Staten), 10. Børnehusrenden eller Tugthusrenden (anlagt 1622—23 af Kongen), 11. Kongens Rende Nr. 2, Rosenborgs Rende eller Nyboders Rende (bekostet af Kongen), 12. Garvernes Rende eller Admiral Marqvard Rodsteens Rende (anlagt af Garverne iflg. kgl. Tilladelse 1637), 13. Boysens Rende eller Jens Rodsteens Rende (anlagt 1646), 14. Holmens Rende, Admiralitetets Rende eller Bremerholms Rende (anlagt af Kongen, opr. fra 1617, senere fornyet og udvidet 1655—56), 15. Enkedronningens Rende eller Amalienborgs Rende (anlagt 1672), 16. Dronningens Rende.

Følgende Kompagniers Arkivalier er helt eller delvis bevarede:

1. Stadens Fontaines Springvandskompagni (Fundats 1. Nov. 1689; kgl. Konf. 28. Aug. 1690) 1690—1812.
2. Universitetets Springvandskompagni (Fundats 21. Aug. 1626) 1709—1807.
3. Øster Springvandskompagni (Fundats 20. Nov. 1632. fornyet ved kgl. Priv. 19. Maj 1637 og Fundats 20. Nov. 1637) 1762—1812.
4. Rosengaardens Springvandskompagni (Kgl. Priv. 23. Maj 1642, Fundats 13. Okt. 1645) 1642—1812.
5. Lille Vestergades Pumpevandskompagni (Fundats 27. Sept. 1680) 1762—1812.
6. Vestergades store Pumpevandskompagni (Fundats 27. Sept. 1680) 1683—1812).

7. Christianshavns Vandkompagni (Kgl. Priv. 24. Febr. 1654) 1710—1812.
8. Farvergadens ferske Pumpevandskompagni (Fundats 27. Sept. 1680) 1681—1812.
9. Børsens Pumpevandskompagni: 1672—1812.
10. Nørre Ports Pumpevandskompagni (Fundats 27. Sept. 1680) 1762.
11. Tugthusets Vandkompagni (Fundats 24. Maj 1661) 1650—1813.
12. Garvernes Vandkompagni (Kgl. Priv. 27. Maj 1637; Fundats 4. Febr. 1650) 1680—1812.
13. Boyesens Vandkompagni: 1646—1812.
14. Bremerholms Vandkompagni: 1761—1812.
15. Vesterbros Vandkompagni (Kgl. Reskr. 29. Sept. 1797; Plakat 12. Okt. 1797) 1797—1860.

1797 byggede Kompagniet en Hovedrende fra St. Jørgens Sø og opnaaede i den Anledning et Laan paa 4000 Rd. af den kgl. Kasse. Anlæget, til hvilket der knyttedes 3 offentlige Vandposter, voldte mange Vanskeligheder, fordi Vandet forurenedes fra St. Hans Hospital ved Ladegaardsaaen og fra et nærliggende Garveri, men kom dog i Stand og havde 1802 22 Participanter. Kompagniet opløstes ved Loven af 20. Aug. 1853.

TILLEG.

Spring- og Pumpevandsinspektionen
1798—1812.

Inspektionen førte alene Tilsyn med Udenværkerne.

II.

VANDDIREKTIONEN 1679—1714.

Efter at der uden Virkning havde været nedsat forskellige Kommissioner — af 3. Juni 1671 og 26. Maj 1677

— blev der ved Frdg. 27. Aug. 1679 oprettet en særlig Vanddirektion. Byens Vandforsyning, erklærede Forordningen, var utilfredsstillende, og mange af Kompagniernes Interessenter var i Restance med deres Afgifter, medens talrige Borgere uden at være optaget og have givet Betaling havde tilegnet sig Vand.

»Paa det det ferske Vands Opsyn og Direktion kand stilles herefter udi bedre Skick og Rigtighed«, skulde Vanddirektionen for Fremtiden føre Tilsyn saavel med Pumpe- og Springvandets som med Brøndenens Vedligeholdelse, Søernes, Slusernes og Grøfternes »Opstufning«, dømme i Stridigheder mellem Kompagnierne, deres Interessenter og Vandmestrene samt sørge for, at Afgifterne rettidig indkom og blev anvendt efter deres Bestemmelse. Ligesom det var Tilfældet med Administrationen af »Springvandet«, skulde der for Bestyrelsen af »Pumpevandet« indrettes fire eller flere Kompagnier, styrede af Inspektører. I Kommissionen fik Sæde: Præsidenten i Admiralitetskollegiet Henrik Bjelke, Stiftamtmanden over Sjællands Stift Johan Christopher Kørbitz, Vice-skatmester Holger Vind, Overpræsident Peder Resen, Generalkrigskommissær Albert Gyldensparre, Assessor i Kommercekollegiet Peder Scavenius, Borgmester Titus Bülche, Højesteretsassessorerne Rasmus Bartholin, Jens Foss og Willum Worm, Justitssekretær Morten Scavenius, Borgmester Bartholomæus Jensen, Raadmand Hans Knudsen og otte af Byens Borgere: Hans Stampe, Thomas Oxe, Claus Büssing, Peder Munch, Wigandt, Mikkell Becker, Cornelius Kruse og Johan Christensen.

20. November 1680 udkom en ny Fundats om Pumpevandet og 28. August 1690 om Springvandet, den første med Instruks for Vandmestrene. Participanterne skulde vælge Vandinspektører, der under Direktionens Tilsyn skulde paase Vandmestrene, sørge for, at Vandrenderne blev forsvarlig vedligeholdt, have Opsigt med Søer, Slu-

ser, Grøfter etc., fordele Udgifter og inkassere Beløbene. De fire kgl. Pumpevandsrender (Slottets, Bryghusets, Charlottenborgs og Guldhushets) samt Rosenborg Springvandsrende forestodes — ligeledes under Direktionens Tilsyn — af den kgl. Fontænemester.

Ved Siden af Vanddirektionen blev der i de følgende Aar nedsat særlige Kommissioner: 19. April 1680 for at undersøge Vandvæsenets Søer (i hvilken Ole Rømer 2. April 1681 fik Sæde), 22. Dec. 1685 (Ole Rømer og Hans Stampe) for at optage et Skøn over Vandforsyningens hele Tilstand, 30. Juli 1689 (Grev Conrad Reventlov, Ole Rømer m. fl.) for at undersøge Aarsagen til Vandmangelen i Byen og 30. Juni 1691 (Ole Rømer m. fl.) for at undersøge Vandstanden i Vandvæsenets Søer.

17. Marts 1694 reorganiseredes Vanddirektionen og kom foruden de endnu levende af de oprindelige Medlemmer til at bestaa af følgende »Hoved-Directeurer«: Grev Conrad Reventlov, Amtmanden over Københavns Amt Adam Levin Knuth, Assessor i Cancelli og Rentekammer Mathias Moth, Overpræsident Hans Nansen, Højesterets-assessorerne Poul Vinding og Vilhelm Worm, Kommerceraad Albert Gyldensparre, Professor Rasmus Bartholin, Ole Rømer, Borgmestrene Bartholomæus Jensen og Anders Jacobsen, Raadmand Johannes Christensen Meller samt Bryghusforvalter Peter Kloumann.

Ved Forordning 16. Marts 1714 bortfaldt den særlige Vanddirektion.

III.

KOMMISSIONEN FOR BRAND-, LYGTE- OG VÆGTERVÆSENET 1687—1714.

Fra gammel Tid fandtes en Række Bestemmelser vedrørende Borgernes Optræden i Ildebrandstilfælde. Talrige af Byens og Stadens Myndigheder og Embedsmænd,

Stadshauptmanden og de borgerlige Officerer, Kæmneren, Rodemestrene etc. medvirkede ved Slukningsforanstaltningernes Forberedelse og Virksomhed. En særlig Organisation og Styrelse af Brandvæsenet blev derimod først tilvejebragt efter 1680. I November 1685 indsendte Premierløjtnant ved Bergens Frikompagni Hermann Garding en Betænkning om forbedrede Slukningsredskaber, der førte til, at der 9. Januar 1686 blev nedsat en Kommission, bestaaende af Grev Conrad Reventlow, Rigsadmiral Niels Juel, Overrentemester Peter Brandt, Oberst Lauritz Munck, Politimester Claus Rasch, Professor Caspar Bartholin, Ole Rømer, Raadmand Hans Stampe og Thomas Oxe. 13. Februar s. A. indtraadte Ulrik Fr. Gylденløve, og 17. April blev Garding udnævnt til »Direktør over Brandværket«.

Omtrent samtidig fik Hovedstaden sin første Gadebelysning, og i Forbindelse hermed oprettedes et fast Vægterkorps. Vedrørende den første udkom Frdg. 25. Juni 1681 og 26. Juli 1683.

Disse forskellige »Væsener« havde — forsaavidt Konge og Regering ikke traf Bestemmelse — Magistraten som deres øverste Myndighed. 9. Juli 1686 blev der imidlertid nedsat en særlig Kommission for Brand-, Lygte- og Vægtervæsenet, bestaaende af Grev Conrad Reventlow, Generalmajor Hans Schack, Admiral Henrik Spang og Oberst Lauritz Munck, Politimester Claus Rasch, Borgmester Cosmus Bornemann, Stadshauptmand Niels Enevoldsen samt Borgerne Thomas Jensen, Dobbeltsten, Claus Byssing, Henning Hjort og Jens Riber. 23. Juli s. A. indtraadte Overrentemester Peter Brandt og Raadmand Hans Stampe, samt 6. Oktbr. 1688 Præsident Hans Nansen. Kommissionen skulde undersøge alle gældende Forordninger vedrørende Brandvæsenet og »Lanternerne«, stille Forslag om en ny »Ordinans« vedrørende disse Værker samt administrere den for disse 16. April 1687 opret-

tede Kasse. Resultatet af dens Virksomhed blev Interims-Brandordningen 18. Okt. 1687, den endelige Brandordning af 23. Juli 1689 samt Indførelsen — i 1689 — af Lygte- og Sprøjteskatten. En særlig »liden Kasse«, som omfattede Bøderne for Brandmandskabets Forsømmelser og udredede Understøttelser til Skadelidte, administreredes under Kommissionens Tilsyn af de 3 saakaldte Inspektører: Politimester, Stadshauptmand og Branddirektør.

Selve Brandvæsenets Kasse bestyredes af en Raadmand og et Medlem af de 32 Mænd.

Ved Siden af den almindelige store Kommission blev der i de følgende Aar nedsat forskellige Særkommissioner: En Inspektionskommission (Ole Rømer, Claus Rasch, Mathias Moth og Hans Nansen) og en Kommission til Udarbejdelsen af en ny Brandordning nedsat i December 1702 (Claus Rasch, Stadshauptmand Meller og Branddirektør Fuchs).

15. Januar 1704 blev Branddirektør Fuchs udnævnt til Brandmajor.

Arkivet er ikke bevaret.

IV.

OVER-BRAND- OG VANDKOMMISSIONEN.

1714—1805 (1801).

Ved Forordning 16. Marts 1714 blev der nedsat en ny Kommission, hvis Medlemmer skulde være »Deputerede eller Hoveddirecteurer saavel for den til Brandvæsenets og dens Betientes samt til Gadeløgternes Underholdning og Vægternes Besoldning her i Staden og Christianshavn anordnede Kasse som for det almindelige Vandvæsen, baade Pompe- og Springvandet med Søerne. Dammene og Vandværket«.

De skulde paatage sig Direktionen og Inspektionen over samme Værker med alt, »hvis deraf dependerer«, drage Omsorg for, at alt var i ordentlig Stand, samt indgive Forslag vedrørende nyttige Foranstaltninger. Kommissionen bestod af Justitiarius i Højesteret Caspar Schøller, Deputeret i Rentekammeret F. C. Adeler, Højesterets-assessor Caspar Bartholin, Fr. Rostgaard, Københavns Kommandant og Vicekommandant, Amtmanden over Københavns Amt, Byens Præsident, Politimesteren, Stads-hauptmanden, Amtsforvalteren, 2 af Raadmændene, de 2 Formænd for de 32 Mænd og Stadskaptajnen paa Christianshavn, ialt 17 Medlemmer.

Brand- og Vandkommissionen ophævedes ved Struensees Omordning af Københavns Bystyre 1771, og dens Forretninger henlagdes under Magistraten, men den genoprettedes med nogenlunde uforandret Sammensætning ved Reskr. 16. Juni 1773.

Ved Reskr. 24. Juli 1801 fik Lygtevæsenet en særlig Bestyrelse, medens Kommissionen vedblev at bestaa for Brand- og Vandvæsenet, dog saaledes, at den egentlige Administration for Brandvæsenets Vedkommende blev overdraget til Borgmester Flindt og Brandmajor Boye Junge, for Vandvæsenets til Generalmajor Peymann, Professor Wøldike og Konduktør Hassing, samt for Sager, som havde Berøring med Politiet, til Politimester Haagen.

1. November 1805 ophævedes Brand- og Vandkommissionen.

Arkivet er kun delvis bevaret. Af Protokolrækkerne indeholder Resolutionsprotokollerne 1714—25, Kopibøgerne 1714—1806 og Journalerne 1736—1805 udelukkende Vandvæsenssager. Mønstringsruller over Brandfolkene 1728—54 er næsten de eneste Brandvæsens-Arkivalier, som findes i Behold.

V.

KOMMISSIONEN VEDR. LYGTEVÆSENET 1801—19.

Ved Reskr. 24. Juli 1801 blev det overdraget Politimesteren i Forbindelse med et af Kongen af Magistratens Midte udpeget Medlem at besøge alle Forretninger vedr. Gadernes Belysning, men dog at korrespondere med Magistraten om økonomiske Foranstaltninger og at indbetale et evt. Overskud til Over-Brand- og Vandkommissionen.

Kommissionen ophævedes ved Reskr. 14. April 1819, hvorefter dens Forretninger blev henlagt under Magistraten.

VI.

VANDKOMMISSIONEN 1805—57.

Ved Reskr. 1. Novbr. 1805 blev der nedsat en særlig Kommission for Vandvæsenet, som fra 1. Januar 1806 skulde varetage alle de Pligter, som med Hensyn til Vandværkets Bestyrelse havde paahvilet saavel den tidligere Over-Brand- og Vandkommission, som den under 24. Juli 1801 nedsatte Kommission til Vandvæsenets Forbedring. Kommissionen bestod af Generalmajor Peymann, Politimester Haagen, Viceborgmester Bech, Professor Warberg samt Politimester Nielsen paa Københavns Amts Rytterdistrikt. Ved Reskr. 11. Juli 1806 blev der for Vandvæsenets Administration oprettet et særligt Kontor, ledet af en Kontorchef (Sekretær), og samme Dag udstedt en udførlig Instruks for Vandkommissionens Virksomhed.

Vandkommissionen ophævedes ved Loven af 4. Marts 1857 § 1, hvorefter dens Forretninger blev henlagt under Magistraten.

VII.

BRANDKOMMISSIONEN 1805—70.

Ved Reskr. 1. Novbr. 1805 blev der nedsat en særlig Kommission for Brandvæsenet, som fra 1. Januar 1806 i Overensstemmelse med den samme Dag udstedte Brandanordning skulde varetage alle de Pligter, som hidtil med Hensyn til Brandvæsenet havde paahvilet Over-Brand- og Vandkommissionen. Kommissionen bestod af Generalmajor Peymann, Politimester Haagen, Brandmajor Andreas Kirkerup og Viceraadmand Carl Conrad Lund. Ifølge Reskr. 26. Oktbr. 1825 indtraadte et Medlem af de 32 Mænd. 11. Juli 1806 blev der udstedt nærmere Instruks for Brandkommissionen, som senere suppleredes ved anførte Reskript 26. Oktbr. 1825.

Ifølge Brandforordningen skulde Overtrædelser af dens Bestemmelser paakendes af Brandkommissionen; det samme gjaldt ifølge Plakat 1. Maj 1810 Forseelser mod Bygningsanordninger, forsaavidt disse havde Betydning for Brandsikkerheden.

Ved Loven om Brandvæsenet i København 15. Maj 1868 ophævedes Brandkommissionen, men fungerede videre, indtil det kommunale Brandvæsen traadte i Kraft 1. Aug. 1870. Brandvæsenets Bestyrelse blev derefter henlagt under Magistraten, medens Kommissionens dømmende Myndighed gik over til Københavns Kriminal- og Politiret.

Dele af Arkivet — f. Eks. Journalregistre — er kasseret inden Afleveringen til Raadstuearkivet.

TILLÆG.

KASSATIONS-KOMMISSIONEN FOR KØBENHAVNS
BRANDKORPS.

Iflg. Reskr. 26. Nov. 1827 var det Brandkommissionen tilladt »ved hvert Aars Slutning at maatte ved den bor-

gerlige Indrulleringskommission erholde det Mandskab afskediget, hvilket efter Tilendebrielsen af den befalede Sprøjteprøve og Mandskabets Mønstring, af Brandkommissionen anses utjenstdygtigt enten formedelst beviist Alder af 50 Aar og derover eller formedelst Brokskade, Brystsyge og anden Svaghed, der efter Brandkorpsets Læges Attest medfører Uduelighed til Tjenesten, eller af Mangel paa eget Erhverv eller af andre Aarsager af Brandkommissionen ansees for usle og upassende til Brandvæsenets Tjeneste.«

En Protokol over det kasserede Mandskab 1859—69 er i Behold.

VIII.

BRANDMAJORENS ARKIV.

En Protokol over det kasserede Mandskab 1859—69 er i Behold.

I Reglementet af 29. Aug. 1800 hedder det: »Hovedsummen af de Pligter, Kongen paalægger ham (som er betroet at føre Commando over Kjøbenhavns Brandkorpsets Officerer, Officianter og Brandfolk, saavel som over det, som vedrører Sprøjternes Brug og Mynstring) er at følge og overholde Forordn. af 19. Juli 1799 ang. Brandvæsenet i Kjøbenhavn, udføre alle de Befalinger og Anordninger, som desangaaende af Kongen eller hans Foresatte gives, og vaage for og virke til at afværge Ildebrand, at dæmpe opkommen Ildebrand, at forhindre dens Udbrydelse, at frelse Menneskers Liv og at bjerge deres Gods.«

Som Chef for Brandkorpset skal han føre Tilsyn med Brandkorpsets Officerer etc., føre Protokol over dem og deres Anciennitet, tilligemed en Journal, hvori indføres hvad daglig bliver meldt og ordineret, saa og alle Ildsvaader; samt en Protokol over alle indkomne Breve og

Dokumenter, en Korrespondance Protokol og en Inventarieprotokol. Han skal øve Mandskabet i Brug af Redskaberne og prøve disse, samt føre Tilsyn med Redskabernes Anskaffelse og Opbevaring. Ved de anordnede Brand-Inquisitioner skal han lade paase, at alle Pumper og Brønde, offentlige og private, findes i god Stand, og holde sig underrettet om Forandringer ved Bygningerne.

Brandmajoren havde Sæde i Brandkommissionen og skulde til denne indgive alle sine Forslag og alt, hvad han om Brandvæsenet fandt at erindre, ligesom Kommissionen ogsaa var berettiget til at forlange alle de Oplysninger, den maatte anse fornødne.

Embedet bortfaldt ved Brandkorpsets Ophævelse iflg. Loven 15. Maj 1868 § 1.

Størsteparten af Arkivet før 1800 er gaaet tabt. Kopibøgerne findes dog i Behold fra 1774 og indkomne Breve fra 1796. Fra det 18. Aarh. er i det væsentlige bevaret nogle »Diverse Sager«.

IX.

KOMMISSIONER VEDRØRENDE BRAND- OG VANDVÆSENET.

1. Kommissionen af 25. August 1752 angaaende Vandfaldet ved Amalienborg Plads.

Ved kgl. Res. af 25. Aug. 1752 traadte Borgmester Fr. Holmsted, Hofbygmester Nicolai Eigtved og Raadmand Hans Fogh sammen med de Tilforordnede i Havnekommissionen for »at overveje og indkomme med deres Betænkende samt til kgl. Approbation forfærdige en Tegning angaaende Vandfaldet ved Amalienborg Pladtz«.

2. Kommissionen af 23. December 1754 angaaende Tømmerpladserne.

Bag Amalienborg ud til Vandet laa Tømmerpladserne, af hvilke de fem nærmest Kvæsthuset tilhørte Havne-

kommissionen og var udlejede, og en tilhørte Staden og anvendtes til Brændemagasin, medens Resten ejedes af Private. Da Reskriptet om Amalienborgs Bebyggelse udkom i 1749, havde man endnu ikke i Sinde at flytte Tømmerpladserne, men da der i 1753 ved en Visitation paa Raadmand Klitgaards Plads forefandtes 6 Foustager Tjære og et Stenkulsoplæg tæt op til Plankeværket, indsaa man, hvor farlige de var for den kgl. Flaade, og gik i Gang med at finde et egnet Sted til dem. Til sidst nedsatte man en Kommission (kgl. Skr. 23. Dec. 1754) med Københavns Kommandant General Numsen i Spidsen, som skulde afgøre Spørgsmaalet. De øvrige Medlemmer var Admiral Ulrich Friderich v. Suhm, Geheimeraad W. A. v. d. Lühe, Viceadmiral C. F. de Fontenay, Conferensraad Michel Basballe, Etatsraaderne Enevold Falsen, Erik Torm og Fr. Holmsted, Oberst S. C. Gedde, Etatsraad Chr. Leth og de to Formænd for de 32 Mænd, David Bærentz og Hans Munch.

Oberst Gedde, der var Medlem af Kommissionen, udarbejdede en Plan, iflg. hvilken Pladserne skulde anlægges paa Terrainet fra Blaataarn ved Langebro ud til Kallebodstrand. Dette Forslag stødte imidlertid paa afgjort Modstand indenfor Kommissionen. Kongen havde i Maj 1755 tilkendegivet Kommissionen, at man skulde lægge Tømmerpladserne paa nyopfyldt Land, saaledes at Byen blev udvidet og større. Denne Udvidelse mente man kunde lettest ske udenfor Øster- og Vesterport, og den 30. Maj 1755 blev det endelig bestemt at flytte Oplagene til en nyopfyldt Plads bag Dronningens Enghave (nuv. Tivoli). Der blev straks taget fat paa det store Arbejde, som under Oberst Geddes Ledelse blev færdigt i 1760.

Foruden Tømmerpladsernes Flytning skulde Kommissionen tillige overveje, 1) hvorledes det »kunde være at indrætte, at et sluttet Regiment kunde i deres Kitler møde ved paakommende Ildsvaade og have deres Sam-

melplads for at assistere ved Ilden«, 2) om der i Canalerne, da der var Vandmangel i Staden, »kunde sættes trende svære Pomper, saa og at Pompernes Tilbehør maatte bevares ved Qvæsthuset«, og 3) »efterdi de ordinære Sprøjter ikke haver Force nok at bringe Vand op paa høye Bygninger, at da mit paa Pladsen imellem de 4re Palajer under Statuen maatte anlægges et Trykværk som ved Nicolai Kirke«.

Kommissionens Medlemmer var: Kommandant General Michel Numsen, Admiral Ulrich Friderich v. Suhm, Geheimeraad W. A. v. d. Lühe, Viceadmiral C. F. de Fontenay, Conferensraad Michel Basballe, Etatsraaderne Enevold Falsen, Erik Torm og Fr. Holmsted, Oberst S. C. Gedde, Etatsraad Chr. Leth og de to Formænd for de 32 Mænd, David Bærents og Hans Munch.

3. Kommissionen af 28. Oktober 1757 angaaende Gadernes Vandfald.

Iflg. kgl. Resolution af 28. Okt. 1757 sammentraadte Overpræsident v. d. Lühe, Borgmester Enevold Falsen, Politi- og Borgmester Erik Torm, Navigationsdirektør Friederich Wegersløff, Raadmand H. N. Nissen, Assessor i Hofretten Banner Mathiesen, Stadskonduktør Peder Balle og Stadskæmner Nicolai Fincke for at undersøge og regulere Vandfaldet efter et nyt Vaterpas og anlægge Rendestene til Vandets Afløb.

4. Kommissionen af 5. September 1757 angaaende Ordrup Sø.

Iflg. kgl. Kommissorium af 5. Sept. 1757 blev der nedsat en Kommission, bestaaende af Justitsraad Jens Aagaard og Amtsforvalter Jacob Lowson til at dømme i Sagen mod Niels Borup, der som Fæster af Ordrup Sø havde gravet Render og ladet skære Tørv paa Steder, der formentes at være Kronens Ejendom.

5. Kommissionen af 29. Juli 1795
angaaende Brandvæsenets Forbedring.

Regeringen nedsatte den 29. Juli 1795 en Kommission, der fik til Opgave at undersøge, hvad der kunde gøres for at forbedre Københavns Brandvæsen, Byens Forsyning med salt og fersk Vand, Brandredskabernes Indretning og Ordenens Opretholdelse under Ildebrand. Medlemmer af Kommissionen blev Præsidenten for Rentekammeret Grev Chr. Ditl. Fr. Reventlow, Overpræsident Chr. Urne, Generalmajor H. E. Peymann, Viceborgmester Joh. Th. Flindt, Brandmajor Boye Junge, Professor ved Veterinærskolen P. Chr. Abildgaard, Premierløjtnant ved Søetaten Høyer, Hoffontænemester Friis samt Fuldmægtig i Kammerkancelliet Hans Langsted (som Sekretær). Allerede den 22. Sept. afgav Kommissionen en større Indstilling. Forslaget blev godkendt ved kgl. Resolution af 9. Oktober. I Febr. 1796 indsendte den et Kontinuationsforslag, indeholdende en Gennemgang af Brandordningen 1749. Indstillingen var ledsaget af et Forslag til »en foreløbig forbedret Brandordning for Staden Kiøbenhavn«. Kommissionens Indstilling fik Regeringens Sanktion ved Resolution af 27. Maj 1796. (Danske Kanc. Forest. 1796 Nr. 261).

6. Kommissionen af 24. Juli 1801 angaaende
Vandvæsenets Forbedring.

Ved Reskr. 24. Juli 1801 blev der nedsat en særlig Kommission til at undersøge Vandvæsenets Tilstand og udarbejde en Plan til dets Forbedring, bestaaende af Generalmajor Peymann, Professorerne Wøldike og Warberg, Brandkaptajn Kirkerup samt Hof-Fontænemester Friis. Kommissionen ophævedes ved Reskr. 1. Nov. 1805.

7. Kommissionen af 4. Maj 1813 angaaende Grundes Afstaaelse til Vandvæsenet.

Iflg. Kommissorium af 4. Maj 1813 nedsattes Kommissionen angaaende Grundes Afstaaelse til Vandvæsenet. Den bestod af Landvæsenskommissær Bay og Højesteretsadvokat Christian Klingberg og skulde »i ethvert Tilfælde undersøge, hvorvidt den Grund, Vor Vandkommission i Kiøbenhavn attraaer til intenderede Forbedringer ved Stadens Vandvæsen, maatte være nødvendig eller disse uden samme kunne være at opnaae, samt afgive Skøn for sammes Godtgørelse«.

X.

KOMMISSIONER VEDRØRENDE VAND-, GAS- OG KLOAKVÆSENET.

(Med det flg. jvf. Københavns Gasværker 1857—1932. Udg. af Københavns Belysningsvæsen. S. 44 ff.).

1. Kommissionen af 24. December 1824 angaaende Gadebelysningens Indførelse i København.

I Vinteren 1814—15 fik Blikkenslagermester Irgens Bevilling til at anbringe en Gaslygte udenfor sin Ejendom paa Købmagergade og forfærdigede ogsaa i de følgende Aar andre smaa Gasapparater til Belysning af enkelte Bygninger. Vestindianeren Mac Evoy fik ligeledes i 1819 Tilladelse til at oplyse sin Gaard i Bredgade med Gas, dog paa Betingelse af, at han tillige oplyste Amalienborg og omliggende Bygninger. Men Gasrørene blev snart utætte, Mac Evoy blev ked af de stadige Bekostninger og forærede det hele til Kong Frederik VI, der igen skænkede det til Blindeinstituttet. Imidlertid modtog Kancelliet i 1824 gennem den danske Gesandt i London og den danske Generalkonsul i Hamborg et For-

slag fra Skotten William Elliot til Gasbelysning af hele Hovedstaden. Kancelliet sendte 11. Nov. 1824 Forslaget videre til Magistraten, der tilligemed de 32 Mænd besluttede at søge nedsat en fælles Komité til at bedømme Forslaget og træde i Forhandling med Elliot. Ved kgl. Res. 24. Dec. 1824 udnævntes Kommissionen og kom til at bestaa af Politidirektør Højesteretsassessor A. C. Kierulff, Professor Dr. philos. H. C. Ørsted, Borgmester Justitsraad D. G. R. Bentley, Overauditør J. H. Mundt samt Grossererne Johannes Hammerich og Eggert Christopher Busch. Inden der sluttedes Kontrakt med Elliot, blev Overauditør Mundt iflg. kgl. Res. 8. Maj 1825 sendt til London for at gøre sig bekendt med Gasbelysningen. 6. Juli s. A. blev Kontrakten underskrevet.

Længere kom man ikke denne Gang. Det engelske Selskab bad sig snart fritaget for Kontraktens Opfyldelse, hvorefter Kongen 26. April 1826 bemyndigede Kommissionen til at »træffe endelig Afgjørelse med det forenede almindelige Gas-Compagnie i London om de Betingelser, hvorunder Samme kan være at løse for de Forpligtelser, det har paadraget sig ved den under 6. Juli f. A. afsluttede Contract.«

2. Komitéen af 13. Januar 1841 angaaende Stadens Belysning med Gas.

I 1839 var Sekretær Hjort af Magistraten bleven sendt til Londen for at søge Oplysning om, hvordan man bedst kunde forsyne Hovedstaden med Vand og Gas. Som Følge af hans Beretning af 16. Oktober 1840 om hans Forhandlinger i England nedsatte Magistraten og Borgerrepræsentationen 13. Januar 1841 en Fælleskomité: Metalstøber Gamst, Urmager Kyhl og Grosserer Owen. valgte af Borgerrepræsentanterne, og af Magistraten Konferensraad Borgmester Schäffer og Etatsraad Mundt. Komitéen afgav Beretning i en Skrivelse til Kommunal-

bestyrelsen af 21. Marts 1842, hvori den gør Rede for to indkomne Forslag, et engelsk og et fransk. Inden Borgerrepræsentanterne vilde træffe nogen Bestemmelse, ønskede de en ny Komité nedsat, der skulde indhente flere Oplysninger hos det franske Firma, hvis Forslag man syntes bedst om, men fandt utilstrækkeligt.

3. Komitéen af 6. Maj 1842 angaaende Stadens Belysning med Gas.

Den af Borgerrepræsentanterne ønskede Komité blev nedsat 6. Maj 1842 og kom til at bestaa af: Bankdirektør Hvidt, Professor Algreen Ussing og Magister Monrad, valgte af Borgerrepræsentanterne, og af Magistraten: Etatsraaderne Bentley og Mundt. I Skrivelse af 23. Maj 1842 foreslog Borgerrepræsentanterne tillige at indvælge som teknisk kyndigt Medlem Professor Forchhammer samt Politimesteren. I Stedet for Professor Ussing indtraadte i September 1844 Jernstøber Lunde. Komitéen indhentede flere udenlandske Tilbud, men endte med i en Skrivelse til Danske Kancelli 17. Febr. 1845 at foreslaa, at Kommunen selv skulde overtage Stadens Belysning med Gas i Stedet for at overlade det til fremmede Entreprenører, der alle havde krævet Monopol for en lang Række af Aar. I Januar 1848 afløstes Komitéen af den af Kommunalbestyrelsen nedsatte kombinerede Komité for Vand-, Gas- og Kloakanlæg, hvortil Komitéen ifgl. Skrivelse fra Magistraten 7. Januar 1848 valgte Jernstøber Lunde.

4. Den kombinerede Komité af 17. December 1847 angaaende Indførelsen af et Vand-, Gas- og Kloaksystem (Komité I.).

I Slutningen af 1847 blev en Komité nedsat med den Opgave at skaffe en samlet Plan til Vand-, Gas- og Kloakanlæg. Komitéens Medlemmer var Overpræsident

Lange, L. N. Hvidt, H. C. Ørsted, Major Lunding og Jernstøber Lunde. De skulde opsøge en Civilingeniør, der var kyndig i hele dette tredobbelte Værk. I 1849 blev en international Konkurrence udkrevet. Der fremkom ikke nogen fyldestgørende samlet Plan, men der var brugelige Forslag til Anlæg af alle tre Værker. Komitéens Indstillinger forelaa for Borgerrepræsentationen den 14. Aug. 1851. Forsamlingen besluttede at lade Vandinspektør Colding og Professor Hummel udarbejde Planer til Anlæg paa Grundlag af de tre præmierede Udkast. Om alle Enkeltheder ved Vand- og Gasanlægene var der fuld Enighed, hvorimod Kloakanlægget ikke gik saa glat igennem. Det endte da ogsaa med, at Indenrigsministeriet 7. Febr. 1854 afgjorde, at »den betydelige Meningsforskell, der havde vist sig i Kommunalbestyrelsen med Hensyn til Kloakanlægget« gjorde, at man ikke dristede sig til at godkende Planen. Derimod henstilledes, at Planerne til Gas- og Vandværkerne blev bragt til Udførelse uden Anlæg af Kloakerne. Den endelige Beslutning om at skride til Anlæg af de to Værker blev taget i Borgerrepræsentationen den 19. April 1854. En Arbejdskomité fik overdraget Ledelsen af Arbejdet.

5. Komitéen af 24. Juli 1854 til Gennemførelse af de approberede Planer til Gas- og Vandværker (Komité II).

I Overensstemmelse med den samlede Kommunalbestyrelses (i Plenarmødet 13. Juli 1854) truffne Beslutning og efter den kombinerede Komité's (ang. Indførelsen af et Vand-, Gas- og Kloaksystem) derom gjorte Indstilling skulde Gennemførelsen af de i Borgerrepræsentationen 19. April s. A. vedtagne Planer for Gas- og Vandanlæg i Hovedstaden overdrages en Komité bestaaende af 2 af Magistraten og Borgerrepræsentanterne valgte Medlemmer og et teknisk Medlem. Magistraten valgte Borgme-

ster Justitsraad A. L. Casse, Borgerrepræsentanterne Brygger J. C. Jacobsen; det tekniske Medlem blev Jernbanedirektør Rothe. Til assisterende og kontrollerende Ingeniør ved Udførelsen af Arbejderne udpegedes af den samlede Kommunalbestyrelse Vandinspektør Colding. Komitéen fungerede som midlertidig Gasværksbestyrelse og — sammen med 2 Medlemmer af Vandkommissionen — tillige som Vandværksbestyrelse iflg. Kommunalbestyrelsens Bemyndigelse 17. April 1857.

Ved Udgangen af 1859 havde Komitéen indgivet sine Beretninger om Fuldførelsen af Vand- og Gasværkerne, Tunnelen til Christianshavn og Udarbejdelsen af Planerne til en indenbys Kloakledning og sluttede dermed sin Virksomhed.

XI.

MAGISTRATENS 2. SEKRETARIAT. SAGER VEDRØRENDE LYGTEVÆSENET 1819—58.

Ved Reskript 14. April 1819 ophævedes Kommissionen for Lygtevæsenet (se S. 454) og blev dens Forretninger henlagt under Magistraten.

FORSKELLIGE ARKIVGRUPPER.

I.

Akter vedr. Port- og Passagepenge. 1736—1857.

Al Passage til og fra Byen maatte foregaa gennem Portene. De holdtes lukkede om Natten — indtil Slutningen af det 18. Aarhundrede — og om Søndagene under Guds-tjeneste og for Arbejdsvogne hele Dagen. Det var en stor Naadesbevisning, da det i 1768—69 tillodes nogle enkelte

Bønder at indføre Mælk og Fløde om Søndagen før Højmesse. Ifølge Politianordningen 22. Oktober 1701 betaltes Porttold af enhver, der vilde slippe ind i Byen, kørende, ridende eller gaaende. Fritaget var alene det kongelige Hus' Vogne, Hoffets Betjente, Posterne, en stor Mængde civile og militære Embedsmænd og en Del private, der havde Forretning uden for Byen, deriblandt ogsaa Fuglekongen ved det kongelige danske Skydeselskab. Endelig udstedtes Tegn til særlig begunstigede Personer.

Struensee vilde for Fodgængernes Vedkommende helt have afskaffet den »ubehagelige Afgift«, men Renovationskassen kunde ikke undvære Indtægten. Ifølge Plakat 8. Maj 1771 blev Passagen Søn- og Helligdagene aldeles fri; om Natten kunde man mod den sædvanlige Afgift komme ind i Byen, ud derimod kun med Tegn fra Kommandanten. Ifølge Plakat 7. Oktober 1772 blev Passagen stadig fri for gaaende, medens kørende og ridende maatte svare Afgiften. Ved Reskript 28. April 1797 blev Port- og Passagepengene helt ophævede for Fodgængere og for kørende Fredag Formiddag. Derved mistede Renovationskassen Halvdelen af Indtægten (3000 Rdlr.).

Ifølge kongelig Resolution 21. Juli 1819 betaltes der Port- og Passagepenge om Aftenen (om Vinteren efter Kl. 4, om Sommeren efter Kl. 8) indtil Kl. 12 Nat. Derefter lukkedes Portene, kun Nørreport blev holdt paa Klem, og Fodgængere betalte 2 Sk., Vogne dobbelte Portpenge. Der var stadig Strid ved Portene om disse Penge. Dels kunde man ikke blive enig om, hvad Klokken var slaet, dels voldte Fritegnene mange Misforstaaelser. Det var ofte vanskeligt for Betjentene at afgøre, hvem der maatte passere uden Afgift, og hvem der skulde betale. Saa indviklet var Systemet med de forskellige Arter af Afgifter, at Autoriteterne selv løb sur i dem.

Oppebørslen af Portafgifterne var i Reglen bortforpagtet til et Selskab for ca. 20,000 Rdlr. aarlig eller lidt mere

for Skillingstolden, der betaltes af Vogne om Dagen, og Portpengene, og 1000 Rdlr. for de særlige Passagepenge, der betaltes i Nørreport efter Kl. 12. I 1849 besluttede Kommunen at dele Forpagtningen i 4 Lodder i Stedet for at bortforpagte det hele under ét, samt beholde et eller flere Lodder selv. For at Lodderne kunde blive lige store, fordeltes Optrævningen saaledes, at hvert Lod havde en af Portene i en Maaned, hvorefter der skiftedes.

Portene blev efterhaanden alt for snævre til at optage Færdselen, og Forholdene blev værre med Forstædernes tiltagende Bebyggelse. Krigsbegivenhederne 1848 hidførte en lille Lempelse. Den 6. April 1848 bekendtgjorde Københavns Guvernør, at Vesterport indtil videre skulde staa aaben hele Natten. Borgerrepræsentanterne foreslog helt at nedbryde Porten, men dette kunde Krigsministeriet ikke tillade. I Februar 1855 aabnedes den sidste af Portene, Norgesporten, om Natten; i September 1853 bortfaldt Passagepengene af Fodgængere og blev for kørende og ridende ophævet ved Loven om den udenbys Grundtakst af 14. December 1857.

For Tiden indtil 1800 findes Akterne i Raadstueskrive-rens Arkiv, 1801—05 i 2. Hovedfags og derefter i 2. Sekretariats Arkiv.

II.

Akter vedr. Brændemagasinet. 1757—1841.

Det i Henhold til Reskript 29. April 1740 oprettede Brændemagasin til Forsyning navnlig af ubemidlede havde Oplag paa en af Tømmerpladserne ved Toldboden og blev kun aabnet, naar der var Kulde og Mangel. Efter Tømmerpladsernes Flytning fik Brændemagasinet Plads paa St. Annæ Kirkegaard og Udsalg i Gammelmønt paa Kirkegaarden, i Kommunitetets Kælder paa Nørregade samt i en Kælder paa Christianshavn. I strenge Vintre forslog Oplaget ikke, hvorfor man dikterede Brænde-

handlerne en Takst, de skulde rette sig efter. En stor Del Bøge-, Elle- og Fyrrebrænde plejede hvert Efteraar at komme fra Pommern, og man var derfor i stor Forlangenhed i 1761, da Tilførslerne udeblev paa Grund af Krigsurolighederne, og søgte at afhjælpe Manglen ved at udsætte Præmier for Anskaffelse af fladbundede Brændefartøjer. Efter de nye Tømmerpladsers Anlæg ved Langebro fik Staden den Plads, der laa Byen nærmest, til Brændemagasin.

Brændemagasinet (eller Brændeoplaget) sorterede direkte under Magistraten. Indkøbene og Uddelingen forestod en Inspektør, assisteret af en Kontrollør. Det nedlagdes ifølge Pl. 3. Oktober 1837, der dog først traadte i Kraft efter Vinterens Forløb.

For Tiden indtil 1800 findes Akterne i Raadstueskrive-rens Arkiv, 1801—05 i 4. Hovedfags og derefter i 2. Sekretariats Arkiv.

BYGNINGSVÆSENET UNDER FREDERIK IV (INDTIL 1716).

Af FR. WEILBACH.

Ved sin Tronbestigelse 25. August 1699 stod Frederik IV midt i et stort Byggeforetagende, det nye Sommerslot, der blev rejst paa Bakken over Haven ved hans Gaard paa »Ny Amager« og fik Navnet Frederiksberg. Ikke længe efter begyndte han paa en Række nye Byggearbejder i København: Operahuset paa Hjørnet af Bredgade og Fredericiagade (nu Østre Landsret), en ny Løngang mellem Københavns Slot og Proviantgaarden, et Kompleks af Stalde og Vognhuse bag ved Slottet og to Orangerier i Rosenborg Have. Alle disse Arbejder blev paabegyndt i Foraaret og Sommeren 1701 og i det væsentlige tilendebragt 1703.

Regnskaberne er med stor Omhu ført i Partikulærkamret, hvis Chef var Overkammersekretær E. U. Dose, en af den unge Konges betroede Mænd. Han var oprindelig Jurist og havde studeret ved Universitetet i Leiden. Senere havde han fulgt Kronprins Frederik paa hans Udenlandsrejse til Italien og Frankrig 1692—93, og var derefter blevet hans Kammersekretær. Som saadan havde han ført Prinsens Regnskaber, og det var derfor i sin Orden, at han i Efteraaret 1699 blev Bestyrer af Partikulærkassen. I denne Stilling efterfulgte han Overkammerjunker og Gehejmerraad Adam Levin Knuth, der var død nogle Maaneder før sin kongelige Herre. I Vakan-

cen var Regnskabet fra 23. Juni til 7. Oktober blevet ført af Raadmand Jens Kur, der 11. November overleverede Kassen til Dose¹).

Af Doses Regnskaber kan man se, hvilke Haandværkere der arbejdede for Kongen, hvad de udførte, og hvad de fik for deres Arbejde. Hvad man nok saa gerne vilde vide, er dog, hvem der var den ledende Architect; men herom giver Regnskaberne ikke nogen direkte Oplysning. Ganske vist letter det Undersøgelsen noget, at Antallet af kongelige Architecter var meget ringe. Generalbygmester Lambert van Haven var død 1695, og den gamle svagelige Hans van Stenwinkel døde nogle Maaneder efter Tronskiftet. Af civile Bygmestre var kun Johan Conrad Ernst tilbage, en yngre Mand (født 1666), der 1693 var blevet kgl. Bygmester og Stadsbygmester i København. Desuden kunde Kongen benytte sine Ingeniørofficerer, af hvilke navnlig Kaptajn, senere Generalløjtnant Hans Heinrich Scheel, der 1697 var vendt hjem fra Udlandet, hvor han havde deltaget i Feltoget i Flandern (1690—97), har spillet en vis Rolle som Raadgiver for Frederik IV i Bygningssager. Endelig maa vi nævne Kammerjunker Wilhelm Friderich von Platen, den senere Overbygningsdirektør; han var i Efteraaret 1698 rejst til Udlandet for at uddanne sig til Bygmester; Tidspunktet for hans Hjemkomst kan bestemmes saa nøje, som det for vort Formaal behøves; men herom senere.

¹) Efter Christian V's Død ønskede hans Efterfølger at vide, hvor stor en Indtægt Knuth havde haft som Bestyrer af Partikulærkassen. Herom gik der nemlig overdrevne Rygter. Han blev lønnet paa den Maade, at han fik »Oppengene« eller »den Opgieldt, som falder paa Specie af hans kgl. Majestæts Kammer«, d. v. s. Forskellen paa den faste Møntenhed »Species« og Kurantdaleren, som havde en ringere Kurs. I en Pakke »Ekstrakter 1699—1702« (i Rigsarkivet) findes en Beregning, hvorefter denne Indtægt i de sidste 10 Aar gennemsnitlig havde beløbet sig til knap 6000 Rdl. Den var i øvrigt meget svingende, fra 3395 til 9397 Rdl.

Af civile Bygmestre kan der altsaa ved Begyndelsen af Frederik IV's Regering kun regnes med Ernst. Han nævnes ogsaa nogle faa Steder i Regnskaberne, men ikke som ledende Architekt, og han har ikke faaet noget Architekt-honorar, som det senere skete, da han 1707—09 havde ombygget Frederiksberg Slot. Ernst's Virksomhed bestod, saa vidt det kan ses af Regnskaberne, dels i at opmaale og kontrollere Haandværkernes Arbejde, naar det var udført efter Akkord, dels i at give Tegning og Overslag til enkelte Interiører, hvor man ønskede en mere kunstnerisk Udsmykning.

Spørgsmaalet om den ledende Architekt kan altsaa ikke besvares med Sikkerhed ved Hjælp af Regnskaberne, og det er ikke underligt, at der er fremsat og stadig fremsættes helt modstridende Anskuelser derom. Jeg har derfor ment, at det vilde være hensigtsmæssigt at tage hele Spørgsmaalet om Bygningsvæsenets Ordning under Frederik IV op til Behandling. Usikkerheden og Uenigheden kommer nemlig for en stor Del deraf, at man ikke har haft Øje for, at Forholdet mellem de tre Parter i en Byggesag — Bygherren, Architekten og Entreprenøren — laa helt anderledes dengang end nutildags. Vi er vant til at betragte Architekten som den, der samler alle Traadene; han tager, naar han har faaet sin Opgave af Bygherren, hele Ledelsen, og Entreprenøren har at rette sig efter hans Anvisninger. For to Hundrede Aar siden var Forholdene langt mere flydende, og man maa gøre sig fortrolig med, at der ved de allerfleste private, undertiden ogsaa ved offentlige Byggeforetagender slet ikke var nogen Architekt.

Naar Privatfolk byggede, henvendte de sig til en Murmester eller Tømmermester og lod ham opføre Bygningen efter de traditionelle Metoder. Kun sjældent henvendte man sig til en virkelig Architekt, og det var heller ikke altid muligt at finde en privat praktiserende Archi-

tekt i København. Det var som oftest Udlændinge, der kom herind for at søge deres Lykke og efter nogen Tids Forløb rejste bort igen. Omkring 1700 nævnes saaledes François Dieussart, der var kommet til Danmark fra Mecklenburg, men hørte til en bekendt belgisk Kunstnerfamilie. 1705—06 byggede han for Grev Carl Ahlefeldt Landstedet Sorgenfri ved Lyngby; men da han ikke kunde opnaa nogen anden Ansættelse end den meget underordnede som Materialskriver, forlod han Landet 1711. En Menneskealder senere træffer vi Felix du Sart, som har bygget eller rettere sagt tegnet den ottekantede Kirke paa Frederiksberg; han fik kun 12 Rdl. i Honorar for sine »forfattede Desseins og Teigninger«. Den bekendte Bygmester Philip de Lange benyttede ham til at »ordinere sine Bygninger«, d. v. s. til at tegne Façader efter Kunstens Regler. Man ser, at Architekten betragtes som Medhjælper for Entreprenøren og engageres privat af ham.

Private Bygherrer var dog ikke, selv om der i Øjeblikket ikke fandtes praktiserende Architekter, udelukket fra Architekthjælp. De kunde nemlig henvende sig til Ernst, som ifølge sin Instruks som Stadsbygmester havde Lov til at »betiene alle, som hans Tieneste kunde have fornøden og det begiærer, være sig ved Afridsninger og Overslag paa deres forehavende Bygninger eller og med Raad og Daad, hvis (= hvad) hans Bygmester Profession vedkommer, alt for billig Betaling, efter Bygningens Værdi og den Umage, han dermed haver«. Over denne Ret vaagede Ernst med Nidkærhed, og han fandt sig ikke i, at nogen gjorde ham »Indpas« deri. Da saaledes den hollandske Architekt Christoph Marselis, der i en Aarrække (1703—16) var ansat som Medhjælper hos Overbygningsdirektør Platen, begyndte at praktisere privat og allerede havde bygget tre store Huse i København, forbød Ernst ham det, og da Marselis derefter indsendte

en Ansøgning til Kancelliet om at maatte betjene Borgerkabet med sine »Abritzer, Modeller og anden Assistentz«, blev han afvist, efter at Ernst havde haft Lejlighed til at udtale sig og havde henvist til sin Bestalling. Vi kan dog sikkert gaa ud fra, at Ernst's Virksomhed som Raadgiver for private Bygherrer har været af begrænset Omfang. En vis Tegnefærdighed hørte med til Bygningshaandværkeres Uddannelse, og de har i de fleste Tilfælde kunnet klare sig paa egen Haand¹).

Naar vi nu vender os til det offentlige Byggeri i Begyndelsen af Frederik IV's Regeringstid, ligger Forholdet naturligvis noget anderledes. Kongen havde altid een eller flere Architekter i sin Tjeneste, og der blev ikke begyndt paa noget Byggeforetagende for Kongens Regning, uden at der forelaa en Tegning og et Overslag. Undertiden henvendte man sig til en anset udenlandsk Architekt for at være sikker paa, at man var paa Højde med det, som samtidig blev opført af andre Potentater. Men under Opførelsen hører man sjældent eller aldrig om en ledende Architekt. Som Bygherre fungerede paa Kongens Vegne Overkammersekretær Dose. Han skulde jo betale Haandværkerne af Partikulærkassen, og han har anset sig for tilstrækkelig bygningskyndig til, at han kunde træde i direkte Forbindelse med dem. Han har personlig eller ved sine Kontorembesmænd afsluttet en Mængde Kontrakter, og naar Regninger skulde anvises, nøjedes han som oftest med Attest fra en Materialskriver. Ernst's Navn forekommer undertiden paa Attester, men ikke saaledes, at man faar Indtryk af, at han havde noget særligt Ansvar.

Som et typisk Eksempel paa Fremgangsmaaden i de første Aar af Frederik IV's Regering kan vi tage det ældre Frederiksberg Slot, opført 1700—03. Kongen havde

¹) For Holstens Vedkommende er dette Forhold godt oplyst i Dr. W. Jaksteins Disputats »Alte Bauzeichnungen«.

allerede som Kronprins anlagt en stor Have ved sin Gaard paa »Ny Amager«, hvis Hovedbygning laa, hvor nu Indgangen til Frederiksberg Have er. Paa Bakken, der mod Syd begrænser Haven, tænkte han sig at bygge et »Casino« eller en stor Pavillon. Efter det ældste Projekt fra 1696 var der Tale om en ottekantet Centralbygning, en Form, som var meget yndet paa den Tid. Ophavsmanden kendes ikke; men da Lambert van Haven var død, kan der paa dette Tidspunkt næppe være Tale om andre end den kongelige Bygmester Hans van Stenwinkel. Udkastet blev sendt til den berømte Architect Nicodemus Tessin i Stockholm til Bedømmelse; han foretrak dog at gøre et helt nyt Udkast, et »maison de plaisance« i fransk Stil, med en stor Kuppelsal i Midten, hvorfra lavere Fløje udstraalede til alle fire Verdenshjørner. Da det kom til Stykket, vilde Prinsen dog hellere have en Bygning af mere almindelig Hustype, en rektangulær Hovedfløj med Tværfløje ved Enderne, altsaa i samme Form som det nuværende Slot, men meget mindre og kun i to Stokværk. Dens Mure skjuler sig til Dels i Slottets senere Hovedfløj. Hvem der havde tegnet denne Bygning, ved man ikke; der kan foruden Stenwinkel ogsaa være Tale om Kaptajn Scheel, om hvem man ved, at han 1697—98 har udarbejdet Planerne til Haveanlægget. Men hverken han eller Stenwinkel kom til at lede Opførelsen. Den sidste døde kort efter Tronskiftet (begravet 11. Januar 1700), og Scheel blev 26. Marts 1701 forsat fra Ingeniørkorpset til østre sjællandske nationale Infanteriregiment. Da var imidlertid Bygearbejdet i fuld Gang under Overkammersekretær Doses Ledelse. Vi ser ham personlig slutte Kontrakten om Murarbejdet med Murmester Ernst Brandenburger 11. Januar 1700. Først havde det været hans Hensigt at give hele Opførelsen i Entreprise til Brandenburger; men da denne havde gjort sit Overslag, fandtes det for dyrt, og

Dose foreslog Kongen »den Bau des Schlosses selbst führen zu lassen«, det vil sige, at Arbejdet blev ledet fra Doses Kontor i Partikulærkamret. I et Dokument med Titlen »Ohnfehlbarer Beweis etc.« paaviser Dose, at denne Ordning har været fordelagtig for Kongen. Dose har ogsaa sluttet Kontrakter med flere andre Haandværkere og har ikke fundet det nødvendigt at ulejligge den kgl. Bygmester J. C. Ernst dermed. Dennes Virksomhed paa Frederiksberg indskrænker sig, saa vidt man kan se af Regnskaberne, til, at han efter Opførelsen foretog en »speciale Untersuchung« af Brandenburgers Murarbejde, ligesom han »examinerede« Blytækkerens Arbejde paa Taget, for at Betalingen kunde udregnes efter Akkorderne. Som virkelig Architect nævnes han kun een Gang, 15. Febr. 1701, da han gav Tegning og Overslag til Udsmykning af »die unterste Vestibule«, d. v. s. Havesalen. Udover dette findes hans Navn ikke i Regnskaberne, og da det ikke er ham, men Dose, der har sluttet Kontrakterne, kan han ikke betragtes som ledende, men kun som tilsynsførende Architect.

For den moderne Kunsthistorik tager dette Forhold sig fremmedartet ud. Man har ment, at saa betydelige Værker som det ældre Frederiksberg Slot og Operahuset i Fredericiagade maatte skyldes en fremragende Architect, som baade har planlagt Arbejdet og ledet Udførelsen; og man har gættet paa W. Fr. v. Platen, den senere Overbygningsdirektør. Jeg har selv tidligere hældet til denne Anskuelse, men har maattet opgive den igen, tvunget af Kendsgerningerne. Men der er andre Kunsthistorikere, som ikke har villet bøje sig for disse; for nylig har saaledes Professor V. Wanscher i Tidsskriftet »Artes« II, paa Grundlag af en Udbetaling til Platen i April 1699, villet hævde, at han maa være kommet hjem paa dette Tidspunkt, altsaa seks Maaneder efter Udrejsen. Han tillægger ham derfor alt, hvad der er bygget for konge-

lig Regning i Aarene 1699—1702. Men inden man opfører en stor kunsthistorisk Bygning paa et saa skrøbeligt Fundament, bør man undersøge, om Platen overhovedet har været i Kongens Tjeneste som Architect i disse Aar, ligesom man maa have Rede paa, hvilke andre Architecter der stod til Kong Frederiks Raadighed ved Tronskiftet 1699.

Af civile Bygmestre var der, som allerede foran omtalt, efter Lambert van Havens Død (1695) kun tilbage den gamle svagelige Hans van Stenwinkel og den unge, endnu temmelig uprøvede Johan Conrad Ernst. Hans Functioner som kongelig Bygmester og Stadsbygmester var nærmest af kontrollerende Art, og han synes heller ikke at have faaet nogen egentlig Uddannelse som Architect udover, hvad han har kunnet tilegne sig i sin Ungdom paa Rejser, som han foretog paa sin egen eller sin Families Bekostning. Der foreligger intet om, at han har været i Udlandet med kongelig Understøttelse. Først da han 1696 blev sendt til Stockholm for at hente Modellen til det Slot, som Christian V vilde have bygget efter Nicodemus Tessins Tegninger, kom han i Berøring med en fremragende og højt begavet Architect, hvad der fik Betydning for hans Kunstopfattelse hele Livet igennem.

Det var derfor naturligt, at Kong Christian efter L. v. Havens Død saa sig om efter en Mand, der kunde overtage den højeste Stilling i Bygningsvæsenet, og at han var villig til at bekoste en ordentlig Uddannelse for den, der blev valgt. Det dertil egnede Emne fandt man i en yngre Hofmand, jævnaldrende med Ernst, W. Fr. v. Platen, paa den Tid Kammerjunker hos Prinsesse Sophie Hedevig. Platen indgav en Ansøgning, hvori han som sin »vorhabende Intention« angav, »dass er sich ferner auf die Baukunst appliciren, von selbiger rechte Profession machen und zu dem Ende an frembde Örter reisen möchte«; og der blev derefter gennem Rentekammeret udfærdiget en saakaldet Forsikring, hvori Kongen lovede

ham »zu völliger Erreichung solcher Wissenschaft, und um sich in derselben zu unseren allerunterthänigsten Diensten capabler zu machen« 2000 Rdl. aarlig, saa længe han er paa Rejse, og efter Hjemkomsten Udnævnelse til Overbygningsdirektør med Titel af Etatsraad. Saadanne Udnævnelser paa Ekspektance var som bekendt ikke sjældne under Enevælden. Platens »Forsikring« er udstedt paa Frederiksborg den 22. August 1698; samme Dag blev der udstedt Pas for ham til Italien, Frankrig og andre »auswärtigen Landen«, og det maa altsaa antages, at han har tiltraadt Rejsen i Slutningen af August eller Begyndelsen af September 1698.

Den Forandring, som hermed var indtraadt i Platens Stilling, kan ogsaa spores gennem Regnskaberne. Han havde hidtil som Kammerjunker været lønnet under Civiletaten med 1000 Rdl. aarlig. Nu udgaar han af Civiletaten og faar sin Gage af Partikulærkamret; fra Januar 1699 er han opført i Kvartalsrullen med 500 Rdl., svarende til den lovede aarlige Gage 2000 Rdl. Den paagældende Embedsmand kalder ham ved den Lejlighed »Kammerjunker, Ober Biugningsinsp. Plato«, hvilket jo er mindre nøjagtigt, men slet ikke paafaldende. Senere kan man snart træffe Titelen Generalbygningsinspektør, snart Generalbygmester, skønt den officielle Charge var Overbygningsdirektør. Den 3. April 1699 udbetales til »Kammerjunker Plato, som ham resterede for 1698, it kvartal fra 1. Oct. til 31. Decbr. 500 r.«¹⁾

Det er ikke let at forstaa, hvorledes Professor Wanscher kan faa ud af disse Regnskabsposter, at Platen er kommet hjem og har tiltraadt sit Embede i April 1699. Kvartalsrullen fastsættes ikke, som Wanscher synes at tro, ved Slutningen af et Kvartal, men ved Aarets Begyndelse²⁾, altsaa paa et Tidspunkt, hvor Platen hver-

¹⁾ E. Marquard: Kongelige Kammerregnskaber. S. 529 og 516. Orig. i Rigsarkivet, Overkammerjunkerens Regnskab.

²⁾ Smstds. S. 524.

ken efter Wanschers eller andres Mening har været hjemme; og Udbetalingen i April 1699, hvor han ikke kaldes Overbygningsinspektør, er blot en Efterbetaling for Oktober Kvartal 1698, som han havde Krav paa, da han var udrejst før 1. Oktober. Naar den ikke var blevet ham udbetalt dengang, ligger det naturligtvis i, at han ikke var opført i Partikulærkamrets Kvartalsrulle for 1698. Der kan af denne Udbetaling ikke sluttet nogetsomhelst om Platen Hjemkomst. Det vilde jo ogsaa være højt besynderligt, om Kongen skulde have hjemkaldt ham nogle faa Maaneder, efter at han havde sendt ham ud. Rejsen frem og tilbage til Rom har alene krævet 3—4 Maaneder. Frederik IV brugte i 1692, skønt han rejste meget hurtigt, fire Uger alene for at rejse fra København til Venezia. For Platen kunde der altsaa kun blive et Par Maaneder til Studier i Rom, og den Uddannelse, han kunde faa under saa kort et Ophold, vilde have været saa godt som uden Betydning.

Efter Kongens Løfte skulde Platen, samtidig med at han tiltraadte sit Embede, have Titel af Etatsraad. Denne Udnævnelse fik han 1. September 1702, og den er affattet i en saadan Form, at den tillige maa gælde som Indsættelse i Embedet. Den begynder nemlig saaledes: »Vi give Dig hermed tilkiende, at Vi foruden den Dig allernaadigst anbetroede Charge allernaadigst haver beskikket og forordnet Dig til at være tilligemed Voris Etats Raad«. Der synes mig derfor ikke at være nogen Grund til at tvivle om, at Platen er kommet hjem i Sommeren 1702 efter fire Aars Fraværelse. Men for at føre Undersøgelsen til Bunds vil vi se, om der i Regnskaber eller andre Akter skulde findes noget Spor af, at Platen har gjort Tjeneste i Bygningsvæsenet i Aarene 1699—1702.

Der findes i Rigsarkivet en ikke fuldstændig, men dog ret righoldig Pakke Bilag til Partikulærkamrets Byg-

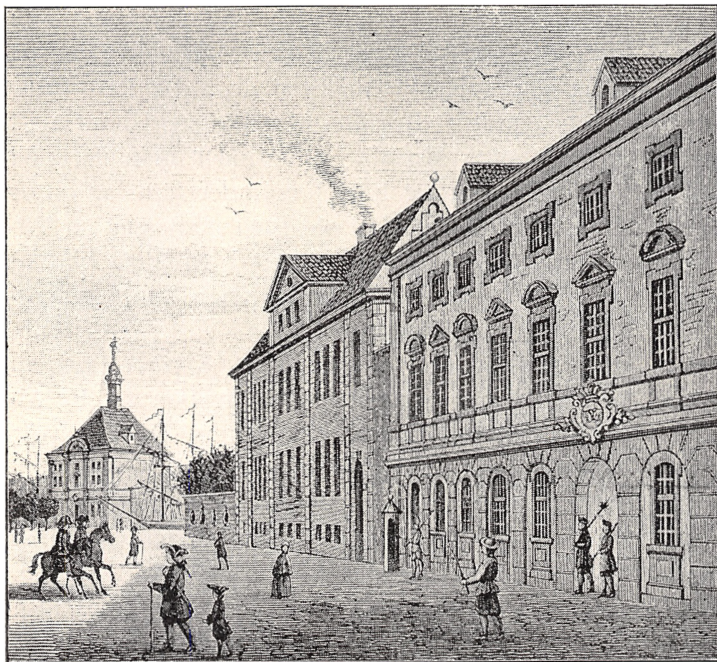
ningsregnskaber 1698—1703. Det er ikke lykkedes mig her at finde Platens Navn før den 30. Oktober 1702, og jeg udsætter gerne en Præmie for den, der kan finde blot en eneste attesteret Regning med Platens Underskrift før dette Tidspunkt. Ernst's Navn finder man derimod ofte¹⁾; men efter Oktober 1702 forsvinder han, og nu er det Platen, der attesterer. Det stemmer godt med en Udtalelse af Ernst fra 1706, hvor han i en Memorial til Kongen siger, at han har haft Arbejde paa Kongens Bygninger indtil Platens Hjemkomst²⁾).

For at gøre Forholdet ganske klart, kan vi tage en enkelt Sag, som løber i en længere Aarrække, nemlig Alteret i Frelsers Kirke, hvortil Nicodemus Tessin havde givet Tegning. Eksemplet har den Fordel, at det kan kontrolleres af enhver, da de paagældende Dokumenter er udgivne eller refererede af F. R. Friis i hans »Bidrag til dansk Kunsthistorie«, S. 43—57. Det ældste Dokument er en Kontrakt, sluttet af Hans van Stenwinkel med Guldsmeden Johan Kohlmann 8. Juni 1699. Derefter følger kvitterede Regninger med Attester af Ernst fra 26. Januar og 10. Marts 1701, 31. Juli, 9. August og 5. September 1702. Endelig har vi to Attester af Platen fra 7. November og 11. December 1702. Paa samme Maade forholder det sig med de andre i disse Aar løbende Byggesager.

Jeg mener hermed at have ført tilstrækkeligt Bevis for, at Platen intet har haft med Kongens Byggeforetagender at gøre før 1. September 1702, da han fik sin Udnævnelse til Etatsraad. Han har hverken planlagt eller ledet Opførelsen af Operahuset, Løngangen, Staldene ved Slot-

¹⁾ Ogsaa de Bygninger, der henhørte under Rentekammeret, stod under Ernst's Tilsyn. I Tidsrummet Marts—August 1702 har han ledet Reparationer paa Børsen, Københavns Slot, Koldinghus, Frederiksborg, Vordingborg Slot m. m. (Assignationskontorets Kopibog).

²⁾ Danske Kancellis Supplikbog X, Nr. 225.

Generalkommissariatet.

tet og Orangerierne ved Rosenborg. Han fandt ved sin Hjemkomst disse Bygninger omtrent færdige og har kun haft at attestere de sidst indkomne Regninger. Ogsaa Frederiksberg Slot i dets første Skikkelse var saa godt som færdigt; det var væsentlig Montering, der stod tilbage.

Skønt Platen i de fire Aar, hvori han opholdt sig i Udlandet, har kunnet tilegne sig en grundig Indsigt i Bygningskunsten, var det dog ikke hans Mening at tilbringe mange Timer af sin Dag paa Tegnestuen. Dertil var hans Stilling for overordnet og han selv for meget Hofmand. Han fik den hollandske Architekt Christoph Marselis, som han maaske har lært at kende i Rom, indkaldt for at gøre det daglige Arbejde. Marselis blev ved

Staldmestergaarden.

Resolution af 10. Maj 1704 ansat som kgl. Architect med 300 Rdl. i aarlig Gage. Udnævnelsen gjaldt fra 28. April 1703, hvilket maa være den Dag, da han tiltraadte sin Stilling. Han forblev i denne under hele Platens Embeds-tid og forlod først Danmark 1719. Ved den samme Resolution fik Ernst Brandenburger Udnævnelse til Bygningsinspektør fra 1. Januar 1703, ligeledes med 300 Rdl. i Gage.

Dette var en Skuffelse for Ernst, som kun havde 200 Rdl. (foruden 200 Rdl. som Søetatens Bygmester) og havde ventet Gageforhøjelse. Han havde haft meget at gøre med den nye Løngang ved Slottet og navnlig med en oval Trappe paa det Sted, hvor Løngangen stødte til Slottet. I en Memorial, som han 16. September 1709 sendte til Kongen med det afsluttede Regnskab for Frederiksberg Slots Ombygning¹⁾, siger han uforbeholdent, at Kongen efter Løngangstrappens Opførelse havde lovet

¹⁾ Bilag til Partikulærkamrets Bygningsregnskab 1709.

at forbedre hans Gage, men at dette blev »von dem sehli- gen Herrn Dose hintertrieben und an Ernst Branbur gegeben«. Nu haaber han, at Kongen vil erindre sit Løfte, hvilket ogsaa skete; men da Civiletatens Regle- menter (Gagelister) mangler for Aarene 1709—14, kan man ikke se, om det skete straks eller først fra 1715, hvor han er opført i Reglementet med 400 Rdl. aarlig.

I Juni—Juli 1703 afsluttede Dose de specielle Regn- skaber, som han havde ført for Frederiksberg Slot, Opera- huset og de andre Byggeforetagender, som stod under hans Ledelse. Byggeregnskabet føres nu samlet, og Reg- ningerne betales efter Platens Anvisninger. Kongen øn- skede imidlertid at vide, hvad hver af de Bygninger, som var blevet opført i Aarene 1700—03, havde kostet, og hvor meget af de paa Materialgaarden oplagte Bygnings- materialier der var medgaaet til hver enkelt Bygning. Saa længe Dose selv havde Ledelsen, kunde han let skaffe Oplysning herom og indføre det i sine specielle Regnskaber; men efter at Ledelsen var gaaet over til Platen, maatte han søge Oplysningerne hos ham. Han lod derfor i 1704 affatte en Fortegnelse over alle de an- vendte Materialier og over de Forskud, som var udbetalt til Haandværkerne. Denne Liste (»Extract«) blev sendt til Platen, som saa i Marginen har tilføjet de ønskede Oplysninger. Adskillige af disse er af Værdi for os ved Bedømmelsen af Platens Andel i Kongens Byggeforeta- gender.

Der er i Virkeligheden kun ganske faa Bygninger, hvor- til Platens Navn kan knyttes i den Forstand, at han har projekteret dem og haft Kontrol med Opførelsen fra først af. Foruden to Provianthuse i Rendsborg og Glückstadt, som han gav Tegning til 1703, kan der næppe nævnes andet end Generalkommissariatsbygningen i Størrestræde (Holmens Kanal), en anselig Bygning, som desværre gik til Grunde i Københavns Brand 1795. Her har vi den

positive Efterretning, at Platen efter Opfordring havde »belovet en Tegning sambt Overslag paa et nyt Huuses biugning at lade forferdige« (1706)¹⁾. Men Bygningen blev opført af Søetaten, og da Ernst var Søetatens Bygmester, kan man ikke helt se bort fra ham, selv om det nu er umuligt at afgøre, hvorledes det kunstneriske Ansvar skal fordeles mellem ham og Platen.

Mere interessant end dette forlængst forsvundne Værk er Garnisons Kirke og Staldmestergaarden ved Frederiksholms Kanal, idet vi her nøjere kan bestemme Platens Andel i Resultatet. Hvad Kirken angaar, havde Platen fra først af ikke noget med den at gøre; det var Militæretaten, der var Bygherre, og Københavns Kommandant, General Cormaillon, der var Kirkens Patron. Der forelaa tilmed en ældre Tegning fra Christian V's Tid (1697), forfattet af en nu ubekendt, rimeligvis militær Architect, som ogsaa har gjort det første Udkast til Frederiksberg Slot. De to Tegninger er nemlig ganske ens i Behandlingen. Opførelsen var dengang blevet udsat; men i 1703, da General Cormaillon havde faaet de nødvendige Pengemidler skaffet til Veje, gav han Arbejdet i Entreprise til den italienske Bygmester Domenico Pelli efter den foreliggende Tegning. Pelli, som havde mange Entrepriser for Militæretaten, lagde samme Aar Fundamenterne; men næste Foraar greb Platen ind, hvad han efter sin Instruks var berettiget til, og omarbejdede Projektet. Han beholdt Korsformen fra det ældre Projekt, men gjorde Kirken betydelig større og gav den det lille Taarn, hvis Spir i nyere Tid er blevet forhøjet (L. Knudsen, 1886). Projektet blev derved meget forbedret, og vi maa være Platen taknemmelig for, hvad han her har ydet; men et egentligt Originalværk af ham er Garnisons Kirke ikke²⁾.

¹⁾ Søetatens Generalkommissariats Befalingsbog 1706—07 (²⁷/_s 1706).

²⁾ Fr. Weillbach: Garnisons Kirke. 1929.

Vi kommer nu til Staldmestergaarden eller »Staldbetjentes Vaaninger«, som det officielle Navn var. Dette Bygningskompleks, som bestaar af en Hovedfløj mod Kanalen og en lang Sidefløj ned ad Tøjhusgade, plejer man at regne for et Værk af Platen, og det er for saa vidt rigtigt nok, som det er opført i hans Embedstid i Aarene 1703—06, og Regningerne er anvist af ham. Der er imidlertid det mærkelige Forhold herved, at Dose 12. Marts 1702 havde sluttet Kontrakt med Maren Oluf Højers om at levere hvide og brune ølandske Fliser til Staldbetjentes Vaaninger; og 21. Marts samme Aar fik to hollandske Skippere Betaling for Tagsten til »den nye Bygning ved Tøjhuset«, efter at Dose selv havde betinget Prisen. Der skete dog intet paa Byggepladsen før Platens Hjemkomst, og i den foran nævnte Ekstrakt meddeler han i sine Randnoter, at de indkøbte Tagsten var blevet brugt til andre Bygninger. Den 30. Oktober har vi den første Attest, som kendes, fra Platens Haand. Den angaar Kalksten fra Stenbruddet ved Stevns, som blev anvendt i Staldmestergaarden. Først næste Sommer lod han Grunden udgrave, hvilket Arbejde en Grenader ved Navn Gert Martensen fik i Entreprise; det varede fra 5. Maj til 20. August.

Opførelsen af Staldmestergaarden maa altsaa være planlagt før Platens Hjemkomst, og der maa have foreligget et virkeligt Projekt, siden der kunde være Tale om at indkøbe baade Gulvfliser og Tagsten.

Sandsynligvis staar det i Forbindelse med Opførelsen af de nye Staldbygninger omkring Ridebanen. Med disse var det tilsigtet at indføre en større »Regularitet« i Bebyggelsen paa Slotsholmen, selv om man havde maattet opgive Lambert van Havens Projekt til et stort firfløjet Slot, der skulde have afløst det gamle uregelmæssige Københavns Slot. Akserne blev lagt efter de Linjer, som var fastlagt ved Christian IV's Galejhavn, Tøjhuset, Pro-

viantgaarden og Frederik III's Biblioteksbygning. Langs med Nordsiden af Tøjhusgade laa den lange Ridestald og Ridehuset, det sidste nærmest Frederiksholms Kanal; og Staldmestergaarden, hvis lange Sidefløj danner Sydsiden af Tøjhusgade, hører naturlig med til Komplekset.

Hvem der har udarbejdet dette vidtløftige Projekt, kan ikke siges med Sikkerhed. Maaske gaar det tilbage til Lambert van Havens Tid; men sin endelige Udformning har det sandsynligvis faaet ved Hans van Stenwinkel, som jo endnu var virksom i Christian V's sidste Aar og først døde ved Aarsskiftet 1699—1700. Paa den Maade kan man bedst forklare sig, at Dose har ment at kunne paatage sig Ledelsen af saa betydelige Byggeforetagender. Men for Staldmestergaardens Vedkommende maa man naturligvis, selv om der har foreligget et fuldt udarbejdet Projekt fra Stenwinkels Haand, regne med, at Platen har kunnet gøre mange Ændringer og navnlig har udformet Façaderne paa sin Maade. Det kan ogsaa direkte bevises, at Tegningerne til Portalen ved Frederiksholms Kanal og de smukke Gadedøre i Tøjhusgade saa vel som andre Detailler stammer fra Platens Tegnestue. De er nemlig endnu bevaret (i Kobberstiksamlingen), og Tegnemaaden viser, at de er udført af Christoph Marselis.

Foruden de mange Bygninger fra Aarene 1700—03, som Professor Wanscher vil tilskrive Platen, har han ogsaa, omend mere hypothetisk, ment at kunne tillægge ham Kirken i Kastellet (1704) og Østerport (1708). Tidsmæssigt er der ikke noget til Hinder derfor; men det maa tages i Betragtning, at begge disse Bygninger henhørte under Militæretaten, og at Platen ikke kunde faa noget med dem at gøre, med mindre der var en særlig Anledning til at gribe ind; men herom foreligger der intet. Særlig Østerport, hvis Ydre vi kender fra Thuras »Danske Vitruvius«, synes mig at være ren militær Architek-

tur; den er i hvert Fald af en saa nøgtern Art, at der ikke deraf kan flettes nogen Hæderskrans til en Architect, der efter Wanschers Mening skulde være jævnbyrdig med Nicodemus Tessin, helst lidt større.

I 1706 indtræder der en Ændring i Platens Stilling; han blev fra 1. Januar udnævnt til Hofmarskal efter Ludvig Statius v. Hahn og fik som saadan 2000 Rdl. i Gage; hans Løn som Overbygningsdirektør blev derimod nedsat til 1000 Rdl., hvilket jo ogsaa kunde være nok, da han ikke kunde ofre saa megen Tid som tidligere paa dette Embede. Vi ser nu, at Ernst, som efter Platens Hjemkomst var traadt noget i Baggrunden, atter gør sig stærkt gældende. Ved Ombygningen af Frederiksberg Slot 1707—09, hvorved det fik sin nuværende Skikkelse, tager han Opførelsen i Entreprise og udarbejder selv Tegningerne. Platen sluttede, ifølge sin overordnede Stilling, paa Kongens Vegne Kontrakten med ham; men han godkendte ikke uden videre Ernst's Projekt; han forlangte adskillige Ændringer, særlig i Façadernes Stil, hvorved han har haft en ret betydelig — og heldig — Indflydelse paa Slottets Udseende. En nærmere Paavisning heraf kan ikke gives paa dette Sted; jeg maa henvise til det, som jeg har skrevet derom i Tidsskriftet »Artes« II. Men det, som for vort Emne har Interesse, er den Maade, hvorpaa Ernst søger at udnytte Situationen til at fortrænge Platen. Kongen var meget tilfreds med hans Arbejde, navnlig fordi han havde vist saa megen Økonomi, at der blev sparet over 1000 Rdl. Ernst indsendte i September 1709 det afsluttede Regnskab til Kongen med en Skrivelse, hvori han først kysser Hans Majestæts Fødder og takker for, at han har faaet Titel af Kancelliraad; derefter fortsætter han saaledes: »Weil DH. (Der Herr) Hof-Marschall mit Ihre Königl. Majestæt wegreisest, so wäre keiner näher, dem mit Recht die aufsicht Ew. Königl. Maj. Bauwesen

während der Zeit zukäme, als ich; allein ich weiss voraus, DH. Hof-Marschall wird es mir nicht zustatten, deswegen daran nicht gedencken darf. Bleibt mir nur Ew. Königl. Maj. Gnade, so ich negst Gott hoffe und mich getröste, so habe ich wills Gott eine gute Brustwehr wieder meine feinde, damit sie abhalten können, und soll nicht fehlen lassen mit redlicher treue und fleiss unter augen zu gehen, dass sie nichts an mir anhaben sollen«. Derefter følger de foran (S. 481 f.) citerede Ord om den forventede Lønforhøjelse.

Kort efter udbrød Krigen med Karl XII; Kongen rejste bort, og Platen var i hans Følge. Desuagtet skete der ikke nogen Forandring i Bygningsvæsenet; Ernst maatte vente syv lange Aar paa Forfremmelsen. Kongen har vel ment, at det ikke havde nogen Hast, da der ikke kunde begyndes paa nye Byggeforetagender under Krigen. Han nøjedes med at tilkendegive Ernst sin Paaskønnelse ved at skænke ham 1000 Rdl. som Honorar for Ombygningen af Frederiksberg Slot. Platen stod endnu i høj Gunst hos Kongen; han blev 1712 Gehejmerraad og Direktør i Generalpostamtet.

Men i 1716 indtræder der et Omslag, som berøvede Platen baade hans høje Embede som Hofmarskal og hans Stilling som Overbygningsdirektør. Noget har det maaske medvirket hertil, at en af hans Brødre, Hans Caspar v. Platen, havde misbrugt Kongens Tillid. Han var blevet Generalkrigskommissær og havde faaet Hammermøllen i Hellebæk overdraget for der at anlægge en Geværfabrik; men 1715 blev han arresteret for Underslæb mod Statskassen og sad derefter fængslet i 11 Aar¹⁾. Man forstaar, at dette har gjort Broderens Stilling ved Hoffet vanskelig; men der synes ogsaa at have været nogen Uorden og Sløseri paa Bygningskontoret. Ernst

¹⁾ V. Thalbitzer: Hellebæk. Hist. Aarvog for Frederiksborg Amt 1929.

beklager sig i en Skrivelse af 16. Maj 1716 over, at han saa godt som intet havde faaet udleveret fra Kontoret, skønt der forelaa en kongelig Ordre til Platen om at aflevere alle Hans Majestæts Bygninger vedkommende Dokumenter. Han havde kun faaet nogle Tegninger af Koldinghus Slot samt en Kontrakt om Slottets Istandsættelse, som Platen havde givet ham ved en Lejlighed, da Landbygmesteren i Hertugdømmerne, Claus Stallknecht, med hvem Kontrakten var sluttet, var tilstede. Ellers vilde Platen »intet fra sig levere med Undskyldning intet at have«¹⁾.

Ernst's Udnævnelse skete paa en ret formløs Maade, idet Kongen 10. Januar 1716 mundtlig »confererede ham Chargen«, og 14. April blev der udstedt Instruktion for ham som Generalbygmester. Samtidig fjernede Kongen Platen fra sine Omgivelser ved at udnævne ham til Overlanddrost i de erobrede Landsdele Pommern og Rügen, altsaa dog paa en ærefuld Maade; men i Oktober samme Aar blev han forflyttet til Sønderborg som Amtmand, hvilket jo ikke var noget Avancement, men blot en Retrætepost. Her maatte Platen tilbringe Resten af sine Dage († 1732). Ernst sad inde med sit høje Embede til 1735, da han maatte vige for E. D. Häusser. Han var da en gammel Mand, nær de 70; han var ogsaa blevet en velhavende Mand; han havde 1724 købt Agnsøgaard ved Skarritsø, og her døde han i en høj Alder 1750.

Hvis man nu vil sammenholde det her udviklede med det, som Professor V. Wanscher har skrevet i Tidsskriftet »Artes« II, i Artiklen »Der Architekt Wilhelm Friedrich von Platen«, vil man kun finde faa Berøringspunkter. Jeg kan hverken godkende hans Skildring af Platens Virksomhed eller hans Vurdering af ham som Architect. Wanscher har rigtigt set, at Operahuset og de an-

¹⁾ Indkomne Breve ang. Bygningsvæsenet 1702—20 (Rigsarkivet; fra Københavns Renteskrivervkontor).

dre Bygninger, som blev opført i Aarene 1700—03, maa skyldes en Architect, der staar Lambert van Haven nær, og ikke er paavirket af Nicodemus Tessin. Men det finder efter min Mening sin naturlige Forklaring, naar man antager, at disse Bygninger er projekteret af V. Havens mangeaarige Medarbejder Hans van Stenwinkel. Wanscher ser i Platen Føreren for en national Reaktion mod den Indflydelse, som Tessins Slotsmodel kunde ventes at ville udøve. I Virkeligheden er der kun Tale om en Eftervirkning af Stilen fra Christian V's Tid, en Virkning, som ebber ud omkring 1707 og giver Plads for den Tessinske Retning, hvis Hovedrepræsentant hos os er J. C. Ernst. Om Platen, som det fra anden Side har været hævdet, har nogen Fortjeneste af denne Ændring af Signalerne, er vist meget tvivlsomt. Overhovedet har vi kun faa og svage Holdepunkter for en Bedømmelse af Platens Stil og Særegenhed som Architect. Det vigtigste skulde vel være Generalkommissariatet. Men lad os ikke glemme, at det eneste, der ad arkivalsk Vej er oplyst om denne Bygning, er, at Platen havde lovet at skaffe en Tegning, efter at han havde ladet Pladsen opmaale. Det er, trods ivrig Søgen fra flere Sider, ikke lykkedes at finde andre Oplysninger om Opførelsen, og vi ved ikke det mindste om, hvorledes denne virkelig er gaaet for sig. Det eneste sikre er, at Bygningen er opført af Søetaten, hvis Bygningsvæsen normalt stod under J. C. Ernst's Ledelse.

AMAGERHAVEBRUG.

Af JOHANNES THOLLE.

Selv om der i gammel Tid i visse Egne af vort Land har fundet en udbredt Havedyrkning Sted, saaledes som det f. Eks. i Aarhundreder har været Tilfældet paa Fyn, er der dog ingen Steder, hvor Havedyrkningen har betydet saa meget som paa Øen Amager, der har forsynet den nærliggende Hovedstad med Havesager. I Fortsættelse af Skildringen af »Almuehavedyrkning i Omegnen af Hovedstaden«¹⁾ skal derfor her gives et Bidrag til Belysning af Amagerhavebruget gennem Tiderne, idet Skildringen dog kun føres op til c. Aar 1900.

I. HAVEDYRKNING FØR AAR 1521.

Det maa antages, at der fra tidlige Tider har været nogen Havedyrkning paa den frugtbare Ø²⁾, og at denne Havedyrkning har haft den samme Karakter som i andre Almuehaver paa Landet. Beboerne har her som andetsteds maattet rette sig efter de Paabud om at plante et vist Antal Frugttræer, Pil og Humle, som udstedtes af de vekslende Regeringer, og Havedyrkningen har næppe i disse Tider betydet mere end den øvrige Jorddyrkning,

¹⁾ Hist. Medd. om Kbh. 2. Rk. V Bd. S. 65 ff. Saavel til den tidligere offentliggjorte som til denne Artikels Udarbejdelse har Forf. med Tak modtaget Understøttelse fra Den grevelige Hielmstjerne-Rosencroneske Stiftelse.

²⁾ Chr. Nicolaisen: Amagers Historie, I S. 30.

der fandt Sted. Det antydes, at der ogsaa har været drevet Frugtavl og Biavl¹⁾; men uden at forsøge paa at modbevise dette, skal det bemærkes, at senere Tiders Beretninger saa godt som alle omtaler, at Amager nok har Havedyrkning, men at der ikke drives Frugtavl.

Der herskede paa Amager som andetsteds Jordfællesskab, og »Trevangsbruget« var den normale Driftsform. Kun Hustoffer og Haver eller særlige Jordstykker, som Enkeltmand ved Køb eller ved Opdyrkning havde erhvervet sig Ret over, holdt man udenfor²⁾. En Tid var Jorderne Kirken, i en anden Periode Kronen underlagt. Dyrkede man end selv Havebrugsprodukter, har man dog meget tidligt maattet indføre et og andet, især Humle og Frugt, foruden andet, der kom ind til Øen over Dragør³⁾. Samtidig har man fra Øen ført Varer til København, maa ske særlig Fisk samt Markprodukter, og Amagertorv-Navnet er kendt fra 14-Hundredtallets Slutning. Om Dattidens Haver er det næppe muligt at vide synderligt, og nogen Optegnelse om Enkelthaver fra disse Tider er ikke Forf. bekendt. Det, vi kalder Amagerhavebrug, og som har givet Amager Ry af Haveland, kan ikke føres længere tilbage end til Indkaldelsen af Hollænderne.

II. HOLLÆNDERNE INDKALDES.

Aarsagen til, at Kong Christian II indkaldte et Antal hollandske Bønder, siges at have været denne Konges Beundring for det høje Udviklingstrin, som man i Holland stod paa i Henseende til Land-, Have- og Mejeribrug⁴⁾. Det hed om Hollænderne, at de »særdeles veed at omgaaes med Ost / Smør / Løg / Rødder / Hawer at an-

¹⁾ Chr. Nicolaisen: Amagers Historie, I S. 30.

²⁾ Smstds. I, S. 95.

³⁾ Smstds. I, S. 110.

⁴⁾ Det flg. smstds. II, S. 18—24, 173 ff, 203 ff. Jvnf. Allen: De nord. Rigers Hist. II. S. 288.

rette oc Vildgaasefangst¹⁾). Dertil kom, at Amager saa meget mere ansaas for at være et bekvemt Sted til at gøre et Forsøg med Forbedring af Hovedstadens Forsyning med Haveurter, Smør og Ost, som denne Ø i hine Tider laa under Kronen.

Forhandlingerne om den opsigtsvækkende Foranstaltning maa allerede være begyndt i 1516, og der har vistnok i dette Aar været Hollændere heroppe²⁾), muligvis for at se paa Forholdene; den egentlige Indvandring fandt dog først Sted i Efteraaret 1520 eller Foraaret 1521. Planen om Indkaldelsen mødte stærk Modstand i Rigsraadet, og det tilskrives Mor Sigbrit, at den blev gennemført. De indkaldte Familier fik en betydelig friere Stilling end danske Bønder almindeligvis havde i disse Tider. I de tidligste Privilegier nævnes dog ikke udtrykkeligt, at de skal dyrke Haver. Dette siges først i Kong Christian II's Brev af 1547, i hvilket de faar deres Rettigheder over St. Magleby bekræftet, imod at de svarer 300 »Marck« og opholder Københavns Slot med saa mange Rødder og Løg, som behøves til Udspisningen. Paa den anden Side maa det antages, at de har været fritaget for at plante Humle, Pil og Frugttræer, saaledes som andre danske Bønder var forpligtet til, og deri kan man maa se en Aarsag til Amagers Mangel paa disse Dele sidenhen. At Agerbrug og Kvægavl var en Hovedsag for Hollænderne, er tydeligt nok.

Dels paa Grund af Hollændernes voksende Antal og vel ogsaa af andre Aarsager oprettedes der Kolonier af Hollændere endnu flere Steder i Riget, saaledes foruden paa Frederiksberg ogsaa paa Øerne Sprogø, Hesselø samt Egholm ved Aalborg³⁾); det er dog uvist, om disse

¹⁾ Arild Huitfeldt: Danmarks Riges Krønike, 1652, II S. 1111.

²⁾ Smstds. Bemærkningen gaar bl. a. igen i Ludv. Holberg: Danmarks Beskrivelse, 1739, S. 207.

³⁾ Nicolaisen: II S. 26—29, 146 ff, 193 ff; Kancelliets Brevbøger ⁷/₁ 1552, S. 168; Hist. Aarvog for Loll.-Falster 1928, S. 113, 116, 1929: 136—37. Jvnf. anf. Afh. i Hist. Medd. om Kbh. 2. Rk. V. Bd. S. 72.

Kolonier alle stammer fra Amager-Hollænderne, ligesom deres senere Skæbne er uvis.

III. HOLLÆNDERNES HAVEDYRKNING.

Den Metode, som Hollænderne anvendte i deres Jorddyrkning, var væsensforskellig fra de Danskes, saaledes som det siden skal ses, og deres Arbejdsmetoder saavel som deres fremragende Produkter af Mark og Have vakte Gang paa Gang Opmærksomhed i Datiden. Allerede Arent Berntsen skrev (1656)¹⁾, at foruden den rette Avl og Kornsæd beflittede Amagerne sig ogsaa synderlig mere end andre af Landets Indbyggere paa adskillige Gevæxter, saasom hvid Kaal, gule Rødder, røde Beder, Pastinakker, Roer og andre deslige Frugter, af hvilke de udi stor Mængde hver Torvedag saavelsom andet indføre paa Amager Torv; og dermed bespise de for et billigt Værd fast den ganske By Aaret igennem. Og han tilføjer, at dette er ikke nogen ringe Hjælp og Undsætning for den gemene Almue, som ikke til enhver Tid formaar at forsyne deres Huse med Forraad. Fra omtrent samme Tid stammer den versificerede Hyldest til Amagers Land og Indbyggere, hvori Pastor Michael Hanssøn Jærnskæg digter²⁾:

Du Land du gode Land,
Du riige Spiise-Moder
Du Foster dregtig Møe
Med riig begroede Poder,

¹⁾ Arent Berntsen: Danmarchis oc Norgis Fructbar Herlighed, 1656, S. 52.

²⁾ Michael Hanssøn Jærnskæg: »Amager Lands Indbyggers korte Beskrivelse«, Oluf Bangs Samlinger Kbh. 1743. Digtet er dateret Køge 1693 (se Nicolaisen III, S. 54); geng. efter Bruun og Lange: Danm. Havebr. og Gartneri, 1920, S. 47.

Du Kongers Kiøkken-Ven
 Du Frugte-Riig Amager,
 Hvis Rødder og hvis Kaal,
 Saa vel og lekker smager,
 Din Pastinakke-Rod
 Og Vinter-grøn Persille,
 Din runde Roe-Frugt
 Gjør sulten Mund til Gilde,
 Dit søde Koppe-Smør
 Og Melken af din Kierne,
 Som bæres reenlig frem
 Ved din Amager Tærne

Ligesaa har Pastor Gerner i Birkerød berømmet Betydningen og Nytten af at dyrke og spise Urter og Rødder og skriver (1670)¹⁾:

Hvor skulde Holland og Amag
 Sig kunde Rigdom sancke?
 Med mindre de til saadan Sag
 Hensætte deris Tancke . .

Man forstaar af disse Strofer, at man almindeligt ansaa Amagerne for at være særdeles holdne, ja endog velhavende Folk. Dette har sikkert ogsaa været Tilfældet. Gennem de Jorddyrkningsmetoder, som de havde medført fra deres Hjemland, var de i Stand til mere intensivt end andre danske Bønder at drive deres Gaarde, og i den nærliggende Hovedstad havde de et sikkert Marked for deres Produkter, hvad enten det var Krig eller Fred. Indtil Svenskekrigene havde de en økonomisk Velstands- og Opgangsperiode, der gjorde, at de sad paa deres Gaarde kvit og frit, saa at sige uden Afgifter, og saaledes har været økonomisk uafhængige. De har dog sikkert levet baade økonomisk og fornuftigt, og deres Liv har for-

¹⁾ H. Gerner: Hesiodi Dage, 1670. Geng. efter V. J. von Holstein Rathlou: Dansk Renaissance Digting, 1914, S. 74.

met sig noget nær de gamle Tidens Odels- og Storbønder¹⁾).

Da Krigen mod Sverige udbrød, led de ganske naturligt store Tab, og mange materielle Værdier saavel som ogsaa mange aandelige (Særpræg o. l.) gik da tabt. Meget Befæstningsarbejde maatte de udføre og sløjfe deres Diger om Haver og Løkker, for at Fjenden ikke skulde finde Skjulesteder her²⁾, ja endog deres Afgrøder paa Marker og i Haver maatte de af med, idet Soldater og civile Borgere fra Hovedstaden stjal baade Kvæg og Urter for at skaffe sig Føde. Kongen maatte tilsidst forbyde nogensomhelst at passere Amagerport uden Pas, for at ikke alle Amagerne Produkter skulde ødes. At ogsaa betydelige Forsyninger kom til Hovedstaden ad legitim Vej, maa dog forudsættes. I hvert Fald gav Kongen under 1. Februar 1660 Rentemestrene Ordre til at afregne med Amager Bønderne, hvad der var leveret af Korn, Høns, Kvæg og »andet Victualia«³⁾).

Ogsaa efter Svenskekrigene tales der om, at Amagerne er særdeles velhavende, og det tilføjes, at de er bleven dette formedelst deres naturlige Flid og Arbejdsomhed. Der er mange, som har bragt deres Veistand dertil, at de har 10—12—16—20 Tusind Rigsdaler eller derover⁴⁾).

Æren for dette Resultat har man særlig tillagt Øens Kvinder, som »omgikkes med« Køkkenurterne⁵⁾, maaske ikke uden Grund, idet naturligvis et vist Hjemmeforbrug af de avlede Have- og Markurter m. m. har billiggjort det daglige Livs Fornødenheder. I mange landøkonomiske Beretninger fra senere Tider ser man i hvert Fald anført, at det netop er Bøndernes Indkøb af Ting, som

¹⁾ Nicolaisen, II S. 122.

²⁾ Smstds. S. 107—08.

³⁾ Københ. Dipl. V S. 700.

⁴⁾ Omstændelig og tilforladelig Beskrivelse over den Øe Amager... 1758 S. 13—14, 19—20, 33 m. fl.

⁵⁾ Smstds.

de selv kunde forskaffe sig, der er Aarsagen til deres Armod. Naar saa dertil føjes, at det ogsaa var Kvinderne, der fornemmelig sørgede for Havesagernes Dyrkning og tog paa Torvet, saaledes som det hedder i Visen¹⁾, at

de plante Kaal og Rødder overflødig,
At sælge ud til Folk, naar de har Penge,

saa forstaar man lidt af Aarsagerne til Velstanden.

Om Amagerens Jorddyrkning hedder det i en Indberetning fra Tiden omkring 1740²⁾, at

der avles paa Landet, som bestaaer af en leret Jord, Rug, Byg, Erter, Vikker og Havre, saameget, at endog Indbyggerne deraf endel have at bortsælge og kunde have mere, dersom de ikke en stor Deel af deres Agerjord employede til Haugeurter, Kaal og Rødder, thi fuldkommen den fjærde Deel af Agerjorden paa Landet er dertil anvendt. Og bevise de en saa stærk Habitude udi alle optænkelige Haugeurters Frembringelse, at ingen Urtegaardsmænd, som haver lagt sig paa denne Kunst og lært den, skal sige sig at have noget i saa Tilfælde for dem forud . . . adskillige af dem reyse udi Sjælland fornemmelig til Helsingør, Kjøge, Roeskilde, Frederichsborg og Ringsted med beladte Vogne af Haugeurter, Kaal og Rødder, hvor de saadant med Fordel bortsælge . . .

Træfrugter er der ey . . . synderlig paa Landet, hvorpaa Indbyggerne ikke ligge sig, og af slige Frugter er ikke nogen saadan Abundance, at Indbyggerne have deraf at sælge.

Denne sidste Bemærkning gælder dog ikke alene for Amager, men ogsaa for den øvrige Omegn af Hovedstaden. Morsomt er det at lægge Mærke til de forskellige Forslag, der i Datiden fremkom, sigtende til en Forbedring af Havedyrkningen. Af et af disse, som der her skal anføres et Brudstykke af, erfarer man samtidig, at der ogsaa fra Udlandet indførtes Køkkenurter til Hovedsta-

¹⁾ Michael Hanssøn Jærnskægs anf. versificerede Beskriv. af Amager.

²⁾ Geng. i Histor. Aarvog for Kbh. Amt, 1918, S. 154—56.

den. Det er en Indsender til »Den danske Argus«, der 1771 fremkommer med følgende¹⁾:

Var det ikke got, at gjøre et Forslag eller Udkast, til at faae $\frac{1}{4}$ Miil omkring Kjøbenhavn nyttige og frugtbare, sunde og velsignende Vinter- og Sommer- bærende Frugt-Træers Haver; alle Slags sunde, behøvende, men endnu meget dyrere end andre Steder, Kiøkken- og Sundheds-Urter, Kaal, Rødder etc. samt sunde og vellugtende, Sommer og Vinter, nyttige og behøvende Blomster-Træer, saasom Roser, Lavendler, Hjertens-Fryd, Krusemynte, Isop, Ambra etc. Thi, uagtet den Mængde Kiøkkenurter som den flittige Amager tilbringer os, er dog samme meget dyrere her end i andre Steder, saasom Paris, Wien, Hamborg, Lübeck etc., som kommer af deres mange skønne Frugt-Urter-Sundheds-Blommer og Gevext-Haver, som ere Menneskene til sand Nytte og Fornøjelse og vedkommende Have-Eyere til stoer Fordeel; men mange Mennesker, Børn og voxne Folk af begge Kiøn blive Sommertider til Levebrød, som i disse Haver finder Arbeyde for sig. Var det da ey nyttigt og til mange Penges Sparelse, som endog for den Artikel udgaaer af Landet, at vi rundt om Kjøbenhavn fik anlagt Frugt- Urte- og nyttige Blomster-Haver, og i saa stor Godhed og Mængde, at vi om nogle Aar kunde undvære fremmede Frugter og Urter fra Frankrig, Hamborg, Lübeck, Rostoch, Pommern, ja Skaane, friske og tørrede; . . . men saadanne anliggende Haver bør være til sand Nytte og Fordeel for Eyerne og Publikum, ingen Alleer af Linde- Gran- eller andet ufrugtbare Træer; men gode Frugt-Træer; ingen Buxbom om Bedene, men Ribs, Stikkelsbær, Rosen-Træer etc. til Hække; og imellem Gangene Lavendel, Isop, Krusemynte, Cochleare etc. etc. Til saadanne Haver i Nærheden og omkring Kjøbenhavn kunde aldrig mangles Gjødskning af alle Slags efter Jorderne, og Vexternes Art; man kunde faae det fra Kjøbenhavn enten for intet eller en liden Drikke-Skilling, at kiøre det ind i Haverne til det Sted, det skulde bruges: Ja, Have-Eyerne vil maaske selv sige det, til Renovations Cassens Lettelse. For at opmuntre Eyerne af de her omkringliggende Markjorder og Enge, hvorfra Vandet, hvor det fandtes, kunde afledes, til at anvende og omdanne dem til bemeldte frugtbringende Haver, vilde det være den stør-

¹⁾ $\frac{3}{4}$ 1771, Nr. 23.

ste Opmuntring: 1) om det maatte behage Hans Majestæt Kongen at lade gjøre en Begyndelse med sine egne Haver, og continuere aarlig; thi hvortil nytter Gran- og vilde Castanie- etc. ufrugtbare Træer, som alene burde ved Lande-Veye eller uden omkring Haverne? Var Alleer af Lambertske eller Valnødde-Træer, Eble- Pære- Kirsebær- og sunde Blommetræer, hvis Frugter Rostokkerne tilfører os, ikke langt smukkere og nyttigere? 2) Hvem der omkring Kiøbenhavn af sine Markjorder anlagde den største og bedste Frugt- og Kiøkken-Have, og snarest frembragte de beste Frugter og Urter, burde have af den kongelige Landvæsens Commission eller Landhuusholdnings-Sælskaben Præmie og offentlig Roes i Aviserne; 3) Samme Haves Anlæggere skulde og forsikres med Forbud paa alle fremmede Frugter og Urter om 3 à 4 Aar at indføre i Dannemark og i Kiøbenhavn, og 4) ligeledes om 5 à 6 Aar at blive forbuden i Norge, hvortil Holland nu fører hvid, god, grøn, Savoy og Kabuds-Kaal med alle andre Sorter, saasom: Sennop, Peberrod, alle Slags Løg etc. . . . Mange kyndige Landmænd vilde gierne anlægge saadanne nyttige Haver, naar de kunde undvære Gjødskningen fra deres Ager-Jord, som er deres Hoved-Sag. Men denne Mangel afhielpes rundelig i Nærheden af Kiøbenhavn. Vel sandt: saadanne Havers Anlæggelse vilde koste meget; men de vilde om et Par Aar rigelig betale Møen og Bekostningen, og blive langt fordeelagtigere end at avle Korn og Høe derpaa. Var det ikke ønskeligt, om man endog i dette Foraar gjorde Begyndelsen og var det ikke et dobbelt behageligt Syn at spadsere igjennem Frederiksberg Allee, hvor der var saadanne anlagde Haver paa begge Sider, indhegnede med aabne Stakitter. Saliig *Oberkamp* gjorde Begyndelsen, gid mange vilde følge hans Exempel.

Redaktionen ydede Indsenderen Anerkendelse og Tilslutning, og som vi har erfaret det¹⁾, gennemførtes bl. a. de under Punkt 2 foreslaaede Belønninger for gode Haver. Men dette var naturligvis ikke alt, og at Forholdene ikke blev helt ændret med det samme, er klart. Selv om ogsaa Amagerne havde betydelig Avl af Havesager, formaade de ikke at dække Forbruget og præstere alt,

¹⁾ Jvnf. anf. Afh. i Hist. Medd. om Kbh. 2. Rk. V. Bd. S. 78 ff.

hvad man ønskede. Desuden var deres Handelsforhold ikke uangribelige.

Det hedder saaledes i Redaktionen's Kommentarer:

Ingen kan nægte, at vi jo har en Deel gode Kiøkken-Haver her omkring Staden; men gode og fleere Blomster- og Frugt-Haver fattes os. Det er næsten latterligt at give en Skilling for en Snees Stængel Lavendel, en Skilling for 2 Torn-Roser og 2 Skilling for 5 Kirsebær. Ingen Under, at alle Blomster, som der er Lægedom ved, ere dyre, da K i ø b e n h a v n og er med de sundeste Stæder, og her ere mange Apothekere. Men uagtet Haverne uden Portene og Amagerne skaffer os en Deel Kiøkken-Urter, saa ere de dog ey tilstrækkelige til, at skaffe os got Kiøb paa samme, saalænge de skal forsyne næsten heele Landet. De reyser jo med deres Sager til Markederne i alle omkring liggende Kiøbstæder, og, om jeg mindes ret, har jeg endog seet Amagerne med deres Urte-Kram til Marked i Corsøer, dertil er dog 14 Mile. Den sjællandske Bonde vil sent og maaske aldrig ligge Vind paa Kjøkken-Haver i det ringeste, saae-længe den største Deel har endnu en Hoben Extra-Arbejde at forrette og ingen opmuntrer ham dertil med Lærdom og Undervisning eller Exempler, der gielder meer end alt andet. Saalænge derfor dette forsømmes paa Landet, kan vi neppe vente, at faae got Kiøb her i Byen paa slige Ting, og endnu faae mindre til Udførsel. Jeg har ofte med Forundring og Græmmelse seet paa Torvene, hvorledes Amagerne propper Bøndernes Poser med Kaal, hvid og grøn, guule Rødder og Roer, Løg etc. Er det ikke beklageligt at Bønderne ey i det ringeste har disse Slags i deres dog store, men med Nælder og Skarntyde begroede Haver? Men det, som endnu har undret mig meest, er, at jeg undertiden har seet Amagerne nøde og tigge Bønderne deres Vahre paa. Heraf skulde man snart tænke, de havde Overflødighed af disse Vahre, og at vi her i Byen følgelig maatte faae mere for Skillingen; men Ney! Amagerne ligesom forhen deres Stamfædre, Hollænderne, som siges at opbrænde deres rareste Specier, Muscat, Safran, etc., naar dem ligger formeget til Last, at disse rare Sager ey skal formedelst Mængde, falde i de høye Priiser. Saaledes og vore Amagere: førend de til Kiøbenhavns Indvaanere skulde give en Stok-Kaal og en Rod meere end sædvanlig, vil de heller reyse mange Miile til Markeder og paa Torvene

give Bonden fuldt op; thi Kiøbenhavn har de vis, og de mange Indvaanere her maa have det, om de end skal give nok saa meget, og faae nok saa lidet. — Alle vore Gærtnerer klager; jeg veed ey heller nogen af dem, er rig. Men Klage-maalet kommer af de dyre Tider paa Levnets-Midlerne, der forhøyer Daglønnen til de mange Arbeydere, disse maa holde i deres Haver. Kunde vi her, som i Lithauen og andre Steder faa en Daglejer for 4 à 6 Skill., kunde mange opmuntres til et og andet nyttigt Anlæg; men i disse bestandige dyre Tider kan den høye Arbejds- og Dagløn sluge al Fortienesten; thi naar en Daglejer kunde leve af mindre, kunde han og arbejde for mindre . . .

Klagen over, at man ikke havde Frugthaver nok, gjaldt ikke mindst for Amager; her har der formentlig næppe været mere end et Par Frugthaver, og da tillige Skovene har manglet, og de faa »Remiser« (se senere) næppe har afgivet synderligt Brændsel, maatte man over Dragør indføre baade Brændselsmateriale, Frugt og adskilligt andet. Saaledes i 1735 bl. a.¹⁾ 493 Favne Brænde, 9 Læster Stenkul, 205 Tdr. Ærter, 131 Tdr. Malt, 39 Tdr. Byg, 87 Tdr. Gryn, 395 Tdr. Havre, 496 Tdr. Rug, 580 Tdr. »bedervet« Hvede, 5 Læster saltet Sild og 115 Tdr. Æbler m. m.

Amagernes Arbejdsmetoder og Dyrkningsform kender vi kun i store Træk. Dog forstaar vi, at de dyrkede Havesagerne paa omtrent samme Maade som de dyrkede Markvækster, nemlig i Agre, under et vist Fællesskab og i Vekseldrift, saa at visse Parceller, hvorom man enedes paa Bystævnet, udtoges til Kaal. De Marker, der skulde dyrkes med Kaal o. l., hegnedes med Diger af Tørv²⁾, idet man ikke havde tilstrækkeligt Træ paa Øen til at indhegne med, og Træet kun kunde strække til at støtte Digerne med nogle Lægter. Disse Diger opsattes om

¹⁾ Nicolaisen, III, S. 279.

²⁾ Omstændelig og tilforladelig Beskrivelse over den Øe Amager... Jvnf. Aarvog f. Kbh. Amt, 1916, S. 124.

Efteraaret, naar Ævret var opgivet, og Kvæget sluppet løs. I Hollænderbyen var der dog Stendiger omkring Urte- og Kaalhave, og ovenpaa disse Diger var der lagt Græstørv.

Mellem de 24 Familier, som var bleven indkaldt, fordeltes en Del af Fællesjorden, ialt c. 25—30 Tdr. Land, og den saaledes udskiftede Jord tilhørte Gaarden, Resten var Fællesjord. Til Havedyrkning anvendtes en Del af Bymarken nærmest Gaardene, Tofterne og Indelukkerne, der kaldtes »De Tøyne«, og inddeltes i »Knopper«, saaledes at en »Knop« nærmest svarede til en Sekstendedel af en Fjerding eller en Skp. Land¹⁾). Der kunde til en Gaard høre 4 Fjerdinger, eller ialt c. $\frac{1}{2}$ Td. Ld., saaledes som Matriklen af 1688 opgiver det²⁾). Have- og Kaaljorden gødedes stærkere og dyrkedes mere intensivt end den øvrige Jord, og den tillagdes derfor en større Værdi. Hvad der ikke kunde afsættes af Havesager i København, udførtes i visse Perioder over Dragør, hvorfra man iøvrigt ogsaa udførte Korn, Heste, Aal m. m.

Det synes, som om der ved en enkelt af Gaardene (»Førstergaarden« i Sundbyøster) har været en Art Planteskole, hvor »Poder« har været tiltrukket, saaledes som det antydes i Visen foran; i Forhold til den øvrige Havedyrkning paa Amager har denne dog næppe haft videre Betydning. Om den muligvis har staaet i Forbindelse med de i et senere Afsnit omtalte »Remiser«, faar staa hen.

For Københavns Forsyning med Levnedsmidler blev Amager snart af overordentlig Betydning, ja, som Huitfeld udtrykker det: til »et evigt Gavn«³⁾). Til daglig regnede man maaske ikke alt for meget dermed; men naar Krigene stod for Døren, og Forsyningerne stod i Fare for at glippe, betragtede man Amager som »Københavns

¹⁾ Nicolaisen, III S. 109—10.

²⁾ Smstds. III S. 169.

³⁾ Danmarks Riges Krønike. II S. 1111.

Spisekammer«, — et Udtryk, som Gang paa Gang kommer frem. Og det er betegnende, at da Øen engang stod i Fare for at blive besat af Fjenden, anmodedes Hans Schack om at forsvare den, ligesom man ved en anden Lejlighed kun kunde fælde Hovedstaden ved først at indtage Øen¹⁾).

Betegnelsen »Hovedstadens Spisekammer« anvendes ikke blot, fordi Amager sendte Flæsk, Kød, Smør, Ost o. s. v. til Byen. Ikke mindst tænkte man paa de mange friske Havesager, man fik derfra. Som Tiden gik, fik disse mere og mere Overmagten. En Bryllupsvisе fra 1749 giver saaledes et stærkt Indtryk af, at Havebruget paa denne Tid har præget Øen og dens Liv²⁾):

Mens Kaalen staaer og Roen groer
Og Ræg i Stranden findes,
Mens Maler-Steen er uden Meen,
Og fast til Steden bindes,
Og all den Stund, der findes kand
Grøn-Urter paa Amager,
Fornøjelse i denne Stund
Og disse Elskovs-Sager . . .

Havesagerne var ikke noget, som Amagerne udelukkende forsynede andre med, og som de kun kørte tiltorvs med. Nej, de spiste sandelig ogsaa selv deraf, — dog efter gammel nordisk Tradition ikke Kaal og deslige, uden at Svinene havde »været i den«, — d. v. s. uden at der var godt med fede, dyriske Spiser deri³⁾). Som i saa meget andet havde man ogsaa her sin egen Tradition, hvorefter næsten al den Mad, man spiste Ugen igennem, blev kogt om Søndagen i een eneste stor Kedel, af hvis Indhold man derefter dagligt opvarmede saa meget, som behøvedes til een Dags Fortæring. De Ingredienser, som Maden skulde indeholde, maatte fyldes i Kedlen paa

¹⁾ Københ. Dipl. VIII S. 603; Nicolaisen, II S. 144.

²⁾ Nicolaisen, III S. 64.

³⁾ Se nærmere Forf.s Artikel i »Danske Studier«, 1932, S. 142.

en særlig Maade, og intet maatte glemmes. Der skulde mindst være følgende Ting¹⁾: saltet Kød og Flæsk, Grønkaal i en Garnpose eller et Net, Hvidkaal i et andet Net, Ærter i en stor Krukke, Grød i en Pose, Gulerødder, Roer etc. Hvad der var i Posen kaldtes efter Tillavningen for Pose-Grød, og Ærterne hed Krukke-Ærter; disse Krukke-Ærter skulde, naar de ret var tillavet efter Amagernes Smag, tilsættes reven Peberkage og Rosiner. Desuden var det en Sædvane, at denne Ret skulde nydes hveranden Paaskedag. Flæsket og Kødet spistes koldt de øvrige Dage i Ugen, mens Pose-Grøden og Krukke-Ærterne sædvanligt blev opvarmede for hver Dag.

Denne tilsyneladende mærkelige Maade at koge al Ugens Mad paa een Gang er ingenlunde ukendt herhjemme²⁾, derimod er det maaske nok noget specielt for Amager, at man delte de forskellige Ingredienser op paa den nævnte Maade og puttede dem i Poser, Krukker etc.

IV. AMAGERNES TORVEHANDEL.

Længe før Hollænderne blev bosat paa Amager, har der, som allerede antydnet, været Handel med Landbrugsprodukter paa Torve i København, — ja man omtaler endog Amager-torv adskilligt inden deres Ankomst til Landet, saa tidligt som i 1472 og 1496³⁾. Efter alt at dømme har Amagerne meget tidligt haft deres Stadelpladser paa dette Torv og har her allerede i Middelalderen solgt deres Produkter, formodentlig hovedsagelig Fisk. Senerehen blev Torvet overladt til de indvandrede Hollændere, mens de oprindelige Amagere fik anvist Vimmelskiftet som Torveplads. Torvehandelen blev nemlig ikke forbeholdt Hollænderne paa Amager; ogsaa de dan-

¹⁾ Erik Pontoppidan: Den danske Atlas... 1764, II S. 220.

²⁾ Se Forf.s anførte Artikel i »Danske Studier«.

³⁾ Bruun og Lange: Danm. Havebr. og Gartneri til 1919, S. 627 ff. Johannes Tholle: Danske Gartnere, S. 121 ff; Nicolaisen, II, S. 29—30.

ske Bønder havde den samme Ret til at sælge deres Produkter paa Torvet, dog kun til Stadens Borgere, mens Borgerne alene havde Ret til at sælge andre Varer end dem, som Bønderne frembragte¹).

Disse Bestemmelser er sikkert tit bleven overtraadt; bl. a. fra 1592 ved vi, at ikke mindst Amagerne uden om Købmændene købte direkte hos Bønderne, hvad de havde Brug for, og at dette foranledigede, at Kongen efter en Klage fra Borgmestre og Raadmænd i København maatte forbyde »Vore og Kronens Undersaatte paa Amager« at købe deres Varer paa Axeltorvet; de skulde købe dem hos Borgerne i Byen²).

Eftersom Tiden gik, gjorde Myndigheder og Befolkning ikke Forskel paa Hollænderne og andre Folk fra Amager, idet begge Grupper handlede paa Torvet, og ogsaa Øens oprindelige Beboere lærte, hvorledes de kunde lave Have- og Mejeriprodukter samt Marksager, som der kunde tjenes Penge paa. Der kom flere og flere paa Torvet, og man nøjedes ikke med at handle om Hverdagene. Gang paa Gang er der blevet handlet om Søndagen, saa at en Præst i sin Jammer over Tidernes Uguddelighed (1625) udbryder, at »med deres Kaal, Rødder, Løg etc. driver de nu igen om Søndagen deres Køb og Handel paa Amagertorv og andre Steder, saa frit, som de gjorde før Kongl. Maj. Brev udgik derimod«³).

Paa disse Tider synes Byens forskellige Torve at være bleven saaledes fordelt, at Amagertorv særlig var Grøntorv, idet det dog ogsaa var tilladt der at holde Udsalg af Frø; derimod synes Byens Sælgekoner (Huggersker o. l.) ikke at have haft Plads paa dette Torv⁴). Som en

¹) Kong Eriks Privilegium for Kbh. ¹⁶/₄ 1422; Kbh. Dipl. I S. 149.

²) Kbh. Dipl. I S. 554—55.

³) Molbech: Nordisk Tidsskrift for Historie, Litteratur og Konst, 1829, III S. 415, 419.

⁴) O. Nielsen: Københavns Historie og Beskrivelse IV, S. 164.

særlig Gunst blev det (1629) tilstaaet Kongens Urtegaardsmand¹⁾, at han sammen med andre maatte sælge Urtefrø i København og dertil udlede sig en Plads paa Amagertorv²⁾. Faa Aar senere forpligtedes de danske Byer paa Amager (altsaa ikke Hollænderne) til hver Torsdag at holde Torvedag paa Kristianshavns Torv, mens Hollænderne som hidtil skal torve i København³⁾.

Bestandigt bredte Bønder og andre torvesøgende Folk sig over Gader og Torve, hvorved de generede Færdselen og bevirkede, at Byen maatte føles urimeligt trang. Man maatte derfor (1665) udstede en Forordning om Gadernes Udvidelse og om »visse Torveforhold« og deri forbyde Bønderne at holde i Højbrostræde eller paa Amagertorv. De maatte heller ikke køre over Holmens Bro, der blev forbeholdt Amagerne. Halvdelen af disse skulde tage Sæde paa Amagertorv, mens de andre Bønder skulde have den nye Plads i Løvstræde (Ulfeldts Plads) eller faa Stade paa Kongens Nytorv⁴⁾. Ved disse Forholdsregler lettedes saavel Færdsels- som Torveforholdene en Tid.

Ved samme Tid indførtes det, at der paa Torvedagene fra tidlig Morgen til 10 slet hejstes en rød Fane med et hvidt Kors (Dannebrog?) baade paa Torvene og ved Portene; saalænge den var opsat, maatte Høkere eller Høkersker ikke købe hos Bønderne, men skulde forrette deres Indkøb hos Borgere og Indvaanere i Staden; først naar Fanen var taget ned, maatte de handle med Bønderne. Fanen hejstes første Gang den 27. Juni 1668⁵⁾.

Der gik kun nogle faa Aar, inden det atter var galt med Torveforholdene, og igen herskede »stor Uorden«. En ny Forordning bestemte derfor (1684), at hvad der

¹⁾ Hans König ved det senere Rosenborg: se »Danske Gartnere«, S. 29 ff.

²⁾ Kbh. Dipl. III S. 94.

³⁾ Kbh. Histor. og Beskr. IV S. 255.

⁴⁾ Smstds. V S. 150; Kbh. Dipl. III S. 624—27.

⁵⁾ Kbh. Dipl. V S. 743, 778.

kom til Byen med Vogn, maatte sælges fra Gammeltorv og Nytorv, og Amagere, Urtegaardsfolk og Fiskeblødere maatte sidde ved Siden af deres Varer. Paa Amagertorv skulde der som før handles med Frugter, Havesager, Smør, Flæsk, Ost, Gryn, Ærter og Fjerkræ¹⁾, og det paa-lagdes 1691 Politimesteren at se efter, at Torvene holdtes rene²⁾. En Slags Statistik³⁾ over, hvem der handlede paa Torvene, oplyser (1692), at der paa G a m m e l t o r v var 28, der solgte Sko, 3 Høkere, 32, der handlede med gammelt Jern, og 17, der solgte Frugt, Baand, Ost, Reb, Fisk m. m. Paa G r a a b r ø d r e t o r v var der 15, der solgte Pølser og gamle Klæder, Hør m. m., 26 Huekvinder, hvoraf nogle solgte Kaal, og 7, som solgte Hør og Blaar m. m., samt paa A m a g e r t o r v 4, der handlede med Blikvarer, 46 med Høns og 32 Spækhøkere o. s. v.

Sælgekonerne, som gik rundt og solgte Havesager, Frugter m. m., var vel sjældent Amagere; mange af dem, hedder det, var Løsgængere, som tit og ofte overfaldt Godtfolks Tyende med Skældsord, saa de ikke kunde faa de Varer, som de ønskede at købe paa Torvet⁴⁾.

Beständig lød der Klager over, at de torvesøgende og handlende generede Færdselen. Omkring Aar 1700 var det særligt galt i Højbrostræde og Færgestræde, hvor baade Amagere og andre paa Torvedagene forhandlede Mælk, Roer, Kaal og andre Havevækster. Politimesteren fik derfor Ordre til at befri de nævnte Gader for Prangere, som handlede med salt Fisk og Kød, medens Amagere, som hidtil havde siddet i Højbrostræde og Færgestræde, skulde henvises til Amagertorv, hvor de hver for sig skulde have en Plads anvist, kvit og frit⁵⁾. Dette hjalp

1) Kbh. Histor. og Beskr. V S. 151; Kbh. Dipl. VII S. 77—79.

2) Kbh. Dipl. VII S. 359.

3) Kbh. Histor. og Beskr. V S. 154.

4) Kbh. Dipl. VII S. 455—56; jvnf. »Danske Gartnere«, S. 34 ff.

5) Kbh. Dipl. VII S. 618—19.

vel for en Stund, men blot faa Aar efter ser vi atter Byens Myndigheder i Arbejde med Torveforholdene¹⁾).

I 1727 var bl. a. Nytorv saa fyldt med Amagervogne, at man maatte flytte Grøntsagsvognene til Vandkunsten og Løngangsstræde, hvor ligeledes Vogne med Tørv, Kul m. m. skulde holde. Var der ikke Plads nok jil dem her, kunde de faa Stade ved Nørre-Port. Paa Nytorv anvistes Plads for Handlende med Reb, gammelt Jern m. m., medens Gammeltorv skulde være et Akseltorv, og Amagertorv forbeholdes Handelen med Frugter og Havevækster, som indførtes af Urtegaardsmænd og Amagere, samt Smør, Flæsk, Ost, Gryn, Ærter m. m. De Handlende maatte ikke sælge fra Vogn, og Amagerkonerne maatte ikke sidde i Højbrostræde, men skulde have anvist Stader paa Amagertorv, der altsaa igen fremhæves som Amagerens rette Torveplads²⁾), og her fik de da Lov at forblive en længere Aarrække.

Ogsaa ved Indkørselen til Byen var der »megen Uorden«, og man enedes derfor 28. November 1739 om følgende Vedtægt angaaende Indkørselen til Torvet gennem Amagerport³⁾):

Formedelst den megen Uorden, som hidindtil er paceret mellem os udi Sognene paa gammel Amager om Torvedags Morgenen, efter at vi har taget Accise Seddel paa vorre Vahre udi Kjøbenhavn til forhandling at indføre, her efter Dags kand vorde hemmet at vedkommende af Landets Beboere med deres tomme Vogne icke skal hindre eller trænge dem ind imellem de, som have Læs og skal torve, hvor over baade Betientene udi Amager Port saa vel som een stor Deel af Landets egne dennem ofte har beklaget, haver vi samtlig udi begge Sognerne, foruden Landets Vedtægter, indgaaet og vedtaget, at ingen i hvem være maae, enten Gaard- eller Huusmænd paa Amagerland, eller nogen af deres Folk paa

¹⁾ Politimester Ole Rømer noterer 1705, at han arbejder med Torvepladsernes Indretning og Deling; Kbh. Dipl. V S. 803.

²⁾ Smstds. VIII S. 711—14; Kbh. Histor. og Beskr. VI S. 190.

³⁾ Nicolaisen, III S. 369—70.

deres Vegne maae under staae sig om Torvedags Morgen med tomme Vogne at kjørre ind udi Kjøbenhavn for samme steds at udføre Madsk, Berme, Dranck, eller andet, under hvad Nafvn det nævnes kand, førend alle vedkommende som have Torve-Læs og taget Accise-Seddel først er indkommet, under Straf En Rigsdaler

Det var en gammel Skik, at Amagerne tog tiltorvs to Dage om Ugen, Onsdag og Lørdag; men, som det allerede er set, nøjedes de ikke med dette. Turen til Torvet var ikke nogen helt let og bekvem Rejse; Vejene var daarlige og Befordringsmidlerne primitive. Især om Vinteren havde man, efter datidige Beretninger, »stor Besværlighed«. Dertil kom de vanskelige Trafikforhold i Gaderne samt den Praksis, der herskede med Hensyn til Placering m. m. paa Torvene. De Amagere, der boede længst borte, maatte tage hjemmefra straks efter Midnatstid og i Reglen holde nogle Timer udenfor Portene, før disse blev aabnet. Det gjaldt om at naa først frem til disse; thi saa kom man ogsaa først ind i Byen, og da det ikke var tilladt med Torvelæs at køre forbi nogen inde i Byen, kom de sidste ogsaa sidst ind paa Torvet til deres Stadelplads¹⁾.

Naar man endelig var kommet ind paa Torvet, gjaldt det om at faa solgt Varerne, inden det var for sent. I 1615 skulde Handelen være sluttet Kl. 12, senest Kl. 3 eller 5, og Politiet benyttede sin Ret til at fratage Bønderne saadanne Varer, som ikke var bleven solgt, mens Tiden var. Et saadant Tilfælde indtraf bl. a. en Oktoberdag i 1740. Da det kom til Stykket, lod man dog Naade gaa for Ret og tillod Politimesteren at tilbagegive nogle Amagerbønder de Varer, som man havde frataget dem som ikke solgte²⁾.

Det var saavel i Amagernes som i Byens Interesse, at de Veje, som Amagerne skulde færdes ad for at komme

¹⁾ Omstændelig og tilforladelig Beskrivelse over den Øe Amager... 1758, S. 13—14, 19—20, 33 m. fl.

²⁾ Kbh. Dipl. VII S. 612.

til Torvs, holdtes i god Stand; det er derfor kun naturligt, at Amagerne bidrog deres til, at Vejene blev godt vedligeholdte. Fra Tiden omkr. Midten af 16-Hundredtallet erfarer vi da ogsaa, at Hollænderne paa Amager besørgede Vejene udenfor Porten istandsat, og da den nye Knippelsbro (1620), indrettedes, ydede de Hollændere paa Amager, som søgte Torvet i København, aarligt hver Termin 80 Rdlr. til Arbejdet¹⁾.

Den besværlige Rejse til København to Gange om Ugen, der var af saa stor Betydning for Hovedstadens Forsyning med Levnedsmidler, gjorde Amagerne nu ikke for-gæves. Allerede foran er det antydet, at man før Svenskekrigen regnede med, at Hollænderne paa Amager var særdeles holdne Folk. Ogsaa et Aarhundrede efter kan noget lignende siges om dem, omend de maaske ikke helt havde rettet sig efter Tabene under Svenskekrigene. Men de var dog nu ikke mere ene om den indbringende Handel paa Københavns Torve. Thi »siden de indfødte Amagere mærkede den store Fordel, deres Naboer, Hollænderne, havde ved denne Handel, hvorunder de ugentlig trak en anselig Sum Penge hjem«, saa lagde de ogsaa Vind paa Dyrkning af Haveurter samt Frembringelse af Mælk, Smør og deslige, saa at Amager omkring Midten af det 18. Aarh. frembragte »en stor Overflødig-hed deraf«. Hvor stor og folkerig end denne Ø maatte være, saa kunde de dog ikke afsætte det hele der, men maatte til Hovedstaden med deres Varer. Men ogsaa hinsides denne By var der opstaaet Konkurrenter, nemlig paa Frederiksberg i det saakaldte Ny Amager, og dette har naturligvis givet bestandigt mere Tilførsel og formentlig noget faldende Priser, — eller som man udtrykker det: et »temmelig Afbræk«.

Særlige Vanskeligheder, som naturligvis kunde overvindes, og ogsaa blev overvundet, voldte Accisen eller

¹⁾ Kbh. Hist. og Beskr. IV S. 276—77.

Konsumptionsafgiften, der skulde svares af, hvad der førtes gennem Byens Porte. Denne udgjorde i 16-Hundredtallet $\frac{1}{48}$ Del af Varens Værdi, men blev senere sat betydeligt i Vejret og voksede indtil $\frac{1}{12}$ af Værdien. I 1790-erne betaltes der saaledes følgende Takster¹⁾: for 1 Skok Hvidkaal 4 Sk., 1 Læs Grønkaal 2 Sk., 1 Td. Rødder 3 Sk., 1 Skp. Løg 1 Sk., 1 Ko eller en Stud 2 Rdlr., 1 Spædekalv 12 Sk., 1 Gaas 3 Sk. og for 1 Fj. Mælk 1 Sk.

Ved Forordningen af 1811 forhøjedes Afgiften endnu mere, endda ret betydeligt, saaledes at der maatte betales: af 1 Skok Hvidkaal 12 Sk., 1 Td. Rødder 16 Sk., 1 Ko eller 0xe 3 Rdlr., 1 Td. Smør (14 Lpd.) 3 Sk., 1 Amagerkop Smør 2 Sk.

Af Konsumptionsregnskabet for Amagerport fremgaar det, at Indtægten i den sidste Fjerdedel af 16-Hundredtallet beløb sig til 2500—2900 Rdlr., 1722—52 udgjorde den 2900—3400 Rdlr., var i 1796 steget til 5690 og i 1798 endog til 6462 Rdlr. Af de 70 Artikler, som indførtes fra Amager, var de væsentligste Have- og Grøntsager. Som Eksempel skal nævnes, at i 1796 var de største Poster: Agurker 2449 Skpr., Grønkaal 3875 Læs, Hvidkaal 16254 Skok (eller c. 50 Tusind Snese), Løg 4490 Skpr. og Rødder 17056 Tdr. Da Kartofler ikke er nævnt, maa det antages, at disse har været afgiftsfri som de forholdsvis nye Varer, de var.

Konsumptionskontoret laa et Stykke ude paa Fællenden og blev nedlagt 1850. Ved dette er der udspillet mange komiske Scener, naar man har villet indsmugle Varer og spare Accisen, der særligt i Tiden henimod dens Ophævelse forekom Folk generende høj.

Tiltrods for de vanskelige Forhold tabte Amagerne ikke Modet. Kunde det knibe med at faa Varerne afsat paa Øen eller i Hovedstaden, sendte man Vognene andre Steder hen. Adskillige af de sjællandske Byer besøgte

¹⁾ Nicolaisen, III S. 40—41.

af Amagerne med deres Vogne, saaledes Helsingør, Frederiksborg, Roskilde og Køge. Ved Markedstider kørte man ogsaa til andre Byer, f. Eks. Ringsted og Kalundborg, eller til Landsbyerne, og man kunde disse Steder afsætte Varerne til »Fornøyelse for Købstæderne« m. fl. og til Gavn for sig selv.

Uden Tvivl har Amagerens Havesager været bedre end dem, man avlede de fleste andre Steder i Landet. En god Jordbund og en stærkt udviklet Tradition med godt Kendskab til Urternes Fremstilling var her forenet, og der laa noget anerkendende og rosende i den Betegnelse, man gav deres Varer: »Amagertøj«¹⁾.

V. REMISERNE.

Da Amager, i hvert Fald siden Svenskekrigenes Tid, har været skovløs, anlagdes der ved hver Landsby en lille Bepantning, der skulde gøre det ud for en Skov, og som foruden at være Tilflugtssted for Harerne (af Hensyn til Jagten), skulde afgive Brændsel og Tømmer til Amagerne og være til Vejledning for Søfarende²⁾. Disse smaa Plantninger kaldtes for »Remiser« og dannede ligesom en Knude paa Fællediget udenfor Bymarken. Byen var pligtig til at holde Remiserne vedlige med Stendiger³⁾, mens Kongen skulde holde en Mand til at passe Bepantningen. En saadan Mand omtales første Gang i 1754. Det hedder da i en Indberetning fra Geheimeraad, Overjægermester Gram, at saafremt disse Remiser ikke med Tiden »reent skal udgaa«, behøver de højliggen Forbedring, især ved at Træerne bliver kappede og ved at der efterplantes for de udgaaede; der bør plantes Asp,

¹⁾ Tholle: Landsbyhaven, S. 107, geng. efter Junge (1798).

²⁾ Rentekamm. kgl. Resolutioner ⁹/₄ 1754 Nr. 82 og ¹⁵/₁₀ 1755 Nr. 276 med Bilag, Rigsarkivet.

³⁾ Nicolaisen, III S. 6, 22.

ligesom der bør saas Frø deromkring, saa at ogsaa »militær Conservation« kan opnaas. Gram mener derfor, at der bør antages en Gartner, eftersom Betjentene ved Remiserne (Skovbetjente) ikke forstaar sig paa at »omgaaes« disse Ting. Den Mand, der allerede var udset til at passe Remiserne, foreslog, at der skulde plantes et nærmere angivet Antal Træer¹⁾ baade i Kastrup, Mariebolille, Dragør, Jordborg og Sundbyøster Remise.

Til at føre Tilsynet med Remiserne samt Plantningen havde man udset den tidligere Gartner paa Clausholm, Johan Friderich Hector, som lovede at ville nedsætte sig paa Amager og passe baade »Skoven« og Vildtbanen, samt plante Træer »paa andre Steder udi Eders Majestæts Skove her i Landet«. Hofjægermesteren anfører, at vel synes det, »at bemeldte paa Amager forlængst plantede Skove eller Remiser kunde paa en for Eders Majestæt Casse langt menagerligere Maade være at hjælpe og derefter at conserveres, ved dertil at antage en Gartner med 120 Rdlr. aarlig Gage, hvilken Hector, som forhen værende Gartner ved Clausholm . . . efter den højsalige Dronnings [Anna Sophies] dødelige Afgang blev af den kgl. Casse tillagt udi Pension, men efter allernaadigst Resolution af 25. Februar 1743 ikkun indtil videre, hvorfor og, da Clausholm Aaret derefter blev solgt, saadan Pension . . . under 1744-Aaret ophørte«, og Kongen resolverer da, at Hector kan antages, samt at de ønskede Træer kan udvises af Kronens Skove²⁾.

Allerede Aaret efter klagede Hector over, at han ikke kunde subsistere og frygtede »ynkelig Armod og Fattigdom, saasom Husleje og Levnedsmidler er meget kostbare«; han ønskede derfor at faa bygget sig et Hus paa 8 Fag ved Kastrup, hvortil Træet kunde tages af Remisen

¹⁾ Rentekamm. kgl. Resolutioner ⁹/₄ 1754 Nr. 82 og ¹⁵/₁₀ 1755 Nr. 276 med Bilag, Rigsarkivet.

²⁾ Smstds.

der, eller at flytte et andet Sted hen, hvorfra han fortsat vilde tilse Remiserne og Vildtbanen. Hofjægermesteren mente, at Hector umuligt kunde passe sin Tjeneste, dersom han flyttede, eftersom han foruden Remiserne havde Vildtbanen at passe, og Hederideren, der boede paa Frederiksberg, ikke kunde have Tilsyn med Vildtbanen. Han mente derfor, at Huset burde bygges, men erindrede dog om, at Hector efter den »proponerede og allernaadigst bevilligede Gage ikke alene var villig at paatage sig denne Tjeneste, men end og der paa Landet sig at etablere og følgelig selv, uden nogen videre Udgift for Kassen sig med fornøden Vaaning at forsyne«. Kongen resolverede imidlertid, at Hector ikke skulde have det ønskede Hus, men gerne maatte tage Ophold andetsteds, naar han blot tilbørligen passede sin Tjeneste. Hvorlænge han blev der, vides ikke; men endnu i det 19. Aarh. var der en Mand ansat af Kongen¹⁾.

Remiserne var paa denne Tid saa gamle, at der kunde tages Træ til Bygninger deraf. Der fandtes en halv Snes Stykker af dem i Inderkanten af Fælleden, omgivne af Stendiger ligesom denne; en enkelt af dem var 100 × 50 Alen²⁾. Omtrent Halvdelen er forsvundne, Resten overgaaet til Privateje³⁾. I Sundbyøster er en Del af Remisen indlemmet i Parkanlægget omkring Vandtaarnet. Nord for Kastrop var der en mindre Remise ved Enden af den nordre Byvej, og muligvis en anden, der blev ryddet ved Anlæggelsen af Flyvepladsen. Nordøst for Maglebylille laa en mindre Remise, hvoraf Rester endnu var tilbage i 1915, og ved Sundbyvester findes Remisen mellem Eng-

¹⁾ Hr. Clemen Jensen omtaler i et Brev til Forf. (9/11 1930), at der ved »Remiserne paa Amager« skal have været en Art Planteskole; der er fra Remiserne bl. a. leveret unge Træer til Frederiksberg Have. Muligvis er det dog ikke nogen egentlig Planteskole; men Træerne kan være taget direkte af de i Remiserne opvoksede Frøplanter.

²⁾ Wilse: Reise-Iagttagelser, 1792, III, S. 238—39.

³⁾ Nicolaisen, III S. 6, 22.

landsvej og Røde Mellevej. Taarnby Remise laa Syd for Byen og er forlængst forsvundet. Remisen i Tømmerup kaldes »Møllehaven«, o. s. fr. Ved kgl. Resolution 2. Maj 1798 befaledes det, at samtlige Remiser skulde holdes indhegnede med Stengærder for at kunne fredes, da de tjente som Lodsmærker. Overlodsens, Kommandør Løvenørn, havde Tilsynet med dem. Iøvrigt fandtes der rundt om paa Øen 17 store Træer, som ogsaa var fredede som Lodsmærker. Senere er de større Lunde, som endnu er tilbage, lagt ind under Forstvæsenet, ligesom Kongelunden er det¹⁾.

Som et Kuriosum og et godt Bevis paa, hvor stor Brændsels- og Træmangelen har været paa Amager, kan det anføres, at Amagerne om Vinteren opsamlede Kaalstokke, som lagdes sammen paa Gærderne og ved Husene, hvor de fik Lov at ligge til Tørring. De brugtes siden saavel til at lægge paa Skorstenen som i Kakkelloven, og det hævdes, at de brændte som Lys og ikke gav nogensomhelst ubehagelig Lugt fra sig²⁾.

VI. HOLLÆNDERNES DRIFTSFORMER UDBREDER SIG PAA ØEN.

Det hollandske Jordbrug, der var af lignende Art som det holstenske og var et Kobbelbrug, var væsensforskelligt fra Danskernes, idet disse brugte det gamle Trevangsbrug, der var en Følge af Jordfællesskabet. Foruden Haverne paa Toften havde Hollænderne i Bymarken Aase og Vange, hvoraf hver Gaard havde sine Skifter. Tiltrods for, at dette var en meget besværlig Ordning, var den økonomisk set bedre end det dagældende danske Jordfællesskab, og da Hollænderne tog flere Penge hjem end

¹⁾ Nicolaisen, III S. 6, 22.

²⁾ G. Begtrup: Beretning om Agerdyrkningens nærværende Tilstand i økonomisk Henseende, Kbh. 1803, II S. 360.

Danskerne, gik disse derfor ogsaa Tid efter anden over til at bruge Hollændernes Metoder; paa Grund af de gældende Landboforhold kunde dette dog i Hovedsagen kun ske ved Ejerskifter¹⁾).

Det blev derfor en langsom Forandring, der foregik med Jordbruget paa det øvrige Amager; først naar man i Stedet for at dyrke Korn og Hø og nøjes med de smaa Kaalhaver ved Gaardene kunde naa frem til at beplante større Agre med Havesager, var Vejen til større Dyrkningsintensitet og til større Velstand aabnet. Ved Slutningen af d. 18. Aarh. var omtrent en Tredjedel af Jorden dyrket med Havesager. Saaledes voksede Hollændernes Driftsformer op imod d. 19. Aarh.'s Begyndelse mere og mere ud over Øen, til Gavn og Glæde for dens Indbyggere.

VII. OMKRING AAR 1800.

Forordningerne om Jordfællesskabets Ophør, og i det hele de store Landboreformer, havde vanskeligt ved at gøre sig gældende paa Amager, hvor der raadede en stærk lokal Tradition, og hvor man under friere Former end andre Steder i Landet i tre Aarhundreder havde dyrket Jorden, som man selv vilde det, uden Indblanding andetstedsfra. Til Uviljen imod at skulle gaa over til noget nyt, uprøvet og økonomisk usikkert, som det forekom dem at være, føjede sig det praktiske Forhold, at man nødigt udskiftede den gode Havejord, som i flere Aarhundreder havde været under Kultur. Man har derfor kunnet se det Særsyn, at en relativ høj Kultur viste sig som en Hindring for nye Fremskridt. Da ingen paa Amager havde en hel Ager for sig, men endog Kaalhaverne udenfor de enkelte Bønders Gaarde som oftest var delt i smaa Stykker og tilhørte andre Gaardmænd, var der store

¹⁾ Nicolaisen, III S. 95 ff.

Vanskeligheder forbundet med Udskiftningen, som da ogsaa blev gennemført langt senere paa Amager end andre Steder¹⁾. Det var saa meget mere beklageligt, som den dog engang maatte komme, og fordi den kunde have hjulpet Amagerne hurtigere over et dødt Punkt. Men dertil kom, at der paa Øen, som iøvrigt stadigt benævnes »Københavns Køkkenhave og Spisekammer«, henlaa omtrent 8000 Tdr. Ld. udyrket Jord, der var opfyldt med Sten, Sumpe, Huller og Tuer, og som nok kunde trænge til at komme under Kultur. Endelig voldte Højvandet stor Skade paa Afgrøderne, et Forhold, som ogsaa maatte ændres.

Driftsformen var omkring 1800 den fra Fædrene nedarvede. Første Aar havde man i Stedet for Brak plantet Kaal, Roer og alle Slags Køkkensager, hvortil der gødedes stærkt. Bymændene enedes hvert Aar om, hvilke af Byens Jorder der skulde bruges hertil, saa at alle i Byen kunde have Arealerne med Køkkenurter samlede paa eet Sted, og ved fælles Hjælp kunde disse Arealer da efter Grundstykkernes Størrelse indhegnes om Efteraaret med Lægter og Diger. Andet Aar havde man altid Byg, 3die Aar Bælgsæd, Ærter eller Vikker, og 4de Aar Rug. Der var det for Amager særegne, at man efter Havesagerne altid saaede Byg. Saasnart et Aars Sæd ikke havde været god, rensedes Jorden bestandigt med Bælgsæd, og derefter saaedes Byg eller Rug. Paa de fjernere liggende Jordstykker, som vanskeligt kunde gødes, vekslede Ærter og Havre. Kløver eller andre Foderurter samt Hvede saaedes »af ingen Amager«. Sædfølgen betragtedes af de daværende Landøkonomer som god.

Paa denne Tid kunde man imidlertid ikke nøjes med at konstatere, om en Sædfølge var god. Der var nu ogsaa andre Hensyn at tage. Amagerne havde mere og mere faaet Gartnere eller Urtegaardsmænd til Konkurrenter

¹⁾ G. Begtrup: Anf. Arb. I S. 208—09, 302, II 98—99, 203 ff, 293—94, 303—04 ff.

og maatte tage Hensyn til, at Kunderne krævede et større Udvalg af Havesager til Bordets Forsyning, og forlangte, at det, der præsteredes, var omhyggeligt behandlet og af god Kvalitet — omend Kravene dengang i Forhold til nu dog var saare beskedne. Paa Amager havde man ikke taget Tiden i Agt, og Hollændere saavel som Danske benyttede bestandigt Metoder, som næppe havde forandret sig væsentligt siden Hollændernes Indkaldelse. Disse Metoder var engang højst værdifulde; nu var de antikverede. Der er mange Beretninger, der giver Udtryk for Misfornøjelse med, hvorledes Amagerne nu dyrker deres Jord, og hvad de faar ud af den. Saaledes skriver en Iagttager i Begyndelsen af Halvfemserne¹⁾, at Amagerne frembringer alene Kaal og Rødder, og tilføjer, at det endog vilde »distrahere« Amagerne at have med andet at gøre. Han hævder, at hvad de ellers sælger, køber de af andre, der avler Produkterne eller fører dem paa Markederne, saa at Amagerne altid kan være forsynede. Vedkommende havde selv set, hvorledes en Amager havde købt et Urtebed, af Størrelse 20 Skridt langt og 3 Skridt bredt, beliggende udenfor Vesterport og bevokset med Purløg. Vedkommende skulde give 4 Mark aarligt for det, og han skulde skære deraf efterhaanden, som han behøvede det.

Knapt saa slemt er Amagernes primitive og gammel-dags Metoder skildret af den kendte Landøkonom G. Begtrup i 1803²⁾:

Af Urter have Amagerne kun det almindeligste, Kaal, Roer, Gulerødder, Kartoffler, Salat, Spinat, Syrer og andre Kjøkkensager, men af de finere Havesager, saasom Jordbær, Asparges m. v. have de intet, ej heller Blomster eller Frugttræer. De have ingen Haver, men alt haves i fri Mark, fordi Jorden er ikke udskiftet, men Agerstykkerne ligge paa mange

¹⁾ Wilse: Reise-Iagttagelser, 1792, III S. 238—30.

²⁾ Begtrup: Anf. Arb. S. 303—04.

forskjellige Steder uden noget Slags Hegn. Deres Urter behandles vel omhyggeligt, dog ikke saaledes som hos Urtegaardsmændene. De have ingen Mistbænke, alting plantes agerviis ud, uden Mellemgange og Rum for dem, som skal luge Jorden.

Jorden bliver pløjet, ikke spadet til deres Urter. Den kigges om Efteraaret, pløjes tvende Gange næste Foraar, og efter hver Pløjning bruges Tromlen. Da Jorden paa Amager er stærkt leret, og Grundstykkerne formedelst deres Smalhed ikke kan tværpløjes, bruges en svær Tromle til at knuse Jordklumperne med. Deres Urter luges med Haanden, som er baade langsomt og besværligt. Hyppeplov kiendes ei, ikke engang til Kartoffler. Disse lægges der ligesom i Haverne. Med en tregrenet Fork gaaer en Mand og opløjer Jorden, en anden følger efter og kaster en overskaaret Kartoffel i Hullet. Siden holdes de rene med Haanden. Paa samme Maade behandles Jorden til Kaal, men med den Forskjel, at den faaer een Pløjning mere, og gjødes af nogle til den første Vaarpløjning, af andre til den sidste. Kaalplanter sættes saaledes paa den finpløjede og tromlede Ager. En Mand gaar foran med en Jernpind, skraber med Foden Mulden lidet til Siden, og gjør med Pinden et Hul af 3 Tommers Dybde. Den, som følger efter, sætter Planten i Hullet og trykker Jorden ind med en Træpind. Deres Urter vandes ikke. Hvert Aar enes en By om, hvilke af Byens Jorder der dette Aar skal udlægges til Kjøkkensager, paa det at de kan have dem samlede. Om Efteraaret, naar Ævret opgives, indhegnes Stykket med Lægteværk

Amagerens Urter behandles med megen Flid, men uden Raffinement, som hos Urtegaardsmændene, og videre Forædling, ved at anskaffe nye og bedre Arter. De blive ved det Gamle. Deres Urter ere meget gode, og søges med megen Begjærlighed, da de ere meget billige, ja endog til lettere Priis end i Provindserne. De afsættes fornemmeligen i Kjøbenhavn. Dog seer man at Amagerne med hele Vogne fulde af Urter besøge Markederne i Roeskilde og andre nærliggende Kjøbstæder. De have og i Helsingøer en god Afsetning.

Amagerens nederlandske Oeconomie har ingen Efterligning fundet her i Landet. Kuns i tvende Bønderbyer ved Nestved, Ladebye og Fresløse, ligge Bonden Vind paa Kaal, Rødder, Kartoffler og deslige Urter til Salg. De føre dem

der læssevis til de nærmeste Kjøbstæder om Efteraaret og forskafe sig derved en god Skilling.

Ogsaa andre Iagttagere og Kendere af Datidens Krav og Kaar har kritiseret Amagernes Havedyrkning og anker over, at de ikke er med paa Tidens Spørgsmaal og bestandigt hænger ved det fra Fædrene nedarvede. Saaledes udtaler Pastor Vedel¹⁾:

Det synes at være en paradox Sætning, naar man paastaar, at Amagerne ikke forstaae Havevæsenet, — men en Gartner betragte kun den hele Omgangsmaade — og man vil ikke finde en Mistbænk, hvorfra der kunde have tidlig Grønt, ikke ordentlige Bede anlagte, hvori Lugningen tilbørlig kan iagttages. I Marken udstrøes vel Have-Frøet i ganske vel gravede og gjødede Bede, men de blive ved i den samme Fremgangsmaade, som Søn efter Fader nu har seet i 150 Aar, uden at følge noget af det nyere, som Gartnerkonsten har givet Oplysning om, endog til simple Urters bedre Dyrkning, saasom Kaal, Rødder, Løg o. s. v. Man sammenligne andre Folkes Haver især paa Christianshavn, som dog dyrke dem for deraf at gjøre Udsalg, og da seer man stor Forskel Jordfrugter dyrkes maaskee her til Misbrug, da derved Gjødningen savnes til Korn-Afgrøder; flere Folk udfordres til Haverne, og Agrene i Marken forsømmes ikke sjældn. Pile-Plantning bruger ikkun N.N. Kartoffler avles i stor Mængde paa Agrene; Hegnet om de smaa Haver er meget dyrt, da man ej har anden Tilflugt end Plankeværket

Sine Steder røber man sin Misundelse over, at Amagerne har saa gode Betingelser for Havedyrkning, mens andre maa nøjes med ringere Forhold, — som naar Pastor Muus i Kirkeskjensved skriver, at »Hollænderne paa det gode Haabs Forbjerg« har Haver »hvis majestætiske Pragt er til almindelig Forlystelse, og hvis habile Gartnerne er til almindelig Tjeneste«. Og en Kendsgerning var det da ogsaa, at Amagerne (sammen med Gartnerne omkring København) havde friske Kartoffler af Sommerens

¹⁾ Vedel: Indenlandske Reise. Kbh. 1806, I S. 111—12.

Afgrøder at sælge allerede i Slutningen af Juni og Begyndelsen af Juli, hvilket man ikke kunde præstere andetsteds.

Hvor man ude i Landet Tid efter anden fik oparbejdet en højere Grad af Havekultur, opkaldtes en saadan Egn gerne efter Amager. Saaledes er allerede nævnt, at Navnet kædedes til den Hollænderkoloni, som oprettedes paa Frederiksberg, og om Kolonien paa Hasselø siges det (c. 1800), at Beboerne der er »saa at sige Falsters Amagere«¹⁾, paa Fyn blev Egnen ved Stige kaldt »det lille Amager«²⁾, og i Midtjylland blev Vær Sogn nævnt som »det jyske Amagerland«³⁾; i Vendsyssel kaldes Racheby Sogn for »Vendsyssels Amager«⁴⁾, og den lille By Sæd lidt Syd for Tønder betegnes som denne Bys »Amager«⁵⁾ o. s. v.

Til trods for den udbredte Havedyrkning fandt Landhusholdningsselskabet, at det ogsaa paa Amager havde en Mission at udføre ved at søge indrettet Haver ved Folks Huse⁶⁾. Hvor der fandtes saadanne, var de meget smaa og ganske træløse. I Aaret 1807 anlagde dette Selskabs Havekomité 2 Haver paa Amager, den ene hos en Udflytter fra Maglebylille, Claus Albrechtsen, og den anden for en Udflytter fra Tømmerup, Peter Johansen. Ved Gartner Voigt lod det i 1812 indrette ikke mindre end 12 Haver. En Kone, Kirsten Hansdatter, hvis Mand var Udflytter fra Maglebylille, fik tildelt et Sølvbæger med Paa-skrift »For Havedyrkning«, fordi hun havde indrettet en vel indhegnet Have paa ikke mindre end 4 Skp. Land og beplantet den ordentligt og fuldstændigt med Frugttræer.

¹⁾ Se Forf.s Artikel i Loll.-Falsters Aarbog 1928 S. 122.

²⁾ Odense-Assens Amts Aarbog 1926 S. 116.

³⁾ Aarhus Stifts Aarbog 1921 S. 72, 74. 1926 S. 19.

⁴⁾ Vendsyssels Aarbøger 1928 S. 21.

⁵⁾ Sønderjydske Aarbøger 1927 S. 197.

⁶⁾ Landhusholdningsselskabets Skrifter 1808, I S. 428, 1815, II S. 310 (210) og 319 (219 Fejltryk).

Disse var 5 Aar før bleven podede og viste sig nu at være i god Vækst.

VIII. EFTER UDSKIFTNINGEN 1818.

Kravet om Udskiftning, der var fremsat i den almindelige Forordning af 27. April 1781, og specielt for Amager ved en kgl. Resolution af 26. Juni 1783¹⁾, kunde i Længden ikke siddes overhørig, hvor gerne man end vilde det. Da alle andre Landsbyer i Københavns Amt allerede forlængst var udskiftet, maatte der ogsaa tages fat paa Amager, og Udskiftningen af Jorderne fandt da Sted i Aaret 1818²⁾.

Jorderne, der skulde udskiftes, faldt i 4 Grupper: 1) Lodder, som brugtes til Havedyrkning; disse var i udmærket Gødningskraft, dybt bearbejdede og i det hele taget i fortrinlig Stand; de afgav Ejernes Hovedindtægt; 2) Udmarksjorderne, der ikke var gødet, og som brugtes til Havre og Ærter; 3) Englodderne, hvoraf nogle var gødede, samt 4) Græsmarkerne paa Fælleden med Græsningsret. Desuden var der Amagerens Jorder paa Salt-holm.

Samtidig med Udskiftningen gennemførtes der ogsaa en passende Udstykning, navnlig i Sundbyøster og Maglebylille. Den udbredte Havedyrkning maatte ogsaa anspore til Udstykning, saa hver Ejer kunde faa sit eget Areal at dyrke til Fuldkommenhed, i Stedet for som hidtil at bevare Opdelingen af Fællesjorderne i Smaastykker, til hvilke ingen havde Særrettigheder. Især maatte dette være Tilfældet, hvor der var Lejlighed til at kunne tilføre Havebrugsarealerne Gødning fra det rige Kvæg- og Husdyrbrug, som Mejeridriften affødte.

¹⁾ Nicolaisen, III S. 390—91.

²⁾ Bidrag til Kundskab om de danske Provindsers Tilstand i oeconomic Henseende, Københavns Amt, 1839 S. 98—99, 104.

Det viste sig da ogsaa, at Dyrkningen af Haveurter tiltog mægtigt ved Udskiftning og Udstykning. Man regner, at Amagerne i Slutningen af d. 18. Aarh. førte Varer for 100 Tusinde Rdlr. gennem Amagerport. I Tiden omkring 1900 foretoges der omkring 75 Torverejser om Aaret fra hver Gaard, og hver Rejse regnedes at indbringe 40 à 50 Kr., hvad der gav den enkelte Gaard en Bruttoindtægt af 3—4000 Kroner. Da der fandtes c. 200 Gaarde og 100 Gartnere, kan man antage, at disse hjemførte rundt regnet 1 Million Kroner aarligt fra Københavns Torv. I denne Forbindelse kan anføres, at der 1889 tilførtes Københavns Torv for c. 1,700,000 Kr. Havesager, hvilket Beløb i 1911 er naaet op til 11 Millioner¹⁾ og siden har svinget omkring de 30 Millioner. I dette Tal spiller Amagerne en væsentlig Rolle.

Det besaaede Areal er ligeledes steget. Før Udskiftningen var der 3000 Tdr. Land og i 1838 4000 Tdr. under Kultur. I 1876 var Tallet steget til 6000. I samme Aar var der til Kartofler og Haveurter udlagt 1000 Tdr. Land, et lignende Areal til Hvidkaal og til Ærter 134 Tdr. Land. Navnlig Kartoffelavlens tog stadig større Opsving. I 1830-erne lagde hver Gaard i Gennemsnit c. 20 Tdr., hvoraf der avledes 40 à 50 Tusind Tdr. I Halvfjerdserne var Produktionen steget til 70 Tusind Tdr. Særligt er det de tidlige Kartofler, det drejer sig om.

Om nogen væsentlig Ændring af Dyrkningsmaade og andre Kulturfremskridt var der ikke Tale i den første Tid efter Udskiftningen. Der foreligger ret udførlige Beretninger om disse Forhold fra Aarene 1821, 1834 og 1839.

Beretningen fra 1821²⁾ gentager, hvad der ofte er hævdet, at Amagerne »have ingen ordentlige Haver«, og anfører ogsaa den foran omtalte Bemærkning, at Amagerne

¹⁾ Nicolaisen, III 101—03.

²⁾ Gliemann: Beskrivelse over Kjøbenhavns Amt, 1821, S. 167—68, 188.

ikke nøjes med at afsætte deres egne Produkter, men lader deres Koner og Piger hos Gartnerne eller ved Skibene i Havnen, der kommer med Havesager fra Kiel og Lybæk¹⁾, opkøbe saadanne Varer, som de behøver i deres Handel, hvorefter de udsælge dem igen. Dette »er Aarsagen til, at man hyppigt ser dem udsælge finere Frugtsorter, tidlige Jordbær, Blomster og mere saadant, de, som sagt, ikke selv dyrke«²⁾.

Om Dyrkningen fortælles der fra 1834 bl. a. følgende³⁾:

Jorden gødes stærkt og rispes om Efteraaret, jo tidligere, jo bedre; næste Foraar pløjes den 2 Gange, dersom den er bestemt til Kaal og Kartoffler; skal den derimod besaaes med Gulerødder, Løg m. m. m., pløjes kun 1 Gang for den tidlige Saanings Skyld. Den Jord, der det ene Aar er brugt til Kjøkkenurter, benyttes næste Aar til Sæd; dog er dette ikke saa almindeligt som forhen, da den nu næsten vedbliver i denne Drift, saaledes at den først om Foraaret besaaes med Hvidkaal, og naar disse ere optagne, bruges den til Porrer, Selleri, sildig Spinat m. m.; overhovedet er det kun det simple Slags Kjøkkensager, Amagerne beflitte sig paa; de finere Slags dyrkes aldeles ikke. Urterne vandes ikke; de luges sædvanligt med Haanden, sjældent med Luge-Ske og Knive. Med Skuffelplov hyppes Kaal og Kartoffler. Enhver Gaard lægger Kartoffler undertiden endog i betydelig Mængde, saaledes lægger 3—4—5—6—7—8 Tdr. Hartkorn respektive 20—30—40—50 til 70 Tdr. Med de ovenfor nævnte Slags Urter forsyner Amagerne ikke blot København . . .

Man regner, at en Td. Ld. anvendt til Kjøkkensager aarligt giver 150—200 Rdlr. Udbytte . . .

Naar der blev rettet saa megen Kritik imod Amagerhavebruget i denne Periode, er det ingenlunde, fordi det i og for sig var daarligt eller stod tilbage for andre Egnes. Det var først og fremmest, fordi man mente, at der paa

¹⁾ Bidrag til Kundskab om Københavns Amt.

²⁾ Gliemann: Anf. Arb. S. 167—68, 188.

³⁾ Stern: Statistisk-topografisk Beskrivelse over Kbh. Amt, Kbh. 1834, S. 120—21.

Amåger fandtes første Klasses Betingelser for at kunne drive det endnu videre, og fordi Øens Folk ikke tog Lære af Urtegaardsmænd og Gartnere. I Københavns Amt var det i hvert Fald stadigt Amager, der maatte hævde Have- dyrkningens Ry. Herom fortælles der fra 1839¹⁾:

Naar Talen er om Haugevæxter, vender Tanken sig snart til Amager, det eneste Sted her i Amtet, hvor disse dyrkes i nogen Maade, og udgjør Landmandens vigtigste Indtægtskilde; men der er det ikke som Hauge-, men som Markvæxter, at de dyrkes og altid have været dyrket, og henhøre altsaa her egenlig ikke til Hagedyrkningen. De Urter, Amagerne dyrke, ere, foruden Kartoffler, alle Slags Kaal, Gulerødder, Roer, Salat, Spinat, Snittebønner, Agurker, Rødbe- der og andre af de almindeligste Kjøkkenurter, derimod ikke de finere Sorter, som Asparges, Jordbær m. fl. eller Blom- ster og Træfrugter. Disse sidste ville ikke ret trives, skjøndt man paa de senere Aar har lagt temmelig Vind paa Plant- ning af Frugttræer. »Som Følge af Landets side Beliggen- hed og det Underlag af fast Leer, der findes en halv Alen under Overfladen, gaae Frugttræer og især Kirsebærtræerne ud, naar de have naaet en vis Alder; tillige ville de meget sjældn i slig en Jordbund afgive synderlig Frugt. Dette for- anlediger, at Frugttræer vistnok ikke af Betydenhed vil blive plantet her paa Landet. Hvad derimod Kjøkkenvæxter an- gaaer, saa drives disse paa selve Markjorden, og formener man her, at de der lykkes bedre end i omhegnede og med Træer beplantede Hauger.« . . . Urterne luges alle, enten med Haanden, Lugeskee eller Kniv Med ovennævnte Kjøkkenurter forsynes herfra ikke blot Kjøbenhavn, men ogsaa mange Vognlæs gaae til de øvrige Kjøbstæder i Sjæl- land, foruden hvad der sælges til Bønderne rundtom i Am- tet. »Blot af Kaal indføres til Kjøbenhavn over 20 000 Læs aarligt«

Hvad Amagers Dyrkningsmaade angaaer, da forholder det sig saaledes med den: Nogle Agre nær ved Gaardene gjødes for det Meste hvert Aar, og deri dyrkes alle Slags Kjøkken- urter, som i Almindelighed kaldes »Gods«, det øvrige af deres Oplandsjorder bruges ikke ganske efter nogen fast Plan Til Kaalen gjødes

¹⁾ Bidrag til Kundskab om ... Københavns Amt, S.114—15, 235.

Der var saaledes ikke gennemført nogen væsentlig Ændring i Amagernes Havedyrkning; en Beretning fra 1897, forfattet af P. Thønnenes i Kastrup og J. G. Gottlieb, viser det samme¹).

Her er ingen videre Fremskridt sket fra 1830—70. Man har i dette Tidsrum dyrket Hvid-, Rød-, Grøn-, Spids- og Savoikaal, Kartoffler, runde gule samt de saakaldte lange tyske. Der dyrkes ogsaa Gulerødder, Hvidroer og Bortfeldter, Rødbeder, Persillerødder, Selleri, Løg, Porre og Agurker. Af Bladurter dyrkes Persille, Spinat, Salat og Kjørvel. Det var dog en Minoritet af Gaardejerne, der dyrkede disse Arter.

Efter 1870 er Dyrkningen af Grøntsager tiltaget meget, idet man ved Dræning og Kultivering af lettere Jorder samt ved at paaføre disse overordentlig Masser af Gjødning har naaet til at producere gode Sager saa vel til Sommerbrug som til Vintersalg. Ligeledes søges nu de største og de mest rentable Afarter. Blomkaal var kommen til; men kun faa have Varmebede. Ærter, Jordbær og Asparges dyrkes kun af faa.

Paa enkelte Gaarde er man naaet til at anvende næsten al Jorden til Havesager. Paa dem, hvor der holdes examinerede Gartnere, dyrkes megen Blomkaalsfrø. De have mange Varmebede. I Husmandshaverne, hvoraf der kun er faa, dyrkes som forhen tidlige Kartoffler, Knippegrønt og lidt Sommerblomster.

Med den udvidede Havedyrkning maatte det gaa ud over Mejeri- og Kvægbruget. Samtidig med at man fik større Brug for Gødning, formindskedes saaledes den naturlige Produktion af denne, og Gødningspørgsmaalet kom derfor til at spille en stedse større Rolle. En Tid lang klarede man sig ved Hjælp af Tilførsler fra Københavns Natrenovation, men til Amagernes store Sorg lukkedes der af for denne Hjælp, da Magistraten bortforpagtede Gødningen til en Grosserer²). Man tog derfor

¹) Iflg. Optegnelser i Stephan Nyelands efterl. Manusk., Landbohøjskolens Bibliotek.

²) Bidrag til Kundskab om ... Københavns Amt.

sin Tilflugt til den Tang, som i saa rigt Maal var at finde paa Kysterne, og gjorde den gode Erfaring, at navnlig Hvidkaalen blev god, efter at der var gødsket med Tang. Tang brugtes iøvrigt ogsaa til at dække Grøntkulerne med.

Som Eksempel paa, hvad der dyrkedes af mere sjelden Art, skal det anføres, at der i Tiden omkring 1840 dyrkedes nogen Raps, lidt Kaalrabi, lidt Hør, Hamp og Tobak¹⁾).

Hvidkaalen har alle Dage været Amagernes Kælebarn. I Aarhundreder er den ført med Skib og Vogn til mange Provinsbyer, hvor den er bleven solgt paa Torve og Markeder, ja endog til udenlandske Havne er den gaaet. København har dog ganske naturligt taget Størsteparten af Produktionen. I Slutningen af d. 18. Aarh. solgtes der 50 Tusinde Snese, og Afsætningen har stadig været stigende. Omkring 1870 førtes en Del til Amerika, og da denne Eksport standsede, aabnedes nye Markeder i Tyskland, Rusland og Finland, hvortil der er sendt stigende Mængder. I 1911 var Udførslen 10 Millioner Pund (over 2 Mill. Hoveder²⁾). Jordens Bonitet, dens Indhold af Kalk og Ler, samt den friske Luft, der frit kan feje hen over Øen, har givet de gunstige Kaar for Hvidkaalen.

Dertil kom, at det paa ret tilfældig Maade lykkedes at fremstille en Vare, som foreløbig er uovertruffen, og som yderligere gennem sin Kvalitet og sit Navn, »A m a g e r - H v i d k a a l«, har befæstet Amagers Ry som et første Klasses Avlssted for Hvidkaal. Om Fremkomsten af denne Stamme, der har betydet saa meget, fortælles følgende af Bestyrer Knud Nielsen³⁾):

Frø af A m a g e r - H v i d k a a l blev første Gang bragt i Handelen fra Ohlsens Handelsgartneri paa Østerbro i 1853.

¹⁾ Bidrag til Kundskab om ... Københavns Amt.

²⁾ Nicolaisen, III S. 95 ff.

³⁾ Gartner-Tidende, 1896 S. 74—75. Om Knud Nielsen og I. E. Ohlsen, se »Danske Gartnere«.

Min daværende Principal, I. E. Ohlsen, købte Efteraaret 1852 et større Parti Hvidkaalshoveder paa Amager for at avle Frø deraf og overlod til mig som Medhjælper, særligt ved Frøhandelen og Frøavlén, at bringe Noget ud deraf. Jeg saa straks, her var en Varietet, jeg ikke havde set før, med kuglerundt Hoved, meget fast og vægtig, og saa var den ligesaa frisk om Foraaret, som da den blev dækket for Frosten om Efteraaret. Det lykkedes at avle et temmelig stort Parti Frø heraf, og jeg foreslog da Hr. Ohlsen at give den Navnet Amager Hvidkaal, og under det Navn blev den første Gang opført paa Tryk i vort Frøkatalog for 1853. Det varede dog adskillige Aar, inden den blev rigtig kendt, uagtet Hr. Ohlsen gjorde sig al Umage for at faa den udbredt ogsaa i Udlandet

Skønt Samtiden saaledes ikke paaskønnede den af Nielsen udviste Konduite, er der ingen Tvivl om, at der sjældent er gjort saa lykkeligt et Fund herhjemme, og at det økonomisk har betydet overordentlig meget. Her var for Amagerhavedyrkningen et absolut Fremskridt at notere, og man har siden paa Amager meget vel forstaaet at udnytte dette Fund, ligesom J. E. Ohlsens Navn ikke er glemt, men bl. a. figurerer som Gadenavn der, hvor han havde sin Virksomhed. At noget lignende ikke er Tilfældet med Knud Nielsens, maa beklages, og burde formentlig rettes.

Allerede i Midten af forrige Aarhundrede berettes det, at Amagerne kørte rundt paa Sjælland og fandt Afsætning, hvor de kom frem, fordi Folk hellere købte af dem end af de lokale Handlende. Da Amagerne kunde levere Folk, hvad de behøvede i deres daglige Husholdning, har deres Virksomhed endog været anset som en Hæmsko for Udviklingen af Havebruget paa Egne, hvor de kom frem. Naar Amagervogne i Aarene 1840 og 1841 kom til Kallundborg og fandt Afsætning for deres Varer, var det ingenlunde — meddeles det¹⁾ — fordi man ikke havde

¹⁾ Hasle: Bidrag til Kundskab om de danske Provinsers Tilstand i oekonomisk Henseende. Kbh. 1844. Holbæk Amt. S. 172.

Grøntsager i Byen; men fordi Folk var nysgerrige efter at prøve disse fremmede Varer. Og selv om disse Varer, saaledes som det er antydnet, maaske slet ikke har været avlet paa Amager allesammen, var Folk dog henrykte over dem.

Den intense Dyrkning af Jorden, som stedse har været karakteristisk for Amager, har krævet et flittigt Arbejde, for at et økonomisk godt Udbytte har kunnet opnaas. Mand, Kone, Børn og Tyende har hjulpet med i Arbejdet, og Slægt efter Slægt har udført det paa samme Maade¹⁾.

Saa snart Frosten er borte, tages der fat paa Haven og Toften, og der kommer Liv i Gaardene. Unge og Gamle, Kvinder og Mænd maa hjælpe med. Spaden, Markøren og Riven er foreløbig de vigtigste Redskaber. Efter at have inddelt Jorden i smaa Agre, Stumper, Striber og Bede, saas, lægges og stikkes der; det er de første Foraarsarbejder, der betaler sig bedst, eftersom de første Produkter faar de højeste Priser. Naar Jorden er trampet og tromlet og færdig til at modtage Sol og Væde, begynder Arbejdet med Foraarssæden. »Plantestregen« er nu vokset til, saa Udplantningen kan finde Sted paa Kaal- og Roemarkerne. Borepind og Puttestav tager fat. Senere kommer Lugeskeen og Skrabben, som for en stor Del haandteres af Kvinderne. Det er deres Sag at bekæmpe Ukrudtet i Haverne, ligesom det er Mændenes at holde Jorden ren og ordentlig i Stand.

Fra ældgammel Tid og indtil vore Dage har Amagerne selv avlet deres Frø, Løgfrø dog undtaget; det maa derfor betragtes som en lykkelig Fejltagelse, at noget Frø er avlet udenfor Øen, som foran nævnt. Man har haft sine bestemte Stammer af hver Slags Kaal, lokale Stammer, som man vaagede over med Omhu, og som det ikke var muligt for nogen Naboby at faa fat i. Det kan saaledes næv-

¹⁾ Nicolaisen, III S. 95 ff.

nes, at man i St. Magleby har haft en bestemt Rosenkaal-Stamme; da der paa en eller anden Maade kom Frø af denne til Maglebylille, blev det af Folkene i Store Magleby optaget med megen Fortrydelse. Ligesaa har man ogsaa helst selv avlet sine Læggekartofler, for hvilke der eksisterer et Avlscenter ved Kalvebodhøj, hvor de lette Jorder er denne Kultur særlig gunstig. For Hvidkaalens Vedkommende har det været saaledes, at man ved hver Gaard bandt 9 Stokke fast til en Lægte, som var paa-slaaet 2 Pæle, og disse 9 Stokke henstod nu til Frøavl, et Syn, der har været karakteristisk for Amagergaardene til vore Dage¹⁾. Det skal nævnes, at ogsaa de bortflyttede Amagere — f. Eks. paa Hesselø — gerne selv avlede deres Frø. De omløbende Kræmmere har ikke kunnet gøre Forretning paa Amager, Hesselø eller Sprogø.

Amagerne udsøgte med stor Omhu de bedste Planter til Frøsætning og satte altid et ulige Antal Kaalplanter, i Reglen 9 eller 11, til Frøsætning. De bedste Bælge af Planterne, der var sat til Frøsætning, afplukkedes efterhaanden. Spinat ophængtes paa Tørrebukke. Gulerodsfrøet fyldtes i Sække og ophængtes i en Port med Gennemtræk for at tørres. Frøet afmaaltes koppevis i en Spølkop, og en Ager, der som Regel var 6 Skridt lang og 24 Skridt bred, kaldtes 1 Kop og svarede til 1 Kop Frø. Der saedes altsaa 1 Kop Frø i hver Ager, kun Kaal udplantedes²⁾.

Fra gammel Tid har man tiltrukket Udplantningsplanterne for Kaal i Fællesbedet³⁾ og til vore Dage haft saadanne i Gang i de forskellige Amagerbyer. Saaledes har der været et Fællesbed for Kaal i Tømmerup⁴⁾ og i Maglebylille⁵⁾. Sidstnævnte Sted kaldes det »Haverne« og be-

¹⁾ Bruun og Lange: Anf. Arb. S. 582.

²⁾ Iflg. mundtl. Oplysninger fra Hr. Redaktør Christtreu, Sundby, 1931.

³⁾ Se nærmere Forf.s Artikel i Gartner-Tidende ^{29/0} 1931.

⁴⁾ Iflg. mundtlige Oplysninger fra Hr. Konsulent Mosegaard, 1932.

⁵⁾ Iflg. mundtlige Oplysninger fra Hr. Handelsgartner Edw. Swendsen, Kastrup, 1932.

staar af et med Sten omsluttet Jordstykke paa omved 2 Skp. Land. Her har hver Mand i Byen sin »Plante-streg«, hvor man saar sin Kaal, og det hedder sig, at i »Haverne« kommer der ingen Jordlopper i Kaalen. I vore Dage er disse Plantebede, der sikkert oprindeligt har været hver Gaards eneste Forsyningssted for Kaalplanter til Udplantning, nærmest at betragte som et Slags Reservebed for det Tilfælde, at den første Udplantning af den tidlige Kaal skal slaa fejl¹⁾). Plantebede, ogsaa kaldet »Plantestykker«, skulde efter den gængse Amager-Opfattelse ligge i Nærheden af Landeveje, helst Hovedlandevejen, hvorfra der kommer mest Støv, idet man mente, at Støvet herfra hindrede Jordlopperne i at komme i Kaalen. Man har ogsaa haft den Opfattelse, at Porrer, plantede mellem Agurkerne, forhindrede, at der gik Utøj i de sidstnævnte²⁾). Rimeligvis er det Forklaringen, at Jorden efter Agurkernes Indhøstning bedre tages i Brug, efter at Porrerne er sat. Naar Porrer og Løg saaedes ud, brugte man i ældre Tid altid at saa et Stænk af Persille over Arealet, og man havde da denne Persille at skære af efterhaanden³⁾).

Ikke blot i Væksttiden, men ogsaa efter dennes Ophør har Havesagerne krævet deres Arbejde. Især har Amagerne søgt saa godt som muligt at sørge for Overvintring af Produkterne, saaledes at de var skærmet saavel mod Frost som mod unødigt Varme. Baade Hvidkaal og Gulerødder, Sellerier, Kartoffler og Roer, Kaal og andre Urter, som kørtes paa Torvet, maatte opbevares ordentligt, saa at de til enhver Tid var gode Handelsvarer og kunde skaffes frem, naar Frostens bed haardest, og der blev Dyretid paa Havesager. De fleste Urter bliver derfor

¹⁾ Iflg. mundtlige Oplysn. fra Redaktør Christtreu.

²⁾ Iflg. mundtlige Oplysninger fra Hr. Konsulent Mosegaard.

³⁾ Iflg. mundtlige Oplysninger fra Hr. Handelsgartner Edw. Swendsen, Kastrup, 1932.

lagt i Jordkuler, hvor de dækkes med et passende Lag Halm eller Tang, som løftes eller forøges, eftersom Vejret er varmt eller koldt, saa at Urterne hverken kommer til at fryse eller til at »sætte Varme«. Fra Kulerne tager man saa efterhaanden de Urter, der skal bruges, og hvad der ikke er Handelsvarer, fodres op. Sunde og typiske Produkter sættes om Foraaret til Frøsætning¹⁾.

I vort Aarhundrede er en Del af de gamle Metoder og Traditioner bleven forladt, men mangt et Træk, som ovenfor er berettet, bibeholdes dog stadig. Til de gamle Metoder er der føjet mange nye, og Amagerne staar nu ikke længer tilbage for Havedyrkere og Gartnere andetsteds. Tværtimod. »Regnmaskiner«, Kemikaliesprøjter og raffinerede Drivhuskulturer, »Kongelundskartofler« m. m. har hjemme paa Øen, og dens Produkter nyder nutildags Ry som maaske aldrig før.

Lyst- og Prydhaver har aldrig spillet nogen Rolle paa Amager. Den vigtigste og betydeligste er Haven ved Kastrupgaard.

Kastrupgaard opførtes af Jacob Fortling omkring 1750, og Bygningen var ret anselig. Til dens Opførelse anvendtes Materialer fra det nedbrudte Christiansborg Slot, og ved Hovedbygningen anlagdes en Have²⁾). Denne beskrives endnu omkring Aaret 1900 som stor og smuk og rummede mange dejlige Træer, — noget man ellers var uvant med at finde paa Øen. Den var desuden forsynet med en Kanal. Mange af Træerne menes at stamme fra Havens første Periode³⁾). I Aaret 1810 anlagdes den saakaldte Kastruplund, og Haven udvidedes betydeligt.

¹⁾ Nicolaisen, III S. 95 ff.

²⁾ Smstds. III S. 175—77.

³⁾ Iflg. Optegnelser i Stephan Nyelands efterl. Manusk., Landbohøjskolens Bibliotek.

Ogsaa ved Amagers Præstegaarde har der været Haver, som var udover det sædvanlige. Til Taarnby Præstegaard har der saaledes hørt to Frugthaver¹⁾, og paa Have-lodden til St. Magleby Præstegaard opførtes der i 1729 et Havehus, i hvilket Pastor Flindt flyttede ind; selv købte han senere Huset, og dette overtoges endelig i 1834 af Kommunen²⁾.

Længere inde ved Byen oprettedes i 1816 den militære Elevskole for Underofficerer (paa Laboratoriet). Her fik Eleverne hver sin Have at dyrke, og dette har sikkert været en heldig Foranstaltning, selv om det ikke har kunnet præge Amager synderligt. I en Oversigt, som forfattedes af Gartner Hasberg, Margrethehøj paa Amager, antagelig i 1897, hedder det om disse Forhold³⁾:

Ved Laboratoriet var i min Barndom ikke saa lidt udlagt til Haver, ligesom nu ved Artillerikasernen. Ved Lille Mølle paa Christianshavns Vold er der paa Skrænten en meget pæn lille Have og paa Øen i Graven have jo Artilleriofficerne et lille Haveanlæg, næsten Parkanlæg, som i Forening med Omgivelserne danner et virkelig smukt Landskabsbillede.

Paa Amager er der enkelte Gaarde, mest af de større, hvor der findes pæne, vel vedligeholdte Haver, ellers er der ingen Sands for virkelige Haver. Jorden er meget udstykket og det i smaa Parceller, da Amagerne ikke vel trives paa andre Steder end Amager, hvor saa baade Sønner og Døttre skal have Hjem, saa der maa sørges for Erhverv. Baade Tid og Jord have Amagerne saare lidt af at undvære, og især Kvinderne arbeide flittigt og stærkt. De gjøde stærkt og holde rent tidlig og sildig. Amager er egentlig een stor Kjøkkenhave. Paa Vestsiden findes Kongelunden og paa Østsiden Kastruplund. En Forening i Dragør har beplantet et lille Areal. Ved de store Eiendomme findes Haver, ligesom Smaahaver ved Fiskernes Eiendomme, mest for Indtægtens Skyld.

¹⁾ Nicolaisen, III S. 234.

²⁾ Smstds. III S. 143.

³⁾ Iflg. Optegnelser i Stephan Nyelands efterl. Manusk., Landbohøjskolen's Bibliotek.

Nogen større Betydning har disse Haver aldrig haft. Da Det kgl. danske Haveselskab i Slutningen af d. 19. Aarh. præmierede gode Eksempler paa Haver, fandt man kun i et enkelt Aar — i 1882 — en Amagerhave værdig til en saadan Præmie, idet Kurvemager Anders Jacobsen i Kastrup fik det ringe Beløb af 10 Kr.

De Smaahaver, som Amagerbønderne i den nyere Tid har haft ved deres Gaarde, har i Reglen været pyntelige, men meget smaa. De har været præget af Buksbomhække, der ofte har kunnet være ret høje, og i Haven har der ofte været opstillet en eller anden Figur, ofte af Træ, som man aarligt har malet med megen Omhu¹⁾. Et Sted i Nærheden af Kastrup har Figuren været en Gengivelse af Kirsten Kimer og Per Døver, andre Steder har det været Kong Frederik VII. Ogsaa det andetstedsfra kendte Motiv med en Syreballon, behandlet med Kviksølv, har været at finde i Amagerhaverne, ligesom Folk, der havde Beskæftigelse ved Glasværket i Kastrup, har haft Glasbeholdere af andre Former, som man har behandlet med Kviksølv og opstillet i Haverne. Træer har der saa godt som aldrig været at finde, man har formodet, fordi de kastede Skygge; derfor har end ikke Vejene paa Amager maattet have Træer. Haven ved Mejlgaard paa Taarnby Overdrev, der tilhører Proprietær Nielsen, har dog været bekendt for sine sjældne Træer og Buske og mange Blomster, der de lette og daarlige Sandjorder tiltrods synes at trives godt.

¹⁾ Iflg. mundtlige Oplysninger fra Hr. Handelsgartner Edw. Swendsen, Kastrup.

FRA »STØVLET-KATHRINE«S UNGE AAR¹⁾.

Af OVE BAUDITZ.

Den 1. Juli 1761 indsendte den kgl. preussiske Geheimelegationsraad og Envoyé extraordinaire *Adrian Heinrich von Borcke* en »Pro memoria« til Etatsraad og Politimester i Kjøbenhavn Erik Torm, i hvilken Baronen klager over, at hans Tjener *Carl Friederich Dewitz* er bleven ilde medhandlet af den saakaldte Jomfru *Anna Cathrina Benthacken* i dennes Bolig (paa dette Tidspunkt var den unge Jomfru endnu ikke fyldt 16 Aar), og da Baronen ikke er til Sinds at lade »den sit Liberi skete Affront« gaa upaataalt hen, andrager han Etatsraaden om at træffe Foranstaltninger til at lade *Anna Cathrina* og hendes Moder arrestere, da man ellers ikke vil faa Oplysning om, hvem de to Karle er, som har behandlet *Dewitz* paa en brutal og morderisk Maade. Med Gesandtens Skrivelse følger en anden »memoire«; den er ikke forsynet med Underskrift, men det er *Carl Friederich Dewitz*, der taler, og den er ogsaa skrevet med hans ret flotte Haandskrift — dette erfarer man ved senere at gøre Bekendtskab med hans billet doux, der har foraarsaget hele Postyret.

1) Kilder: Kjøbenhavns Kommandantskab: Indgaaede Klager etc. 1761, Sjællandske gew. Infanteriregiment: Indkomne Skrivelser fra 1740—60, Stambøger, Grenaderkorpset: Justitsprotokol o. 1760. (Hærens Arkiv). Sjællandske Inf.reg.t.: Indkomne Breve 1750—67, Relationer fra Officerer i Udlandet: Felttogene i Tyskland og Belgien 1744—46. (Rigsarkivet). Om Baron A. H. v. Borcke jvf. *Lydia Wahlström: Sverges Förhallande till Danmark 1788—89*, Upsala 1898, og *Otto Brandt: Caspar von Saldern*, Erlangen 1932.

Dewitz fortæller intet om dette Kærlighedsbrev, men beretter, at Anna Cathrina Benthackens Moder kom til ham den 1. Juli Kl. 7 om Aftenen med en Hilsen fra Datteren, »der bad mig være af den Godhed at komme Kl. 10 for at spadserere med hende, da hun ingen havde at gaa med«. »Jeg afslog ikke en slig Opfordring, men lovede at møde til nævnte Tid, da jeg havde fri til Kl. 11. Anna Cathrina var meget venlig imod mig, da jeg kom, og bad mig om at sætte mig ned« — men saa skifter Scenen, idet Moderen bryder Idyllen ved at slynge Dewitz den Beskyldning i Ansigtet, at han havde talt ondt om Datteren, og hun vidste ogsaa hvor og til hvem han havde bagtalt Anna Cathrina. Dewitz bliver yderst krænket over en saadan Anklage og opfordrer Moderen til sammen med ham at gaa til de Mennesker, overfor hvilke han skulde have udtalt sig som anført, men dette nægter hun, »da det héle var en List« (verstellte Finessen). Dewitz fortæller videre: »Medens vi talte herom, kom en stor, koparret Karl klædt i en blaa Sartou (surtout) ind i Stuen. Jeg begreb ikke, hvad dette skulde betyde, men bød ham dog Godaften; han takkede ikke, men sagde, at jeg end nu ikke kendte ham, hvortil jeg svarede, at jeg havde den Ære ikke at kende ham (Dewitz udtrykker sig virkelig saadan: »Ich habe die Ehre Ihnen nicht zu kennen«); hertil bemærkede Karlen, at det var han ganske paa det rene med. Netop som disse Ord var udtalt, kom en anden meget stor og tyk Karl til, der bar en blaa Brystdug, og spurgte de to Benthack'ere, om hans Kone ikke havde glemt sin Nøgle hos dem, hvilket de benægtede; han ønskede »der Teufel sollte Sie holen« og gik igen ud af Stuen, jeg troede, at han forlod Huset, men han var kun udenfor for at aflaae Døren til Trappen, derpaa kom han tilbage og drejede Nøglen om i Stuedøren. Da han gjorde dette, studsede jeg og sagde: »Guten Abend mein lieber Herr«, han svarede:

»Du bist eine Canaille« og slog mig med knyttet Næve i Ansigtet, saa Blodet styrtede ud af Næse og Mund; derpaa tog han mig ved Haaret, kastede mig omkuld og slog gentagne Gange mit Ansigt mod Gulvet samt trampede paa mig. Da jeg ikke mere kunde skriige og næppe drage Aande, troede de to Karle at have givet mig min Bekomst, lod mig ligge, brød Døren op og fjernede sig skyndsomst. Benthackin (der sammen med Datteren havde overværet hele Oprinnet) tog nu Ordet: »Was Teufel hat der Kerl von Ihnen gewollt — jeg kender ham ikke og ved kun, at han spurgte efter sin Kone«. Jeg rejste mig op og sagde blot: »Es wäre gut« og gik min Vej; men medens jeg endnu var paa Trappen, kastede Moderen tre Spande Vand efter mig, jeg gik imidlertid rolig videre, blødende og meget elendig — uden at sige et Ord fjernede jeg mig for i al Lydighed at berette min Herre, paa hvilken morderisk Maade jeg var bleven overfaldet«.

Øverst paa Forsiden af dette Aktstykke er noteret (ogsaa med Dewitz' Haand): Anne Cathrine Bentchacken bor i Store Kongensgade hos en Kleinsmed i Baggaarden og to Trapper op. Paa et hosliggende Papir findes yderligere optegnet af Dewitz: Efter Udsagn af Baron von Borckes Tjenestefolk har den omtalte Frau Benthack allerede i nogen Tid søgt at lure Carl Friederich Dewitz op for at lade denne overfalde paa den forud omtalte morderiske Maade. Hun har selv sagt det til Tjenestepigen Susa (hos Borcke), og den ved Huset patrouillerende Vægter har i de sidste Aftener lagt Mærke til en Kone og to Karle, der jævnlig opholdt sig i Nærheden af den preussiske Envoyés Bolig.

Etatsraad Torm sender straks efter Modtagelsen af Baron Borckes Klage Sagen til Kommandanten i Kjøbenhavn, Generalmajor Andreas v. Hauch, der lader Frau Benthack og hendes Datter arrestere. De to Karle er det ikke saa let at faa fat i, da det lader til, at den koparrede

i Surtouten og den tykke med det blaa Brystklæde er samme Person: Grenader *Christen Harre* af det kgl. Grenaderkorps. Man faar det Indtryk, at Helten Dewitz har forsøgt at pynte lidt paa sit Nedelag ved at angive, at han er bleven angrebet af to. Harre bliver arresteret den 5. Juli, og den 7. anmoder Borcke Generalmajor Hauch om, at den arresterede »Anna Cathrina Benthacken, die Tochter« maa blive løsladt. Forhørene angaaende Overfaldet paa Dewitz afholdes den 12. og 17. Juli, og Dommen over Harre falder den 23. s. M.

* * *

Før den 16-aarige Anna Cathrinas uheldige Kærlighedseventyr videre skal forfølges, er det i Sagens Interesse at lære de Personer nærmere at kende, som figurerer deri, og blandt hvilke hun færdedes i sin Barndom og i de ganske unge Aar. Denne Periode af hendes Liv er ellers kun kendt gennem Charlotte Biehls Beretning, der er skrevet i 1780erne (s: da Anna Cathrina var i Fyrreerne) og bygget paa den løse Sladder, som omkring Midten af Aarhundredet er løbet den lille danske Hovedstad rundt: Om Chefen for det Sjællandske Infanteriregiment, Prinsen af Bevern og hans Elskerinde Marie Schrøder, om deres Barn, der blev sat i Pleje hos Prinsens Næstkommanderende, Oberstløjtnant Ingenhaven, om dennes og hans Kones ilde Behandling af Barnet, da Betalingen for det ophørte osv. osv.

Jomfru Biehls Beretning lyder¹⁾:

»Hun [Anna Cathrina] var en naturlig Datter af Prins Georg af Bevern. — Da hun blev født var han Chef for det Sjællandske Regiment —, og da Moderen havde opfostret Barnet, i hvilken Tid han underholdt hende rigeligt, giftede han hende med en Karl af sit Kompagni, der var Støvletskræder, og gav dem ugentlig en Rigsdaler Tillæg af sin

¹⁾ Charlotte Dorothea Biehls Breve om Kong Christian VII, ved Louis Bobé, 1901, S. 33 ff.

Lomme. Barnet tog han fra Moderen, og det kom i Oberstløjtnant af Regimentet Ingenhavens Hus . . . , hvor Faderen betalte aarligen 800 Rigsdaler for hendes Underholdning og Opdragelse, og i Følge af denne rigelige Pension blev hun holdt lige med deres egen Datter, om hun ikke nød Fortrinet. Da Faderen ved Frederik V's Regeringstiltrædelse i 1747(!) forlod Tjenesten(!), mistede Moderen sin Pension, men han blev ved med at betale til Barnet, saa længe han levede, men da han døde meget hastig og ingen Foranstaltning havde gjort til hendes videre Forsørgelse, saa ophørte Betalingen med hans Død og i hendes tiende Aar. Prins Georg havde bevist Ingenhavens meget godt, men uden at lade enten den Erkendtlighed, de skyldte deres Velgører, eller Medynk over et ulykkeligt Pigebarn, der i 8de paa 9de Aar havde været et Middel til at fyldestgøre deres Begærlighed efter at leve vel, komme i mindste Betragtning hos dem, saa ophørte ikke saasnart Pensionen, førend de jagede hende af Huset og sendte hende hjem til Moderen«.

Til denne Biehlske Krønike skal bemærkes: Garnisons Kirkebog udviser, at den 12. August 1745 blandt ægtefødte blev døbt: Anne Cathrine, Datter af Johan Henrik (b: Ernst) Benthack af Sjællandske Regiments Livkompagni og Anna Marie Schröder. (Meddelt af Dr. Louis Bobé i »Fra Arkiv og Museum« 2. R. I. S. 274). Var Prinsen af Bevern Barnets virkelige Fader — og heri har Jomfru Biehl sikkert Ret; ogsaa de fornemme Faddere ved Daaben tyder derpaa — har han altsaa ladet sin Elskerinde gifte sig med Musketer Benthack før Barnets Fødsel. Har han ydet en Rigsdaler Tillæg ugentlig til Parret, har dette været ret »prinseligt«. Summen lyder vel i vore Dage ikke af ret meget, men da Musketer Benthack i maanedlig Lønning erholdt 2 Rd. $\frac{2}{3}$ Sk., var det dog et betydeligt Tilskud til den Benthackske Husholdning. At Oberstløjtnant Ingenhaven af Prinsen har modtaget 800 Rigsdaler om Aaret for Anna Cathrina er derimod ganske udelukket. Med Hensyn til de Pengesummer, Biehl i sine historiske Breve strør ud, giver hun sin Fantasi fri Tøjler. Hun, der gennem hele sit arbejdsomme Liv sad i

yderst trange Kaar, var paa Papiret overordentlig flot med andres Penge. De Summer, hun lader Dronning Sophie Magdalenes Slægtninge tilflyde af den kgl. Kasse, har alle et ekstra Nul, og Prins Georg af Bevern gør hun til en lille Crøsus.

* * *

Prins *Georg Ludvig Friedrich* af Braunschweig-Lüneburg-Bevern var i en ganske ung Alder bleven Kaptajn i Jydske Infanteriregiment. Hans Søster Christine Sophie var gift med Dronning Sophie Magdalenes Broder, Markgreve Friedrich Ernst af Brandenburg-Culmbach, som paa det Tidspunkt, Prins Georg blev Kaptajn i »Jydske«, var dansk General og Statholder i Hertugdømmerne, og det var sikkert paa Foranledning af Markgreven og -grevinden og med Dronningens Assistance, at Prins Georg var bleven dansk Officer. Han tilhørte en begavet Slægt, af hvis Medlemmer adskillige har vundet et Navn som Hærførere. Hans ældste Broder, August Wilhelm, er under Navnet *Hertugen af Bevern* velkendt som en af Frederik den Stores dygtigste Feltherrer, og hans yngste Broder, Friederich Carl Ferdinand, der i 1760 kom til Danmark, hvor han udnævntes til Generalløjtnant, var en udpræget Personlighed, som i Forening med sin store militære og administrative Dygtighed var i Besiddelse af Frisind og Fremsyn. Han blev senere Inspektør over Infanteriet, var en Aarrække Guvernør i Kjøbenhavn og afskædgedes i 1784 som Feltmarschal; han døde 1809, 80 Aar gammel, paa Glücksborg Slot som den sidste Hertug af Bevern.

Rige paa Gods og Guld havde Hertugerne af Bevern aldrig været. Naar Dansk biografisk Lexikon (1. Udg.) i Biografien af Friederich Carl Ferdinand beretter, at denne ved sin ældste Broders Død (1781) blev regerende Fyrste i sit Arveland Bevern, er dette ganske urigtigt. Hertugerne af Bevern var en apanageret Gren af

den Braunschweig-Wolfenbüttelske Linie, og fra deres Domicil — Slottet i Flækken Bevern, der ligger ved Weser tæt ved det Sted, hvor den muntre lille Bevernbach flyder ud i Floden — havde de taget Navn. Hertug Friederich Carl Ferdinand havde i 1781 overtaget Stifterne St. Blasius og St. Cyriacus som Domprovst og var bleven Enebesidder af den Bevernske Apanage, der sikkert ikke var betydelig.

* *
* *

Da Danmark i 1741 — den østrigske Arvefølgekrigs andet Aar — i Følge Traktat med England sendte et Hjælpekorps paa 6000 Mand til Hannover, der truedes af en fransk Hær fra Westfalen, var Prins Georg af Bevern som kar. Oberst Kommandør for Sjællandske Infanteriregiment, der deltog i Ekspeditionen, og hvis Chef, Generalmajor Fölckersam, havde anden Kommando. Regimentet vendte tilbage til Danmark (Holsten) i 1742; Prinsen kom en Tid atter til Jydske Regiment, men i Maj s. A. blev han virkelig Oberst og Chef for »Sjælland«, der da stod i Rendsborg (er det her han første Gang har truffet Marie Schröder?). 1743 gik han med Regimentet til Kjøbenhavn, men allerede næste Aar — og da som »Volutær« — deltog han atter i Krigen paa engelsk-østrigsk Side. 1745 var han ved Regimentet i Kjøbenhavn og bivaanede som Fadder — de øvrige var: Kaptajn v. d. Maase, Løjtnant Witten, Fru Oberstløjtnant v. Ingenhaven og Frk. Junge — Anna Cathrinas Daab i Garnisons Kirke. Aaret efter drog han igen til Felts, og i 1747 var han i Nederlandene, hvor han under Feltmarschal Bathyani deltog i Kampene mod Franskmændene; her døde han 26 Aar gammel den 6. September (af Dysenteri?) i den lille By Berneau et Par Mil syd for Maastricht, i hvilken By han 6 Dage efter sin Død højtidelig blev begravet i den lutherske Kirke, men »efter det i hans Testamente ytrede

Ønske« blev hans Lig (1748) ført til Braunschweig (St. Blasius Dom).

Da Anna Cathrina blev født, havde Prinsefaderen som Regimentschef en aarlig Indtægt af 1000 Rdl., der »af sær kongelig Naade« blev ham udbetalt forud af Particulærkassen; han fik et (lovbestemt) Tillæg af 5 Rdl. om Maaned og for Heste- og »Knechte«-Hold 32 Rdl. aarlig. I en Indberetning fra Sjællandske Infanteriregiment (Marts 1745) til Rentekammeret om Ansættelse af Formue-, Hoved-, Karosse- og Hesteskat findes Prinsen opført med 2 Lakajer, 4 Heste, 1 Kusk. Han skal ikke betale Formueskat (thi han har ingen Formue), i »Kopskat« skal han erlægge 4 Rdl. og i Karosse- og Hesteskat 32 Rdl. aarlig — Tillægene gaar som de er komne.

Efter Prins Georgs Død var Frederik V saa naadig at eftergive »Arvingerne« den Sum 317 Rdl. 4 M. 14 Sk., »som Prinsen har modtaget for meget af Kassen« — for hvilken Naadesbevisning den regerende Hertug af Braunschweig sender den danske Konge en officiel Takke-skrivelse.

* * *

Charlotte Biehls Efterretninger om Anna Cathrinas første Ungdom og Omgivelser har givet den elskværdige Forfatterinde Ditte von der Lühe Zernichow Stoffet til Begyndelseskapitlerne i Romanen »Støvlet-Kathrine« (1903), som gjorde stor Lykke og blev oversat paa flere europæiske Sprog. De Personer, der optræder, er skabte ganske efter Biehls Opskrift og har bestyrket den almindelige Opfattelse af dem.

Prins Georg af Bevern, der optræder som Gæst i det Ingenhavenske Hjem, da Anna Cathrina er en 6—7 Aar, er »en ældre statelig Mand — en fyldig Person med et lidt opdunstet Ansigt«. I Portechaise eller lukket Karosse, indhyllet i Pelsværk, bringes han fra Fest til Fest, »spiser godt og drikker endnu bedre«. Man kommer uvilkaarlig

til at tænke paa den unge Prins Georgs Rapporter fra Krigen i Nederlandene til den danske Overkrigssekretær Michael Numsen. Prinsen skriver flittigt og udførligt om Krigen; selv danser han ikke paa Roser — et enkelt Sted falder Ordene »vi stakkels Volontærer« ham i Pennen. Da den lille Anna Cathrina i Romanen danser for Prinsen i den Ingenhavenske Salon, hviler Prinsen selv længst i Domkirken i Braunschweig.

Soldaten Benthack er i »Støvlet-Kathrine« skildret som en af de værste »geworbne« Karle. Han har Stamkvarter i »Paradiset« (har Forf. her tænkt paa et af de Holbergske »Paradiser«?), »hvor han drikker Finkel og Øl«; naar han vender hjem, banker han Konen og Børnene — i Parentes bemærket var og blev Anna Cathrina Ægteparret Benthacks eneste Barn —; da han er Støvletskræder, maa han være forhenværende Musketer, og naar Naboerne inde fra hans Arbejdskammer hører stadige Spektakler, ryster de paa Hovedet og siger: »Saa, nu tærsker han igen det tynde Gespenst« (Anna Cathrina). Men senere vokser det »tynde Gespenst« »og det kunde hænde, at hun med en Kraftanstrængelse, naar Faderen vilde slaa hende, kunde slynge ham tilside paa Grund af hans sløvede Legeme«.

Ogsaa Ægteparret Ingenhaven er meget ilde medhandlet i Romanen. Særlig gaar det ud over Fru Mette. Da de 800 Rdl. udgaar af Budgettet, sender hun hjerteløst Anna Cathrina (10 Aar gammel?) til det Benthackske Helvede af et Hjem, og Oberstløjtnanten, der er skildret som lidt af en Vante, trækker kun medlidende paa Skuldrene.

*

*

Naturligvis har Prinsen af Bevern ikke valgt en slet Karl til sin Elskerindes Ægtefælle. *Johan Ernst Benthack* har endda været et særligt eftertragtet Individ. 19 Aar gammel (1742) bliver Benthack — der er født i Danzig —

hvervet og tilgaar i Marts Jydske Regiment (til hvilket Prinsen af Bevern just da var vendt tilbage fra Sjælland-ske), »men skal afgives til Slesvigske Regiment«. Benthack deserterer. 3 Aar senere (Marts 1745) foreligger der en egenhændig Skrivelse fra Christian VI til Hr. Ludwig Friedrich, Prins til Braunschweig-Lüneburg-Bevern, angaaende Benthack. I Kongens knudrede Sprog hedder det:

Da det naadigst har behaget Os efter Eders Kærligheds Intercession derom af særlig Naade ganske at pardonnere (for enhver ved nævnte hans Undvigelse iøvrigt fortjente Straf) den af Dem indberettede, for omtrent 2 Aar siden til Vort Jydske geworbne Regiment til Fods leverede, men af Slesvigske geworbne Regiment fordrede og senere under visse Betingelser til Eders Kærlighed overladte, men før Afleveringen echapperede Rekrut ved Navn Johan Ernst Benthack, saasom denne frivillig har meldt sig hos den i Hildesheim liggende Officer af Eders Kærligheds Regiment — samt at tillade, at han maa antages ved Eders Kærligheds Regiment, dog med det Forbehold, ifølge Eders Kærligheds Tilbud, at E. K. tilfredsstiller nævnte 2 Regimenter for de paa omtalte Benthacken havende Fordringer. Hvilket Vi osv.

Christiansborg den 1. Marts 1745.

Christian R.

I Sjællandske Infanteriregiments Justitsprotokol optræder Soldaten Benthack kun een Gang: Da Borger og Strømpevæver Johan Christoph Peitz stævner ham (Forhør 26. Juni 1758) »for at have tilgode hos Benthack for et Par blaa Castor Strømper 2 Rdl. 3 M. Frau Benthack har dog deraf betalt 1 Rdl. Rest 1½ Rdl.« Man faar ikke Indtryk af, at det er Benthack, der har stiftet den Gæld.

Et Par Maaneder senere afmarcherede han med sit Regiment til Holsten og Aaret efter foreligger en »Liste« (16. Febr. 1759) over de af Regimentet i Kjøbenhavn efterladte Soldaterkoner, som nyder Brød og Kvarterpenge: » Gem. Johan Ernst Bentag frau. Har en Datter hos sig, 12 Aar(!); boer Chrestenbenneschoustrasse hos

Borger Peter Reinstrüm (Rørstrøm); kann Stieffelethen machen und hat beständig gut Arbeit«.

Benthack har i de mange Kantonnementsaar først ligget i Glückstadt, er derefter gaaet til Rendsborg og atter ned i det sydlige Holsten; han er i denne Periode bleven udnævnt til Gefreiter — en beskeden Forfremmelse, der dog i de Tider for en hvervet Karl betød en Del: »Er musz sich meritirt haben«; men før den danske Armé under Saint-Germain i 1762 rykkede ind i Mecklenburg for at møde Russerne, deserterede han for ikke senere at vende tilbage til Regiment, Kone eller Datter. I Sjællandske Regiments Stambog noteres kort: »Gefreiter Johan Ernst Benthack, Preussen, 40 Aar gammel, tjent 17 Aar 1 Maaned, 11. April 1762 desertiret — 66 Tommer«.

I en Antegnelse i Extraskattens Mandtal den 20. Okt. 1762, Rosenborg Kvarter 151, opføres blandt Husets Beboere: Johan Ernst Benthack, Soldat; die Frau Anna Mary; Anne Kathrin die Tochter (Dr. Louis Bobé i »Fra Arkiv og Museum« 2. R. I. S. 274).

Benthack var da for længst over alle Bjerger.

* *
 *

Christopher Frederik Inghaven (Inghaeff skriver han sig) var en Søn af Generalmajor Johan Peter I. (af liflandsk Slægt) og Øllegaard Rantzau; han er født 1703 i Svinninge ved Holbæk (paa Svinningegaard, der var Morfaderens, Oberst Christoph Rantzaus Ejendom?). 41 Aar gammel blev han Oberstløjtnant i Sjællandske Infanteriregiment og fik 7 Aar senere Karakter af Oberst. 1729 havde han giftet sig med Mette Margrethe Krabbe, der var en Datter af Ole Krabbe til Bjerre, Hastrup, Skaarup, Nandrup og Søvig, en af Datidens rigeste Herremænd. Inghaven — selv Søn af en velhavende Godsejer — fik mange Penge med Mette Krabbe, og Inghaven og hans

Hustru formaaede sikkert »at leve vel« Prinsens »Pension« foruden.

Ægteparret havde mistet to unge Sønner og to unge Døtre før deres sidste Barn Benedicte Rudolphine blev født. Da Ingenhavens tog Prinsens lille »uægte« Pigebarn

General C. F. Ingenhaven.

i Huset, var Benedicte 11—12 Aar, og det er vel ikke udelukket, at Optagelsen er sket ikke alene af Veneration for Prinsen (eller for hans Minde), men ogsaa for at give Benedicte en lille Søster.

Anna Cathrinas Indtræden i det Ingenhavenske Hjem er antagelig sket efter Prinsens Død, d. v. s. da hun var et Par Aar; først i Sommeren 1746 fik Ingenhaven — der som omtalt allerede i 1744 var bleven forflyttet fra Syd-

jydske til Sjællandske Regiment — »Tilladelse til at hente sin i Jylland efterladte Familie«. I 1748 boede Ingenhaven i Gothersgade tæt ved Kongens Nytorv: »Vagt staar uden for Døren, Prinsen af Bevern er Chef, han er borte, derfor Vagt«¹⁾; men kun 5 Aar efter købte Ingenhaven det Regiment, hvor han før havde tjent: »Sydjydske nationale« af Oberst Banner Kaas for 3000 Rdl. Det var mange Penge dengang, og Summen blev sikkert ikke betalt af opsparede »Prinsepenge«, men af Ingenhavens egen betydelige Formue. Han, Fru Mette og Datteren Benedicte drog kort efter til Jylland og har vel taget Bopæl i Vejle (Regimentets Samlingsplads). Anna Cathrina blev i Kjøbenhavn.

Havde det 8—9-aarige Pigebarn voldt lidt Uro i Hjemmet? — Var hun allerede da af et lidt viltert Sind? — Kort sagt hun blev sendt tilbage til Forældrene: Benthack var en brav Soldat, hans Kone var Anna Cathrinas Moder, Pigebarnet vilde sikkert finde sig tilrette hos dem. Parret Benthack har vel endda modtaget et klækkeligt Vederlag for atter at tage den lille »Bevern« i Huset.

Ingenhaven døde 78 Aar gammel som Generalløjtnant og Kommandant i Fredericia; han var sidste Mand af Slægten i Danmark. Fru Mette var død nogle Aar før.

* * *

Adrian Heinrich Baron von Borcke var 1760 bleven preussisk Minister i Kjøbenhavn med Titel Geheime-Legationsraad. Han tilhørte en pommersk Landjunkerslægt, der havde skænket Preussen adskillige Statsmænd og Krigere. Faderen var en af Frederik II' Statsministre. Selv synes han at have været i Besiddelse af lidet tiltalende Egenskaber baade som Diplomat og som Menneske; han har maaske været Persona grata i enkelte af Datidens let-

¹⁾ Jul. Clausen: Cand. theol. Hans Barhow og hans kjøbenhavnske Vejviser 1748. (Hist. Medd. om Kjøbenhavn, VII. S. 537).

levende Damekredse¹⁾); blandt sine Standsfæller var han ikke vel anset: »en Mand uden Religion og Tro, en Mand, som intet i Verden er helligt«, og Borckes egen Landsherre syntes hellerikke om ham. Frederik den Store gav ham skarpe Reprimander for Skødesløshed, Raahed og Hensynsløshed i hans Depecher: »Han skriver som en Lakaj« er Kongen af Preussens Ord. Borckes Lakaj — Leporello Dewitz — skrev derimod, i det mindste i egen Indbildning, som en Diplomat. Den eneste »Skrivelse« fra hans Haand, der vel endnu eksisterer, er den omtalte Billet-doux, og den medførte kun Kvalm, Smerte og Ulykke.

I Original lyder den:

Geliebteste Schöne.

Da ich aus allen umständen ersehe dasz du grosz Verlangen trägest ein Portrait von mir zu erhalten, so versichere dasz ich dir solches so gleich zum p r æ s e n t machen will, wie auch noch darbei ein ansehliches Douceur wenn du dir entschliszest mir auf einen Augenblick die Gaben deiner verborgenen Schönheit unterwürfig zu machen, wornach meine Seele schmachtet, um dadurch in deinen Armen die süsze Wollust zu geniszen, welches uns die Götter fürbehalten haben, sey versichert dasz solches so geheim für sich gehen soll, dasz niemahlen die welt merckmahle von unsere Liebe erhalten wirt; indem ich weisz dasz du gewisz gerne solche Vergnügungen bewilligest, so lebe in der Hoffnung solches auch noch von dir zu erhalten, gefället dir einmahl solche Lust so bestimme nur den Ort, den Tag, die Stunde, da solches geschehen soll, so werde nicht unterlaszen mir an solchen Ort und zu solcher Zeit einzufinden, ich bitte dir aber solches geheim zu halten damit niemand unser Vorhaben erfähret. Sey nur versichert, dasz ich dieses alles in dem Tempel des Geheimniszes aufbehalten werde, und dasz ich für solches empfinden, niemals meine Verbindtlichkeit vergessen werde, ja meine so geheime und getreue Liebe soll

¹⁾ Charlotte Biehl noterer om ham i sin *Chronique scandaleuse* fra Christian VII's Tid: Fru F. havde først den preussiske Baron Borch, siden den yngre S. (Breve om Kong Christian VII, S. 57).

sich so dann niemahls trennen als bis in meinem Tode der ich jederzeit seyn werde

 Geliebteste Schöne

 dein getreuer und Geheimer liebhaber
bis im Tod:

C. D.

Copenhagen d. 23. Juny 1761.

P. S. Bitte dir nur hirauf Anttwort zuschreiben, und solches keinen lesen zu laszen.

* * *

Nogle Dage efter »Slagsmaalet« forlængte Baron Borcke, som anført, at Grenader Harre skulde arresteres og forhøres. Forhøret blev nedsat den 12. Juli i Hovedvagten paa Kongens Nytorv under Forsæde af Oberstløjtnant Schacht¹⁾). Som Rekvirent blev Baronon »behørig tilsagt« af Regimentsadjutanten ved Grenaderkorpset, men lod svare, at han ikke agtede at møde, men ønskede en Afskrift af Forhøret. Dette gengives her i lidt forkortet Form — som Spørgsmaal og Svar er faldne:

Arrestantens Navn? — Svar: Christen Harre.

Om han kendte en Tjener, der bar den preussiske Ministers Livré og hed Dewitz? — Svar: Nej.

Om Arrestanten den 1. Juli om Aftenen havde været i Musketer Benthackens Hjem og der overfaldet («und übel tractiret») et Menneske, og hvem dette Menneske var? — Svar: Arrestanten var den Aften gaaet i Seng i sit Kvarter, da Benthackin kom og bad ham gaa med til hendes Kvarter. Han havde undskyldt sig, da han næste Dag skulde møde til Eksercits. Da Benthackin dog blev ved at bede ham om at komme, lovede han det, men faldt i Søvn da hun var gaaet. Efter 3 Kvarters Forløb var Benthackin kommen igen, havde vækket ham og paa den bønligste Maade bedt ham komme hjem til hende, da hun kun der kunde tale med ham. Arrestanten var da staaet

¹⁾ Johan Henrik S., næstkommanderende ved Grenaderkorpset.

op, havde klædt sig paa og var efter en halv Snes Minuters Forløb fulgt efter hende, der var gaaet i Forvejen. Da han ikke nøje vidste, i hvilket Hus hun boede, var han gaaet forbi dette — men da kom Benthackin i Døren, vinkede og bad ham komme ind. Han var da gaaet med op i hendes Stue, hvor kun Datteren var. Benthackin havde bedt ham om at tage Plads og skænket flere Glas Brændevin for ham, saa han fik noget i Hovedet. Hun snakkede en hel Del og beklagede sig bl. a. over, at en Møllerkarl altfor ofte kom i hendes Hjem og vilde have »was zu thun« med hendes Datter. Han kom næsten hver Dag, og han vilde sikkert ogsaa komme i Aften. Derfor bad hun Harre blive hos hende og Datteren. Arrestanten var da bleven siddende, men da Tiden gik, havde han rejst sig for at gaa til sit Kvarter, Benthackin havde imidlertid grebet ham i Frakken og med »grædende Øjne« bedt ham om at blive, da Møllerkarlen sikkert snart vilde komme. Denne havde truet med at ville slaa hende, og da hun var alene, var hun bange for, at han vilde »molestere« hende. Arrestanten vilde alligevel gaa, men netop da hørte han en komme op ad Trappen. Benthackin sagde: »Det er ham«. Arrestanten var bleven staaende bag Stuedøren, da Karlen var kommen ind, og straks efter hørte han et Skrig fra Fruentimmerne; han var da traadt frem, og den Mand, som han dengang troede var en Møllerkarl, var sprunget løs paa ham, stødt ham for Brystet og spurgt ham »hvad han havde at gøre her«. Arrestanten havde besvaret Bryststødet »mit einer derben Maulschelle«, der havde været saa kraftig, at Møllerkarlen var tumlet henover Gulvet; han havde dog hurtigt »recolligiret« sig og var atter sprunget løs paa Arrestanten for at slaa denne med sin Stok. Arrestanten havde da »stødt ham saa haardt fra sig med Haanden«, at han faldt. Da Møllerkarlen igen kom paa Benene, tog han sin Hat for at gaa. Arrestanten var imidlertid(!) gaaet

ned ad Trappen, og da han var kommen ned paa Gaden, saa han, at Møllerkarlen gik sin Vej.

Kender Arrestanten Benthackin, og hvorfra? — Svar: Ja, han havde længe kendt hende, da hun og hendes Mand syede Støvletter til Kompagniet.

Hvornaar han sidst havde været hos Benthackin før Slagsmaalet fandt Sted? — Svar: Det kunde vel være et halvt Aars Tid siden; hun boede da i Christen Bernicogade.

Hvorfor Arrestanten ikke straks havde spurgt Benthackin om, hvad hun vilde tale med ham om, da hun havde bedt ham komme til hendes Kvarter? — Svar: Han havde spurgt hende derom, men hun havde svaret, at hun ikke kunde sige det, før vi var hjemme i hendes Kvarter.

Hvornaar var Benthackin første og anden Gang kommet til ham, og naar var Slagsmaalet foregaaet? — Svar: Han kunde ikke nøjagtig mindes det, men kunde tænke sig at Klokken første Gang var halv ni, anden Gang et Kvarter paa ti; Slagsmaalet var efter hans Formening foregaaet ved Titiden — han var nemlig kommet tilbage til sit Kvarter kort efter dette Klokkeslet.

Om den »formodede« Møllerkarl havde sagt, hvem han var? — Svar: Nej.

Hvilken Paaklædning bar han? — Svar: Det kunde Arrestanten ikke sige, det var mørkt, og Benthackin boer i Baggaarden.

Om andre havde været tilstede ved Slagsmaalet eller før dette talt med Arrestanten om Overfaldet? — Svar: Ingen andre end Benthackin havde i Datterens Nærværelse(!) talt med ham derom.

Om den saakaldte Møllerkarl var gaaet bort uden at sige noget, eller havde han »ladet nogle Ord falde« og hvilke disse havde været? — Svar: Karlen havde brugt Mund (»viel Maule gebraucht«), men da han talte tysk, havde Harre ikke forstaaet, hvad han sagde.

Hvornaar og af hvem havde han faaet at vide, at Benthackin var bleven arresteret? — Svar: Han havde hørt det af Tambour Vont paa den hellige Mariæ Besøgeds-
sesdag (2. Juli).

Hvornaar var det gaaet op for ham, at den af ham genempryglede Møllerkarl var den preussiske Ministers Tjener? — Svar: Harre havde først faaet dette at vide, efter at Benthackin og hendes Datter var blevne arresteret; man havde fortalt ham, at de var sat i Arrest, fordi den preussiske Ministers Tjener havde faaet Prygl i deres Hjem.

Om Arrestanten nu havde sagt hele Sandheden og intet skjult? — Svar: Ja — den rene Sandhed, og han vidste ikke mere at sige. Iøvrigt maatte han tilstaa, at han var strafskyldig, da han havde fjernet sig fra sit Kvarter og blandet sig i andres Klammeri (»in fremde Händel«). Han bad om naadig Straf.

* * *

Krigsretten blev som anført sat den 23. Juli »i Hr. Generalløjtnant og Hertug af Braunschweig-Lüneburg-Beverns¹⁾ Fraværelse under Forsæde af Major v. Grevenkop. Akterne blev forelæste, og da Arrestanten intet mere havde at bemærke i Sagen og Dommereden var aflagt, indstillede Auditøren i Henhold til Reglementets 3. Del, Pag. 423 § 7 og Krigsartikel 30 at: Grenader Harre skal »8 Mahl Gassen laufen durch 300 Mann«. De to menige Grenaderer voterede 8 Gange (er den ene af dem, Heinrich Vont, den velunderrettede Tambour?), Korporallerne: 6 Gange, Sergenterne, Sekond- og Premierløjtnanterne: 8 Gange, Kaptajnerne: 6 Gange og Præses: 8 Gange.

Den anførte Paragraf i Infanterireglementet (II, 1747) lyder: »... saa tør ikke nogen Soldat, hvem Tjeneste fore-

¹⁾ Den før omtalte Prins Georgs (yngste) Broder.

staar, understaa sig i efter slagen *Retraite* og til om Morgen, naar *Reveillen* atter slaaes at vise sig paa Gaden under Straf af 6 Gange Løben Spidsrod gennem 300 Mand«. Artikel 30 (Christian V's Krigsartikler af 1683, endnu optrykt 1808) siger: »Hvo som med Kast, Slag eller Prygl voldelig overfalder og beskæmmer nogen, det være sig Soldat, Borger eller Bonde, disses Hustru, Børn eller Tyende, paa hvad Maade det og ske kunde, i Felten, Garnisonen eller paa deres egne Værelser, skal anses med Straf paa Kroppen eller Livet«.

Dommen over Harre lød:

Da Grenader Christen Harre, efter at Tappenstregen var slaet, har forladt sit Kvarter og begivet sig til Benthackins Kvarter, hvor han har blandet sig i Stridigheder, som ikke vedkom ham og ilde medhandlet den kgl. preussiske Ministers *Livré-Tjener* — som Harre dog ifølge sit eget Udsagn ikke kendte — skal han efter — — (nævnte Paragraf og Artikel) — — løbe Spidsrod 8 Gange gennem 300 Mand.

Endnu den 10. August har Harre ikke udstaaet sin Straf; nævnte Dag sender Baron Borcke nemlig atter en Promemoria til Generalmajor Hauch, i hvilken Skrivelse Baronen anmoder om, at Grenaderen og den arresterede Benthackin maa blive afhørt samtidig, og Harre derefter lide den Straf, der tilkommer ham.

Konfrontationen fandt Sted den 17. August. Borcke, der »behørig var tilsagt« af Regimentsadjutanten ved Grenaderkorpset, mødte ikke. Benthackin, der blev fremført af Sergent Emler ved Sjællandske Regiment, og Grenader Harre stod overfor hinanden. Auditørens første Spørgsmaal var rettet til Harre: Om Benthackin den 1. Juli om Aftenen (atter) havde været i hans Kvarter og forsøgt at faa ham med til hendes Kvarter. Harre svarede kun: ja.

Benthackin replicerede: hun havde kun været hos Harre en Gang, og det var om Eftermiddagen mel-

lem 4 og 5, da hun netop var ude for at besøge nogle Ærinder, og da hun havde truffet ham hjemme, havde hun »klaget sin Nød for ham« (beklaget sig over), at en af den preussiske Ministers Tjenere »ihre Tochter sehr tortiret hätte« og bad derfor Harre om at komme og vise Lakajen Døren, og hvis denne ikke vilde forlade hendes Kvarter med det gode, da »ihm die Jacke vollzuschlagen«. Hun havde ikke bedt Harre komme saa sent, endnu mindre forlangt, at han skulde behandle Tjeneren saa haardt. Harre blev ved sit. Benthackin gentog, at hun kun en Gang havde været hos Harre, og baade hun og Grenaderen erklærede, at alle deres Aftaler var sket under fire Øjne — uden Vidner.

* * *

Christen Andersen Harre stammede fra den fredelige Ø Langeland og var 26 Aar gammel, da den Dewitz'ske Fejde fandt Sted. Han har paa den pinligste Maade maattet bøde for Afpryglingen af den lille Preusser — der »saa ham dobbelt« — men den store, tykke, koparrede Harre havde været ude for meget før og »kom ind i« meget siden: hans Navn forekommer hyppigt i Grenaderkorpsets Justitsprotokoller omkring 1760.

FORGATTERING

OG ANDRE GAMLE KØBENHAVNSKE MINDER.

Af VICTOR KROHN.

Forgattering (Vergatterung) er et her hjemme ganske forglemt Begreb, som i Tyskland kan føres tilbage til det 16. Aarhundrede og derfra naaede hertil under Chr. IV. Ordet: Vergatterung kommer af det tyske: Gatter (Gitter) med det deraf afledede Ord: vergattern (at tillukke med eller lukke inde bag et Gitter) og kunde have flere forskellige Betydninger:

1) Naar den store daglige Afløsning, det man i vore Dage vilde kalde for Vagtparade, skulde finde Sted i befæstede Byer og Borge, lod man Vindebroerne trække op og det under Porthvælvingen ophængte Jerngitter nedsænke, saaledes at enhver Adgang dermed var forhindret. Man var nemlig klar over, at dette Tidspunkt, hvor en stor Del af Besætningens Opmærksomhed var henvendt paa, at Afløsningen foregik korrekt og samvittighedsfuldt, let kunde benyttes af en udenfor liggende fjendtlig Styrke til at foretage et coup de main. Det samme Forhold kendes iøvrigt endnu i vore Dage saavel ved Afløsningen af Forposterne som af Byens Vagter, hvor man lader saavel de afløsende som de afløste Led forblive staaende under Gevær saalænge, indtil alle foranstaaende Led eller Poster er bleven afløst. Hele denne Ceremoni indledes i hine Dage med, at der blev slaaet »Vergatterung«, et Trommesignal, der var Tegnet til, at disse Forsigtighedsforanstaltninger skulde foretages.

2) Lidt afvigende herfra blev det herhjemme i ældre Tider anvendt som vore Dages Retræte eller Tappenstreg og betød da, at nu skulde Kasernens Port lukkes, og at alle, som ikke havde særlig Tilladelse til at være ude, skulde være i deres Kvarterer. Vi ved alle, at København endnu i Midten af forrige Aarhundrede var en befæstet By, gennem hvis høje og svære Volde der kun paa fire Steder aabnede sig smalle Porte, der om Dagen kunde give Plads for den ind- og udadgaaende Færdsel. Om Natten var Portene lukkede, og ved deres Lukning om Aftenen træffer vi paa Vergatterung.

En kvart Time før Porten skulde lukkes, blev der fra hver af de fire Portvagter sendt en Trommeslager op paa Volden, hvor han, idet han stadig gik frem og tilbage paa Voldstykket over Porten, uafbrudt slog Vergatterung for at vare Folk ad — altsaa ikke alene specielt Soldater — at nu var det paa høje Tid at sætte det længste Ben foran, hvis man vilde naa indenfor Porten, før denne ubarmhjertigt blev lukket i for Næsen af de udenforstaaende. Ja, ubarmhjertig er netop Ordet; thi Porten var og blev lukket og aabnedes end ikke, selv om man udefra vilde bringe et dødssygt Menneske ind paa et af Byens Hospitaler. I Juni 1801 skete det saaledes, at en frugtsummelig Kvinde, Anne Ols Datter, forgæves bad om at maatte blive lukket ind ad Vesterport for at komme paa Fødselsstiftelsen; men Vagtkommandøren nægtede kategorisk en saadan Ekstravagance, og Resultatet blev, at Kvinden maatte søge Ly ude i Glaciet, hvor hun fødte sit Barn.

Denne Begivenhed gav dog Anledning til, at Nørreport maatte aabnes om Natten i tilsvarende Tilfælde, dog skulde i saa Fald en Gefrejter følge med den paagældende for at sikre sig imod, at Tilladelsen blev misbrugt.

End ikke i Tilfælde af Ildløs udenfor Byen aabnedes

givne Tilfælde kunde Teksten passende have været:
»Skynd Jer nu hjem!«

Nu lukker vi ingen Byporte mere, fordi vi desværre har revet dem ned i Stedet for at anvende dem som Midtpunkter i en moderne Rundkørsel; men ude i Kastellet er vi dog endnu saa heldige at have de to gamle Porte: »Kongeporten« og »Norgesporten«, og herude foranledigede den daværende Chef for 1. Regiment, senere Generalmajor A. U. Ramsing, at den gamle smukke Skik blev genoptaget. Ganske vist er det ikke Vergatterungs-Signalet, der nu blæses, eftersom Portene staar aabne Nat som Dag; derimod blæses hver Morgen »Reveillen« og hver Aften Kl. 10 »Retræten« oppe fra Kastellets Vold, først 3 Gange over »Kongeporten« og derefter 3 Gange over »Norgesporten« i Stedet for som før den Tid foran Hovedvagten og paa Kirkepladsen, hvis da ikke den allernyeste Tid ogsaa har faaet Bugt med dette.

Forinden vi beretter lidt om de to sidstnævnte Signaler, vil det formentlig være paa sin Plads at fortælle, at »Appel!« efter Instruksen for Infanterivagterne i Københavns Fæstning af 7. Maj 1855 Pkt. 115 alt efter Aars-tiden sloges eller blæstes om Morgenen mellem Kl. 3¹/₂ og 8 og om Aftenen mellem Kl. 5 og 10.

Ifølge Instruktion for Garnisons Vagterne af 5. September 1856 Pkt. 78 bortfaldt den.

Saavel om Reveille som Retræte skal her gives nogle enkelte Oplysninger.

Den formentlig første Gang, Reveillen omtales, er den 20. August 1658, hvor det hedder, at den »slaas«, uagtet man næsten samtidig har en Reveille, der blæses, og som ganske ligner det nuværende »Fremad!«, kun med nogle lange Toner foran og bag; først fra 7. Maj 1855 hedder det, at den slaas eller blæses. I Reglement for Kastelsvagterne af 2. Maj 1727 Pkt. 25 hedder det ganske kuriøst, at Reveillen slaas, naar »der Tag schon so hell,

dasz man einen Brieff kan lesen«, et mærkeligt Tidspunkt, der jo i meget maatte rette sig efter Vejret, Skriftens Tydelighed og den paagældendes Synsevne; først d. 7. Maj 1855 fastsættes i Instruktion for Infanterivagterne i Københavns Fæstning Pkt. 121 bestemte Tidspunkter, varierende efter Aarstiden mellem Kl. 4 og 7.

Før 2. Maj 1727 kaldes Retræten for Tappenstreg, og den slaas Kl. 8 Aften, men om Sommeren $\frac{1}{2}$ Time efter, at Solen er gaet ned. Fra d. 1. Marts 1779 slaas den om Vinteren Kl. 8, om Sommeren Kl. 9; fra 21. April s. A. dog Kl. 10. Fra December 1792 blæses den efter Aarstiden mellem Kl. 8 og 10.

Fra 31. Juli 1815 blæses den altid; ved festlige Lejligheder af hele Musikkorpset; fra d. 24. September 1832 Juni og Juli Kl. 10, alle de øvrige Maaneder Kl. 9; først fra d. 28. Juni 1870 blæses den ifølge Instruktion for Vagttjenesten § 39 hele Aaret Kl. 10.

Reveillen lyder saaledes:

Andante.

Dens almindelige Tekst er følgende:

»Staa nu op, gaa hen og red Din Seng,
gaa saa hen til Marketenderen,
køb en Pægl, drik den selv.
Skaal! — Skaal!«

Langt smukkere er dog den følgende Tekst, der skyldes en gammel Soldat af 2. Regiment, fhv. Proprietær Rosendal; den lyder saaledes:

»Danske Mand! Til Dagens Daad vaagn op,
spænd Dit Bælte, frisk paa Sjæl og Krop,
Du Dit Kald følge skal.
Op! — Op!

Retræten lyder saaledes:

Allegro.

Til den ret vanskelige Melodi har den samme skrevet følgende Tekst:

»Nu skal hver Mand begive sig til Ro!
 Bryd ej Nattens stille Fred,
 læg Dig pænt i Lullen ned —
 Vagten vaager — tjener Kongen huld og tro!
 Husk, naar atter Hornet skratter,
 da — i et tidligt Morgengry —
 skal Du atter op paany.
 Atter op, maaske til Kamp;
 kæmp da bravt trods Kugleregn og Damp.
 Hvil Dig nu og bed Din Aftenbøn.
 Husk, at Du er Danmarks Søn!
 Husk, Du er Soldat.
 Sig saa pænt: Godnat!
 Godnat! — Godnat!

3) Vergatterung kunde i Slutningen af det 17. Aarhundrede ogsaa anvendes i samme Betydning som den nuværende: »General-march!« (for Rytteriet i gammel Tid: »Bouteselle!), der er et Signal, som — hvad enten det blæses Dag eller Nat — betyder, at hver enkelt Mand i den kortest mulige Tid skal give Møde paa Afdelingens Alarmplads, medbringende hele sin Udrustning og Oppakning.

4) Endelig kunde det i nær Forbindelse med, hvad først er nævnt, betyde Sammenkaldelsen af Mandskabet til Vagt, og i vort ældste Eksercerreglement (af 1747 hedder det i 3. Bog Kap. VI. Art. 6 § 1: »Om Morgen, henimod den Tid, hvor Kompagnierne skal samles paa Regiments-Parade-Pladsen, bliver der — udgaaende fra Hovedvagten gennem de af Pladskommandanten betegnede Gader — slaet Forgattering af nogle Tamburer under Anførsel af en Regiments-Tambur«.

Forinden vi saaledes til Slut vender tilbage til vort første Udgangspunkt, er det vel Stedet at fortælle, at ligesom Forgattering omkring 1789 fra at være et Trommesignal var gaaet over til at blive et Hornsignal, blev det senere igen — men desværre kan det ikke med Sikkerhed siges hvornaar — til et overordentligt smukt lille Musikstykke, der enten kunde udføres alene for Fløjte og Tromme eller for fuldt Militærorkester og anvendtes ved den daglige Vagtparade.

For vor Generation, hvor Vagt og Vagtparade er bleven indskrænket til det mindst mulige, er det ikke saa helt let en Sag at sætte sig ind i den store alvorsfulde Betydning, man i de henfarne Dage lagde i alt, hvad der kom ind under disse Spørgsmaal og de dertil knyttede Ceremonier; der har været Tider, hvor den daglige Vagtstyrke trods Byens Lidenhed gik op i firechifrede Tal, og endnu under Frederik VI var de enkelte Poster udstillet saa tæt over hele Byen, at de til enhver Tid kunde og ogsaa hvert Kvarter skulde raabe hverandre an.

Endnu under Frederik VII var der daglig tre forskellige Vagtparader: Livgardens, Kastellets og sluttelig Byens store Vagtparade, hvilken sidste var paa en Styrke af op imod to Batailloner.

Livgardens rykkede fra Rosenborg Eksercerplads langs Volden til Nørregade, ad denne, Gammel- og Nytorv, Raadhusstræde, Frederiksholms Kanal og over Marmorbroen til Christiansborg Slot.

Kastellets fra Kirkepladsen og ad Hovedgaden til venstre ned til Kastellets Hovedvagt, der fra 1664—1856 var i de to Portbygninger ved Norgespporten.

Byens store Vagtparade afgav Mandskab til følgende Vagter: Hovedvagten (paa Kongens Nytorv), Bommens Vagt, Nyholms Vagt og Christiansholms Vagt (alle tre paa Nyholm), Gammelholms Vagt, Stokhusvagten, Østerports, Vesterports og Amagerports Vagter, Tugthusporten paa Christianshavn (Børnehuset), fra hvilken der blev detacheret en Vagt i Baadsmadsstræde, der blev kaldt for Vagten ved Søkvæsthuset, Slotsholmsvagten imellem Børsen og Krigsministeriets Bygning og endelig Kalvebodvagten ved Langebro.

Hele denne store Styrke samledes Kl. 10 Form. paa Rosenborg Eksercerplads, hvor der blev afholdt Øvelser til Kl. ca. 11¹/₂. Naar saa det store Øjeblik nærmede sig, rykkede man ind i det nu nedrevne Eksercerhus i Gøthersgade, hvor Paraden tog Opstilling med Front ind imod Haven og med Hovedvagten med Brigademusikken paa højre Fløj længst oppe ved den østre Gavl, i hvis Midte der tronede en Buste — før 1842 af Gips, efter den Tid af Marmor — af: »Frederik, Kongens Søn«, d. v. s. Frederik VI.

Majoren ved den Bataillon, der afgav Mandskab til Hovedvagten, overtog nu Kommandoen over hele den samlede Vagtstyrke.

Da Parolen, der var noget meget højtideligt, skulde

udgives umiddelbart efter Paradens Afmarch, maatte samtlige Fodfolksofficerer og Underofficerer — med Undtagelse af Livgardens — være tilstede. De første tog Opstilling i to Geledder langs Væggen ind til Kongens Have og altsaa med Front imod Paraden, saaledes at alle Stabsofficererne stod i forreste og de subalterne Officerer i bageste Geled; alle ordnede bataillonsvis efter Batalionernes Rangforordning. Underofficerernes Opstilling var en ganske tilsvarende, men bagved Paraden.

Saaledes afventede man det store Øjeblik, da Guvernøren (Kommandanten), ledsaget af sin Stab, ankom. Han blev modtaget med præsenteret Gevær, medens Musikken spillede Honnørmarch for Generaler; derefter passerede han hele Fronten af Paraden under en skarp Inspicering af hver enkelt Mand og tog sluttelig Opstilling midt foran Fronten.

Naar Klokken faldt i Slag, traadte Kaptajnvagtmesteren (Stadsmajoren) frem, trak sin Sabel, lod skuldre og udslyngede derefter det mystiske Ord: »Vergatterung!«, om hvilket man allerede fra den Tid har flere Udtalelser om, at ingen i Virkeligheden anede noget om, hvad det i Grunden betød. Derimod kan man, takket være to Meddelelser fra en Overintendant A. J. Petersen og en Oversergent Larsen (kendt under Navnet: »Krudtfar«), der begge har givet en fortrinlig og detailleret Fremstilling af Ceremonien, heldigvis ikke være i Tvivl om, hvad der foregik. Fremstillingen findes den Dag i Dag paa Københavns Komandantskabs Kontor.

»Vergatterung!« var Signalet til, at Musikkorpset satte sig i Bevægelse, svingede Venstre ned langs hele Fronten af Paraden, hvorefter det svingede Højre (nogle mener Venstre) helt om Sving og marcherede atter ad samme Vej tilbage til sin Plads paa højre Fløj, alt medens det uafbrudt spillede det lille Musikstykke: »Vergatterung!«, der vil findes nedenfor udsat for Klaver. (NB. Naar

Forfatteren Knud Lindhard i sin Bog: »Klingende Spil« S. 35 skriver, at Musikker marcherede »udenom Kolonnen og tilbage til højre Fløj, hvorpaa Forgatteringen var afsluttet, og Afmarchen fandt Sted«, og naar han endog S. 36 fastslaar denne »Indkredsning« ved en Tegning, strider dette ikke alene imod saavel Intendant Petersens som Oversergent Larsens skriftlige Meddelelser; men ved en personlig Henvendelse til den fhv. Musiker Rosenbaum ved Københavns Væbning, der nu er op imod 80 Aar, og som Barn har været Vidne til Ceremonien, bekræfter ogsaa han den samme Opfattelse).

Udsat for Klaver lyder »Forgattering« saaledes:

Tempo di marcia.

The musical score is written for piano in G major (one sharp) and 2/4 time. It consists of three systems of music. The first system begins with a treble clef and a 2/4 time signature. The melody starts with a quarter rest followed by a quarter note G4, then a series of eighth notes: A4, B4, C5, B4, A4, G4. The bass line consists of a series of chords: G2-B2-D3, G2-B2-D3, G2-B2-D3, G2-B2-D3, G2-B2-D3, G2-B2-D3. The second system continues the melody with a first ending bracket over the notes G4, A4, B4, C5, and a second ending bracket over the notes B4, A4, G4. The bass line continues with chords: G2-B2-D3, G2-B2-D3, G2-B2-D3, G2-B2-D3, G2-B2-D3, G2-B2-D3. The third system continues the melody with a first ending bracket over the notes G4, A4, B4, C5 and a second ending bracket over the notes B4, A4, G4. The bass line continues with chords: G2-B2-D3, G2-B2-D3, G2-B2-D3, G2-B2-D3, G2-B2-D3, G2-B2-D3. Dynamics include *mf*, *f*, and *ff*.

Forinden vi fortsætter, skal her kun nævnes nogle faa historiske Data vedrørende »Forgattering!« I Christian V's

Krigsartikelsbrev af 19. Marts 1683 Pkt. 14 sidestilles »Vergatterung« med at slaa eller blæse »Bouteselle«, og i Bremisch Niedersächsisches Wörterbuch II. 474 hedder det: »Vergaderung, die Versammlung item der Trommelschlag womit die Soldaten zusammengebracht werden«; fra 1814 slaas det Kl. 11—11¹/₂, undtagelsesvis Kl. 9 Fm. eller Kl. 3 Eftm. Bevarede Arkivalier viser, at Undtagelserne stammede fra, at det hvervede Mandskab havde Tilladelse til paa »Fløttedagene«, hvoraf der i ældre Tider var tre baade Foraar og Efteraar, at søge Bibeskæftigelse som Flyttesjovere, idet to og to slog sig sammen om en formentlig lejet Bærebør. I den Grad var dette Arrangement sat i System, at hver Afdeling havde faaet tildelt ganske bestemte Gadehjørner af de til Højbroplads udløbende Gader, hvor de kunde tage Stade med deres Bærebøre, og hvor de flyttende Personer kunde søge dem, ja, af en Skrivelse af 30. April 1826 til Kastellets Kommandantskab fremgaar det, at der, for at fremme Soldaternes Erhverv som »Sjovere«, tildeltes Afdelingerne ialt 60 nummererede Tegn, der angav Stadepladserne. Formentlig er Forgatteringen bortfaldet den 7. Maj 1855, eftersom den ikke omtales i »Instruktion for Infanterivagterne i Københavns Fæstning« af denne Dato.

Men tilbage til Gothersgades Eksercerhus. Selv efter, at Vergatterung var blæst, var Ceremonien langt fra tilende. Derefter svingede man ud med Sektioner tilhøjre, og med Musikken i Spidsen satte Paraden sig i Bevægelse, for, efter at være svinget Venstre helt om Sving, i hele Salens Længde at defilere forbi Kommandanten, foran hvem Musikken, som det altid sker ved Revumarch, tog Opstilling og fortsatte Spillet. Nede ved den vestlige Udgangsport ind imod Eksercerpladsen, svingede Têten atter Venstre helt om Sving for paany, men i modsat Retning at defilere forbi Kommandanten; men idet Têten igen

naaede ud for denne, satte Musikken sig paany foran Paraden, og nu gik det igen op imod den østlige Gavl, hvor det hele svingede ud ad den mod Gaden vendende Port for ad Gothersgade at naa hen til Hovedvagten, medens alle de andre Vagter, hver ad sin befalede Vej søgte sit Maal.

Imedens vi for os selv med Erik Bøgh nynner Melodien til: »Der har vi den igen den søde Vagtparade . . .«, søger vi atter ind i Eksercerhuset, hvor der endnu skal foregaa noget meget vigtigt.

Herinde samledes alle Stabsofficererne med deres Adjutanter omkring Kommandanten, medens et bevæbnet Kommando paa 12 Mand (andre Kilder siger: 1 Underofficer og 8 Mand) slog Ring om dem som et Værn imod, at nogen uvedkommende formastelig skulde tilegne sig noget af den Hemmelighed, der hvilede over Parolens Udgivelse. Kaptajnvagtmesteren dikterede nu Garnisonsbefalingen til Adjutanterne og udgav dernæst paa Kommandantens udtrykkelige Befaling Parol og Feltraab for det kommende Døgn paa samme hemmelighedsfulde Maade, som det i hvert Fald i nærværende Forfatters Soldatertid daglig foregik foran Vagterne hver Aften Kl. 9. nemlig ved, at Ordene hviskedes fra Mand til Mand. Forinden dette skete, havde han med høj Røst kommanderet: »Parol!«, paa hvilket Kommando de 12 Mand gjorde Omkring med Front ind imod Forsamlingen og præsenterede Gevær, medens Officererne ærbødigt førte Haanden til Hovedbedækningen.

Naar denne fornemme Ring var brudt, rullede den store Hemmelighed videre og videre fra Adjutanterne først til de subalterne Officerer og derefter til Underofficererne, og for hver Gang blev det mystiske Sesam modtaget med Front og Honnør. Dikteringen gik videre, der blev skrevet op og noteret, og under Vægten af de store Nyheder og med den fulde Bevidsthed om Ufejl-

barligheden af, hvad der var bleven befalet paa Parolen, gik man hver til sit. Det er som et lille Lynskud fra hine Dage, naar Digteren C. Hostrup overbevisende lader Løjtnant v. Buddinge forsikre, at »det blev befalet paa Parolen, at Soldaten ikke var frossen ihjel«.

Hvad der ogsaa — den Gang som maaske ogsaa endnu — skaffede lidt Feber i Blodet, var dette, at fra det Øjeblik Befalingsmænd og Mandskab var kommanderet paa Vagt, stod de ikke længere under deres sædvanlige Foresatte, der jo kendte dem saa godt, at Barmhjertighedens Kaabe ofte dækkede mindre Forseelser. Nu derimod var det ofte helt fremmede Befalingsmænd, og over dem alle stod den frygtindgydende Kommandant, der nok skulde vide at straffe enhver Forseelse mod den strenge og ofte ret indviklede Vagtinstruktion, og — ak, der var Faldgruber nok selv for den mest samvittighedsfulde. Det var mulig en Reminiscens heraf, naar Vagtkommandørerne endnu i nærværende Forfatters Soldatertid tilraabte hinanden et opmuntrende: »God Vagt!«, naar de skiltes.

Først i Midten af forrige Aarhundrede, da man fik alvorligere Ting at tænke paa, bortfaldt de store Vagtparader og med dem desværre ogsaa det kønne lille Musikstykke; baade dette og den Betydning, der laa bag det, er gaaet ind i den store Glemsel, hvorfra det her, sammen med saa meget andet halv- eller helglemmt, er søgt draget frem.

REGISTER.

- Aagaard, Jens, Justitsraad, 459.
Aarhus, 263.
Aarøe, B. C. M., Officer, 58.
Abildgaard, P. Chr., Professor ved Veterinærskolen, 460.
Abildgaarde, 65.
Adel, den ny, 111, 120.
Adeler, F. C., Deputeret, 453.
Adelsskolen i Paris, 175.
Agn søgaard, 488.
Ahlfeldt, Carl, Greve, Statsmand, 198—203, 472. — Hans Henrik, Diplomat, 146 f.
Akademier, ridderlige, 172—188.
Akershus Stift, 130.
Albrecht, Kobberstikker, 50.
Albrechtsen, Albrecht Ludvig, Møllebygger, 388. — Carl Frederik, Forpagter, 388. — Claus, Gaardmand, 520.
Allégade, 236 ff.
Alter, Johannes, Borger i Kbhvn., 52.
Amager, 79, 85, 87, 319, 490—533.
Amager-Hvidkaal, 526.
Amagertorv, 503, 504, 506, 507.
»Amagertøj«, 511.
Amalienborg, 305. — Plads, 457, 458.
Andersdatter, Mette, 373.
Andersen, Carl, se Skaaning. — Christen, Gaardmand i Utterslev, 373. — Hans, Gaardmand smstds., 379. — Jens, Brygger, 55. — Jens, Rebslager, 55. — Mads, Gaardmand i Utterslev, 381. — Niels, Brygger, 52. — Niels, Gaardmand i Utterslev, 374, 384. — Niels, Magister, 51. — Peder, Gaardmand i Utterslev, 372, 384, 385. — Povl, Gaardmand smstds., 373. — Rasmus, 52. — Rasmus, Postmester, 48, 57.
Angers Akademi, 175.
Anne, Dirich Glarmesters, 53.
Anton Ulrich, Hertug af Brunsvig-Wolfenbüttel, 185.
Artilleriet, 40.
Arvefæste, 8—21.
Assistentskirkegaard, 95, 432.
Augustinus (i Tyske Kancelli), 50.
Avedøre Planteskole, 79, 82.
Axeltorv, 504.
Baden, Johan Statius, Spisemester, 159, 165.
Bagger, Hans, Biskop, 113, 115, 117, 118, 119, 122, 128, 134, 171.
Bagsværd, 79.
Balcke, Hendrick, Hofsnedker, 50.
Bald, Murmester, 395.

- Balle, Peder, Stadskonduktør, 459.
- Ballerup, 79, 86.
- Baltzer, Heindrich, 51.
- Bandelin, Andreas, Oldemand for Skræderlauget, 280.
- Bandoler, 41.
- Bang, Jens, Borgmester, Professor ved Kunstakademiet, 95 f.
- Bangert, Kaptajn, 374.
- Banner Kaas, se Kaas. — Mathiesen, se Mathiesen.
- Barberlav, 442.
- Barfred, Fr., Vinhandler og Godsejer, 26.
- Barkenstein, Jørgen, 55.
- Bartholin, Caspar, Generalprokurør, 451, 453. — Caspar, Læge, 239. — Rasmus, Højesteretsassessor, 449, 450.
- Barwasser, Salomon, Hovmester, 230.
- Basballe, Michel, Konferensraad, 458, 459.
- Basedow, Joh. Bernh., Pædagog, 174.
- Bastian(sen), Hans, 55.
- Bastrup, 67.
- Bathyani, Feltmarschal, 540.
- Baumgarten, Hans Heinrich, Maskinbygger, 347.
- Bay, Rudolph, Landvæsenkommissær, 461.
- Beaufort, Oberstløjtnant, 50.
- Bech, Peter, Viceborgmester, 454.
- Beck, Lauge, 49.
- Becker, Joh. Gottfried, Hofapoteker, 30. — Mikkell, Borger i Kbhvn. 449.
- Begtrup, G., Landøkonom, 514, 517.
- Behrens, Hendrich, 53.
- Bellahøj, 377, 378.
- Bendix, Rigmor, Frue, 426.
- Bendixen, A. M., Restauratør, 344.
- Bendtzen, Svend, Brygger, 57.
- Bennick, Nicolai, Kaperkaptajn, 44.
- Benthack, Anna Cathrine (Stovlet-Kathrine), 534—51. — Johan Ernst, Grenader, 538, 542—44.
- Bentley, D. G. R., Borgmester, 462, 463.
- Bentzen, Kontrollør, 389.
- Benzonseje, 71.
- Berendsen, Niels, Nagelsmed, 56.
- Berendt Knapmager, 53.
- Berendtsen, Arendt, Byskriver, 54.
- Bergen, von, Bøssemager, 330.
- Berggreen, Bagermester, 376.
- Berghorn, Anton Günther von, Staldmester, 177.
- Berlingske Tidende, Dagblad, 395.
- Bernadotterne i Sverige, 59.
- Bernhard, Carl, Forfatter, 341.
- Bernstorff, J. H. E., Greve, Statsmand, 5.
- Bernstorff Gods, 2, 8. — Slot, 61.
- Bernth, F., Grosserer, 248.
- Berntzen, Arent, Teglværksejer, 97.
- Bertelsen, Vincents, Gaardmand i Utterslev, 373.
- Bevern, August Wilhelm, Hertug, 539. — Friedrich Carl Ferdinand, Generalløjtnant, 539, 540, 551. — Georg Ludvig Friedrich, Prins, 537—43.
- Beyer, Bartel, Tømmermester, 39.
- Biehl, Charlotte Dorothea, Forfatterinde, 537, 538—39, 541.
- Bielke, Carl August, Landsdommer, 230, 231.

- Biener, Elias, Renteskriver, 49.
 Bilfeld, Adolf, Vognmand, 54.
 Bille, Michael, Viceadmiral, 431.
 Bindsbøll, M. G., Arkitekt, 317.
 Bircherod, Jens, Dagbogsforfatter, 135, 206, 207, 211.
 Bisgaard, 71.
 Bismarck, Otto v., tysk Rigskansler, 60.
 Bispebjerg Hospital, 385, 386. — Kirkegaard, 372, 373. — Mølle, 386.
 Bistrup Gods, 1—37.
 Bjelke, Henrik, Rigsadmiral, 449.
 Blindeinstituttet, 461.
 Blom, H. J., Oberst, 408.
 Blome, Joachim, Akademist, 231.
 Bluhme, C. A., Politiker, 59.
 Boldt, Hans, Bødker, 55. — Markus, Bødker, 56.
 Borch, Jakob, Barbersvend, 356.
 Borcke, Adrian Heinrich v., Baron, preussisk Gesandt, 534, 537, 546—48, 552.
 Borgerdydsskolen paa Christianshavn, 322, 346.
 Borgervæbning (Københavns), 43. — (Nyborgs), 43.
 Borgfred, 126.
 Bornemann, Cosmus, Borgmester, 451. — Henrik, Biskop, 97, 100.
 Bornholms Ravelin, 413.
 Borrás, Andreas, Købmand, 43.
 Borum, Jens Andersen, Møller, 388.
 Borup, Niels, Fæster, 459.
 Boserup, 67.
 Boserupgaarden, 20.
 »Bouteselle«, Generalmarsch, 560, 564.
 Bovmand, Gabriel, Klejnsmed, 54.
 Brammer, Magister, 51.
 Brandenburger, Ernst, Murmester, 474, 481, 482.
 Brandkommissionen 1805—70, 455.
 Brandmajoren, 456—57.
 Brand- og Vandvæsenet, 457—65.
 Brandordning af 23. Juli 1689, 452.
 Brandt, Peter, Overrentemester, 108, 113, 451.
 Bregentved, Gods, 21.
 Bremer, Elias, Tøjhusskriver, 45.
 Bremers Have, 320.
 Brendekilde, H. A., Maler, 91.
 Brendtz, Albert Baltzer, kgl. Faktor, 41.
 Brinck, Oldermænd for Skræderlauget, 294, 295.
 Brochmand, Jacob, 369.
 Brockenhus-Løvenhjelms, Hans, Akademist, 137.
 Brokiøb, Iglehandler, 374.
 Brolæggerstræde, 270.
 Bruun, Chr., Overbibliotekar, 307. — H. C., Restauratør, 344. — Hans, Hyrekusk, 374. — Hans Henrik, Slotsforvalter, 236, 237. — Johannes, Hyrekusk, 374.
 Bryggere, 253, 254, 261, 262.
 Brændemagasinet, 467—68.
 Brøndbyvester, 79, 90.
 Brøndrup, I. H., Restauratør, 344.
 Brøndum, Axel, Hestehandler, 375.
 Brønshøj By, 85, 361. — Gaard, 97. — Holm, 101.
 Bulich, Petrus, 50.
 Buntzens Have paa Christianshavn, 341.
 Burmeister, Carl Christian, Maskinbygger, 347.
 Burmeister & Wain, 321, 348.
 Busch, Eggert Christopher, Gros-

- serer, 462. — Sander, Skrædermester, 284.
- Bülche, Titus, Borgmester, 449.
- Bülow, Georg Jacob von, Akademist, 231.
- Büssing, Claus, 449, 451.
- Byssing, Peder, Brændevinsbrænder, 270.
- Bærentz, David Joh., Hørkræmmer, Raadmand, 458.
- Bøskab (Bøckan), Cornelius, 54.
- Bøgh, Erik, Forfatter, 565.
- Bøndergaarde, Driftsformer, 21—24.
- Børgesen, Berendt, 54. — Peter, 238.
- Børnehusbroen, 319.
- Børresen, Bent, 54.
- Børsen, 304, 479.
- Børstenbindere, 261.
- Böttger, Peter Christian, Klædekræmmer, 247.
- Bøy, Nicolay, 53.
- Bøysen, Jens, Tolder, 51. — Johannes, 50.
- Calnein, Heinrich Ernst, Overhovmester, 204, 226—32.
- Capri, Tivoliforening, 442.
- Carl, Prins, Søn af Christian V, 198.
- Carlowitz, Johan Ernst, Hovmester, 136—39.
- Carlsbergfondet, 395.
- Carlstrup (Tune H.), 71.
- Carstensen, Albrecht, Guldsmed, 52.
- Casper, Gartner, 50.
- Caspersdatter, Anna, 51.
- Caspersen, Hans, Ankersmed, 339, 341.
- Casse, A. L., Borgmester, 465.
- Cellit, 438.
- Charlottenborg, 304, 305.
- Charlottenlund Slot, 61, 304.
- Christensdatter, Gundil, g. m. Anders Nielsen, 373.
- Christensen, Anders, Dr. theol., 391. — Anders, Gaardmand i Utterslev, 384, 385, 387. — Carl C., Forfatter, 101, 102. — Christen, Grovsmed, 54, 56. — Jens, Grovsmedvend, 56. — Johan, 449. — Niels, Fyrhøder i Tyske Kancelli, 50. — Peder, Gaardmand i Utterslev, 375. — Peder, Grovsmedvend, 56. — Peder, 57. — Rasmus, Gaardmand i Utterslev, 377. — Søffren, 54.
- Christian IV, 128. — V, 124, 133 f. — VI, 543. — IX, 58, 59. — Musikant, 54.
- Christiansberg Allé, se Hjortholms Allé.
- Christiansborg Slot, 307, 531. — Vaskerhus, 305.
- Christiansen, Christen, Gaardmand i Utterslev, 386.
- Christianshavn, 319. — Torv, 505. — Vold, 428.
- Christonje, F. W., Fuldmægtig i Magistraten, 236.
- Christophersen, Laurs, Gaardmand, 365, 373.
- Christtreu, Redaktør, 529, 530.
- Clausen, Hendrich, Bogtrykker, 55. — Peder, Herredsfoged, 96.
- Clerch, Sophia Jean le, 52.
- Colding, Peder Lauritzen, 53. — Vandinspektør, 464, 465.
- Collin, Jonas, Finansdeputeret, 80, 316.
- Comenius, Amos, Pædagog, 174.
- Cormailon, General, 483.

- Dahl, E. F., Hyrekusk, 375. — Vognmand, 376.
- Dam, Claus v., kgl. Stykkestøber, 40.
- Damhussø, 66.
- Dampe, Ole, Skrædersvend, 291.
- Dan, Justitsraad, 433.
- Danielsen, Willem, Brygger, 52.
- Danneskiold-Laurvig, Ferdinand Anthon, Greve, 231. — Frederik Christian, Greve, 193. — Anna Joachimina, f. Ahlefeldt, Grevinde, 28. — Greve, 134.
- Danske Kancelli, 45, 49.
- »Danske Konge«, Kanontype, 40.
- Danzig, 41.
- David, C. N., Politiker, 59.
- Degen, 41.
- Degentoft (Degetov), Mouridtz, Kaptajn, 52, 56.
- Degneskoler paa Bistrup Gods 34.
- Degetou, Mouridtz, 56.
- Delingsret af Fæstegaarde, 16.
- Detailhandlere, 260.
- Dewitz, Carl Friedrich, Legations-tjener, 534—37, 547—51.
- Dieussart, François, Arkitekt, 472.
- Dirichsen, Hans, Vinskænk, 55.
- Dobbelsten, 451.
- Dose, E. U., Overkammersekretær, 469, 470, 473, 474, 475, 482, 484, 485.
- Drachmann, Holger, Digter, 320.
- Dronningens Bastion, 409 pass., 413, 414, 416, 418, 419.
- Dubuget, Jean, Sproglærer, 323, 329.
- Durell, Magnus, svensk Gesandt, 40, 48.
- Dyrlundgaarden, 20.
- Dyssel, Arend, 52.
- Dysseldorf, Albret, 363.
- Ebesen, Niels, Portner, 52.
- Edinger, Vilhelm, 430.
- »Efterslægten«, 329.
- Egholm, 492.
- Egner, Johan Georg, Traktør, 274, 282, 323, 324.
- Eigtved, Nicolai, Hofbygmester, 430, 457.
- Elers, Hans Wilhelm, Fægter, 190.
- Elliot, William, skotsk Ingeniør, 462.
- Emanuel Philibert, Hertug af Savoyen, 175.
- Emanuel, Christian Jacob, Skræder, Krofader, 284—89.
- Emdrupgaard, 71.
- Emler, Sergent, 552.
- Enevoldsen, Niels, Guldsmed, 46, 53. — Niels, Stadshauptmand, 451.
- Engelsted, Anne Cathrine, f. Kierulff, 344, 345. — Emanuel Peter Otto Kierulff, Toldinspektør, 344. — Lauritz Christian von, Officer, 344.
- EngHAVE Plads, 427. — Park, 427.
- Entrebille, 47 f.
- Erlandsen, Niels, Teltmager, 56.
- Ernst, Henrik, Retslærd, Filolog, 170. — I. C., Generalbygmester, 430, 470—76, 479—81, 487—89.
- Eschouw, Wilhelm le, 47, 52.
- Eskildsen, Peder, Gaardmand i Utterslev, 365.
- Eskildsø, 65, 67.
- Esrom Kloster, 66.
- Estrup, Gl., Hdgd., 367.
- Evoy, Mac, 461.
- Ewald, Johannes, Digter, 334.
- Ewertsen, Johanne Marie, g. m. Skrædermester Wilstrup, 281. — Peter, Prokurator, 326.

- Eybye, Mads, 371.
 Eysskerck, Hermand, 52.
- Faaredysagers Aas, 380.**
 Falch, Abraham, Raadmand, 293.
 Falck, Peter, Hovmester, 230.
 Falsen, Enevold, Etatsraad, 458, 459.
 Farstuer, Nicolaj, Kaptajn, 56.
 Feddersen, Peder, Renteskriver, 375.
 Feige, Andreas, Guldsmid, 54.
 Fellemand, Frandtzt, Bogbinder, 54.
 Fenger, L. P., Stadsarkitekt, 307.
 Ferster, Nicolaj, Hjulmand, 56.
 Fiescher, Christian, Vinskænk, 50.
 Fincke, Nicolai, Stads-kæmner, 459.
 Fischer, Peder, Skrædermester, 283.
 Fisker, Rasmus, Skomager, 57.
 Fisketiende i Bergen, 131, 132.
 Flastrup, Peder, Urtegaardsmand, 237, 238.
 Fleischer, Oberstinde, 135.
 Flensborger, Jørgen, 54.
 Flindt, Joh. Th., Borgmester, 453, 460.
 Fløit, Christian, Skomager(?), 54.
 Fløng (Fløng S.), 34.
 Fodholmgaard, se Hulgaard.
 Fogh, Hans, Raadmand, 280, 457.
 Fontenay, C. F. de, Viceadmiral, 458, 459.
 Forchhammer, J. G., Geolog, Kemiker, 463.
 Fordresgaard (Utterslev), 379, 380.
 Forketstok, 41.
 Fortling, Jacob, Gaardejer, 531.
 Fosie, Jacob, Kobberstikker, 314.
 Foss, Jens, Højesteretsassessor, 449.
- Fougdeholms Aas, 381.
 Francke, August Hermann, Pietist, 183.
 Frank, Rein, 50.
 Frandsen, Mathias, 238.
 Fray, Cathrine Elisabeth, 434. — Ellen Cathrine, g. Holm, 434. — Nicolay, Matros, 433.
 Fredensborg, 305, 430.
 Frederik IV, 106, 469, 478. — VI, 316. — den Store, preussisk Konge, 547.
 Frederiksgaard (Brønshøj), 378.
 Frederiksberg Frugttræplanteskole, 75, 79, 85, 87. — Have, 513, — Kirke, 472. — Slot, 304, 469, 471, 473, 480, 481, 482, 486, 487.
 Frederiksborg, 305, 479, 511.
 Frederiksborgvej, 372.
 Frederiksholms Arresthus, 305.
 Frelsers Kirke, 227, 479.
 Fridrich, Anders, 370. — Fridrich, 370. — Unche, 370.
 Friedebolt, Jochum, Kræmmer, 55.
 Friedrich, Kurfyrst af Brandenburg, 177.
 Frihedspås for Stavnsbaand, 31.
 Friis, Christian, Felttøjmester, 367. — Christian, Lensmand, 68. — Frederik Reinholt, Litterat, 479. — Mogens, Rentemester, 45, 49. — Hoffontænemester, 460.
 Frijs, Grev Christian til Frijsenborg, 194.
 Friseneuve, L., Handeltgartner, 83.
 From, Andreas, Forvalter, 30. — Major, 322—23.
 Frugt- og Vildthandlere, 258.
 Frugtavl, 71.
 Frugttræplanteskole, se Frederiksberg.
 Fuchs, Gotfred, Brandmajor, 452.

- Fuglevad Mølle, 386.
 Fuglsanggaard, 383.
 Fyrrør, 41.
 Fædder, Chr., Borgmester, 9, 12, 18.
 Fælledpark, 428.
 Fællesskab, se Udsiftning.
 Færgestræde, 506.
 Færø, Kastellet Frederikshavn, 415.
 Færøerne, 130.
 Fæsteforhold, 16, 32.
 Følckersam, Generalmajor, 540.
 Fønix Teatret, 238.
 Forster, Paul, Possementmager, 46, 52, 54.
 Forstergaarden i Sundbyøster, 501.
- G**
 Gabel, Christoffer, Statholder, 46, 50, 53. — Frederik, Vicestatholder, 113, 130, 145, 146. — Johan Jacob, Billardholder, 329.
 Gabriel Guldsmed, 54.
 Gadow eller Gadeau, Johan, Skrædermester, 284.
 Gadstrup (Gadstrup S.), 34.
 Galejshavnen, 484.
 Galschiødt, Gartner, 88.
 Gamburg, Andreas, Akademist, 191. — Knud, 238.
 Gamle Laboratorium paa Christianshavn, 321.
 Gammelmont, 281.
 Gammeltoiv, 506.
 Gamst, Metalstøber, 462.
 Garben, Jochum Dorens, 54.
 Gardestalden, 307, 310.
 Garding, Hermann, Branddirektør, 451.
 Garnisons Biblioteket, 417. — Kirke, 483.
 Gebauer, Ole Jacob, Gartner, 79.
 Gedde, S. C., Oberst, 458, 459.
 Gedsted, Jacob, Underhovmester, 191, 230.
 Gehl, Skolelærer i Maaløv, 86.
 Genant, Afgift til Lensmanden, 70.
 Generalkommissariatet, 480, 482.
 Generallandvæsenskommissionen, 20.
 Gentofte Bakke, 5. — By, 79.
 Georgia-Augusta, Universitetet i Göttingen, 184.
 Gerner, Henrik, Biskop, 494.
 Gertsen, Peder, 368.
 Gevninge By (Gevninge S.), 30, 34. — Kro, 20.
 Gierløff, Else Marie f. Hansen, 349. — Johan, Grosserer, 349.
 Giodicke, Hans, Grynmalers, 55.
 Giøng, Svend Jansen, 57.
 Gjøg, Marcus, Overhovmester, 147, 152—71, 189, 196.
 Glashandlere, 258, 262.
 Glim (Glim S.), 29.
 Glincke, Skrædermester, 281.
 Glomsæus, Niels Hansen, Præst, 101.
 Glostrup, 77, 85.
 Godtfriedtsen, Mickel, 56.
 Goes, Carl Wilhelm, Akademist, 230.
 Gomez, Gabriel, kgl. Faktor, 41.
 Gomme, Gabriel, 54.
 Gotlænder, Niels Sørensen, Præst i Rødovre, 100.
 Gottlieb, J. G., 525.
 Graabrødre Kloster (København), 398. — Torv, 506.
 Graff, Guldsmed, 333.
 Gram, Friedrich Christian von, Hofmarskal, 430. — Hans, Historiker, 235. — Overjægermester, 511, 512.

- Grap, Poffuel, 57.
 Grevenkop, v., Major, 551.
 Grevens Bastion, 412, 414, 416, 418.
 Griffenfeld, Peder, Greve, Statsmand, 130.
 Grosserersocietetet, 252, 261.
 Grotius, Hugo, Retslærd, 178.
 Grove, E. R., Generalkonsul, 351, 353. — Hans Diderik, Toldinspektør, 351. — Johan Christian, Kaptajn i Søetaten, 351. — Johanne Elise f. Hjort, 351, 355. — Petronelle f. Brinck-Seidelin, 351. — Stephan Andreas, Ingeniørkaptajn, 351.
 Grubbe, Regitze, g. m. Hans Ulrich Gyldenløve, 49.
 Grydaggers Aas, 380.
 Grysgaard (Utterslev), 379.
 Grønne Træ, Værtshus paa Christianshavn, 341.
 Grønvold, Jens, Smed, 389.
 Gule Palæ, 305.
 Gundsøllille, 90.
 Gyldenkrone, Holger, Baron, 135, 136.
 Gyldenløve, Ulrich Christian, Generalmajor, 48. — Ulrik Frederik, Greve, Statholder, 113, 133, 193, 451.
 Gyldensparre, Albert, Generalkrigskommissær, 449, 450.
 Gymnasier ved Domkirkerne, 128, 129.
Haagen, Agentinde, (1772), 321. — Hans, Politimester, 453, 454, 455.
 Haandvaaben, 40.
 Haandværk, 260.
 Haandværkslav, Forordn. af 21. Marts 1800, 290.
 Hage, J. P., Landøkonom, 85.
 Hagebøsse, 42.
 Hahn, Ludvig Statius v., Hofmarskal, 486.
 Halle ridderlige Akademi, 142, 172 —88, — Universitet, 183.
 »Halvmaane«, Blæseinstrument, 556.
 Hamborg, 41.
 Hammerich, Johannes, Grosserer, 462.
 Hammermøllen (i Hellebæk), 487.
 Hammond, Amtsprovst, 83.
 Hampel, Gotfriedt, Hofbarber, 50.
 Handelsberettigelse, Kommission ang., 253.
 Handelslav, 254, 265.
 Hansdatter, Ane Marie, 389. — Kirsten, 520. — Kirstine, 389.
 Hansen, Anders, Gaardmand i Utterslev, 371. — C. F., Overbygningsdirektør, 305, 306, 307, 310, 312, 314, 316, 317. — Christen, Sognefoged, 82, 374. — Christian, Gaardmand i Utterslev, 374, 381. — Constantin, Maler, 316. — Hans, Brændevinsbrænder, 386. — Hans, Gaardmand i Utterslev, 386. — Hans, Ligger, 50. — Jens, Kandestøber, 53. — Jules, Journalist, Diplomat, 60. — Jørgen, Gaardmand i Utterslev, 371. — Jørgen, 49. — Knud, Jordbruger i Sleggerup, 81. — Lars, Vejplantør, 79. — Peder, Kandestøber, 56. — Rasmus, Gaardmand i Utterslev, 379. — V. Fabricius, Stadsgartner, 429.
 Hansenske Palæ, 244.
 Hanssøn, Michael, Præst, 493.
 Harboe, Christoffer, 56.

- Harlinger Tagsten, 39.
 Harre, Christen Andersen, Grenader, 537, 548—53.
 Hartvig, Jørgen, Klejnsmed, 47, 52.
 Hasberg, Gartner, 88, 532.
 Hashagen, Bernt, Brændevinsbrænder, 270. — Henrik, Brændevinsbrænder, 270.
 Hasselø (Falster), 520.
 Hassing, J. H., Konduktør, 453.
 Hauch, A. G. Ø., Skolemand, 422. — Andreas v., Generalmajor, 536, 552.
 Haven, Lambert van, Generalbygmester, 470, 474, 476, 484, 485.
 Haveselskab, det kongelige danske, 87—88.
 H. C. Jensensvej, se Rentemestervej.
 Hebenstrid, Tobias, Tømmermester, 39.
 Hector, Johan Friderich, Gartner, 512, 513.
 Hedebo, P., Borgmester, 428.
 Heegaard, H. C., Skomagermester, 248.
 Heide, Daniel von der, 54.
 Hejnstrupgaard, 30.
 Heldt, svensk Admiral, 45.
 Helgesen, Poul, Magister, 392, 401, 404.
 Hellebard, 42.
 Helmich, Nicolai Cortsen, 368.
 Helmstedt ridderlige Akademi, 115.
 Helsingør, 511.
 Helt, Peter, Borgmester, 271.
 Heltzen, E., Politiker, 59.
 Helvigmagle (Glim S.), 29.
 Hendrich, Gartner, 50.
 Hendriksen, F., Xylograf, 442.
 Hendrinestrøst, Gd. i Utterslev, 374.
 Hennefeldt, Johan, Skrædersvend, 288.
 Hennemann, Johan, Krofader, Skrædermester, 272, 274, 282.
 Henriksen, Mathis, Studiosus, 51.
 Herbach, Caspar, 51.
 Herforth, C. L. A., Overretsprøkurator, 421.
 Hermandsen, Hans, Slagter, 51.
 Hermann, Georg, Skrædersvend, 292.
 Hersleb, H. C., Borgmester, 22.
 Herstedvester, 85.
 Hesselø, 492, 529.
 Hetlands Reduit, 415.
 Hilkie, Chr. Fr., Proviantforvalter, 388. — Harald, Møller, 388.
 Himmelev (Himmelev S.), 34, 85. — Birkedommergaard, 20.
 Hintze, Adam, Divisionskirurg, 327. — Gartner, 79.
 Hjort, Andrea Marie, Konventualinde, 355. — Andreas, Rentekammerdeputeret, 349. — Charlotte, Konventualinde, 355. — Frederik, Kasserer i Kancelliet, 351, 355. — Henning, 451. — Jacob Edvard Colbjørnsen, Konsulatssekretær, 349. — Johan Edvard Peter, Registrator, 354. — Rachel, f. Gierløff, 349. — Sekretær i Magistraten, 462.
 Hjortholms Allé, 372.
 Hjullaasgevær, 41.
 Hoff, Andreas, Skræder, 50. — Madam, 271.
 Holck, Hans, Redaktør, 320 f., 333.
 Holland, 39.
 Hollænderne paa Amager 490—533.

- Holm, Ellen Cathrine, f. Fray, 434.
 Holmens Kanal, 332, 482. — Kirkegaard, 432.
 Holmer, Lorendtz (Laurits), 50.
 Holmsted, Fr., Borgmester, 457, 458.
 Holstein, Chr. Fr., Greve til Ledreborg, 28—29.
 Hop, Hans, Købmand, 54.
 Hornbald, Villum, Malermester, 39, 57.
 Hornbech, Chr. Bernhard, Hofbygmester, 306.
 Hornemann, Christian, Miniaturmaler, 389. — G. M., Landsarkivar, 436.
 Horrebow, Peder, Astronom, 393.
 Hostrup, C., Digter, 566.
 Hotel Royal, 327, 442.
 Hoveri, 5—8, 17—18.
 Huggert, 42.
 Hulgaard, 381.
 Humleplantning, 70.
 Hummel, C. G., Professor, 464.
 Hunæus, Johan Arntz, 338.
 Husmændene, paa Bidstrup Gods, 34—37. — Daglon, 37.
 Huspenge, 36.
 Husumgaard, 367.
 Hvidebrødre, se Karmeliterbrødre.
 Hvidekloster, 390—92.
 Hvidt, L. N., Politiker, 463, 464.
 Hyrekuske, 249, 251.
 Hærens Arkiv, 417.
 Hæseker, J. J., Raadmand, senere Borgmester, 7.
 Häusser, E. D., Generalbygmester, 306, 488.
 Høckell, Hendrich, 53.
 Høgstrøm, Værtshusholder, 297.
 Højbrostræde, 506.
 Højby (Rorup S.), 34.
 Højelse, 67, 71.
 Høkere, 253, 254, 255, 258, 260.
 Hønnicke, Claus, 56.
 Hørheglere, 259, 260, 262, 263, 265.
 Hørkræmmere, 259.
 Hørsholm Gods, 2, 5, 8.
 Høyen, N. L., Kunsthistoriker, 317.
 Høyer, Premierløjtnant, 460.
 Ibsen, Anders, Possementmager, 54. — Niels, Husmand i Utterslev, 381.
 Idtzen, Albrecht, Kræmmer, 53.
 Illing, Skrædermester, 295.
 Indfæstning, 18—19.
 Ingedal i Smaalen, 130.
 Ingenhaven, Benedicte Rudolphine, 545. — Christopher Frederik, Oberst, 537, 544—46. — Johan Peter, Generalmajor, 544. — Mette Margrethe, f. Krabbe, 540, 542, 544.
 Ipsen, Rasmus Peder, Porcellænsfabrikant, 376.
 Irgens, Blikkenslagermester, 461.
 Isenberg, Harmand, Kaperkaptajn, 44—45, 55.
 Islands Batteri, 414.
 Ismailow, Nicolai, Akademist, 194, 231.
 Issing, Knud, Billardholder, 338.
 Iversen, Peiter, Gaardmand i Utterslev, 376, 377.
 Jacobsen, Anders, Borgmester, 450. — Anders, Kurvemager, 533. — Jacob, Kromand, 99. — J. C., Brygger, 465. — Niels, Præst, 96. — Ole, Jordbruger i Utterslev, 382.
 Jacobæus, Holger, Digter, 69.
 Jansen, Hans, Proviantskriver, 44.

- Harmand, Naalemager, 55. — eller Jensen, Lucas, 45, 49.
- Jens Væver, 56.
- Jensdatter, Margrethe, g. m. 1. Peiter Iversen, 2. Ole Jonassen, 376.
- Jensen, Anders, Husmand i Greve, 81. — Bartholomæus, Børgmester, 449, 450. — Clemens, 513. — H. C., Grosserer, 375. — Hans, Brygger, 55. — Jens, 53. — Jens, Rebslager, 55. — Johan, Gaardmand i Utterslev, 377. — Jørgen, 55. — Mogens, Gaardmand i Utterslev, 379. — Morten, Badsker, 56. — Niels, 56. — Peder, Bogtrykker, 55. Peder, Gaardmand i Utterslev, 375, 376, 382. — Peder, Kurvemager, 56. — Thomas, 451.
- Jernskæg, se Hanssøn.
- Jessen, Thomas Balthasar von, Oversekretær, 108, 113, 130, 145.
- Joensen, Knud, Murmester, 57.
- Johansen, Anders, Gaardmand i Utterslev, 381. — Gustav, Murer, 395. — Jens, Gaardmand i Utterslev, 377. — Michel, Gaardmand i Utterslev, 376, 388. — Peter, Gaardmand, 520.
- Johnsen, A. C., 376. — Erich, Vognmand, 383. — Julius, Vognmand, 383. — Karoline, f. Bruun, 377. — Maren, f. Buchholtz, 383.
- Jonassen, Ole, Gaardmand i Utterslev, 377.
- Jonstrup Seminarium, 83, 85.
- Jostsen (Justesen), Hans, Brygger, 52.
- Juel, Jens, Baron, Statsmand, 113. — Knud, Amtmand, 237. — Niels, Rigsadmiral, 451.
- Junge, Boye, Brandmajor, 453, 460. — Frk., 540.
- Justesen, Hans, Brygger, 46. — Lauritz, Renteskriver, 49.
- Jydekarl, Peder Nielsen, Gaardmand i Utterslev, 383.
- Jydske Lov, 65.
- Jürgensen, Ernst, Sæbesyder, 322.
- Jægersborg, 61.
- Jørgen Urmager, 55.
- Jørgensen, A. D., Historiker, 436. — Anders, Gaardmand, 373, 374. — Anders, Postmester, 52. — Christen, Gaardmand i Utterslev, 382. — Claus, 49. — Gregers, Gaardmand i Utterslev, 368, 369, 374, 375. — Hans, Garver, 55. — Lauritz, Køkkenskriver, 51. — Niels, Gaardmand i Brøndbyvester, 82. — Niels, Gaardmand i Utterslev, 364, 372. — Ole, Gaardmand i Utterslev, 373, 374. — Poffuel, Skomager, 56. — Thomas, Murmester, 57. — Skolelærer i Ballestrup, 87.
- Kaalgaarde, 65.**
- Kaas, Banner, Oberst, 546.
- Kalckow, Euphrosyne Caroline Hilarius, g. m. Værtshusholder N. Kierulff, 342. — Hilarius, Slagtermester, 343.
- Kalthoff, Mathias, Tøjmester, 42, 50.
- Kamstrup (Vor Frue S.), 34.
- Kan, Sv., Herbergerer, 283.
- Kancellibygningen, 305.
- Kapelvej, 422.
- Kaperskibe, 42, 47. — Udrustning, 44.
- Kappelevgaardene, 15.

- Karck, Jørgen, Bager, 53.
 Karens Lyst (Utterslev), 375.
 Karl X Gustav, svensk Konge, 40, 48, 364, 367. — XV svensk Konge, 58, 59, 60, 64.
 Karlstad, svensk Lejr i Brønshøj, 97.
 Karmeliterbrødre, 390, 396.
 Karmeliterkloster (Helsingør), 398.
 Kassationskommissionen for København's Brandkorps, 455—56.
 Kastelskirken, 485.
 Kastrupgaard, 531.
 Kastruplund, 531.
 Kattinge (Herslev S.), 28.
 Keller, Inspektør paa Christianshavns Straffeanstalt, 102.
 Kenckel, Stephan, Professor, Underhovmester, 139—44, 162—63, 191, 206, 207, 208, 209, 210, 216—22, 225 f.
 Kiehl, Niels, Pottemager, 56.
 Kiersgaard, Dorothea Cathrine, g. m. Amtskirurg Thonning, 334.
 Kierulff, A. C., Politidirektør, 462. — Anne Cathrine, 334, 344. — Charlotte Amalie, 343. — Juliane Marie, 343. — Nicolaj Valentin, Billardholder, 336, 337, 338, 339, 341, 342, 343.
 Kierulffs Have, 319—48.
 Kircherup, Anna Catharina, 331. — Mette Marie, g. m. S. C. Simmelhag, 334, 335. — Søren, Thehandler, 334.
 Kirkerup, Andreas, Brandmajor, 455, 460.
 Kirkerup (Kirkerup S.), 90.
 Kirurgisk Akademi, 304.
 Kiøge, Mikkel, Skrædermester, 50.
 Klaumann, Knud Gregorius de, Justitsraad, 330.
 Klein, Hans Pettersen, Kaperkaptajn, 44—45.
 Klemensdatter, Kirsten, g. m. Præsten Claus Pedersen Muhle, 97, 99, 101.
 Klingberg, Christian, Højesteretsadvokat, 461.
 Kloumann, Peter, Bryghusforvalter, 450.
 Knack, Andreas, Smed, 47, 52.
 Knardrup, 67, 79.
 Knippelsbro, 509.
 Knop, Peter Olsen, 99.
 Knudsen, Cornelius, d. y., Kaperkaptajn, 44. — Hans, Raadmand, 449. — Jørgen, Degn, 99. — Ludvig, Arkitekt, 483. — Martin, Fysiker, 395.
 Knudstrup, Johan Peter, 371.
 Knuth, Adam Christopher, Lensgreve, 194. — Adam Levin, Greve, Amtmand, 108, 113, 450, 469, 470. — Christian Frederik, Akademist, 194.
 Knutzen, Fr., Urtekræmmer, 333.
 Kobbelbrug, holstensk, 21—24, 514.
 Koch, Gartner, 78—79. — Jørgen Hansen, Hofbygmester, 306, 316.
 Kock, Albrecht Nielsen, 54. — Jacob, Mester, 50. — Michel, Skrædermester, 50.
 Kocksius, Johannes, Musikant, 50.
 Kohlmann, Johan, Guldsmed, 479.
 Koldinghus, 479.
 Komiteen af 24. Juli 1824 til Genemførelse af de approberede Planer til Gas- og Vandværker, 464—65. — af 13. Jan. 1841 ang. Stadens Belysning med Gas, 462—63. — af 6. Maj 1842 ang. Stadens Belysning med Gas, 463. — af 17. Dec. 1847 ang. Ind-

- førelsen af et Vand-, Gas- og Kloaksystem 463—64.
- Kommisdegen, 41.
- Kommissionen i Raadstuen ved Slottet, 107 f., 113. — for Brand-, Lygte- og Vægtervæsenet 1687—1714, 450—52. — vedr. Lygtevæsenet 1801—19, 454. — af 25. Aug. 1752 ang. Vandfaldet ved Amalienborg Plads, 457. — af 23. Dec. 1754 ang. Tømmerpladserne, 457—59. — af 5. Sept. 1757 ang. Ordrup Sø, 459. — af 28. Okt. 1757 ang. Gadernes Vandfald, 459. — af 29. Juli 1795 ang. Brandvæsenets Forbedring, 460. — af 24. Juli 1801 ang. Vandvæsenets Forbedring, 460. — af 4. Maj 1813 ang. Grundes Afstaaelse til Vandvæsenet, 461. — af 24. Dec. 1824 ang. Gadebelysningens Indførelse i København, 461—62.
- Konditorer, 260.
- Kgl. Bibliotek, 485.
- Kongens Enghave, 79.
- Kongens Nytorv, 505.
- Kongeporten, 557.
- Kongetiender i Norge, 130.
- Konsumptionsafgiften, 510.
- Kopulationsprotokoller, 444.
- Korff, v., Baron, russisk Gesandt, 325.
- Korntorrings Magasiner, kgl., 305.
- Korporationer, 249—69.
- Korporationsskriver, 264.
- Krabbe, Ole, Herremand, 544.
- Krabbesholm, 87.
- Krag, Erik, 49. — Frederik, Baron, 130. — Otte, Rigsraad, 49.
- Krarup, Christiane Amalie, f. Møhl, 346. — Niels Bygom, Dr. phil., 346.
- Krieger, Johan Cornelius, Overlandbygmester, 430, 431.
- Krigsministeriets Bygning, 305.
- Kronborg, 70, 304.
- Kronprinsens Stald, 307, 310.
- Krudttaarnsslaverne, 417.
- Kruse, Cornelius, 449.
- Krøger, Jockum, Possementmager, 55.
- Kunstmuseet (Dr. Tværgade 7), 305.
- Kur, Jens, Raadmand, 470.
- Kurvemagere, 260.
- Kvan, 66.
- Kvarnløse, 66.
- Kyhl, Urmager, 462.
- Københavns Kommune, som Ejer af Bistrup Gods, 1—37. — Len, 70. — Rytterdistrikt, 358, 363. — Slot, 469, 479. — Vandværk, 372.
- Køge, 511.
- Kølpin, Alexander, Justitsraad, Hofkirurg, 388.
- König, Hans, Kongens Urtegaardsmand, 505.
- Korbitz, Johan Christopher, Stiftamtmand, 50, 449.
- Lachmann, Bartholomæus, 136. — Christopher, Dansemester, 136.
- Landboreformer, 1—37, 515.
- Landgilde, 17.
- »Landgreven«, Kirkegaard, 356.
- Lange, F. M., Prokurator, 101. — Johannes Christian, Forfatter, 345. — M., Overpræsident, 464. — Philip de, Generalbygmester, 241, 472. — Rasmus, Skræder-

- mester, 298, 299. — Svenning, Justitsraad, Raadstueskriver, 292.
- Langelinie, 414.
- Langius, Johannes, Musikant, 50.
- Langsted, Hans, Fuldmægtig i Kammerkancelliet, 460.
- Langvads Mølle, 20.
- Larsen, Anders, Gaardmand i Utterslev, 373. — Jens, Gaardmand i Kraghave, 81. — Jens, Gaardmand i Utterslev, 365, 372. — Jens, Kaperkaptajn, 44—45. — Niels, Ejer af Sprettingegaard, 22. — Niels, Gaardmand i Utterslev, 364, 365, 382, 383. — Peder, Gaardmand i Utterslev, 382. — Søren, Gaardmand i Utterslev, 374. — (kaldet »Krudtfar«), Oversergent, 562, 563.
- Lauremberg, Hans Will., Digter, 115. — Sebastian, Matematiker, 206.
- Lauridsen, Jens, Gaardmand i Utterslev, 383.
- Lauritzen, Clemen, 54. — Jørgen, Vognmand, 55. — Peder, 49. — Peder, Possementmager, 56.
- Lav, 249, 264.
- Lavsskriver, 264.
- Ledoje Planteskole, 82.
- Lee, Joseph, 422.
- Leibniz, Gotfried Wilhelm, tysk Filosof, 183, 184.
- Lektorater ved Domkirkerne, 128.
- Lemvig, Mikkel Søfrensen, Sognepræst, 100.
- Lente, Christian von, Overhovmester, 196—98. — Theodor, Kansler, 51.
- Leonora Christina, se Ulfeldt.
- Lerbækgaardene, 20.
- Lerches Gaard, 305.
- Lercke, Cornelius, til Nielstrup og Aarsmark, 49.
- Lessine, Peder, Grovsmed, 56.
- Leth, Chr., Etatsraad, 458, 459. — Lærer i Farum, 84.
- Leverentz, Alexander, Musikant, 50.
- Levin, Anna, f. Ferslew, 442. — Jøde, Christianshavn (1772), 321.
- Leyers Vang, 359.
- Lichtmacker, Jacob, 53.
- Liebenberg, C., Nationalbankdirektør, 60.
- Lille Bøllelosegaard, 385. — Belalahøj, 377. — Færgestræde, 327. — Kongensgade (Chrhavn.), se Wildersgade. — Ladegaardsmølle, 20. — Sophiegade, 322. — Værebros Mølle, 20.
- Lindegaard, Slotsgartner, 78.
- Lindenow, Christopher, 169.
- Lindhard, Knud, Forfatter, 563.
- Lindholm, Hgd., 28.
- Liumb, Jørgen, 55.
- Locke, John, eng. Filosof, 174.
- Lodberg, Biskop, 129.
- Lollands Kontregarde, 414.
- Lollik, se Michelsen.
- Lowson, Jacob, Amtsforsvalter, 459.
- Lund, Carl Conrad, Raadmand, 455. — H. P., Proprietær, 88.
- Lunde, Jernstøber, 463, 464.
- Lunding, Major, 464.
- Lybeck, 41.
- Lyder (Staes), Pottemager, 406.
- Lygte- og Sprøjteskat, 452.
- Lygtevæsenet, 454, 465.
- Lühe, V. A. v. d., Overpræsident, 6, 9, 10, 11, 12, 18, 458, 459.
- Lynghy, 71.
- Lyon Akademi, 175.

- Lysestøbere, 259, 262, 263, 265, 266
 —67.
 Lütken, Magnus, Admiral, 377, 378.
 — Otto Hans, Marineminister,
 379. — Vilhelmine Cecilie, f.
 Nissen, g. m. Admiral Magnus
 L., 377, 378. — Frk., Stiftsdame,
 D. af Marineminister O. H. L.,
 379.
 Lütkens, Frants Julius, Hofpræst,
 207, 212.
 Læssøe, Herman, Raadmand, 292.
 Løngangen ml. Københavns Slot
 og Proviantgaarden, 469, 479.
 Løngangsstræde, 507.
 Lønnert, Mathis, Tømmermester,
 39.
 Løvstræde, 505.
 Maaløv, 84, 86.
 Maase, v. d., Kaptajn, 540.
 Madsdatter, Maren, g. m. Peder
 Nielsen, 381.
 Madsen, Johan, Underskriver i
 Klædekamret, 50. — Peder, 49.
 — Rasmus, Bymand i Brønshøj,
 98.
 Maglebylille, 521, 529.
 Maglegaard, 79.
 Mahler, Casper, Mester, 54.
 Malling, Ove, Statsminister, For-
 fatter, 96.
 Manniche, J. A., Amtsvejinspektør,
 88.
 Marbjerg (Fløng S.), 30
 Marcellius, Leonhart, kgl. Faktor,
 41.
 Margrethehaab, Husmandskoloni
 paa Bistrup Gods, 36.
 Maria Kirkeplads, 422.
 Mariboe, Moses Levin, Grosserer,
 378, 379.
 Mariehøj, Gd. i Utterslev, 372.
 Marquard, E., Arkivar, 45.
 Marr, Hans, Glarmester, 39.
 Marselis, Christoph, Arkitekt, 472,
 480, 485. — Selius, Vaabensmed,
 48.
 Marskandisere, 260, 261.
 Martensen, Gert, Grenader, 484.
 Masius, Hector Gottfried, Præst,
 200.
 Mathiasen, Frands, 238.
 Mathiesen, Albert, kgl. Bygme-
 ster, 39. — Banner, Assessor,
 459.
 Matras, Jonas, Akademist, 195.
 Matthiessen, C., Lærer, 84.
 Matthæus, Inspektør paa Kvæst-
 huset, 432.
 Medscher, Sygeopvarter, 104.
 Mejlgaard (Taarnby), 533.
 Meldahl, F., Arkitekt, 304, 420—
 27.
 Mel- og Grynhandlere, 258.
 Meller, Johannes Christensen,
 Raadmand, 450, 452.
 Mercker, Cordt, Kræmmer, 54. —
 Herman, Købmand, 46, 53.
 Meyer, Hans, Brændevinsbræn-
 der, 382. — Hans, kgl. Stykke-
 støber, 40, 54. — Johan Adolf,
 52.
 Michelbecker, Wigand, 430.
 Michelsen, Claus, Kaperkaptajn,
 44—45. — Jens, kgl. Brygger, 51.
 — Jens (Lollik), Gaardmand i
 Utterslev, 368, 376. — Lorentz,
 322. — Morten, Raadmand, 46.
 52. — Niels, Gaardmand i Ut-
 terslev, 371, 373, 381. — Niels,
 52.
 Missen, Johan, Skrædersvend, 281.

- Moltke, A. G., Lensgreve, Statsmand, 1, 21.
- Monrad, D. G., Biskop, Politiker, 59, 463. — Johan, Memoireforfatter, 99. — P. J., Kancellideputeret, 264.
- Monreale Akademi, 175.
- Morgenstjerne, 41.
- Morsing, Peder, 56.
- Morten Tømmermand, 47, 53.
- Mosedede (Greve S.), 30.
- Mosegaard, Konsulent, 529, 530.
- Moth, Mathias, Oversekretær, 108, 113, 130, 146, 169, 198, 450, 452. — Paul, Dr., 51.
- Muhle, Claus Pedersen Utterslev, Præst i Brønshøj, 96—101. — Dorthea Clausdatter, g. m. 1. Oluf Schancke, 2. Niels Hansen Glomsæus, 101.
- Munch, Hans, isl. Købmand, Raadmand, 458, 459. — Peder, 449.
- Munchens Gaard (Utterslev), 368.
- Munck, Barbara, g. m. Brygger Peder Nielsen Munck, 368. — Jens, Admiral, 322. — Lauritz, Oberst, 451. — Peder Nielsen, Brygger, 368.
- Mundt, J. H., Overavditor, 462.
- Musketter, 41.
- Mussel, Johan Rudolph, Berider, 142.
- Muus, L., Præst, 73, 519.
- Müller, Christian Rudolph, Hofpræst, 207, 212. — Henrik, Rentemester, 28.
- Mæglere, 249—52, 261.
- Møens Kontregarde, 413.
- Møller, Andrea Vibeke, g. m. 1. Møller C. F. Albrechtsen, 2. Møllebygger A. L. Albrechtsen, 388. — Christian, Musikant, 50. — Ejler, Ejer af Bispebjerg Mølle, 386, 387. — Margrethe Kirstine, g. m. Ejler M., 387. — Poul, Digter, 77. — Poul, Ejer af Bispebjerg Mølle, 388. — Gartner, 79.
- Møllmann, Magnus, Klædekræmmer, 238.
- Mønt, den kgl., 304.
- Nansen, Hans, Overpræsident, 450, 451, 452. — Michel, 53.
- Naturhistorisk Museum (Stormgade 10), 305.
- Navnløs, Gd. i Utterslev, 375.
- Nees, Charlotte Amalie, f. Bang, 96. — Chr., Direktør, 96. — Christoffer, Sognepræst, 96. — Ingeborg, f. Delcomyn, 96. — Jens Henning, Læge, 96.
- »Neldeblad«, Kanontype, 40.
- Nicolaj Rotgieter, 56.
- Niels Distellor, 51.
- Nielsdatter, Else, g. m. Præsten Claus Pedersen Muhle, 97.
- Nielsen, Anders, Gaardmand i Utterslev, 373, 385. — Anders, Underskriver, 51. — Anders, 54. — Arnt, Gaardmand i Utterslev, 379. — Børge, Gaardmand i Utterslev, 378. — Christen, Gaardmand i Utterslev, 384, 385. — Hans, Gaardmand i Utterslev, 380. — Jens, Grovsmed, 55. — Jørgen, Gaardmand i Utterslev, 364, 377, 382. — Knud, Bestyrer, 526—27. — Lauritz, Plidtzfoged, 51. — Marcus Ludvig Jonas, Politimester, 454. — Michel, Gaardmand i Utterslev,

- 364, 367, 371, 381. — Niels, Gaardmand i Utterslev, 364, 380, 382, 383. — Ole, Gaardmand i Utterslev, 364, 365, 366, 371, 378. — Oluf, Gaardmand i Utterslev, 365. — Peder, Gaardmand i Utterslev, 365, 373, 381, 383. — Rasmus, Gaardmand i Utterslev, 364, 378, 382. — Rasmus, Udflytter, 86. — Simon, Murmester, 57. — Thomas, Kæmner, 52. — Proprietær i Taarnby, 533.
- Niemand, Heindrich, 52.
- Nikolaj Kirkes Assistenskirkegaard, 356.
- Nilausen, Søren, Gaardmand i Utterslev, 379.
- Nissen, H. N., Raadmand, 9, 12, 16, 18, 459. — Nicolaus Christian, Justitsraad, 327.
- Nistad, Jørgen, kgl. Rustvognsmed, 51.
- Norgesbro, 414. — -porten, 418, 467, 557. — Ravelin, 413, 418.
- Normandslyst (Utterslev), 389.
- Numsen, Michael, General, 542, 458, 459.
- Ny-Amager, 72.
- Nyby Ladegaard, 362.
- Nyeland, Stephan, Gartner, 525, 531, 532.
- Nyhavn, 332.
- Nytorv, 127, 506, 507.
- Nøjsomhed (Utterslev), 388.
- Nøjsomhedsvej, se Sokkelundsvej.
- Nørreport, 409.
- O**berkamp, 498.
- Odense, 260. — Gymnasium, 129.
- Ohlsen, J. E., Handelsingartner, 526—27.
- Olai Kirke (Helsingør), 398.
- Ollufsdatter, Anna, 99.
- Ollufsen, Hans, Køkkenskriver, 50.
- Olsdatter, Anne, 555.
- Olsen, Andreas, se Pagter. — J. C., Overgartner, 88. — Jens, Gaardmand i Utterslev, 372. — Jørgen, Gaardmand i Utterslev, 373, 385. — Lars, Gaardmand i Utterslev, 380. — Mads, Gaardmand i Utterslev, 385. — Rasmus, Gaardmand i Utterslev, 385, 386.
- Olufsen, Lisbeth, g. m. Niels O., 49.
- Operahuset, 412, 469, 475, 479, 482, 488.
- Ordrup, 79.
- Orléans Akademi, 175.
- Orm, Carl, Oldermænd for Skræderlauget, 280.
- Otto, C., Professor, Etatsraad, 102—04.
- Owen, Grosserer, 462.
- Over-Brand- og Vandkommissionen 1714—1805, 452—53.
- Overgaden neden Vandet, 320 f. — oven Vandet, 320 f.
- Oxe, Thomas, Raadmand, 449, 451.
- Oxendorph, Jørgen Dinesen, Matematiker, 206, 212.
- P**agter, Andreas Olsen, Øltapper, 326, 327, 328, 330.
- Pampert, 42.
- Paris' ridderlige Akademi, 115.
- Parole, 565—66.
- Parsberg, Else, g. m. Laurids Ulfeldt, 367.
- Parshjerg, Oluf, 45, 49.

- Partisan, 42.
 Passelick, Casper, Sekretær, 363.
 Paulsen, Paul, 53.
 Peder Skoflikker, 56.
 Pedersdatter, Ane, g. m. Anders Christensen, 384. — Bente, g. m. Peder Pedersen d. y., 372. — Dorete, g. m. Peder Knop, 99. — Eble, g. m. 1. Ole Jørgensen, 2. Søren Pedersen, 380. — Karin, g. m. Matros Nicolay Fray, 433, 434.
 Pedersen, Anders, 55. — Anders, Gaardmand i Utterslev, 372, 385. — Claus (Utterslev), se Muhle. — Hagen, Gaardmand i Utterslev, 375. — Hans, Gaardmand i Utterslev, 373. — Hans, Musikant, 50. — Hans, 55. — Jens, Gaardmand i Utterslev, 364, 371, 374, 379, 380, 383. — Jens, Slagter, 55. — Jørgen, Gaardmand i Utterslev, 377. — Lars, Skipper, 324. — Lauridtz, 56. — Mads, Gaardmand i Ledøje, 86. — Mogens, 368. — Niels, Gaardmand i Utterslev, 373, 380, 381, 383, 384. — Niels, Parcellist i Tune, 81. — Niels, Skriver, 56. — Niels, Husum, 100. — Nielsen, Possementmager, 56. — Ole, Gaardmand i Utterslev, 375. — Peder, Gaardmand i Ledøje, 86. — Peder, Gaardmand i Utterslev, 371, 383, 386. — Peder, d. y., Gaardmand i Utterslev, 372, 375. — Søren, Gaardmand i Utterslev, 380. — Truels, Gaardmand i Utterslev, 374.
 Pederstrup, 86.
 Peitersen, Jacob, 56. — Johan, Gaardmand i Utterslev, 386. — Peiter, Barber, 56.
 Peitz, Johan Christoph, Strømpevæver, 543.
 Pelli, Domenico, Bygmester, 410, 411, 483.
 Petersdal, 375.
 Petersen, A. J., Overintendant, 562, 563. — Ane, g. m. Lars Petersen, 372. — Carl Ludvig, Værtshusholder, 346. — Christine Sofie, 372. — Lars, Gaardmand i Utterslev, 372, 383. — N. C. F., Proprietær, 375. — P., Slotsgartner, 80.
 Petersminde, 375.
 Petkum, Hieronymus, Professor, 132, 206, 207, 223. — Simon, Agent, 223.
 Petri Kirke, 392, 398, 405.
 Pettersen, Jacob, kgl. Kammertjener, 44.
 Peymann, H. E., Generalmajor, 453, 454, 455, 460.
 Philip Barber, 51.
 Pike, 41.
 Pileplantning, 74.
 Pinneberg Reduit, 414.
 Planteskoler, 69, 79—80.
 Platen, Hans Caspar v., Generalkrigskommissær, 487. — Wilhelm Friedrich v., Overbygningsdirektør, 470, 472—80, 482—89.
 Plessen, Christian Siegfried von, Statsmand, 113, 130, 145, 146, 170, 196, 198, 367.
 Pliedtzfoged, Christoffer, 51.
 Poffvelsen, Jacob, Fyrbøder, 49. — Lorentz, 53.
 Popke, Johan, Skrædersvend, 288.

- Porcellæns- og Pottehandlere, 257, 258, 263, 265, 267.
- Port- og Passagepenge, 465—67.
- Porte, Jacques de la, kgl. Faktor, 41.
- Poulsen, Mandrup, Arkitekt, 236.
— Peder, Gaardmand i Utterslev, 365.
- Prehn, Joachim Carl von, Akademist, 135. — Oberst, 135.
- Preussen, 61.
- Preutz, Niels, Tømmerhandler, 323.
- Prinsens Gaard, 239. — Palæ, 304, 430.
- Proviantgaarden, 40, 469, 484.
- Præsteholmen, se Brønshøjholm.
- Præstetiender i Lolland og Falster 130, 131.
- Pufendorf, Samuel von, Retslærd, 178, 181.
- Pumpevandsledninger, 446.
- Q**uanten, Emil von, svensk Digtter, 59, 60.
- R**aadhusbiblioteket, 417.
- Raadstuearkivet, 417, 435—68.
- Råvad, Arkitekt, 428.
- Racheby Sogn, 520.
- Ramsing, A. U., Generalmajor, 557.
- Rantzau, Christian, Greve, Statholder, 194, 230. — Øllegaard, g. m. Generalmajor J. P. Ingenhaven, 544.
- Rasch, Claus, Politimester, 451, 452.
- Rask, Frandtz, 52.
- Rasmus Kornmaler, 57.
- Rasmusdatter, Bendte, g. m. 1. Peder Larsen, 2. Niels Nielsen, 382. — Mette Marie, g. m. 1. Søren Rasmussen Willenstrup, 2. Ulrich Christian Simmelhag, 3. v. Simolin, 325, 331, 332.
- Rasmussen, Hans, Gaardmand i Utterslev, 379. — Jens, Gaardmand i Utterslev, 385. — Lars, Gaardmand i Utterslev, 382. — Niels, Gaardmand i Utterslev, 378. — Peder, Hører, 57. — Peder, Murmester, 56. — Rasmus, (i Kancelliet), 50. — Søffren, Snedker, 57. — Thomas, Possementmager, 57.
- Rathsach, Amtskirurg, 292.
- Ratichius, Wolfgang, Pædagog, 174.
- Rauffn, Claus, Byfoged, 53.
- Ravnholt, Skarpretter, 103.
- Reedtz, Frederik, 45, 49. — Peder, Kansler, 49.
- Reerslev Præstegaardsmark, 20.
- Reiter, Krofader, 297—98.
- Reitzer, Jørgen, (i Tyske Kancelli), 363, 365, 367, 369.
- Rembsnider, Hendrich, 54.
- Remiser, 511.
- Renttz, Nicolaj, Farver, 46, 52.
- Rentekamret, 45, 49.
- Rentemestervej, 375.
- Resen, Peder, Overpræsident, 449.
- Retræte, 555, 558—59.
- Reveille, 557—58.
- Reventlow, Chr. Ditl. Fr., Greve, Præsident for Rentekammeret, 460. — Conrad, Greve, Storkansler, 108, 113, 134, 137, 146, 198, 450, 451.
- Ribe Kapitel, 130.
- Riber, Jens, 451.
- Riedtzer, Jørgen, 52.
- Riisser, Anders Willemsen, 54.

- Rockstroh, K. C., Kaptajn, Arkivar, 408.
- Rodriguez, Frederik, Christian, Hofpræst, 195.
- Rodsteen, Marqvard, Oberst, 410.
- Roede, Anders, 54.
- Rohde, Amtsforvalter, 237.
- Rolland, Roudloff, 51.
- Romerike, 131.
- Rosenbaum, Musiker ved Københavns Væbning, 563.
- Rosenberg, Andreas, Arkitekt, 305.
— C., Litteraturhistoriker, 59, 60.
- Rosenborg, 304, 480. — Have, 469.
- Rosendal, Proprietær, 558.
- Rosenkranz, Gunde, Rigsraad, 49.
— Iver, Statsminister, 193. — Jørgen, Akademist, 169. — Oluf, Baron, Embedsmand, Forfatter, 105.
- Rosenlund, Traktørsted, 346.
- Rosenvinge, Kontorchef, 442.
- Roskilde, 67, 86, 511. — Jomfrukloster, 8. — Len, se Bistrup Gods. — Palæ, 305.
- Rosted, Henrik, Ridefoged, 9, 12, 13, 16, 18, 30.
- Rostgaard, Fr., Gehejmearkivar, 453.
- Rothe, Viggo, Jernbanedirektør, 465.
- Ruberth, Glaspuster, 51.
- Rubin, David, Boghandler, 303.
- Rusland, 61.
- Røbike, se Røpke.
- Rømer, Ole, Astronom, 450, 451, 452, 507. — Kammerjunker, 88.
- Røpke, Michel, Bager, 46, 53.
- Rørstrøm, Peter, 544.
- Saaby (Voldborg H.), 71.
- Saint-Germain, Claude Louis, Greve, Officer, 544.
- Saltholm, 521.
- Saltkompagniets Pakhus paa Christianshavn, 305.
- Sandbjerg, Abel, 49.
- Sander, Hans, Knapmager, 55.
- St. Blasius, 540.
- St. Cyracius, 540.
- St. Jørgen Kapel (Helsingør), 391.
— Hospital, 391, 392.
- St. Pederstræde, 391.
- Sanne, Oldermænd for Skræderlauget, 286, 287.
- Sart, Felix du, Arkitekt, 472.
- Saxe, Peder, Tolder, 49. — Margrethe, 49.
- Scavenius, Morten, Justitssekretær, 449. — Peder Lavridsen, Generalprokurør, 363, 449.
- Schacht, Johan Henrik, Oberstløjtnant, 548.
- Schack, Hans, Greve, Rigsfeltherre, 321, 451, 502. — Grev Hans til Schackenborg, Stiftamtmand, 193.
- Schackske Gaard paa Nytorv, 127.
- Schancke, Oluf, Præst, 101.
- Scharling, H. W., Nationaløkonom, 420, 421.
- Scheel, Hans Henrik, Generallojtnant, 237, 470, 474.
- Scheelers Gaard (Utterslev), 368.
- Schindel, Wiglas von, saksisk Adelsmand, Overhovmester, 106—45.
- Schlegel, Johan Jacob, Oldermænd for Skræderlauget, 280, 299, 300.
- Schmidt, Jacob, Oldermænd for Skræderlauget, 271, 272, 273, 274, 277.
- Schmieden, v., Kammerherre, 278.
- Schneeberg, Beboer paa Christianshavn, (1772) 321.

- Schnell, Krofader, 298.
- Schröder, Anna Marie, g. m. Grenader Benthack, 537, 538. — Frederik, Major, 363, 369, 370. — Martin, 442. — Peter, Urtegaardsmand, 237.
- Schrödersee, Joh. Chr. v., Borgmester, 6.
- Schuldt, Ernst, Glarmester, 54.
- Schumacher, C. Chr., Kaptajn, Godsejer, 27.
- Schustergaarden (Utterslev), 365.
- Schwenn, Johan, Gartner, 79.
- Schäffer, Fr. Chr., Borgmester, 462.
- Schøller, Caspar, Højesteretsjustitiarius, 453. — Kasper, til Lellingegaard, 370. — Rasmus, Vice-landsdommer, 370.
- Schønheyder, Joh. M., Kammeradvokat, 14.
- Secher, V. A., Rigsarkivar, 436.
- Sehestedt, Christoffer, Etatsraad, 108, 113.
- Seigleger, Thor, 57.
- Sigbrit, Christian II's Raadgiver-ske, 492.
- Simmelhag, Andreas, Varemægler, 324, 336. — Andreas Lossius Dreyer, 328. — Christiane Marie, 335. — Friderik Christian, 335. — Hans Jacob, Billedhugger, 328, 335. — Johan Andreas, 335. — Johan Peter, Urmager, 328, 335. — Margrethe Dorothea, f. Knudsen, 336. — Mette Margrethe, 335. — Mette Marie, f. Rasmusdatter, 325, 331, 332, 335. — Rasmus Sørensen, 325. — Søren Christian, Billardholder, 326, 328, 333, 334, 335, 336. — Ulrik Christian d. æ., Værts-husholder, 323—31, 335. — Ulrik Christian d. y., Kaperkaptajn, 335, 336.
- Simolin, v., russisk Junker, 324.
- Sinklar, Anders, Landsdommer, 363, 369, 370. — Kirsten, g. m. 1. Landsdommer Anders Sinklar, 2. Unche Fridrich, 99, 370, 371.
- Sivertsen, C. W., Fudmægtig, 376.
- Sivertz, Skrædermester, 293.
- Sjællands-Porten, 410. — Ravelin, 412.
- Skaaning, Carl Andersen, af Skovlunde, 365, 366.
- Skeel, Christen, Rigsraad, 49, 367. — Jørgen, Kmjkr., 367.
- Skibskirkegaarden, se Holmens Kirkegaard.
- Skiftejurisdiktion, Husbondens, 33.
- Skjeberg i Smaalen, 130.
- Skjoldnæsholm, Hgd., 28.
- Skolereformer, paa Bistrup Gods, 33—34.
- Skotte, Hans Lauritsen, Skræder, 55.
- Skovgaard, Peder, Gaardmand i Utterslev, 383.
- Skovlunde, 86.
- Skræderlaugets Arkiv, 279—80. — Lade, 279. — Velkomst, 280.
- Skrædermestrenes Stiftelse, 303.
- Skrædersvendenes Løn, 289 f.
- Skunneemand, Gabriel, 368.
- Slangerup, 67.
- Slotsholmsvagt, 306.
- Slutter, Gerhardt, Skræder, 80.
- Slægerup Mark, 7.
- Smedelinien, 413, 414.
- Smith, Otto, Kaptajn, Museumsinspektør, 239.
- Snadelev (Snadelev S.), 34.
- Sokkelundsvej, 388.

- Solrød (Solrød S.), 34.
 Sommerlyst (Frederiksberg), 238.
 Sophiegade, 322.
 Sophie Nedergade, se Lille Sophie-
 gade.
 Sorgenfri Slot, 472.
 Sort, David, Possementmager, 55.
 Sorø Akademi, 105 f., 110, 111, 115,
 116, 129, 143, 149, 155, 176, 188,
 232. — Kloster, 67.
 Sotman, Anna, Jomfru, 389.
 Spang, Henrik, Admiral, 451.
 Spendrup, cand. theol., Brænde-
 vinsbrænder, 334.
 Sperling, Otto, Professor, 132, 206,
 207, 208, 210, 211, 215, 222 f.
 Spøremager, Rasmus, 363.
 Springvandsledninger, 446.
 Sprogø, 492, 529.
 »Stadt Breslau«, 270—303.
 »Stadt Hamburg«, Traktørsted, 326,
 327, 329.
 Staldmestergaarden, 305, 483—85.
 Stampe, Hans, Raadmand, 449, 450,
 451.
 Stavanger, 131.
 Stavnsbaand, 10—11, 30—32.
 Stenbukkens Gaard, 327.
 Stenwinkel, Hans van, Bygmester,
 470, 474, 476, 479, 485, 489.
 Stephen Drejer, 57.
 Stichman, Johan, Guldsmed, 46, 53.
 Stielcke, Jørgen, Guldsmed, 55.
 Stige (Fyn), 520.
 Stolberg, Chr. Günther, Rigsgreve,
 5.
 Stolle, Christian Frederik, Barber,
 323.
 Store Bollemosegaard, 386. —
 Magleby, 492, 532. — Marien-
 dal, 241.
 Straffeanstalten paa Christians-
 havn, 416.
 Strassburg Gymnasium, 174.
 Stempel, Møbelhandler, 371.
 Strick, juridisk Professor, 131.
 Strube, Dirich, Apoteker, 46, 54.
 Struensee, J. F., Statsmand, 20,
 29, 466.
 Stryk, Samuel, tysk Retslærd, 178,
 181, 182.
 Strømberg, Lauritz Thomasen, 238.
 Sturm, Johannes, tysk Skolemand,
 174, 175.
 Stær, Christian, Skrædersvend,
 288.
 Størrestræde, se Holmens Kanal.
 Suend, Sebastian, Sekretær, 363.
 Suhm, Ulrich Friderich v., Admi-
 ral, 458, 459.
 Sundbyøster, 521.
 »Svane«, Kanontype, 40.
 Swendsen, Edw., Handelsgartner,
 529, 530, 533. — Hans, Gaard-
 mand i Nybølle, 86. — Poffuel,
 Rodemester, 52.
 Svenskekrigen 1658, 364.
 »Svenske Skanse«, 319.
 Svenstrup Gods, 31, 71.
 Svoverslev (Svoverslev S.), 27.
 Synnestvedt, Kaptajn, Vandinspek-
 tør, 371.
 Sød (ved Tønder), 520.
 Særløse Overdrev, 28.
 Søbøtker, Hans Jacob, Todinspek-
 tør, 228.
 Søffrensen, Johan, 54. — Jon,
 Brygger (?), 52. — Lauritz,
 Brygger, 56. — Mikkel (Lemvig),
 Sognepræst, 100.
 Søkvæsthuset, 341.
 Søllerød, 71.
 Sølling, Skibskaptajn, 351.

- Sondmøre, 130.
 Søndre Frihavnsvej, 414.
 Sørensdatter, Ane, g. m. 1. Peder Jensen, 2. Peder Christensen, 375.
 Sørensen, Hans, Borgmester, 53.
 — Hans, Gaardmand i Utterslev, 382. — Jens, Borgmester, 53. — Jens, Gaardmand i Utterslev, 378. — Lars, Gaardmand i Utterslev, 374. — Niels af Frederiksborg, 51. — Niels, se Gotlænder. — Nilaus, Gaardmand i Utterslev, 379. — Ole, Gaardmand i Utterslev, 380. — Søren, Gaardmand i Utterslev, 379. — Søren Peter, Gaardmand i Utterslev, 380.
- Taarnby (Amager), 319. — Præstegaard, 532.
 Tappenstreg, se Retræte.
 Teatermalersalen, 305, 312, 314, 317.
 Tesch(e), Hans, 53.
 Tessin, Nicodemus, Arkitekt, 474, 476, 479.
 Thaliagaarden, 323.
 Thambsen, Andreas, Amtskirurg, 356.
 Thehandlere, 257.
 The- og Porcellæns-handlere, 253, 256.
 Thielo, Amalie, Skuespillerinde, 325.
 Thomasius, Christian, tysk Retslærd, 178, 179, 180, 181, 183.
 Thomassen, Thomas, Renteskriver, 45, 49.
 Thomesen, Lars, se Strømberg.
 Thomsen, Julius, Kemiker, 421. — Povl, Herredsfoged, 368.
- Thonning, Rasmus, Amtskirurg, 334.
 Thorvaldsen, Bertel, Billedhugger, 316—17.
 Thorvaldsens Museum, 306, 307, 317.
 Thønnesen, P., 525.
 Tillemann, Johan Frederik, Staldmester, 190.
 Timb, Jan, 51.
 Tipon, Vognmester, 51.
 Tivoli, 346.
 Tjæreby Birkeskrivergaard, 20.
 Tobaksspindere, 442.
 Toftegaarde, 65.
 Tomsgaard (Utterslev), 377.
 32 Mænd, 7, 23.
 Torino Akademi, 175.
 Torm, Erik, Etatsraad, Politimester, 458, 459, 534, 536.
 Torsnes i Onsøy, 130.
 Torvehandel, 508.
 Tostrup Kro, 20.
 Tremmer, Maria Christoffer, 56.
 Treschow, Gert, Kaperkaptajn, 41—45.
 Trevangsbrug, 21.
 Truelsen, Peder, Gaardmand i Utterslev, 369, 372, 375.
 Tschirnhausen, E. W. von, Filosof, 179.
 Turesen, Fredrich, Stadthauptmand, 54.
 Tübingens ridderlige Akademi, 115, 172—188.
 Tydsk, Hans, Kaptajn, 56.
 Tyske Kancelli, 45, 49.
 Tøjhuset i Kbhvn., 38—40, 484.
 Tøjhusgade, 485.
 Tømmerhandlere, 261. — -pladserne, 457—59, 467.

- Tønder, Jens Peter, Litterat, 101—04.
- Tømmerup, 529.
- Udskiftning, 24—30, 516, 521.
- Uhde, Krofader, 297.
- Uldrich, Musikant, 50.
- Ulfeldt, Corfitz, Rigshofmester, 41, 367. — Laurids, 367. — Leonora Christina, 367. — Plads, 505.
- Ulrich, J., Forpagter, Folketingsmand, 324. — Skibskaptajn, 353, 354.
- Ungersen, Mads, Gaardmand i Uterslev, 381.
- Universitetet i København, 106, 183.
- Urne, Chr., Overpræsident, 460.
- Urtegaarde, 65.
- Ussing, Algreen, Professor, 463.
- Utterslev, 90, 357—89. — Gaard, 366—71. — Mark, 360, 376. — Mose, 372. — Mølle, se Bispebjerg Mølle.
- Vagtparade, 561—66.
- Valkendorf, Christopher, Rigshofmester, 392, 393, 405.
- Vallensbæk, 79.
- Vanddirektionen 1679—1714, 448—50.
- Vand-, Gas- og Kloakvæsenet, 461—65.
- Vandkommissionen 1805—57, 454. — Kompagnier, 445. — Kunsten, 507. — -mølletaarnet, 408, 410. — -væsenet, 445—65.
- Vanløse, 66.
- Wanschler, Vilhelm, Kunsthistoriker, 475—78, 485—89.
- Warberg, O., Professor, 454, 460.
- Varekundskab, 266.
- Vauban, Sebastian Prêtre de, fransk Ingeniørofficer, 213.
- Waxpossier, Jochum, 51.
- Veddelev (Himmelev S.), 20, 69.
- Vedel, Lago Mathias, Præst, Forfatter, 519.
- Wegersløff, Friederich, Navigationsdirektør, 459.
- Weghorst, Henrik, juridisk Professor, 206, 213.
- Weiger, Johan, 57.
- Weitemeyer, H., Professor, 95.
- Werger, Henrik, kgl. Faktor i Lybæk, 40, 41.
- Verner (Wørner), Henrik, Vinhandler, 367.
- Vestergaard (Utterslev), 382.
- Westerholt, Lucia, g. m. Slotsforvalter H. H. Bruun, 237.
- Vesterport, 409, 467.
- Viereck, Friederich von, Akademist, 194, 231.
- Wigandt, 449.
- Wiingaard, Frants Frantsen, 279.
- Wildersgade, 322.
- »Vildmanden«, Traktørsted, 323.
- Vilhelm, Abbed, 65.
- Willemsen, Jørgen, 53.
- Willenstrup, Kirstine Marie, 325, 335. — Rasmus Sørensen, 325, 331. — Søren Rasmussen, 325.
- Willumsen, Dorothea, g. m. 1. Værtshusholder Niels Flindstrup. 2. Billardholder N. V. Kierulff, 337, 338, 341, 342.
- Wilstrup, Christen Pedersen, Skrædermester, 280, 281.
- Winckel (Winckler), Jørgen, Hofklejnsmed, 51.
- Vind, Holger, Viceskatmester, 449. — Jørgen, Rentemester, 363, 366—67.

- Vinding, Poul, Højesteretsassessor, 450.
- Virum, 79.
- Visby, Fængselspræst, 101.
- Wismarsgang, 347.
- Witten, Løjtnant, 540.
- Vogngaard, den kgl., 304—18.
- Voigt, Helena, 327. — M. Fr., Gartner, 520. — Nikolaj, Gartner, 79.
- Voldborg Herred, 77.
- Voldbøsse, 42.
- Wolf, Christian, tysk Filosof, 183.
- Wolfenbüttel ridderlige Akademi, 116, 142, 155, 172—88, 205, 212.
- Wolff, Johan, Bryghusskriver, 48.
- Volradt, Gabriel, kgl. Urmager, 50.
- Vont, Tambour, 551.
- Vordingborg Slot, 479.
- Worm, Ole, Prof. med., 207, 222. — Petri Claudi Ferdinand Emil, Rovmorder, 101. — Willum, Højesteretsassessor, 449, 450.
- Vortman, Herman, Skrædersvend, 284—88.
- Woxsel, Hans, 49.
- Wulf, Diderich Frantz, Krofader, 288.
- Vær Sogn, 520.
- Wærnske Opdragelsesinstitut, 247.
- Værtshusholdere, 258, 262.
- Wøldike, J., Professor, 453, 460.
- Wørner, se Verner.
- Zahle, Martin Samuel, Skrædermester, 274, 277, 279, 280, 283.
- Zapon, 437.
- Zernichow, Ditte von der Lühe, Forfatterinde, 541.
- Zoëga, Johan Adolf, 51. — Paulus, 52.
- Æbelholt, 65.
- Æblesorter, 92—94.
- Ølandske Fliser, 39.
- Ølsemagle, 67.
- Øltappere, 258.
- Ørholm Mølle, 386.
- Ørsted, A. S., Retslærd, 264. — H. C., Fysiker, 462, 464.
- Ørsted Præstegaardsmark, 20.
- Ørstedsparken, 423.
- Østergaard (Utterslev), 382.
- Østerport, 411, 485.
- Østre Landsret, 469.

RETTELSER.

S. 61 L. 2 f. n. tilfreds, læs tilreds.

S. 382 L. 9 f. o. Rasmussen, læs Rasmusdatter.

